

SOSYAL & BEŞERÎ

BİLİMLERDE GÜNCEL ARAŞTIRMALAR - I

MART 2023

Editörler

Doç. Dr. Güneş SALI

Doç. Dr. Ayşe ÇATALCALI CEYLAN

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı
Editörler / Editors • Doç. Dr. Güneş SALI
Doç. Dr. Salih BATAL
Birinci Basım / First Edition • © Mart 2023
ISBN • 978-625-430-703-4

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.

Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR

Telefon / Phone: +90 312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal & Beşerî Bilimlerde Güncel Araştırmalar - I

Mart 2023

Editörler

Doç. Dr. Güneş SALI

Doç. Dr. Salih BATAL

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE NÜFUS SİYASETİNDE SAĞLIK POLİTİKALARININ ETKİSİ

Gül ÇAKIR..... 1

Bölüm 2

AMERİKA’DA MİLYONER OLMA MACERALARINDAN BİRİ ONE OF THE ADVENTURES OF BEİNG A MİLLİONAİRE İN AMERİCA

Meryem GÜNAYDIN..... 23

Bölüm 3

GELİNCİK DAĞI (ÇERMİK-DİYARBAKIR) PERİBACALARI VE DOĞAL ORTAM ÖZELLİKLERİ

Kemal KIRANŞAN 35

Bölüm 4

COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİ TABANLI EROZYON DUYARLILIK ANALİZİ: KARAKÖPRÜ ÖRNEĞİ

Mustafa Recep İRCAN, Neşe DUMAN 53

Bölüm 5

TOPLUMSAL CİNSİYET VE DİN ODAKLI ÇALIŞMALARIN EPİSTEMOLOJİSİNE YÖNELİK BİR AÇILIM: FEMİNİST EPİSTEMOLOJİ VE İSLAMİ FEMİNİZM

Senem GÜRKAN, Erkan PERŞEMBE..... 77

Bölüm 6

MUHASEBE EĞİTİMİNDE ŞEMAYA DAYALI ÖĞRETİM STRATEJİSİNİN KULLANIMI

Tolga YEŞİL..... 91

Bölüm 7

PSİKOLOJİ VE SANAL GERÇEKLİK

Banu SAYINER..... 105

Bölüm 8

ABD İKLİM POLİTİKALARI VE FARKLI BAŞKANLIK
DÖNEMLERİNDEKİ GELİŞMELER

Evren SAPMAZ VERAL 135

Bölüm 9

MODERNİTE, POSTMODERNİTE VE AKIŞKAN MODERNİTE'DE
ÖNE ÇIKAN RİSKLER

İrfan YILDIRIM 159

Bölüm 10

TÜRKİYE'NİN NATO'DAKİ AKTİF FAALİYETLERİ (1952-2022)

Nurhan AYDIN, Kübranur Öztürk DERİCİ..... 183

Bölüm 11

TÜRK DEMOKRASİSİ'NİN SANCILI GÜNLERİ: YEREL BASINA
GÖRE 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ'NİN MUĞLA' YA
YANSIMASI

Seher AKÇA 203

Bölüm 12

AKTİF YAŞLANMADA SPOR KÜLTÜRÜ: LİTERATÜR EKSENLİ BİR
ANALİZ

Ahmed Hamza ALPAY, Mehmet YÖNAL 223

Bölüm 13

MADDİ YOKSUNLUĞUN BEKAR ANNELİ HANELERDEKİ
EKONOMİK KIRILGANLIKLARI

Özlem KİREN GÜRLER 235

Bölüm 14

BİNGÖL İLİNDE TARIM VE HAYVANCILIK FAALİYETLERİ

Mehmet Emin YAKUT 249

Bölüm 15

TÜRK LOJİSTİK SEKTÖRÜNÜN KUŞAK VE YOL PROJESİ
KAPSAMINDA MODERN İPEK YOLU TİCARETİNDEN
BEKLENTİLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Veli Ahmet ÇEVİK, Tülin DURUKAN 281

Bölüm 16

ÇELİŞMEZLİK İLKESİNİ METAFİZİK BAĞLAMINDA ÇÖZÜMLEME
Eyüp ALSANCAK..... 307

Bölüm 17

KÜMELEME ANALİZİ İLE TÜRK BANKACILIK SİSTEMİ ÜZERİNE
BİR UYGULAMA

Ceren YAMAN YILMAZ..... 323

Bölüm 18

Z KUŞAĞININ DİJİTALYAPISI VE KURUMSAL SOSYAL
SORUMLULUK ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Mehmet YALÇINKAYA..... 339

Bölüm 19

BÖLGESEL KALKINMA VE TURİZM

Serdar CEYLAN, İhsan BULUT 355

Bölüm 20

BEŞERİ SERMAYE: TEMEL UNSURLARI VE ARTAN ÖNEMİ

Kadir SAİN, Şakir BERBER 385

Bölüm 21

SİGORTACILIKTA YENİ ÜRÜN GELİŞTİRME VE ÇEŞİTLENDİRME
Mehmet Zafer TAŞCI..... 403

Bölüm 22

FAİZ ORANI PARİTESİ GEÇERLİLİĞİNİN TESTİ: TÜRKİYE
ÜZERİNE SINIR TESTİ UYGULAMASI

Taner TAŞ 417

Bölüm 1

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE NÜFUS SİYASETİNDE SAĞLIK POLİTİKALARININ ETKİSİ

Gül ÇAKIR¹

¹ Dr. Öğretim Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, gul.karacaer@deu.edu.tr (orcid:0000-0003-0041-9293)

Giriş:

Nüfus kelimesi genel anlamda belli bir alanda aynı zaman diliminde yaşayan insan sayısı olarak ifade edilmektedir (Aksu, 1998, s.219). Ülkelere coğrafi özellikleri, iklimi, sağlık koşulları, sosyal, ekonomik gücü ve güvenlik koşulları sahip olduğu insan sayısını belirleyen faktörler arasında sayılmaktadır. Sahip olunan insan potansiyelinin niteliği ülkelerin refahı üzerinde etkisi çoğu zaman devletlerin nüfus siyasetinin bir belirleyicisi olmuştur. Bazı devletler, coğrafyalarındaki insan sayısını arttırmaya yönelik politikalar güderken bazıları ise sahip olunan nüfusu kontrol altına almaya çalışmaktadırlar. Türkiye ise kuruluşunun ilk yıllarından itibaren sahip olunan nüfusu sayısal olarak belirlemeye ve nüfusu arttırmaya öncelik vermişti. Anadolu’da uzun süre devam eden savaşların bir sonucu olarak ülke nüfusu önemli ölçüde azalmıştı. Bu yeni nüfus düzeninde özellikle erkek sayısında önemli ölçüde bir düşüş yaşanmıştı (Kaştan, 2006, s.1).

Yeni devletin elinde ülke nüfusu ile ilgili güvenilir bir istatistik veya kaynak bulunmamaktaydı. Mustafa Kemal Paşa’ya göre; Anadolu’nun düşman işgalinde bulunduğu süreçte tüm nüfus kayıtları yok olmuştu. Bu nedenle ülkedeki nüfus sayısının acilen saptanması, bunun için de bir nüfus sayımının yapılması ve nüfus sicillerinin yenilenmesi gerekliydi. Türkiye’nin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren nüfus sorunu devletin en yaşamsal sorunlarından biri olarak belirmişti. Ülkelerin askeri, yönetsel, ekonomik sorunlarının çözülmesi ve bu bağlamda yeni politikaların üretilmesi ülkedeki insan sayısının öğrenilmesi ile doğru orantılıydı. Bu durum Türkiye için de geçerli idi. Bu nedenle ülkenin gerçek nüfus miktarı saptanmalı, düzenli istatistikler tutulmalı ve yapılan sayımların sonucunda nüfus politikaları yeniden şekillenmeliydi. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı bir konuşmada yeni devletin kuruluşunun ilk yıllarında hükümetin, ülkede yaşanan bir dizi felaketle uğraşmak zorunda kaldığını belirtmişti. Bu nedenle nüfus sorunu ile ilgilenilememişti. Parlamentoda, nüfus sorunu acil olarak ele alınmalı, nüfus sayımı ile ilgili yasa tasarısı ve akabinde de kanun çıkartılmalıydı (TBMM ZC, 1 Mart 1339,s.5).

Türkiye’deki nüfus politikalarının temellerinin atılmasında Mustafa Kemal Paşa’nın rolü büyüktü. Mustafa Kemal Paşa, nüfus politikalarının oluşturulması ve saptanmasında öncülük etmişti. Ülkenin sosyal ve ekonomik gelişiminin nüfusun niteliği ve niceliği ile olan bağlantısının farkında olan Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmalarda özellikle de 1922 yılından itibaren nüfus meselesine dikkat çekmişti. Özellikle de sağlık ve nüfus politikalarını aynı düzlemde kesiştirmeye çalışmıştı. Türk toplumunun sağlığının korunması, güçlendirilmesi, salgın hastalıklarla mücadele edilmesi, toplumu oluşturan bireylerin bedenlen sağlıklı bir yapıya ulaştırılması, üretken hale getirilmesi gerektiğini ifade eden Mustafa Kemal

Paşa bu hedeflerin gerçekleşmesi ile ülke nüfusunun artacağına inanmaktaydı. Sağlıklı bünyeye sahip olan bireylerin ülkenin ekonomik açıdan kalkınmasında önemli bir rol oynanacağını da farkına varılmıştı. Ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesi için insan gücüne özellikle de sağlıklı fertlere ihtiyaç vardı (TBMM ZC, 1 Mart 1338, s.4). Ülke ekonomisi tarıma dayalı olduğu için arazileri işleyecek sağlıklı insan gücü gerekiyordu. Bu nedenle siyasi otorite sağlık politikası üretmek ve sağlık savaşı vermek için önemli atılımlar yapmaya başladı. Yürütülecek sağlık siyaseti nüfus siyasetinin bir parçası haline geldi. Özellikle bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye önem verilmişti. Sıtma, frengi, verem, kuşpalazı dizanteri.. gibi bulaşıcı hastalıklar nüfusu kemirmekteydi. Nüfusun korunması ve sağlık içinde bulundurulması konusunda önlemler alınırken bunda bulaşıcı hastalıklarla mücadele en öncelikli meseleydi (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1 Kasım 1924). Fakat öncelikle bir nüfus sayımının yapılması ve bu amaca ilişkin yasal düzenlemelerin yapılması gerekiyordu.

Cumhuriyetin İlk Nüfus Sayımları ve Türkiye’de Nüfus Siyaseti (1920-1938)

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 23 Nisan 1920’de açılışı ile beraber Türkiye Devleti kurulmuş ve devletin kuruluşu ile eşzamanlı olarak Anadolu’da Türk Milleti’nin bağımsızlığını tekrar kazanmak için işgalci güçlere karşı Millî Mücadele verilmişti. Ülkede esaslı bir nüfus politikasının belirlenmesi için ilk adımlar Millî Mücadele’nin Türkiye açısından başarıya ulaşmasından sonra atılmış, nüfus politikasının belirlenebilmesi için öncelikle ülkede nüfus sayımının yapılması gerektiği ortaya koyulmuştu. Nüfus sayımının yapılması için ise gerekli yasal düzenlemelerin hazırlanması ve sayımların yürütülmesinde etkili olacak kurumların vücuda getirilmesi öncelik arz etmişti. Söz konusu yasal düzenlemeler ve kurumsallaşma için ilk adımları ise yine dönemin siyasi erkleri tarafından atılmıştı. Bu yolda en önemli girişim Merkezi İstatistik Dairesi’nin kurulması idi. Mustafa Kemal Paşa, Merkezi İstatistik Dairesi’nin kuruluşunda öncülük etmişti (TC. Resmi Gazete, 26 Haziran 1926, s.1488). Başvekâlet Merkezî İstatistik Dairesi 25 Nisan 1926 yılında 3517 sayılı Merkezî İstatistik Dairesi İhdasına ve Vezâfine Mûteallik Talimatnameye Dair Kararname ile kurulmuştu (<https://ataturkansklopedisi.gov.tr/bilgi/istatistik-umum-mudurlugu/> <https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/Tarihce#>).

Merkezî İstatistik Dairesi İhdasına ve Vezâfine Mûteallik Talimatnameye göre; “*Başvekâlette, Başvekile tâbi ve onun tarafından tayin edilecek bir müdürün taht-ı idaresinde müstakil bir Merkezi İstatistik Dairesi ihdas edilmiştir*”. Talimatın dördüncü maddesinde bu kurumun Dâhiliye Vekâleti ile birlikte ülkedeki genel nüfus sayımında müşterek bir sorumluluğunun bulunduğu yazılmıştı. Beşinci maddede kurumun sorumlulukları

şu şekilde belirtilmişti: “İstatistik Dairesi ahalinin vukuat-ı seneviyesine, tevellüdat, izdivaç, vefayat, hicret ve memleketin ahval-i iktisadiye ve sıhhiyesine müteallik umumi istatistiki kati malumatı üzerine ibtina ettirerek tespit ile mükelleftir”(TC. Resmi Gazete, 2 Haziran 1926, s.1488).

20 Mart 1927 yılındaki kanun layihası ile Başvekâlet Merkezi İstatistik Dairesi Müdüriyeti Umumiyye haline getirilmişti (BCA, 20.03.1927) Böylece ülke nüfusunun saptanması konusunda önemli bir görevi üstlenecek kurum tesis edilmişti. 2 Haziran 1926 tarihinde Umûmî Tahrîr-i Nüfûs İcrası Hakkında Kânûn'un kabul edilmesi ile de ülke nüfusunun belirlenmesi için en önemli yasal adım atılmıştı (TC. Resmi Gazete, 4 Ağustos 1926,s.1851-1852.) Kanuna göre; 1927 yılında Türkiye’de genel bir nüfus sayımı yapılacaktı. Kanunda kimlerin tahrir memuru olacağı, vazifeyi kabul etmeyenler ile nüfus sayımına ilişkin talimatnameye aykırı davranışlara verilecek cezanın mahiyeti de açıklanmıştı (TC. Resmi Gazete, 4 Ağustos 1926). Nüfus tahririnin hazırlanması yaklaşık bir sene sürmüştü. Bunun sebebi ise ülkenin birçok bölgesinde farklılık arz eden iklim ve ulaşım koşulları idi. Aynı zamanda ülkenin çeşitli mıntıkalarında idari teşkilatın durumunu öğrenmek ve buralardaki tahrir usullerinin uygulanması konusunda bilgi toplamak gerekli idi. Bu nedenle yetkili makamın memurları bazı mıntıklara seyahatte bulunarak çeşitli saptamalar yapmışlardı. Bu saptamalar sonucunda bazı zorluklara dikkat çekilmişti. Her mevkiin adedi ve nüfus miktarı hakkında bilginin net olmaması, ülkenin çeşitli bölgelerinde sayım yapmaya muktedir kişilerin bulunmaması¹, sayım yapılacak yerlerin birbirinden uzak olması ve ulaşım problemi, ülkenin doğu ve güney bölgesinde göçebe olarak yaşayan bir nüfusun olması, yarı göçebe bir nüfusun var olması bu zorlukların en başında gelmekteydi. Bu zorluklar karşısında alınacak tedbirlerin tespiti ve mevcut olan talimatnamelerin ıslahı için ülkenin sosyal, idari ve coğrafi açıdan birbirinden farklılık arz eden 5 bölgesinde tahrirler yapılmıştı. Bunlardan ilki 1 Aralık 1926’da Sivas’ta diğerleri ise sırasıyla Ankara, Mersin, Tekirdağ, Ödemiş’te gerçekleştirilmişti (28 Teşrin-i Evvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri, 1929, s.3). Görüldüğü üzere sayım öncesinde hummalı bir çalışma yapılmıştı. Ülkedeki şehir, köy, kasaba listesinin tanzim edilmesi, ev ve binaların numaralandırılması, sokaklara isim verilmesi ve bu isimlerin levhalarla ilgili alanlara asılması bu çalışmalardan bazılarıydı (TC. Resmi Gazete, 20 Nisan 1927; TBMM ZC. 21 Mart 1927, s.184). Tahrir mıntıkları otuz-altmış ev olarak saptanmış ve her mıntıkaya bir sayım memuru atanmıştı. Dört sayım memuruna da bir kontrol memuru tayin edilmişti. Tahrir memurlarının toplam sayısı ise elli iki bin iki yüz yetmiş altı idi (28 Teşrin-i Evvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri, 1929, s.5). Sayım memurları, vali ve kaymakamlar için talimatnameler yayınlanmıştı. Bu talimatnamelerde sayımın amacı, sorulacak

1 Türkiye’de ilk nüfus sayımı öncesinde genel sorunlardan bir tanesi görevlendirilecek yetkin kişinin az olması idi. Okur-yazar sayısının az olması tahrirde memur sıkıntısı yaratmıştı.

soruların mahiyeti, yanıtların yazılış şekli, sayım sonunda hesaplama işleminin nasıl yapılacağı hususunda bilgiler yer almıştı (Tahrir Memurlarına Mahsus Mufasssal Talimatname, 1927). Bu tedbirlerden başka ülkedeki iki büyük kent olan Ankara ile İstanbul'da tahrir komisyonunun kurulması için bir talimatname yayınlanmıştı (BCA,16.08.1927).

28 Ekim 1927 yılında nüfus sayımı yapıldı. Yapılan sayıma göre ülke nüfusu 13.648.270 idi. Sayım 63 vilayette yapılmıştı. Nüfusun 6.563.879'u erkek, 7.084.391'i kadındı (İstatistik Göstergeler 1923-2011, 2012, s.9; Türkiye Nüfusu, 1928). 1928 yılında basılan bir eserde ise Türkiye nüfusu 13.660.275 olarak gösterilmişti (28 Teşrin-i Evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu,1928,s.3). Dönemin resmî kaynaklardan aktarılan vilayetlere dair istatistikte her vilayette bulunan kadın ve erkek miktarının ne olduğuna gösterilmişti (Umumî Nüfus Tahriri: 28 Teşrin-i Evvel 1927 Muvakkat Rakamlar, 1927, s.1-15). Fakat 1927 sayım sonuçlarının ülkedeki tam nüfusa tekabül etmediğini iddia edenler oldu. Örneğin Justin Mc Carthy, 1927 yılında yapılan nüfus sayımının sonuçlarının Anadolu'da olması gereken %7 daha az çıktığını iddia etmişti (Tuğluoğlu, 2012, s.62).

Nüfus meselesi Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren dönemin aydınlarının gündeminde olmuş ve konuyu kamuoyuna aktarmışlardı. Besim Ömer Bey, kaleme aldığı bir eserde nüfus siyasetinin bir memleket için bir hayat meselesi olduğunu ifade etmişti. Besim Ömer Bey, Millî Mücadele sonrasında Anadolu nüfusunun azaldığına dikkat çekmiş bu nüfus noksanlığını telafi etmek, bu hususta gerekli tedbirleri hızlıca almak tüm toplum için millî bir vazife olduğunu topluma hatırlatmıştı (Ömer, 1339, s.6). Ona göre; nüfus siyaseti millet ve memleket için bir hayat meselesi idi. Nüfusu arttırmak, fertleri desteklemek ve eğitmek, sağlık, sosyal işler ve siyaset ile meşgul olanlar için büyük bir ülkü olmalı idi. Besim Ömer Bey, Avrupa'nın nüfus siyasetini inceleyerek önemli tespitler yapmıştı. Buna göre; harp geçiren birçok memlekette harp nedeniyle uğranılan insan zayıflığını telafi için savaş sırasında bile tedbire başlanmıştı. Birçok ülke, harp sonrasında sağlık işlerinin ehemmiyetini anlamış, nüfusun azalmasından ileri gelen tehlikenin dehşetini dikkate alarak “terbiye-i umumiye-i sıhhiye” “içtimaiyat-ı sıhhiye” “tahaffuz ve basiret” temalarıyla ayrı nezâret veya idareler oluşturmuşlardı. Besim Ömer Bey'e göre; Türkiye Cumhuriyeti de bu hususu dikkate alarak “Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye” “Umur-u Mübadele ve İskân” vekâletleri teşkil etmişti. Besim Ömer'e göre; vatanın müdafaasından sonra her hükümetin başlıca vazifesi memlekette toplumun sağlığını korumak ve güçlendirmektir. Besim Ömer'e göre; devlet iki unsurdan inşa olmaktadır. Birincisi halk (nüfus), diğeri ise topraktır (Ömer, s.6-7). Bu dönemde ülke nüfusunun azalması bir felaket gibi görülmekte, her ne kadar harp nüfusun azalmasında önemli bir etken olarak gösteril-

mekte ise de harp sonrasında halkın sağlığının sağlanması ve doğru nüfus politikalarının uygulanması ile bu felâketin aşılabileceği iddia edilmekteydi (Ömer, s.9). Besim Ömer Bey, Türkiye’deki savaşlarda özellikle genç ve dinç nüfusun zarar gördüğünü, Türkiye’nin yaşanan savaşlar sonucunda diğer devletlere nazaran daha fazla insan kaybettiğini bu durumun Türk ırkını sarstığını iddia etmiş ve ülkede takip edilmesi gereken nüfus siyasetinin altını çizmişti(Ömer, s.10-11).

Dr. Besim Ömer’e göre; Türkiye için nüfus meselesi her zaman çok önemli olmakla beraber bu mesele muharebeleri müteakip hayati bir hal almıştı. Ülkenin arazisi çoktu ama nüfus azdı. Türkiye’de nüfus yoğunluğu diğer memleketlere oranla da azdı. Bu noksanlığı gidermek ve doldurmak için Türkiye’de nüfus konusunda toplumsal bir dayanışma olmalı ve birlikte çalışma yapılmalıydı. Besim Ömer’e göre; ülkede doğumu arttırmaya yönelik bir politika izlemeye gerek yoktu. Türk ırkı zaten doğurgandı. Fakat doğumlardan sonra hayatta kalan çocuk sayısı azdı. Bu nedenle doğanları yaşatılmalı, çocukları ölümden kurtarmalı, çok çocukları olanlara sosyal yardım temin edilmeliydi. Bu yolda sosyal kanunlara ihtiyaç vardı ve bu yönde kanunlar yapılmalıydı. Nüfus noksanlığının sebebi doğanların hayatta kalmaması idi. Bu sadece çocuklar için değil her yaşta yetişkinler için de geçerli bir durumdu. En mühim cihet, ferdi ve içtimaiye-i sıhhiye-yi ıslah etmek ve bu yolla ölümleri azaltmaktı. Dr. Besim Ömer’e göre; doğanların yaşatılamaması, büyüklerin de çok ölmesi sonucunda nüfus ya aynı kalmakta ya da gittikçe azalmaktaydı (Ömer, s.1-80). Bu nedenle nüfusunu arttırmayı kendine hedef tutan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti sağlık politikalarını bu çerçevede geliştirmişti.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşundan 1960 yılına kadar nüfusu arttırmaya yönelik (pronatalist politika) politika takip etti (Oktay, Ekim 2013-Nisan 2014, s.36). 1927’de yapılan nüfus sayımından sonra Türkiye’de nüfusun artırılması gerektiği konusunda fikirler öne sürüldü. Özellikle 1930 yılından sonra Avrupa’da yaşanan siyasi, ekonomik ve askeri gelişmeler karşısında kendi insan potansiyelini arttırmayı kendine hedef edindi. Nüfusun çoğaltılması ile ülkenin güvenliğinin sağlanacağı ve savunma gücünün artacağı, mali istikrarın sağlanacağına dair iddialar ortaya atıldı (Tuğluoğlu,s.62).

Türkiye’de ikinci nüfus sayımının yapılacağına dair karar 1934 yılında verilmişti. Buna göre 18 Ekim 1935 yılında Türkiye’de genel bir nüfus sayımı yapılacaktı. Sayımın doğru yapılması için “Umumî Sayım Talimatnamesinde” ikametlerin numaralandırılmasının ne kadar önemli olduğu ifade edilmişti. Numaralandırma, sayımın temeli olarak görülmüştü. Ayrıca numaralandırma işi teftiş edilecekti. Sayım memurlarının görevlendirilmesi titizlikle yapılmış, görev ihmalinde bulunanlar için cezalar belirlenmişti. Sayım sırasında halkın doğru cevaplar vermesi için memurların sayımın

amacı hakkında halka bilgi vermesi gerektiği belirtilmişti. Sayımın vergi ihdası amacı ile yapılmadığının açıklanması halkın çekincelerini gide-recekti. Şehir ve köylerde sayım mıntıkaları oluşturulacaktı. Sayım günü okullar tatil edilecek, sokağa çıkmaya yasağı getirilecekti. Ayrıca sayım öncesinde afiş, ilan, neşriyat ve radyo gibi vasıtalarla sayım propagandası yapılacaktı. Sayım sonucunda ülkede yaşayan insanlarla ilgili birçok bilgi toplanacaktı. Vilayet, kaza, nahiye ve köylerin ismi, binaların numarası ve cinsi, kişilerin isim, soy isim, dini, tebaası, lisanı, doğum yeri, cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, okur-yazarlık durumu, mesleği gibi...(TC. Resmi Gazete, 23 Mayıs 1935, s.5193-5208). Gazetelerde yayınlanan yazılarla halka, ülkedeki insan gücünün ne kadar önemli olduğu anlatılmış, halk nüfus sayımı konusunda bilinçlendirilmeye çalışılmıştı. Sayımda küçük çocukların sayısının mutlaka nüfus memurlarına bildirilmesi istenmişti(*Ulus*,28 Ağustos 1935, s.1; *Ulus*,29 Ağustos 1935,s.1; *Ulus*, 4 İlkteşrin 1935, s.1).

Ülkenin nüfus meselesi çeşitli gazetelerinde gündeminde uzun süre yer almıştı. Devletin en önemli tedbirleri alabilmesi için nüfus istatistiklerine muhtaç olduğu belirtilmişti (Tengirşek, 1935, s.3.) Örneğin Ömer Celâl Sarc, *Ulus* gazetesinde ülkede nüfus tespitinin siyasal, ekonomik ve sosyal açıdan ne kadar önemli olduğunu şu sözler ile ifade etmişti:

“Bugün ne devlet, ne de ilim nüfus sayımları olmadan çalışamaz. Devlet en mühim ve en zaruri tedbirleri için, nüfus istatistiklerine muhtaçtır. Nüfusun sayısı, cinsiyeti, erkek nüfusta askere alınabilecek yaştakilerin nispeti bilinmeden süel tertibler almak imkânsızdır. Okur-yazarların nispeti, çocukların sayısı, nüfusun ana dile göre ayrılışı bilinmezse, doğru bir kültür siyasası takip olunamaz. Nüfusun yayılış tarzı, türlü mıntıkların kesafeti, meslek sahiplerinin nispeti, mesleklerin inkısamı kesin bir tarzda tespit edilmiş olmadan verimli ekonomik tedbirler almağa imkân yoktur”(-Sarc, 1935,s.2.)

İstatistik Umum Müdürü Celal Aydar Bey, 1935 yılında yapılacak nüfus sayımı için çok önemli çalışmalar yapmıştı. Nihayetinde 20 Ekim 1935'te Türkiye'nin ikinci nüfus sayımı yapılmıştı. Buna göre; Türkiye nüfusu 16.188.767 kişi olarak saptanmıştı. Ülke nüfusu diğer sayıma oranla %23 artış göstermişti (Tuğluoğlu, 1935, s.1). Ülkedeki nüfus artışı resmi makamlar ve toplum tarafından memnuniyetle karşılandı. Özellikle 1927 nüfus sayımından sonra uygulanan sağlık politikalarının özellikle de bulaşıcı hastalıklarla mücadelede geline iyi aşamanın bunda etkili olduğu düşünüldü. Dönemin gazetelerinin birinde “1927'den beri 2.540.497 arttık, Bütün dünyada Rusya'dan sonra ikinci geliyoruz” başlığı atılmış, okuyuculara sonuç müjdelenmiş ve bu sonuçtan övünülmüştü. Falih Rıfkı Atay'ın, *Ulus* gazetesinde “nüfusumuz” başlıklı yazısında “bir memlekette nüfus artmak demek bütün sây ve genlik faaliyetlerine imkân veren, halka

güven ve sükûn veren bir idarenin varlığı demektir. Kalabalık Türkiye, bayındır Türkiye gibi cumhuriyetin eseri ve şerefidir” şeklinde bir değerlendirme yaparak ülke yönetimini de takdir etmişti (Atay, 1935, s.1).

“1935 nüfus sayımından sonraki yıllarda ülkede nüfus işlerini düzene sokmak üzere yeni kanun layihaları verilmişti. 1937 yılında nüfus işleri için meclise üç kanun layihası sunulmuştu. Bunlar nüfus yazım kanunu, evlenenlere parasız cüzdan ve saire verilmesine aitti. “Nüfus Teşkilat Kanunu” da meclise 1937’de sunulmuştu. Göç, savaş vesaire sebeplerden dolayı karma karışık olan nüfus kütüklerinin düzenlenmesi gerekliliğinden dolayı böyle bir durum ortaya çıktı. Ülkede halkı yeniden kaydetmek ve onlara fotoğraflı hüviyet cüzdanı vermek zorunluluk haline gelmişti. Bundan başka evlenme kâğıtlarının parayla verilmesinin bazı olumsuzlukları vardı. Böyle bir uygulama fakir kesimin gizli evliliklerini arttırmıştı. Bu evliliklerden kayıt dışı çocukların dünyaya gelmesi de nüfus kayıtlarının gerçekçiliğini azaltmaktaydı. Bu nedenle 1937 yılında hükümet evlenme kâğıtlarını parasız vermeyi kabul etmişti (Cumhuriyet, 27 Şubat 1937, s.2; Çakır, 2022,s.191,192). Diğer bir hazırlık ta Nüfus Teşkilat Kanunu idi. Kanun için dönemin gazetelerinde şöyle bir haber bulunmaktaydı: “Hazırlanmakta olan Nüfus Teşkilat Kanunu ise mühim ahkâmı ihtiva etmektedir. Bu kanunla nüfus teşkilatı esaslı surette ıslah edilecek, memurların adetleri arttırılacak, maaşlarına zam yapılacak ve halkın nüfus, doğum, ölüm, evlenme ve nakli hane muamelelerini günü gününe kaydettirmeleri esbabı temin edilecektir”(Çakır, 2022,s.191,192).

“1923 yılından 1938’e kadar ülke nüfusunu kayıt altına almak, ülke nüfusunu arttırmak, güçlendirmek için politikalar ve propagandalar geliştirdi. Toplumun temel taşı olan ailelerin sosyal, ekonomik gelişiminin sağlanması ülke nüfusunun gelişimi ile eş tutuldu. Ailelere yönelik geliştirilen sağlık, eğitim ve ekonomi politikaları hem ülke nüfusunu güçlendirecek hem de siyasal açıdan kuvvetli bir ülkenin oluşumu sağlayacaktı” (Çakır, 2022, s.191,192). Ayrıca Türkiye nüfusunu arttırmak için bekârlık vergisi veya göç yoluyla cinsel ıslah gibi öneriler de sunulmuş, dönem için geçersiz bir öneriler olarak kalmıştır (Akkoyun, 2000, s.183-198; Vergili,2013, s.313-324).

Türkiye’de Nüfus Siyaseti ve Bulaşıcı Hastalıklar İlişkisi

1918 yılında I. Dünya Savaşı bitmiş ve akabinde 1919’da Anadolu’da işgalci devletlere karşı Türk ordusu ve halkı, Millî Mücadele yürütmüştü. 1922 yılında Anadolu’da Millî Mücadele Türklerin lehine sonuçlanmıştı. Ancak Anadolu’da yaşanan bu savaşların sonucunda ülkedeki halkın sağlık durumu genel anlamda iyi görünmemekteydi. Ülkede insan kayıplarının yaşanması sadece savaştan kaynaklı değildi. Savaş koşulları Türk halkının yaşam şartlarını zora sokmuş ve bu manzara içinde bulaşıcı has-

talıklar da önemli ölçüde yerini alarak önemli sayıda insan kaybının yaşanmasına sebep olmuştu. Bu durumda ülke nüfusu tehdit altındaydı. Bu durumun farkında olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ülkede sağlık işlerini yürütmek ve organize etmek üzere 2 Mayıs 1920’de Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’ni kurdu (TBMM ZC, 2 Mayıs 1336, s.185). Vekâlet aracılığı ile ülkenin sağlık teşkilatı tesis edilecek, bundan sonra ülkede yeni hastane, dispanserler kurulacak, kırsala sağlık hizmetleri götürülecek ve ihtiyaca yönelik sağlık personeli yetiştirilecekti. Vekâletin, sunduğu sağlık hizmetlerinden en önemlisi de bulaşıcı hastalıklarla mücadele idi. Frengi, verem, sıtma, çiçek, difteri, trahom, dizanteri, kolera gibi hastalıklar Anadolu halkının hayatını tehdit etmekteydi. Ülke nüfusunu arttırmak için politikası güden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti oluşturduğu Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti aracılığı ile bu hastalıklarla mücadele etmek, bu hastalıkları yok etmek için önemli çalışmalar yapmış adeta bir “sağlık savaşı” gerçekleştirmişti (Temel, 2008, s.27-141; Çakır, 2021, s.202-228).

Bulaşıcı hastalıklar içinde özellikle frengi, verem, sıtma ve difteri ölümlere neden olduğu için bu durum Anadolu nüfusunu olumsuz yönde etkilemişti. Cumhuriyet yönetimi özellikle yeni doğan çocukları ve küçük yaş gruplarını etkileyen bulaşıcı hastalıklar konusunda çok hassas davranırdı. Bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için her biri ile ilgili önemli çalışmalar yapıldı. Bu hastalıklardan bir tanesi frengi idi. Cinsel yolla bulaşan frengi hastalığı sadece büyüklere mahsus bir hastalık değildi. Bu dönemde Türkiye’de frenginin nesilden nesle aktarımının yaratacağı olumsuzluklar üzerinde durulmuş, frengi ile mücadele için toplumda duyarlılık yaratılmaya çalışılmıştı. Dönemin sağlık dergilerinde frengili anneden doğan çocuğun doğar doğmaz öleceği, yaşayanların ise bedenlen zayıf, sakat olacağı, hayat boyu diğer bulaşıcı hastalıklara maruz kalacağı iddia edilmişti (Kemal, Kânûn-ı Evvel 1929, s.1624-1627; TBMM ZC, 26 Kânûn-ı evvel 1336, s.36). Bu durum hem ülke nüfusunu olumsuz yönde etkileyecek hem de sağlıksız insan topluluğunun oluşmasına neden olacaktı. Neslin çöküşünü engellemek için 1920 yılından itibaren frengi ile ilgili mücadele başlatıldı. 1920 yılında Dr. Fuad Umay, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne “frenginin men’ ve tahdidi sirayeti hakkında kanun teklifi” sunmuştu (TBMM ZC, 26 Aralık 1336, s.33-47). TBMM’de mebus olan Dr. Fuad (Umay) Bey, hastalığın ülkede büyük bir tahribat yaptığına dikkat çekerek, hastalığın sadece Kastamonu ve Bolu’ya mahsus olmadığını ifade etmiş, söz konusu kanunun uygulanmasını gerekli görmüştü. Kanuna göre; frengi hastalarının tedavisi mecburi olmalı idi. Tabipler, frengi teşhisinde bulunduklarında hükümet veya belediye tabibine bu hastaları bildirmek zorunda olacaklardı. Zamanında tedaviye gelmeyenler resmi makamlara ihbar edilmeli, hastalığını bilerek başkasına bulaştıranlar para veya hapis ile cezalandırılmalıydı.

Mecliste en çok tartışılan konu jinekolojik muayene meselesi idi. Halkın büyük bir kısmı jinekolojik muayeneye sıcak bakmamaktaydı. Bu engelin nasıl aşılabileceğine dair mecliste uzun tartışmalar yapılmıştı. Ayrıca kırsalda gerekli teşkilatların kurulması ve sağlık hizmetlerinin sunulması gerektiği de mebuslar tarafından konuşulmuştu. Bu yolda en önemli gelişme yeni yasaların kabulü idi. “Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun” 1921 yılında kabul edildi (TBMM ZC, 5 Şubat 1337, s.84-89, T.C. Resmi Gazete, 7 Mart 1337). Çok sayıda kişi muayene edildi. 1926 yılından itibaren 11 yıl boyunca bir milyondan fazla kişi muayene edilip altı bine yakın kişi tedavi edilmişti. Frengi ile mücadele de özellikle 1930 yılında fuhuşu önlemek için çeşitli uygulamalar da gündeme getirilmişti. Fuhuşla mücadele talimatnamesi çıkarılmıştı. 1933 yılında ise “Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi” yayınlanmıştı (Toprak, 1987, s.31-40).

1930 yılında çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nda frenginin önünü alabilmek için önemli maddeler yer almıştı. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, frengi mücadele heyeti kurmaya yetkilendirilmişti. Frengi tedavisi zorunlu ve ücretsiz olarak belirlenmişti. Frengili bebeklerin sağlıklı sütanneye verilemeyeceği, frengiye yakalananların evlenemeyeceği, askeri kıtalarda muayene ve tedavilerin yapılacağı belirtilmişti (TC. Resmi Gazete, 6 Mayıs 1930, s.8900, 8901). 1934 yılında gezici sağlık personelinin ülke çapında bulaşıcı hastalıklarla ilgili taramaları yapması, frengi olanları tespit etmesi, tespitleri resmi makamlara iletmesi ve bunların tedavisinin yapılması kararlaştırılmıştı (TC. Resmi Gazete, 6 Teşrin-i Evvel 1934, s.4381-4388.). 1935 yılında “*Sıtma ve Frengi İlaçları İçin Kanun*” çıkarılmış, söz konusu hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçların yerli üretimine geçilmesine karar verildi. Sağlık Bakanı Dr. Refik (Saydam) Bey, görevde bulunduğu sürede frengi ile mücadeleye önem vererek tedavisi uzun süren bu hastalığın yok olması için büyük çaba harcamıştı (TBMM ZC, 25 Mayıs 1935, s.235-240.). 1938 yılında “*Frengi Tedavi Talimatnamesi*” yayınlanarak hastalıkla mücadeleye devam edildi. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, ülke nüfusunu tehdit eden bu hastalıkla mücadelede iyi bir seviyeye gelmişti.

Türkiye nüfusunu tehdit eden diğer bir bulaşıcı hastalık verem idi. Tedavi edilmediği takdirde her yaştan kişinin hayatının sonlanmasına sebebiyet verebilmekteydi. Veremle savaş için 1923 yılında “İzmir Verem Mücadele Cemiyeti” kurulmuştu. Cemiyet propaganda yaparak halkı hastalık konusunda bilinçlendirmeye çalışmıştı (Gürkan, 2013, s.139-144). Sağlık Bakanı Dr. Refik Bey, 1924 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde veremle mücadele yöntemini açıklamıştı. Buna göre 1924 yılında verem sanatoryumu kurulacak, dispanserler yapılacaktı. Halk, propaganda yolu ile veremin yarattığı tahribat konusunda bilgilendirilecekti (TBMM

ZC,19 Şubat 1340, s.125). 1924 yılından itibaren başta İstanbul olmak üzere bazı merkezlerde sanatoryum, prevantoryum ve verem hastaneleri açıldı (Yıldırım, 2010, s.93-107). 1927 yılında İstanbul Verem Cemiyeti kuruldu ve bu cemiyet yaptığı propaganda yolu ile halkın hastalıkla ilgili bilgisini arttırmaya çalışmıştı (Rasimoğlu, 2018, s.50-60).Türkiye’de 1927 yılında yayınlanan bir salnamede verem, diğer hastalıklar arasında en vahimi olarak ele alınmıştı. Diğer ülkelerde veremden ölenlerin sayıları verilirken Türkiye’de bu sayının net olarak bilinmediğinden fakat bu sayının yüksek olduğundan bahsedilmekteydi (Annelere ve Çocuklara Salname, 1927, s.84). Doktor Asım İsmail, “İkinci Milli Türk Tıp Kongresi- Verem Mücadelesinin Anahatları” adlı eserde Türkiye’de her yüz ölüm vakasından on beşinin verem kaynaklı olduğunu belirtmişti (Asım İsmail,1927, s.5).

Server Kamil (Tokgöz) Bey, 1928 yılında yayınlanan bir eserinde veremden kaynaklı ölümler ile ilgili olarak şu satırlara yer vermişti: “*Fransa, Almanya, Rusya, İtalya, Belçika, İngiltere, Avusturya’da yüzbinlerce verem hastası vardır. Memleketimizde verem hastalarının adedi takriben verem vefeyatının on dört mislidir. İstanbul’da senede veremden 2500-3000 kişi vefat ettiğine göre verem hastalarının adedi takribi 30000-50000 arasındadır. Umum Türkiye dahilinde yüzbinden fazla hasta bulunması kuvvetle muhtemeldir*”(Server Kamil, 1928, s.3). Server Kamil Bey, veremin diğer bulaşıcı hastalıklardan hatta harplerden bile fazla ölüme sebebiyet verdiğini iddia etmişti. Bununla beraber hastalığın uzun vadede insanda tahribat yaptığını ifade etmişti.

1930 yılında çıkarılan Umumî Hıfzıssıhha Kanunu’nda verem ile ilgili önemli maddeler yer almıştı. Verem hastalarının ve veremden ölenlere ait bilgilerin resmi makamlara bildirilme zorunluluğu getirilmişti. Kanunda hastaların talebi doğrultusunda resmi makamların ikametgâhlarında dezenfeksiyon yapabileceği, verem olanların nikâhlarının altı ay erteleneceği, veremlilerin sütannelik yapamayacağı gibi ibareler bulunmaktaydı (TC. Resmi Gazete, 6 Mayıs 1930, s. 8900). Türkiye’de veremden kaynaklı ölümlerin önüne geçebilmek için BCG aşısı uygulanmış, aşı uygulaması yaygınlaştırılmaya çalışılmıştı (Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı, 1938, s.379).

Ülke nüfusunu önemli ölçüde tehdit eden diğer bulaşıcı hastalık sıtma(tifo) idi. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sıtma ile mücadele edilmişti. 1924 yılında Mustafa Kemal Paşa, meclisin sıtma meselesini ele alacağını ve bu işle uğraşacağını belirttikten sonra şu ifadede bulunmuştu: “*Doğrusu bizim için nüfusun korunması ve sağlık içinde bulundurulması ve çalışanların sağlıklı ve canlı olmasını sağlayıcı önlemlerin en başında sıtma mücadelesi bulunmalıdır*”(Millet Meclisi Tutanak Dergisi, S.1). Sıtma ile mücadele için devlet, hastalığın tedavisinde kullanılan “kinin” maddesini hastalığın bulunduğu yerlere ücretsiz olarak dağıtmıştı. Sıtma ile

mücadelede en önemli girişim 13 Mayıs 1926'da 839 sayılı kanunun kabul edilmesiydi. Bu kanunla sıtma mücadelesine başlanmış, sıtma enstitüleri kurulmuştu. 1937 yılına gelindiğinde sıtma mücadele merkezlerinin sayısı on altıya ulaşmıştı (Tuğluoğlu, 2008, s.355). Dr. Refik Saydam sıtma mücadelesi için önemli çalışmalar yapmıştı. Mecliste her yıl sıtma hastalığı ile mücadele için önemli bütçeler ayrılmıştı (TBMM ZC, 1 Nisan 1927, s.33-45; TBMM ZC, 17 Mayıs 1933, s.127,128; TBMM ZC, 25 Mayıs 1935, s.240-246; TBMM ZC, 25 Mayıs 1937, s.231-238). 1933 yılında yayınlanan bir dergide sıtma mücadelesi ile ilgili olarak şu satırlara yer verilmişti: *“Sıtma Mücadelesi Kanunu, Anadolu’da sıtmadan titreyen, sararan ve dalaklanan millete bir şifa eskiri gibi tesir etmiş oldu. Yıllar, asırlardan beri milletin en amansız bu derdini bilen anlayan olmamıştı. Memleketin hemen her tarafını saran bu afetten milletin kanı kurumuş, nesli tükenmiş ve ocağı sönmüş bulunuyordu. Bugün on seneye yakın bir zamandan beri sıtma muntıkalarında açılan savaş zaferlerle nihayet bulmak üzeredir. Afetin hışmından kurtulan köylerde şimdiden çocuk ölümleri azalmış ve neslin çoğalmaya ve yıllarca refah ve saadet görmeyen halkın yüzü gülmeye başlamıştır. Sadece bu muntıkada çalışan doktorların sayısı 90 ve küçük sıhhat memurlarının ki ise 313 bulunuyor. Bu muntikalarda iki milyonu geçen nüfusun 1.677.908 kişisi doktorlar tarafından muayene edilmiş, bunlardan dalaklı ve sıtmalı olan yarım milyon kişi tedaviye alınmıştır”* (Ülkü, Birinci Teşrin 1933, s.253-257). Dönemin doktorları sıtmanın özellikle çocukların ölümüne sebep olduğunu, bu da ülke nüfusunu azalttığını söylemiş ve ailelerin bu konuda belli bir bilinç düzeyine getirilmesi gerektiğini savunmuşlardı (TBMM ZC, 24 Mayıs 1939, s.240-246). Sıtma ile mücadele için bataklıkların kurutulması için de büyük bir çaba harcanmıştı (Hâkimiyet-i Milliye, 29 Birinci Teşrin 1933, s.63-65).

Diğer bulaşıcı hastalıklardan olan çiçek, kızıl ve difteri hastalıkları en çok çocukların ölümüne sebep olduğu için Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, sağlık ve nüfus politikaları dahilinde hastalığı bitirmek için büyük bir çaba harcamıştı. Çiçek, kızıl ve difteri aşılı uygulanmış, hastalığın görüldüğü durumlarda okulların tatil edilmiş, numune hastaneleri ve dispanserler açılmış, karantina uygulamaları yapılmış, dezenfeksiyon uygulamaları yapılmıştı. Hastalıkların salgına dönüşmeden tedavilerin yapılması ve koruyucu tedbirlerin alınması birincil derecede önemliydi. Türkiye Cumhuriyeti Devleti kendi laboratuvarlarında aşı ve serum üretebiliyordu. Cumhuriyet sıhhiyeciliği milletin temeli olan çocukların ölümleriyle çarpışmak, nüfusu arttırmak ve sağlam nesil yetiştirebilmek ülküsünün peşini bırakmamıştı. Sıhhat Vekâleti, Umumî Hıfzıssıhha kanununa maddeler koymuş ve bu maddelerle belediyelere “süt çocuğu ve mektep çocukları muayene ve müşavere evi” açtırmıştı. İstanbul, Aydın, Balıkesir’de açılan bu kurumlarda çocuklar muayene ve tedavi edilmiş, annelere fenni çocuk

bakım usulleri öğretilmiş ve diplomalı ziyaretçi hemşireler mıntıkalarındaki evleri gezerek lüzumlu sağlık öğütlerini vermişlerdi (Hâkimiyet-i Milliye, 29 Birinci Teşrin 1933, s.62).

Türkiye’de Nüfus Siyasetinde Kadın ve Çocuk Sağlığının Rolü

Anadolu’da Türkiye Devleti kurulduğu andan itibaren özellikle çocuk sağlığı konusuna önem verildi. Geleceğin teminatı olarak algılanan “çocuk” ile ilgili sosyal ve ekonomik politikalar belirlendi. Nüfus politikaları içerisinde hem çocuk hem de kadın sağlığı ayrı bir yer tuttu. Cumhuriyetin ilk yıllarında çocuk ölüm oranının yüksekliği özellikle dönemin doktorları ve mebuslar tarafından fark edilmiş ve gündeme getirilmişti (Fatma Reşid, Kânûn-ı Sâni 1927, s.6). Devletin çocuk ölümlerinin önüne geçmesi için çeşitli tedbirler alması ve yeni sağlık politikalarının üretilmesi istenmişti. Çocuk ölüm oranı tam olarak bilinmemesine rağmen bu oran ile ilgili çeşitli tahminlerde bulunulmuştu. Kırklareli Mebusu Dr. Fuat (Umay) Bey, Gürbüz Türk Çocuğu Mecmuasında “*Milli Facia: Çocuklarımız Yüzde Yetmiş Ölüyor*” başlığı altında bir yazı yazarak Anadolu’daki çocuk ölümlerinin %70 olduğunu ifade etmiş ve bunu milli bir felaket olduğunu iddia etmişti (Dr. Fuat, Şubat 1927, s.4). Hatta 1926 yılında Türkiye’deki çocuk ölümlerinin tespit edilmesi için bir karar vermişti. Dr. Fuad Bey’e göre; yapılacak nüfus sayımında ailelere kaç tane çocuğa sahip oldukları, kaç tanesinin hayatta olduğu sorulmalıydı. Buna göre ülkedeki çocuk vefiyatı tespit edilmeliydi. Bu oran tespit edildikten sonra, çocuk ölümlerini engellemek için gerekli tedbirler alınmalıydı (BCA, 27.12.1926). Dr. Fuad Bey, bu oranın yaklaşık ne kadar olduğunu tespit etmeye çalışmıştı. Dr. Fuad Bey, Camille Jacquot’in 1927’de nüfus sayımından önce Kalecik’te yaptığı bir anketten istifade etmişti. Bu bölgedeki kadınlara kaç tane canlı çocuk doğurduğu ve kaç tanesinin hayatta olduğu sorulmuştu. Bu sorular üzerinden değerlendirme yapan Dr. Fuad Bey’e göre çocuk doğum ve ölümleri arasındaki oranı %48 olarak bulmuştu. Bununla yetinmeyen Dr. Fuad Bey, milletvekilleri arasında bir anket yapmıştı. Bu anket sonucunda bu oranı %33 olarak tespit etmişti. Bu oran seçkin sınıf içinde yapılan bir anketin sonucuydu. Bu durumda Dr. Fuad Bey, kırsal bölge ve eğitimsiz aileler içinde çocuk ölüm oranının çok daha yüksek olduğunu iddia etmekteydi (Fuad, Şubat 1927, s.4). 1927 yılında *Resimli Ay* dergisinde çocuk doğum, ölümleri ve çocuk düşürme meselesi üzerinde birçok doktorun fikirlerine yer verilmişti. Türkiye’nin önde gelen hekimleri çocuk ölüm oranları ile ilgili bir takım fikirlerini ortaya koymuşlardı. Dr. Kadri Raşit, Türkiye’deki çocuk ölümlerinin oranının yıllık %25-26 olduğunu tahmin etmişti. Dr. Kadri Raşit, çocuk ölümlerinin %70-%80 olduğunu iddia edenlerin bunu endişe halinde telaffuz ettiklerini belirtmişti. Dr. Safiye Ali,

bu oranın yaklaşık %30-%35 olduğunu dile getirmişti. Dr. İhsan Hilmi Bey ise çocuk ölümleri ile ilgili önemli bir tespitte bulunmuştu. Dr. İhsan Hilmi Bey, Türkiye’deki genel nüfus ve doğum sayıları hakkındaki bir envanter olmadığı için çocuk ölüm oranının ne olduğunu söylemenin pek mümkün olmadığını belirtmişti. Özellikle Avrupa ülkelerinde doğumların resmi makamlara bildirilme zorunluluğu vardı. Ailelere bu konuda sorumluluklar yüklenmişti. Türkiye’de ise böyle bir zorunluluk yoktu. Böyle bir kanunun ve zorunluluğun Türkiye’de de bulunması gerektiğini söyleyen Dr. Hilmi Bey, Anadolu’da en çok süt çağındaki çocuklarda ölüm vakalarının yaşandığını belirtmişti. Ona göre çocuk ölümlerinin başlıca sebepleri ise şunları:

“-Vaktinden evvel doğumlar, cılız doğumlar, hamilenin hamil zamanında hıfzıssıhhiye riayet etmeyerek hasta olması. Bu gibi çocuklar doğumda husule gelen şedâide mukavemet edemiyorlar. Ya doğumda yahut bilahare ölüyorlar.

-Küçük çocuklarda mide ve bağırsak bozuklukları

-İntâni(mikroplu), sâri hastalıklar, validenin nezlesi, influenzası, gribi çocuğa sirayet ediyor.

Bu üç sebebi nazar-ı itibara alarak tedabir ittihaz edersek vefeyatın önünü almak kabil olur”(Resimli Ay, Nisan 1927, s.30-33). Dr. Hilmi Bey, Dr. Fuad Bey’in verdiği %70’lik rakamın gerçeği yansıtmadığını iddia ederek bu oranın yaklaşık %25-30 arasında olduğunu açıklamıştı.

Türkiye’de çocuk ölümleri konusunda sosyal bir duyarlılık yaratmaya çalışan ilk isimlerden bir tanesi Dr. Besim Ömer idi. Dr. Besim Ömer çocuklar neden ölüyor sorusuna cevap aramış ve şu önemli tespitleri yapmıştı: ebeveynin dikkatsizliği, bakımsızlığı, bilgisizliği, çocuklara pis şişelerde sıhhi olmayan süt içirmek, kirliliği biberonlar ve pis meme başı çocuk ölümlerinin başlıca sebepleri idi. Dr. Besim Ömer’e göre; özellikle yazın sıcak havalarda çok fazla çocuk ölmekteydi. Ölümlerin önünü almak için her annenin çocuğunu emzirmesi ve çocuk büyütmeyi bilmesi gerekli idi. Dr. Besim Ömer, emziren anne sayısının az olduğunu şu ilginç sözle ifade etmişti: “Zengin emzirmek istemez, fakir emzirmeye devam edemez” (Ömer, 1339).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren çocuk doktorluğu yapan Ali Vahit (Yaşat): “*Bir milletin kuvveti çocuklarının sıhhatiyle ölçülür. Çocukları alîl, marîz olan ve yüzde yetmişini süt çağında zayıf eden bir milletin istikbali çok vahimdir*” şeklinde bir tespit yaparak Anadolu’daki çocuk ölümlerine dikkat çekmiş, Anadolu’da özellikle bebeklerin çok fazla öldüğünü ifade ederek ebeveynlerin çocuk bakımı ve sağlığı konusunda bilinçlendirilmesi gerektiğini belirtmişti. Bu sayede bebek ölümlerinin azalacağı umut edilmekteydi (Ali Vahid, 1924, s.3-4). Anlaşılan o ki Türkiye’nin

kuruluşunun ilk yıllarından itibaren dönemin doktorları ve mebuslarının bir kısmı ülkedeki çocuk ölüm oranının yüksekliğinin farkına varmışlardı. Türkiye’de çocuğun artık geleceğin teminatı olarak algılandığı görülmektedir. Ülke nüfusunun arttırılması, ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınması yeni üretilecek çocuk politikalarına dayanacaktı. Nüfus politikaları kapsamında çocuk ve sağlık politikaları da yeniden oluşturulmaya başlandı. Dönemin bazı yayınlarında işe doğumdan önce başlanması gerektiği yazıldı. Evlenecek olanların evlenmeden önce sıhhi durumlarının incelenmesi gerektiği ileri sürüldü. İşe kadın sağlığından başlandı. Doğumların sağlıklı gerçekleşmesi için kadınların hamilelik dönemindeki bakımları ve ebe kontrolünde doğumların gerçekleşmesi gibi konular üzerinde duruldu. Hamile kadınlara kendilerine bakım yolları öğretilmeye çalışıldı. Kadınların gebelik dönemlerini iyi geçirebilmeleri için aydınlatılmaya çalışıldı. Sağlam bir çocuğa sahip olmak için ne gibi tedbirlerin alınması gerektiği kadınlara anlatıldı. Bunun için çeşitli yayınlar hazırlandı (Ali Şükrü, 1927, s.18-20). Özellikle kadınların çocuklarına sirayet edebilecek frengi ve verem gibi bulaşıcı hastalıklara yakalanmamaları için uyması gereken kurallar hatırlattırılıp, bu hastalığa yakalananların muayene ve tedavileri yapılmaya çalışıldı. Dönemin yayınlarında “*Gebelere karşı fenin ve tecrübenin lüzum gösterdiği her nevi te’kîdât ifâ olunmak icap eder. Sağ ve sağlam doğurabilmek için annelere daha evvelden birçok malumat ve vesâyâ verilmelidir*” şeklinde tavsiyeler verildi (Annelere ve Çocuklara Salname, 1927, s.68-69). Dönemin doktorları kadınların sağlıklı bir gebelik yaşayabilmeleri ve sağ, sağlıklı çocuk doğurabilmeleri için yayınlar hazırladılar. “*Gebelik, Doğum, Lohusalık Hıfzıssıhhası ve Bu Devrede Görülen Hastalık ve Ölümlerden Korunma Çareleri*” adlı eser bunlardan sadece bir tanesidir ve bu örnekler çoğaltılabilir (İsmail Kenan, 1342; Cemal Zeki Önal, 1928).

Anadolu’da kadınlar, sağlık propagandaları içerisinde bulaşıcı hastalıklara karşı bilinçlendirilip, hijyen konusunda da aydınlatılmışlardı. Bu dönemde açılan doğumevlerinde kadınların çocuklarını sağ ve sağlıklı doğurması için çeşitli imkânlar sunulmuştu. Türkiye geneline baktığımızda bu doğumevleri yeterli olmamakla beraber Cumhuriyet döneminde bir ilk olması bakımından önemli idi. Özellikle Himaye-i Etfal Cemiyeti maddi gücü yetmeyen kadınların gebelik döneminde sıhhi kontrollerinin ve doğumlarının kendi bünyelerindeki doğumevlerinde yapılması için imkânlar tanımıştı (Sarıkaya, 2011, s.127). Kadınlara, gebelerin doktor veya ebe nezaretinde fenni doğum yapmaları gerektiği anlatılmıştı. Örneğin bir gazetede “Fennî Doğumun Nüfusun Artmasında Ehemmiyeti” başlığı altında bu konu açıklanmıştı. Gazetede bu makaleyi yazan bir doktordu ve fenni doğum-nüfus ilişkisini şu şekilde ifade etmişti: “*bir milletin nüfusu, bir taraftan o millete mensup kadınların çocuk doğurması, diğer taraftan*

doğanların ve hayatta bulunanların sıhhati koruyan usullere riayet etmesi sayesinde hasta olmaması ve ölmemesi ile çoğalır. Bir memleketin doğum istatistikleri, ölümünün ne kadar zengin ve ne derece yüksek ise, o memleket halkının nüfusu da o nispette ziyadeleşir”(Onur, 1938, s.6.).

Fenni doğumların gerçekleşmesi için de devletin imkânları el verdikçe özellikle sağlık bakanlığı tarafından doğumevleri açmalıydı. *“Türkiye’nin muhtelif şehir ve kasabalarına dağılmış olan Vekâletin doğum ve çocuk bakım mütehassısları Doğum ve Çocuk Bakım evleri’nde halka hizmet götürmüşlerdir. Bu gibi müesseselerin ülkenin birçok şehir ve kasabalarında açılmasını isteyen Dr. Refik Saydam, bütçenin imkânları ve yetişen mütehassısların sayısına göre ancak sınırlı bir miktarını faaliyete geçirebilmiştir. İlk önce Ankara ve Konya’da açılan bu müesseseler, seneden seneye diğer bazı şehirlerde açılarak çalışmaya başlamışlardır. Özellikle çocukların, gebe ve loğusa kadınların içtimai hıfzıssıhhalerini, gerektiğinde ağız, burun, kulak, göz ve diş hastalıkları ile diğer bedensel rahatsızlıklarını uzman hekimler vasıtasıyla bakım ve tedavilerini temin etmek için Edirnekapı Sıhhat Merkezi ile Beşiktaş, Üsküdar Süt ve Mektep çocukları bakım evleri hizmete sokulmuştur. Bu evlerde dünyaya gelen bebekler, çocuk uzmanlarının gözetiminde büyüyünceye kadar bünyevî ve bulaşıcı hastalıklardan korunma tedbirleri tatbik olunmuş, sağlıklı yetişmeleri için gayret edilmiştir. Edirnekapı Sıhhat Merkezi’nde 1935-1937 yılları arasında halk sağlığına, özellikle kadın ve okul çocuklarına yönelik sağlık taramaları, teşhis, muayene, tedavi hizmetleri yanında bilgilendirici konferanslar da yapılmıştır. Doğum ve Çocuk Bakım Evleri’nde 1926-1937 yılları arasında 127.352 çocuk ve 261.330 kadın ayakta; 3.992 çocuk ve 26.422 kadın da yatırılarak tedavi edilmiştir. Doğum ve çocuk bakım evlerinin “sağlık terbiyesi” ve annelerin “çocuk bakımı bilgisi” nde yaptığı bilgilendirme hizmetleri başarılı sonuçlar vermiştir. Bu evlerin nüfus siyaseti bakımından ülkede yaptığı başarılı işler gözle görülecek derecededir”* (Vergili, 2020, s.167-168).

Türkiye nüfusunun az olmasının sebebi Anadolu’daki kadınların az sayıda çocuk doğurması değildi. Hatta genel kaniye göre; Anadolu kadını doğurgandı fakat doğanlar yaşatılamıyordu (Erdal, 2011, s.783). Yeni doğanların yaşatılması için oluşturacak sosyal ve sağlık kurumları bu sorunun çözümlenmesinde etkili olacaktı (Barker, 1935, s.206-212). Zeki Barker, 1935 yılında yapılacak nüfus sayımda çıkacak sonucu bir öncekinden iki, üç milyon fazla olacağını tahmin etmişti. Barker, Cumhuriyetin barış ile geçen on yılının Türk yavrularına sağlık ve varlık bağışladığını ifade etmiş ve nüfus artışını buna bağlamıştı. Bu süreçte devlet doğan ve büyüyen çocukları korumak için önemli tedbirler alındığı ve diğer taraftan da annelerin bilgilerinin artırıldığını açıklamıştı. *“Yurdumuzun zenginliği, imarı, refah ve saadetini ancak sağlam vücut ve dimağla kalabalık bir ulus yap-*

bilecektir” diyen Zeki N. Barker, bundan sonra da doğanları yaşatmak ve güçlü, sağlıklı bir nesil yaratmak için çalışılması gerektiğini ifade etmişti. Barker, *“İlk yavrusunu doğuramayacak veya doğururken ölen genç annenin vatana yapacağı faydaları düşünelim. O kırk beş yaşına kadar vatana daha birçok yavrular verecektir. Bunları da büyüttünüz, çoluk, çocuk sahibi ediniz... Servet ve nüfus çoğalacaktı”* diyerek Türkiye’deki sağlık kurumlarının özellikle doğumevlerinin yaygınlaşması gerektiğini ifade etmişti ((Barker, 1935, s.206-207).

Nüfusun azalmasına ve çocuk ölümlerine sebep olan diğer mesele ise kürtaj idi. Nüfusunu arttırma yönünde siyaset güden yeni rejim, bu konuda da bir politika izlemişti. Yeni rejim kürtaj meselesine sıcak bakmamakta anne ve çocuk hayatını tehlikeye sokan kürtaj uygulamasına çeşitli kısıtlamalar ve kurallar getirmişti. 1926 yılına çıkarılan Türk Ceza Kanunu’nda “kasten çocuk düşürmek ve düşürmeye yardım etmek” ile ilgili önemli maddeler bulunmaktaydı. Kasten çocuk düşüren ve düşürmeye yardımcı olanlar hakkında çeşitli cezalar düzenlenmişti (TBMM ZC, 1926, s.202). Bununla beraber 1930 yılında çıkarılan Umumî Hıfzıssıhha Kanunu’nda da çocuk düşürmek için kullanılan alet ve malzemenin satışı yasaklanmış ve bu konuda Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti sorumlu kurum tutulmuştu (TC. Resmi Gazete, 6 Mayıs 1930, s.8902).

Türkiye’de 1920 yılından itibaren nüfus meselesi önemli bir konu olmuş ve devletin kuruluşundan itibaren ilk yirmi yıl içinde üretilen nüfus ve sağlık politikaları birbiriyle ilintili olmuştu. Nüfus politikalarının gerçekleştirilmesi için ülkenin belli bir sıhhat derecesine ulaşması gerektiğinin farkına varılmış ve nüfusu arttırmak için oldukça geçerli ve pragmatik sağlık politikaları takip edilmişti.

Sonuç

Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye’de nüfusu arttırma yönünde politikalar izlenmişti. Anadolu topraklarında uzun zaman süren savaşlar sonucunda ülke nüfusu oldukça azalmıştı. Anadolu’da yaşanan savaşlar, bir takım ekonomik ve sosyal yoksunlukların yaşanmasına sebep olmuştu. Savaş sonunda Türkiye’deki insan sayısı azalmıştı. Var olanların büyük bir kısmı ise bedenlen sağlıksız bir görünüme sahipti. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, devletin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren nüfus meselesini gündeminde tutmuş ve ülke nüfusunu çoğaltmak, bu yolla iktisadi ve sosyal gelişimini arttırmak, siyasetten de güçlenmek istemişti. Devletin kuruluşu ile eş zamanlı olarak Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti kurulmuştu. Söz konusu sağlık ve sosyal yardım bakanlığı, Türk toplumunun sıhhi şartlarını iyileştirmek için büyük çaba harcamıştı. Bakanlığın önemli çabalarından birkaçı ölümleri azaltmak ve halkı bedenlen güçlendirecek tedbirler almaktı. Ülkedeki insan kayıplarının önemli kısmı-

nın bulaşıcı hastalıklardan kaynaklandığı tespit edilmiş ve hem sağlık hem de nüfus politikaları açısından bir sağlık savaşı verilmesi kararlaştırılmıştı. Bulaşıcı hastalıkları engellemek demek ülke nüfusunu arttırmak demektir. Bulaşıcı hastalıklar konusu TBMM'nin gündeminde olmuş ve bu hastalıklarla mücadele konusu mebusların tartıştığı ve çözüm aradığı bir mesele olmuştu. Bulaşıcı hastalıklara karşı korunma tedbirleri alınmış, yeni hastaneler, dispanser, sanatoryum, doğumevleri, laboratuvarlar açılmış ve bunlar hastalığa karşı tedavilerin yapıldığı önemli merkezleri oluşturmuşlardı. Ayrıca aşı üretimi, aşı uygulanması ve gezici sağlık personelinin kırsala gönderilmesi ülke nüfusunun arttırılması için önemli sağlık uygulamaları olarak değerlendirilebilir. 1930 yılında çıkarılan Umumî Hıfzıssıhha kanunu ile Türk toplumunun sağlık şartları düzenlenmiş, iyileştirilmiş ve ülke nüfusunu koruyucu, geliştirici maddeler yürürlüğe konulmuştu.

Türkiye'de ilk nüfus sayımı 1927'de yapılmış ve nüfusun çoğaltılması gerektiği üzerinde bir kanaat oluşmuştu. Türkiye'de bu yönde sağlık politikaları oluşturularak ve uygulanarak ülke nüfusu arttırılmak istenmişti. Hem nüfus hem de sağlık politikalarının hedefleri çocuk ölümlerini engellemek, doğanları yaşatmak için gerekli sıhhi ve sosyal tedbirleri almak, fenni doğumu yaygınlaştırmak olarak belirlenmişti. Çocuk ve kadın sağlığı konusuna daha çok eğilmek gerektiği anlaşılmıştı. Bu dönemde "çocuk" nüfusun temeli olarak görülmeye başlanmış, en çok süt çağındaki çocukların öldüğü tespit edilmiş ve "doğanları yaşatmak" için seferberlik yapılmış, gebe kadınların kendilerine ve çocuklarına bakım yolları dönemin sağlık propagandaları dahilinde öğretilmek istenmişti. Doğum ve çocuk evlerinin verdiği hizmetler sınırlı da olsa Türkiye'de kadın ve çocuk ölümlerinin azalması açısından önemli kurumlar olarak belirmişti. Türkiye'de özellikle sağlık politikalarının işler hale gelmesi sonucunda 1935 nüfus sayımında bir öncekine göre büyük bir artışın olduğu tespit edilmişti.

KAYNAKÇA

1.Arşivler

TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi(BCA)

BCA, (16.08.1927). Kurum:30-10-0-0.Yer : 25.145.21.

BCA, (20.03.1927).Kurum: 30-18-1-1. Yer: 23-18-9.

BCA, (27.12.1926).Kurum: 30-10-0-0. Yer:124.884.8.

2.Resmi Yayınlar

28 Teşrin-i Evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri,Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu. (1928). Türk Ocakları merkez heyeti matbaası.

28 Teşrin-i evvel 1927 umumî nüfus tahriri.(1929). usuller, kanun ve talimatnameler, neticelerin tahlili. fasikül III. Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.

İstatistik Göstergeler 1923-2011.(2012). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi.(1 Kasım 1924). D.II. C.10. S.1.

T.C. Resmi Gazete (23 Mayıs 1935). No:3010.

T.C. Resmi Gazete (6 Mayıs 1930). No:1489.

T.C. Resmi Gazete. (4 Ağustos 1926). No:438.

T.C. Resmi Gazete. (7 Mart 1337). No:5.

Tahrir memurlarına mahsus mufassal talimatname.(1927). İstanbul: Dâhiliye Vekâleti Nüfus Müdüriyet-i Umumiyesi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMM ZC)

TBMM ZC (1 Nisan 1927). D.II. C.31. İ.IV. 33-45.

TBMM ZC (17 Mayıs 1933). D.IV. C.15. İ.2. 127-128.

TBMM ZC. (1 Mart 1338). D.I. C.18. Birinci İctima.4.

TBMM ZC. (1 Mart 1339). D.I. C.28. Birinci İctima. 5.

TBMM ZC. (19 Şubat 1340). D.II. C.6.106. İctima.125.

TBMM ZC. (2 Mayıs 1336). C.I. İ.9.185.

TBMM ZC. (21 Kânûn-ı Evvel 1341). D.II. C.20.İctima III. 202.

TBMM ZC. (21 Mart 1927). 2. Dönem. C.30. Birleşim 45.184.

TBMM ZC. (25 Mayıs 1935). D.V. C.8.235-240.

TBMM ZC. (25 Mayıs 1937). D.V. C.18.İ.2. 64. İnikat. 231-238.

TBMM ZC. (26 Aralık 1336). D.I. C.7. 33-47.

TBMM ZC. (26 Aralık 1336). D.I. C.7.36.

TBMM ZC. (5 Şubat 1337). D.I. C. VIII. İ.I. 84-89.

TBMM ZC.(24 Mayıs 1939). D VI. C.II.16. İnikat. 240-246.

TBMM ZC.(25 Mayıs 1935). D.V. C.8. 29. İnikat. 240-246.

TC. Resmi Gazete. (2 Haziran 1926). Merkezi İstatistik Dairesi İhdasına ve Vezâifine Mûteallik Talimatname. No:388.

TC. Resmi Gazete. (20 Nisan 1927). No:587.

TC. Resmi Gazete. (6 Mayıs 1930). No:1489.

TC. Resmi Gazete. (6 Mayıs 1930). No:1489.

TC. Resmi Gazete. (6 Teşrin-i Evvel 1934).No:2821.

Türkiye nüfusu.(1928) .Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı. Ankara: Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası.

Umumî nüfus tahriri: 28 Teşrin-i Evvel 1927 muvakkat rakamlar.(1927). Ankara: Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umûmîyesi Neşriyatı.

3.Süreli Yayınlar

a.Gazeteler

Akşam
Cumhuriyet
Hâkimiyet-i Milliye
Ulus

B.Dergiler

Gülbüz Türk Çocuğu
Resimli Ay
Ülkü

4.Telif ve Tetkik Eserler

- Aksu, L. (1998) . Dünya’da ve Türkiye’de nüfus analizleri. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*. 25. 219-311.
- Akkoyun, T. (2000). Cumhuriyet’in ilk yıllarında bekarlık vergisi teşebbüsleri. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi*. 15. 183-198.
- Ali Vahid. (1924). *Birkaç Söz, Annelere, Memedeki Çocuk Nasıl Beslenir*, İstanbul: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Hıfzıssıhha Şubesi Vatan Matbaası.
- Annelere ve Çocuklara Salname*. (1927). İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası.
- Asım İsmail. (1927). *İkinci Milli Türk Tıp Kongresi- verem mücadelesinin anahatları*, Ankara: Kader Matbaası
- Atay, F.R. (25 İlk Teşrin 1935). Nüfusumuz. *Ulus*.1.
- Barker, Z.N. (Mayıs 1935) .Yavrularımızın değerini bilelim. *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, V(27). 206-212.
- Besim Ömer.(1339). *Nüfus meselesi ve küçük çocuklarda vefiyat*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Cemal Zeki Önal.(1928). Gebelik, doğum, lohusalık hıfzıssıhhası ve bu devrede görülen hastalık ve ölümlerden korunma çareleri. İstanbul: Kader Matbaası.
- Cumhuriyet* (27 Şubat 1937). Nüfus kütükleri ıslah edilecek- nüfus işleri için meclise üç kanun lâyihası verildi. 2.
- Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı* (22 Teşrin-i Sâni 1938). Cumhuriyet Halk Partisi Yay.
- Çakır, G. (2022). *Atatürk döneminde çocuk kadın ve aile algısı*. İstanbul: Libra Yay.
- Dr. Ali Şükrü (Kânûn-ı Sâni). sağlam bir çocuk elde etmek için gebelik zamanında yapılması lazım gelen tedbirler. *Gülbüz Türk Çocuğu Mecmuası*. 4. 18-20.
- Dr.Fuat (Umay).(Şubat 1927). Milli facia: çocuklarımız yüzde yetmiş ölüyor. *Gülbüz Türk Çocuğu Mecmuası*. 5.4.
- Erdal, İ. (2011). Ülkü mecmuasına göre erken cumhuriyet dönemi nüfus politikası (1923-1938). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*12.(48).779-790.

- Fatma Reşid. (Kânûn-ı Sâni 1927). Amerika'da çocuklar saltanat sürüyorlar. *Gürbüz Türk Çocuğu Mecmuası*, 4.4.
- Gürkan, M. (2013). Cumhuriyetin ilk yıllarında, İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti'nin propaganda faaliyetleri. *İzmir Göğüs Hastanesi Dergisi*, 26(2). 139-144.
- İlikan Rasimoğlu, C. G. (2018). Verem iyi olur bir hastalıktır: Cumhuriyetin ilk yıllarında verem mücadelesi ve siyaset. *Toplumsal Tarih*. 296. 50-60.
- İsmail Kenan.(1342). İçtimai Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Karacaer Çakır, G. (2021). Cumhuriyet dönemi toplum sağlığı politikalarında bulaşıcı hastalıklar 1920-1940, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (53). 202-228.
- Kaştan, Y. (2006). Cumhuriyet döneminde nüfus hareketlerinin fonksiyonu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.7(1).65-76.
- Oktay, E. Y. (2014). Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından günümüze uygulanan nüfus politikaları. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7). 31-53.
- Onur, A. A. (28 Nisan 1938). Fennî doğumun nüfusun artmasında ehemmiyeti. *Akşam*. 6.
- Resimli Ay* (Nisan 1927).Çocuk Doğumu, Çocuk Ölümü ve Çocuk Iskatı Hakkında Doktorlarımız Ne Diyor?. 2(4). 30-33.
- Sarc, Ö. C. (2 İlkteşrin 1935). Yeni nüfus sayımımız. *Ulus*.2.
- Sarıkaya, M.(2011). *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921-1935)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- Server Kamil (Tokgöz). (1928). *Verem hakkında öğütlerim*, İstanbul: Vilayet Matbaası.
- Temel, M. (2008). *Atatürk döneminde bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele*, İstanbul: Nehir Yay.
- Tengirşek, Y. K. (7 İlkteşrin 1935) 935 nüfus sayımı. *Ulus*. 3.
- Toprak, Z. (1987). İstanbul'da fuhuş ve zührevi hastalıklar 1914-1933. *Tarih ve Toplum*. 31-40.
- Tuğluoğlu, F. (2008)Türkiye'de sıtma mücadelesi 1924-1950. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*. 32(4).351-359.
- Tuğluoğlu, F. (2012) .Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci nüfus sayımı: 20 İlkteşrin 1935 “Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 25.62.
- Ülkü (Birinci Teşrin 1933). Cumhuriyetin sağlık, bakım ve yardım işleri, 9(2), 253-257.
- Vergili, A. (2020). Sağlık sosyolojisinin ilk kaynakları-cumhuriyet döneminde bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve nüfus politikaları. Doğu Kitabevi: İstanbul.
- Vergili, A. (2013). *Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönem nüfus politikası (1923-1960)*. Sosyoloji Yıllığı, 22. İstanbul: Doğu Kitabevi
- Yıldırım, N.(2010) *İstanbul'un sağlık tarihi*, İstanbul: Düzey Matbaacılık.
- Yusuf Kemal. (Kânûn-ı Evvel 1929). frenginin nesillere tesiri ve muafiyet. *Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Sıhhiye Mecmuası*. 5(33).

Dijital Kaynaklar

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istatistik-umum-mudurlugu/> E.T.
10.01.2023

<https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/Tarihce#> E.T.26.12.2022

Bölüm 2

AMERİKA'DA MİLYONER OLMA MACERALARINDAN BİRİ

ONE OF THE ADVENTURES OF BEİNG A MİLLİONAIİRE İN AMERİCA

Meryem GÜNAYDIN¹

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü,
E-posta: mgnydn@yahoo.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3957-1471>

Giriş

Mehmet Zekeriya Sertel ve eşi Sabiha Sertel Türk basınına önemli çalışmalarıyla katkıda bulunmuş iki önemli isimdir. 1919'da Amerika'da Columbia Üniversitesi'nde eğitim görmek üzere bulunmuşlardır. Amerika'da kaldıkları sürede burada bulunan göçmen Türkleri ve yaşadıkları yerleri ziyaret ederek Türk işçilerini yakından dinleme fırsatı bulmuşlardır (Sertel, 2001, s. 91). Türk işçilerinin aralarında örgütlenebilmeleri için çalışmalarda bulunmuşlardır (Sertel, 1987, s. 41-43). 1923 yılında eğitimlerini tamamlayan çift Türkiye'ye geri dönmüştür.

Serteller, Amerika hatıralarını, özellikle göçmen Türklerin yaşamlarına ilişkin gözlemlerini kaleme almışlardır. Amerika'da 1919-1923 yılları arasında bulundukları dönemde Sabiha ve Zekeriya Sertel'in Amerika Mektupları Vakit Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Sabiha Zekeriya ve M. Zekeriya adıyla kaleme alınan mektuplarında Amerika ile Türkiye arasındaki siyasi ve ticari münasebetler bir takım konular etrafında ele alınmıştır. Ancak mektupların en temel konusu Amerika'daki göçmen Türkler olmuştur. Bu yazı dizisinde Osmanlı göçmenlerinin vaziyetlerinden özellikle iş ve barınma sorunlarından, çalışma koşullarından, eğitimlerinden, sosyal hayatlarından, Amerika'daki Türk cemiyetleri ile çalışmalarından bahsedildiği gibi Milli Mücadele yıllarına denk gelen bu dönemde Amerika'daki Türklerin yardım faaliyetlerini de anlatmışlardır (Güldürmez, 2016, s. 1-2).

Bu çerçevede mektupların en önemli konusu Amerika'da bulunan Türklerin yaşadığı sorunlardır. Bu konuda mektupların başkahramanı Ahmet isimli genç göçmendir. Genç Ahmet'in Amerika'ya gelişi burada yaşadığı sorunlar temsili bir hikaye olarak okuyucuyla paylaşılmıştır. Sabiha Zekeriya adıyla kaleme alınan "*Amerika'da Bir Türk Gencinin Sergüzeşti*" adlı yazı dizisinde Ahmet'in Amerika'da yaşadıklarını ve memleketi İzmir'de geride bıraktıklarından bahisle genç göçmenin ahvalini ortaya koymaktadır. Ahmet elektrik tahsili görmek üzere Amerika'ya giden bir Türk gencidir (Zekeriya, 21 Teşrin-i Evvel 1920, s. 3). New York'ta bir Yahudi'nin yanına giderek orada onun tavsiyesiyle bir simsara gitmiştir. Burada elektrik tahsili görmek büyük bir paraya muhtaç olduğunu sinemacılık tahsil etmesi halinde bunun hem daha az fiyatla hem daha az zamanda mümkün olacağını öğrenmiştir (Zekeriya, 21 Teşrin-i Evvel 1920, s. 3). Sonrasında Ahmet, Macaristan'da bulunduğu sırada sinema kumpanyasında da çalışmış olduğundan elektrikçilikten sinemacılığa geçiş yapmıştır. Ancak sinemacılık edebilmek için hükümetten imtihan vererek bir tasdikname almak icap etmektedir. Bir gün gazetede sinematograf diye bir ilan görür ve hemen mektebine koşar eğitim ücreti olarak buraya on beş dolar vererek hemen eğitimine başlamıştır. Üç ay tahsilden sonra tekrar imtihana girmesi gereklidir. New York'ta gündüz mektebinde çalıştıktan sonra gece çalışacak bir iş bulması gerekliydi ancak gece uykusuzluğu ve tahsili

bir arada yürütmek Ahmet'in sıhhatini bozduğu için bundan vazgeçmiştir. Sonrasında imtihanı başarıyla Ahmet vermiştir.

Ahmet'in, askerliğe mecbur kalışı bu yazının hikayelerinden biridir (Zekeriya, 22 Teşrin-i Evvel 1920, s. 3). Ahmet sokaklarda bir serseri gibi gezerken polis tarafından çevrilmiştir. İngilizcesi olmadığından Ahmet kendini izah edemez ve asker kaçağı sanılarak polis tarafından hapse atılmıştır. Ahmet, muhacirin idaresinden aldığı kağıdı göstermesine rağmen kütüğe yanlış adres işlenmesinden dolayı hükümetin gönderdiği davet yazıları yanlış adrese gitmiştir. Bu durumdan haliyle Ahmet haberdar bile olmamıştır nitekim yanlış anlaşılmalara sebebiyle askerliğe mecbur kalmıştır. Bir hamal trenine bindirilerek New York'tan dört saat uzakta bir kışlaya gönderilmiştir. Burada bir Rum bir Ermeni bir Yahudi'nin de bulunduğundan bahisle çok soğuk bir yer olduğunu belirten Ahmet burada bir sene askerlik yapmış ve taş kırdırma gibi çeşitli işlerde çalıştırılmıştır. Bir başka mesele ise göçmen Ahmet'in vatan toprağından gelen acı haberlerle müteessir oluşudur. İzmir'in Yunan işgaline uğramasıyla babasının beyaz sakalıyla İstanbul'a gittiğini burada da cami köşelerinde süründüğünü haber almıştır. Bunun üzerine vatan hasreti çeken bir genç olarak Ahmet tüm parasını babasına göndermiştir (Zekeriya, 22 Teşrin-i Evvel 1920, s. 3). Ahmet, gündüz mektepte çalışarak gece de bir sinema kumpanyasında çalışmak suretiyle tahsil görmüştür. Ahmet'in yaşadığı zorluklarla acı dolu hikayesi Serteller tarafından anlatılarak Ahmet'in Amerika'dan ayrıldığında elemli ve ıstırap dolu bir Amerika'yı geride bırakmış olacağından bahsedilmiştir. Amerika'ya gelmek isteyen gençlere Ahmet'in hayatından kesitlerle Amerikan hayatının gerçek yüzü gösterilmeye çalışılmıştır.

Ahmet'in Macaristan'da demir çelik tahsilinden Amerika'ya gidişi memlekettten kaçmak isteyen gençlere bir ibret olması için kaleme alınan bir başka hikayedir. İzmirli bir ailenin altı çocuğundan biri olan Ahmet'in yoksul hayatı Macar Ticaret Odası'nın altı çocuğun tahsilini üstlenmesiyle değişmiştir. Macaristan'da sanat ve ziraat tahsil etmek üzere gider ve bir sene kalır. Burada demir, çelik ve elektrik öğrenir. Anne ve İzmir hasreti çekmesi üzerine geri döner. Macaristan'da iken birçok arkadaşının tahsil için Amerika'ya gittiğine şahit olmuştur. Amerika'nın ışıltılı ve cazibeli hayatını daha o zaman kavramış olan Ahmet, Amerika'ya gitmek için ihtiyaç duyulan otuz liraya sahip değildir. Bunun için babasından para talep ettiğinde babasından *"akşam ki çorbaya tuz yok"* cevabını almıştır (Zekeriya, 16 Teşrin-i Evvel 1920, s. 3). Bunun üzerine Ahmet çorbaya tuz eklemek için bu parayı istediğini söyler. Ahmet'in tek sermayesi babasının gözyaşları içerisinde üçer beşer etraftan topladığı paradır. Eski bir Rum dostunun himaye vaatleriyle lisan bilmeden Amerika'ya doğru yola koyulmuştur. Amerika'ya çıktığında cebinde sadece yirmi doları olan Ahmet, Rum arkadaşıyla birlikte bir Rum otelinde konaklamaya başlamıştır. Burada bütün

Rumlar Türkçe konuştuğundan henüz lisan sıkıntısı baş göstermemiştir. Ancak Rum arkadaşı kendisine bir mektup bırakarak Filadelfiya'ya gitmiştir. Mektupta adresini de yazarak isterse gelebileceğini yazmıştır. Ahmet lisanını bilmediği bu yabancı memlekette otelden bir sokak aşağıya bile gidemeyecek durumdadır. Orada bulunanların yardımıyla Filadelfiya'ya giden trene binerek yola koyulmuştur. Orada kendini karşılayan Rum arkadaşı Kostaki onun gelişinden pek de memnun olmamıştır ancak ona haftalığı üç dolar olan bir oda tutarak yerleştirir. Vaadini yerine getirdiğini söyleyen Rum arkadaşı kendine bir iş bulmasını söyleyerek yanından ayrılmıştır. Fabrikadan fabrikaya iş için giden Ahmet, Türk olduğunu dil bilmediğini söyler bu halde de kimse ona iş vermez. Cebindeki on beş dolar tükenince üç gece sudan başka bir şey görmeyince tekrar Rum arkadaşına gitmiş ondan para dilenir hale gelmiştir. Onun “*burası Amerika'dır kimse kimseye on para vermez*” cevabını alır. Ancak Kostaki'nin arkadaşı ona acır ve bir Rum tanıdığının lokantasına yerleştirir. Sabah saat altıdan gecenin onuna kadar oranın temizliğini yaparak bulaşığını yıkayarak boğazını doyurmuştur. Haftada iki dolar da ücret almıştır. Fakat diğer garsonlar Rum olduğundan aralarında her fırsatta Ahmet'i tahkir etmişlerdir. Ahmet her çehrenin her sesin yabancı olduğu Amerika'da bu sefil hayata değer mi düşünceleriyle dolmuştur.

Dil bilmediğinden kendisine verilecek her işe razı gelen Ahmet'in Sinsinadi'de işsizlik macerası devam eder. Gazetede Sinsinadi olarak geçen yer muhtemelen Amerika'nın endüstriyel kentlerinden Cincinnati'dir (Sertel, 19 Teşrin-i Evvel 1920, s. 3). Ahmet burada bir teneke fabrikasına giderek kollarının kuvvetli olduğunu her işi yapabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine fabrikada tenekeleri kesen makineyi çevirme işi verilmiştir. Tenekeleri her makineye birleştirirken parmakları kan içinde kalmıştır. Buna rağmen haftalığı üç dolar olan bu işte her gün sabah altıdan akşam altıya kadar üç ay boyunca çalışmıştır. Oda kirası için bir dolar ödeyen Ahmet, bir buçuk dolarla geçinmekte olup her hafta yarım dolarla hasta borcu ödemektedir. Üç ay sonunda iş son bulunca Ahmet yine aç ve sefil Cincinnati'nin sokaklarında kalır. Yarım İngilizcesiyle hayata devam eden Ahmet Türkçe bilen bir misyoner rahibe derdini anlatabilme fırsatı bulur ve Genç Hristiyanlar Cemiyeti'nin merkezine götürür. Burası böyle sokaklardan toplanmış insanlara Hristiyanlığı anlatan bir yerdir. Ahmet'e burada mukabilinde bir şey istemeksizin bir oda ve parasız yemek verilir. Böylece Ahmet burada dokuz ay kalır ve İngilizce öğrenir (Sertel, 19 Teşrin-i Evvel 1920, s. 3). Artık İngilizce sorunu kalmayan Ahmet sokaklarda dolaşırken gördüğü bir matbaacıya gider. İzmir'de bir matbaada dizgici olarak çalıştığından matbaa makinelerinden anladığını söyleyerek iş ister. Haftalığı beş dolar olmak üzere burada çalışmaya başlar ancak buraya gelmek için bulunduğu yeri terk etmek zorundadır kendisine yeni bir oda kiralır.

Nitekim Ahmet'in Amerika macerasını Serteller Amerika Mektupları'nın bir konusu olarak okuyucuya ileterek bu gerçek hikayeden okuyucu gençlere bir mesaj vermeye çalışmıştır. Böylece Amerika'ya göç etmek isteyen gençleri “taşı toprağı altın” bir memleket rüyasından uyandırma gayretini göstermişlerdir.

Vakit Gazetesi'nde M. Zekeriya Sertel tarafından kaleme alınan mektuplarda işlenen konular arasında Amerika'da yaşanan dolandırıcılık hikayelerine de rastlanmaktadır. Bu bağlamda Sertel'e göre, Amerika, hesaptan anlamayan kimselerin milyoner olabileceğı bir macera ve gariplikler memleketidir. Bunun gibi binlerce belki milyonlarca garip olaylar yaşanan Amerika'da fotoğrafçılıktan anlamayanın fotoğrafçı dükkkanı, terzilik bilmeyenin terzi dükkkanı açtığına şahit olmuştur. Bu durumdan cesaret alan kimseler milyoner olmak üzere yanlış maceralara sürüklenmektedirler. Zekeriya Sertel Amerika'ya geldiğinden itibaren birçok defa işittiğı gibi muvaffak olamayan kimselerin maceralarını gazetelerden de her gün birkaç tanesini okuduğunu belirtmektedir. En son okuduğı yeni milyoner macerası İtalyan Bonri'ye aittir. Yirmi sene önce Amerika'ya gelen Bonri, her yeni gelen göçmen gibi lokantalarda bulaşık yıkayarak işe başlamıştır. Sonrasında da garsonluk, otel hizmetçiliğı gibi çeşitli işlerde çalışmaya devam etmiştir. Biriktirdiğı bir miktar para ile borsa oynayarak parasına para katmıştır. Bundan aldığı cesaretle Boston'da bir banka açıp müşterilerine yüzde elli faiz tediye edeceğini ilan etmiştir. Bu suretle kırk bin kişiyi elde edip yirmi milyon kadar bir para toplamıştır. Bir lokanta bulaşıkçısının milyoner oluşu böylece gerçekleşmiştir. Boston'da bir köşk birkaç otomobil satın alan Bonri, yeni milyoner hayatına başlamıştır. Fakat yavaş yavaş hissedarlarına faiz ödeyemez ve hükümet bu durumu araştırmaya başlar. Neticede Bonri'nin hesaptan hiç anlamadığı ve on sekiz yaşında kâtibesi olan bir kızın idaresiyle bu dolandırıcılığa kalktığı anlaşılmıştır (Zekeriya, 7 Muharrem 1339, s. 2).

M. Zekeriya 14 Teşrin-i Sâni 1921 tarihli Vakit Gazetesi'nde yayınlanan vatanın felaketinden bir menfaat elde etmeye çalışanların dolandırıcılık hikayesinden “Kefen Soyucular Buraya da Geldiler” başlıklı yazısında bahsetmiştir (Zekeriya, 14 Teşrin-i Sâni 1921, s. 2). M. Zekeriya'nın belirttiğı üzere V.K. (و. ق.) isminde bir kimse evvelce çeşitli dolandırıcılık olaylarına karışmış olup Amerika'ya gelerek bir testere icat ettiğini bu testerenin bir seferde beş tane tahtayı kesebildiğini söyler. Bir diğer dolandırıcılık girişiminde ise Enver Paşa'nın el yazısı bir hatıratına sahip olduğunu iddia ederek Asya mecmuası ile bir anlaşma imzalamak ister. V. K. en önemli vurgununu Milli Mücadele üzerinden Amerika'daki Türklerin hissiyatından istifade ederek yapmaya çalışmıştır. Kendisinin Milli Mücadele için yardım toplamak üzere memur tayin edildiğini beyanla sefaret-hanede çalışan bir arkadaşıyla Massachusetts eyaletine yardım toplamaya

gitmişlerdir. Burada söylediklerinden şüphelenen biri ihbarda bulunarak dolandırıcılığı önler (Güldürmez, 2016, s. 40).

Zekeriya Sertel'in bu konu etrafında kaleme aldığı "*Kendisine muhteri' süsü veren bir Türk'ün Amerika'daki macerası*" ilginç bir hikâyedir. New York, 25 Ağustos 1920 tarihli mektup Vakit Gazetesi'nde "*Amerika Mektupları Amerika'da Sahte Bir Muhteri*" başlığı ile yer almıştır (Zekeriya, 7 Muharrem 1339, s. 2). Bu öyküyü tozlu gazete sayfasından açığa çıkarmak farklı bakış açıları kazanmak üzere faydalı olacaktır.

Sahte Bir Mucidin Milyoner Olma Serüveni

Sertel'in New York'ta kaleme aldığı 25 Ağustos 1920 tarihli mektup Vakit Gazetesi'nde "*Amerika Mektupları Amerika'da Sahte Bir Muhteri*" başlığıyla 21 Eylül 1920 tarihli Vakit gazetesinde yayınlanmıştır (Zekeriya, 7 Muharrem 1339, s. 2). Bu yazısında esas değindiği gariplik hikayesi 1914'de New York'a gelen bir Türk mucidin macerasıdır. İstanbul'da matbaalarda musahhih yani prova baskısında son kontrolleri yapan düzeltici (tashih eden) olarak çalışmaktadır. Rusyalı bir dizgici tarafından Rusya'da matbaalarda idarehanelerin Türkçede daktilografi kullanıldığından bahseder. Bunun üzerine bu iş üzerine kafa yoran musahhih bey bir gün Türkçe daktilografi keşfettiğini akrabasına söyler ve beraber bu keşfi ıslah için hattatlara giderek harfler üzerinde biraz değişimler meydana getirirler. Netice de bu yeni icadı satmak üzere Amerika'ya doğru yola çıkmaya karar verirler. Fakat musahhih beyin yol parası dahi yoktur, memur arkadaşı ise maaşından biriktirdiği parayla sonradan makineden alacakları paradan ödemek şartıyla musahhih beyin yol masraflarını karşılar. 1914'de savaştan evvel Amerika'ya doğru yola çıkarlar yolda Amerika'da tanıdıkları bulunan başka bir Türk'e rastlarlar. Bu icatlarına onu da ortak ederler. New York'a vardıklarında bir avukata bu icatlarından bahsederler. Avukat bu işi üzerine alarak icadı Remington kumpanyasına takdim eder. Kumpanya evvela icadı tahkik eder bir işe yaramamakla beraber bu icadın rakip kumpanyalar tarafından alınıp geliştirilmesine meydan vermemek üzere icadı beş bin dolara almaya karar verir. Ancak parayı alan musahhih kaldığı otele para vermeden arkadaşlarını terk ederek başka bir otele geçer. Ertesi gün bu Türk mucidin Remigton kumpanyasına sattığı bu icat konu olur. Bunu gören musahhih bey bundan aldığı cesaretle yeni projelerin peşine düşer.

Musahhih beyi milyoner yapacak yeni fikri çelikten otomobil tekerleği yapmaktır. Kauçuktan yapılan otomobil tekerlekleri sıcak iklimlerde eriyor soğuk iklimlerde ise patlıyor olduğundan bu durumun çelik tekerleklerle geçmenin mümkün olduğunu düşünür. Çeliğin elastikliğini arttırmak için tedbirler üzerine çalışmaya başlar. Bu fikrinden Türkçe daktilograf hakkında görüşmeye gelen bir gazeteciye de bahseder. Gazeteci ertesi gün gazetesinde Türk mucidin bu yeni icadı hakkında da bir iki satır yazmıştır.

Amerika’da çelikten tekerlek yapıldığı takdirde otomobil tekerleği yapan yüzlerce fabrika iflas edecek ve yerine çelik fabrikaları iş yapar hale gelecektir. Bu sebeple kısa sürede bu icat dikkat çekmiştir. Bunun üzerine çelik ve kauçuk fabrikalarından bu icat hakkında görüşmek hatta pazarlık etmek için müracaatlar yapılmıştır. Ancak mucit bey icadı alacak kumpanyalara projesini anlatacağını söyleyerek onları geri çevirmiştir. Mühendisler mucit beyle görüşerek fikir almak isterler ancak mucit İngilizce bilememesinden istifade ederek sır vermiyor. Kumpanyalar Türk mucitle bu önemli icat için görüşme taleplerini yineler ve pazarlığa girerler. Nihayet mucit bey çelik fabrikalarından biriyle pazarlık yapar. Söz konusu fabrika sahte mucitle deneme yapılması ve denemelerin başarılı olması şartıyla bir milyon dolar karşılığında anlaşır.

Sahte mucit aslında çelik hakkında pek fazla bir şey bilmediğinden çeliğin elastikiyeti sıcak ve soğuğa mukavemeti hakkında da hiçbir fikri yoktur. Ancak fabrika denemelerinde muvaffak olması gerekiyordu. Bu sebeple Kolombiya’da okuyan bir Türk talebeden çelik hakkında biraz malumat almıştır. Sahte mucidin arkadaşı ona bu teşebbüsten vazgeçmesini tavsiye etmiş olsa da söz konusu bir milyon lira mucide her türlü işe kalkışma cesaretini vermiştir. Ertesi gün bir otomobile binip kumpanyanın mühendisleriyle birlikte fabrikaya gitmiştir. Burada çeşitli çelik tabakalarını inceleyerek birkaçını ayırıp onlardan bir “hamur (hamîre)” yapılmasını ister. Elde edilen bu hamurdan ise icadın gerektirdiği şekilde tekerlekler yapılmasını tembih etmiştir. Denemeler için ayrıca biri soğuk diğeri sıcak iki büyük hangar hazırlanmıştır.

Deneme günü geldiğinde fabrikaların mühendisleri ve gazete muhabirleri de orada hazır bulunmuştur. Sahte mucit redingot giyinerek deneme yerine geldiğinde tebriklerle karşılanmıştır. Bir yandan da gazeteciler mucidin fotoğrafını çekmektedirler. Akabinde çelikten yapılmış yeni tekerlekli otomobiller gelerek deneme hangarlarına girmiştir. Evvela sıcak hangarda tecrübe edilmiş ve çelik erimemiştir. Bu başarı üzerine bir alkış tufanı kopmuştur. Sonra soğuk hangara geçilmiş ve burada tekerlek balık pullarına benzer pullar atınca herkes bir merak içinde mucide bakmaya başlamıştır. Bu sırada mucit arkasını dönerek duvara kurşun kalemıyla “Be+Ha+He (ب+ ح+ ه)” gibi Türkçe bir denklem yazıyor. Bu sırada bütün gazeteciler duvardaki denklemi ve sahte mucidin her hareketini takip ederek fotoğrafını çekiyorlar. Mucit bey denklemde ufak bir hata mevcut olduğunu ve bu hatayı yarına tamir edeceğini söyleyerek çıkıp oteline geri dönüyor.

Artık başarılı olma ihtimali kalmadığını anlayan sahte mucit, fabrikanın kendisinin bir şeyden anlamadığını öğrenmesi halinde bir dolandırıcı olarak hükümete teslim edilecek, yapılan masrafların tahsili istenecek belki senelerce hapishanelerde sürünecek olma korkusuyla gizlice firar etmeye

karar vermiştir. Ertesi gün Avrupa'ya hareket eden ilk vapurla İngiltere'ye oradan da İstanbul'a dönmüştür.

Sertel, yaşanan bu garip olayın ardından sahte mucidin sinema makineleri projesiyle geri döndüğünü ve iki aydır Amerika'da bulunduğunu aktarmaktadır. Ancak bu defa projelerini tercüme ettirmek için adam bile bulamamıştır çünkü eski tecrübelerinin kurbanı olan Türkler artık ona itibar etmemişlerdir.

Sertel başlangıçta bu akıllalmaz dolandırıcılık olayına inanmamıştır. Ancak daha sonra sahte mucidin arkadaşlarından aldığı tafsilatla durumun ciddiyetini anlamıştır. Bu tür olayların o günlerde her yerde bir şekilde yaşanabilecek sıradan olaylardan biri olarak görülemeyeceği açıktır. Esasen bu gibi hadiseler Amerika'ya özgü olarak yaygınlık göstermiş olduğundan mühimdir. Amerika'nın hal ve vaziyetinden istifade ederek cesaret alan tipler tarafından ortaya çıkan bu dolandırıcılık hikayeleri göçmenler için bir uyarı niteliğindedir. Bu bağlamda Sertel, sahte mucit olayına atfen *“Her milletde bu kabilden yüzkarası adamlar bulunur... bizden de böyle bir serserinin çıkmasını şayan-ı hicab bulmayalım. Bu tipler daha çok Amerika'nın yarattığı numunelerdir.”* beyanında bulunmaktadır. Ona göre bu hikaye *“Amerika'nın yarattığı tipleri izah eden bir vaka gibi okunmalıdır.”* (Zekeriya, 7 Muharrem 1339, s. 2).

SONUÇ

Amerika keşfinden itibaren bir göç ülkesi olarak özgürlük arayanlara, işsizlere, evsizlere yurt olmuştur. Buraya gelenler arasında milyoner olarak kendilerine yeni bir hayat edinenlerin büyüleyici hikayeleri kulaktan kulağa dolaşır hale gelmiştir. Daha fazla kazanmak için gelen işçilerden başka milyoner olmak isteyen maceracı dolandırıcılar için de Amerika cazip bir fırsatlar memleketi olmuştur.

Vakit Gazetesi'nde Sabiha ve Zekeriya Sertel çiftinin kaleme aldığı yazılar dizisinde Amerika'da lisan bilmeden yabancı bir memlekette barınma, yalnızlık, parasızlık gibi sorunlar içerisindeki hayata uyum çabaları gibi birçok meseleden bahsedilmektedir. Mektuplarında ışıltılı Amerika anlatılarından uzak burada bulunan Türk göçmenlerinin yaşadığı zorluklar anlatılarak gelmek isteyen gençlere önemli mesajlar iletilmektedir. Bu konu bağlamında milyoner olma hevesiyle gelen bir takım kimselerin hikayelerine de yer vermişlerdir. Zira Amerika bazı göçmeler için daha refah bir hayat fırsatı demek iken bazıları için zengin olmanın en kısa yolu idi. Çabucak zengin olmak fikri özellikle maceracı dolandırıcıları memleketlerinde yapamadığı hareketleri Amerika'da serbestçe yapmakta cesaretlendirmiştir. Zekeriya Sertel'in Vakit Gazetesi için kaleme aldığı *“Amerika Mektupları”* yazılardan da bu tür dolandırıcılık hadiseleri hakkında

malumat sahibi olunabilir. Bu hadiselerden biri olan kendisine mucit süsü veren bir Türk'ün hikayesi bu çalışmada anlatılmıştır. Sertel'inde vurguladığı gibi Amerika'da her milletten kolayca milyoner olmak isteğiyle bu tür aldatmalara girişen kimseler olduğu her gün gazetelere de konu olan bir husustur. Girişimci görünümüleriyle halkı aldatan dolandırıcılar Amerikan toplumsal hayatının bir parçası haline gelmiştir. Bu çerçevede herhangi bir eğitim ve yetenek sahibi olup olmadığı bilinmeden itibar gören sahte bir mucidin dolandırıcılık hadisesi ancak Amerikan toplumsal yaşamından istifade eden Amerika'nın kendi yarattığı tiplerle ilgilidir. Amerika'ya özgü olarak tekrarlanan bu tür dolandırıcılık hadiseleri Amerika'nın sadece çalışmak üzere gelen vatandaşlar için değil dolandırıcıların serüvenleri için de bir fırsatlar ülkesi olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Güldürmez, S. (2016). *Sabiha ve Zekeriya Sertel'in Vakı̇t Gazetesinde Yayınlanan Amerika Mektupları Üzerine Tematik Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Sertel, S. (1987). *Roman Gibi*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Sertel, Z. (2001). *Hatırladıklarım*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Zekeriya S. (19 Teşrin-i Evvel 1920). Amerika'da Bir Türk Gencinin Sergüzeşti. *Vakı̇t Gazetesi*, s. 3.
- Zekeriya S. (21 Teşrin-i Evvel 1920). Bir Türk Gencinin Sergüzeşti. *Vakı̇t Gazetesi*, s. 3.
- Zekeriya S. (22 Teşrin-i Evvel 1920). Amerika'da Bir Türk Gencinin Sergüzeşti. *Vakı̇t Gazetesi*, s. 3.
- Zekeriya S. (16 Teşrin-i Evvel 1920). Memleketten Kaçmak İsteyenlere Amerika'da Bir Türk Gencinin Sergüzeşti. *Vakı̇t Gazetesi*, s. 3.
- Zekeriya, M. (7 Muharrem 1339). Amerika'da Sahte Bir Muhteri. *Vakı̇t Gazetesi*, s. 2.
- Zekeriya, M. (14 Teşrin-i Sâni 1921). Kefen Soyucular Buraya da Geldiler. *Vakı̇t Gazetesi*, s. 2.

Ek.1. Zekeriya, M. (7 Muharrem 1339). Amerika'da Sahte Bir Muhteri. Vakıt Gazetesi, s. 2.

Bölüm 3

GELİNCİK DAĞI (ÇERMİK-DİYARBAKIR) PERİBACALARI VE DOĞAL ORTAM ÖZELLİKLERİ

Kemal KIRANŞAN¹

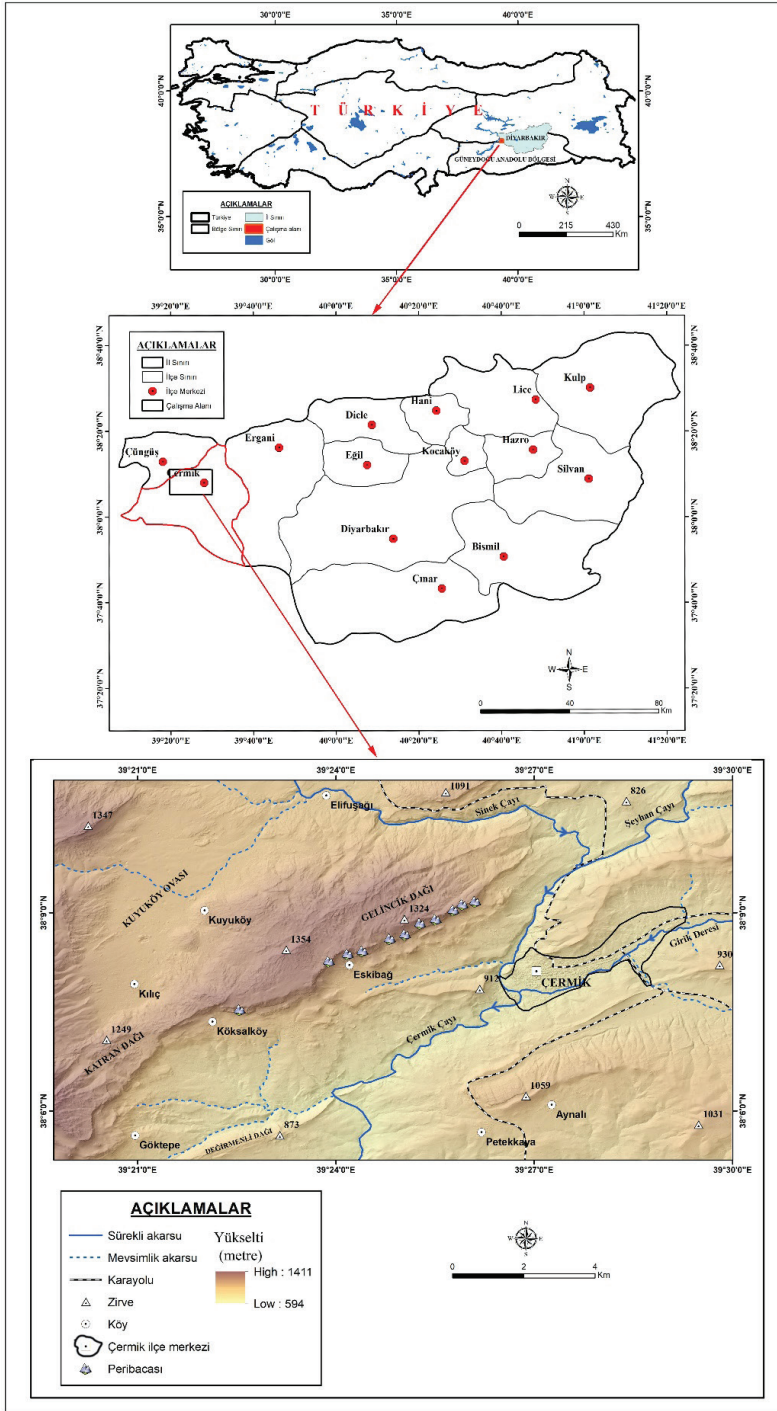
1 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Bingöl Üniversitesi Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, kkiransan@bingol.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-6024-4571>

GİRİŞ

“Peri” ve “baca” kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşmuş olan peribacası terimi, garip ve efsanemsi birtakım kabartı ve tepe şekillerini (İzbırak, 1977) ifade etmektedir. Yabancı dillerde peribacaları için “hoodoos, capped earth pillars, ladies with hairdos, erosion columns, fairy chimneys, chimney rocks” gibi farklı kelimeler kullanılır. Peribacaları “kule, koni, silindir, piramid, yuvarlak, tepesi sivri ve şemsiye biçimli, külahlı” (İzbırak 1977) şekiller olup birkaç santim ile 20-30 metre boyutlarındaki (Erinç, 2010) yer şekilleri olarak tanımlanır. Peribacaları, temelde coğrafya (jeomorfoloji) biliminin inceleme konusunu oluşturmakla birlikte petrografik özellikleri nedeniyle jeoloji; turizm ve arkeolojik özellikleri nedeniyle de bazı sosyal bilimlerin ilgi alanına girmektedir.

Peribacaları, kurak, yarı kurak ve yarı nemli morfolimatik bölgelerdeki flüvyal ve flüvyo-volkanik topografyanın özel bir türü olan “badlans topografyası” içerisinde gelişen ve uzun ömürlü olmayan aşınım şekilleridir. Peribacalarının oluşumunda jeoloji, jeomorfoloji, iklim, bitki örtüsü, hidrografi ve zaman faktörleri etkilidir. Peribacaları “başlık ve gövde” olmak üzere iki bölümden oluşmakla birlikte sadece gövdeden oluşanları da bulunur. Peribacalarının oluşumunda farklı direnç özelliğine sahip olan volkano-sedimenter, volkanoklastik (piroklastik) ve sedimenter kayalar rol oynar. Peribacası oluşumları geçmişten günümüze pek çok araştırmacının ilgisini çekmiş ve birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmacılar tarafından peribacalarının oluşumu ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Türkiye’de peribacalarının oluşum yaşı olarak literatürde Kuvaterner’in Pleistosen ve Holosen devirleri olarak belirtilmektedir (Chaput, 1976; Sür, 1966; Pasquare, 1968; Yalçınlar, 1969; Erinç, 2010; Arık, 1981; Emre, 1985; Emre ve Güner, 1988; Doğaner, 1995; Atalay vd., 2005; Koçman vd., 2006). Türkiye’de peribacaları çoğu yerde görülmekle birlikte karakteristik olarak en iyi gelişmiş ve en çok bilinenleri antik adı Kapadokya olan Ürgüp, Göreme ve Soğanlı Çayı ile Damsa Çayı çevrelerinde olanlarıdır. Kapadokya dışında Manisa Kula çevresinde (Kuladokya), Van Başkale çevresinde (Selçuk ve Zorer, 2017) (Vanadokya), Erzurum Narman çevresinde, Afyon Seydiler çevresinde ve Türkiye’nin diğer birçok bölgesinde peribacası oluşumları görülmektedir. Dünya genelinde peribacalarının görüldüğü yerler Kanada’nın Alberta eyaleti, ABD’nin New Mexico eyaletinin kuzeybatı kesimleri, Montana, Teksas, Arizona eyaletleri, Tayvan Yehliu bölgesi, Fransa Alpleri bölgesi, İtalya ve İspanya’nın değişik yerleridir.

Gelincik Dağı peribacaları, Türkiye’nin Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinin kesiştiği alanda Diyarbakır ilinin Çermik ilçesi sınırları içerisinde yer alır (Şekil 1). Peribacaları, Çermik ilçe merkezinin kuzeybatısında bulunan Gelincik Dağı (1354 m)’nin güneydoğu kesiminde bulunur.

Şekil 1: Gelincik Dağı (Çermik-Diyarbakır) Peribacaları ve Çevresinin Lokasyon Haritası

MATERYAL VE METOD

Literatürde Gelincik Dağı (Çermik-Diyarbakır) peribacaları ile ilgili literatürde yapılmış araştırma bulunmamaktadır. Bununla birlikte internette Gelincik Dağı peribacaları ile ilgili çok sayıda bilgi bulunur. Bu çalışmada amaç, Diyarbakır'ın Çermik ilçesinde bulunan Gelincik Dağı peribacalarının oluşumunu ve doğal ortam özelliklerini ortaya koymak ve literatüre kazandırmaktır. Bu amaçla çalışmada literatür kaynakları, 1/100.000 ölçekli jeoloji haritaları, 1/25.000 ölçekli topografya haritaları, 5*5 m çözünürlüklü Sayısal Yükselti Modeli (SYM) verisi, Google Earth görüntüleri ve arazi verileri kullanılmıştır. 5*5 m çözünürlüklü SYM verisi, Harita Genel Müdürlüğü'nden temin edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve jeomorfolojik metodlardan yararlanılmıştır. Sahanın lokasyon, jeoloji, tektonik, eğim, fiziki ve fay haritaları CBS yazılımları (Arcgis) ve grafik programları (Adobe photoshop) ile hazırlanmıştır. 1/100.000 ölçekli jeoloji haritaları, CBS yöntemleri ile sayısallaştırılmış ve böyle jeoloji haritası elde edilmiştir. 1/25.000 ölçekli topografya haritalarından CBS metotları ile akarsu, yerleşme ve fay haritaları oluşturulmuştur. 5*5 m çözünürlüklü SYM verisinden kabartma, eğim ve fiziki haritaları elde edilmiştir. Daha sonra arazi gözlemleri yapılarak sahanın jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri yerinde tespit edilmiştir. Elde edilen bütün jeoloji, tektonik, fiziki, eğim, akarsu haritaları, literatür verileri ve arazi gözlemleri CBS yazılımlarında değerlendirilmiş ve böylece Gelincik Dağı peribacalarının oluşumu ve doğal ortam özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

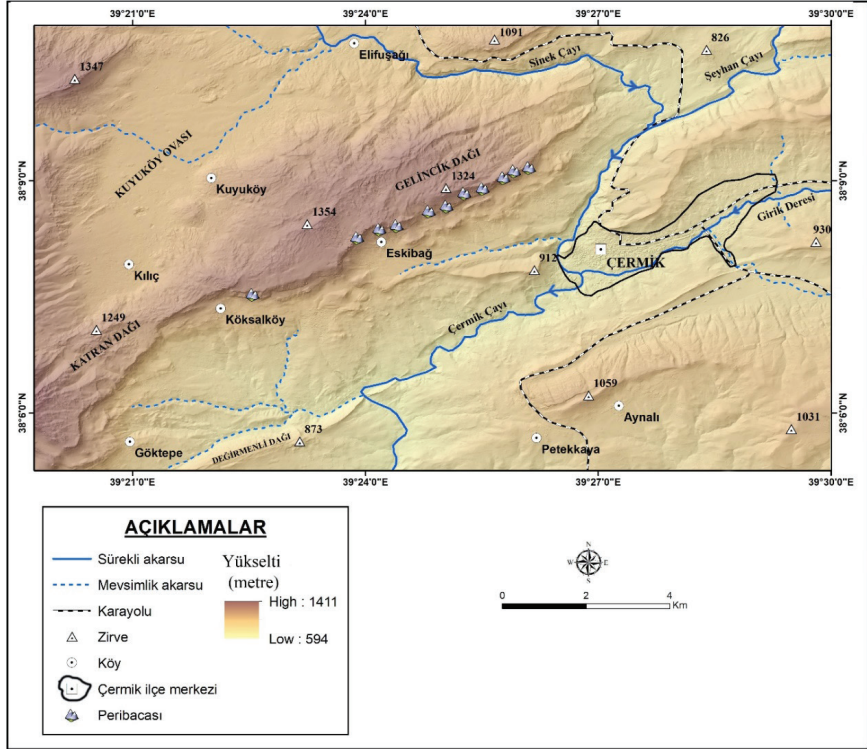
GELİNCİK DAĞI (ÇERMİK-DİYARBAKIR) PERİBACALARININ DOĞAL ORTAM ÖZELLİKLERİ

Gelincik Dağı (Çermik-Diyarbakır) peribacaları, Diyarbakır'ın Çermik ilçe merkezinin kuzeybatısında yer alan Gelincik Dağı'nın güneydoğuya bakan yamaçları üzerinde yer alır (Foto 1). Gelincik Dağı peribacalarının kuzeyinde Maden Dağları, doğusunda Karababa ve Hazartaş Dağları, güneyinde Karacadağ Volkanik Kütlesi, batısında ise Fırat Nehri ve Atatürk Baraj Gölü bulunur. İdari açıdan da kuzeyde Çüngüş, doğuda Ergani, güneyde Siverek ve batıda Gerger ilçeleri yer alır. Sahanın topografik karakteri ve yükselti özelliği önemli oranda değişiklik gösterir. Sahanın güney kesimleri alçak ve sade bir topografyaya özelliğinde iken kuzey ve batı bölümleri ise daha yüksek ve engebeli bir özelliğe sahiptir. Sahanın kuzey, doğu ve batı kesimlerinde ise aktif tektonizmadan dolayı saha doğrultu atımlı faylar, ters faylar ve bindirme fayları tarafından fazlaca deforme olmuştur. Tüm bunların sonucunda saha, topografik açıdan daha engebeli ve yarılmış bir karakter özelliği gösterir (Şekil 2).

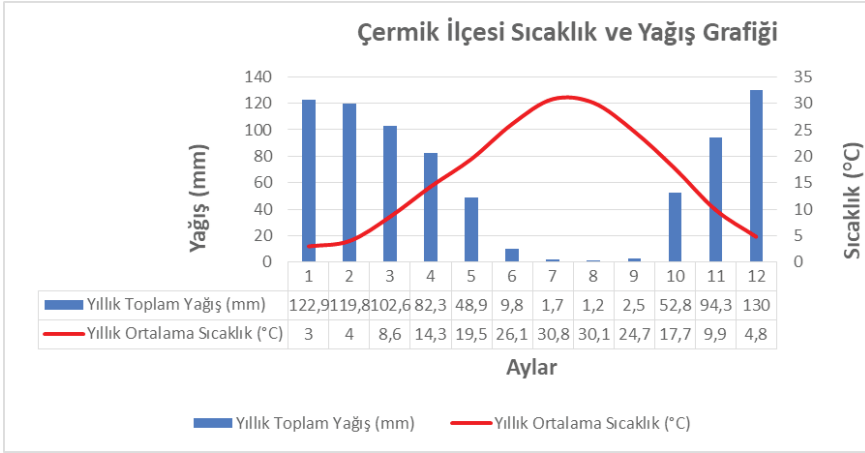
Sahanın iklim özelliklerinin değerlendirilmesinde Çermik istasyonunun verileri kullanılmıştır. Buna göre Çermik ilçesinde yıllık ortalama sıcaklık 16.1 °C ve yıllık toplam yağış değeri ise 768.7 mm'dir. (Şekil 3). İklim tipi olarak Çermik ve çevresinde Erinç indisine göre yarı nemli, De Mortonne'ye göre yarı-kurak nemli arası Thornthwaite'a göre ise yarı nemli 3. Derecede mezotermal iklim tipi etkili olmaktadır (<https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim-siniflandirmalari.aspx?m=CERMİK>).

Foto 1: Gelincik Dağı Peribacalarının Genel Görünümü.

Şekil 2: Gelincik Dağı (Çermik-Diyarbakır) Peribacaları ve Çevresinin Fiziki Haritası.

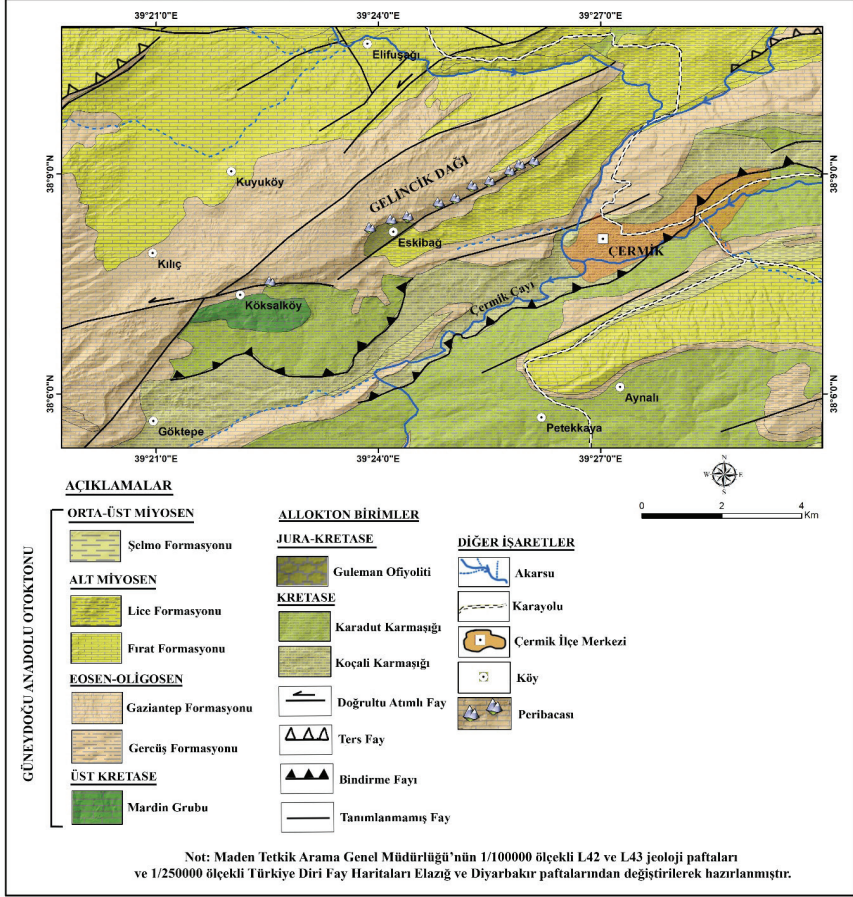
Şekil 3: Çermik İlçesinin Sıcaklık ve Yağış Grafiği (Durmuş, 2009).

Çalışma sahası hidrografik açıdan zengin sayılır. Sahadaki en önemli akarsuyu Çermik Çayı ve ona bağlı tali kollar meydana getirir. Çermik Çayı'nın en önemli kolları, Sinek Deresi, Şeyhan Deresi ve Girik Deresi'dir. Bu derelerin yatağında yıl boyunca su bulunduğundan sürekli akarsu özelliğindedirler. Çermik Çayı, Güneydoğu Toros dağlarının güney kesiminde Sinek ve Seyhan Derelerinin birleşmesi ile oluşur. 30 km'lik bir uzunluğa sahip olup batıda Fırat Nehri'ne ulaşır (Şekil 2).

Gelincik Dağı peribacaları ve çevresinde otokton ve allokton birimler olmak üzere 2 ana kayaç grubu bulunur. Güneydoğu Anadolu Otoktonu, Arabistan Levhası'nın kuzeyine denk gelmekte olup, Paleozoyik'ten Kuvaterner'e kadar olan zaman içerisinde çökelmiş olan platform çökelilerine karşılık gelir. Kuzey kenarında ise Üst Kretase ve Miyosen zaman aralığında gelip yerleşmiş olan allokton birimler bulunur (Keskin, 2011). Otokton birimler, Üst Kretase yaşlı Mardin Grubu, Eosen-Oligosen yaşlı Midyat Grubu (Gaziantep ve Gercüş Formasyonu), Alt Miyosen yaşlı Fırat ve Lice formasyonları ve Orta-Üst Miyosen yaşlı Şelmo Formasyonudur. Bu birimler, sahanın kuzey taraflarında yüzeylenir. Allokton birimler Üst Kretase sonunda bölgeye yerleşmiş olan Koçali-Karadut Napları (Koçali ve Karadut karmaşıkları) ve Guleman Ofiyoliti'dir (Keskin, 2011). Bunlar sahanın güneyinde yüzeylenir (Şekil 4).

Çalışma sahasının temelini Üst Kretase yaşlı Mardin Grubu meydana getirir. Kireçtaşlarından oluşan birim kıyı çizgisi-sığ karbonat platformu sınırlı yarı sınırlı sığ denizel şelf içi ortamlarda çökelmiştir (Keskin, 2011). Bu birim çalışma sahasının kuzey-kuzeydoğu bölümlerinde bulunur. Bunun üzerine diskordans olarak Eosen-Oligosen yaşlı Gercüş Formasyonu gelir. Bu birim, ince-orta kalın tabakalı ve çapraz tabakalı,

kızıl, kahve ve gri renkli kumtaşı, silttaşı, kiltası, konglomera ve marn gibi kırıntılı kayalarından oluşur. Birimin üst kesimlerinde beyaz renkli, tebeşirli kireçtaşı ara düzeyleri izlenir. Gercüş Formasyonu gölsel, lagün, flüvyal taşkın ovası ortamlarında çökelmiştir (Duran vd., 1989).

Şekil 4: Gelincik Dağı (Çermik-Diyarbakır) Peribacaları ve Çevresinin Jeoloji Haritası.

Bunun üzerine uyumlu olarak Gaziantep Formasyonu gelir. Birim kireçtaşı, killi kireçtaşı ve çörtlü kireçtaşından oluşur. Birim , havza-yamaç-yamaç ötesi, şelf kenarı-karbonat kum sığıkları resifal-bank ortamlarında çökelmiştir (Duran vd., 1989; Keskin, 2011). Sahada birim çoğunlukla kuzey taraflarında bulunur. Bu birimlerin üzerine uyumsuz olarak Alt Miyosen yaşlı Fırat ve Lice formasyonları gelir. Fırat Formasyonu, algli kireçtaşlarından oluşur. Denizel şelf kenarı ve gerisindeki sığıklarda resif tipi yığınak karbonatları şeklinde çökelmiştir. Fırat Formasyonu ile geçişli

olan Lice Formasyonu, gri, koyu gri, yeşilimsi gri, krem ve sarı renklerde kumtaşı, şeyl, marn ve kireçtaşı ardalanmasından oluşur. Bu birim açık shelf yamaç ve yamaç ötesi havza deniz altı yelpazesi ortamında çökelmiştir (Duran vd., 1988). Şelmo Formasyonu, bu birimi uyumsuz olarak örter. Bu formasyon karasal nitelikte çakıltası, kumtaşı, miltaşı, şeyl, çamurtaşı ardalanmasından oluşur. Birim plaj kumları geçiş gel-git düzlüğü ve playa ortamları gibi karasal ortam fasiyeslerini yansıtır (Yılmaz ve Duran, 1997; Keskin, 2011). Şelmo Formasyonu, sahanın kuzeybatı bölümlerinde yüzeyleme verir.

Sahada otokton birimlerin üzerinde uyumsuz olarak alüvyonlar gelir. Bunlar akarsular tarafından çöktürülmüş malzemelerden oluşur. Çalışma sahasında otokton birimlerin üzerine tektonik olarak yer alan birimler, allohton birimlerdir. (Koçali-Karadut Napları). Karadut Karmaşığı silisli şeyl, killi kireçtaşı, radyolarit ve çört ardalanması ile meydana gelir. Bu birim yamaç-derin denizel bir ortamda çökelmiştir (Keskin, 2011). Bu birim tektonik olarak Koçali Karmaşığı tarafından örtülmektedir. Serpantinit, bazalt, spilit, radyolarit, çört, şeyl, çörtlü kireçtaşı ve dolomitten oluşan birim, derin denizel bir ortam çökelidir (Keskin, 2011). Bunlar sahanın güney taraflarında yüzeylenir (Şekil 4).

Çalışma sahası, Kenar Kıvrımları Kuşağı'nın güney bölümünde yer alır. Bundan dolayı sahanın tektonik özellikleri Kenar Kıvrımları Kuşağı'nın özellikleri ile uyumluluk gösterir. Anadolu'nun önemli bir kesiminin tektonik şekillenmesindeki en önemli neden Anadolu-Arap Levhalarının Orta-Üst Miyosen'deki çarpışmasıdır. Bu çarpışmanın sonucunda Anadolu'da Neotektonik dönem başlamış ve böylece Doğu Anadolu'da Kuzey-Güney yönlü sıkışma tektonik rejimi oluşmuştur. Böylece Doğu Anadolu Fay Zonu (DAFZ), Kuzey Anadolu Fay Zonu (KAFZ), Batı Anadolu Fay Zonu, Güneydoğu Anadolu Bindirme Kuşağı ve Kenar Kıvrımları Kuşağı tektonik yapıları meydana gelmiştir (Şengör, 1980, Erinc, 1973; Şaroğlu ve Yılmaz, 1986). Sahada sıkışmanın sonucunda bindirme fayları, ters faylar ve doğrultu atımlı faylar oluşmuştur. Ters faylar, çalışma sahasının kuzeyinde bulunur. Bindirme fayları ise sahanın güney kesimlerinde yer alırlar. Tanımlanmamış faylar sahada kuzey kesiminde doğu-batı yönünde doğrultu gösterir (Şekil 4).

Çalışma sahasının jeomorfolojik özelliklerine bakıldığında sahada birçok özellik dikkat çeker. Bunlardan biri sahanın kuzey-kuzeybatı kesimleri ile güney-güneydoğu kesimleri arasındaki yükselti farkları, eğim dereceleri, morfolojik birimler ve orografi açısından belirgin farkların olmasıdır. Sahada söz konusu bu farkların oluşmasında kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan ve literatürde var olmayan düşey bileşenli sol yanıl doğrultu atımlı fayların etkili olduğu tarafımızca düşünülmektedir. Sol yanıl atımlı

Gelincik Dağı (Çermik-Diyarbakır) Peribacalarının Oluşumu ve Genel Özellikleri

Peribacaları genel olarak koni, silindir, kule ve kolon biçimli şekiller olup boyutları birkaç santimetre ile birkaç on metre arasında değişen aşınma-çözülme (alterasyon) ürünleridir. Yaygın olarak yarı kurak ve yarı nemli iklim bölgelerinde flüvyal, volkanik ve karstik topografyalarda oluşan aşınım şekilleridir. Gelincik Dağı peribacaları biçim olarak silindir, kule ve kolon şeklinde bir görünüme sahiptir. Peribacaları üzerinde yer yer başlık olsa bile çoğunluğu başlıksız olup sadece gövdeden oluşmaktadır. (Foto 2-3). Gelincik Dağı peribacalarının oluşumunda litoloji, tektonizma, topografya (eğim, yükselti), iklim ve erozyon (kimyasal çözülme) süreçleri etkili olmuştur.

Foto 2: Gelincik Dağı Peribacalarının Yakından Görünümü.

Foto 3: *Gelincik Dağı Peribacalarının Yakından Görünümü.*

Gelincik Dağ üzerinde peribacalarının en iyi şekilde geliştiği sahanın hakim litolojisini Eosen-Oligosen yaşlı Gaziantep Formasyonu ve Alt Miyosen yaşlı Lice Formasyonu oluşturur. Gaziantep Formasyonu kireçtaşı, killi kireçtaşı ve çörtlü kireçtaşından oluşur (Foto 4). Lice Formasyonu ise gri, koyu gri, yeşilimsi gri, krem ve sarı renklerde kumtaşı, şeyl, marn ve kireçtaşı ardalanmasından oluşur. Gelincik Dağı peribacaları, kireçtaşının fiziksel ve kimyasal çözülme süreçleri ile ayrışması sonucunda ortaya çıkmış aşındırma şekilleridir. Gelincik Dağı'nda peribacası oluşumuna kaynaklık eden kireçtaşları çoğunlukla Gaziantep Formasyonu'na ait olan kireçtaşı ile killi ve çörtlü kireçtaşları olmakla birlikte Lice Formasyonu'na ait kireçtaşları da kısmen peribacası oluşumuna kaynaklık etmektedir. Gaziantep Formasyonu'nda bulunan killi ve çörtlü kireçtaşlarının fiziksel ve özellikle de kimyasal ayrışma süreçleri ile ayrışması ve ayrışan malzemenin erozyon ile sahadan uzaklaştırılması, Gelincik Dağı peribacalarının oluşmasını sağlayan temel litolojik faktörü oluşturmaktadır.

Foto 4: *Gelincik Dağı'nda Peribacalarının Oluşumuna Kaynaklık Eden Kireçtaşları.*

Gelincik Dağı peribacalarının oluşumunda etkili olan faktörlerden biri tektonizmadır. Sahanın jeoloji haritasına bakıldığında tektonik hatların genelde kuzeydoğu-güneybatı doğrultuda uzandığı görülür. Ters ve bindirme fayları ile tanımlanmamış faylar sahada yoğun şekilde deformasyonlar meydana getirmiştir. Jeoloji haritasında tanımlanmamış faylar olmakla birlikte aslında sahada kuzeydoğu-güneybatı doğrultuda uzanan sol yanal atımlı bir fay zonunun var olduğu topografyanın durumundan öğrenilebilmektedir. Bundan dolayı tarafımızca saha için bazı doğrultu atımlı faylar önerilmiş ve haritada gösterilmiştir (Şekil 6). Bu fay zonu kuzey kol ve güney kol olmak üzere 2 kol halinde bulunur. Kuzey kol 1, Çermik ilçesinin hemen kuzeyinde yer almakta ve Gelincik Dağı peribacalarının oluşumunda etkili olan en önemli kola karşılık gelmektedir (Şekil 6). Bu kol (kuzey kol 1) sahaya Sinek Çayı'nın olduğu alanda girmekte ve Gelincik Dağı'nın güneydoğu yamaçlarını keserek bu yamaçlarda yüksek eğim değerlerinin oluşumuna neden olmuştur. Bu kol aynı zamanda Gelincik Dağı'nı yükselterek sahada yer alan en yüksek dağ konumuna erişmesine neden olmuştur. Yine bu kola bağlı olarak Gelincik Dağı'nın güneydoğu yamaçlarında çok sayıda kütle hareketleri meydana gelmiştir.

Kuzey kol 2, Gelincik Dağı'nın kuzeybatı taraflarını kesmekte ve bu yönde Sinek Çayı üzerinde yaklaşık 1320 m'lik sol yanal akarsu ötelenmesi meydana getirmektedir. Kuzey kol 3 ise ikinci kolun kuzeybatısında yer almakta ve yine Sinek Çayı üzerinde yaklaşık 490 m'lik sol yanal bir akarsu ötelenmesi oluşturmaktadır. Güney kol ise iki koldan oluşmaktadır. Birinci kol Çermik ilçe merkezinden geçmekte ve Çermik Çayı Vadisi'nin oluşumunda etkili olmuştur. İkinci kol ise birinci kolun güneydoğusunda yer al-

kireçtaşı gibi eriyebilen kayaların olduğu sahalarda çeşitli dolin, lapy, uvala, polye, düden, kanyon vadi ve mağara gibi karstik şekillerin gelişmiş olması bunu kanıtlar niteliktedir (Foto 6-7).

Foto 5: *Gelincik Dağı Peribacalarının Üzerinde Geliştiği Yüksek Eğimli Yamaçlar.*

Foto 6: *Gelincik Dağı'nın Kuzeyinde Karstlaşma Sonucunda Oluşmuş Yeniköy Düdeni.*

Foto: 7: *Gelincik Dağı'nın Kuzeyinde Karstlaşma Sonucunda Oluşmuş Kanalcıklı Lapyalar*

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gelincik Dağı peribacaları, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinin kesiştiği alanda Diyarbakır ilinin Çermik ilçesi sınırları içerisinde yer alır. Peribacaları, Çermik ilçe merkezinin kuzeybatısında bulunan Gelincik Dağı'nın güneydoğu yamacında oluşmuştur. Sahada iklim tipi olarak yarı nemli, yarı-kurak nemli arası iklim tipi etkili olmaktadır. Gelincik Dağı peribacaları biçim olarak silindir, kule ve kolon şeklinde bir görünüme sahip olup; üzerinde yer yer başlık olsa bile çoğunluğu başlıksız olup sadece gövdeden oluşmuştur. Gelincik Dağı peribacalarının oluşumunda litoloji, tektonizma, topografya (eğim, yükselti), iklim ve erozyon (kimyasal çözülme) süreçleri etkili olmuştur. Gelincik Dağı'nda peribacası oluşumuna kaynaklık eden kireçtaşları çoğunlukla Gaziantep Formasyonu'na ait olan kireçtaşı ile killi ve çörtlü kireçtaşları olmakla birlikte Lice Formasyonu'na ait kireçtaşları da kısmen peribacası oluşumuna kaynaklık etmiştir. Gelincik Dağı peribacalarının oluşumunda düşey bileşenli sol yanal atımlı fay zonu etkili olmuştur. Bu fay zonu sahanın yükselmesinde ve eğim değerlerinin fazla olmasında temel etken olmuştur.

Peribacalarının olduğu alanda oluşmuş olan yüksek eğim değerleri peribacalarının oluşumunda etkili olan erozyon ve çözülme olaylarını hızlan-

dırmıştır. Gelincik Dağı peribacalarının oluşumunda flüvyal aşındırma süreçlerinden ziyade karstik erime süreçleri ön plana çıkmıştır. Çermik ilçesi ve çevresinde ve yine Gelincik Dağı'nın diğer bölgelerinde kireçtaşı gibi eriyebilen kayaların olduğu sahalarda çeşitli dolin, lapy, uvala, polye, düden, kanyon vadi ve mağara gibi karstik şekillerin gelişmiş olması bunu kanıtlar niteliktedir. Gelincik Dağı peribacalarının doğal ortam özellikleri bakımında kendine has özelliklere sahip olması, sahanın jeopark ve jeoturizm potansiyelini artırmıştır. Bu özelliklerin değerlendirilmesinde ilgili kurumlara (valilik, kaymakamlık, belediye, turizm müdürlüğü) çok fazla görevler düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Arık, A. (1981). Avanos (Nevşehir) Yöresinin Jeomorfolojisi, *Jeomorfoloji Dergisi*, 10(139-154)
- Atalay, İ. Ieleicz, M. Baleanu, D. Erdeli, G. & Marin, I. (2005). Cappadocia: Earth Pillars (Fairly Chimneys) and Badland Topography Region of Turkey, Natural Environment and Civilization, Proceedings of the Third Turkish-Romanian Geographical Academic Seminar, 15-24 September 2004, Balıkesir.
- Chaput, E. (1976). *Türkiye’de Jeolojik ve Jeomorfolojik Tetkik Seyahatleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:324, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yay. No:11, 2. Baskı, İstanbul.
- Doğaner, S. (1995). “Peribacalarının Turizm Bakımından Önemi”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 30, ss.25-39, İstanbul.
- Duran, O. Şemşir, D. Sezgin, İ. ve Perinçek, D., (1989). Güneydoğu Anadolu’da Midyat ve Silvan Gruplarının Stratigrafisi, Sedimentolojisi ve Paleocoğrafyası, Paleontolojisi, Jeoloji Tarihi, Rezervuar ve Diyajenez Özellikleri ve Olası Petrol Potansiyeli, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürlüğü, Arama Grubu Rapor No:6, 38-46p.
- Durmuş, E. (2009), *Ergani İlçesinin Coğrafyası*, Fırat Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi (Yayınlanmamış), Sayfa: 389.
- Emre, Ö., (1985). *Ürgüp-Avanos-Uçhisar Arasının Genel ve Uygulamalı Jeomorfolojisi*, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Emre, Ö. ve Güner, Y., (1988). “Ürgüp Yöresi Peribacalarının Morfojenezi”, *Jeomorfoloji Dergisi*, Sayı: 16, s.23-30, Ankara.
- Erinç, S. (1973), “Türkiye’nin Şekillenmesinde Neotektoniğin Rolü ve Jeomorfoloji-Jeodinamik İlişkileri”, *Jeomorfoloji Dergisi*, 5, 1126, Ankara.
- Erinç, S., (2010). *Jeomorfoloji I*, Der Yayınları, İstanbul.
- İzbırak, R. (1977). *Sistematik Jeomorfoloji*, Harita Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Keskin, İ. (2011). 1/100.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları L42 Paftası, Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü Jeoloji Etüdları Dairesi, Ankara.
- Keskin, İ. (2011). 1/100.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları L43 Paftası, Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü Jeoloji Etüdları Dairesi, Ankara.
- Koçman, A., Kapsız, A. ve İrdem, C., (2006). Kula Yöresi Peribacaları ve Doğal Anıtların Jeoturizme Kazandırılması, Geçmişten Geleceğe Köprü Yanık Ülke Kula Sempozyumu (ÇevreKültür-Turizm), 1-3 Eylül 2006, s.431-444, Manisa
- Pasquare, G. (1968). Geology of the Cenozoic volcanic area of Central Anatolia. Accademia nazionale dei Lincei.

- Selçuk, A. S. ve Zorer, H. (2017). Başkale Bölgesi'nin (Van) Jeolojik ve Jeomorfolojik Öğeleri. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 60(1), 77-92.
- Sür, Ö., (1966). "Nevşehir ve Ürgüp Çevresinde Jeomorfoloji Araştırmaları", *Coğrafya Araştırma Dergisi*, Sayı: 1, s.179- 200, Ankara.
- Şaroğlu, F. ve Yılmaz, Y. (1986). "Doğu Anadolu'da Neotektonik Dönemdeki Jeolojik Evrim ve Havza Modelleri", *MTA Dergisi*, Sayı: 107, Ankara.
- Şengör, A.M.C. (1980). *Türkiye'nin Neotektoniğinin Esasları*, Türk. Jeoloji Kurultayı Konferanslar Serisi Yayınları, No: 2
- Yalçınlar, İ., (1969). *Strüktürel Jeomorfoloji*, Cilt II, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:878, İstanbul.
- Yılmaz, E. ve Duran, O. (1997). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Otokton ve Allohton Birimler Stratigrafi Adlama Sözlüğü "Lexicon"*. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürlüğü Eğitim Yayınları, No: 31, s. 460.

İnternet Kaynakları:

- (<https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim-siniflandirmalari.aspx?m=CERMIK>) 6
Mart 2023 tarihli erişim.

Bölüm 4

COĞRAFI BİLGİ SİSTEMLERİ TABANLI EROZYON DUYARLILIK ANALİZİ: KARAKÖPRÜ ÖRNEĞİ

Mustafa Recep İRCAN¹, Neşe DUMAN²

1 Uzm., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Mezunu, Çankırı/Türkiye, mustafarecepircan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3787-7688.

2 Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Çankırı/Türkiye, naseduman@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5398-8388.

1. Giriş

Toprak, bitkiler için besin maddesi ve su sağlarken, diğer canlılar için üzerinde yetişen bitkiler sayesinde besin kaynağını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra toprak, kirleticileri de uzaklaştırarak ve temizleyerek su kaynaklarını da korur. Bu nedenle tüm canlılar için önemli bir yaşam kaynağıdır (Orgiazzi vd., 2016), ancak bu ekosistemi tehdit eden en önemli sorunlardan biri erozyondur.

Erozyon, yeryüzündeki toprak tabakasının çeşitli dış faktörlere bağlı olarak aşındırılması ve taşınmaya hazır hale getirilmesi, aşındırılan veya daha önce ayrılmış malzemenin taşınması ve bu sırada taşınan malzemeye tekrar aşındırılması ve sonucunda da biriktirilmesi şeklinde ifade edilebilir. Erozyon dış faktörlerin etkisi, etkinliği ve bunların şiddetine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu nedenle erozyon dış faktörlere bağlı olarak sınıflandırılmaktadır. Erozyon çeşitleri; rüzgâr, su, dalga, buzul erozyonu gibi türlere ayrılabilir (Yılmaz, 2006: 5).

Toprak yüzeyinin aşınması aslında doğal koşullar altında normal olarak gelişen bir süreçtir. Ancak, yeryüzünde artan antropojenik etkilerle gelişen yanlış arazi kullanımı doğal sistemleri tehdit ederek olumsuz durumlar yaşanmasına neden olmaktadır. Yani doğal olarak gelişen erozyon insan etkisiyle farklı bir boyut kazanarak hızlandırılmış erozyon haline dönüşmektedir. Erozyonun yaşandığı bölgede verimli toprak tabakası aşınmaktadır (Duman ve İrcan, 2022: 221). Bu durum o sahadaki toprağın kalınlığını ve verimini azaltarak topraktaki bitki örtüsünü de olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Toprak tabakasındaki kayıp, yağışla birlikte bitki örtüsünden yoksun alanlardaki su tutma kapasitesini azaltarak infiltrasyon sürecini düşürmekte (Lal ve Pierce, 1991) ve suyun yüzeysel akışa geçerek yüzey erozyonuna neden olmaktadır.

Türkiye'nin jeomorfolojisi, klimatolojisi, vejetasyon özellikleri ile yanlış tarım uygulamaları, orman ve mera alanlarının aşırı tahrip edilmesi gibi nedenlerle topraklarının büyük çoğunluğu, erozyona duyarlı ve erozyona maruz kalan ülkeler arasında yer almaktadır (Akalan, 1974). Nitekim, ülke topraklarının %99'u su erozyonuna, %1'i de rüzgâr erozyonu etkisinde kalmaktadır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001). Ayrıca, ülkedeki mera alanlarının %64'ü; tarım alanlarının %59'u ve orman alanlarının %54'ü ve aktif erozyon sahası içerisinde yer almaktadır (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2013). Türkiye'de erozyon duyarlılığının yüksek olması, bu konuda bölgesel ve yerel ölçekte birçok araştırmanın hazırlanmasını sağlamıştır.

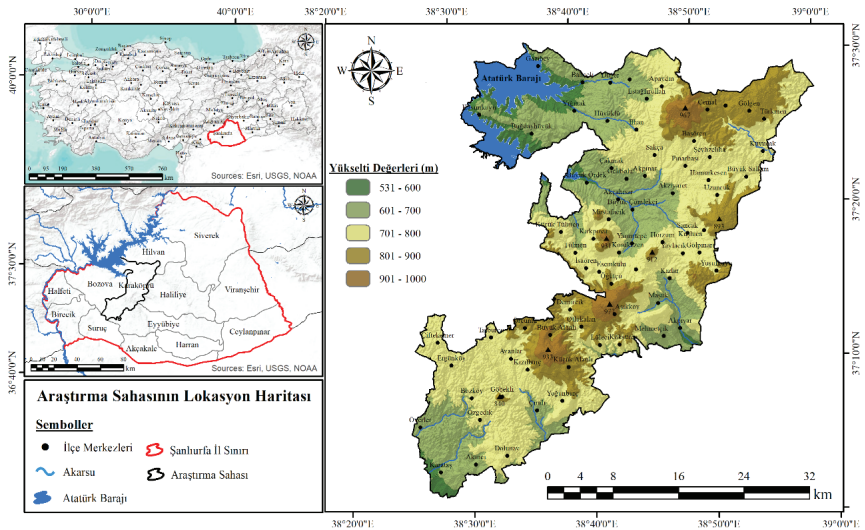
Erozyona duyarlı alanların belirlenmesi ve duyarlılığının en aza indirilmesi için öncelikle erozyona neden olan faktörlerin belirlenmesi ve bununla alakalı analizlerin yapılması gerekmektedir. Erozyon duyarlılığı üzerine hazırlanan çalışmaların büyük bir çoğunluğu Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) taba-

nında yapılan analizlerle hazırlanmıştır (Cürebal ve Ekinci, 2006; Değerliyurt, 2013; Sönmez vd., 2013; Avcı ve Yüksel, 2016; Avcı, 2016; Danacıoğlu ve Tağıl, 2017; Ekinci, 2005; Güney ve Turoğlu, 2018; Kızılelma ve Karabulut, 2014; Pakzel, 2015; Turan-Demirağ & Uzun, 2021; Turan-Demirağ ve Dengiz, 2017; Tüfekçioğlu ve Yavuz, 2016; Uludağ ve Fıçıcı, 2018; Yüksel ve Avcı, 2015; Duman ve İrcan, 2022a). Coğrafi Bilgi Sistemleri, coğrafya, bilgi ve sistem kavramlarından oluşmaktadır. CBS, yeryüzündeki coğrafi birimleri ve bunlara ait bilgileri sistemli hale getirerek hazırlanmasına imkân sağladığı coğrafi analizlerde kullanıcılara ve karar vericilere kolaylıklar sağlamaktadır. Bu sayede araştırmacılar bir mekâna ait bilgileri yüksek doğruluk ve uzun süreli veri depolaması avantajlarıyla hazırlayabilmektedirler.

Coğrafi Bilgi Sistemleri tabanında hazırlanan bu çalışmada Karaköprü ilçesinin erozyon duyarlılık durumunun tespit edilmesi ve bu konuda çözüm önerilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde araştırma sahasının genel özellikleri açıklanmıştır. Veri ve yöntem bölümünde çalışmada kullanılan veriler ve araştırmanın metodolojisine yer verilmiştir. Bulgular bölümünde analiz sonucu elde edilen veriler açıklanmıştır. Sonuç bölümünde ise bulguların genel değerlendirilmesi yapılarak genel kanılarla önerilerde bulunulmuştur.

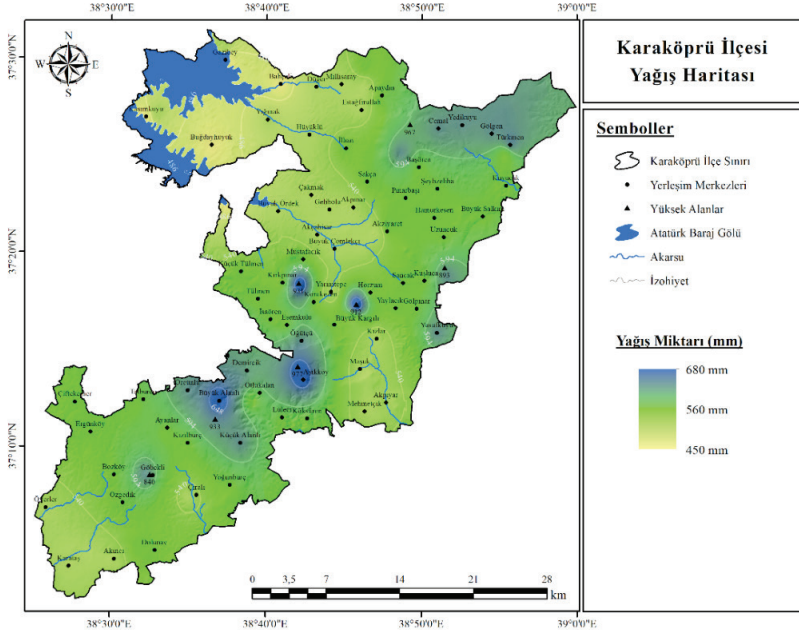
1.1. Araştırma Sahasının Genel Özellikleri

Karaköprü ilçesi, Şanlıurfa ilinin Haliliye ve Eyyübiye gibi merkez ilçelerinden birini oluşturmaktadır. İlçenin batısında Bozova, doğusunda Haliliye, güneyinde Eyyübiye ve Suruç, kuzeyinde ise Hilvan ilçeleri yer almaktadır. Sahanın yükselti değeri 530 ile 1000 metre arasında olup yarı kurak bir iklim özelliğine sahiptir (Şekil 1).

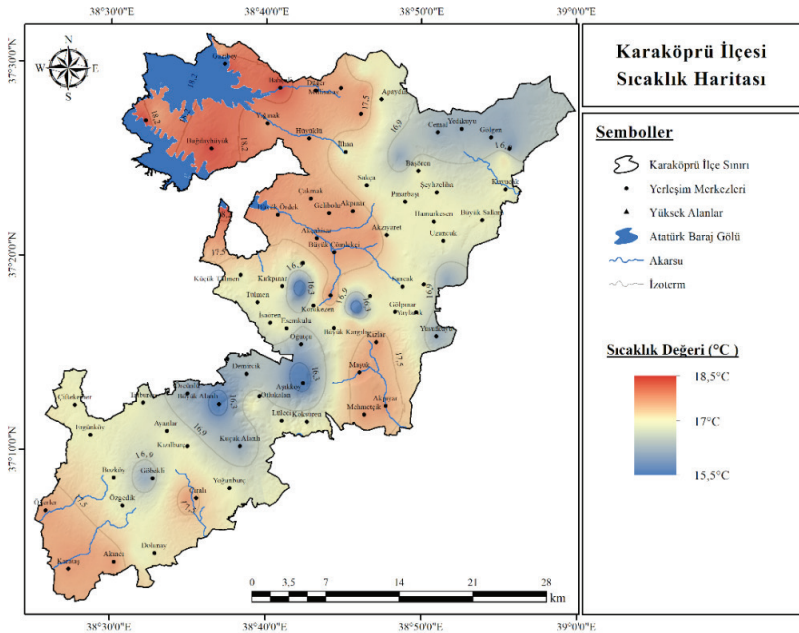

Şekil 1. Araştırma sahasının lokasyon haritası.

İncelenen alanının yağış ve sıcaklık değerleri Schreiber formülü (Ardel, 1961: 279) ile normal lapse-rate (Türkeş, 2018: 39) göre hesaplanmıştır. Buna göre, yağış ve sıcaklığın mekânsal dağılışı farklılık göstermektedir. Yağış değerlerinin mekânsal dağılışı 680 ile 450 mm arasında (Şekil 2), sıcaklık değerleri 15,5°C ile 18,5°C arasında değişmektedir (Şekil 3).

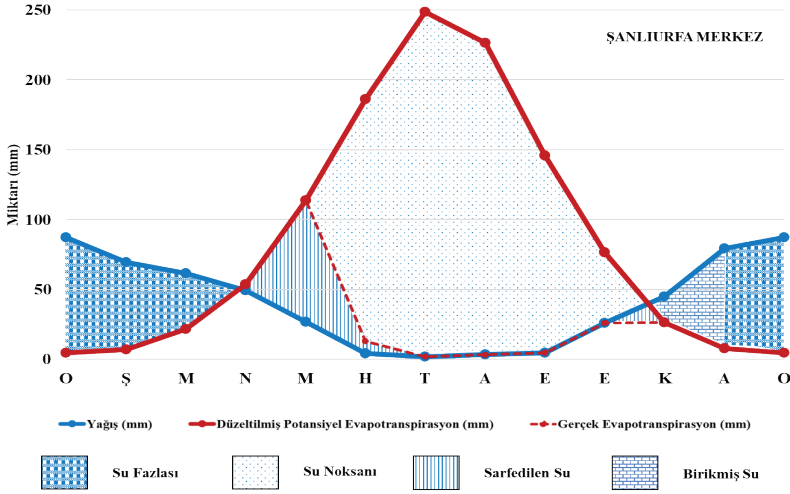

Şekil 2. Araştırma sahasının yağış haritası.

Şekil 3. Araştırma sahasının sıcaklık haritası.

Araştırma sahasında kış ve ilkbahar mevsimlerinde yağışın genel olarak yüksek, yaz mevsiminde ise düşük olduğu (İrcan, 2020) yarı kurak iklim tipi görülmektedir (İrcan ve Duman, 2021a) (Şekil 4) İlkbahar ile kış mevsimindeki yağış miktarının yüksek ve sağanak olarak gerçekleşmesi, bu dönemde bitki örtüsünün seyrek, eğimin yüksek olduğu yamaçlarda su erozyonun; yağışın az olduğu kurak dönemlerde ise aynı sahadaki çıplak araziler üzerinde rüzgâr erozyonun şiddetlenmesine neden olabilmektedir. Nitekim sahanın iklimi ile ilgili hazırlanan çalışmalarda kuraklık frekans ve şiddetindeki artışlar (Kızılelma ve Karabulut, 2011; Gümüş vd., 2016; Yetmen vd., 2017: 140; İrcan, 2020; İrcan ve Duman, 2021b; 2022) iklimin erozyon duyarlılığı ile ilgili önemli parametrelerden biri olduğunu ve sahanın bu konuda etkilenebilirlik potansiyelinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

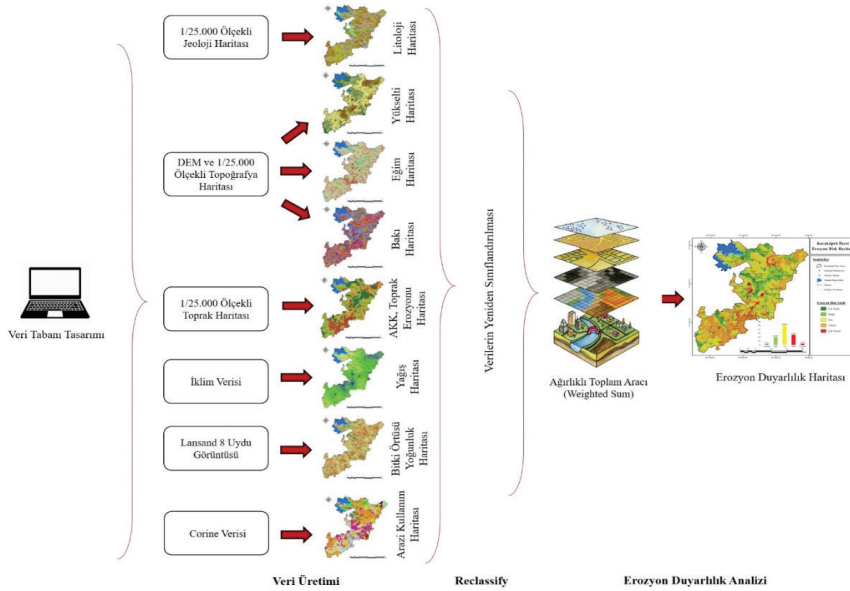

Şekil 4. Araştırma sahasının Thornthwaite su bilançosu diyagramı (İrcan ve Duman, 2021a:70).

2. Veri ve Yöntem

Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) teknikleri, erozyon, taşkın (Cürebal vd., 2016; Ataol ve Kale, 2017; Ocak, 2018; Ocak ve Bahadır, 2021; Ocak vd., 2021; Özdemir, 2006; Sunkar ve Tonbul, 2010; Işık vd., 2020; Duman ve İrcan, 2022b), uygunluk (Şirin ve Ocak, 2020; Türkan, 2022; Özür-Karakaş, 2022) ve heyelan (Kale, 2021) gibi duyarlılık/risk tahminlerinin makul maliyetler ve daha yüksek doğrulukla tespit edilmesini kolaylaştırır. Bu ise riskli sahaların tespit edilmesinde planlayıcılar ve karar vericiler için büyük öneme sahiptir (Duman ve İrcan, 2022: 226). Bu çalışmada

Karaköprü ilçesinin erozyon duyarlılık durumu CBS tekniği ile analiz edilmiştir. CBS tabanlı yükselti, eğim, litoloji, baki, bitki örtüsü, toprak, yağış ve arazi kullanımı gibi birçok kriterin ağırlıkları, Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi'nin bir alt metodu olan Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ile tespit edilmiştir. AHP yöntemiyle ağırlıkları hesaplanan kriterler (*yükselti, eğim, litoloji, baki, bitki örtüsü, arazi kullanım kabiliyeti, yağış ve arazi kullanımı gibi*) ArcGIS for Desktop 10.x programında Weighted Sum (*ağırlıklı toplam*) aracıyla toplanarak sahanın erozyon duyarlılık haritası üretilmiştir (Şekil 5).

Şekil 5. Araştırmanın akış şeması.

Çalışmada kullanılan verilerden; jeoloji verisi, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA)'nın 1/25.000 ölçekli jeoloji paftasının sayısallaştırılmasıyla üretilmiştir. Arazi kullanımı verisi, Copernicus Arazi İzleme Hizmeti tarafından sunulan 2018 yılı CORINE verisidir (Copernicus, 2020). Toprak, arazi Kullanım kabiliyeti ve toprak erozyonu verileri, Tarım ve Orman Bakanlığına ait 1/25.000 Ölçekli Ulusal Toprak Veri Tabanından elde edilmiştir. Yağış haritasında kullanılan iklim verisi Meteoroloji Genel Müdürlüğünden temin edilmiştir. Yağış haritası hazırlanırken yağışın mekânsal dağılışı Schreiber formülü (Ardel, 1961: 279) ile hesaplanarak Radyal Tabanlı Fonksiyonla (RBF) hazırlanmıştır. Bitki örtüsünün belirlebilmesi için Normalleştirilmiş Fark Bitki Örtüsü (NDVI) analizi yapılmıştır. NDVI analizi, Earthexplorer (2022)'den elde edilen Mayıs 2022'e

ait Lansand 8 uydu görüntüsünün piksel değeri geometrik ve radyometrik düzeltildikten sonra en yakın komşuluk yöntemine göre yeniden hesaplanarak elde edilmiştir. Yükselti, baki, kabartı ve eğim haritaları ise Alaska Fairbanks Üniversitesi Jeofizik Enstitüsü'nün web sitesindeki (ASF, 2020) Sayısal Yükselti Modeli (SYM) verisinin (*12,5 m çözünürlüğe*) ArcGIS for Desktop 10.x programında analiz edilmesiyle üretilmiştir. Kullanılan tüm sayısal veriler (*litoloji, DEM, yağış, arazi kullanımı vb.*) ArcGIS for Desktop 10.x programında yeniden sınıflandırılmıştır. Sınıflandırılan verilerin matris değerleri literatürdeki çalışmalar ile arazi gözlemlerine bağlı olarak hesaplanmıştır. AHP ile hesaplanan matris değeri ise Weighted Sum aracıyla analiz edilerek haritalandırılmıştır (Şekil 5).

2.1. Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP)

AHP yöntemi çok kriterli karar verme problemlerinin çözümünde kullanılan modellerden biridir. Bu yöntem problem, amaç ve ölçütlerin hiyerarşik olarak modellenmesiyle oluşturulur. Hiyerarşik yapı en az üç düzeyden oluşur ve yapının en üstünde problemin genel amacı yer alır. Amacın altında ise sırasıyla ölçütler ve seçenekler bulunmaktadır (Malczewski, 1999). Erozyon duyarlılık durumu için kullanılan parametrelerin ağırlıklı puanları Saaty (1980)'in oluşturduğu Tablo 1'e ve ilgili konudaki literatür araştırmasına göre belirlenmiştir. Bu tabloya göre puanlama yapılarak ikili karşılaştırma matrisi oluşturulur.

Tablo 1. İkili karşılaştırma ölçeği (Saaty, 1980).

Önem Derecesi	Açıklama
1	Ölçütler Eşit Öneme Sahip
3	1. ölçüt 2. ölçüte göre biraz daha önemli
5	1. ölçüt 2. ölçüte göre fazla önemli
7	1. ölçüt 2. ölçüte göre çok fazla önemli
9	1. ölçüt 2. ölçüte göre aşırı derecede (en kuvvetli) önemli
2, 4, 6, 8	Ara değerler

Hazırlanan ikili karşılaştırma matrisleriyle Tablo 2'deki her bir kriterin ve Tablo 3'teki alt kriterlerin ağırlıkları hesaplanmış ve ikili matris değerlerinin 0,10'un altında olduğu tespit edilmiştir. Her bir kriterlerin ağırlık değerleri ArcGIS for Desktop 10.x yazılımında ağırlıklı toplam aracıyla hesaplanarak sahanın erozyon duyarlılık haritası üretilmiştir.

Tablo 2. Araştırmada kullanılan kriterlere ait ikili karşılaştırma matrisi ve ağırlıkları.

Kriterler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Ağırlıkları
(1) Eğitim	1	2	2	3	3	5	7	9	9	0,272
(2) Bitki Örtüsü Yoğunluğu (NDVI)	1/2	1	2	2	2	5	7	9	9	0,211
(3) Toprak Erozyonu	1/2	1/2	1	2	2	3	5	7	9	0,160
(4) Arazi Kullanım Kabiliyeti	1/3	1/2	1/2	1	2	3	5	7	7	0,130
(5) Arazi Kullanım (CORINE)	1/3	1/2	1/2	1/2	1	2	3	5	7	0,096
(6) Yağış	1/5	1/5	1/5	1/3	1/2	1	2	3	5	0,057
(7) Yükselti	1/7	1/7	1/7	1/5	1/3	1/2	1	2	3	0,035
(8) Bakı	1/9	1/9	1/9	1/7	1/5	1/3	1/2	1	2	0,023
(9) Litoloji	1/9	1/9	1/9	1/7	1/7	1/5	1/3	1/2	1	0,017
Lambda= 9,4; Consistency Index (CI) = 0,5; Randomness Index (RI) = 1,45 Tutarlılık Oranı (CR= CI/RI) = 0,035										

Tablo 3. Alt kriterler için ikili karşılaştırma matrisleri ve ağırlıkları.

Eğim	1	2	3	4	5	6	7	Ağırlıkları
(1) Tam Düzlük	1	2	2	3	5	7	9	0,333
(2) Düzlük	1/2	1	2	2	3	5	9	0,229
(3) Dalgalı Düzlük	1/2	1/2	1	2	3	5	7	0,183
(4) Az Eğimli Yamaç	1/3	1/2	1/2	1	2	3	5	0,117
(5) Eğimli Yamaç	1/5	1/3	1/3	1/2	1	2	3	0,070
(6) Dik Yamaç	1/7	1/5	1/5	1/3	1/2	1	2	0,042
(7) Çok Dik Yamaç	1/9	1/9	1/7	1/5	1/3	1/2	1	0,026
Lambda= 7,1; CI= 0,23; RI= 1,32 Tutarlılık Oranı (CR= CI/RI) = 0,017								
Bitki Örtüsü - NDVI	1	2	3	4	5			Ağırlıkları
(1) Çok Seyrek	1	2	3	7	9			0,476
(2) Seyrek	1/2	1	2	3	5			0,250
(3) Orta	1/3	1/2	1	2	3			0,146
(4) Yoğun	1/7	1/3	1/2	1	2			0,080
(5) Çok Yoğun	1/9	1/5	1/3	1/2	1			0,048
Lambda= 5,0; CI= 0,01; RI= 1,12 Tutarlılık Oranı (CR= CI/RI) = 0,009								
Toprak Erozyonu	1	2	3	4				Ağırlıkları
(1) Çok Şiddetli	1	2	5	9				0,546
(2) Şiddetli	1/2	1	2	6				0,279
(3) Orta	1/5	1/2	1	2				0,119
(4) Hiç veya Çok Az	1/9	1/6	1/2	1				0,055
Lambda=4,0; CI=0,007; RI=0,9 Tutarlılık Oranı (CR= CI/RI) = 0,007								
Arazi Kullanım Kabiliyeti (AKK)	1	2	3	4	5	6		Ağırlıkları
(1) VII. Sınıf	1	2	3	5	7	9		0,413
(2) VI. Sınıf	1/2	1	2	3	5	7		0,254

(3) IV. Sınıf	1/3	1/2	1	2	3	5		0,154
(4) III. Sınıf	1/5	1/3	1/2	1	2	3		0,090
(5) II. Sınıf	1/7	1/5	1/3	1/2	1	2		0,055
(6) I. Sınıf	1/9	1/7	1/5	1/3	1/2	1		0,034

Lambda=6,1; CI=0,017; RI=1,24 **Tutarlılık Oranı (CR= CI/RI) = 0,014**

Arazi Kullanımı (CORINE)	1	2	3	4	5			Ağırlıkları
(1) Çayır ve Mara Alanları	1	2	3	7	9			0,470
(2) Seyrek Bitkili Alanlar	1/2	1	2	3	7			0,265
(3) Kuru Tarım Alanları	1/3	1/2	1	2	3			0,143
(4) Sulu ve Diğer Tarım Alanları	1/7	1/3	1/2	1	2			0,078
(5) Orman ve Diğer Alanlar	1/9	1/7	1/3	1/2	1			0,044

Lambda=5,0; CI=0,001; RI=1,12 **Tutarlılık Oranı (CR= CI/RI) = 0,008**

Yağış (mm)	1	2	3	4	5			Ağırlıkları
(1) 650 ve üzeri	1	2	3	6	9			0,464
(2) 600-650	1/2	1	2	3	6			0,261
(3) 550-600	1/3	1/2	1	2	3			0,146
(4) 500-550	1/6	1/3	1/2	1	2			0,082
(5) 450-500	1/9	1/6	1/3	1/2	1			0,046

Lambda=5,02; CI=0,005; RI=1,12 **Tutarlılık Oranı (CR= CI/RI) = 0,005**

Yükselti	1	2	3	4	5			Ağırlıkları
(1) 1000-901	1	2	3	5	8			0,451
(2) 900-801	1/2	1	2	3	5			0,259
(3) 800-701	1/3	1/2	1	2	3			0,151
(4) 700-601	1/5	1/3	1/2	1	2			0,088
(5) 600-501	1/8	1/5	1/3	1/2	1			0,050

Lambda= 5,03; CI= 0,006; RI= 1,12 **Tutarlılık Oranı (CR= CI/RI) = 0,006**

Bakı	1	2	3	4	5			Ağırlıkları
(1) Güney (güney, güneybatı, güneydoğu)	1	2	3	7	9			0,470
(2) Doğu	1/2	1	2	3	7			0,265
(3) Batı	1/3	1/2	1	2	3			0,143
(4) Kuzey (kuzey, kuzeybatı, kuzeydoğu)	1/7	1/3	1/2	1	2			0,078
(5) Düz Yüzey	1/9	1/7	1/3	1/2	1			0,044

Lambda= 5,0; CI= 0,009; RI= 1,12 **Tutarlılık Oranı (CR= CI/RI) = 0,008**

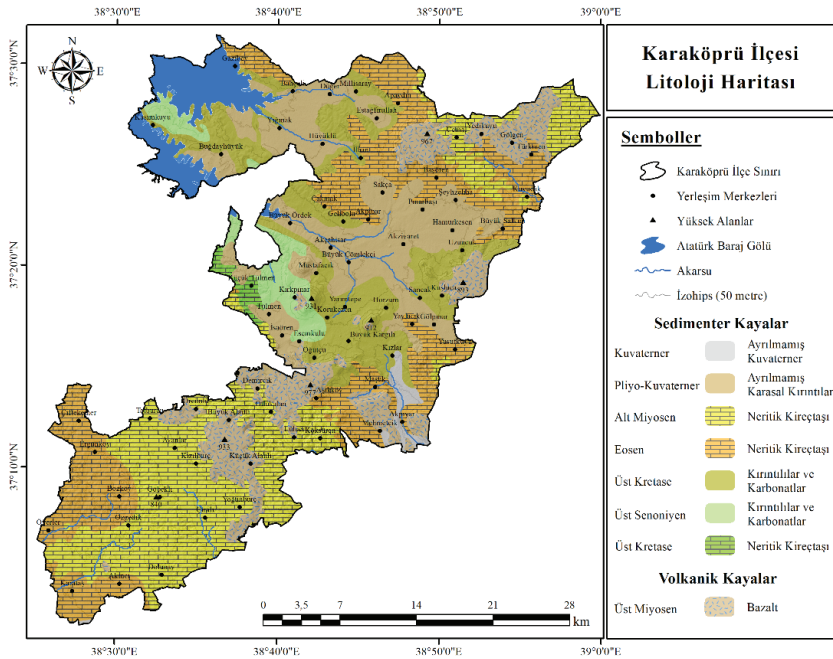
Jeoloji	1	2	3					Ağırlıkları
(1) Kuvaterner Yaşlı Alüvyonlar	1	2	5					0,595
(2) Kireçtaşı	1/2	1	2					0,277
(3) Volkanik Kayaçlar	1/5	1/2	1					0,129

Lambda= 3,0; CI= 0,004; RI= 0,58 **Tutarlılık Oranı (CR= CI/RI) = 0,007**

3. Bulgular

Erozyon gibi doğa olaylarının gerçekleşmesinde pek çok coğrafi faktörün (*yükselti, eğim, baki, litoloji, bitki örtüsü, toprak, yağış ve arazi kullanımı gibi*) belirleyici etkisi bulunmaktadır. Bu çalışmada da araştırma sahasının fiziki ve beşerî birtakım parametreleri analiz edilerek erozyon duyarlılık haritası oluşturulmuştur.

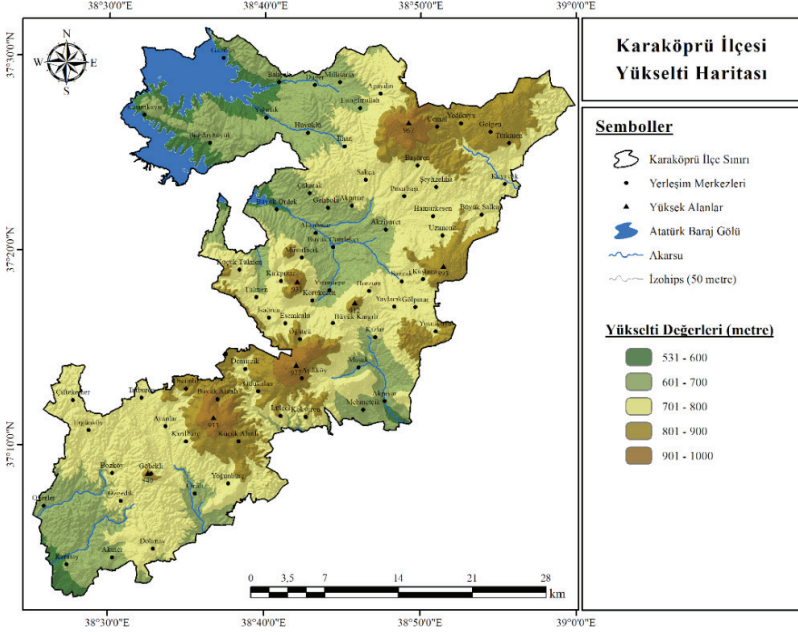
Araştırma sahasında en fazla alana sahip litolojik birim Alt Miyosen (%22,65; 26.526 ha) ve Eosen (%22,23; 26.035 ha) yaşlı Neritik Kireçtaşı; en az alana sahip birim ise Üst Kretase yaşlı Neritik Kireçtaşı (%0,79; 926 ha) ile Kuvaterner yaşlı Ayrılmamış Kuvaterner'dir (%1,01; 1.184 ha). Geriye kalan diğer litolojik birimlerin alanları ise sırasıyla şu şekildedir: Pliyo-Kuvaterner yaşlı Ayrılmamış Karasal Kırıntılar 20.802 ha (%17,76); Üst Kretase yaşlı Kırıntılılar ve Karbonatlar 18.479 ha (%15,78); Üst Miyosen yaşlı Bazaltlar 14.762 ha (%12,61); Üst Senoniye yaşlı Kırıntılılar ve Karbonatlar 4.540 ha (%3,88)'dir (Şekil 6).

Şekil 6. Karaköprü ilçesinin litoloji haritası.

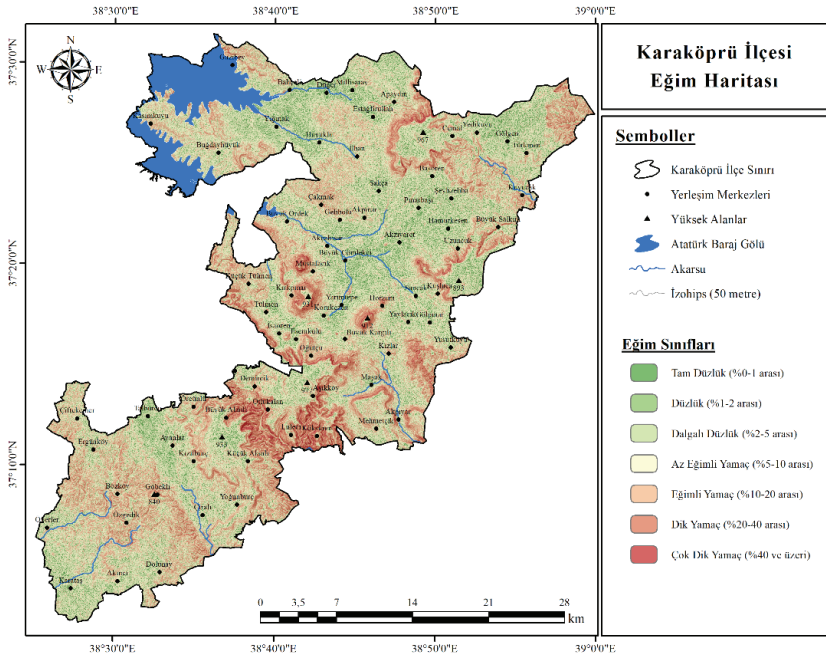
SYM ile oluşturulmuş yükselti haritasına göre araştırma sahasının %44,51'i (52.128 ha) 701 ile 800 metre; %26,91'i (31.510 ha) 601 ile 700 metre; %15,51'i (18.168 ha) 801 ile 900 metre; %9,67'si (11.329 ha) 501

ile 600 metre; %3,40'ı (3.977 ha) 901 ile 1000 metre yükseltide yer almaktadır (Şekil 7).

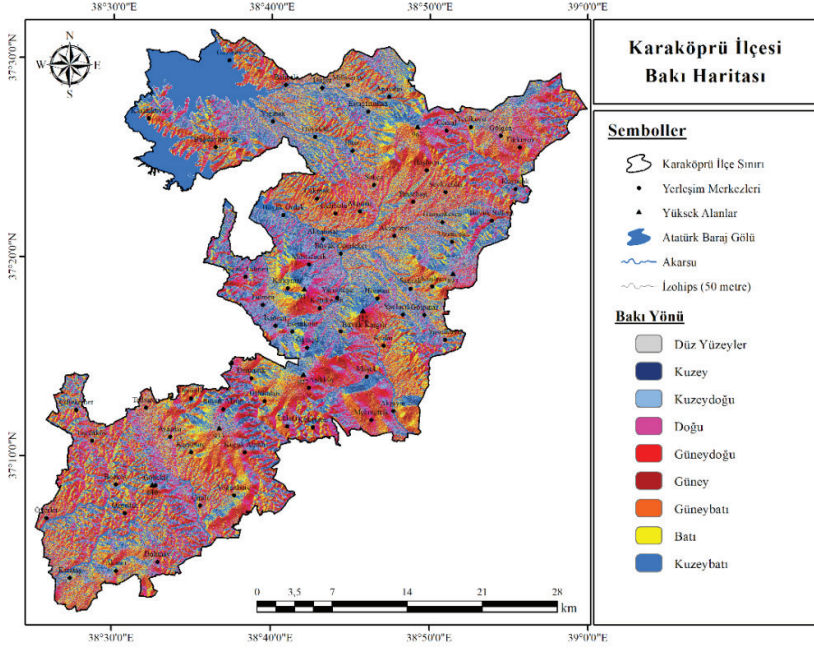
Şekil 7. Karaköprü ilçesinin yükselti haritası.

Eğim değerleri yönüyle araştırma sahasındaki alanların büyük çoğunluğunu az eğimli yamaçlar (%39,13; 45.822 ha) ile eğimli yamaçlar (%23,22; 27.198 ha) oluşturmaktadır. Diğer eğim sınıflarının alanı ise sırasıyla dalgalı düzlük (%15,06; 17.638 ha); tam düzlük (%8,87; 10.385 ha); dik yamaç (%8,07; 9.446 ha); düzlük (%4,70; 5.509 ha) ve çok dik yamaçtır (%0,95; 1.144 ha) (Şekil 8).

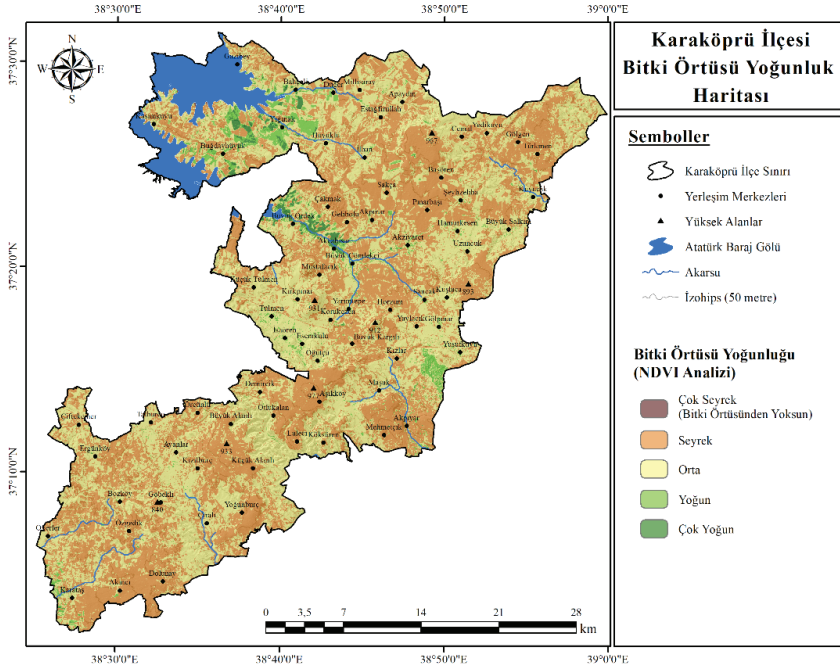
Şekil 8. Karaköprü ilçesinin eğim haritası.

Bakı durumu incelendiğinde sahada güneye bakan yamaçların (*güney-batı* %14,75; 17.278, *güneydoğu* %11,77; 13.780, *güney* %11,17; 13.080) daha fazla alan kapladığı görülmektedir. Bunun dışındaki diğer bakı yönlerini sırasıyla kuzeybatı (%12,42; 14.543 ha); batı (%12,11; 14.178 ha); kuzeydoğu (%10,51; 12.306 ha); doğu (%9,21; 10.81 ha) ve kuzey (%5,71; 6.683 ha) yamaçları takip etmektedir (Şekil 9).

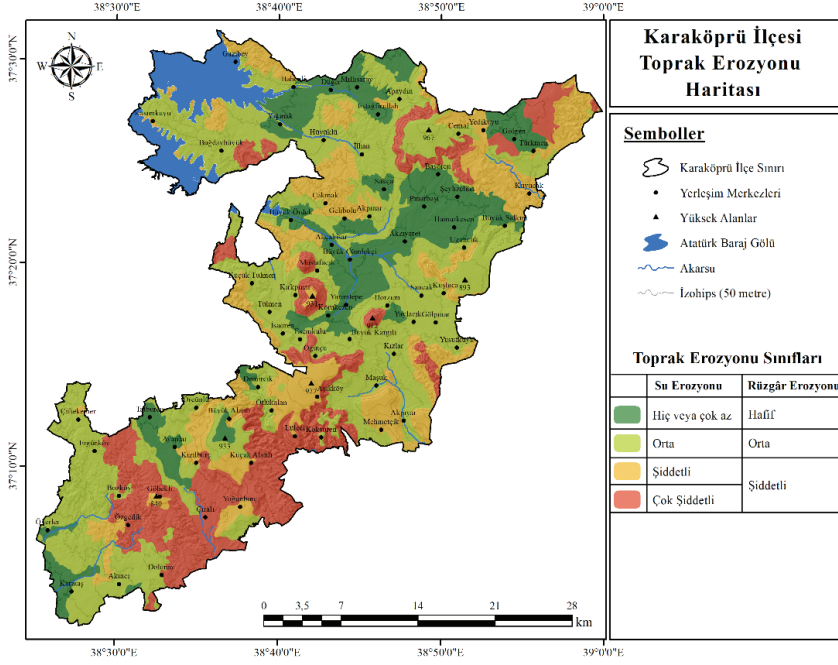
Şekil 9. Karaköprü ilçesinin bakı haritası.

Yapılan NDVI Analizi sonucu 5 grupta sınıflandırılarak bitki örtüsü haritası oluşturulmuştur. Sahanın büyük bir kısmını seyrek bitki örtüsü (%46,60; 54.577 ha) oluşturmaktadır. Diğer bitki sınıflarını ise orta (%45,22; 52.960 ha), çok seyrek (%3,75; 4.388 ha) ve çok yoğun (%0,92; 1.083 ha) bitki örtüsü oluşturmaktadır (Şekil 10).

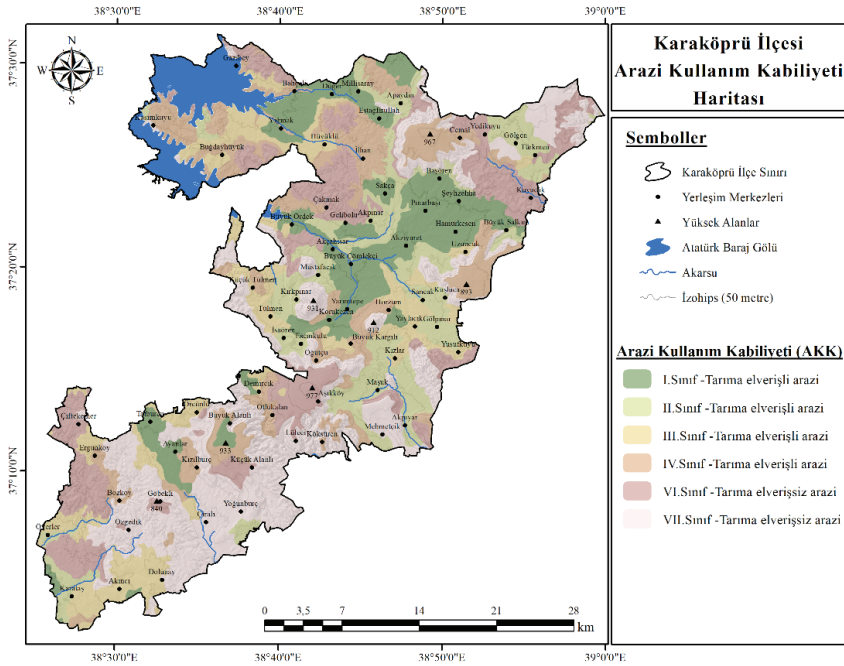
Şekil 10. Karaköprü ilçesinin bitki örtüsü yoğunluk haritası.

Toprak erozyonu durumu incelendiğinde %43,31'i (50.726 ha) orta; %21,69'u (25.403 ha) şiddetli; %18,11'i (21.208 ha) çok şiddetli; %16,89'u (19.775 ha) hiç veya çok az erozyon sınıfında yer almaktadır (Şekil 11).

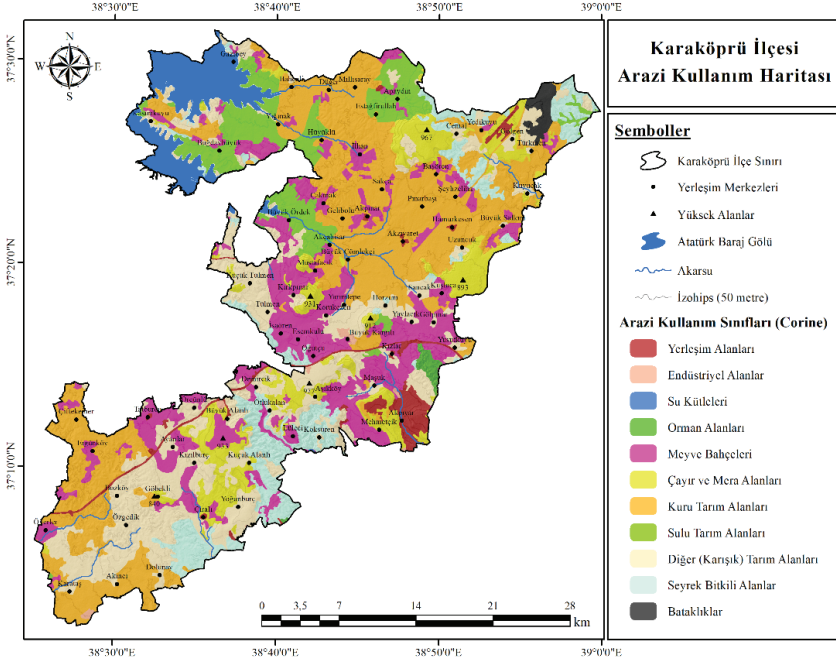
Şekil 11. Karaköprü ilçesinin toprak erozyonu haritası.

Araştırma sahasındaki arazi yapısının kullanım kabiliyeti incelendiğinde; VII. (%26,88; 31.480 ha) ve VI. Sınıf (%16,81; 19.685 ha) tarıma elverişsiz arazi sınıfının en fazla alana sahip olduğu görülmektedir. Bu iki arazi sınıfını IV. (%15,86; 18.579 ha), I. (%14,46; 16.930 ha), II. (%13,47; 15.773 ha) ve III. Sınıf (%12,52; 14.666 ha) tarıma elverişli arazi sınıfları takip etmektedir (Şekil 12).

Şekil 12. Karaköprü ilçesinin arazi kullanım kabiliyeti haritası.

Mevcut arazi yapısının kullanım durumu incelendiğinde; sahada kuru tarım alanları (%29,20; 34.194 ha), diğer (karışık) tarım alanları (%20,36; 34.194 ha) ile meyve bahçelerinin (%12,77; 14.959 ha) (Şekil 14c) geniş alan kapladığı görülmektedir. Bu arazi kullanım alanları dışında sahadaki diğer arazi sınıfları ve kapladığı alanlar sırasıyla şu şekildedir: Çayır ve mera alanları 10.737 ha (%9,17), sulu tarım alanları 9.759 ha (%8,33), seyrek bitkili alanlar 9.414 ha (%8,04), su kütleleri (Şekil 14b) 4.591 ha (%3,92), yerleşim alanları (Şekil 14d) 2.877 ha (%2,46), bataklıklar 841,96 ha (%0,72), orman alanları (Şekil 14a) 524,36 ha (%0,45) ve endüstriyel alanlar 397,22 ha (%0,34) alana sahiptir (Şekil 13).

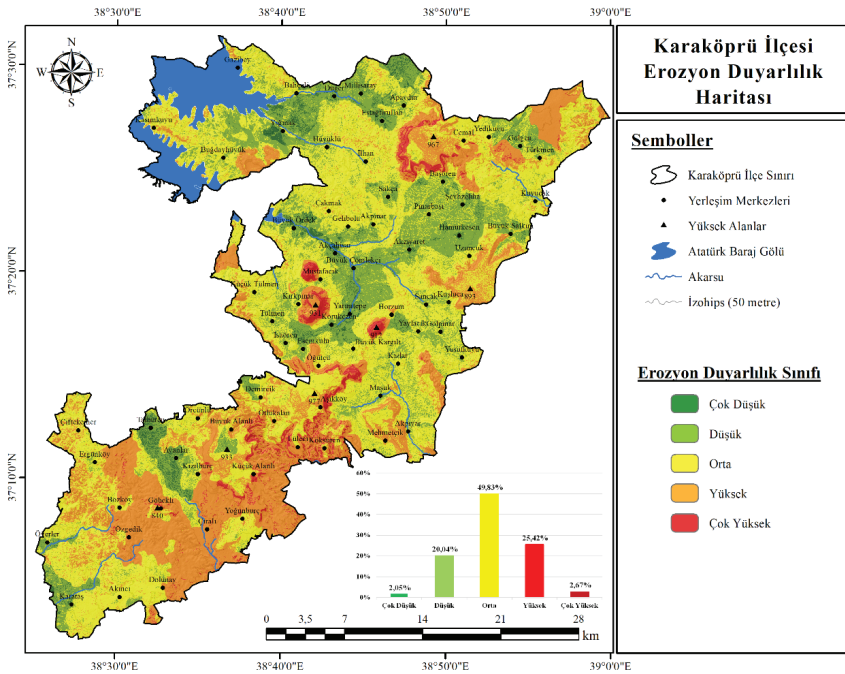
Şekil 13. Karaköprü ilçesinin arazi kullanım haritası.

Şekil 14. Karaköprü ilçesindeki ormanlık (a), su kütlesi (Atatürk Barajı) (b), meyve bahçeleri (fıstık, üzüm, incir vs.) bahçeleri (c) ve yerleşim (d) alanları.

Çalışmada yükselti, eğim, toprak erozyonu, bakı, iklim, litoloji, bitki örtüsü, arazi kullanım kabiliyeti ve arazi kullanımı verileri ağırlıklı toplam

aracı ile analiz edilmiştir. Analizdeki sınıflandırma, ilgili konuda hazırlanmış çalışmalarda gibi *çok düşük, düşük, orta, yüksek ve çok yüksek* olarak sınıflandırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre araştırma sahasının erozyon duyarlılık durumu genel olarak orta ve yüksek duyarlılığa sahiptir. Erozyonun duyarlılığının orta düzeyde olduğu alanlar 58.356 ha ile toplam arazinin %49,83'ünü oluşturmaktadır. Orta düzey duyarlılık sınıfında sonra araştırma sahasında en fazla alana sahip sınıf yüksek duyarlılık grubudur. Bu duyarlılık sınıfı ise araştırma sahasında yaklaşık olarak 29.769 ha ile toplam arazinin %25,42'sini oluşturmaktadır. En az duyarlılık sınıfı ise 2.396 ha (%2,05) alan ile 3.122 (%2,67)'lik alanlarla çok yüksek ve çok düşük duyarlılık sınıflarıdır (Şekil 15).

Şekil 15. Karaköprü ilçesinin erozyon duyarlılık haritası.

Elde edilen erozyon bulgularına göre özellikle sahanın güneydoğusundaki alanlar başta olmak üzere sahanın yüksek, eğimli ve aynı zamanda bitki örtüsünden yoksun alanların (Şekil 16b) yüksek erozyon duyarlılığı altında olduğu tespit edilmiştir. Erozyon duyarlılığının çok düşük ve düşük olduğu alanların ise genel olarak bitki örtüsüne sahip (*ormanlık, tarım alanı ya da çalı ve ot formasyonunun bulunduğu*) ve eğimin az olduğu alanlarda (Şekil 16a) yer aldığı görülmektedir (Şekil 15).

Şekil 16. Karaköprü ilçesinde belirli bir bitki örtüsü ile kaplı olan (a) ve olmayan (b) sahalara:

4. Sonuç ve Öneriler

En basit tanımı ile toprağın verimli yüzeyinin süpürülmesi olarak tanımlanan erozyon, yeryüzünde doğal gelişen bir süreçtir. Ancak, antropojenik etkilere bağlı olarak doğal sistem üzerindeki artan insan etkisi, bu sürecin hızlanmasına ve şiddetlenmesine neden olmaktadır. Yaşanan erozyon süreci, araştırma sahası gibi yarı kurak iklim özelliğinin görüldüğü ve git-tikçe kuraklaşan sahalarda daha da tehlikeli boyutların yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu çalışmada Karaköprü ilçesinin erozyon duyarlılık durumu AHP yöntemiyle matris değerleri hesaplanan kriterlerin Coğrafi Bilgi Sistemleri tabanında ağırlıklı toplam aracıyla oluşturulan analizle incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre sahasının erozyon duyarlılık durumu genel olarak orta (%49,83) ve yüksek (%25,42) duyarlılığa sahiptir. Duyarlılığın orta düzey olduğu alanlar toplam arazinin %49,83'ünü (58.356 ha) oluşturmaktadır. Bu duyarlılık sınıfında sonra en fazla alana sahip erozyon sınıfı yüksek duyarlılık sınıfıdır. Bu sınıf ise yaklaşık olarak araştırma sahasının %25,42'sini (29.769 ha) oluşturmaktadır. En az duyarlılık sınıfları ise çok yüksek ve çok düşük sınıflardır. Araştırma sahasının iklim özelliğinin yarı kurak olması, bu sahada eğimli ve bitki örtüsünden yoksun ya da mevsimlik değişen örtüdeki arazilerin erozyon tehdidi altında olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum özellikle araştırma sahasının artan sıcaklık azalan yağış eğilimlerine bağlı olarak (Duman ve İrcan,

2021) yaşanan şiddetli kuraklıklar (Kızılelma ve Karabulut, 2011; Gümüş vd., 2016; Yetmen vd., 2017: 140; İrcan, 2020; İrcan ve Duman, 2021b; 2022) paralelinde düşünüldüğünde tehlikenin boyutunu ortaya koymaktadır. Sahadaki erozyon duyarlılığını en aza indirmek için öncelikle yanlış arazi kullanımının önüne geçilerek insan etkisi en aza indirilmelidir. Tarım alanları nadasa bırakılmamalı ve bu sahalar yerleşime açılmamalı, meralar aşırı otlatılmamalı ve sahadaki bitki örtüsü dokusu yörenin iklim şartlarına uygun olarak arttırılmalıdır. Bu vb. yapılabilecek birtakım önlemler sahanın erozyondan etkilenebilirliğinin azalmasını sağlayacaktır. Yapılacak tüm planlamalar sahanın fiziki coğrafya özelliklerine ve gelecekteki iklim projeksiyonlarına uygun sürdürülebilir olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ardel, A. (1961). Umumi Coğrafya Dersleri (Cilt:1 Klimatoloji). İstanbul: Baha Matbaası.
- Akalan, İ. (1974). Toprak ve Su Muhafazası. Ankara: A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları.
- Ataol, M. & Kale, M. M. (2017). Flood Inundation Mapping for Tathıçay (Çankırı). International Symposium On GIS Applications In Geography & Geosciences (ISGGG-2017) (pp. 349-354), 18-21 October 2017, Çanakkale Onsekiz Mart University: Çanakkale, Turkey.
- Avcı, V. (2016). Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile Gökdere Havzası ve çevresinin (Bingöl) erozyon duyarlılık analizi. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4 (26), 170-193. doi: 10.16992/ASOS.1116
- Avcı, A., & Yüksel, A. (2016). Büyükçay Havzası'nın (Elazığ) erozyon risk haritasının hazırlanması. Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 16 (2), 319-335.
- Cürebal, İ. & Ekinci, D. (2006) Kızılkeçili Deresi Havzasında CBS Tabanlı RUSLE (3D) Yöntemiyle Erozyon Analizi, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 47, 115-130.
- Cürebal, İ., Efe, R., Özdemir, H., Soykan, A. & Sönmez, S. (2016). GIS-Based Approach For Flood Analysis: Case Study Of Keçidere Flash Flood Event (Turkey). Geocarto International, 31(4), 355-366.
- Ekinci, D. (2005). CBS tabanlı uyarlanmış Rusle yöntemi ile Kozlo Deresi Havzası'nda erozyon analizi. Coğrafya Dergisi, 13, 109-119.
- Danacıoğlu, Ş., & Tağıl, Ş. (2017). Bakırçay Havzası'nda Rusle Modeli kullanarak erozyon riskinin değerlendirmesi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20 (37), 1-18.
- Değerliyurt, M. (2013). Zilli Dere Havzası'nda (İskenderun) CBS tabanlı erozyon duyarlılık analizi. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 172 (172), 257-272. doi: 10.20296/tsad.62705
- Devlet Planlama Teşkilatı, (2007-2013), Sekizinci Kalkınma Planı, Su Havzaları, Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara.
- Duman, N., & İrcan, M. R. (2021). Şanlıurfa İlinin Yağış-Sıcaklık Eğilimleri. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 54, 515-536
- Duman, N., & İrcan, M. R. (2022a). Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Uzaktan Algılama Tabanında Çankırı Merkez İlçesinin Erozyon Risk Analizi. Coğrafi Bilimler Dergisi/ Turkish Journal of Geographical Sciences, 20 (1), 220-245, doi: 10.33688/aucbd.1074770
- Duman, N. & İrcan, M.R. (2022b) Coğrafi Bilgi Sistemleri Tabanlı Çankırı Merkez İlçesinin Taşkın Duyarlılık Analizi / Flood Susceptibility Analysis of Çankırı Central District Based on Geographical Information Systems, Je-

- omorfolojik Araştırmalar Dergisi, (9): 50-66. doi: 10.46453/jader.1165963
- Güney, Y. & Turoğlu, H. (2018). Çok Ölçütlü Karar Analizi ile Erozyon Duyarlılık Çalışmalarında Erozyon Yüzeyleri Envanter Verisinin Kullanımı: Selendi Çayı Havzası Örneği. Coğrafi Bilimler Dergisi, 16 (1), 105-119, https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000193.
- Gümüş, V., Başak, A. & Oruç, N. (2016). Standartlaştırılmış Yağış İndeksi (SYİ) Yöntemi ile Şanlıurfa istasyonunun kuraklık analizi. Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi, (01), 36-44.
- Işık, F., Bahadır, M., Zeybek, H. İ. & Çağlak, S. (2020). Karadere Çayı Taşkını (Araklı -Trabzon). Mavi Atlas, 8(2): 526-547
- İrcan, M. R. (2020). Şanlıurfa'nın İklim Özellikleri ve Kuraklık Analizi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı.
- İrcan, M. R., & Duman, N. (2021a). Thornthwaite İklim Sınıflandırmasına Göre Şanlıurfa İklimi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 61(1), 68-93. DOI: 10.33171/dtcjournal.2021.61.1.3.
- İrcan, M. R., & Duman, N. (2021b). Standartlaştırılmış Yağış İndisi (SYİ) Yöntemi ile Şanlıurfa ili kuraklık analizi. Coğrafya Dergisi, 42, 1-18 <https://doi.org/10.26650/JGEOG2020-0070>
- İrcan, M. R., & Duman N. (2022). *Şanlıurfa İlinde Yaşanan Hidroklimatolojik Kuraklıkların Zamansal ve Mekansal Dağılışının Coğrafi Bilgi Sistemleri Tabanında Değerlendirilmesi*. Faruk Alaeddinoğlu, Pınar Bostan, Onur Şatır, Serkan Kemeç, Şevket Alp, Atilla Durmuş, Hilal Çelik Kazıcı, Ayşegül Feray Meydan, Songül Özer (Ed.). İklim Çalışmaları 2022 (s. 29-47). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Kale, M. M. (2021). Çankırı ilinde kütle hareketlerine duyarlı alanların belirlenmesi. Okan Türkan, Mustafa Murat Kale (Ed.). Çankırı Coğrafya Araştırmaları içinde (1-37). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kızılelma, Y. & Karabulut, M. (2011). Şanlıurfa İli'nde Kuraklık Analizi. I. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu, 26-28 Ekim 2011, (ss. 1141-1151). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi: Kahramanmaraş.
- Kızılelma, Y., & Karabulut, M. (2014). Mut Havzasında erozyona duyarlı alanların belirlenmesi. Uluslararası Sosyal Aratırmalar Dergisi, 7 (31), 439-456.
- Lal, R., & Pierce, F.J. (1991). "Soil Management for Sustainability" Soil and Water Conservation Society in Cooperation with World Association Soil and Water Conservation and Soil Science Society of America, Ankeny, IA. Monitoring vegetation systems in the great plains with ERTS. Proceedings of the 3rd ERTS Symposium NASA SP-351, 1: 48-62.
- Malczewski, J. (1999). Spatial Multicriteria Decision Analysis, Part 1 in Decision Making and Analysis: A Geographic Information Sciences Approach. Edited by Jean-Claude Thill, New York.

- Ocak, F. (2018). Ünye Şehir Sellerinin Zarar Görebilirlik Yöntemi ile İncelenmesi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- Ocak, F. ve Bahadır, M. (2021). Taşkın Bilgi ve Yönetim Sisteminin Oluşturulmasında WEB CBS Teknolojisi Kullanımı: Ordu-Ünye Şehir Selleri Örneği. Mehmet Fatih Döker, Ebru Akköprü (Ed.). Coğrafya Araştırmalarında Coğrafi Bilgi Sistemleri Uygulamaları II (s. 205-221). Ankara: Pegem Akademi.
- Ocak, F., Bahadır, M., Uzun, A. ve Şahin, K. (2021). Atakum ilçesi kıyı kuşağının taşkın ve duyarlılık analizi, Samsun/Türkiye. Mehmet Fatih Döker, Ebru Akköprü (Ed.). Coğrafya Araştırmalarında Coğrafi Bilgi Sistemleri Uygulamaları II (s. 273- 292). Ankara: Pegem Akademi.
- Orgiazzi, A., Bardgett, R.D., Barrios, E., Behan-Pelletier, V., Briones, M.J.I., Chotte, J-L., ... Wall, D.H. (Eds.), 2016, Global Soil Biodiversity Atlas. Lüksemburg: European Commission Publications Office of the European Union.
- Orman ve Su İşleri Bakanlığı, (2013). Erozyonla Mücadele Eylem Planı 2013-2017. Ankara.
- Özdemir, H. (2006). Havran Çayı'nın (Balıkesir) Taşkın Sıklık Analizinde Gumbel ve Log Pearson Tip III Dağılımlarının Karşılaştırılması. Coğrafi Bilimler Dergisi, 6(1), 41-52.
- Özşahin, E. (2014). Tekirdağ İlinde Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Analitik Hiyerarşi Süreci Kullanarak Heyelan Duyarlılık Analizi. Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (3), 167- 186, doi: 10.20304/husbd.84015.
- Özür-Karakaş, N. (2022). “Yerleşime uygunluk analizi Çankırı ili örneğinde değerlendirme”. Mustafa Murat Kale, Okan Türkan (Ed.). Çankırı Coğrafya Araştırmaları (s. 117-136). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Pakzel, H. (2015). Gelibolu Yarımadası'nda CBS tabanlı Rusle (3D) yöntemiyle erozyon duyarlılık analizi. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3 (17), 131-151. doi: 10.16992/ASOS.807
- Saaty T. L. (1980). The Analytic Hierarchy Process. New York: McGraw-Hill.
- Sunkar, M. ve Tonbul, S. (2010). İluh Deresi Havzası'na (Batman) Yönelik Sel ve Taşkın Riski Analizleri, e-Journal of New World Sciences Academy, 5 (4), 255-273.
- Sönmez M. E., Çelik, M. A., & Seven, M. (2013). Coğrafi Bilgi Sistemleri ve uzaktan algılama yardımıyla Kilis merkez ilçesinin erozyon risk alanlarının belirlenmesi. KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1), 1-21.
- Şirin, M. ve Ocak, F. (2020). Gümüşhane Şehri'nde Afet ve Acil Durum Toplanma Alanlarının Coğrafi Bilgi Sistemleri Ortamında Değerlendirilmesi. Doğu Coğrafya Dergisi, 25 (44), 85-106.
- Turan-Demirağ, İ., & Dengiz, O. (2017). Çok kriterli değerlendirme ile Ankara

- Güvenç Havzası'nda erozyon risk tahminlenmesi. *Tarım Bilimleri Dergisi*, 23, 285-297. doi: 10.15832/ankutbd.447600
- Turan-Demirağ, İ. & Uzun, A. (2021) Analitik Hiyerarşik Süreç ve CBS Teknikleri Kullanılarak Çorum Çayı Havzası'nda Toprak Erozyonu Riskinin Modellenmesi. *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi* (6), 41-55 doi: 10.46453/jader.843857
- Tüfekçioğlu, M., & Yavuz, M. (2016). Yusufeli mikro havzasında (Artvin) yüzey erozyonu toprak kaybının tahmin edilmesi ve erozyon risk haritasının oluşturulması. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 188-199. doi: 10.17474/acuofd.47342
- Türkan, O. (2022). "CBS ve AHS ile Şabanözü ilçesinde güneş enerjisi santrali (GES) kurulabilecek alanların tespiti". Mustafa Murat Kale, Okan Türkan (Ed.). *Çankırı Coğrafya Araştırmaları* (s. 157-176). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Türkeş, M. (2018). Genel Klimatoloji Atmosfer, Hava ve İklimin Temelleri. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Uludağ, M., & Fıçıcı, M. (2018). Saray ilçesinde (Tekirdağ) toprak erozyonunun RUSLE yöntemiyle değerlendirilmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (70), 29-36. doi:19.17211/tcd.356669
- Yetmen, H., Aytaç, A.S. & Özcanlı, M. (2017). Harran Ovası'nın kuraklık analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (46), 132-146.
- Yılmaz, E. (2006). Çamlıdere Barajı Havzasında Erozyon Problemi ve Risk Analizi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yüksel, A., & Avcı, V. (2015). Coğrafi bilgi Sistemleri ve Uzaktan Algılama ile Yamaç Havzası'nın (Bingöl) erozyon duyarlılık analizi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 32 (2), 116-128. doi:10.13002/jafag879

Bölüm 5

TOPLUMSAL CİNSİYET ve DİN ODAKLI ÇALIŞMALARIN EPİSTEMOLOJİSİNE YÖNELİK BİR AÇILIM: FEMİNİST EPİSTEMOLOJİ ve İSLAMİ FEMİNİZM

Senem GÜRKAN¹, Erkan PERŞEMBE²

1 Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye, 0000-0002-2061-6385, senemgrk@yahoo.com

2 Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye 0000-0002-1659-3301, erkanper@omu.edu.tr

GİRİŞ

Yirminci yüzyılda pozitivizmle temellenen ve özellikle metodolojik tartışmalara yer verilen yelpaze içinde filizlenen, erkek merkezli olduğu iddia edilen toplum bilimleri paradigmasına karşı alternatifler sunan birtakım yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlardan biri, literatürde “feminist duruş yaklaşımı, feminist bakış epistemolojisi, kadın deneyimi epistemolojisi veya kültürel feminizm” olarak da adlandırılabilen, toplumu kadının çerçevesinden kuramlaştırmayı, deneyimi bilgi üretiminin odak noktası olarak ele alan feminist epistemoloji yaklaşımıdır.

Yine 1900’lerin son dönemlerinde, Üçüncü Feminist Dalga döneminde ortaya çıkan İslami feminist hareket, evrensellik özelliği taşıyan İslam dininin temelinde kadın ve erkek eşitliği bulunmaktayken, böyle bir dinin nasıl olup da geleneklerden ve ataerkil fikirlerden etkilendiğini araştırır. Daha özel anlatımla, Üçüncü Dalga Feminizmle birlikte cinsiyet ayrımcılığının yanında ırk ve sınıf farklılıklarına odaklanma ihtiyacı da gündeme gelmiştir (Walters, 2009: 162). İslami feminist olarak adlandırılan bu Müslüman entelektüel kadınlar, İslam’ın kutsal kitabı olan Kur’an-ı Kerim, peygamberi Hz. Muhammed’in sözleri olan Hadis-i Şerifler ve İslam’ın fıkıh, tefsir, vb. tüm kaynaklarının kadın penceresinden tekrar okunması ve yorumlanmasını gerektirirler.

Bu çalışmanın amacı, İslami feministlerin çalışmalarıyla feminist epistemolojinin kesişim noktalarını ortaya koymaktır. Daha farklı bir ifadeyle, nitel araştırmanın paradigma ve süreçlerine göre yürütülen bu araştırmalarda, doküman analizi niteliğindeki literatürden çalışmalara değinilerek, feminist epistemolojinin İslami feminist hareket içerisindeki çalışmalarda nasıl yerini bulduğuna dair yorumlamalarda bulunmaktadır. Dolayısıyla, feminist epistemolojinin olasılığıyla İslami feminist çalışmaların bu kapsamdaki görünürlüğü tartışılmış olacaktır. Bu çerçevede öncelikle feminist epistemoloji ile ilgili bilgi verilecek ve feminist epistemolojiyi temel alan Fransız feminizmi örnek olarak anlatılacak; sonrasında ise İslami feminizm tanımlanarak, feminist epistemolojinin bu hareket içerisindeki çalışmalarda nasıl yerini bulduğuna dair yorumlamalara başvurulacaktır.

Feminist Epistemoloji

Kadınların 17. yüzyılda cadı ve büyücü gibi benzetmelerle maruz bırakılmalarıyla eş anlı olarak modern bilim, kadınların bilgi üretimi aktivitelerinde bulunmalarını yasaklamış ve kadınlar bilim dışı bir alana itilmişlerdir (Bolat, 2014-2015).

Pozitivizmi eleştirerek yorumlayıcı ve eleştirel sosyal bilim yaklaşımını izleyen, kadın veya erkek feminist araştırmacılar, erkek merkezli çalışmaların genellemesi yapılırken da kadınlar görmezden gelindiği için

feminist değerlere odaklanmayı uygun görürler (Neuman, 2006: 152).

İlk olarak Nancy Hartsock'un siyaset bilimi ve Dorothy Smith'in sosyoloji alanındaki araştırmalarında bir metodoloji olarak ortaya koyulan bakış açısı kuramı, aslen ötekileştirilmiş grupların, epistemik açıdan farklı ve ayrıcalıklı durumlarına odaklanır. Sonraları Sandra Harding'in felsefe alanında geliştirdiği ve diğer sosyal bilim disiplinlerine yayılan bu teori ile, ötekileştirilen birey ve grupların hayatları üzerine düşünmenin, araştırmaya yeni sorular katacağı ve geliştireceği üzerinde durulmuştur (Janack, 2020).

Birtakım araştırmacılar (Kandiyoti, 1995; Reinharz, 1992; Mies, 1995; Harding, 1987; Guerin, et al, 1992; Doucet & Mauther, 2007; Güçlü, 2012), pozitivist yöntemin ve geleneksel diğer yöntemlerin araştırmacıların objektiflik ve araştırma öznesine mesafeli duruşlarından ve erkek merkezci yaklaşımlarından ötürü, kadın deneyimlerine ve kadınlığa ilişkin bilgileri anlamaya yönelik farklı bir feminist metot, metodoloji ve/ya epistemolojinin gerekliliğini ortaya koymuşlardır. Nesnel olma kaygısı taşımayan, deneyim ve duygu paylaşımına dayalı; antipozitivist ve antipatriarkal, “içeriden bakış veya içeriden bilgi” olarak nitelendirilebilecek (Reinharz, 1992), kadın sosyal bilimcilerin “ikili bilinçliliklerini veya bilinçli taraflılıklarını” (Mies, 1995: 51-52); metodolojik olarak araştırmalarının temeline ve ilke olarak benimseyecekleri, bir gerçekliğe ait araştırmanın o alanın uzmanlarınca değil, o gerçekliğe maruz kalanlarca incelenmesini öngören (Freire, 1970) ve sadece nicel araştırmaların geçerliğini savunanlara karşı (Oakley, 1998) bir eleştirel feminist yöntemi önermiş olurlar.

Feminist araştırma metodunun, feministlerin sordukları araştırma soruları, araştırma sürecinde ve teorizasyon aşamasında araştırmacının yeri ve üretilen eserin amacı noktasında diğer araştırma metodlarından ayrılan feminist metot (Kelly, 1988) ile feminist araştırmacılar dünyaya kadınların gözünden bakar ve bilgi eksikliğinin nasıl inşa edildiğini izlemiş olurlar. Kısacası feminist araştırma hem disiplinlerin içinde hem de onlara eleştiri getiren bir konumdadır (Reinharz, 1992: 248).

Yine feminist araştırmalarda “biz, yazar, o, onlar” gibi söylemlerin yazını uzak ve objektif yaptığını ileri süren birtakım araştırmacılar, bu bakımdan kendi sosyal deneyimlerini araştırmaya taşıdıklarını göstermek için “ben” gibi birinci tekil kullanımları tercih etmişlerdir (Letherby, 2003). Benzer şekilde Weber (1949) de araştırmacının kişisel ve politik değerlerinin çalışmaya yansımamasının imkansızlığından ve herkes toplum içinde yaşadığı için şu veya bu şekilde deneyimlerinin yazına birinci tekille kullanılabileceğinden bahsetmiştir.

Bu öz bilgiler temelinde, konunun asıl amacı olan feminist epistemolojinin İslami feminist hareket içerisindeki çalışmalarda nasıl yerini bul-

duğuna geçmeden önce, feminist epistemolojiyi daha iyi örneklendirmek adına, savunularını dilbilimsel analizlere ve metinsel çözümlemelere odaklayan Fransız feminizmine (dilbilimsel/lengüistik feminizm) bir parantez açarak bahsetmekte fayda görülmüştür.

Feminist Epistemolojiyi Anlamak Açısından Fransız Feminizmi

“Feminizm” sözcüğünün orijini net olmamakla birlikte, Fransız düşünür Charles Fourier tarafından sıkça kullanılması ve literatüre kazandırılması (Offen, 1988), bu düşünce akımının Fransa’da doğan özgürlük akımlarıyla dirsek temasında olduğu fikrini perçinlemektedir. Kökenleri 16. yüzyıla dayanan ve “Parizyen bir kadın hareketi” olarak tabir edilebilecek Fransız feminizmi, aynı zamanda dilbilimsel açılımlara olanak sağladığından dilbilimsel (lengüistik) feminizm olarak da adlandırılabilir. Lengüistik feminizm, yapısalcı ve postyapısalcı akımların feminist teoriye yönlendirilmesiyle dil eksenli olarak, edebiyat eleştirisi üzerine kurulu bir feminist akımdır. Bu akımın takipçileri, lengüistik yapılar ve tarihsel söylemlerde kadının erkekten geri planda bir muameleye tabi tutulmasına karşı savunuya geçerek, erkekliği lengüistik bir kurgu olarak ele alıp dilsel yapıların derinlemesine analizinin gerekliliği üzerinde dururlar. Daha etraflı bir anlatımla;

Feministlerin dilin içindeki “kadını” tesis eden bütün yolları keşfetmelerine ve bu yapıların “doğruluklarına” meydana okumaya imkân verirler. Eğer bu kadın tanımlarının hiçbir gerçekliği olmasa erkeklerin hiçbir iktidarı veya otoritesi olmaz. Bu tanımlamalara itiraz edebiliriz ve onları çeşitli yönlere çevirerek alternatiflerini önerebiliriz. Fakat yapamayacağımız şey ise başka bir mutlak kadın tanımını teklif etmektir. Bunu yapmak mutlak doğrunun peşinde koşma kapanına tekrardan düşmek olacaktır (Hekman, 2016: 2).

Özellikle Fransız yazar ve aktivist Marie Olympe de Gouges tarafından 1771’de kaleme alınan *Kadın Hakları Beyannamesi*, bu savununun vücut bulmuş halidir. Takip eden yıllarda Luce Irigaray, Julia Kristeva, Sarah Kofman, Catherine Clement, Helene Cixous gibi yazarların da çalışmalarıyla şekillenen Fransız feminizm(ler)i (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2011; Penrod, 1993), bir yandan kadının geleneksel olarak özel alanda konumlandırıldığı bir kültürle, bir yandan da çağlarının entelektüel kadın öznelerinin yetiştiği dikotomik bir yapıda filizlenmiştir (Cavallaro, 2003).

Fransız feministlerin temel dayanakları, bedeninin toplumsal cinsiyet haline dönüşmesi ve psikoanalitik teorisinin ilişkisidir. Bu noktada Lacan’ın özelliğinin sosyal üretimi ile Freud’un psikanalitik teorisini sentezleyerek, postmodernistlerin cinselliğe yönelik söylemlerinin yapı analizini dilbilimsel açıdan gerçekleştirmeyi amaçlarlar (Öztürk, 2011: 111). Bu yapısalcı ve postyapısalcı dilbilimsel analizi, gerçek addedilen şeylerin erkek

cinsince üretildiğine ve patriarkal ideolojinin temelinde dilin olduğuna inanarak, feminist bakış açısıyla yürütürler. Buradan yola çıkarak dilin tüm fonksiyonlarını hesaba katarak, kadının ikincil durumunu düzenlemek için falosentrizmin yeniden çözümlenmesini veya ortadan kaldırılmasını hedeflerler; kısacası dili her yönüyle çalışırlar (Demir, 1997).

Bunların da ötesinde, feminist teori, bir edebiyat eleştirisini aşmaya başlamıştır. Eş deyişle feminist teori, birçok alanda süregiden feminist hareketlerin fikir dünyasına ve temeline yönelmiş tüm feminist eğilimli çalışmalara bütünsel açıdan yaklaşan bir kavramdır. Alt yapısını Fransa'daki özgürlük hareketlerinden alarak Avrupa'nın diğer bölgelerine ve tüm dünyaya yayılan Fransız feminizminin edebiyatla ve dil kullanımlarına yönelik çalışmalarla karşılıklı etkileşim halinde olduğu, özellikle Anglo-Amerikan feminist teorilerden ayrılan kısımlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: Fransız feministler, cinsiyet farklılıklarının temelinde dil ve yazının olduğuna inanırlar. Bu noktada psikanalitik modelin önemini vurgularlar ve kadınlığın ve feminenliğin metaforik ve metafizik boyutlarıyla ilgilenirler. Tüm bunları yaparken de kuramsal olarak alanı politize ederek kutuplaştıran Marksist eleştirel geleneğin önemini ortaya koymuş olurlar (Gelfland & Hules, 1985).

Görüldüğü gibi Fransız feministler, kadınların ikincil konumunun dilsel yapılardan kaynaklandığı düşüncesiyle, feminist epistemolojiye dayanarak literatüre örnek çalışmalar kazandırmışlardır.

İslami Feminizm ve Feminist Epistemoloji

Din ve kadın çalışmaları, tıpkı feminist epistemoloji yaklaşımı gibi, pozitivist dalganın sosyal bilimlerdeki etkisiyle çalışılmaya başlanmıştır. Özellikle rasyonel bir bakış açısının sosyal bilimlerdeki tesiri, dini hükümlerin yer aldığı belgelerin eleştirilmesine olanak sağlamıştır. Bu noktada gelişen İslami feminist hareket¹ ise, temel savını İslam'ın temel referans kaynaklarının kadın bakış açısıyla okunmasına odaklanmış, Kur'an-ı Kerim, Hadis-i Şerifler ve İslam'ın fıkıh, tefsir gibi kaynakların kadın gözüyle yeniden okunabilmesini savunmuştur. Mir-Hosseini (2006), bu harekete "hem arzu hem de talepleri ile feminist, ancak dili ve meşruyet kaynağı bakımından İslami olan yeni bir bilinç, düşünme biçimi ve toplumsal cinsiyet diskuru" (s. 640) şeklinde bir tanımlama getirir.

Bu temel fikirlerle 27 ve 29 Ekim 2005 tarihleri arasında İspanya'nın Barselona şehrinde bir araya gelerek Birinci Uluslararası İslami Feminizm Kongresi düzenleyen 400 civarındaki entelektüel kadın, kongre sonucunda şu sonuçlara vardıklarını belirtmişlerdir:

¹ Bu hareket bazı kaynaklarda "İslamcı feminizm" veya "Müslüman feminizmi" olarak da adlandırılmaktadır. Bu çalışmada ise yalnızca literatürdeki bazı çalışmalara istinaden, başka hiçbir düşünceye dayanmaksızın, "İslami feminizm" olarak kullanılmıştır.

İslami feminizm, İslam'ın androsentrik yorumlarına alternatif olarak ortaya çıkmıştır.

İslami feminizm, Kur'an ayetlerine ve Kur'an'ın erkek egemenliği meşru görmediği yönündeki güçlü inanca dayanmaktadır.

Müslüman olmayan feministlere, İslam'ın en cinsiyetçi ve gerici yorumlarını tek olası İslam yorumu olarak kabul etmemeleri çağrısında bulunuyoruz. Aksi bir pratik, hakları için savaştan Müslüman kadınlarla, küresel feminist hareket arasındaki işbirliğini engelleyecektir (Badran, 2010: 4).

Bora (2017), İslami feministlerin bu çalışmalarını “İslam'ın erkek-egemen yorumlarının yapı sökümü” olarak nitelendirir. Kandiyoti (1997), İslami feminist hareketin, İslam'ın asli kaynaklarının kadın gözüyle yeniden okunmasına yönelik yorumlamacı çalışmaları destekleyen söyleminde şu sözlere yer vermektedir:

Müslüman ülkelerde, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve ideolojileri üzerine yapılan çözümlemeler, İslam'ın rolü üzerinde durmaktadır. Feminist ve antifeminist yaklaşımlar, İslam'ın kadın özgürlüğüne ne kadar olanak tanıdığını tartışmaktadır. Bu tartışmalardaki yaklaşımlar, cinsiyetler arasında dinin emrettiği eşitsizliğin savunusu ile dini metinlerin ve ilk İslam tarihinin ilerlemeci yorumları arasında değişmektedir.

İslamcı yaklaşım, sınıf sisteminin doğuşu, ataerkil çıkarların zaferi ya da emperyalizm ve sömürgeci egemen güçlere karşı tepkisel kültürel direniş sonucunda İslam'ın başlangıçta eşitlikçi olan mesajının, daha sonra değişik biçimlerde saptırıldığını öne sürmektedir. Diğer kesim ise, İslam'ın esas itibariyle ataerkil ve kadın hakları karşısı olduğunu iddia etmektedir (s. 84).

Stowasser (1998) ise, Klasik İslam'ın kadının statüsüne ilişkin çeşitli paradigmalara olanak sağlayan metodolojik yaklaşımlarının olduğunu ve bu yaklaşımların zamanla yeni bir İslami epistemolojiye dönüşmüş olduğunu belirtir. Ona göre, bu yeni modernist ve reformist tefsir metodolojileri ile toplumsal cinsiyet konusu ve kadının statüsü farklı zihinler tarafından yorumlanmaya ve okunmaya başlanmıştır.

Güç ise (2008), İslami feminizmi savunan kadınların savunuları sırasında İslam dininin geleneklerinden kopamadıklarını, seküler Müslüman feministlerden farklı olarak faaliyetlerinin ve söylemlerinin odağına dini koyduklarını dile getirir. Dolayısıyla İslam kültürü içinde yeni bir kadın söylemi gelişir ve bir yandan modernlik kabul edilirken, diğer yandan modernlikle karşı karşıya kalınarak yüzleşildiğini belirtir.

Bir yandan din ve feminizmi bir araya getiren tartışmalı bir hareket olması bakımından İslami feminizm, diğer yandan da yöntemsel olarak yok sayılabilen feminist epistemolojinin ortak yanları bulunmaktadır. Bu savın bir adım ötesinde, belirli bir yöneme oturtulmadığı için ve/ya savunurları farklı yöntemleri takip ettiği için eleştirilen İslami feminist hareketin,

esasinda feminist epistemolojik bir temeli baz aldığı iddia edilebilir. Bu iddiaları daha detaylıca açıklamak için öncelikle ortak olduğu öne sürülen noktalara bakmak gerekir.

Öncelikle değinilebilir ki, her iki kavram da tartışmalı ve karmaşık yapıda bulunmaları noktasında yöntemsel noksanlıklarının olduğuna ilişkin, aynı çizgide ilerleyen eleştirilere maruz kalmaktadır. Toplumsal cinsiyet ve spesifik olarak İslam dini çalışmalarındaki yöntemsel noksanlıklara eğilen Şişman (2012), ilk problemin “İslam’da kadın” derken tam olarak neyin kastedildiğinin net olmadığına işaret eder. İslam’ın temel metinlerindeki kadın mı, İslam tarihinde kadınlara nasıl davranıldığı mı yoksa günümüzdeki Müslümanların kadın ve din konusundaki görüşlerinin mi ele alındığı, bu belirsiz durumu oluşturan noktalar. Bir diğer problem alanı ise, “Müslüman kadın” tabirinin reel bir gerçeklik mi yoksa ideal bir arketip mi olduğudur. Üçüncü sorunsal ise “Asr-ı Saadet’te Kadın Hakları vardı” şeklindeki, Müslüman kadınların geçmişte tüm haklara sahip olduğu argümanının anakronik ve savunmacı yapısıdır. Bir diğer problem, İslam’ın temel metinlerini değerlendiren disiplinlerin farklı yaklaşımlarından doğan karmaşadır. Sekülerleşme sürecinde kadın ve din kavramlarının aralarında bir karşıtlık varmış gibi ele alınması da bir sorun olarak belirtilirken, son olarak “kadın bakış açısı perspektifinin dini metinleri yorumlamada eşitlikçi din anlayışını ortaya çıkaracağı iddiasını taşıyan feminist yaklaşımın dini ilimler metodolojisi açısından sorunlu” bulunmasıdır.

Yine Beattie (2004), interdisipliner bağlamda çalışan feminist araştırmacıların sosyoloji, antropoloji, psikoloji, kültürel teori, dilbilimi ve felsefe gibi alanlara değinip, teolojiiyi bir metodolojik kaynak olarak ele almadıklarını söylemektedir. Teolojiiyi hariç tutmanın nedenini ise sekülerle dini ayrımını aşmasına bağlar. Benzer bir eser, kadın çalışmalarındaki ataerki yapı ve din sorunsalının güncelliğini koruduğundan bahsetmekte ve bu tip çalışmaların “feminist teoloji” olarak adlandırıldığını belirtmektedir (Çınar-Köysüren, 2013).

Badran (2002) ise, feminist hermenötiğin üç şekilde gerçekleştirildiğini öne sürmektedir. Bunlar:

- Erkek merkezli yorumları düzeltmek üzere Kur’an ayetlerinin gözden geçirilmesi,
- Kadın-erkek eşitliğini odağa alan ayetlere vurgu yapmak,
- Kadın ve erkek arasındaki farklılıkları erkek egemenliğini üstün tutacak şekilde yorumlayan ayetlerin yapı sökümünü gerçekleştirmek (ss. 201-202).

Hidayatullah (2014), feminist Kur’an okumalarının tarihsel bağlam-sallaştırma, metin-içi okuma ve tevhit paradigması şeklindeki üç yöntemle

yürütülebileceğini dile getirir. Benzer şekilde Çaha (2010), modernist ve post-modernist hareketlerden etkilenen İslami feminizme dikkat çekerek, Kur'an-ı Kerim'in tarihsel yorumlarının bulunduğu ve yeniden yorumlanması fikrinden yana olduğunu belirtir. Diğer bir deyişle, İslam'ın tarihi süreçte farklı yorumlamaları olduğu gibi, ataerkil olmayan, kadın merkezli yorumlarının yapılmasını da olası görür ve şu sözleri ekler:

İslami Feminizmi savunanlara göre, Kur'an'ın tarih içindeki yorumu ataerkil kültür ve dil kalıpları içinde yapıla geldiği için bugün kadınları ikinci plana düşüren bir İslami gelenek ortaya çıkmıştır. Bu geleneğin gerçek, tek ve değişmez İslam yorumu olduğunu iddia etmek doğru olmaz. Müslümanlar farklı zamanlarda, farklı koşullarda Kur'an'daki aynı mesajları ve metinleri farklı biçimlerde yorumlayabilmişlerdir. Örneğin Müslüman düşünürler bir zamanlar demokrasiyi İslam'a aykırı bulur, bunun yerine monarşik bir rejim önerirlerdi. Oysa bugün için Müslümanlar dünyanın birçok yerinde demokrasinin, İslam'ın ruhunu daha iyi yansıttığı fikrine ulaşmış bulunmaktadır. Yine Müslümanlar 1950'lerde, 60'larda "İslam Sosyalizmi" gibi bir anlayış, İslam'ın temel kaynaklarına dayandırarak meşrulaştırmaya çalışırlardı. Oysa bugün giderek "İslam Liberalizmi" düşüncesi Müslümanlar arasında kabul gören bir anlayış haline gelmektedir. O halde, tarihsel şartlar içinde ataerkil bir anlayış etrafında anlaşıla gelen İslam'ın pekâlâ ataerkil olmayan bir yorumu da söz konusu olabilir. Bu yorum, kadını erkeğin yanında ikincil konuma düşürmeyen, eşitlikçi ve adaletçi bir yorumdur. (s. 345).

Kırbaçoğlu da (1991), Kur'an'ın kadına bakışını çalışanların metodolojik eksikliklerini incelemiş ve şu şekilde bir listelemeye gitmiştir:

1. Ayetleri kuşatan tarihi ve toplumsal şartları göz önünde bulundurmamak,
2. Kur'an ayetlerinin indiriliş sebeplerini dikkate almamak
3. Kur'an'daki bazı ifadeleri (...) metin içerisinden soyutlayarak ele almak,
4. Birtakım ayetleri tek tek kullanmak, Kur'an'daki kadınlarla ilgili ifadeleri bir bütünlük içerisinde ele almamak (parçacı yaklaşım),
5. Ayetleri daima zahiri, dış anlamıyla anlamak; mecaz, kinaye, teşbih, teşvik ve sakındırma gibi üslup özelliklerini dikkate almamak (s. 272).

İkinci olarak ise, bir önceki bölümde belirtildiği üzere, feminist epistemoloji "içeriden bakış veya içeriden bilgi" olarak nitelendirilebilmekte (Reinharz, 1992), kadın sosyal bilimcilerin "ikili bilinçliliklerini veya bilinçli taraflılıklarını" (Mies, 1995: 51-52) ortaya koymaktadır. İslami feministler de, Malezya, Endonezya, İran, Türkiye, Cezayir gibi ülkelerden Amerika Birleşik Devletleri, İspanya, Almanya ve Fransa gibi ülkelere göç

eden Müslüman kadınların deneyimleri ve aktivitelerinden oluşur. Bu bakımdan, her iki yaklaşım ve hareketin, kadınlar tarafından, kadınlar için yürütülen çalışmalar olduğu ileri sürülebilir.

Üçüncü benzerlik ise, her ne kadar feminist epistemoloji, kendi başına bilme sürecinin feminist yönüne odaklanmakta olsa dahi, her iki yaklaşımın araştırmacıları da eleştirel kuramları temel alan yanı sıra epistemolojileri kullanmaktadırlar (Glesne, 2011: 13).

Bir diğer ortak noktaları ise, kadın deneyimlerinin görmezden gelindiği savunusunu temel alarak erkek deneyimini evrensel varsayan kültürel eğilime (Tyson, 2006: 85) bir eleştiri getirmiş olmalarıdır.

LİTERATÜRDEN ÖRNEKLERLE SONUÇ YERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Tüm bu ortak noktalar ışığında, literatürden elde edilen bazı İslami feminist çalışmalara bu bölümde öz olarak değinilecektir.

Yapısı gereği tartışmalı bir yapıda gelişen İslami feminizmin kendi içindeki aktivitelerini Güç (2008), iki bölümde incelemektedir: Nilüfer Göle, Fatıma Mernissi, Nevval El-Saadawi gibi isimler seküler Müslüman kadınsa, Amina Wadud-Muhsin, Aziza el-Hıbrı, Asma Barlas, Hidayet Şefkatli-Tuksal gibi isimleri ise İslamcı kadın olarak nitelendirir grubunda ve İslamcı feminizm başlığı altında değerlendirilen bu isimlerin, bu tip çalışmaları yürütenler olduğunu belirtir.

Dünyada İslami feminist yazının öncülerinden Mernissi (1975), İslam'ın cinsiyet eşitliğini savunmadığını, bu durumun nedeninin de kadının bedeninden hareketle elinde bulundurduğu cinsel güç olduğunu belirtir. Bir diğer isim Wadud-Muhsin (1992) ise, Hocası Fazlur Rahman'ın hermenötik modeli ile Kur'an'ın kadınlar açısından bir okumasını yapmıştır. Badran (2001), İslam, feminizm ve kadın üçgeni çerçevesinde çalışmalarda bulunan herkesin İslami feminist söyleme katkı sağladığını öne sürer. Roald (2002), Mir-Hosseini (1999), Ally (1999) ve Bauer (2015) gibi isimlerin çalışmaları bu kapsamda değerlendirilebilir.

Bu çalışmaların yanı sıra, Kur'an mealı (çevirisi) yapan kadınlardan Lale Bahtiyar'ın Amerika'da yürüttüğü çalışmalar da bu grupta ele alınabilir. Özellikle kendi çeviri çalışmasının “kadın” odaklı olduğuna eğilen Bahtiyar, tam da bu noktada çalışmasının “bir kadın tarafından yapılmış ilk eleştirel İngilizce Kur'an çevirisi” olduğunu belirtir (Bakhtiar, 2011).

Malezya'daki Sisters in Islam (SIS) adlı grubun, kadınların ikincil konumunun İslam dininden değil, onun referanslarının farklı yorumlanmasından kaynaklandığını savunmaları üzerine gerçekleştirdiği çalışmalar ve okumalar da (Gürkan, 2015) bu kapsamda değerlendirilebilecek nitelikte-

dir. Grup, düzenlemiş olduğu seminerler, rehberler, eğitimler, konferanslar, çalıştaylar, paneller gibi etkinliklerle toplumsal cinsiyet eşitliği, toplumsal cinsiyet bilinci, İslam ve adalet, Şeriat, feminizm ve din, miras, kültür ve kadın, İslam hukuku reformu, İslam ahlakı, evlilik, aile içi şiddet, gibi konularda halka eğitimler vermektedir (SIS, 2015).

Türkiye kontekstinde ise, her ne kadar kendisini feminist olarak görmediğini belirtse de Şefkatli-Tuksal'ın (2012) hermenötik yöntemle yürüttüğü ve Hadislerdeki kadın aleyhtarı söylemin geleneklerden kaynaklandığını belirttiği çalışması, İslam kaynaklarının kadına duyarlı bir yaklaşımla okunmasına örnek verilebilecek bir çalışma olarak durmaktadır. Gökkır (2005), “Kur'an Araştırmalarında Kullanılan Yeni Metot ve Teoriler” isimli çalışmasıyla, feminist eleştiriye çağdaş tefsir usulünün yöntem ve kuramlarından sayar.

Bu çalışmalara ilişkin belirleyici yorumu ise Gürhan (2010) şu söylemleriyle dile getirmiştir: “Bir söylem olarak İslami feminizmde, kadın bakış açısı ile İslami kaynakların yeniden gözden geçirilmesi ve yorumlanması söz konusudur. Bu yaklaşım, kadınların, daha kadın dostu ve toplumsal cinsiyet eşitlikçi bir din olmak üzere İslam'ı yeniden tanımlama, yeniden yorumlama ve reforme etme konusunda kendilerini muktedir kılacak araçlarla (örneğin feminist teoriler ve metodun yanında Arapça, Kur'an ve fıkıh bilgisi) donatma yolundaki acil ihtiyacı vurgulamaktadır. Buradaki asıl hedef; kadınların, İslami otoriteler konusunda şartları tümüyle tersine çevirmelerini ve İslamcı erkekleri İslam adına vaaz ettikleri ve uyguladıkları şey hakkında çalıştırmalarını mümkün kılacak hale getirmektir.” (ss. 374-375).

Fidan (2005), Kur'an'daki cinsiyet eşitliğini dilsel, tarihsel ve ontolojik açılardan incelemiştir. Cihan'ın (1997) ve Martı'nın (2009) uydurma rivayetler üzerine yaptıkları çalışmalarla, Taslaman ve Taslaman'ın (2019), Kur'an'da geçen kadın aleyhtarı söylemin temelinde dinin değil, geleneğin yattığı sonucuna vardıkları çalışmaları bulunmaktadır. Aynı şekilde Aktaş'ın (1991) kadınlara ilişkin uydurma Hadisler üzerine yürüttüğü çalışması, bu kapsamda değerlendirilebilecek niteliktedir.

Bu çalışmanın yazarlarından Gürkan, diğer yazar Perşembe'nin danışmanlığında hazırlamış olduğu “Türkiye’de İslam İlmihallerine Toplumsal Cinsiyet Algısındaki Değişim Çerçevesinde Sosyolojik Yaklaşım” başlıklı doktora tezinde (Gürkan, 2021), İslam ilmihallerini bir kadın araştırmacı tarafından inceleyerek, “epistemolojik açıdan feminist duruş yaklaşımına yaslanan, eleştirel ve yorumlamacı yaklaşımın genel ilkeleri göz önünde bulundurularak gerçekleştirilen bir çalışmanın ürünüdür” (s.74) söylemiyle, bir bakıma Türkiye’deki İslami feminist yazına bir katkı sağladıklarını ortaya koymuştur.

Bir adım öteye gidilerek, çalışmanın başında değinilen Üçüncü Feminist Dalga'nın çevrimiçi ortamdaki devamı olarak nitelendirilen Dördüncü Dalga feminist çalışmalar yürüten oluşumlar da birer örnek niteliğinde sunulabilir. Türkiye'de faaliyet gösteren Çatlak Zemin, 5Harfliler.com, Reçel Blog, Sivil Sayfalar, Kadınlar Camilerde, Kadına Şiddete Karşı Müslümanlar İnisiyatifi, Mor Çatı, Uçan Süpürge, Üniversiteli Kadın Kolektifi gibi oluşumlardan özellikle blog yazılarına yer verenler bu çatı altında değerlendirilebilir. Daha özel bir örnekle Kadına Şiddete Karşı Müslümanlar İnisiyatifi okumalar (İslami feminizm üzerine yapılan yayınlar ve meal okumaları), konferans, çalıştay, yürüyüş, iftar yemeği gibi etkinliklerle sürdürmektedir. Bu faaliyetlerinde esas aldıkları druruş, feminist epistemolojidir.

Sonuç olarak, her ikisi de yirminci yüzyıl ve sonrasında yorumlayıcı ve eleştirel sosyal bilim yaklaşımından doğan İslami feminizm ve feminist epistemolojinin, bazı noktalarda ortak noktaları bulunduğu görülmüştür.

Her iki yaklaşım/hareket;

- aynı çizgide ilerleyen eleştirilere maruz kalmaktadır,
- kadınlar tarafından ve kadınlar için yürütülen çalışmalardır,
- ışığında çalışma yürüten araştırmacılar, eleştirel kuramları temel alan yanlı epistemolojileri kullanmaktadır,
- erkek deneyimini evrensel varsayan kültürel eğilime bir eleştiri getirmektedir.

Yukarıda ortaya koyulmaya çalışılan kesişim noktaları itibarı ile İslami feministlerin çalışmalarının, yürüttükleri çalışmalar içerisinde değinilenler veya değinmesinler, feminist epistemolojik bir temele yaslandığı iddia edilebilir.

KAYNAKÇA

- “Psychoanalytic Feminism”. (2021). *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Erişim 02.01.2022, <https://plato.stanford.edu/entries/feminism-psychoanalysis/#FrenchFem>.
- Aktaş, Cihan. (1991). “Kadının Toplumsallaşması ve Fitne”, *İslami Araştırmalar*. 5, 4. 251-259.
- Badran, Margot. (2001). “Understanding Islam, Islamism, and Islamic Feminism”. *Journal of Women's History*, 13.
- Badran, Margot. (2002). “Feminism and the Qur'an”. *Encyclopaedia of the Qur'an*, Vol. II. Leiden–Boston: Brill, 199-203.
- Badran, Margot. (2010). “An historical Overview of Conferences on Islamic Feminism : Circulations and New Challenges”. *Féminismes islamiques*.
- Bauer, Karen. (2015). *Gender Hierarchy in the Qur'an*. NY: CUP.
- Bakhtiar, Laleh. (2011). *Concordance of the Sublime Quran*. Chicago IL: Kazi Publications.
- Beattie, Tina. (2004). “Religious Identity and The Ethics of Representation: The Study of Religion and Gender in The Secular Academy”. Ursula King and Tina Beattie (Ed.). *Gender, Religion and Diversity, Cross-Cultural Perspectives*. 65-78. London: Continuum International Publishing Group.
- Bolat, Demet (2014-2015). “Bilim, Cinsiyet, Nesnellik: Feminist Nesnellik Arayışı Üzerine Bir Tartışma”. *Sosyoloji Dergisi*, 31-32, 1-17.
- Bora, Tanıl. (2017). *Cereyanlar*. (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cavallaro, Dani. (2003). *French Feminist Theory*. GB: Continuum.
- Çaha, Ömer. (2010). *Sivil Kadın*, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Cihan, Sadık. (1997). *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Çınar-Köysüren, Asiye. (2013). *Kültürel ve Dini Algıda Toplumsal Cinsiyet*. Ankara: Sentez.
- Demir, Zekiye. (1997). *Modern ve Postmodern Feminizm*. İstanbul: İz Yayınları.
- Doucet, A. - Mauthner, N. S. (2007). “Feminist Methodologies and Epistemologies”. *The Handbook of 21st Century Sociology*. Editors: D.L. Peck, Bryant C.D. 36-42. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Fidan, Hafsa. (2005). *Kur'an'da Kadın İmgesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Freire, Paulo. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Seabury Press.
- Gelfand, E. & Hules, V.T. (1985). *French Feminist Criticism. Women, Language, Literature. An Annotated Bibliography*. New York and London: Garland Publishing.
- Glesne, Corrine. (2011). *Nitel Araştırmaya Giriş*. Ali Ersoy ve Pelin Yalçınoglu (Çev., Ed.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gökkır, Necmettin. (2005). “Kur'an Araştırmalarında Kullanılan Yeni Metot ve

- Teoriler". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (12). 75-103.
- Guerin, W.L. et al. (1992). *A Handbook of Critical Approaches to Literature*. NY: OUP.
- Güç, Ayşe. (2008). "İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17(2). 649-673.
- Güçlü, Sevinç. (2012). "Feminist Metodoloji Tartışmaları". *Mediterranean Journal of Humanities*, II/ (1) 107-120.
- Gürhan, Nazife. (2010). "Toplumsal Cinsiyet ve İslami Feminist Söylem". *International Symposium Contemporary Perceptions of Islam in The Context of Science, Ethics, and Art*. (26-28 Kasım 2010). Samsun: 365-383.
- Gürkan, Senem. (2015). *İslami Feminist Bir Grup Olarak SIS (Sisters in Islam) 'in Kadın Konusundaki Çalışmaları ve Düşünceleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın ve Aile Araştırmaları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Gürkan, Senem (2021). *Türkiye'de İslam İlmihallerine Toplumsal Cinsiyet Algısındaki Değişim Çerçevesinde Sosyolojik Yaklaşım*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Harding, Sandra. (1987). "Introduction: Is there a feminist methodology?". *Feminism and Methodology*.
- Martı, Huriye. (2009). "Olumsuz kadın algısının uydurma rivayetlerdeki izleri". *Denetim Akademi Araştırma Dergisi*. 9(3), 101-116.
- Milton Keynes (Ed.). 1-14. Open University Press.
- Hekman, Susan (2020). "Feminizm ve Bilgi Anlayışı". *Sabah Ülkesi*, 2016 49. Erişim 16.08.2021. <http://www.sabahulkesi.com/2016/10/18/feminizm-bilgi-anlay%C4%B1%C5%9F%C4%B1-susan-hekman/>
- Hidayatullah, Aysha A. (1999). *Feminist Edges of the Qur'an*. New York: Oxford University Press, 2014.
- Ibn Ally, M. "İslam". *Ethical Issues in Six Religious Traditions*. Peggy Morgan ve Clive Lawton (ed.). 220-257. GB: Edinburgh University Press.
- Janack, Marienne. (2020). "Feminist Epistemology". *Internet Encyclopedia of Philosophy*. <https://iep.utm.edu/fem-epis/> 12.09.2021.
- Kandiyoti, Deniz. (1995). "Çağdaş Feminist Çalışmalar ve Ortadoğu Araştırmaları". *Kadın Araştırmalarında Yöntem*. S. Çakır N. Akgökçe (Ed). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Kandiyoti, Deniz. (1997). *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kelly, Liz. (1988). *Surviving Sexual Violence*. Cambridge: Polity.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. (1991). "Kadın Konusunda Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler". *İslami Araştırmalar*, 5/4. 271-283.
- Letherby, Gayle. (2003). *Feminist Research in Theory and Practice*. Philadelphia: Open University Press.
- Mernissi, Fatıma. (1975). *Beyond The Veil: Male-Female Dynamics in A Modern Muslim Society*. NY: John Wiley.

- Mies, Maria. (1995). “Feminist Araştırmalar İçin Bir Metodolojiye Doğru”. *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*. Ayşe Durakbaşa ve Aynur İlyasoğlu (Haz.). 48-64. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Mir- Hosseini, Z. (1999). *Islam and Gender: The Religious Debate in Contemporary Iran*. Princeton, NJ: PUP.
- Mir-Hosseini, Z. (2006). Muslim Women’s Quest for Equality: Between Islamic Law and Feminism. *Critical Inquiry*, 32 (4). 629-645.
- Neuman, W. Lawrence. (2006). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*. Sedef Özge Çev, Ankara: Yayın Odası.
- Oakley, Ann. (1998). “Gender, Methodology and People’s Ways of Knowing: Some Problems With Feminism and The Paradigm Debate in Social Science”. *Sociology*, (32), 707–31.
- Offen, Karen. (1988). On The French Origin of The Words Feminism and Feminist”. *Feminist Issues* 8 (2). 45-51.
- Öztürk, Emine. (2011). *Feminist Teori ve Tarihsel Süreçte Türk Kadını*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Penrod, Lynn. (1993). “Translating Hélène Cixous: French Feminism(s) and Anglo-American Feminist Theory”. *TTR: Traduction, Terminologie, Rédaction*, 6 (2). 39–54.
- Reinharz, Shulamit. (1992). *Feminist Methods in Social Research*. Oxford: Oxford University Press.
- Roald, Anne Sofie. (2002). *Women in Islam The Western Experience*. London: Routledge.
- SIS “Introduction of Inheritance”, Erişim: 12.09.2015. www.sistersinislam.org.my/news.php?.cat.42
- Stowasser, Barbara. (1998). “Gender Issues and Contemporary Quran Interpretation”. *Islam, Gender and Social Change*. Haddad, Y.Y. and Esposito, J.L. (ed.) 30-55. UK: OUP.
- Şefkatli-Tuksal, Hidayet. (2012). *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*. (4. Baskı). Ankara: Otto.
- Şişman, Nazife (2012). “İslam ve Cinsiyet Meselesi: Metodolojik Problemler”, *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet-II*. (2012, 26-27 Mayıs).
- Tyson, Lois. (2006). *Critical Theory Today*, 2nd edition, NY: Routledge.
- Wadud-Muhsin, Amina. (1992). *Qur ’an and Woman*. Kuala Lumpur: Penerbit Fajar Bakti SDN BHD.
- Walters, M. (2009). *Feminizm*, 1.Bsk. Dost Ev: İstanbul.
- Weber, Max. (1949). *The Methodology of the Social Sciences*. Glencoe, IL: Illinois Free Press.

Bölüm 6

MUHASEBE EĞİTİMİNDE ŞEMAYA DAYALI ÖĞRETİM STRATEJİSİNİN KULLANIMI

Tolga YEŞİL¹

¹ Doç. Dr. Tolga YEŞİL, Kurumu: Uşak Üniversitesi Banaz Meslek Yüksekokulu
Yönetim ve Organizasyon Bölümü, E-mail: tolga.yesil@usak.edu.tr

Giriş

İnsanlığın gelişim süreci incelendiğinde yerleşik hayat öncesinde (avcılık-toplayıcılık-tarım, vd.) çeşitli dönemlerden geçmiştir. Ayrıca bu süreçte, bir dönüm noktası niteliğinde olan sanayi devrimi gibi önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu süreçlerin hepsinde, insan doğduğu andan itibaren bir sosyal ortam (aile, arkadaş, vb.) içinde var olmuştur. Bu varoluş, insan yaşamının bir gerekliliğidir. Bu nedenle insanlar sürekli olarak birbirleriyle bir hesaplaşma süreci içindedir. Bazı semavi dinlerde insan, dini inanışları gereği inandığı yaratıcı ile bir hesaplaşmanın var olacağına inanarak yaşayışını sürdürmektedir. Muhasebe kavramının da kelime anlamı, “hesaplaşma ilmi” olarak ifade edilmektedir. Muhasebenin varoluşunun çeşitli bilimsel çalışmalarda da belirtildiği gibi insanlığın varoluşuyla ilişkilendirilmesi olağan bir durumdur.

Muhasebe biliminde yapılacak olan muhasebe kayıtlarına temel teşkil eden mali nitelikteki olayların gelişimi, şemalarla bu bölümde açıklanmaya çalışılmıştır. Hazırlanan şemalar, muhasebe kayıtlarında bir yol haritası niteliğindedir.

Öğretim yöntemleri teknikleri çerçevesinde öğrenme stratejilerinden birisi olan anlamlandırma stratejisi doğrultusunda, bireyin zihinsel imgeler oluşturma ve yine zihninde benzerlikler ağı tasarlayabilmesi önemlidir. Bireyin zihninde teorik bilgilerin kalıcı hale gelebilmesi için anlamlandırma ve benzerlikler kuramı kapsamında zihinsel ağ tasarımı oluşturabilmesi için bu çalışmada örnek şemalar oluşturulmuştur. Bu çalışmanın amacı, muhasebe eğitiminde şemaya dayalı bir öğretim stratejisi geliştirilmesidir. Şemalarla muhasebe eğitimi, görsel öğrenme stiline de uygundur.

1. Muhasebe Eğitimi

Muhasebenin tarihsel gelişim sürecinde, Irak’ın Uruk kentinde del’Enna tapınak bölgesindeki kil tabletler keşfedilmiştir. M.Ö 4000 yılında Mezopotamya’da Sümer medeniyetinde de muhasebeden bahsetmek mümkündür. Antik Mısır’da kullanılan papirüslerde de muhasebe varlığına işaret eden kanıtlar bulunmaktadır. Antik Yunan ve Antik Roma’daki kalıntılar sonucunda yine muhasebenin varlığına o dönemde işaret eden bilimsel çalışmalar bulunmaktadır (Kızıl ve Kocur; 2017;. 327-334). Türkiye’deki muhasebe eğitiminin gelişimi incelendiğinde ise ilk muhasebe eğitimi, 1868 yılındaki “Mekteb-i Mülkiyeyi Şahane” isimli okulda başlamıştır. Sonraki tarihi süreçte 1883 “Hamidiye Yüksek Ticaret Mektebi” ve 1914 yılındaki “Siyasal Bilgiler Fakültesi” ile muhasebe eğitimi gerçekleştirilmiştir (Tekşen vd. 2010, 102).

Muhasebe alanında uluslararası standartlar oluşturularak ülkeler arasında uyumlaştırma çalışmaları günümüzde sürdürülmektedir. Bu stan-

dartlardan birisi de uluslararası muhasebe eğitim standartlarıdır. Muhasebe mesleğinin uluslararası anlamda gelişmesi ve kaliteli hizmetin artırılması için Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC: International Federation of Accountants) tarafından uluslararası muhasebe eğitim standartları (IES: International Education Standards) hazırlanmıştır (Özbirecikli, 2007, 74). IFAC tarafından hazırlanan uluslararası muhasebe eğitim standartlarının 2019 sürümünde 8 tane standart yer almaktadır. 2021 yılında revize edilen standartlar şu şekildedir (IFAC, 2019):

- IES 1: Muhasebe mesleği eğitim programına giriş şartları
- IES 2: Mesleki gelişim başlangıcı - teknik yeterlilik
- IES 3: Mesleki gelişim başlangıcı - mesleki beceri
- IES 4: Mesleki gelişim başlangıcı - mesleki değerler, etik ve tutumlar
- IES 5: Mesleki gelişim başlangıcı - staj
- IES 6: Mesleki gelişim başlangıcı - mesleki yeterliliğin ölçülmesi
- IES 7: Sürekli mesleki gelişim
- IES 8: Finansal tabloların denetimine dair sorumlu ortaklara karşı mesleki yeterlilik taahhüdü

Hacırüstemoğlu (2009), çalışmasında da belirttiği üzere ülkemizdeki muhasebe eğitiminin gelişimi için uluslararası kuruluşların yayınladıkları esaslar, muhasebe eğitimi açısından dikkate alınmalıdır.

2. Literatür Taraması

Geçmişten günümüze gelişim gösteren muhasebe eğitimiyle ilgili çeşitli bilimsel çalışmalar bulunmaktadır. Ülkemizde, 3568 sayılı “Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu”, muhasebe eğitiminin gelişiminde bir yön çizmektedir. Ayrıca ülkemizdeki muhasebe alanındaki bir diğer önemli olan kuruluş, Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliğidir (TÜRMOB). TÜRMOB, muhasebe eğitimi açısından önemli bir rol üstlenmektedir. Çalışmanın literatür taraması kısmında muhasebe eğitimiyle birlikte şemaya dayalı öğretim stratejilerini içeren bazı çalışmalar incelenmiştir.

Zaif ve Ayanoglu (2007), uluslararası muhasebe eğitim standartları ile ülkemizdeki üniversitelerin işletme bölümlerindeki muhasebe derslerini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda bir muhasebe meslek elemanının genel eğitim ve muhasebe eğitimi kapsamında bilgi edinmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Okuma, anlama ve yorumlama vb. gibi temel kavramsal

beceriler çalışmada genel eğitim olarak ifade edilmiştir. Uluslararası Muhasebe Eğitim Standartları kapsamında muhasebe eğitimini inceleyen bir diğer çalışma, Özbirecikli ve Pastacıgil (2009) tarafından yayınlanmıştır. Çalışmada Uluslararası Muhasebe Eğitim Standartlarının karşılığı olabilecek düzeyde Türkiye’deki yasal düzenlemeler incelenerek karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda muhasebe mesleğinin vergi beyannamesi hazırlamanın ötesinde farklı bir boyutu olduğu belirtilmiştir.

Çankaya ve Dinç (2009), Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat bölümündeki genel muhasebe dersi alan 600 öğrenciyi kapsayan bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmada derslerde PowerPoint sunumu ile tebeşir ve tahta kullanımı şeklindeki klasik usul muhasebe eğitimi alan öğrencileri karşılaştırmışlardır. Sonuç olarak PowerPoint ile ders sunumu yapılan öğrencilerin dikkat ve ilgi düzeylerinin klasik usulde eğitim alan öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Serçemeli (2016), muhasebe eğitiminde yeni bir yaklaşım olarak çalışmasında ters yüz edilmiş sınıflar yönteminin kullanılabilirliği önerisinde bulunmuştur. Ters yüz edilmiş sınıfta, eğitmenin pozisyonu yönlendirici konumunda olup öğrenci odaklı eğitim anlayışı benimsenmektedir. Çalışmanın sonucunda geleneksel muhasebe eğitiminin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Utku ve Kurtcebe, 2019 yılında gerçekleştirilen Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumunda, TÜRMOB’un muhasebe eğitimindeki yerini açıklayan bir bildiri sunmuşlardır. Çalışmada Denizli Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası (SMMM Odası) tarafından gerçekleştirilen mesleki eğitimleri incelemişlerdir. Denizli SMMM Odası tarafından 2009-2018 yılları aralığında 150 eğitimin gerçekleştirildiği, çalışmada belirtilmiştir. IFAC üyesi olan TÜRMOB’un sürekli mesleki geliştirme eğitimi ile mesleki eğitimde önemli bir sürecin başladığı, çalışmanın sonucunda ifade edilmiştir.

Kurnaz (2019), Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi gerçekleştirdiği çalışmasında muhasebe dersi alan öğrencileri derin öğrenme ve yüzeysel öğrenme açısından incelemiştir. Derslere aktif katılan konuları tekrar eden öğrencilerin derin öğrenmeye yatkın olduğunu tespit etmiştir. Araştırmada anket uygulanan 720 öğrencinin kısmen yüzeysel öğrenmeye daha yatkın oldukları ifade edilmiştir.

Muhasebe eğitimiyle ilgili bir başka çalışma ise Akpınar ve Yıldız (2018) tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar muhasebe eğitimi alan 271 öğrencinin muhasebe algılarını, metaforlar aracılığıyla incelemişlerdir. Sonuç olarak, muhasebeyi sıkıcı ve zor bir ders olarak gördükleri ancak aynı zamanda heyecan verici ve önemli faydalı bir ders olduğu çalışmada tespit

edilmiştir. Benzer bir çalışma Doğan (2023) tarafından İskenderun Teknik Üniversitesinde kelime ilişkilendirme testi aracılığıyla ilk defa muhasebe dersi alacak öğrencilere uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda öğrenciler muhasebe ile ilgili olumsuz olarak sıkıcı, karmaşık, zor gibi kelimelerle ilişkilendirmişlerdir. Araştırmacı, kelime ilişkilendirme testlerinin yapılması sonucunda öğrencilerin öğrenme ortamlarına yönelik hazırlanmalarına katkı sağlayacağını ifade etmiştir.

Özkubat vd. (2020), şema temelli öğretim stratejisini incelemek amacıyla 6 makaleyi incelemişlerdir. Meta analizi ve betimsel analiz sonucunda bulgular araştırmacılar tarafından tartışılmış ve öneriler sunulmuştur. Bu çalışma sonucunda, şema temelli öğretim yöntemi sonucunda öğrencilerin performansında önemli bir ilerleme kaydedildiğini belirtmiştir.

Karaer (2020), “Analitik Kimya II” dersinde nicel verileri içeren problemlerin çözümünü akış şemaları kullanarak incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda akış şemalarının kullanımı hata olasılığını azalttığını, problemin çözümünü kolaylaştırdığını ve problemlerin çözümünü eğlenceli hale getirdiği belirtilmiştir. Ayrıca araştırmacı, öğrenci merkezli eğitimlerle derslerin işlenmesi önerisinde bulunmuştur.

Muhasebe eğitimiyle ilgili literatür taramaları çoğaltılabilir. Bununla ilgili örnek olarak 231 makale ve 81 lisansüstü tezi incelemiş olan Gürbüz vd. (2021) yapmış olduğu literatür taraması niteliğindeki çalışma, bir rehber niteliğindedir. Muhasebe eğitimi konusunda yapılan uluslararası literatür taraması şeklinde yapılan farklı çalışmalar bulunmaktadır. Özellikle bu çalışmalardan Barbara Apostolou vd., 1997 yılından 2022 yılına kadar yapmış oldukları 10 farklı çalışmada, muhasebe eğitimi literatür taraması şeklinde kronolojik tarihler bazında yayınlandıkları dikkat çekmektedir. 1997 yılından itibaren 1000’in üzerinde makale inceleyen yazarlar, muhasebe eğitimi açısından incelenen makaleleri konularına göre taksonomik olarak yıllar bazında kategorize etmişlerdir.

Stainbank vd. (2023) ve Yaşar ve Alkan (2019) tarafından yayınlanmış olan çalışmalarda, geleneksel eğitimin teknoloji çağında yer alan dijital kuşak çağı gençler, için yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Karesioğlu ve Duman (2011) muhasebe eğitimindeki kalitenin artırılmasına yönelik olarak muhasebe eğitimlerinin bilgisayar programları aracılığıyla modellenmesi ve örnek vaka vb. mali nitelikteki olayların simülasyonlar aracılığıyla geliştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Muhasebe eğitimi konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların ortak noktası öğrencilerin aktif ve etkileşimli öğrenme ortamında olması gerektiğidir. Geleneksel yöntemlerin geliştirilerek teknoloji kullanımının önemli olduğu da belirtilmiştir. Ayrıca literatürde uluslararası Muhasebe Eğitim Standartlarını inceleyen çalışmalarda da belirtildiği üzere

muhasebe eğitiminin gelişimi, eğitimin uluslararası muhasebe standartları uyumuna bağlı olduğudur.

3. Muhasebe Eğitiminde Şema Kullanımı Örneği

İlk defa Barlett tarafından 1932 yılında kullanılmış olan şema terimi, zihinde önceden var olan bilgilerin yapılandırılması olarak ifade edilmektedir. Şema kuramı, zihinde var olan bilginin nasıl kullanılacağına dair işlerin akışına rehberlik eden yapılardır (Çakıcı, 2011, s.77-79). Bilgi kullanımının bir akış sistematığı içerisinde öğrenciye sunulması, diğer bir ifadeyle akış şeması oluşturulması öğrenme ortamında faydalı olacaktır.

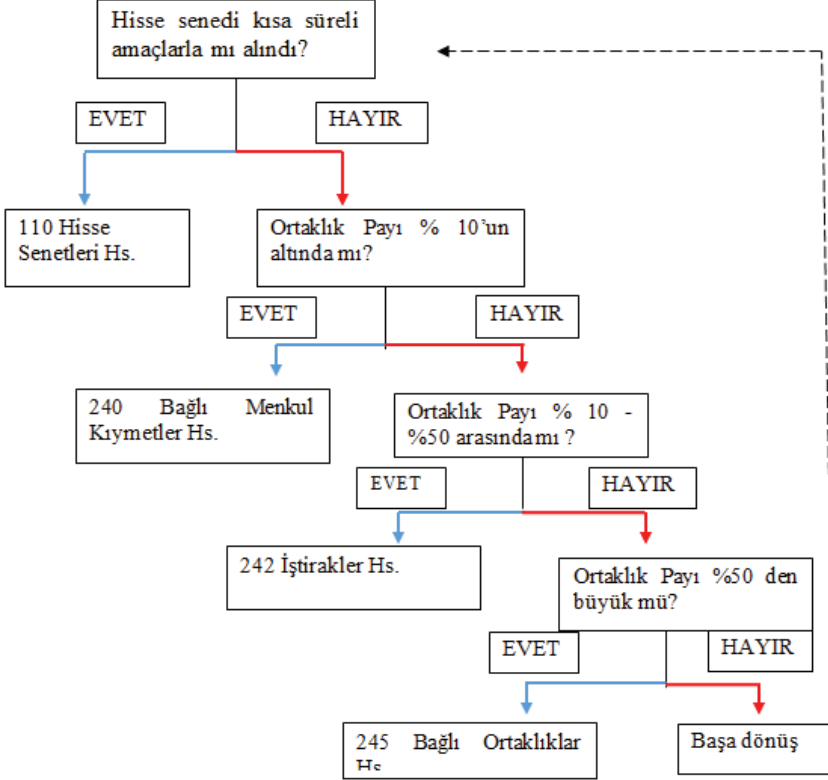
Muhasebe işlemlerindeki süreç, mali nitelikteki olayların somut nitelikteki karşılığı olan belgelerinin kayıt edilmesi önemlidir. Muhasebe kayıtları, 1. sayılı Muhasebe Uygulama Genel Tebliği (MSUGT) ile zorunlu hale getirilen, 1994 yılında uygulanmaya başlanılan tek muhasebe sistemindeki hesap planına göre gerçekleştirilmektedir. Ayrıca muhasebe kayıtları, muhasebe hukuku kapsamında belirli bir muhasebe ilkelerine göre yapılmaktadır. Akış şemasının muhasebe eğitimindeki muhasebe kayıtlarının yapılması açısından kullanılması faydalı olacaktır. Muhasebe eğitiminde şemaya dayalı öğretim stratejisi için geliştirilmiş olan şemalar yazar tarafından hazırlanmıştır. Şemalar, “110 Hisse Senetleri” hesabının işleyişine yönelik örnek olarak tasarlanmıştır.

İşletmenin kısa vadeli finansal yatırımları menkul kıymet olarak ifade edilmektedir. Menkul kıymetler, ortaklık hakkı sağlayan hisse senetleri ve borçlanma araçları olarak iki gruba ayrılır. Korkmaz ve Ceylan (2012) hisse senedini, “anonim şirketler ile sermayesi paylara bölünmüş komandit ortaklıklarda payları temsil eden bir menkul kıymet” olarak tanımlamışlardır. İşletmelerin atıl fonlarını değerlendirmek için 12 ay içinde nakde dönüşebilecek şekilde sahip oldukları finansal araçları, dönen varlıklar kapsamında muhasebeleştirilir. 12 aydan daha uzun süre sahip olduğu finansal varlıkları ise mali duran varlıklar gurubunda bağlı menkul kıymetler olarak isimlendirilir. Alım satım amacıyla yapılan hisse senedi yatırımları “110 Hisse Senetleri” hesabında muhasebeleştirilir. Hisse senedi alış giderleri ise “653 Komisyon Giderleri” hesabında dönem gideri olarak muhasebe kaydı yapılır (Bayazıtlı vd. 2016, 293-295). Şema 1’deki hisse senediyle ilgili kısa süre ifadesinde sürenin kapsamı, 12 aydır.

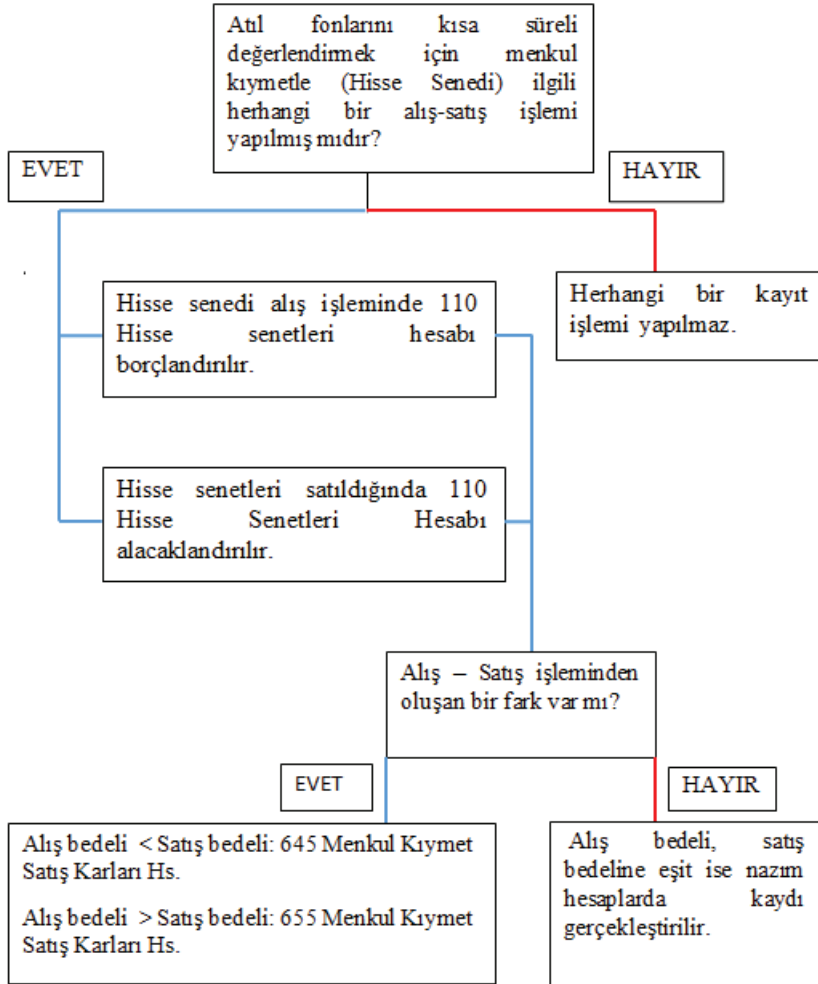
Şema 1’de hisse senedinin muhasebe kayıt sürecine yönelik bir akış şeması oluşturulmuştur. Şema 2’de ise 110 Hisse Senetleri Hesabının muhasebe kayıt süreci, şemaya dayalı olarak görselleştirilmiştir. Şemalarda mavi renkli oklar olumlu olarak “Evet” anlamında, kırmızı renkli oklar ise olumsuz olarak “Hayır” anlamına gelecek şekilde hazırlanmıştır. Şemanın kullanımı öncesinde konu hakkında ön bilgi edinilmesi, şemaların kullanı-

mında derin öğrenme açısından önemlidir. Önbilgi edinen öğrenciler, hisse senetleri kapsamında gelişen bir olayın şema aracılığıyla kayıt ve işleyişini kolaylıkla çözümleyebilecektir.

Şema 1: Hisse Senedi Kayıt Süreci Şeması I

Şema 2: Hisse Senedi Kayıt Süreci Şeması II

Şemalardaki hisse senedi kayıt sürecine ilişkin 2 örnek muhasebe kaydı oluşturulmuştur.

Örnek 1: X işletmesi, Y anonim şirketine ait nominal değerleri 10 TL olan hisse senetlerinden kısa süreli yatırım yapmak amacıyla, Z bankası aracılığıyla 5000 adedini 13 TL’den satın almıştır. Banka 100 TL komisyon işletmenin hesabından tahsil etmiştir.

110 Hisse Senetleri Hs.	65.000	
653 Komisyon Giderleri Hs.	100	
102 Bankalar Hs.		65.100
102.01 Z Bank		

Örnek 2: X işletmesi, Y anonim şirketine ait hisse senetlerinin yarısını 32.000 TL’ye peşin olarak satmıştır.

100 Kasa Hs.	32.000	
655 Menkul Kıymet Satış Zararları Hs.	500	
110 Hisse Senetleri Hs.		32.500

Örnek 1 incelendiğinde alınan hisse senedinin kısa vadeli yatırım amacıyla satın alındığı belirtilmektedir. Dolayısıyla Şema 1’de de belirtildiği üzere kısa vadeli alım-satım amacıyla alınan hisse senedi, dönen varlıklar grubundaki “110 Hisse Senetleri” hesabına borçlandırılarak kaydedilmiştir. Komisyon giderleri, “653 Komisyon Giderleri” hesabına kaydedilmiştir.

Örnek 2’de hisse senedi zararına satılmıştır. Şema 2’de de belirtildiği üzere hisse senedi satış işlemi “110 Hisse Senetleri” alacaklandırılarak kaydedilmiştir. Hisse senedi alış – satış işlemi bir fark oluşması nedeniyle farkın yönü (Alış bedeli > Satış bedeli: 655 Menkul Kıymet Satış Karları Hs.) tespit edilerek “655 Menkul Kıymet Satış Karları” hesabı ile kayıt gerçekleştirilerek yevmiye kaydı yapılmıştır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Muhasebe, toplumsal açıdan önemli bir bilim dalıdır. Daştan (2017), muhasebenin sadece işletme kapsamında sınırlandırılmaması gerektiğini belirterek muhasebeyi “toplumsal gelişmenin bir aynası” şeklinde ifade etmiştir. Toplumsal gelişmenin sağlanması için muhasebe tanımının kapsamı sınırlı olsa da muhasebenin temel kavramlarından; tarafsızlık ve belgelendirme, sosyal sorumluluk ve tam açıklama kavramları toplumsal dinamiklere hizmet edecek niteliktedir. Muhasebe eğitimi alan öğrencilere, muhasebenin bu dinamikleri çerçevesinde bir lokomotif özelliği taşıdığı vurgulanmalıdır.

Muhasebe eğitimi alan öğrencinin başarısının artırılması ve derin öğrenmenin sağlanması için akış şemalarının kullanıldığı eğitim yazılım sistemleriyle ilgili farklı çalışmaların incelenmesi önemlidir. Köse ve Tüfekçi (2015), algoritma ve akış şemalarının kullanıldığı yapay zekâ destekli bir bilgisayar program yazılım sistemi örneği oluşturmuşlardır. Geliştirilen bilgisayar programını kullanan deney grubu öğrencilerinin olumlu yönde geri bildirimde bulundukları, ilgili çalışmada belirtilmiştir. Geleneksel muhasebe eğitiminin geliştirilerek öğrenme ortamında teknolojinin kullanıldığı, eğitimin öğrenci odaklı (ters yüz edilmiş öğrenme modeli) olması gerektiği literatürdeki çalışmaların sonucunda ifade edilmektedir.

Bu çalışmada örnek olarak “110 Hisse Senetleri” hesabı işleyişine yönelik olarak iki adet şema tasarlanmıştır. Çalışmada, şemalara uyumlu olarak iki tane muhasebe kaydı örneği oluşturulmuştur. Örneklerle akış şemasının uyumu ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Öğretim ortamına yönelik olarak şemalar geliştirilebilir. Yeni yapılacak çalışmalarda, tek düzen muhasebe hesap planında var olan diğer hesapların işleyişi için oluşturulacak yeni akış şemaları, muhasebe alanına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akpınar, S. ve Yıldız, Ş. (2018). Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Muhasebe Algılarına Yönelik Metaforlar. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 91-114.
- Apostolou, B., Dorminey, J. W., and Hassell, J. M. (2022). Accounting education literature review (2021). *Journal of Accounting Education*, 59, 100781.
- Apostolou, B., Dorminey, J. W., and Hassell, J. M. (2021). Accounting education literature review (2020). *Journal of Accounting Education*, 55, 100725.
- Apostolou, B., Dorminey, J. W., and Hassell, J. M. (2020). Accounting education literature review (2019). *Journal of Accounting Education*, 51, 100670.
- Apostolou, B., Dorminey, J. W., Hassell, J. M., and Rebele, J. E. (2018). Accounting education literature review (2017). *Journal of accounting education*, 43, 1-23.
- Apostolou, B., Dorminey, J. W., Hassell, J. M., and Rebele, J. E. (2017). Accounting education literature review (2016). *Journal of Accounting Education*, 39, 1-31.
- Apostolou, B., Dorminey, J. W., Hassell, J. M., and Rebele, J. E. (2015). Accounting education literature review (2013–2014). *Journal of Accounting Education*, 33(2), 69-127.
- Apostolou, B., Dorminey, J. W., Hassell, J. M., and Watson, S. F. (2013). Accounting education literature review (2010–2012). *Journal of Accounting Education*, 31(2), 107-161.
- Apostolou, B., Hassell, J. M., Rebele, J. E., and Watson, S. F. (2010). Accounting education literature review (2006–2009). *Journal of Accounting Education*, 28(3-4), 145-197.
- Apostolou, B., Watson, S. F., Hassell, J. M., and Webber, S. A. (2001). Accounting education literature review (1997–1999). *Journal of Accounting Education*, 19(1), 1-61.
- Bayazıtlı, E., Çelik, O. ve Gürdal, K. (2016), Genel Muhasebe, Siyasal Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.
- Çankaya F. ve Dinç, E. (2009). Powerpoint ve Klasik Usulde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrenciler Arasındaki Farklılıkların Tespiti: Karadeniz Teknik Üniversitesinde Bir Araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (17) 2009 / 1: 28 – 52.
- Çakıcı, D. (2011). Şema Kuramının Okuduğunu Anlama Sürecindeki Rolü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.30, 77-86.
- Doğan, Ö. (2023). Kelime İlişkilendirme Testi. İle Muhasebe Algısının Tespiti: Lisans Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*. s. 68, 263-276
- Figen, Z. ve Ayanoğlu, Y. (2007). Muhasebe Eğitiminde Kalitenin Arttırılmasında Ders Programlarının Önemi: Türkiye’de Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi*

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(1), 115-136.

Gürbüz, C., Kıymık, H. ve Bitlisli, F. (2021). Türkiye’de Muhasebe Eğitimi Konusunda Yapılan Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 24 (1), 173-186.

Hacıüstemoğlu, R. (2009). Türkiye’de Muhasebe Eğitimi İçin On yıllık Hedefler. World of Accounting Science, 11(3). 19-31.

International Federation of Accountants (IFAC), International Education Standards, New York 10017 USA

Karaer, H. (2020). Nicel analiz problemlerinin öğretiminde akış şemalarının kullanılmasına yönelik öğretmen adaylarının görüşleri. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 50, 201- 225.

Karasioğlu, F., ve Duman, H. (2011). Meslek Yüksekokullarında Muhasebe Eğitimi Ve Kalitesi Üzerine Bir Not. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 10(1). 165-180.

Korkmaz, T. ve Ceylan, A. (2012), Sermaye Piyasası ve Menkul Değer Analizi, 6. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

Köse, U. ve Tüfekçi, A. (2015). Algoritma ve akış şeması kavramlarının öğretiminde akıllı bir yazılım sistemi kullanımı. Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, 5(5), 569-586.

Kurnaz, E. (2019). Muhasebe Eğitimi Alan Lisans Öğrencilerinin Öğrenme Yaklaşımları Üzerine Bir Araştırma. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi Temmuz 2019; 12 (2): 237-254.

Özbirecikli, M. (2007). Ana Hatlarıyla IFAC Muhasebeci Eğitimi Standartları . Muhasebe ve Finansman Dergisi , (33) , 73-80 .

Özkubat, U., Karabulut, A., ve Akçayır, İ. (2020). Şemalarla matematik problemi çözmeye: Öğrenme gücü olan öğrencilerle yürütülen şema temelli öğretim araştırmalarının incelenmesi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 39(2), 327-342.

Özbirecikli, M., ve Pastacıgil, A. (2009). Türkiye’de Muhasebeci Eğitiminin Gelişim Süreci: IFAC Standartları ile Mukayeseli Bir İnceleme. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (41), 82-97.

Serçemeli, M. (2016). Muhasebe Eğitiminde Yeni Bir Yaklaşım Önerisi: Ters Yüz Edilmiş Sınıflar . Muhasebe ve Finansman Dergisi , (69) , 115-126.

Stainbank Prof, L. J., Reddy Jankeepsad, T., and Algu, A. (2023). Using Accounting Software for Teaching and Learning in a Second-Year Accounting Course. The African Journal of Information Systems, 15(1), 2. 22-37.

Tekşen, Ö., Muzaffer T., ve Mehmet Gençtürk. (2010). Muhasebe Eğitiminin Değerlendirilmesi: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi’ne Bağlı Meslek Yüksekokulları Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. Muhasebe ve Finansman Dergisi. 46. 100-112.

- Utku, M., ve Kurtcebe, E. (2019). Muhasebe Meslek Örgütlenmesinin Türkiye’deki Tarihi ve TÜRMOB’un Mesleki Eğitimdeki Yeri. XXXVIII. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, Denizli, 7-25.
- Watson, S. F., Apostolou, B., Hassell, J. M., and Webber, S. A. (2007). Accounting education literature review (2003–2005). *Journal of Accounting Education*, 25. (1-2), 1-58.
- Yaşar, Ş. ve Alkan, G. (2019). Muhasebe Eğitiminde Oyunlaştırma: Dijital Tabanlı Öğrenme. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*. 12 (2), 331-352.

Bölüm 7

PSİKOLOJİ VE SANAL GERÇEKLİK

Banu SAYINER¹

¹ Psikolog Dr., İstanbul, Türkiye, e-mail: banusayiner@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4842-0712

GİRİŞ

Yaşadığımız çağda dijital teknolojilerin etkisi görülmektedir. Bilgisayar, tablet, akıllı telefon ile kullanıma açık olan süreç, internet ve sosyal medyanın desteği ile daha da işlerlik kazanmıştır. Dijital teknolojinin gelişimi ile ortaya çıkan yeni bir kavram olan Sanal Gerçeklik (SG-Virtual Reality-VR) uygulamaları görülmektedir. SG çeşitli teknolojik aletlerden yararlanarak Üç Boyutlu (3B-3Dimensional-3D) yaşamın yansıması olarak kişilerin hayatlarına girmektedir. SG uygulamaları dijital teknolojiyi kullanarak gerçeğe yakın 3B’li sanal ortamlar oluşturup, kişilerin sanal ortamda bulunma hissini yaşamalarını sağlayan proseslerin geliştirildiği bir süreci ifade etmektedir. Bu ortamlar zaman içerisinde ilerlemeler kaydederek, günümüzde yaygınlaşan kullanım alanlarına erişilmektedir.

Dijital cihazlar ile 3B olarak gerçekleşen bu uygulamalardan öncelikle havacılık, uçuş ve askeriyede yararlanılırken oyun-eğlence amacıyla kullanımına da sıklıkla rastlanmaktadır. Kişiler simule edilmiş (benzetilmiş) hayali ortamların içinde kendilerinin olduğu duygusunu hissetmektedirler. Bu duygu ile gitmek istedikleri ama gidemedikleri yerlere gidip, yapmak isteyip de yapamadıkları davranışları yapıp, katılmak isteyip de katılamadıkları etkinliklere katıldıkları süreçler yaşamaktadırlar. Kısacası dijitalleşen dünyada SG teknolojileri kişilere sanki gerçekmiş hissi veren ortamlar meydana getirmektedirler. SG ortamları gerçeğe çok yakın deneyimler oluşturduklarından, kişilerin aktif katılımını sağladıklarından, içerdikleri interaktif uygulamalar ile katılımcıları motive ettiklerinden ilgi çekici olup, kişileri etkilemekte ve merak uyandırarak kullanım isteği oluşturmaktadırlar.

Günümüzde SG uygulamalarından pek çok alanda faydalanılmaktadır. Psikoloji disiplini de bu alanlardan biri olarak görülmektedir. SG teknolojileri gerçekte deneyimlenmesi zor, tehlikeli, pahalı, tekrarı olmayan süreçler için pratik uygulamalar üretebilmesi, kişiye özel ortamlar oluşturabilmesi açısından önem teşkil etmektedir. Bu simule edilmiş ortamların Psikoloji biliminde de çeşitli şekillerde kullanılarak insanların esenlik içinde yaşamalarına ve yaşam kalitelerinin yükseltilmesine yardımcı olması amaçlanmaktadır. İnsanların yaşadıkları pozitif deneyimlerle hayatlarına yeni bir bakış açısı kazandırabilecekleri düşünülmektedir.

SANAL GERÇEKLİK

Bilgi ve İletişim Teknolojilerindeki (BİT-Information and Communication Technologies-ICTs) ilerlemelerin etkileri sonucunda artan bilgisayar teknolojisinde yeni kullanım alanları görülmektedir. SG uygulamaları da yeni bir trend olarak kişilerin yaşamlarına yayılmaktadır. Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlük’te sanal kavramı gerçekte yeri olmayıp zihinde tasar-

lanan, mevhum farazi, tahminî şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Oxford Sözlük'te SG ise, bir bilgisayar tarafından simüle edilmiş görüntüler ve seslerden meydana gelen ortamlara kullanıcı tarafından sensörleri kullanarak etkileşime girilen ve neredeyse gerçek gibi görünen üç boyutlu dünya olarak tanımlanmaktadır (Oxford Dictionary, 2023). SG giderek artan bir şekilde dijital iletişim teknolojilerinin yansıması olarak hayata girmektedir.

Bugünün SG'sinin tarihine bakıldığında insanın hayalleri kapsamında iletişim yeteneklerinin öncülleri olan mağara resimlerine kadar gidilebileceği ve bu durumun analog SG olarak isimlendirilebileceği belirtilmektedir. Mısırlılar, Kaldealar, Yahudiler ve Romalılar kitleleri eğlendirmek ve kontrol etmek için büyülu yanılşmalar kullanmışlardır. Ortaçağda sihirbazlar, soluk hayalet ve iblis illüzyonları üretmek için duman ve içbükey aynalardan yararlanmışlardır. Kelimeler ve uygulamalar yüzyıllar boyunca değişse de, gerçekte olmayanı aktarma illüzyonunu yaşamak duyguları yakalamak düşüncesi aynı kalmıştır. Günümüzün stereoskopik 3B televizyonlarının statik versiyonu olan stereoskop fotoğraftan önce 1832'de Sir Charles Wheatstone tarafından icat edilmiştir. Daha önce kaleydoskopu icat eden David Brewster, mercekleri kullanarak daha küçük olan el tipi stereoskopu Kraliçe Viktoria'nın da bulunduğu Kristal Saray'daki sergide göstermiştir (Jerald, 2016). Bu tarihi süreçte telgraf, sinema, radyo, televizyonun gelişen aşamaları ile akıllı telefonlar ve 3B'nin çeşitli şekillerde kullanımı yaygınlaşmaktadır.

BİT'deki ilerlemelerin etkileri sonucu olarak kitle iletişim araçlarından dijital teknolojilere yansıyan süreçteki ilerlemeler dikkat çekmektedir. BİT alanındaki gelişmeler sonucunda bilgisayar teknolojisinin yaygınlaştığı görülmektedir. Bilginin bilgisayarlar ile artan kullanımı sonucu ortaya çıkan pek çok gelişmeden birini de SG kavramı oluşturmaktadır. Steuer'e göre (1992), mevcudiyet-varlık-var olma-bulunışlık (presence) bir ortamın doğal algısına ve telebulunma (telepresence) bir ortamın aracılı algısına atıfta bulunurken, SG bir algılayıcının içinde telebulunma deneyimi yaşadığı gerçek ya da simüle edilmiş ortam olarak tanımlanmaktadır. SG teknolojisinin kullanım sürecinde çeşitli özellikler yer almaktadır. SG, bir gözlemcinin gerçekçi bir şekilde duyabileceği, görebileceği ve simülasyonun (benzetimin) bir parçasıymış gibi hissedebileceği bir ortamı dijital olarak simüle etmek ya da yeniden yaratmak için çeşitli teknolojilerin kullanılması aşamalarından meydana gelmektedir. Bu dinamik algılama, giyilebilir başa takılan ekranlar (Head-Mounted Display-HMD), gürültü önleyici başlıklar ve kullanıcıyı sanal atmosfere sokmak için tüm duyu organlarına yönelik (görsel-işitsel-dokunsal-koku alma) uyarıları kapsayan teknolojiler aracılığıyla yararlanılmaktadır. Emosyonel, kognitif ve dikkate yönelik süreçler ile geleceğe yön verecek yeni bir eğilim olarak ifa-

de edilmektedir (Li vd., 2011). SG genel olarak insanların görselleştirme, manipüle etme ve bilgisayarlarla son derece karmaşık verilerle etkileşime geçtiği bir süreci içermektedir. SG'nin kullanıcının sanal ortamlar ile etkileşime girmesine ve bilgisayar tarafından oluşturulan bir ortama “dalmasına” (immerse) olanak tanıyan gelişmiş bir insan-bilgisayar arayüzü biçimi olarak görülebileceği ve bu durumun, gerçek zamanlı bilgisayar grafikleri ve çeşitli duysal giriş cihazlarının entegrasyonu yoluyla elde edildiği belirtilmektedir. Sanal deneyim ya da mevcudiyet hissinin inandırıcılığı, başa takılan ekranlar, izleme sistemleri, kulaklıklar vb. gibi özel teknolojilerin kullanılmasıyla desteklenmektedir. SG teknolojisinin en yaygın kullanılan donanımı ise, herhangi bir sanal sahnede bilgisayar tarafından oluşturulan görüntülerin ve seslerin sunulmasına izin veren bir başa takılan ekran ve izleme sisteminin birleşimi olarak görülmektedir (Dikshit ve De Sousa, 2018). SG ortamındaki ekipmanlar ve sanki gerçekmiş hissi vererek yaşayanlar SG'nin kullanım sürecini oluşturmaktadır.

SG'de kullanıcılar artık bilgisayar ekranındaki görüntülerin yalnızca harici gözlemcileri değil, bilgisayar tarafından oluşturulan üç boyutlu sanal dünyadaki aktif katılımcıdır. SG'nin temel özelliği, katılımcı ve sanal ortam arasındaki kapsayıcı ilişkide, sürükleyici-sarmalayan (immersive) ortamın doğrudan deneyimin oluşturduğu bir iletişim süreci oluşturmaktır. Bu pozisyona göre, televizyon, bilgisayar ve telefon, nihai hedefi insanın duyu-motor kanallarını canlı ve küresel bir iletişim deneyimine göstermektir. Buna göre SG, farklı girdileri ve veri kümelerini gerçek benzeri tek bir deneyimde toplayıp bütünleştirebilen ve üç boyutlu görselleştirmeye dayalı gelişmiş bir iletişimin arayüzüdür. SG'yi diğer medya veya iletişim sistemlerinden ayıran şey, mevcudiyet duygusudur (Riva, 2005). SG ortamlarında bulunma hissi (Presence on Virtual Reality) mevcudiyet sürecinin oluşumunun önemine dikkat çekilmektedir. Etkili bir sosyal SG simülasyonuna yol açan başlıca faktörlerden biri olan sosyal mevcudiyet, SG sisteminin, kullanıcının sanal ortamda bir başkasıyla yaşadığı yanılsamayı yaratma yeteneği olarak ifade edilmektedir. Bu yapı, sosyal etkileşimin ekolojik olarak geçerli simülasyonunun bir önkoşulu olarak algılanırken, kullanıcı SG'de bir başkasıyla sosyal mevcudiyet hissederse, gerçek bir etkileşime benzer bir davranış sergilemesi beklenmektedir (Sterna ve Zibrek, 2021). SG ile ilgili olarak kişi sanal çevrede etkin olup, bu alanı kontrol edebilme özelliğine sahiptir (Akdeniz vd., 2020). SG uygulamalarında daldırma ve mevcudiyet (immersion ve presence) hissi önemlidir (Krijn vd., 2004). SG sürecinde kişinin aktif olarak ortama katılması ve onu hissetmesinin önemine dikkat çekilmektedir.

Günümüzde SG'nin psikolojik amaçlar için kullanılmasının giderek yaygınlaştığı belirtilirken, bunun nedeni olarak ise mevcut bilgisayarların basit bir doğrusal uzantısından daha fazlasını temsil etmesi olarak

görülmektedir (Dikshit ve De Sousa, 2018). SG, bir kulaklık aracılığıyla etkileşimli, bilgisayar simüle edilmiş bir ortamda mevcut olmayı içerir. Gerçek dünya ortamlarına maruz kalma yaratma ve kontrol etme yeteneği, ruh sağlığı değerlendirmesi ve tedavisi için önemli fırsatlar sunmaktadır (Torous vd., 2021). Eğlencenin yanı sıra askeriye, tıp, eczacılık, hemşirelik gibi sağlık ile ilgili alanlar, mimarlık, mühendislik, müzecilik, eğitim, turizm, tarih, coğrafya, işletme, spor, sanayi, trafik, sinema, sanat, moda ve bu çalışmanın konusu olan psikoloji alanlarında SG'ye yönelik kullanım uygulamaları yaygınlaşmaktadır.

PSİKOLOJİDE SANAL GERÇEKLİK KULLANIMININ YAPILDIĞI GRUPLAR

BİT alanında yaşanan gelişmeler sonucunda SG'nin disiplinler arası yansımaları görülmektedir. Psikoloji alanında da birçok yönden kullanımı bulunmaktadır. Milenyum çağının başlarında dijital olarak ilerleme ile ortaya çıkan Sürükleyici Sanal Ortamlar (Immersive Virtual Environment-IVE) ve bunların teknolojik yansımaları (Immersive Virtual Environment Technology-IVET) ile insanların dijital temsillerinin iletişim medyasında ve eğlencede kullanımının yaygınlaştığı saptanmaktadır. Psikologların da insanların dijital temsillerini içeren bu sanal ortamları kullanmaya başladıklarına dikkat çekilmektedir (Baileson vd., 2003). Yapay zeka temelli teknolojinin yansması olan SG'nin psikoloji disipliniinde de kullanımının görüldüğü belirtilmektedir. SG kişilerin duyuları üzerinde oluşturduğu etkiler ile onları gerçeğe yakın ortamlarda bulunma duygusu meydana getirmeyi amaçlamaktadır (Derin ve Öztürk, 2020). SG terimi genellikle bir teknolojik aygıt koleksiyonu olarak tanımlanmaktadır. SG uygulamaları bir bilgisayar, başa takılan bir ekran olan HMD ve bir aygıtlı donatılmış veri eldivenlerinden oluşan etkileşimli üç boyutlu görselleştirme-3B (interactive three dimensional-3D-visualization) ile bir kullanıcının bir araya getirildiği ortamlardan meydana gelmektedir. Psikologlar, başa takılan ekranlar, izleme sistemleri, kulaklıklar, eldivenler ve bazen dokunsal geri bildirimler gibi özel teknolojilerden yararlanarak, yeni bir insan-bilgisayar etkileşim paradigmasına yönelik olarak psikolojinin çeşitli alanlarında yararlanmaktadır (Riva, 2005). Psikoloji alanında SG uygulamalarına yönelik olarak yapılmakta olan çalışmaların hem sayılarının hem konularındaki çeşitliliğin giderek arttığı gözlenmektedir. Bu araştırmalar uygulama alanları ve içerikleri kapsamında incelenerek, Psikoloji-SG etkileşiminin önemi vurgulanmaktadır.

Klinik Gruplar Açısından Sanal Gerçeklik

SG kavramı psikolojinin alt alanları açısından ele alındığında terapi amaçlı kullanımının arttığı belirtilmektedir. SG'nin klinik anlamda çeşitli psikolojik bozuklukların tedavisinde dönüm noktası olarak nitelenebilecek

çalışmalara dikkat çekmek gerekmektedir. Vietnam gazisi ile yapılan vaka çalışmasında, SG'nin maruz bırakma sürecinde kullanılması ile oluşan VRE (Virtual Reality Exposure) terapisi sonucunda Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB-Post Traumatic Stress Disorder-PTSD) puanlarında düşüş belirlenmiştir (Rothbaum vd., 1999a). 11 Eylül 2001 tarihinde Dünya Ticaret Merkezi'ne (World Trade Center) yönelik yapılan saldırı sonrası oluşan TSSB için yapılan SG terapisi sonrası hastalarda iyileşme görülmüştür (Difede ve Hoffman, 2002; Difede vd., 2007). Sanal ve gerçek yaşam arasındaki ilişkinin yas süreci açısından değerlendirildiği çalışmada, Güney Kore'de uluslararası yayın yapan bir şirketin anne ile ölen kızını SG uygulaması ile karşılaştırdığı süreç duygusal açıdan incelenmiştir. Tüm sanal nesnelerin kızın ölmeden önceki sevdiği şekilde düzenlenerek, anne ile ilişkisi tasarlanmıştır. Bu anlatıda SG bağlamında gerçek-sanal-gerçek olmayan-sanal olmayan yaklaşım ile annenin yas ve melankolide yaşanan duygusal ve terapötik açıdan değerlendirmeye yönelik sürecin oluşması sağlanmıştır (Kaya-Erdem ve Karakoç, 2020). SG'nin savaş gazilerine yönelik travmalarda başlayan kullanımının yas ile gelişen durumlarla yüzleşmede yaygınlaştığı yönündeki bu araştırmaları Psikoloji-SG etkileşiminin dikkat çekici uygulamaları olarak değerlendirmek mümkündür.

SG'nin çeşitli psikoterapi süreçlerinde kullanımına yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Uygulanan Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT-Cognitive Behavioral Therapy-CBT) sürecinde maruz bırakma tekniğinin de kullanıldığı görülmektedir. Maruz bırakma, kişilerin kendilerinin davranışlarına yansıyan problemleri durumda olduğunu varsayarak, gerçek hayatta durumlara yönelik hayali şekilde maruz bırakma metodu ile oluşturulmaktadır (Akdeniz vd., 2020). Bu kapsamda ortamda bulunmanın getirdiği bazı özelliklerin önemi belirtilmektedir. Bu mevcudiyet “orada olma duygusu” veya “hissi” olarak tanımlansa bile “benliğin dışında var olan bir dünyada olmak” şeklinde varlığın nöropsikolojik bir fenomen olarak ele alınması gerektiği artık yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu konum, SG'nin psikoterapideki gerçek rolünü ve sunulan farklı klinik uygulamalar arasındaki ortak bağlantıyı daha iyi açıklamaktadır (Riva, 2005). SG uygulamalarındaki daldırma ve varlık hissinin önemi açısından incelendiğinde, SG temelli maruz bırakma terapisi (Virtual Reality Exposure Therapy-VRET) insanların kendilerini sanal ortamda mevcut hissettikleri varsayımına dayanmaktadır. Varlık bireyin yaşadığı deneyiminin bir kısmı ya da tamamının insan yapımı teknoloji tarafından oluşturulduğu psikolojik bir durum ve öznel algı olarak tanımlanmaktadır (Krijn vd., 2004). Psikologlar ve sağlık alanındaki çeşitli meslekler ile beraber çalışan mühendisler ve programcıların bireylerin sorunlarını çözmek için çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar psikoloji alanında incelendiğinde, SG'nin psikoterapide kullanımı olan Sanal Gerçeklik Terapisi (SGT-Virtual Reality

Therapy) uygulamalarının (Akdeniz vd., 2020) ve SG'de varlık hissinin izlenen süreçteki etkilerinin göz önünde bulundurulmasının gerekliliği ifade edilmektedir. Psikoloji açısından SG uygulamaları maruz bırakma terapilerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Maruz bırakma terapileri üç şekilde sınıflanmaktadır; 1) Yaşantısal maruz bırakma (in vivo exposure): Hasta gerçek yaşamdaki fobi yaratan nesne veya durum ile karşılaştırılır. 2) İmgelemeye dayalı maruz bırakma (imaginal exposure): Hasta bilişsel imgeleme ile fobi yaratan durumu zihinsel olarak canlandırır. 3) SG'ye dayalı maruz bırakma (in virtuo exposure): Bilgisayarlardan yararlanılarak oluşturulan ortamlarda danışanın mümkün olduğunca çok duyusunun uyarılmasını içermektedir (Üzümcü vd., 2018). SG maruz bırakma terapisinin daha uygulanabilir olması nedeniyle tercih edilen bir müdahale metodu olduğu belirtilmektedir. SG ile maruz bırakma ile yapılan tedavi sonuçlarının yaşantısal maruz bırakmaya yönelik tedaviler kadar etkili sonuçlar gösterdiğine dikkat çekilmiştir (Vardarlı, 2021). Maruz bırakma terapisi, hastayı korkulan uyaranlara maruz bırakmayı içermektedir. SG temelli maruz bırakma terapisi, hastaların kendine özgü korkularına maruz kaldıkları doğal ortamları simüle etmek için tasarlanmış bir maruz kalma terapisinin modern bir çeşidi olarak kategorize edilebilmektedir. Sınırsız teknolojik olanakları göz önüne alındığında, kişiye özel maruz kalmaya yönelik tedavi sağlamak için bir seçenek olarak görülmektedir (Meyerbröcker ve Morina, 2021). SG temelli psikoterapi süreçlerinin etkililiğine yönelik araştırmaların önemi belirtilmektedir.

Psikolojik tedavi sürecinde SG'nin kullanımına yönelik uygulamalı araştırmalar ve vaka çalışmaları bulunmaktadır. BDT kapsamında SG temelli maruz bırakma terapisi ya da tedavisi (VRET) açısından yola çıkarak ele alınan araştırmaların; Sosyal Anksiyete Bozukluğu (SAB-Social Anksiyete Disorder-SAD) (Anderson vd., 2013; Parrish vd., 2016), özgül fobiler-agorafobi ve sosyal fobi dışındaki fobiler (Işıklı vd., 2019), sosyal fobi (Klinger vd., 2005, Bilge vd., 2020), uçuş korkusu (Rothbaum vd., 1996; North vd., 1997), sürüş fobisi (Wald, 2004; Wald ve Taylor, 2000), yükseklik korkusu-acrophobia (Abdullah ve Shaikh, 2018; Celik vd., 2020; Rothbaum vd., 1995; Emmelkamp vd. 2002; Krijn vd., 2004, s. 237; Donker vd., 2018), kapalı alan korkusu-klostrofobi-claustrophobia (Botella vd., 1999; Malbos vd., 2008), örümcek korkusu-araknofobi-arachnophobia-spider phobia (Bouchard vd., 2006; Garcia-Palacios vd., 2002), panik bozukluklar ile alan korkusu-agorafobi-agoraphobia (Botella vd., 2007; Martin vd., 2007), OKB (Belloch vd, 2014; İnözü vd., 2020; Kim vd., 2008; van Bennekom vd., 2017), Perseküsyon Sanrıları-Hezeyanları (Persecutory Delusions) (Freeman vd., 2016), şizofreni (Freeman, 2008; Park vd., 2011), topluluk önünde konuşma, sunum yapma anksiyetesi, sosyal fobi (Bilge vd., 2020; Özer vd., 2022), yeme bozuklukları

ve obezite (Cesa vd., 2013), konularında yapıldığı ve SG uygulamalarının kullanılarak gerçekleştirilmiş ampirik araştırmaların daha çok tedavi sürecine yönelik olduğu gözlenmektedir.

Çeşitli psikoterapi yöntemleri ile SG teknolojilerinin birlikte kullanılabileceği görülmektedir. Geleneksel tedavi uygulamalarına alternatif olarak gerçekleştirilen SG'nin psikoloji alanında da kullanımının yaygınlaşmasına yönelik uygulamayı içeren çalışmaların desteklenmesi önerilmektedir.

Çocuklar ve Ergenler Açısından Sanal Gerçeklik

Çocukların ve ergenlerin gerek sağlık alanında gerekse günlük yaşamlarında SG uygulamalarının yaygınlaştığı görülmektedir. SG teknolojilerinin özel eğitim gerektiren çocukların sağlık süreçlerinin geliştirilmesinde ve yaşamsal desteklerinin sağlanmasında giderek artan bir uygulama sürecinin olduğu gözlenmektedir.

SG'nin pediatrik psikoloji alanında değerlendirmelere ve müdahalelere uygulanması yaygınlaşmaktadır. SG teknolojileri, arka plan anlatıları ile duygusal olarak ilgi uyandıran kontrollü simülasyonlara izin vermekte ve tekrarlanabilir olarak değerlendirme ve öğrenmeye fayda sağlayacak çeşitlendirilebilir müdahaleler amacıyla kullanılmaktadırlar (Parsons vd., 2017). Çocukların hayatında SG uygulamalarının çeşitli alanlarda yaygınlaştırılmasının önemine dikkat çekilmektedir (Bailey ve Bailenson, 2017). SG uygulamalarının nörogelişimsel bozuklukları olan çocukların ve ergenlerin bilişsel, sosyal, duygusal ve iletişimsel olarak sorunlarına yönelik kullanıldığı belirtilmektedir. Genellikle Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu-DEHB-Attention-Deficit-Hyperactivity Disorder-ADHD), Otizm (Otizm Spektrum Bozukluğu-OSB-Autism Spectrum Disorder-ASD) ve Serebral Palsili SP-Cerebral Palsy-CP) çocuklar bu gruba dahil olup, bu çocukların ve ergenlerin yaşamsal ve eğitimsel süreçlerinde SG kullanımının etkileri yapılmış olan derleme ve sistematik derleme çalışmalarında belirtilmektedir. SG yöntemlerinden yararlanılmasının pediatrik rehabilitasyon içeren serebral palsili (Özkan ve Zincir, 2017) DEHB ve otizmlili çocukların (Kim ve Kim, 2020; Vardarlı, 2021) tedavisinde ve rehabilitasyonunda etkili olduğuna dikkat çekilirken, OSB görülen çocuklar için teknoloji harikası olarak değerlendirmektedir (Bellani vd., 2011; Parsons ve Cobb, 2011). SG'nin kullanımına yönelik olarak yapılmış araştırmalarda, SG uygulamalarının olumlu sonuçları belirlenmiştir. DEHB'li çocuklarda dürtü ve dikkat kontrolü açısından etkisi incelenmiş olup özellikle görsel dikkat açısından önemi belirtilirken (Fang vd., 2019), SG teknolojileri ile oluşturulan sınıf ortamının performans kontrolünde olumlu sonuçlar oluşturduğu saptanmıştır (Parsons vd., 2007). Otizmlili çocuklar için sosyal etkileşimi geliştirmeye yönelik oluşturulan SG ortamının çocukların sosyal beceri eğitimlerindeki yordayıcı etkisi belirlenirken (Ke ve Lee, 2015),

OSB'li çocuklarda SG ile sosyal biliş eğitiminin sosyal yeteneklere katkısına dikkat çekilmiştir (Didehbani vd., 2016). Sosyal Anksiyete Bozukluğu (SAB-Social Anksiyete Disorder-SAD) olan ergenlere yönelik olarak topluluk önünde konuşma ve sosyal parti ortamlarının oluşturulması süreci ile geliştirilen SG temelli maruz bırakma terapisinin olumlu etkileri görülmüştür (Parrish vd., 2016). Akrofobi olan lise öğrencileri ile yapılmış olan araştırmada, SG uygulamasının yükseklik korkusunu tedavi etmede başarılı olduğu belirlenmiştir (Rothbaum vd., 1995). Çocukların ve ergenlerin çeşitli psikolojik hastalıklarının tedavi süreçlerinde SG uygulamalarının önemi belirtilmektedir.

Çocukların ve ergenlerin bilgisayar, tablet, akıllı telefon, internet gibi uygulamalara yetişkinlerden daha yakın kullanımları olduğu düşünüldüğünde, psikolojik yönden problem yaşayan çocuk ve ergenler için sorunların çözümünde SG teknolojilerinden destek almanın akılcı olduğu düşünülmektedir.

Yaşlılar Açısından Sanal Gerçeklik

SG'nin yaşlı yetişkinler için kullanımında fiziksel sağlıklarına odaklandığını ancak aynı zamanda psikolojik iyilik hallerini artırmak için önemli olduğuna dikkat çekilmektedir. SG teknolojilerinin nörolojik ve zihinsel sağlık bozukluklarının tedavisinde giderek artan bir şekilde uygulama alanı bulduğu belirtilmektedir. Yaşlı kişilerin kognitif süreçlerine yönelik iyileştirme amaçlı yapılan nöropsikolojinin dijital tekniklerden yararlandığı görülmektedir. SG de bu amaçla kullanılan uygulamalardan biri olarak değerlendirme sürecinde hassas ölçümlerin yapılmasındaki önemi vurgulanmaktadır (Yıldırım, 2022). Depresyon, anksiyete ve diğer duygu durum bozuklukları giderek artan yaşlı nüfusta, özellikle de uzun süreli bakım tesislerinde ikamet edenlerde palyatif bakımda sorun olmaktadır. Tanıdık ev ortamından yabancı tesislere geçiş sürecinde depresyonu hızlandırabilecek bir dizi stres etkeni ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte, son çalışmalar SG terapisinin yaşlı insanlarda, hem evde hem de kuruluşlarda pozitif duygusallığı destekleyebileceğini ve bilişsel yetenekleri geliştirebileceğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle SG, yaşlı bireylerin yeni ortamlarına kademeli olarak uyum sağlamalarına izin verme potansiyeline sahip olduğu görülmektedir (Mo vd., 2022; Zhai vd., 2021). Yaşlılarda yüksek oranda görülen izolasyon ve sosyal dışlanmanın oluşturacağı olumsuz etkilerin azaltılmasında SG uygulamalarının kullanımının olumlu etkilerine dikkat çekilmektedir.

SG içeren teknolojilerin zihinsel uyarım ve belleğe bağlantı süreci ile yardımcı bir müdahale olarak Hafif Bilişsel Bozukluk (HBB-Mild Cognitive Impairment-MCI) ve demans ile yaşayan insanlar ile Alzheimer hastalarından (Alzheimer's Disease-AD) oluşan grupta katılımcıların

sanal deneyimlerden keyif alarak, ruh hallerini ve apatilerini iyileştirmede etkili olduğu gözlenirken, gelişmiş yaşam kalitesi sağlama potansiyeli olduğu belirtilmektedir (D'Cunha vd., 2019). Uygulamalı araştırmalarda HBB ve hafif demans gösteren yaşlı yetişkinlerde duygusal dış dünya deneyimlerine yönelik rahat, zenginleştirici düzenlemelerini geliştirmek için SG uygulamalarından yararlanılarak duygu uyandırma, düzenleme ve ifade etmedeki rolüne ilişkin farkındalığı artırarak yaşlı popülasyonun ruh sağlığını olumlu yönde etkileyip iyileştirebileceği gösterilmiştir (Matsangidou vd., 2023; Tominari vd., 2021). Mevcut psikolojik literatür umut verici olsa da SG'nin uzun süreli bakım gerektiren süreçlerde uygulanmasında birçok zorluklarla karşılaşmaktadır. Uzun süreli bakım gerektiren kişiler ve özellikle yaşlıların SG teknolojilerine güven duymalarını sağlamak ve SG'nin olumlu etkilerini en üst düzeye çıkarmak için bu teknolojinin kullanımının yaygınlaştırılmasına yönelik eğitime ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.

Son yıllarda, yaşlı yetişkinlerin sağlıkla ilgili yaşam kalitesini iyileştirmeye farmakolojik olmayan müdahaleler tasarlamaya yönelik araştırmalara ilgisi artmaktadır. Yaşlanmanın genellikle sosyal katılımın azalmasına yol açtığı bilinmektedir. Teknolojinin yaşlı yetişkinlerin yaşam kalitesini artırma potansiyeline sahip olduğu düşüncesi kapsamında SG uygulamalarının yaşlı nüfusa yönelik olarak yaşam kalitesini iyileştirerek, genel sağlık durumları hakkında daha iyi hissetmelerini sağlamak için duygusal ve sosyal iyi oluşu sağlamadaki olumlu potansiyeli olduğu vurgulanmaktadır.

Klinik Olmayan Sağlıklı Gruplar Açısından Sanal Gerçeklik

SG uygulamaları sadece hasta kişiler için değil aynı zamanda sağlıklı bireyler için de kullanılmaktadır. Sistematik derleme çalışmasında sağlıklı katılımcılara yönelik incelemeler yapılmıştır. Bu çalışmada manzaralardan yararlanarak oluşturulan sanal ortamlar (Sanal Çevre-Virtual Environment-VE) ve bunları destekleyen senaryolar ile kişilerin sanal dünyadaki mevcudiyet duygusunu en üst düzeye çıkaracak rahatlama deneyiminin kalitesini yükseltmeleri amaçlanmıştır. Böylece kişilerin emosyonel düzenlemeleri sağlanarak, öz yeterlikleri artırılarak, stres ve anksiyete ile başa çıkmayı kolaylaştırarak, iyiliş-esenlik-refah (wellbeing) ve sağlığı geliştirmeye yönelik faaliyetler (health promotion) destelendiği belirlenmiştir (Montana vd., 2020). Psikoloji disiplinin kullanım alanları kapsamında bireylerin yaşamlarına yönelik olarak SG uygulamalarının katkıları bulunmaktadır.

SG uygulamalarının farklı bir alan olarak Örgütsel Davranış (Organizational Behavior-OB) ve Endüstriyel/Örgütsel Psikoloji (Industrial/Organizational Psychology-I/O) çalışmalarında da kullanıldığı belirtilmektedir. SG teknolojilerinin simüle edilmiş bir organizasyon oluşturarak dinamik

uyaranlarla örgütsel davranışları daha kesin bir şekilde inceleyebilecekleri ortamlar oluşturulması önerilmektedir. Böylece iş yerlerindeki ilişkilerde, liderlik ilişkilerinde, grup beyin fırtınaları ile takım karar vermelerinde, çatışma çözümü ile müzakerelerde, gerçekçi iş ön izlemeleri, personel seçimi ile eğitimi, performans değerlendirmede, yönetici etkileme taktikleri, sözel olmayan iletişim ve vatandaşlık davranışı alanlarında SG'nin kullanılmasına yönelik çalışmaların yapılmasının desteklenmesi gerektiği savunulmaktadır (Pierce ve Aguinis, 1997). Doğal manzaraları SG ortamında göstererek oluşturulan rahatlatma aracı ile olarak kullanılmasına yönelik oluşturulan ampirik çalışmada ise, SG'nin işyerinde çalışanların stres algısını ve iyi oluşunu iyileştirmede önemli katkıları olduğu saptanmıştır. Çalışma ile insan kaynakları yönetimi alanındaki pratik çalışmalara öneriler oluşturulmuştur (Pretsch, 2020). Üniversite öğrencileri ile SG teknolojilerinin kullanımına yönelik uygulamalı olarak yapılan araştırmalarda bireylerin yaşamlarını pozitif alanlara yönlendirmede diğer kişilere yönelik empati sürecinin geliştirilmesinde SG'nin kullanımının önemi saptanırken (van Loon vd., 2018), SG ile egzersizin eşleştirildiğinde psikolojik süreçlerin yönetimini olumlu yönde etkileyebileceği belirtilmektedir (Plante vd., 2003). Bu araştırmalar SG uygulamalarının psikolojinin çeşitli alt alanlarında kullanımının olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Psikoloji biliminin bir başka alt alanı olarak Eğitim Psikolojisi'nde de SG teknolojilerinin desteğinden yararlanılmaktadır. Sürükleyici sanal gerçeklik (Immersive Virtual Reality-IVR) teknolojisinin kullanım ile öğretmek öğrenme sürecinde daha iyi bir öğrenme fırsatı sağladığı saptanmıştır. Bilgisayar tabanlı olarak oluşturulan daldırma ve varlık faktörlerinin etkisinden yararlanılarak geliştirilen ortamda gerçek hayatın aksine sürükleyici sanal gerçekliğin başka bir kişinin yokluğunda sosyal deneyimlerin simülasyonunu sağlayarak öğrenme sürecini geliştirdiği gözlenmiştir (Chiquet vd., 2023). SG'nin çocukların ve üniversite öğrencilerinin SG deneyimlerinde daldırma, varlık duygusu ve emosyon gibi belirli etkenlerin bellek performansı üzerinde rolünün incelendiği araştırmada; bellek performansındaki farklılıklar, yetişkinlerde uyarılma ve mevcudiyet ile ve çocuklarda sadece uyarılma ile açıklanmıştır (Cadet vd., 2022). Sürükleyici SG gibi eğitim teknolojilerinden yararlanılarak iklim değişikliği eğitimi örgün eğitime dahil etmek amacıyla bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Buna göre, bir sürükleyici SG simülasyonu kullanılarak sınıfta atık yönetimini geliştirmeye yönelik alternatif bir eğitim yaklaşımının oluşturulması sağlanmıştır. Ayrıca bu süreçte öğrencilerin simülasyonu ilginç ve eğlenceli bulunduğu da belirlenmiştir (Aksel-Stenberdt, ve Makransky, 2023). SG'nin eğitim alanında kullanıldığı ve SG simülasyonları ile ulaşılan sonuçların oluşturulan stratejiler ve öğrenme açısından olumlu olduğunu gösteren uygulamalı araştırmalar da bulunmaktadır (Klingenberg, 2020; Makransky

ve Mayer, 2022). Eğitim Psikolojisi açısından öğrenme-öğretme sürecinde SG uygulamalarından destek alınmasının önemi belirtilmektedir.

Bireylerin iyi oluşunun sağlanmasında ve yaşam kalitesinin artırılmasında SG'nin etkisinin somutlaştırılmasına yönelik çalışmalar görülmektedir. Yaşam kalitesi ve psikolojik iyi oluş birbiri ile etkileşimde olan kavramlar olup, kişilerin olumsuz duygu durumlarının sıklığı ve büyüklüğü önem oluşturmaktadır. İnsanlar, ruh hallerini düzenlemek için genellikle müzik ve filmlerden yararlanılmaktadır. Yapılan çalışmalar ile müziğin (Alexanian vd., 2022) ve grup halinde şarkı söylemenin (Daffern vd., 2019). SG teknolojileri ile oluşturulan ortamların psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi olduğu belirlenmiştir. SG üzerine yapılan çalışmaların çoğu, insanların bu yeni teknolojiye verdikleri tepkiler ve genç nesiller üzerindeki etkilerine odaklanmış olmasına karşın başta sağlık olmak üzere birçok alanda yaşlı yetişkinlerde kullanımına yönelik çalışmaların sayısı da hızla artmaktadır. Yaşlı yetişkinler ve üniversite öğrencileri arasındaki SG deneyimi ve kabul etme konusundaki farklılıkları belirlemeye yönelik yapılmış olan araştırma sonuçlarına göre; yaşlı yetişkinlerin, SG cihazından bağımsız olarak SG izlemede genç yetişkinlere göre daha yüksek düzeyde telebulunma ve daha güçlü emosyonel tepkiler bildirdiğini gösterirlerken, yaşlı insanlar için, yeni teknolojiyi kullanmada algılanan zorluk, fiziksel rahatsızlık gibi etkenlere rağmen yaşlıların videoya karşı daha olumlu tavırlar gösterdikleri belirlenirken, cihazı satın almak için çok fazla istekli olmadıkları görülmüştür. Öğrencilerin ise, SG cihazındaki içeriği ilişkilendirme ve içeriği kabul etme olasılıkları daha yüksek olduğu saptanmıştır (Liu vd., 2020). Gençlerin hatta yaşlıların karşılaştıkları sorunlu süreçlerin olumsuz etkilerini en aza indirmek için ya da hayatı daha eğlenceli yaşamak amacıyla SG teknolojilerini deneyimleme sürecine yönelik davranışlar gösterdikleri gözlenmektedir.

Öznel iyi oluş açısından incelendiğinde, SG'nin sadece yaşlılara yönelik olarak kullanımı yönünde yapılmış ampirik çalışmalar görülmektedir. SG platformları üzerine gerontolojik bağlamda bir SG gözlüğü ve mobil SG oluşturulmuş ortamda yapılmış olan bir çalışmada yaşlıların bu uygulamaya yönelik kullanılabilirlik tercihlerine yönelik yorumları incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; bu tür uygulamalarda seçilecek ekipmanlarda yaşlı kişilerde görülebilecek siber hastalık belirtileri oluşturulmaması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Seçilen videoların gerek evde gerekse bir sağlık kuruluşunda dışarı çıkamayan yaşlı kişilere yönelik olarak rahatlatıcı özellikte olmasının iyi oluş ve yaşam kalitesini artırması sürecindeki olumlu etkileri belirtilmektedir (Brown, 2019). Yaşlı yetişkinlerin hareketlilik, bilişsel yetenek ve sosyalleşme açısından önemli kayıp ve sınırlamalarla karşı karşıya oldukları gerçeğinden yola çıkılarak, doğayla temasın sağladığı fiziksel, duygusal, psikolojik, sosyal ve zihinsel iyi oluş

şun sağlanarak yaşam kalitesinin geliştirilmesine yönelik ortamlar oluşturulmasının önemi belirtilmektedir. Yaşlanmayla birlikte bozulan kognitif ve fiziksel aktiviteleri motive edecek, mutluluk, memnuniyet verecek rekreasyona yönelik eğlenceli faktörler oluşturularak, yaşlılar için önemli bir sorun olan sosyal izolasyonun olumsuz etkilerini azaltma, sosyal etkileşimi geliştirme, yaşlıların bir aidiyet duygusu oluşturma, kendilerini daha az yalnız ve depresif hissetmelerini sağlama ve bağımsızlıklarını destekleme süreçlerine katkıda bulunabileceği önerilmektedir (Lee vd., 2019; Van Houwelingen-Snippe vd., 2021). SG teknolojilerinin yaşlılarda kullanımı amacıyla yapılan ampirik çalışmalarda fiziksel ve ruh sağlığındaki düşüş, fonksiyonel yeteneklerin kaybı ile sosyal bağların zayıflaması ile iyi oluş sürecinin desteklenmesi yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Bu araştırmalara göre; yaşlı yetişkinler arasında aktif yaşlanmanın önündeki engellerin azaltılmasına yönelik olarak fiziksel aktiviteleri destekleyen, kullanıcıları motive eden ve eğlence sağlayan SG ortamları ile gerçekleşen deneyimlerin yaşlı yetişkinlerin iyi olma durumunu destekleme potansiyeli olduğu saptanmıştır. Ayrıca SG uygulamalarının yaşlı nüfus arasında yüksek kabul gördüğü, yaşlıların aktif yaşlanmaya katkıda bulunmak için SG'yi kabul etmeye ve kullanmaya yönelik olumlu algılara sahip olduğu ve SG'yi kullanışlı, kullanımı kolay ve keyifli bir deneyim olarak algıladıkları belirlenmiştir (Chaze vd., 2022; Syed-Abdul vd., 2019). Bu bağlamda Türkiye'deki bir uygulama açısından ele alındığında; 2022 yılı 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında bir telefon operatörünün reklamlarında yaşlıların SG kullanımı dikkat çekicidir. "Cumhuriyet Çocuklarıyız" başlıklı reklam filminde 1930 yılından önce doğmuş olan bugünün yaşlılarının Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında sanal gözlükler takmaları ile çocukların kutlamalarını hissetmelerinin yarattığı duygu öznel bir iyi oluş süreci olarak nitelenebilir. SG'nin hep böyle olumlu amaçlara yönelik kullanımının gerçekleşmesi insanlık-bilgisayar paradigmasının önemli beklentilerinden birini oluşturmaktadır.

COVID-19 pandemisi döneminde SG teknolojilerinin bireylerin mental ve fiziksel iyi oluş sürecine katkılarına yönelik ampirik çalışmalar bulunmaktadır. COVID-19 salgını hayatımızın birçok alanında önemli değişikliklere neden olmuştur. Dünya çapında hükümetler ve yetkililer tarafından uygulanan karantinanın bir sonucu olarak, insanlar yaşama, eğlenme, iş, ders çalışma, sosyalleşme, diyet, boş zaman ve spor aktiviteleri gibi günlük rutinlerini aniden yeni koşullara uyarlamak zorunda kalmıştır SG fitness teknolojisinin, COVID-19 önleyici tedbirler döneminde evde yaşanan izolasyon sürecinde fiziksel-psikolojik sağlık ve fiziksel aktivite açısından büyük ilgi gördüğü ve birçok kişinin evde SG egzersizini psikolojik iyi oluşunu sağlamak için başa çıkma yöntemi olarak kullandığı belirlenmiştir (Peng vd., 2022; Siani ve Marley, 2021). COVID-19 salgını ortamında SG

turizm deneyimi ile insanların öznel iyi oluşu teşvik edilerek, SG turizm deneyimi sırasında var olma ile algılanan değerin olumlu etkilediği gösterirken, mevcudiyet, sanal alanda “orada olmanın” psikolojik etkisini ifade ettiği gözlenmiştir (Li vd., 2021). Özellikle pandemi sürecinde kullanım oranı yaygınlaşan SG teknolojilerinden birçok alanda yararlanılabileceği görülmektedir.

SG uygulamalarının bireylerin genel yaşam kalitesini iyileştirerek sosyal ve emosyonel iyi oluşu sağlama sürecinde katkıda bulundukları görülmektedir. SG teknolojilerinden klinik olmayan popülasyonlarda pozitif duyguyu artırmaya yönelik olarak yararlanıldığı ve bu uygulamaların giderek artması için çalışmaların desteklenmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.

PSİKOLOJİDE UZAKTAN VE ÇEVİRİMİÇİ OLARAK SANAL GERÇEKLİK KULLANIMI

SG teknolojisinin Psikoloji bilimi açısından uzaktan olarak en çok kullanıldığı alanları klinik alanda psikoterapi süreci ve eğitim psikolojisine yönelik olarak ise öğrenme, öğretme, sınıf uygulamaları olarak değerlendirilebilir. Ayrıca farkındalık ve iyi oluş sürecindeki olumlu etkileri bilinmektedir. Sanal sosyal etkileşimlere girmeyi öğrenmenin SG ile maruz kalma tedavileri için etkili olduğu bulunmuştur. SG’nin beceri eğitimi, farkındalık, rahatlama, öz-şefkat gibi terapötik becerileri öğrenmeleri için rehberlik edebileceğini göstermiştir. (Torous vd., 2021). Uzaktan psikoterapi ve eğitim süreçlerinde SG kullanımına yönelik uygulamaların artış gösterdiği gözlenmektedir.

SG’nin tele terapi-çevirim içi (online) psikoterapi alanında kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir. Günümüzde klinik psikolojide, özellikle psikoterapide çok sayıda alanda etkinlik gösteren sanal ortamlar geliştirilmiştir (Dikshit ve De Sousa, 2018). Yaşlılar ile uzaktan yapılan bir sürükleyici SG anımsama seansının yüz yüze yapılan sürükleyici anımsama seansı ile anksiyeteyi azaltmada karşılaştırılabilir olduğu saptanmıştır. Bu durumun, yaşlıların aileleri ve bakım veren kişilerin bakım yükü açısından katkı sağlayacağı belirtilmektedir. Uzaktan tedaviler oluşturma noktasında olumlu bir gelişme olarak düşünülmektedir (Yahara vd., 2021). Son yıllarda, ruh sağlığı hizmetlerini iyileştirmeyi amaçlayan bilgisayar destekli sağlık müdahaleleri tasarımına yönelik artan bir uygulama süreci görülmektedir. Dijital teknolojiler teşhis, terapi ve eğitim için yaygın yöntemler haline gelmektedir (Matsangidou vd., 2022). Çevrimiçi psikoterapide teknolojinin uygulanmasına ilişkin öngörülen sınırlamaların birçoğunun üstesinden gelinmiş gibi görünse de, SG kullanımının standart uygulamasının etik yönlerinin unutulmaması yönünde dikkatli olmak gerekmektedir.

COVID-19 salgınının ortaya çıkmasından önce bile, yeni teknolojilerin Dijital Sağlık Teknolojilerine (DST-Digital Health Technologies- DHTs) yönelik olarak erişim ve kullanımının mevcut olduğu bilinmektedir. COVID-19 salgını tele-sağlık kullanımını büyük ölçüde artırdığından, akıllı telefon uygulamaları, sosyal medya, sohbet robotları (chatbots) ile yapay zeka ve SG gibi mobil ruh sağlığı teknolojilerinin kullanımının “dijital fenotipleme” ve uzaktan müdahale için yeni fırsatlar sunduğu görülmektedir (Torous vd., 2021). Sohbet etmek ve robot sözcüklerinin birleşimi ile oluşan bir yazılım olan chatbotlar günlük yaşamda hızla kullanılmaya başlanmıştır. Oxford Sözlük’te genellikle internet üzerinden bir kişiyle sohbet edebilen bir bilgisayar programı olarak tanımlanmaktadır (Oxford Dictionary, 2023). “Chatbot’lar” olarak adlandırılan sohbete dayalı kullanıcı arayüzünün kullanımı acil ruh sağlığı ihtiyaçlarını tespit etmek ve bunlara yanıt vermek için akıllı, otomatik bir sistem sunduğu belirtilmektedir. Ancak sohbet robotlarının uygun bağlamsal yanıtlar verme yeteneklerinin sınırlı olması durumunun önemli güvenlik endişeleri oluşturabileceği ve mental sorunları algılamada eksikliklerinin olması nedeniyle şimdilik yalnızca bir tedavi planı bağlamında destekleyici bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir (Torous vd., 2021). SG’yi, insanların yaşamlarında yardımcı olan deneyimler sunmak için bir araç olarak kullanma sürecinde avatarların etkisi tartışılmaktadır. Sanal dünyalar, kullanıcıların kişiselleştirilmiş avatarlar olarak temsil edilen sanal ortamlarda buluşmasını ve diğer kullanıcılarla gerçek zamanlı olarak etkileşim kurmasını sağlamaktadır (Torous vd., 2021). SG’yi uzaktan psikoterapi alanında somutlaştırılması ile avatarların kullanılması bir yenilik olarak görülürken (Matsangidou vd., 2022), terapi süreci dışında eğitim psikolojisi alanında da öğrencilerin kendilerini temsil eden avatarlar yardımıyla oluşturulan sanal sınıf ortamında öğretim elemanı ve diğer öğrencilerle sesli ve yazılı olarak sohbet ederek öğrenme sürecinde olumlu deneyimler yaşamaları yeni uygulama alanları gelişmesini sağlamıştır (Çoban ve Göksu, 2022). Sanal insan temsili olan bireyler olarak ifade edilen avatarlar ile oluşan gerçek ve sanal çevre etkileşiminin yaratacağı sürecin sonuçları hakkında varsayımlar bulunmaktadır (Dikshit ve De Sousa, 2018). Chatbot’lar, otomatikleştirilmiş bir yazılım programı tarafından çalıştırılmalarına rağmen, insanla etkileşime giriyormuş gibi bir görünüm yaratmaları sürecinde kişiselleşmiş avatarların ve SG teknolojilerinin katkısıyla sanalın gerçeğe dönüştüğü ortamların oluşacağı dönemlerin yaklaştığı düşünülmektedir.

SG uygulamalarından özellikle uzaktan eğitim sürecinde de yararlanılmaktadır. Pandemi döneminde Zoom, Skype, Microsoft Teams gibi uygulamalardan yararlanılmıştır. Fakat sınıf ortamın öğrenciler için anlamı farklıdır. SG’den yararlanılarak 360 derecelik bir görünüm oluşturulan sınıf ortamı modülü ile öğrencilere bir çevre oluşturulmuştur. Bu şekilde

uzaktan öğrenmeye karşı öğrencilerin motive olmalarına katkıda bulunulmuştur (Bütüner ve Özdemir, 2021). SG'den yararlanılarak oluşturulan uzaktan eğitim sürecinin desteklediği öğrenme ortamları ile Lisans düzeyindeki öğretmen adaylarından oluşan öğrencileri motive etmek ve sosyalleşmelerini sağlamak amaçlanmıştır (Çoban ve Göksu, 2022). Yüksek düzeyde mevcut olma teknolojilerinin, akranların yokluğuna rağmen sosyal etkileşimlerin simülasyonunu mümkün kılarak uzaktan öğrenme için yenilikçi fırsatlar yarattığı ve bunun da öğrencilerde daha olumlu öğrenme çıktılarını geliştirdiği saptanmıştır (Chiquet vd., 2023). Uzaktan eğitim sürecinde SG kullanımının destekleyici etkilerinden yararlanmanın önemi belirtilmektedir.

Psikoloji alanında SG teknolojilerinden yararlanmanın uzakları yakınlılaştırarak, kullanım pratiklerini sağladığı gerçeğine dikkat çekilmektedir.

PSİKOLOJİDE SANAL GERÇEKLİK KULLANIMININ OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ

Mevcut SG araçlarının çoğalması ile son yıllarda SG teknolojilerinin psikoloji ortamlarında artan bir kullanım oranı görülmektedir. Ancak, yeni bir teknolojinin herhangi bir uygulamasında olduğu gibi, birçok cevaplanmamış soru bulunmaktadır. Bu yeni uygulamanın kişilerin yaşamlarına getirdiği olumlu yönleri olmakla beraber bazı eksikliklerinden oluşan olumsuzluk etkileri de bulunmaktadır.

Psikolojide Sanal Gerçeklik Kullanımının Olumlu Yönleri

SG teknolojilerinin kişilerin yaşamına getirdiği birçok olumlu etki bulunmaktadır. SG'nin genel olarak avantajları; uyaran sunumu üzerinde daha fazla kontrole izin vermesi, yanıt seçeneklerinde çeşitlilik, uyaranların üç boyutta sunumu, karmaşık senaryoların oluşturulması, potansiyel olarak işitsel, dokunsal, koku alma ve hareketin grafiksel olarak oluşturulmuş ortam veya nesnelere eşzamanlı olarak deneyimlenmesini sağlaması, katılımcıların ekolojik olarak daha geçerli bir şekilde yanıt verme olasılığına sahip olması, nesneler arasındaki geometrik ve fotometrik ilişkilerin kesin ve bağımsız manipülasyonu, kaçınma gibi karmaşık katılımcı davranışlarını inceleme olasılığı ve gerçek hayatta yaratılması pratik olmayan, tehlikeli veya etik açıdan sorgulanabilir durumların incelenmesi olarak belirtilmektedir. Algının fiziksel dünyada tam olarak kopyalanması mümkün olmayan durumların uygulama ile kolaylık sağlamanın da olumlu etkileri olduğu belirtilmektedir (Wilson ve Soranzo, 2015). Sürükleyici SG teknolojisi ile kullanıcıların telebulunmayı gerçekleştirebilecekleri göz önüne alındığında, SG teknolojisinin bir ortamın iç ve dış geçerliliğini artırdığı bunun da daha az canlı, daha az gerçekçi olan kağıt veya video kaset üzerinde sunulan etkileşimli uyaranlara göre gerçek dünya olaylarına daha benzer olarak algılanmasını desteklediğine dikkat çekilmektedir.

SG teknolojisi, kontrollü bir laboratuvar ortamında doğal olarak oluşan alan değişkenlerinin kullanımına izin vererek, fiziksel nesneler içeren üç boyutlu ortamların eş zamanlı olarak birden çok kullanıcının aynı sanal dünyaya dalmasını sağlamaktadır. SG teknolojisi yaygın olarak kullanılan statik veya tek seferlik değerlendirme yöntemlerinin yerine dinamik bir ortam sunarken, pasif gözlemsel çalışmalar ya da laboratuvar deneyleri yapmakla sınırlı olan çalışmalar yerine, hassas konuların daha sağlam bir şekilde araştırılmasını teşvik eden ortamlar oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır (Pierce ve Aguinis, 1997). SG'nin siber sağlık psikolojisi açısından prensipte etkili olduğu, düşük maliyet, güven, pratiklik, tolerans, önemli yan etkilerinin olmaması, esneklik ve çok yönlülük dahil çeşitli avantajlara sahip olduğunu göstermektedir (Caponnetto ve Casu, 2022). Ayrıca, bu teknolojinin psikolojide yeni keşifleri kolaylaştırma konusunda muazzam bir potansiyele sahip olduğu fakat mevcudiyet kavramı ile ilgili olarak sanal nesnelerin gerçekten orada olmasına yönelik olarak aştırmacıların dikkate alması gereken süreçler olduğu vurgulanmaktadır (Wilson ve Soranzo, 2015).

SG'nin psikoterapilerde kullanımına yönelik olarak erişilebilirliği artırma, utanma duygularını azaltma ve iyileştirmeye yönelik uyarılar üzerinde kontrolü sağlama yönünden potansiyel avantajları olduğu düşünülmektedir (Segal vd., 2011). Standart maruz kalma terapisinde karşılaşılan ofis ortamının oluşturduğu kısıtlamalar, utanç duyulan bir durumda hastanın terapistin yanından ayrılıp ofisi terke edememe gibi durumlar, tedavinin ücretlerinin yüksek olması hatta uzatılmış seanslar için sağlık sigorta ödemelerinin yapılmaması, terapi süresinden kaynaklanan sorunlar gibi terapistin danışanı ağırlamak için kullandığı birebir ortamlardan kaynaklanan şartların SG temelli maruz bırakma terapisinde yer almaması SG'nin üstün yönleri olarak değerlendirilmektedir (Rothbaum vd 1999b).

SG'nin eğitim psikolojisi alanında kullanımına yönelik olarak olumlu etkilerini gösteren özellikle Türkiye'de yapılmış çalışmalar örnek gösterilerek belirtilmek istenmiştir. Sınıf Öğretmeni Adaylarının eğitimde SG kullanımına ilişkin görüşlerinin incelendiği çalışmada; eğitimde SG kullanımının öğrencilerin aktif olmalarını desteklerken, derslerinin uygulama, kavrama ve konsantrasyon sürecini desteklediği düşünülmektedir (Aydın ve Şahin, 2021). Matematik Öğretmenliği adayları ile yapılan çalışmada ise, SG'nin teorik bilgilerin uygulamaya dönük olarak işlenmesini sağladığı, görsel ve şematik düşünceyi destekleyerek, kavrama sürecini olumlu etkilediği belirtilmiştir (Keskin, 2017). Bu iki çalışmada da öğretmen adayları SG uygulamalarını ilgi çekici olarak değerlendirmişlerdir. Sosyal Bilgiler dersinde iklimler konusunun SG uygulamaları ile gerçekleştirilmesi sonucunda öğrencilerin derslere yönelik olarak alaka ve katılımının arttığı görülmüştür (Gedik, 2020). Tıp alanında hekimlik açısından

canlı modellerde çalışmanın güçlükleri ile çevre koşulları ve etik sorunlar nedeniyle yapılamayan deney ve uygulamalarda SG teknolojilerinden yararlanmanın öğrencilerin katılımı ve motivasyonunu artırdığı belirtilmiştir (Aslan ve Erdoğan, 2017). SG teknolojilerinin çeşitli eğitim alanlarındaki konulara yönelik olarak yapılmış uygulamalı araştırmalar bulunmaktadır. Fen Bilimleri alanında periyodik cetvel öğretimi (Avcı ve Taşdemir 2019), uygulamalı süreçler gerektiren Mesleki Eğitimde donanım dersinin çeşitli konularında (Duran ve Çavuş, 2016), makine mühendisliği ve imalat mühendisliği gibi bölümlerde okutulan bilgisayar destekli imalat derslerinde, öğrencilerin tezgâh kullanarak gerçekleştirmek zorunda oldukları sanal laboratuvar uygulamalarında SG teknolojilerinden yararlanılarak yapılmış olan derslerin öğrencilerin öğrenme sürecindeki kavramada zorluk çektikleri durumları kolaylaştırdığını ve öğrencilerin SG uygulamaları konusunda olumlu görüş bildirdikleri saptanmıştır (Uğuz ve Zehir, 2020). SG'nin eğitim psikolojisi alanında giderek artan kullanımının sağladığı avantajlara dikkat çekilmektedir.

Psikolojide SG kullanımının yaygınlaşmasında SG teknolojilerinin olumlu etkisinin rolü olduğu bir gerçektir. Bu avantajların giderek artması ile kullanım alanlarının yaygınlaşacağı düşünülmektedir.

Psikolojide Sanal Gerçeklik Kullanımının Olumsuz Yönleri

SG teknolojilerinin bir dizi iddia edilen avantajları olmasına rağmen bazı zorlukların ortaya çıktığı görülmektedir. SG'nin dezavantajları açısından bakıldığında, görsel algının incelenmesinde SG kullanımından kaynaklanan sorunlar ile renk, kontrast, alan ve hareket algısındaki farkların gerçek hayatla karşılaştırıldığında yaratabileceği endişenin etkileri olduğu belirtilmektedir (Wilson ve Soranzo, 2015). SG uygulamalarının bazı sınırlılıklarına dikkat çekilmek istenmektedir.

Çeşitli uygulamalarda sanal ortam sistemlerinin yaygın olarak kullanılması sonucu SG teknolojilerinde başa takılan ekranlarından kaynaklanan Siber Hastalık (SH-Cybersickness-CS) yaşayabilmektedirler (Kennedy vd., 1997; Chang vd., 2020). Bu hastalıkların; görsel sorunlar (Kennedy vd., 1997; Chang vd., 2020; Pierce ve Aguinis, 1997), yorgunluk, uyuşukluk (Kennedy vd., 1997; Pierce ve Aguinis, 1997), hareket güçlüğü, baş ağrısı (Pierce ve Aguinis, 1997), baş dönmesi (Bayraktar ve Kaleli, 2007; Pierce ve Aguinis, 1997), mide bulantısı (Bayraktar ve Kaleli, 2007; Chang vd., 2020; Pierce ve Aguinis, 1997), ataksi, denge bozuklukları (Kennedy vd., 1997), oryantasyon bozukluğu (Kennedy vd., 1997; Chang vd., 2020) gibi yan etkileri görülebilmektedir. Bu sanal ortamlara maruziyetten sonra fizyolojik olumsuz etkilerin yanı sıra uyumsuzluk sonucu kognitif ya da psikomotor performansta sorunlar görülebileceği, zihinsel aşırı yük olabileceği belirtilmektedir (Kennedy vd., 1997).

SG teknolojisine ait eksiklikler de dezavantaj olarak görülmektedir. SG'ye ait denemelerin uygulama yöntemlerine yönelik fikir birliği olmaması (Parsons vd., 2017), SG cihazlarının ve yazılımlarının standartlaştırılmasına yönelik eksiklikler ile sınırlamaların (Özsezer ve Ataç, 2021) ve psikometrik analiz sürecinde geliştirilmesi gereken kısımların olduğunun (Parsons vd., 2017; Yıldırım, 2022) belirtilmesi olumsuz yönler olarak ifade edilmektedir. SG sistemlerinin pahalı bulunduğu da sıkça ifade edilen bir dezavantajdır (Bayraktar ve Kaleli). SG teknolojisinin ekipmanlarının maliyetinin zamanla önemli ölçüde azalması beklenmektedir (Pierce ve Aguinis, 1997).

Terapi süreci açısından SG uygulamalarının psikoterapileri daha iyi, daha uygun maliyetli hale getirilmesini ve onları daha geniş bir hasta grubuna sunma potansiyeline ulaşmasını sağladığı belirtilmektedir. Ancak bu durum geleneksel terapinin SG'nin yeni nesile çevirisini kullanan SG terapötik teknikleri gerektirmektedir. Bu uygulamayı ilerletmek için, sağlık hizmetlerinin uzmanlarının eğitime ve yönlendirilmesine ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır (Geraets vd., 2021). SG'ye erişimde ortaya çıkan artışla birlikte, klinik amaçlı profesyoneller için daha kolay erişilebilir hale gelebileceği ama bazı kişilerin profesyonel hizmetler sunmak için yeterli uzmanlığa sahip olmamalarının bir dezavantaj oluşturacağı düşünülmektedir (Dikshit ve De Sousa, 2018). Uygulama ile ilgili olarak, hem hastaları hem de terapistleri ilgilendiren sorunlardan biri de hastaların teknolojiye olan güvensizlikleri sonucu kaçınma eğilimleri oluşabilmektedir. (Meyerbröcker ve Morina, 2021). SG ile tedavi edilecek hastalık türlerinin belirlenmesi, SG'ye maruz kalmanın kendi başına iyileşme için yeterliliğine yönelik soruların bulunması ve SG için uygun olan hasta özelliklerinin sınırlandırılmasına yönelik belirsizlikler terapi sürecinde SG'nin olumsuz yönlerini oluşturmaktadır (Segal vd., 2011).

SG uygulamalarının etik açıdan incelenmesinin gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Müdahale sürecinin denetlenmesi, değerlendirilmesi, uygulama sırasında oluşan güvenlik sorunları, deneyimsiz terapistler tarafından yapılan uygulamalar ve gizlilik ilkesine yönelik etik sorunlara çözüm getirilmesinin gerekliliği belirtilmektedir (Özden vd., 2020). SG uygulamalarının kayıtlı formlarının internet aracılığıyla diğer kişiler tarafından erişilebilir hale gelebileceği, sözel olmayan iletişimi oluşturan yüz ifadesi-vücut duruşu-el hareketlerinin hastaların başa taktıkları ekranlar ile sanal ortamlardan kaynaklanan kısıtlamalar nedeniyle sözsüz iletişimin olumsuz etkilenebileceği, SG teknolojisinin kişilerarası sorunlar konusunda pek rahat olmayan, çekingen kişilerin teknolojinin arkasına saklanmasına neden olabileceği, ileride bireylerin SG değerlendirme ve tedavi araçlarını indirebilecek ya da satın alabilecek durumda olması ile hatalı olarak kendi kendine teşhise ve yetersiz kendi kendine tedaviye yönelme olasılığı, SG

teknolojisini elde etmek ve onu klinik yeterliliğin yerine geçecek bir araç olarak kullanmanın yaratacağı etik sorunlara dikkat çekilmektedir. Bu etik problemleri önlemek için SG uygulamalarını klinik becerilerin yerine koymak yerine terapiyi geliştirmek için kullanılacak bir araç olarak yaklaşılması önerilmektedir (Dikshit ve De Sousa, 2018). Her alanda olduğu gibi psikoloji alanında da olası etik sorunların önceden farkedilip önlenmesini sağlamak önemli görülmektedir.

Zamanla SG uygulamalarına yönelik olarak karşılaşılan sorunların çözüleceği düşünülmektedir. Tüm bu çalışmaların sonucunda dijital teknolojilerin gelişimi ile oluşan SG'nin Psikoloji biliminde de kullanıma açık olduğu görülmektedir. Yapılacak yeni araştırmalar ile SG ile Psikoloji etkileşiminin olumlu süreçler oluşturması beklenmektedir.

SONUÇ

Dijital teknolojinin yaygınlaşması ile birlikte yaşamımıza giren SG uygulamaları hayatı kolaylaştırma ve anlamlaştırma sürecinde katkı sağlayan bir faktör olarak görülmektedir. SG teknolojilerindeki ekipmanların kullanımındaki güçlükler ve maliyet yüksekliği, uygulamada ulaşımdaki problemlerin olması, bazı siber hastalık belirtilerinin görülmesi gibi sorunlar olmakla beraber, dijital olarak sanal dünyalara sağladığı yolculuk ile kişilerin yaşamlarındaki yerini almaktadır.

Sadece eğlence sektöründe değil birçok alanda yararlanılan SG'nin psikoloji biliminde de çeşitli şekillerde kullanıldığının incelendiği bu çalışmada, psikoloji alanındaki araştırmaların giderek arttığı belirlenmiştir. Çocuklar, ergenler, öğrenciler, yetişkinler, yaşlılar gibi gruplarda klinik ve klinik olmayan sınıflamalar çerçevesinde psikoloji alanında SG uygulamaları değerlendirilmiştir. SG teknolojilerinin psikoterapi sürecinde özellikle gerçek ortamların her zaman oluşturulmasının olası olmadığı durumlarda sanal ortamlar ile kişilerin yüzleşmelerini sağladığı sorunlu durumlar için pratiklik oluşturduğu görülmektedir. Klinik olmayan gruplarda ise, SG uygulamalarının bireylerin eğlenmesini, eğitimlerini desteklemesini, güzellikleri paylaşmasını, özellikle teknoloji kullanımında sorun yaşayacağı düşünülen yaşlı gruplarda bile günlük yaşamlarına anlam ve hareketlilik katmasını desteklediği görülmektedir. Kişilerin psikolojik iyi oluş süreçlerinin oluşumuna destek verdiği görülmektedir. Psikoloji disiplini SG teknolojilerinden yararlanılarak gerçekleştirilen uygulamalar henüz yeni olmakla beraber, etik sorunlar aşıldığı taktirde kullanım sürecindeki avantajları nedeniyle yaygınlaşacağı yönünde sinyaller vermektedir. Sosyal davranışı incelemek için bir araç olarak görülen SG, tekrarlanabilirliği, ekolojik geçerliliği ve deneysel kontrolü artırıldığında bazı psikolojik deneylerle uğraşmayı kolaylaştırabilecek umut verici bir araç olarak değerlendirilmektedir. Dijital sağlık teknolojileri, geleneksel bakımı artır-

bilen erişilebilir ve değerlendirilebilir müdahale potansiyeli sunmaktadır. SG'nin uzun vadeli psikolojik durumların klinik yönetiminde kullanımlarını destekleyen daha yeni ortaya çıkan araştırmaların yanı sıra, klinik alanın dışında da psikolojik iyiliğin yönetimine yönelik araştırmaların da olduğu görülmektedir. Bu olumlu etkileri dikkate alındığında, daha fazla sayıda psikoloğun sanal ortamda geliştirilen sosyal davranış araştırmalarında SG uygulamalarını kullanacağı düşünülmektedir.

Teknoloji ile birlikte gelişen “tele” kavramı giderek hayatlarımızın birçok kısmında yerini almaktadır. Uzakları yakın eden bir süreci kapsayan tele psikoloji alanında da yeni oluşumları gündeme getirmektedir. Dünyada COVID-19 Pandemisi ve ardından 2023 yılı Şubat ayında Türkiye’de gerçekleşen deprem ile daha da yaygınlaşan uzaktan yapılan birçok etkinlikte olduğu gibi tele-terapi ve uzaktan eğitim şeklindeki uygulamalar psikoloji alanında da kullanılmaya başlanmıştır. Sohbet robotlarının; terapistlerin ve eğitimcilerin yerini alıp, danışanların ve öğrencilerin avaturları ile gerçekleşecek terapiler ya da dersler bir ütopya olmaktan çıkmaya başlamıştır. Şimdiki ütopiyaların beklenen sonuçları karşılamayıp, insanlar üzerindeki iyiliğin eriyip, yerini distopyaya bırakabileceği gerçeği de mevcut gündemi oluşturmaktadır. Sanal Gerçeklik teknolojisinin yarattığı-yaratacağı süreç eğlenceli ve kolaylaştırıcı olarak görülmektedir. Fakat ileride psikologlar ve eğitimciler yerlerini yapay zekanın robotlarına bırakıp, işsiz kalacakları gerçeği ile yüzleştiklerinde eğlencenin kaba dönüşmesi durumunun da bir olasılık olarak düşünülmesinin gerekliliği belirtilmektedir. Dijital teknolojinin yaratacağı izlere ve SG'nin insan hayatındaki etkilerine yönelik olarak belirsizlikler yaşanmaktadır. Gün geldiğinde gerçeğin nerede bittiği-başladığı durumu ile sanalın nerede başladığı-bittiği karmaşasının insanlık sürecini olumsuz yönlendirerek, hızlı çöküşlerin oluşmasını engellemek için alınacak önlemler yine insanların kendilerine yönelik gelişimleriyle olacağına açıklık getirilmek istenmektedir. Bu bağlamdan bakıldığında negatif örneklemelerin oluşturacağı kısıtlamalar yerine, bilim ve teknolojinin insanlık elinde pozitif alanlara yönlendirilmesi önerilmektedir. Bu süreçte SG gibi bir dijital iletişim kaynağının bireylerin mutluluğa yönlendirmek amaçlı kullanılan psikoloji biliminin etkileşimi ile insanlığın öznel iyi oluşunun sağlanmasındaki önemi vurgulanmaktadır. Henüz insansı ya da yapay robotlarla duygunun tam bir kopyasının oluşturulamadığı bir zaman diliminde olduğumuzdan, şimdilik, SG uygulamalarının yararlı etkilerinden maksimum boyutta yararlanarak keyfini sürmek önerilmektedir. Sanal bir gerçekliğin yaratıldığı bu dünyada Psikoloji-Sanal Gerçeklik etkileşimi sürecinde insanların öznel iyi oluşuna katkısının gerçekleşmesini beklemeyi ütopya olmaktan çıkarıp, GERÇEK yapma yolundaki gücün yine insanların elinde olduğuna dikkat çekilmek istenmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, M. ve Shaikh, Z. A. (2018). An effective virtual reality based remedy for acrophobia. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 9(6), 162-167.
- Akdeniz, S., Ahçı, Z. ve Yumuşak, S. (2020). Sanal gerçeklik ve psikoterapide kullanımı. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (4), 1-20.
- Aksel-Stenberdt, V. ve Makransky, G. (2023). Mastery experiences in immersive virtual reality promote pro-environmental waste-sorting behavior. *Computers & Education*, 198, 1-17. doi:10.1016/compedu.2023.104760
- Alexanian, S., Foxman, M. ve Pimentel, D. (2022). Virtual reality and music's impact on psychological well-being. *Frontiers in Rehabilitation Sciences*, 3, 1-16. doi:10.3389/fresc.2022.864990
- Anderson, P. L., Price, M., Edwards, S. M., Obasaju, M. A., Schmertz, S. K., Zimand, E. ve Calamaras, M. R. (2013). Virtual reality exposure therapy for social anxiety disorder: A Randomized controlled trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 81(5), 751-760.
- Aslan, R. ve Erdoğan, S. (2017). 21.Yüzyılda hekimlik eğitimi: Sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, hologram. *Kocatepe Veterinary Journal*, 10(3), 204-212.
- Avcı, M. F. ve Taşdemir, Ş. (2019). Artırılmış ve sanal gerçeklik ile periyodik cetvel öğretimi. *Selçuk-Teknik Dergisi*, 18(2), 68-83.
- Aydın, F. ve Şahin, Ç. (2021). Sınıf öğretmenleri adaylarının eğitimde sanal gerçeklik kullanımına ilişkin görüşleri. *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 123-139.
- Bailenson, J. N., Blascovich, J., Beall, A. C. ve Loomis, J. M. (2003). Interpersonal distance in immersive virtual environments. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(7), 819-833. doi:10.1177/0146167203029007002
- Bailey, J. O. ve Bailenson, J. N. (2017) Considering virtual reality in children's lives. *Journal of Children and Media*, 11(1), 107-113. doi:10.1080/17482798.2016.1268779
- Bayraktar, E. ve Kaleli, F. (2007). Sanal gerçeklik ve uygulama alanları. *Akademik Bilişim*, 1(6), 1-6.
- Bellani, M., Fornasari, L., Chittaro, L. ve Brambilla, P. (2011). Virtual reality in autism: State of the art. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 20(3), 235-238.
- Belloch, A., Cabedo, E., Carrió, C., Lozano-Quilis, J. A., Gil-Gómez, J. A. ve Gil-Gómez, H. (2014). Virtual reality exposure for OCD: Is it feasible?. *Revista de Psicopatología y Psicología Clínica*, 19(1), 37-44.
- Bilge, Y., Gül, E. ve Birçek, N. I. (2020). Bir sosyal fobi vakasında bilişsel davranışçı terapi ve sanal gerçeklik kombinasyonu. *Bilişsel Davranışçı Psiko-*

- terepi ve Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 158-165. doi:10.5455/JCBPR.61718
- Botella, C., Villa, H., Baños, R., Perpiña, C., ve García-Palacios, A. (1999). The treatment of claustrophobia with virtual reality: Changes in other phobic behaviors not specifically treated. *Cyber Psychology & Behavior*, 2(2), 135-141. doi:10.1089/cpb.1999.2.135
- Botella, C., García-Palacios, A., Villa, H., Baños, R. M., Quero, S., Alcañiz, M. ve Riva, G. (2007). Virtual reality exposure in the treatment of panic disorder and agoraphobia: A controlled study. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 14, 164-175. doi:10.1002/cpp.524
- Bouchard, S., Cote, S., St-Jacques, J., Robillard, G., ve Renaud, P. (2006). Effectiveness of virtual reality exposure in the treatment of anacarophobia using 3D games. *Technology and Health Care*, 14, 19-27.
- Brown, J. A. (2019). An exploration of virtual reality use and application among older adult populations. *Gerontology & Geriatric Medicine*, 5, 1-7. doi:10.1177/2333721419885287
- Bütüner, R ve Özdemir, E. (2021). Sanal gerçeklik teknolojisi ile eğitimde devamlılığın sağlanması: Covid-19 salgınında karantinadaki öğrenciler. *Bilişim Sistemleri ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 1-7.
- Cadet, L. B., Reynaud, E. ve Chainay, H. (2022). Memory for a virtual reality experience in children and adults according to image quality, emotion, and sense of presence. *Virtual Reality*, 26(1), 55-75. doi: 10.1007/s10055-021-00537-y
- Caponnetto, P. ve Casu, M. (2022). Update on cyber health psychology: Virtual reality and mobile health tools in psychotherapy, clinical rehabilitation, and addiction treatment. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(6), 1-12. doi:10.3390/ijerph19063516
- Celik, Z., Alptekin, F. B. ve Yavuz, K. F. (2020). Acrophobia treatment with virtual reality-assisted acceptance and commitment therapy: two case reports. *Dusunen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 33, 317-324. doi:10. 14744/DAJPNS.2020.00097
- Cesa, G. L., Manzoni, G. M., Bacchetta, M., Castelnuovo, G., Conti, S., Gaggioli, A., Mantovani, F., Molinari, E., Cárdenas-López, G. ve Riva, G. (2013). Virtual reality for enhancing the cognitive behavioral treatment of obesity with binge eating disorder: Randomized controlled study with one-year follow-up. *Journal of Medical Internet Research*, 15(6), 1-13.
- Chang, E., Kim, H. T., ve Yoo, B. (2020). Virtual reality sickness: A review of causes and measurements. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 36(17), 1658-1682. doi:10.1080/10447318.2020.1778351
- Chaze, F., Hayden, L., Azevedo, A., Kamath, A., Bucko, D., Kashlan, Y., Dube, M., De Paula, J., Jackson, A., Reyna, C., Warren-Norton, K., Dupuis, K. ve Tsotsos, L. (2022). Virtual reality and well-being in older adults: Results from a pilot implementation of virtual reality in long-term care. *Journal*

of Rehabilitation and Assistive Technologies Engineering, 9, 1-12. doi:10.1177/20556683211072384

- Chiquet, S., Martarelli, C. S., Weibel, D. ve Mast, F. W. (2023). Learning by teaching in immersive virtual reality-Absorption tendency increases learning outcomes. *Learning and Instruction*, 84, 1-13. doi:10.1016/j.learninstruc.2022.101716
- Çoban, M. ve Göksu, İ. (2022). Using virtual reality learning environments to motivate and socialize undergraduates in distance learning. *Participatory Educational Research*, 9(2), 199-218. doi:10.17275/per.22.36.9.2
- Daffern, H., Camlin, D. A., Egermann, H., Gully, A. J., Kearney, G., Neale, C. ve Rees-Jones, J. (2019). Exploring the potential of virtual reality technology to investigate the health and well being benefits of group singing. *International Journal of Performance Arts and Digital Media*, 15(1), 1-22. doi:10.1080/14794713.2018.1558807
- D'Cunha, N. M., Nguyen, D., Naumovski, N., McKune, A. J., Kellet, J., Georgousopoulou, E. N., Frost, J. ve Isbel, S. (2019). A mini-review of virtual reality-based interventions to promote well-being for people living with dementia and mild cognitive impairment. *Gerontology*, 65(4), 430-440. doi:10.1159/000500040
- Derin, G. ve Öztürk, E. (2020). Yapay zeka psikolojisi ve sanal gerçeklik uygulamaları. Öztürk E., editör. *Siber Psikoloji*. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri, 41-47.
- Didehbani, N., Allen, T., Kandalaft, M., Krawczyk, D. ve Chapman, S. (2016). Virtual Reality Social Cognition Training for children with high functioning autism. *Computers in Human Behavior*, 62, 703-711. doi:10.1016/j.chb.2016.04.033
- Difede, J., ve Hoffmann, H. J. (2002). Virtual reality exposure therapy for world trade center post-traumatic stress disorder: A case report. *CyberPsychology & Behavior*, 5(6), 529-535. doi:10.1089/109493102321018169
- Difede, J., Cukor, J., Jayasinghe, N., Patt, I., Jedel, S., Spielman, L., Giosan, C., ve Hoffman, H. G. (2007). Virtual reality exposure therapy for the treatment of posttraumatic stress disorder following September 11, 2001. *Clinical Psychiatry Journal*, 68(11), 1639-1647.
- Dikshit, R. ve De Sousa, A. (2018). Ethical aspects of using virtual reality in online psychotherapy. *Global Bioethics Enquiry*, 6(3), 157-159.
- Donker, T., Van Esveld, S., Fischer, N. ve Van Straten, A. (2018). OPhobia-towards a virtual cure for acrophobia: Study protocol for a randomized controlled trial. *Trials*, 19(1), 1-11. doi:10.1186/s13063-018-2704-6
- Duran, İ. U. ve Çavuş, V. (2016). Akıllı telefon tabanlı sanal gerçekliğin mesleki eğitimde uygulanması. *Mesleki Bilimler Dergisi*, 5(2), 6-11.
- Emmelkamp, P. M. G., Krijn, M., Hulsbosch, A. M., de Vries, S., Schuemie, M.

- J., van der Mast, C.A.P.G. (2002). Virtual reality treatment versus exposure in vivo: A comparative evaluation in acrophobia. *Behaviour Research and Therapy*, 40(5), 509-516.
- Fang, Y., Han, D. ve Luo, H. (2019). A virtual reality application for assessment for attention deficit hyperactivity disorder in schoolaged children. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 15, 1517-1523.
- Freeman, D. (2008). Studying and treating schizophrenia using virtual reality: A new paradigm. *Schizophrenia Bulletin*, 34(4), 605-610. doi:10.1093/schbul/sbn020
- Freeman, D., Bradley, J., Antley, A., Bourke, E., DeWeever, N., Evans, N., Černis, E., Sheaves, B., Waite, F., Dunn, G., Slater M. ve Clark, D. M. (2016). Virtual reality in the treatment of persecutory delusions: Randomised controlled experimental study testing how to reduce delusional conviction. *The British Journal of Psychiatry*, 209, 62-67. doi:10.1192/bjp.bp.115.176438
- Garcia-Palacios, A., Hoffman, H., Carlin A., Furness III, T. A., Botella, C. (2002). Virtual reality in the treatment of spider phobia: A controlled study. *Behaviour Research and Therapy*, 40, 983-993.
- Gedik, R. (2020). Sanal gerçeklik teknolojisinin ortaokul Sosyal Bilgiler dersi iklimler konusunda kullanılması üzerine öğrenci görüşleri. *Journal of Innovative Research in Social Studies*, 3(1), 33-53.
- Geraets, C. N. W., van der Stouwe, E. C. D., Pot-Kolder, R. ve Veling, w. (2021). Advances in immersive virtual reality interventions for mental disorders: A new reality?. *Current Opinion in Psychology*, 41, 40-45. doi:10.1016/j.copsyc.2021.02.004
- Inözü, M., Celikcan, U., b, Akin, B. ve Mustafaoğlu Cicek, N. (2020). The use of virtual reality (VR) exposure for reducing contamination fear and disgust: Can VR be an effective alternative exposure technique to in vivo?. *Journal of Obsessive-Compulsive and Related Disorders*, 25, 1-9. doi:10.1016/j.jocrd.2020.100518
- Işıklı, S., Baran, Z. ve Aslan, S. (2019). Özgül fobilerde sanal gerçeklik teknolojisi uygulamaları ile tedaviye yardımcı araç geliştirme: Bir etkililik çalışması. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 22, 316-328. doi:10.5505/kpd.2019.43660
- Jerald, J. (2016). *The VR Book: Human-Centered Designed for Virtual Reality*. Ed. M. T. Özsu. Illinois: Association for Computing Machinery and Morgan & Claypool Publishers.
- Kaya-Erdem, B. ve Karakoç, E. (2020). Yas ve melankolide sanal gerçekliğin duygulanımsal boyutu. *Intermedia International e-Journal*, 7(12), 252-269. doi:10.21645/intermedia.2020.79
- Ke, F. ve Lee, S. (2015). Virtual reality based collaborative design by children with high-functioning autism: Design-based flexibility, identity, and norm construction. *Interactive Learning Environments*, 24(7), 1511-1533. doi:10.1080/10494820.2015.1040421

- Kennedy, R. S., Lanham, D. S., Drexler, J. M., Massey, C. J., ve Lilienthal, M. G. (1997). A comparison of cybersickness incidences, symptom profiles, measurement techniques, and suggestions for further research. *Teleoperators and Virtual Environments*, 6(6), 638-644. doi:10.1162/pres.1997.6.6.638
- Keskin, İ. (2017). Matematik öğretmeni adaylarının eğitimde sanal gerçeklik kullanimina ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(11), 294-302.
- Kim, K., Kim, C.-H., Cha, K. R., Park, J., Han, K., Kim, Y. K., Kim, J.-J., Kim, I. Y. ve Kim, S. I. (2008). Anxiety provocation and measurement using virtual reality in patients with Obsessive-Compulsive Disorder. *CyberPsychology & Behavior*, 11(6), 637-641. doi:10.1089/cpb.2008.0003
- Kim, S. ve Kim, E. (2020). The use of virtual reality in psychiatry: A review. *Journal of the Korean Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 31(1), 26-32. doi:10.5765/jkacap.190037
- Klingenberg, S., Jørgensen, M. L. M., Dandanell, G., Skriver, K., Mottelson, A. ve Makransky, G. (2020). Investigating the effect of teaching as a generative learning strategy when learning through desktop and immersive VR: A media and methods experiment. *British Journal of Educational Technology*, 51(6), 2115-2138. doi:10.1111/bjet.13029
- Krijn, M., Emmelkamp, P. M. G., Biemond, R., de Wilde de Ligny, C., Schuemie, M. J., van der Mast, C. A. P. G. (2004). Treatment of acrophobia in virtual reality: The role of immersion and presence. *Behaviour Research and Therapy*, 42(2), 229-239. doi:10.1016/S0005-7967(03)00139-6
- Lee, L. N., Kim, M. J. ve Hwang, W., J. (2019). Potential of augmented reality and virtual reality technologies to promotewellbeing in older adults. *Applied Sciences*, 9(17), 1-17. doi:10.3390/app9173556
- Li, A., Montañó, Z., Chen, V. J. ve Gold, J. I. (2011). Virtual reality and pain management: Current trends and future directions. *Pain Management*, 1(2), 147-157. doi:10.2217/pmt.10.15
- Li, Y., Song, H. ve Guo, R. (2021). A study on the causal process of virtual reality tourism and its attributes in terms of their effects on subjective well-being during COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(3), 1-16. doi: 10.3390/ijerph18031019
- Liu, Q., Wang, Y., Tang, Q. ve Liu, Z. (2020). Do you feel the Same as I do? Differences in virtual reality technology experience and acceptance between elderly adults and college students. *Frontiers in Psychology*, 11, 1-11. doi: 10.3389/fpsyg.2020.573673
- Makransky, G ve Mayer, R. E. (2022). Benefits of taking a virtual field trip in immersive virtual reality: Evidence for the immersion principle in multimedia learning. *Educational Psychology Review*, 34(3), 1771-1798. doi:10.1007/s10648-022-09675-4

- Malbos, E. Mestre, D. R., Note, I. D. ve Gellato, C. (2008). Virtual reality and claustrophobia: Multiple components therapy involving game editor virtual environments exposure. *Cyberpsychology & Behavior*, 11(6), 695-697. doi:10.1089/cpb.2007.0246
- Martin, H. V., Botella, C., García-Palacios, A. ve Osmá, J. (2007). Virtual reality exposure in the treatment of panic disorder with agoraphobia: A case study. *Cognitive and Behavioral Practice*, 14, 58-69.
- Matsangidou, M., Otkhmezuri, B., Ang, C. S., Avraamides, M., Riva, G., Gaggioli, A., Iosif, D. ve Karekla, M. (2022) "Now i can see me" designing a multi-user virtual reality remote psychotherapy for body weight and shape concerns. *Human-Computer Interaction*, 37(4), 314-340. doi: 10.1080/07370024.2020.1788945
- Matsangidou, M. , Solomou, T., Frangoudes, F., Ioannou, K., Theofanous, P., Pappayianni, E. ve Pattichis, C. S. (2023). Affective out-world experience via virtual reality for older adults living with mild cognitive impairments or mild dementia. *International Journal of Environmental Research Public Health*, 20(4), 1-15. doi.org/10.3390/ijerph20042919
- Meyerbröker, K. ve Morina, N. (2021). The use of virtual reality in assessment and treatment of anxiety and related disorders. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 28(3), 466-476. doi:10. 1002/cpp.2623
- Mo, J., Vickerstaff, V., Minton, O , Tavabie, S., Taubert, M., Stone, P ve White, N. (2022). How effective is virtual reality technology in palliative care? A systematic review and meta-analysis. *Palliative Medicine*, 36(7), 1047-1058. doi:10.1177/02692163221099584
- Montana, J. I., Matamala-Gomez, M., Maisto, M., Mavrodiev, P. A., Cavalera, C. M., Diana, B., Mantovani, F. ve Realdon, O. (2020). The benefits of emotion regulation interventions in virtual reality for the improvement of wellbeing in adults and older adults: A systematic review. *Journal of Clinical Medicine*, 9(2), 1-22. doi:10.3390/jcm9020500
- North, M. M., North, S. M. ve Coble, J. R. (1997). Virtual environments psychotherapy: A case study of fear of flying disorder. *Presence*, 6(1), 127-132.
- Oxford Dictionary. (2023). <https://oxfordlearnersdictionaries.com>. (Erişim tarihi: 09.03.2023).
- Özden, Ö. (2020). Sanal gerçeklik destekli maruz bırakma uygulamaları avantajlar sınırlılıklar ve etik konular. *Eğitimde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 3(2), 38-51.
- Özkan, F. ve Zincir, H. (2017). Serebral palsili çocukların rehabilitasyonunda sanal gerçeklik tedavisi: Sistematiik derleme. *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 26(2), 181-188.
- Özsezer, G. ve Ataç, M. (2021). Sanal gerçeklik uygulamalarıyla mindfulness temelli stres azaltma programının hemşirelikte kullanımı. *Journal of Awareness*. 6(3), 123-131. doi:10.26809/joa.6.3.04

- Park, K.-M., Ku, J., Choi, S.-H., Jang, H.-J., Park, J.-Y., Kim, S. I. ve Kim, J.-J. (2011). A virtual reality application in role-plays of social skills training for schizophrenia: A randomized, controlled trial. *Psychiatry Research*, 186, 166-172. doi:10.1016/j.psychres.2011.04.003
- Parrish, D. E., Oxhandler, H. K., Duron, J. F., Swank, P., ve Bordnick, P. (2016). Feasibility of virtual reality environments for adolescent social anxiety disorder. *Research on Social Work Practice*, 26(7), 825-835. doi:10.1177/1049731514568897
- Parsons, S. ve Cobb, S. (2011). State-of-the-art of virtual reality technologies for children on the autism spectrum. *European Journal of Special Needs Education*, 26(3), 355-366. doi:10.1080/08856257.2011.593831
- Parsons, T. D., Bowerly, T., Buckwalter, J. G. ve Rizzo. A. A. (2007). A controlled clinical comparison of attention performance in children with ADHD in a virtual reality classroom compared to standard neuropsychological methods. *Child Neuropsychology*, 13, 363-381. doi: 10.1080/13825580600943473
- Parsons, T. D. , Riva, G., Parsons, S., Mantovani, F., Newbutt, N., Lin, L., Venturini, E. ve Hall, T. (2017). Virtual reality in pediatric psychology. *Pediatrics*, 140, 86-91. doi: 10.1542/peds.2016-1758I
- Peng, X., Menhas, R., Dai, J. ve Younas, M. (2022). The COVID-19 pandemic and overall wellbeing: Mediating role of virtual reality fitness for physical-psychological health and physical activity. *Psychology Research and Behavior Management*, 15, 1741-1756.
- Pierce, C. ve Aguinis, H. (1997). Using virtual reality technology in organizational behavior research. *Journal of Organizational Behavior*, 18, 407-410.
- Plante, T. G., Aldridge, A., Su, D., Bogdan, R., Belo, M. ve Kahn, K. (2003). Does virtual reality enhance the management of stress when paired with exercise? An exploratory study. *International Journal of Stress Management*, 10(3), 203-216.
- Pretsch, J., Pretsch, E., Saretzki, J., Kraus, H. ve Grossmann, G. (2020). Improving employee well-being by means of virtual reality-REALEX: An empirical case study. *European Journal of Economics and Business Studies*, 6(1), 95-105.
- Riva, G. (2005). Virtual reality in psychotherapy: Review. *CyberPsychology & Behavior*, 8(3), 220-240.
- Rothbaum, B. O., Hodges, L., Kooper, R., Opdykes, D., Williford, J., ve North, M. (1995). Effectiveness of computer-generated (virtual reality) graded exposure in the treatment of acrophobia. *American Journal of Psychiatry*, 152(4), 626-628.
- Rothbaum, B. O., Hodges, L., Watson, B. A., Kessler, G. D. ve Opdyke, D. (1996). Virtual reality exposure therapy in the treatment of fear of flying: A case report. *Behaviour Research and Therapy*, 34, 477-481.

- Rothbaum, B. O., Hodges, L., Alarcon, R., Ready, D., Shahar, F., Graap, K., Pair, J., Hebert, P., Gotz, D., Wills, B. ve Baltzell, D. (1999a). Virtual reality exposure therapy for PTSD Vietnam veterans: A case study. *Journal of Traumatic Stress*, 12(2), 263-271.
- Rothbaum, B. O., Hodges, L. ve Smith, S. (1999b). Virtual reality exposure therapy abbreviated treatment manual: Fear of flying application. *Cognitive and Behavioral Practice*, 6, 234-244. doi:10.1016/S1077-7229(99)80081-9
- Segal, R., Bhatia, M. ve Drapeau, M. (2011). Therapists' perception of benefits and costs of using virtual reality treatments. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(1-2), 29-34. doi:10.1089/cyber.2009.0398
- Siani, A. ve Marley, S. A. (2021). Impact of the recreational use of virtual reality on physical and mental wellbeing during the Covid-19 lockdown. *Health and Technology*, 11(2), 425-435. doi: 10.1007/s12553-021-00528-8
- Sterna, R. ve Zibrek, K. (2021). Psychology in virtual reality: Toward a validated measure of social presence. *Frontiers in Psychology*, 12, 1-4. doi:10.3389/fpsyg.2021.705448
- Steuer, J. (1992). Defining virtual reality: Dimensions determining telepresence. *Journal of Communication*, 42(4), 73-93. doi:10.1111/j.1460-2466.1992.tb00812.x
- Syed-Abdul, S., Malwade, S., Nursetyo, A. A., Sood, M., Bhatia, M., Barsasella, D., Liu, M. F., Chang, C.-C., Srinivasan, K., Raja, M. ve Li, Y.-C. J. (2019). Virtual reality among the elderly: A usefulness and acceptance study from Taiwan. *BMC Geriatrics*, 19(1), 1-10. doi: 10.1186/s12877-019-1218-8
- TDK. (2023). Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Türk Dil Kurumu <https://sozluk.gov.tr>. (Erişim tarihi: 09.03.2023).
- Tominari, M., Uozumi, R., Becker, C. ve Kinoshita, A. (2021). Reminiscence therapy using virtual reality technology affects cognitive function and subjective well-being in older adults with dementia. *Cogent Psychology*, 8, 1-20. doi:10.1080/23311908.2021.1968991
- Torous, J., Bucci, S., Bell, I. H., Kessing, L. V., Faurholt-Jepsen, M., Whelan, P., Carvalho, A. F., Keshavan, M., Linardon, J. ve Firth, J. (2021). The growing field of digital psychiatry: current evidence and the future of apps, social media, chatbots, and virtual reality. *World Psychiatry*, 20(3), 318-335.
- Uğuz, S. ve Zehir, B. (2020). İmalat mühendisliği eğitimi için sanal gerçeklik sistemi tasarımı ve geliştirilmesi. *Fen Bilimleri Dergisi*, 8(4), 845-857.
- Üzümcü, E., Akın, B., Nergiz, H., İnözü, M. ve Çelikcan, U. (2018). Anksiyete bozukluklarında sanal gerçeklik. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 10(1), 99-117. doi:10.18863/pgy.336593
- Van Bennekom, M. J., Kasanmoentalib, M. S., de Koning, P. P. ve Denys, D. (2017). A virtual reality game to assess obsessive-compulsive disorder.

Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 20(11), 718-722.
doi:10.1089/cyber.2017.0107

- Van Houwelingen-Snippe, J., Ben Allouch, S., ve Van Rompay, T. J. L. (2021). Virtual reality representations of nature to improve well-being amongst older adults: A rapid review. *Journal of Technology in Behavioral Science*, 6, 464-485. doi:10.1007/s41347-021-00195-6
- Vardarlı, B. (2021). Teknolojik bir yaklaşım: Sanal gerçeklik maruz bırakma terapisi. *Ege Eğitim Dergisi*, 22(1), 40-56. doi:10.12984/egced.807422
- Wald, J. (2004). Efficacy of virtual reality exposure therapy for driving phobia: A multiple baseline across-subjects design. *Behavior Therapy*, 35, 621-635.
- Wald, J. ve Taylor, S. (2000). Efficacy of virtual reality exposure therapy to treat driving phobia: A case report. *Journal of Behaviour Therapy and Experimental Psychiatry*, 31, 249-257.
- Wilson, C. J. ve Soranzo, A. (2015). The use of virtual reality in psychology: A case study in visual perception. *Computational and Mathematical Methods in Medicine*, 2015, 1-7. doi:10.1155/2015/151702
- Yahara, M., Niki, K., Ueno, K., Okamoto, M., Okuda, T., Tanaka, H., Naito, Y., Ishii, R., Ueda, M., ve Ito, T. (2021). Remote Reminiscence using immersive virtual reality may be efficacious for reducing anxiety in patients with Mild Cognitive Impairment even in COVID-19 Pandemic: A case report. *Biological Pharmaceutical Bulletin*, 44 (7), 1019-1023.
- Yıldırım, E. (2022). Dijital Nöropsikoloji: Yaşlı bireylerin bilişsel işlevlerinin değerlendirilmesinde kullanılan teknolojik yaklaşımlar. *Psikoloji Çalışmaları*, 42(1), 43-69. doi:10.26650/SP2021-963370
- Zhai, K., Dilawar, A., Yousef, M. S., Holroyd, S., El-Hammali, H. ve Abdelmonem, M. (2021). Virtual reality therapy for depression and mood in long-term care facilities. *Geriatrics*, 6(2), 1-12. doi:10.3390/geriatrics6020058

Bölüm 8

ABD İKLİM POLİTİKALARI VE FARKLI BAŞKANLIK DÖNEMLERİNDEKİ GELİŞMELER

Evren SAPMAZ VERAL¹

¹ Dr., Ankara Üniversitesi Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-7936-7416, e-posta: esveral@gmail.com

GİRİŞ

Dünyanın en büyük ekonomisine, en kalabalık üçüncü nüfusuna ve en geniş üçüncü yüzölçümüne sahip Amerika Birleşik Devletleri (ABD), küresel iklim politikasının temel aktörlerinden biridir. İklim değişikliğinde Avrupa ülkeleri ile birlikte tarihsel sorumluluğu en fazla olan ülkeler arasında bulunan ABD’de enerji, ulaşım, tarım gibi başlıca sektörlerde ağırlıklı olarak fosil yakıtlar kullanılmaktadır (US NDC, 2021).

Günümüzde ciddi bir güvenlik sorununa dönüşen iklim değişikliğinin gerçekleştiği konusunda ABD uzunca bir süre ayak diremiş, sadece şirketler değil, özellikle Cumhuriyetçi parti dönemlerinde hükümet de inkarcı ve şüphecî çalışmaları desteklemiş; iklim değişikliğiyle mücadele için yürütülen uluslararası ortak çabaları da engelleyen bir tutum izlemiştir. Ulusal düzeyde de ortak bir politika oluşturulması kolay olmamıştır. ABD’nin iklim değişikliği ile mücadele politikasının temellerinden birini Başkan Nixon döneminde 1970’de kabul edilen Temiz Hava Yasası oluşturmaktadır. Yasanın 1977 ve 1990 yıllarında revize edilen 108. Maddesi, Çevre Koruma Ajansı (EPA)’ya halk sağlığına zarar vereceği öngörülen hava kirliliğine yol açan kirleticilere ilişkin düzenleme yapma yetkisi vermiş ve belirlenmiş standartlara ulaşılması için eyaletleri hava kalitesini iyileştirmeye zorunlu kılmıştır. Yasa, daha sonra asit yağmuru ve ozon tabakasının incilmesi gibi problemlere de cevap verecek şekilde revize edilmiştir (EPA, 2022a). 1999 yılında, yasanın iklim değişikliği ile mücadele için EPA tarafından kullanılması yolunu tıkayan Kongre karşısında, çevreciler eyaletlerde dava açmaya başlamıştır. Nisan 2007’de Massachusetts eyaleti EPA davasında, ABD Yüksek Mahkemesi’nin ‘EPA’nın sera gazı salımlarını düzenleyebileceği ve düzenlemesi gerektiği’ yönündeki kararı doğrultuda EPA, yasayı CO₂ emisyonlarına da kapsayacak şekilde yeniden düzenlemiştir, söz konusu mahkeme kararı ABD’de iklim değişikliği ile mücadele için alınmış en doğru kararlardan biri olarak görülmektedir.

ABD’nin son otuz yıldaki iklim değişikliği ile mücadele sözleşmesi kapsamında yürütülen müzakerelerdeki pozisyonu, ulusal çıkarlarının korunması, piyasa araçlarının kullanılması ve ikili ilişkilerin kurulması ile karakterize edilmektedir (Kovalev, 2022). ABD, CO₂ emisyonlarının azaltımına ilişkin tüm ülkeler tarafından bağlayıcı taahhütler yerine gönüllü taahhütlerin kabul edilmesinde ısrarcı olmuştur. 1992 tarihli Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin (BMİDÇS) kabul edildiği yılda ilk onaylayan ülkelerden biri olan ABD, zorunlu emisyon azaltımı getiren Kyoto Protokolünü imzalamış ancak onaylamamıştır. Başkan Yardımcısı Al Gore tarafından temsil edilen Clinton yönetimi Kyoto Protokolü’nü imzalamasına rağmen, gerekli olan üçte ikilik çoğunluğu alamayacağı için hiçbir zaman ABD Senatosu’na değerlendirilmek üzere sunulmamıştır (Selin ve Vandever, 2011). ABD’nin protokole taraf ol-

mayan tek büyük sanayileşmiş ülke olması hem gelişmekte olan hem de sanayileşmiş ülkeleri kızdırmış, bu durum 2000’li yıllarda küresel iklim değişikliği politikalarına yön veren bir unsur olmuştur.

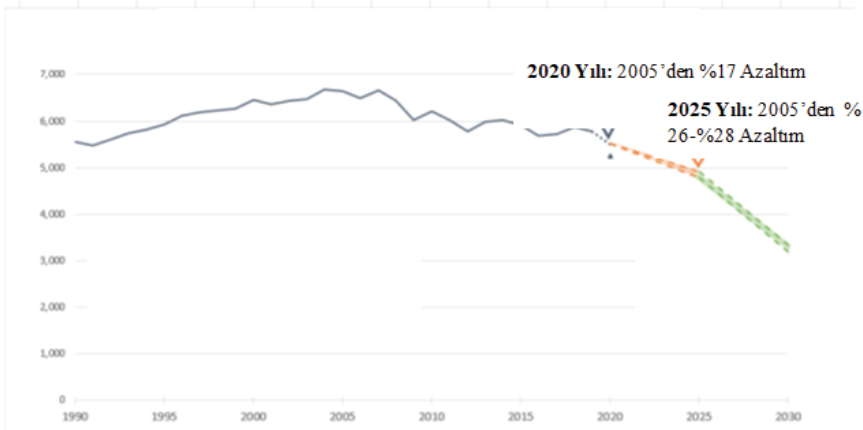
ABD’nin hem ulusal hem uluslararası iklim değişikliği mücadele politikası, en son Obama, Trump ve Biden dönemlerinin de karşılaştırılmasından da görüleceğe üzere yönetime gelen Başkanlarla birlikte değişime uğramaktadır, bunun en güncel örneği ise Paris Anlaşması’na katılım süreci olmuştur. Trump, Obama döneminde katılım sağlanan Paris İklim Anlaşmasından çekilmişken, Biden yönetime geldiği günün ertesinde ABD’nin anlaşmaya yeniden katılımını açıklamış, bu dönemde ABD, Paris Anlaşması kapsamında sunduğu Ulusal Katkı Beyanı’nda (Nationally Determined Contribution-NDC) 2030 yılı’nda 2005 seviyelerine göre yüzde 50-52 azaltım hedefini açıklamıştır (US NDC, 2021).

Bu çalışmanın amacı, ABD’nin iklim değişikliği ile mücadele politikalarını değerlendirmek ve farklı başkanlık dönemlerinde bu politikaların nasıl bir değişim gösterdiğini incelemektir. Çalışmanın ilk bölümünde ABD’nin sera gazı emisyonları ve sektörel dağılımı incelenecek, Paris Anlaşması uyarınca Biden döneminde sunulan 2021 tarihli son Ulusal Katkı Beyanı değerlendirilecek, ardından Cumhuriyetçi ve Demokrat Parti yönetimlerinde ulusal ve uluslararası iklim politikasındaki gelişmeler incelenecek; son olarak süreçte hükümet dışı aktörlerin yaklaşımı ve iklim değişikliği ile mücadele politikalarına etkileri değerlendirilecektir. Çalışmanın, iklim değişikliği ile mücadele politikalarına ilişkin Türkçe yazına katkı yapması hedeflenmiştir.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ÇERÇEVESİNDE ABD SERA GAZI EMİSYON VERİLERİ VE ABD ULUSAL KATKI BEYANI

Sera Gazı Emisyon Verileri

İklim değişikliği üzerine araştırmalar yürüten Carbon Brief’in 2021 tarihli çalışmasına göre ABD’nin toplam karbondioksit emisyonu 1850 yılından bu yana toplam 509 milyar tona ulaşmıştır, bu miktar küresel CO₂ emisyonlarının yaklaşık yüzde 20’sini oluşturmaktadır. ABD’nin ardından CO₂ emisyonlarıyla dünyayı en fazla kirleten ikinci ülke, yüzde 11’lik payı ile Çin olmuş, ABD ve Çin’i yüzde 7 ile Rusya, yüzde 5 ile Brezilya, yüzde 4 ile Endonezya izlemiştir (Carbon Brief, 2021). İklim değişikliğinde gelişmiş Avrupa ülkelerinin büyük bir tarihsel sorumluluğu olduğu, ancak ABD’nin sorumluluğunun her bir ülkeden yaklaşık üç kat fazla olduğu, çok uzun yıllar boyunca da en yüksek paya sahip ülke olarak kalmaya devam edeceği dikkat çekilen bir husustur (Hansen, 2005).

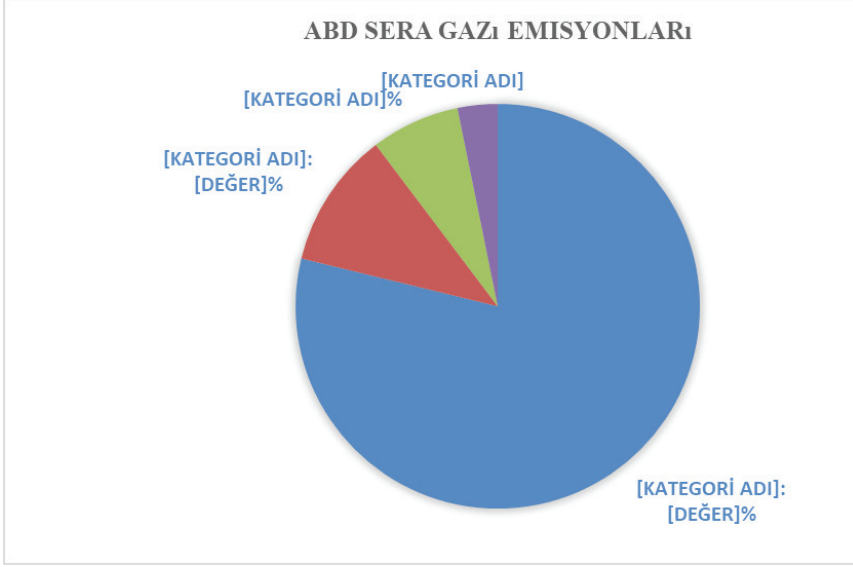
Şekil 1. ABD Toplam Sera Gazı Emisyonları (Milyon Ton CO₂ e) (Kaynak: US NDC, 2021)

ABD'nin toplam sera gazı emisyonu seviyelerinin 1990 yılına göre değişimi Şekil 1'de verilmektedir. 2000 yılında 1990 yılına göre yüzde 18,1 oranında bir artış gerçekleşmiş, 1990 seviyelerine göre en yüksek emisyon değerlerine ise 2005 ve 2007 yıllarında ulaşılmıştır. Bu tarihlerden sonra artışta azalma olduğu görülmektedir, ABD'nin iklim uluslararası müzakerelerde verdiği hedeflerde baz yılı olarak 1990 yılı yerine ısrarla 2005 yılını kullanmasının nedeninin bu olduğu değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan, küreselleşmeyle birlikte üretim ve tedarik zincirlerinin gelişmekte olan ülkelere kaymasıyla fayda ve maliyetlerin paylaşımındaki yaşanan eşitsizliklerde olduğu gibi, emisyon salımı hesaplamalarının da adil olmadığı yönünde yoğun eleştiriler bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerin tüketimi için ihtiyaç duyulan üretim ve hammadde tedariği gelişmekte olan ülkelere kaymıştır; Schreuder (2009), kuzeyde tüketilen ürünler için oluşan emisyonların aslında gerçek sahibi olan gelişmiş ülkelere verilmesi durumunda, toplam emisyonların yüzde 90'ının gelişmiş ülkelere kayacağına dikkat çekmektedir. Böyle bir hesaplama yapılması durumunda ise, ABD'nin emisyon miktarlarında çok ciddi bir artış olacağı değerlendirilmektedir.

2020 yılında ABD'de oluşan sera gazı emisyonlarının dağılımı Şekil 2'de gösterilmektedir. İnsan faaliyetleri kaynaklı birincil sera gazı olan CO₂, toplam sera gazı emisyonlarının yüzde 78,8'ini oluşturmuştur. CO₂ emisyonlarının en büyük kaynağı ise ulaştırma ve enerji üretimi için kullanılan fosil yakıtlardır. Toplam sera gazı emisyonlarında ikinci sırayı alan metan (CH₄) emisyonu, toplam emisyonların yüzde 10,9'unu oluşturmuştur. Metan emisyonları ağırlıklı olarak besicilik, doğal gaz sistemleri ve depolama tesislerindeki atıkların dekompozisyonundan kaynaklanmıştır.

ABD'nin toplam sera gazı emisyonlarında yüzde 7,1'lik payı ile üçüncü sırada nitroz oksit (N_2O) yer alırken, bunu yüzde 3,2 ile diğer gazlar takip etmektedir (EPA, 2022b).

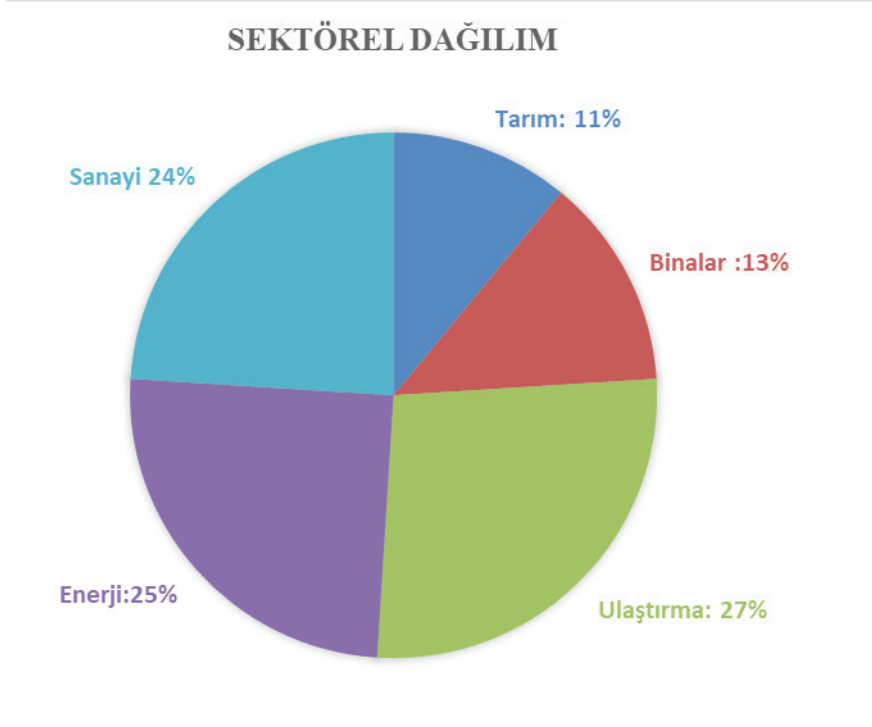

Şekil 2. ABD 2020 Yılı Sera Gazı Emisyonları (Kaynak: EPA, 2022b)

Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) belirlediği altı sektör bazında, ABD'de oluşan toplam sera gazı emisyonlarının dağılımı Şekil 3'te verilmektedir. Bu kapsamda oluşan sera gazlarının yüzde 27'si ulaştırma sektöründen, yüzde 25'i elektrik üretiminden, yüzde 24'ü sanayi sektöründen, yüzde 13'i konut ve işyerlerinden, yüzde 11'i ise tarım sektöründen kaynaklanmıştır. Arazi kullanımı ve ormancılıkta, 1990'dan beri uygulanan etkin yönetim planlarıyla atmosfere salınan karbondioksitten daha fazlasının tutulumunun gerçekleştiği ve yüzde 15'lik bir karbon ofsetinin söz konusu olduğu belirtilmektedir (EPA, 2022b).

Ulaştırma sektörü, yüzde 27 ile sera gazı emisyonlarının en büyük payına sahiptir. Ulaşım kaynaklı sera gazı emisyonları, öncelikle araçlar, kamyonla, gemi, tren ve uçaklarda kullanılan fosil yakıtlardan kaynaklanmaktadır. Ulaşım için kullanılan yakıtın yüzde 90'dan fazlası, başta benzin ve mazot olmak üzere petrol bazlıdır. Yüzde 25 ile elektrik enerjisi üretimi sera gazı emisyonlarında en büyük ikinci paya sahiptir. Üretilen elektriğin yaklaşık yüzde 60'ı, çoğunlukla kömür ve doğal gaz olmak üzere fosil yakıtların yakılmasından elde edilmektedir. Yüzde 24 paya sahip sanayi kaynaklı sera gazı emisyonları, öncelikle enerji için fosil yakıt kullanımından ve ayrıca ham maddelerden üretimden kaynaklanan sera gazı emisyonla-

rından oluşmaktadır. ABD’de 2020 sera gazı emisyonlarının yüzde 13’ünü oluşturan işletmelerden ve konutlardan kaynaklanan sera gazı emisyonları, öncelikle ısınmak için fosil yakıt kullanımından, belirli ürünlerin kullanımından ve atıkların işlenmesinden kaynaklanmaktadır. Yüzde 11’lik paya sahip tarımdan kaynaklanan sera gazı emisyonları, tarımsal üretimden ve besi hayvanlarından kaynaklanmaktadır (EPA, 2022b).

Şekil 3. ABD Sera Gazı Emisyonları Sektörel Dağılımı (Kaynak: EPA, 2022c)

ABD Ulusal Katkı Beyanı (NDC)

Biden yönetiminde 27 Ocak 2021 tarih ve 14008 sayılı Başkanlık Emri, ABD’nin Paris Anlaşması 4. Maddesi kapsamında ulusal katkı beyanını geliştirme sürecine derhal başlayacağını, sürecin ilgili analiz ve verileri kapsayacağını belirtmiştir (The White House, 2021a). Ulusal İklim Görev Gücü, ulusal katkı beyanının oluşturulmasında tüm hükümeti kapsayan bir süreç yürütmüş; süreç, federal düzeyde mevcut ve potansiyel politikaların ve önlemlerin aşağıdan yukarıya (*bottom-up*) analizini, sermaye stoğu devir hızını, teknoloji trendlerini, altyapı ihtiyaçlarını ve devam eden yerel politika ve önlemleri kapsamıştır. Söz konusu analiz,

- Elektrik, ulaşım, binalar ve sanayi dahil olmak üzere enerji sektörü;
- Ormanlar ve toprak karbonu dahil olmak üzere arazi sektörünün yanı sıra CO₂ ve ayrıca okyanus bazlı çözümler gibi diğer emisyon azaltım fırsatları; ve,
- Hidroflorokarbonlar, metan ve N₂O dahil olmak üzere CO₂ dışındaki sera gazlarını ve ayrıca siyah karbon emisyonlarını azaltmak için diğer fırsatlar,

olmak üzere sera gazı emisyonlarının tüm kaynaklarını ele alan farklı yolları değerlendirmiştir. Envantere dahil edilen ve NDC'nin bir parçası olan emisyon azaltımlarına ek olarak, ABD kara bazlı karbon emisyonlarındaki ve okyanus bazlı emisyonlardaki azaltımları ilerletme fırsatlarını değerlendirmeye devam edeceğini belirtmiştir.

Bu kapsamda, 21 Nisan 2021 tarihinde sunulan Ulusal katkı beyanında 2030 yılı'nda 2005 seviyelerine göre yüzde 50-52 azaltım hedefi açıklanmıştır. Ulusal katkı beyanında yıllık sera gazı envanterine göre, 2005 yılı net emisyon değeri ise 6635 milyon ton CO₂e olarak beyan edilmiştir. Ulusal katkı beyanında yer alan sektör bazında hedefler aşağıda özetlenmektedir:

Elektrik: ABD, 2035 yılına kadar yüzde 100 karbondan arındırılmış elektriğe ulaşma hedefi belirlemiştir; bu ise uygun maliyetli teknoloji ve yatırım yolu ile elde edilebilecektir. Elektrik sektöründeki sera gazlarının ortadan kaldırılması aynı zamanda hava ve su kirliliğini azaltacak, modern altyapı inşa eden iyi işleri desteklerken halk sağlığını iyileştirecektir. NDC ile uyumlu emisyon azaltımına katkıda bulunan politikalar, kirliliği azaltmak için teşvikler ve standartlar içermektedir. Federal hükümet, karbon kirliliğinden arındırılmış elektrik üretim kaynaklarının, iletiminin ve enerji depolamasının hızlı bir şekilde konuşlandırılmasını desteklemek için eyaletler ve yerel yönetimle birlikte çalışacak ve karbon yakalama ile güçlendirilmiş ve karbon kirliliği içermeyecek şekilde mevcut enerji santrallerinin enerji potansiyelinden yararlanmayı öngörmektedir.

ABD, ayrıca karbon kirliliğinden arındırılmış, esnek, güvenilir ve uygun fiyatlı bir elektrik sistemini desteklemek için yazılım ve donanımın araştırmasını, geliştirilmesini, tanıtımını, ticarileştirilmesini ve dağıtımını destekleyecektir.

Ulaştırma: Ulaşımdan kaynaklanan en büyük emisyon kaynakları, SUV'lar, kamyonetler ve arabalar gibi hafif araçlardır, bunu tırlar, uçaklar, demiryolu ve gemiler takip etmektedir. Bu ulaşım türleri, fosil yakıtlara büyük ölçüde bağımlıdır ve yüzde 90'ından fazlası petrolden gelmektedir. Ulaşımdan kaynaklanan sera gazı emisyonlarını azaltırken, aynı zamanda hane halkı için para tasarrufu yapmak, çevre kalitesini ve toplum sağlığı-

nı iyileştirmek ve insanları ve ürünleri farklı yollarla taşımak için birçok fırsat bulunmaktadır. NDC ile uyumlu emisyon azaltma yollarına katkıda bulunabilecek politikalar, emisyon çıkış ve verimlilik standartları; sıfır emisyonlu kişisel araçlar için teşvikler; şarj altyapısını desteklemek için finansman; havacılık ve fark yaratacak son teknoloji ulaşım yöntemleri için çok düşük karbonlu yeni nesil yenilenebilir yakıtlardaki ilerlemeleri desteklemek için araştırma, geliştirme ve uygulama çabaları gibi farklı araçları içermektedir. Daha geniş bir ulaşım altyapısı yelpazesine yapılan yatırım, toplu taşıma, demiryolu, bisiklet ve yaya iyileştirmeleri dahil olmak üzere seyahat için daha fazla seçenek sunacak ve kat edilen araç mili ihtiyacını azaltacaktır. Analiz edilen seçenekler ABD içi emisyonların azaltılmasına odaklanırken, AB, aynı zamanda Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO) ve Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) aracılığıyla uluslararası denizcilik ve havacılık sektörlerinin de karbondan arındırılmasını destekleme yollarını araştırmaktadır.

Binalar: Binalardan kaynaklanan emisyonlar, elektrik kullanımının yanı sıra ısınma ve pişirme için fosil yakıt kullanımından kaynaklanmaktadır. Binalar için emisyon azaltma yolları, güçlendirme programları için finansman, ısı pompalarının ve indüksiyon ocaklarının daha geniş kullanımı ve yeni binalar için modern enerji kodlarının benimsenmesi yoluyla binalarda enerji verimliliği ve verimli elektrikli ısıtma ve pişirme için devam eden devlet destekleri değerlendirilmektedir. ABD, yüksek performanslı elektrikli binalar da dahil olmak üzere inşaatla ilgili emisyonları azaltmak için de yeni teknolojilere yatırım yapmayı öngörmektedir.

Sanayi: Ağır sanayi sektöründeki emisyonlar, yakıt yakma ve elektrik kullanımı dahil olmak üzere enerji kullanımından ve endüstriyel süreçlerden kaynaklanan doğrudan emisyonlardan kaynaklanmaktadır. ABD, çok düşük ve sıfır karbonlu endüstriyel süreç ve ürünlerin araştırılmasını, geliştirilmesini, tanıtılmasını, ticarileştirilmesini ve konuşlandırılmasını destekleyecektir. Örneğin, sanayi tesislerine güç sağlamak için yenilenebilir enerji, nükleer enerji veya atıktan üretilen yeni hidrojen kaynaklarının yanı sıra karbon yakalamayı da teşvik etmeyi öngörmektedir. Ek olarak, hükümet tedarik gücünü bu çok düşük ve sıfır karbonlu endüstriyel mallar için gelişmekte olan pazarları desteklemek için kullanacaktır.

ABD, bu sektörlerin dışında farklı ekosistemler için bir dizi program ve yeni önlemler aracılığıyla emisyonları azaltmayı ve karbon yutaklarını artırmayı planlamaktadır.

Tarım ve Arazi: ABD’de geniş araziler, emisyonları azaltmak ve daha fazla karbondioksiti hapsedmek için fırsat sunmaktadır. ABD, iklim dostu tarım uygulamalarının, yeniden ağaçlandırmanın, dönüşümlü otlatmanın ve besin yönetimi uygulamalarının ölçeklendirilmesini destekleye-

cektir. Buna ek olarak, federal hükümet ve eyalet yönetimleri ormanların korunmasına ve yönetimine yatırım yapacak ve yıkıcı orman yangınlarının kapsamını ve yoğunluğunu azaltmak ve yangından zarar görmüş orman arazilerini eski haline getirmek için yoğun bir çaba gösterecektir. Bunun yanı sıra, ABD, afet öncesi planlama dahil olmak üzere doğaya dayalı kıyı dayanıklılık projelerini ve “mavi karbon” hedefiyle su yollarında ve okyanuslarda karbon yakalamayı artırma çabalarını destekleyecektir.

Diğer taraftan, ABD metan, hidroflorokarbonlar ve diğer güçlü kısa ömürlü iklim kirleticileri dahil olmak üzere CO₂ dışındaki sera gazlarını azaltmanın önemini kabul etmektedir. Bu kapsamda, hidroflorokarbonların kullanımını aşamalı olarak azaltmak için Amerikan İnovasyon ve İmalat (AIM) Yasasını uygulayacaktır. Metan sorununu çözmek için standartları güncelleyecek ve kuyulardan, madenlerden ve doğal gaz dağıtım altyapısındaki sızıntıları gidermeye yönelik yatırımlar yapacaktır. Buna ilave olarak, iyileştirilmiş gübre yönetimi ve iyileştirilmiş tarım arazisi besin yönetimi gibi tarımsal metan ve N₂O emisyonlarını da azaltan uygulamalar ve teknolojiler yoluyla tarımsal üretkenliği geliştirmeye yönelik programlar ve teşvikler suması öngörülmektedir (US NDC, 2021).

ABD’DE FARKLI HÜKÜMET DÖNEMLERİNDE ULUSAL VE ULUSLARARASI İKLİM POLİTİKASININ GELİŞİMİ

Baba Bush Dönemi (1989-1993)

1990’da Cenevre’de bir iklim anlaşmasının hazırlanması ve Rio’da devlet ve hükümet başkanları tarafından imzalanmaya hazır hale getirilmesi kabul edilse de, 1992’deki Zirveye kadar, başta ABD ve fosil yakıt lobicilerinin, bu yolu tıkamak için çok uğraş verdiği bilinmektedir (Schreuder, 2009). 1991’de açıklanan IPCC 1. Değerlendirme raporu sonrasında, özellikle uluslararası arenada iklim değişikliğinin ciddi bir sorun olduğuna ilişkin giderek artan bir farkındalık oluşması doğrultusunda, Başkan Bush (Baba Bush) iklim sorununu daha fazla göz ardı edememiş, ancak 1992’de yaklaşan başkanlık seçimlerinin kısılcacında olan ABD hükümetinin BMİ-DÇS hazırlıkları esnasında ABD salım hedeflerinin bağlayıcı olmasına şiddetle karşı çıkması sonucunda, bu türden bağlayıcı hedefler metinden çıkarılmıştır. BMİDÇS taslağında, ABD heyeti metni sulandırmak için her bir kelime üzerinde durmuş ve farklı öneriler getirmiştir (Giddens, 2013). Sera gazını azaltmak için atılacak adımları ulusal ekonomik çıkarlara ve istihdama potansiyel bir tehdit olarak gören Bush, iklim değişikliğinin çevresel değil ekonomik bir konu olduğunu açıklamış; ancak yine de sözleşmeyi imzalamıştır (Schreuder, 2009).

Brewer ve Pease (2008), baba Bush’un başkanlık döneminde, BMİ-DÇS kapsamında her ülke tarafından hazırlanması gereken İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planları kapsamında, ABD’nin Ulusal Eylem Planında

yer alan Enerji Yıldızı ve Yeşil Işıklar gibi programların gönüllü doğası nedeniyle çok etkili olmadığını, bu dönemde ciddi bir emisyon azaltımına gidilmediğini, bunun da hâlihazırda küresel ısınmayla ilgili belirsizlikler olduğu gerekçesiyle geçiştirildiğini belirtmektedir.

Clinton Dönemi (1993-2001)

Clinton'un Başkanlığı döneminde ABD, iklim değişikliği müzakerelerinde daha aktif bir rol oynamıştır. 1995'te Berlin Taraflar Konferansında gelişmiş ülkelerin salımlarını azaltmaya dönük belirli hedefler koymaları öngörüldüğünde Clinton tereddüt etse de bu görüşü kabul etmiş ve Kyoto Protokolü'ne giden süreci desteklemiştir. Clinton yönetiminin, uluslararası iklim müzakerelerinin geleceği için bir yol haritası niteliğinde olan Berlin Anlaşmasını desteklemesi, gelişmekte olan ülkeleri kapsam dışı bırakarak ABD'ye ciddi maliyetleri olacağı endişesiyle Kongre'de çok tepkiyle karşılanmış, buna rağmen 1996'da Clinton Cenevre Deklarasyonu'nu imzalamıştır. Clinton döneminin bu politikasına karşın, 1997'de, Kyoto Protokolünün ABD tarafından imzalanmasını engellemek amacıyla, sera gazı emisyonlarıyla ilgili gelişmekte olan ülkeleri muaf tutan ve ABD ekonomisine ciddi zarar verecek hiçbir uluslararası anlaşmanın ABD tarafından imzalanamayacağını ve kabul edilmeyeceğini belirten Byrd-Hagel kararı Senato'dan oybirliğiyle geçmiştir. Karar, sürecin önünü tıkasa da, ABD Buenos Aires'te gerçekleşen 4. Taraflar Konferansında Kyoto Protokolünü imzalamış ancak onay için Kongreye sunmamıştır.

Clinton döneminde ABD'nin uluslararası iklim müzakerelerinde daha uzlaşıcı bir tutum izlediği izlenimi oluşsa da, Schreuder (2009), Kyoto'daki Taraflar Konferansı'nın tam öncesinde Bonn'da gerçekleşen toplantıda ABD heyetinin aslında süreci baltalamaya çalıştığını, ABD'nin sözleşmenin Ek-1 ülkelerinin sera gazı seviyelerini 2008-2010 yılları arasında 1990 seviyelerinde dondurmalarını teklif ettiğini, aynı zamanda da gelişmekte olan ülkeleri anlamlı bir katılıma çağırdığını; genel izlenimin Kyoto Protokolü için de ABD müzakerecilerinin daha da fazla kaçış noktası bulmaya çalıştığı yönünde olduğunu belirtmektedir (Schreuder, 2009). Ulusal politika kapsamında da, 1992'de Clinton'un seçilmesiyle iklim değişikliğiyle mücadele için bir umut oluştuğu, ancak Clinton Yönetiminde de hem Temsilciler Meclisi hem de Senato'da Demokratların çoğunlukta olmasına karşın, şirketlerin yoğun lobi faaliyetleri sonucunda fosil yakıtlara uygulanacak olan BTU vergisiyle ilgili tasarının Kongre'den geçemediği, aslında geçmiş olsa bunun ABD'nin iklim değişikliği ile mücadelede ciddi bir başarısı olacağı ifade edilmektedir. Clinton'un İklim Eylem Planlarının da Bush'unkilerden çok farklı olmadığı, benzer şekilde gönüllü araçların kapsandığı ve sonucunda ABD emisyonlarının artmaya devam ettiği getirilen eleştiriler arasındadır (Brewer ve Pease, 2008).

Bush Dönemi (2001-2009)

Cumhuriyetçi Başkan Bush yönetimi, gelişmekte olan ülkelerin emisyonlarını sınırlandırmadığı ve Amerikan ekonomisine ciddi maliyet doğuracağını öne sürerek Kyoto Protokolünü kesinlikle uygulamayacağını açıklamıştır. Bush'un Kyoto Protokolü'ne getirdiği itirazlardan biri protokolün dünya nüfusunun yüzde 80'ini 'muaf' tutmasıdır, ancak asıl endişesinin Çin'in önemli bir rekabet avantajı sağlayacak olmasıdır. Bu itirazda bu yüzde 80'lik kesimin geçen yüzyıldaki karbon emisyonlarının yalnızca yüzde 37'sine neden olduğu gerçeğinin göz ardı edildiği eleştirisi getirilmektedir. Diğer taraftan, 2004'te Rusya'nın Kyoto Protokolü'nü imzalamasına kadar geçen süre zarfında ABD'nin Rusya'ya protokolü imzalamaması yönünde baskı yaptığı dikkat çekilen bir husustur (Schreuder, 2009).

Şubat 2002'de Bush Yönetimi Kyoto Protokolü'ne alternatifini açıklamış, gelecek 10 yıl içerisinde sera gazı emisyonlarının yoğunluğunu, yani sera gazı emisyonlarının ekonomik çıktıya oranını yüzde 18 oranında azaltmayı öngören bir plan ortaya koymuştur. Böylelikle emisyonların daha yavaş bir oranda artması hedeflenmiştir. Bush yönetimi bu dönemde özellikle gelişmekte olan ülkelerle bazı gönüllü işbirliklerine yönelmiştir. Bush Döneminde 2006 Ocak ayında ABD, Avustralya, Kanada, Çin, Hindistan, Japonya ve Kore tarafından teknoloji-temelli çözümleri hedefleyen Temiz Kalkınma ve İklim İçin Asya-Pasifik Ortaklığı kurulmuştur. Zorunlu bir mekanizma olmasına karşı çıkararak her ülkenin kendi emisyon hedefini kendisinin belirlemesi gerektiği görüşünü paylaşan bu ülkeler dünya nüfusunun, toplam üretimin, sera gazı emisyonlarının ve enerji tüketiminin yarıdan fazlasına sahiptir. 2007'de Bush, Beyaz Saray'a dünyanın en gelişmiş ekonomisine sahip onbeş ülkenin temsilcilerini davet ederek küresel iklim değişikliğiyle ilgili iki günlük bir konferans düzenlemiş ve burada iklim değişikliğini, "mücadele etmek için bir şeyler yapılması gereken bir sorun" olarak nitelendirmiştir. Ancak, Damro ve Mckenzie (2008), Bush döneminde bu söylem değişikliğinin gerekli politika değişiklikleriyle desteklenmediği eleştirisini getirmektedir.

Dönemin ulusal iklim politikası incelendiğinde, 2001 yılından itibaren Bush'un başkanlık yaptığı iki dönemde, Cumhuriyetçilerin önde gelen Başkan adaylarından olan John McCain ve eski bir Demokrat olan Joe Lieberman tarafından, emisyon üst sınırı ve ticareti (*cap-and-trade scheme*) sistemini savunan ve karbon emisyonlarını 2012 yılından önce 2004 yılındaki düzeyine indirmeyi, 2020 yılına kadar da yüzde 2'lik ek bir azaltımı öngören 'McCain-Lieberman İklim Yönetimi Yasa Tasarısı' Kongreye sunulmuş ancak Senatodan geçememiştir. Benzer şekilde, 2007'de Senatörler Bernie Sanders ve Barbara Boxer tarafından Kongreye getirilen ve ArGe yatırımları, yenilenebilir enerji, taşıt emisyonlarıyla ilgili önemli düzenlemeler içeren 'Küresel Isınma Kirlilik Azaltım Yasa Tasarısı' da

yine Bush Döneminde komitelerden geçememiştir. Bush döneminde petrol şirketlerinin önemli girişimleri sonucunda Amerikalı bilim adamlarına da ciddi baskılar yapıldığı, Bush döneminde bilim adamlarının iklim değişikliğine karşı şüpheli tutumunu destekleyecek ve daha çok şüphe uyandıracak makaleler yazmaları, makalelerinde iklim değişikliği, küresel ısınma gibi ifadeler kullanmamaları yönünde baskılandıkları bilinmektedir. Aynı dönemde Amerikalı bilim adamları tarafından hazırlanan “İklim Değişikliğinin Potansiyel Sonuçlarına ilişkin Ulusal Değerlendirme” raporunu da Beyaz Saray’ın ortadan kaldırmak istemesi, bazı bilim adamlarının bunun üzerine istifâ ettikleri, ayrıca Senatoda Çevre ve İmar Komisyonuna sunulan ‘Felaketlerin Kontrolü ve Önleme Merkezleri Raporunda’ yer alan iklim değişikliğinin insan sağlığını tehdit ettiğine ilişkin bölümlerin yok edildiği bilinmektedir. Bush Yönetimi küresel ısınmayla mücadele için eyaletlerin çabalarını da baltalamaya çalışmıştır, dönemin Ulaştırma Bakanı Mary Peters’in, California eyaletinin araç ve kamyonlardan sera gazı emisyonlarına sınırlandırma getiren düzenlemesini engellemek için Temsilciler Meclisi üyelerine ve diğer valilere baskı yaptığı daha sonra ortaya çıkmıştır (Brewer ve Pease, 2008).

Obama Dönemi (2009-2017)

Obama yönetime geldiğinde 2009’da hükümetin İklim Değişikliği Temsilcisi olarak atanan Todd Stern, “iklim değişikliğinin inkârı ve oyalama zamanı bitmiştir, iklim değişikliği ile ancak küresel bir çabayla mücadele edebiliriz, bu yüzden güçlü bir diplomatik sürece giriyoruz” açıklamasını yapmıştır. Şubat 2009’da, Stern, Kopenhag’da gerçekleştirilecek Taraflar Konferansı’nda yeni iklim değişikliğinin hazırlanmasında ABD’nin öncülük rol alacağını açıklamış ve Aralık ayında gerçekleşen toplantıda Çin, Güney Afrika, Hindistan ve Brezilya ile Kopenhag anlaşmasını imzalanmıştır. Burada, ABD, salımlarını 2020’ye dek 2005 seviyesinden yüzde 17 azaltma hedefi açıklamış ayrıca gelişmekte olan ülkelere destek amacıyla Yeşil İklim Fonu oluşturulmuştur (Kincaid ve Roberts, 2013).

2009 yılında Obama yaptığı konuşmasında eğer uluslararası toplum tarafından iklim değişikliğiyle aktif bir mücadeleye girilmezse gelecek nesillerin geri dönüşü olmayan bir felakete sürükleneceği, tüm ulusların ve toplumların güvenliğinin tehlikede olacağını açıklamıştır. 2012 seçim galibiyetinin ardından Obama’nın 2013 yılı Haziran ayında açıklanan ‘Başkan’ın İklim Eylem Planı’nda ABD’nin uluslararası iklim politikalarına liderlik etmesi amaçlanmıştır (Gerrard ve Welton, 2014).

ABD’nin Obama Döneminde Kyoto sonrası yaklaşımına bakıldığında 2014 yılında önemli bir gelişme yaşanmıştır. Kasım ayında Çin’de gerçekleşen Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği zirvesinde ABD Başkanı Barack Obama ile Çin Cumhurbaşkanı Xi Jinping, ABD ve Çin arasında iklim de-

ğişikliği ile mücadeleye yönelik bir anlaşmaya varıldığını açıklamışlardır. Anlaşmaya göre Çin, 2030 yılında veya bu tarihten önce sera gazı salımlarında pik (en yüksek) değere ulaşacaktır. Ülke, ayrıca yine aynı seneye kadar enerji üretiminin yüzde 20'sini sıfır karbon salımlı kaynaklardan sağlayacaktır. Açıklamasında, Çin salımları 2030 yılından itibaren azaltacağını açıklamış ancak bir oran vermemiştir. ABD ise 2025 senesinde sera gazı salımlarını 2005 seviyelerinin yüzde 26-28 altına çekmiş olacağını açıklamıştır. Amerikalı yetkililer, bunun ülkeyi 2050 yılına kadar sera gazı salımında yüzde 80 indirim istikametinde tutacağını belirtmiştir. ABD'nin açıklamasında vaat ettiği rakamlar 1990 seviyelerinin yüzde 22,3- 24,1 altına tekabül etmektedir. Anlaşma değerlendirildiğinde, sözkonusu dönemdeki Çin ve ABD'nin ortak emisyonları, dünya emisyonlarının yaklaşık yüzde 40'ına tekabül etmektedir. Çin, o döneme kadar gelişme hakkını gerekçe göstererek gelişmiş ekonomilerden büyük maddi katkı sağlanmadan bir anlaşmaya yanaşmamış ve diğer gelişmekte olan ülkelerin bir kısmı Çin'i takip etmiştir. Bu bağlamda Çin'in açıklaması, küresel bir anlaşmaya doğru hayli ümit veren bir adım olarak görülmüştür. Paris antlaşması öncesinde, küresel salımların yüzde 11'inden sorumlu AB'nin 2030 yılına kadar yüzde 40 azaltım taahhüdüyle birlikte değerlendirildiklerinde, 2020 sonrası süreç için anlaşma sağlama hedefiyle toplanan Paris'te 21. Taraflar Konferansı öncesi bu ABD-Çin arasındaki bu anlaşma, gerek salımlarda gerekse uzlaşma siyasetinde eğilimi değiştirebilecek olumlu bir gelişme olarak değerlendirilse de, Amerika'nın ikili anlaşmalar yoluyla bazı blokları böldüğü ve geniş katılımlı anlaşmaların önünü kestiği yönünde eleştiriler de bulunmaktadır (Numan, 2014).

Obama döneminin ulusal iklim değişikliği ile mücadele politikasındaki gelişmeler incelendiğinde, Obama'nın 2008 seçim kampanyasında da yer alan “Amerika için Yeni Enerji” programı, iklim krizi ile mücadeleyi hedefleyerek, Amerika'nın yenilenebilir enerjiye yatırımını artırmayı, dış petrole bağımlılığı azaltmayı ve kömür kullanımını azaltmayı içermiştir. Obama döneminde emisyon ticareti, yenilenebilir enerji, temiz enerjili ekonomiye geçişle ilgili önemli düzenlemeler içeren Temiz Enerji ve Güvenlik Tasarısı 2009'da Temsilciler Meclisinden geçmiş ancak Senato'dan geçememiştir. Diğer taraftan 2011'de Cumhuriyetçiler, Kongreye EPA'nın sera gazı emisyonlarının kirletici olarak düzenlenmesini engelleyecek bir tasarı getirmiş ancak başarılı olamamışlardır (Workman vd., 2020).

Obama'nın tekrar 2012 seçimlerini kazanarak başkanlığının ikinci dönemine başlamasının ardından 2013 yılı Haziran ayında açıklanan “Başkan'ın İklim Eylem Planı”, ABD'nin sera gazı salımlarının düşürülmesini, iklim felaketlerine hazır hale getirilmesini ve uluslararası iklim politikalarına liderlik etmesini amaçlamıştır. Planda, 2009'da Kopenhag'da açıklanan, salımlarda 2020'ye dek 2005 seviyelerinden yüzde 17 azaltım

hedefine bağlı kalınmış ve kömürlü santrallerdeki karbon emisyonlarını düşürecek teknoloji standartlarının geliştirilmesi öngörülmüştür. Ayrıca 2020'ye kadar yenilenebilir enerji kapasitesinin iki katına çıkarılması hedeflenmiştir. Başkan'ın Eylem Planının açıklanmasının akabinde EPA, 2014 yılında mevcut enerji santrallerinden kaynaklanan karbondioksit emisyonları için standartlar getirmiştir; yeni kurulacak enerji santrallerine getirilmiş olan standartların akabinde eski santrallerden kaynaklanan emisyonların da düzenlenecek olması, ABD'de federal düzeyde CO₂ emisyonlarını azaltmak için getirilen en sıkı düzenlemelerden biri olmuş ve Cumhuriyetçiler tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Obama Dönemi'nin iklim politikalarına ilişkin diğer önemli unsurları Metan Emisyonlarını Azaltmaya Yönelik İklim Eylem Planı Stratejisi; Elektrik Sektöründe Karbon Kirliliği Standartlarına Yönelik Başkanlık Emri; ABD'yi İklim Değişikliğinin Etkilerine Hazırlama Kararnamesi olmuştur. Diğer taraftan planın öngörülen politikaların iklim değişikliğini engelleyemeyecek kadar zayıf ve yetersiz olduğu, ayrıca bazı politikaların iddia edildiğinin aksine sera gazı salımlarını ve çevre kirliliğini artırabileceği yönünde eleştiriler de mevcuttur (Kincaid ve Roberts, 2013).

Trump Dönemi (2017-2021)

İklim değişikliği konusundaki bilimsel görüş birliği ve Paris Anlaşması, başkanlık kampanyası esnasında Donald Trump ve destekçileri tarafından reddedilen, ABD'nin büyümesini engelleyeci olarak görülen ve kesinlikle karşı çıkılacağı belirtilen unsurlar olmuştur. Seçilmesi ertesinde Trump yönetimi ABD'nin Paris İklim Anlaşması'ndan çekildiğini açıklamış, Obama döneminin her türlü iklim girişimlerini tasfiye etmeye çalışmış, ABD'nin bu dönemdeki politika değişikliği sadece ABD iklim ve enerji politikalarında bir gerileme olarak değil, uluslararası iklim mücadelesine karşı da bir darbe olarak tanımlanmıştır.

28 Mart 2017 tarihinde Trump, "Enerji Bağımsızlığının ve Ekonomik Büyümenin Teşvik Edilmesi" başlıklı bir Başkanlık Emri yayınlamış, genel olarak Obama yönetiminin ikinci döneminde hayata geçirilen tüm iklim ve enerji politikalarını yürürlükten kaldırmayı amaçlamış, önemli düzenlemeler ve pek çok karar iptal edilmiştir. Bu dönemde Trump Çevre Koruma Ajansı (EPA) ve Enerji Bakanlığı gibi kurumların kilit mevkilerine tartışmalı atamalar yapmış, iklim bilimi alanındaki araştırma kuruluşlarının kamudan aldığı fonları kesmiştir. Bu geri dönüşlerin yanında, Trump yönetimi fosil yakıta dayanan enerji gelişimini olumlu yönde desteklemek için de çeşitler adımlar atmış, Dakota Access ve Keystone XL boru hatlarının tamamlanması için gerekli federal izinlerin hızlandırılmış onayını vermiştir (Lin, 2022).

Biden Dönemi (2021-)

3 Kasım 2020’de yapılan başkanlık seçimini kazanarak ABD’nin 46. Başkanı olan Joe Biden yayınladığı dış politika beyannamesinde iklim değişikliği gibi küresel sorunlarla mücadelede diğer ülkelere liderlik ederek Trump’ın istikrarsız ve geleceği tehlikeye atan politikalarından doğan hasarı onaracağını belirtmiştir (Denchak, 2021). Biden göreve geldiği ilk gün, Paris Anlaşmasına yeniden katılmak için harekete geçmiş ve bir ay sonra ABD resmi olarak Anlaşmaya yeniden taraf olmuştur. ABD, NDC’sinde sera gazı emisyonlarını 2005 seviyelerine göre 2030’a kadar yüzde 50-52 oranında azaltma hedefini açıklamıştır. Benzer şekilde Biden, Trump dönemi iklim politikalarının birçoğunu tersine çevirmeyi başlatan bir başkanlık emri çıkarmış, Keystone XL Başkanlık iznini iptal etmiş, Obama dönemimin Açık Deniz Arktrik yollarının petrolden çekilmesi gibi pek çok düzenlemeyi eski hale getirmiş, ayrıca yeni araç emisyon standartlarını güçlendirmiştir.

İklim değişikliğini ‘varoluşsal tehdit’ olarak nitelendiren Biden, 1986 yılında senatörlük döneminde Kongreye sunduğu ancak Kongreden geçemeyen 2891 sayılı ‘Küresel İklim Koruma Yasa Tasarısı’nda öngördüğü görev gücüne benzer şekilde bir görev gücü kurmuştur. Bu oluşuma önemli atamalara ek olarak, aşırı hava olaylarına karşı su, ulaştırma ve enerji altyapısının modernize edileceğini, 500 bin elektrikli araç şarj istasyonu kurulacağını ve 1,5 milyon enerji dostu ev inşa edileceğini açıklamıştır. (Deliktaş, 2021)

2021 yılında, Başkan Biden, ABD’nin iklim kriziyle mücadelede örnek teşkil etmek için ölçeğini ve satın alma gücünü nasıl kullanacağını gösteren ‘Federal Sürdürülebilirlik Planı: Amerika’nın Temiz Enerji Endüstrisi ve İstihdam Yaratma’ konulu bir başkanlık emrini imzalamıştır. Plan, federal operasyonlardaki emisyonları azaltmayı, Amerikan temiz enerji endüstrilerine ve üretimine yatırım yapılmasını ve temiz, sağlıklı ve dayanıklı topluluklar yaratmayı hedeflemektedir. Biden, sanayiye büyütecek, iyi maaşlı işler yaratacak ve ABD’yi ekonomik olarak daha rekabetçi hale getirecek şekilde iklim kriziyle mücadele etmek için tüm hükümet çabasını yönlendireceğini açıklamıştır (The White House, 2021b)

Başkanlık Emri, federal hükümeti beş iddialı hedefe ulaşmak için ölçeğini ve satın alma gücünü kullanmaya yönlendirmektedir:

- 2030 yılına kadar yüzde 100 karbon kirliliğinden arındırılmış elektrik ve bunun en az yarı talebini karşılamak için yerel olarak temiz enerji sağlanması;
- 2027 yılına kadar yüzde 100 sıfır emisyonlu hafif hizmet aracı satın alımları dahil olmak üzere, 2035 yılına kadar yüzde 100 sıfır emisyonlu araç satın alımları;

- Daha düşük somutlaştırılmış emisyonlara sahip inşaat malzemelerinin kullanımını teşvik etmek için bir Temiz Satın Alma politikası da dahil olmak üzere, federal tedarikte en geç 2050'ye kadar net sıfır emisyon sağlanması;

- 2032 yılına kadar yüzde 50 emisyon azaltımı da dahil olmak üzere 2045 yılına kadar net sıfır emisyon oluşturma portföyü; ve

- 2030 yılına kadar yüzde 65 emisyon azaltımı da dahil olmak üzere, 2050 yılına kadar genel federal operasyonlardan kaynaklanan net sıfır emisyon.

Biden, bu beş yeni taahhüde ek olarak, federal hükümete satın alma ve işletme çabalarını aşağıdaki ilke ve hedeflere göre yönlendirmesi talimatını da vermiştir:

- İklimle dayanıklı altyapı ve operasyonların gerçekleştirilmesi;
- İklim ve sürdürülebilirlik odaklı bir iş gücü oluşturulması;
- Çevresel adaletin ve eşitliğin geliştirilmesi;
- Perfloroalkil veya polifloroalkil maddeleri (PFAS) eklenmemiş ürünler gibi sürdürülebilir ürünlerin satın alınmasına öncelik verilmesi; ve
- Yerli ve uluslararası ortaklıklar yoluyla ilerlemenin hızlandırılması (The White House, 2021b).

ABD İKLİM POLİTİKASINDA DİĞER AKTÖRLER

Eyaletler

Teksas'ın, Fransa'dan; Kaliforniya'nın ise Brezilya'nın emisyonlarından daha fazla salımı olduğu göz önüne alındığında ABD'de pek çok eyaletin çok yüksek emisyon salım değeri bulunmakta ve bu yüzden eyaletlerin emisyonlar üzerinde ciddi etkisi bulunmaktadır (Selin ve Vandever, 2007). Eyaletlerin elektrik üretimi, tarım ve arazi kullanımı gibi alanlardaki düzenleme yetkisi, iklim değişikliği ile mücadele açısından da önemli olarak görülmektedir. 2010 yılına gelindiğinde, ABD'deki en önemli iklim değişikliği politikaları, eyalet ve belediye düzeylerinde oluşturulmuştur.

Kaliforniya, New Mexico, Jersey, Maine, Massachusetts, Connecticut, New York, Washington ve Oregon gibi eyaletlerde önemli emisyon azaltım hedefleri bulunmakta olup, pek çok eyalet bu hedeflerine Trump döneminde de sadık kalmış ve kendi aralarında da anlaşmaya giderek iklim değişikliği ile mücadele kapsamında önemli girişimler başlatmıştır. Bu girişimler arasında, enerji santrallerinden kaynaklanan CO₂ emisyonlarında azaltım, yenilenebilir enerji üretimi, karbon tutulumunu artırma ve araştırma konu-

ları, enerji verimliliği ve çeşitlendirilmesi ile akıllı büyümeyi teşvik etme çabaları bulunmakta olup, Batı Kıyısı ve Büyük Göller çevresindeki eyalet gruplarında başlatılan işbirliklerinin bazılarında birden fazla Kanada ve Meksika eyaleti de katılımcı ve/veya gözlemci olarak yer almaktadır. Bu işbirlikleri, ortak bir karbon emisyon üst sınırı ve ticareti sistemi kurma ve diğer bölgesel sistemlerle ilişkilendirme planlarını da içermektedir (Selin ve Vandever, 2011).

Amerikan Toplumu

1980'lerin ve 1990'ların büyük bölümünde medya tarafından yönlendirilen Amerikan toplumunda, iklim değişikliğine karşı genel bir kayıtsızlık hakim olmuştur. Toplumun bu yaklaşımının nedeninin konuyu daha ziyade ana medyadan takip etmesi ve göz önünde olan inkârcıların da doğrudan veya dolaylı fosil yakıt endüstrisi ile bağlantılı olmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir (Tokar, 2010). 2000'li yılların başlarından itibaren ABD'de mevsimlerde değişiklikler ve aşırı hava olayları daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. 2005'te New Orleans ve civarını vuran Katrina Kasırgası, 2007'de Alabama ve Tennessee'de en kurak yazın ve de daha önceden öngörülemeyen sellerin yaşanması, Meksika Körfezi ve Güney Atlantik'te çok yüksek deniz sıcaklıkları ve Güney Kaliforniya'da giderek sıklaşan büyük orman yangınları ve Al Gore tarafından küresel ısınmaya dikkat çeken ve Akademi ödülü kazanan 2006 tarihli 'Uygunsuz Gerçek (*Inconvenient Truth*)' isimli belgeselin etkisiyle ile toplumda küresel iklim kriziyle ilgili farkındalıkta önemli bir artış olmuştur. Tüm bu yaşananlara rağmen, bu dönemde de profesyonel inkârcılar bu felaketlerin rastlantı olduğunu ve kısa dönemli olaylar olduğunu söylemeye devam etmiştir (Tokar, 2010).

Dünya liderlerinin karbon salımlarının kontrol altına alınması için anlaşmaya varmaları amacıyla 2009'da Kopenhag'daki Taraflar Konferansı'ndan çok kısa bir süre önce ABD ve İngiltere'de çalışan iklim araştırmacıları grubu arasında dolaşan binden fazla e-posta deşifre edilmiştir. Bilim insanlarının iklim değişikliğinin gerçekleştiği konusunda insanları ikna etmek için verileri manipüle ettiğini gösteren e-postalar şirketlerin kontrolündeki medyada büyük yankı bulmuş; 2009'da patlak veren ve "Climate-Gate" olarak bilenen bu skandal sonrasında toplumdaki olumlu hava değişmiş, iklim değişikliğiyle ilgili araştırmalara şüpheyle yaklaşılmaya başlanmıştır. Zamanlama göz önüne alındığında, niyetin, bilimsel bulguların üzerine şüphe düşürmek olduğu değerlendirilmektedir (Schreuder, 2009). Bu skandal sonrası ünlü iklim bilimcilere saldırılar başlamış, buna cevap olarak, bilimi ve bilimsel yöntemi savunma ihtiyacıyla Birleşik Krallık bilim topluluğuna benzer şekilde ABD Ulusal Bilimler Akademisi üyeleri de iklimin değişikliğinin gerçekleştiğine ve bunun bilimsel verilerle gerçekleştiğine ilişkin benzer bir bildiri kaleme almışlardır (Schreuder,

2009). Ancak bilim dünyasının bu çabaları da toplumdaki şüphe tohumlarını ortadan kaldıramamıştır. 2010'da ABD'de yapılan bir araştırmada iki yıl öncesine göre iki kat fazla sayıda Amerikalı “küresel ısınma gerçekleşmiyor” cevabını, nüfusun neredeyse dörtte biri ise “bilmiyorum” cevabını vermiştir (Tokar, 2010).

ABD'de de bazı şüphecilerin faaliyetlerinin kimi özel çıkar gruplarınca parasal açıdan desteklenip doğrudan organize edildiği bilinmekte olup, büyük petrol ve kömür şirketleri ile birlikte bir dizi başka sermaye kuruluşunun ve politik grubun da bu sürece doğrudan dahil olduğu belirtilmektedir. Şüphecilerin temel amacı, açık ve rasyonel bir tartışma başlatmaktan ziyade bilimsel kanıtın her zamankinden daha şüpheli olduğu izlenimini yaratmaktır (Schreuder, 2009). Ayrıca iklim değişikliğinin daha ziyade ezoterik bilimsel bir sorunmuş gibi yansıtılıp, problemin altında yatan nedenlerin çok konuşulmadığı da getirilen eleştiriler arasındadır (Tokar, 2010).

Brewer ve Pease (2008), iklim değişikliğinin insan faaliyetleri nedeniyle kötüleşmekte olduğu ve mücadele edilmesi görüşünü destekleyen Demokratlarla, bunun karşı görüşünde olan Cumhuriyetçiler ve bu partileri destekleyen seçmenler arasındaki kutuplaşmaya da değinerek, iklim politikasında da destekledikleri liderler ve saygın kişilerin görüşü paralelinde seçmenlerin görüşünün şekillendiğini, bunun eğitim seviyesi arttıkça daha da arttığına dikkat çekmektedir. Trump döneminde Cumhuriyetçiler arasında iklim değişikliğine karşı iyice artan şüphencilik, değişen yönetimin, küresel ısınmanın etkilerinin daha fazla hissedilmesinin ve yaşanan iklim değişikliği kaynaklı felaketlerin de etkisiyle yeniden azalmaya başlamıştır. Bunda, son dönemde, toplumun göz önünde olan ve iklim değişikliği ile mücadeleye inanan daha fazla kanaat önderinin ve sanatçının ön plana çıkmasının da etkisi vardır (Brewer ve Pease, 2008)

2018 tarihinde Pew Araştırma Merkezi tarafından yapılan bir ankete göre, Amerikalıların yaklaşık üçte ikisi artık iklim değişikliğinin ele alınması gereken acil bir sorun olduğuna inanmakta, ancak petrol ve doğal gazdan vazgeçme konusunda eskisi kadar hevesli bulunmamaktadır. Söz konusu anket, Amerikan toplumunun en önemli hükümet önceliği olarak gördüğü başlıklarda 2010'da yüzde 28 olan iklim değişikliğinin 2018'de yüzde 46'ya yükseldiğini göstermektedir. Bu artışın Cumhuriyetçiler arasında +7 puan gibi nispeten daha küçük olmasının, özellikle Kongre üyeleri olmak üzere hem siyasetler hem de genel toplum arasında iklim değişikliğine ilişkin partizan kutuplaşmadaki artışla da örtüştüğü belirtilmektedir. Ankete göre, Y kuşağı Cumhuriyetçilerinin iklim değişikliği yaklaşımlarında eski nesil Cumhuriyetçilere göre daha az kutuplaşmıştır. Küresel ısınma risk algıları son yıllarda önemli ölçüde artmış olsa da, küresel ısınmayı kişisel ve yerel bir tehdit olarak gören Amerikalıların yüzdesi hala düşüktür. Demokratlar, çevre sağlığı uzmanlarına ve çevre araştırmaları bilimcilerine

Cumhuriyetçilerden daha fazla güvenmektedir. Örneğin, Demokratların ve Demokratik eğilimli bağımsızların yaklaşık yarısı (yüzde 47) çevre araştırma bilim adamlarının her zaman veya çoğu zaman adil ve doğru bilgi sağladığını söylemekteyken, bu konuda Cumhuriyetçilerin ve bağımsızların sadece yüzde 19'u aynı fikirdedir (Ballew vd., 2019).

Şirketler

ABD’de, başta otomotiv, kömür ve petrol sanayi olmak üzere şirketlerin güçlü ekonomik çıkarları bulunmaktadır. Bu şirketlerin, özellikle Cumhuriyetçi partiyle ve medyayla yakın bağlantısına ve iklim değişikliğiyle ilgili getirilen her bir öneriyi, karlarına bir tehdit olarak görerek, çevre-karşıtı hareketi desteklediklerine ve toplumda iklim değişikliğiyle ilgili şüphe uyandırmak ve mücadele için alınacak tedbirlerin de önemli ekonomik maliyeti olacağı endişesini yaymak için ciddi bir çaba içinde olduğuna ilişkin geçmişte pek çok örnek bulunmaktadır. ABD’de 1989-2005 yılları arasında fosil yakıt endüstrisinin parti ve adaylara 179,5 milyon dolar fon sağladığı belirtilmektedir. Bu şirketler ciddi bir PR çalışması yaparak ürünlerini öne çıkarmış ve iklim dostu alternatiflerine ilişkin şüphe yaratmışlardır. Hem bazı enstitüleri hem de web sitelerini destekleyerek kendi görüşlerini ön planda tutmuşlardır. Şirketlerin 2009’dan itibaren iklim değişikliği ile mücadele için hazırlanan düzenlemelere karşı lobi yapmak ve kendi görüşlerindeki adayları desteklemek için çok yüksek miktarlarda para harcadıkları kaydedilmektedir (Neale, 2008).

Schreuder (2009), benzer şekilde ekonomik güçleri pek çok devletin gayri safi milli hasılasından büyük olan çokuluslu şirketlerin küresel ekonominin en büyük oyuncularından olduğunu, merkezleri gelişmiş ülkelerde olan bu şirketlerin pratikte tüm küresel ekonomik karar verme süreçlerini yönettiğinin altını çizmektedir. Hansen (2005), hükümet üzerinde orantısız bir nüfuza sahip olan şirket ve özel çıkar çevrelerinin zorunlu yatırımları yapmak yerine asgari önlemleri gündeme getirip fosil yakıt kullanımında artışa neden oldukları eleştirisini getirmektedir.

Neale (2008), kapitalizmin iki özelliğinin, küresel rekabet ve kesintisiz büyümenin, iklim değişimi için harekete geçilmesine engel olduğunu, hükümetlerin dünyadaki diğer şirketlere karşı kendi şirketlerinin çıkarını savunduğunu belirtmektedir. Kapitalizmin anavatanı ABD’de bu daha da belirgindir, Amerika, petrol ve otomobil şirketinin çıkarları bağlamında sorumluluğa sahiptir. Diğer taraftan, diğer ülkelerin Amerikan sanayisinin salımlarını azaltmasından doğan rekabetçi bir kazançları bulunmaktadır. Neale (2008), bu rekabetin 1992’den 2007’e kadar tüm iklim pazarlıklarının yapısını oluşturduğunu belirtmektedir.

Toplumda da artan iklim hassasiyetleri doğrultusunda, ABD’de de günümüzde giderek artan sayıda firma sera gazı emisyonlarını azaltmak

ve daha fazla karbon kısıtlaması olan bir ekonomiye hazırlanmak için önlemler almaktadır, enerji açısından daha verimli ürün ve teknolojilerin geliştirilmesine ve yenilenebilir enerji üretimine yapılan yatırımlar da artmaktadır. Yeşil hareketin artmasıyla iklimle bağlantılı felaketlere ilişkin açılan yeni davalar, yeni yasal düzenlemeler ve yeşil pazarlarda artan rekabet şirketleri daha iklim ve çevre dostu hareket etmeye ve/veya ‘yeşil yıkama’ yaparak öyle olmamalarına rağmen aldatıcı bir şekilde kendilerini çevre ve iklim dostu gibi göstermelerine sebep olmaktadır. Bu konuda Schumacher (2021), iklim krizine ilişkin artan hassasiyetlere yönelik ‘sözde’ uygulamalar için ‘karbon yıkama’ terimini türeterek karbon emisyonlarının azaltılmasıyla ilgili yeşil yıkama tehdidinde dikkat çekmektedir. İklim kriziyle mücadelede karbon azaltımının evrensel bir hedef olması ve kurumsal karbon performansına bağlı finansal değerler nedeniyle, karbon yıkama tehdidinin yeşil yıkamadan çok daha şiddetli olarak devam ettiği vurgulanmaktadır (Sapmaz Veral, 2022).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

ABD’nin hem ulusal hem de uluslararası iklim değişikliği ile mücadele politikalarının gelişimine bakıldığında, farklı parti ve Başkanlık yönetimlerinde hem federal hem uluslararası iklim değişikliği ile mücadele politikalarında önemli değişimler göze çarpmakta, Demokrat Parti dönemlerinde daha iddialı hedefler belirlenirken, Cumhuriyetçi Parti dönemlerinde daha tutucu bir yaklaşım dikkat çekmektedir. Diğer taraftan, bu yaklaşım farklılıklarına rağmen ABD’de Anayasa’da yer alan “Kuvvetler Ayrılığı” nedeniyle başkanlık kazanılsa bile Kongre’nin yapısı nedeniyle, hâkimiyet tam olarak kazanan partide olamamakta, bu yapısal engel nedeniyle, Başkan tarafından desteklense bile Kongredeki oylamalar tasarıların yasalaşma sürecindeki zorluklara sebep olmaktadır.

Her ne kadar Demokrat ve Cumhuriyetçi Parti ve bunların seçmenleri arasında küresel ısınmanın gerçekleştiği ve bununla mücadele etmek için adımlar atılması gerektiği yönünde bir kutuplaşma olsa da, Kuvvetler Ayrılığı ve Partiler arasındaki farklı görüş, iklim politikasının önündeki temel sorun değildir. Hem yönetimde hem de Kongredeki çoğunluğun aynı partide olduğu dönemlerde bile parti anlayışına ters tasarıların onaylanması (Byrd-Hagel Kararı) ya da tam tersi şekilde parti anlayışına uygun tasarıların geçememesi (BTU vergisi), partiler arası kutuplaşmanın ve yapısal zorlukların temel sorun olmadığı görüşünü desteklemektedir.

ABD’de iklim siyasasını şekillendiren ve iklim değişikliği ile mücadele için atılacak adımları engelleyen en önemli faktörün küresel rekabet ve sermaye olduğu değerlendirilmektedir. ABD’de hem ulusal hem de küresel düzeyde büyük ve güçlü fosil yakıt sanayi, emisyon azaltımlarıyla ilgili politikaları, karlarına ve şirketlerinin büyümesine önemli bir engel

olarak görmüş, bu sebeple de engellemek için lobi faaliyetleri yürütmüş ve politika yapıcılar üzerinde ciddi baskı oluşturmuştur. Önemli bir kaynağa sahip olan bu şirketlerin, seçimlerde verdikleri destek doğrultusunda politikacılar ve istihdam kaygısıyla sendikalar üzerinde çok önemli bir etkileri bulunmaktadır; tamamı üzerinde olmasa da toplumun büyük bölümünün görüşünü de gerek politikacılar gerekse medya üzerindeki güçleri ve düşünce kuruluşlarıyla aracılığıyla rahatça şekillendirebilmekte oldukları görülmektedir. Diğer taraftan, toplumda iklim değişikliği kaynaklı afetlerin sıklığının ve etkisinin daha hissedilir olması, artan çevre bilinci ve yeşil hareket doğrultusunda tüm dünyada hem hükümetler hem şirketler üzerinde bir baskı oluşmakta, bu baskı ABD’de de hissedilmektedir.

Trump yönetiminin iklim değişikliği ile mücadeleyi ABD ekonomisi için tehdit olarak görerek attığı adımları, Biden yönetime gelir gelmez tersine çevirmiş, ABD Paris Anlaşmasına tekrar katılmış, Ulusal Katkı Beyanı sunulmuş, ABD 2050 yılına kadar karbon nötr hedefini açıklamış ve ekonominin ekolojik dönüşümü, ekosistemlerin ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik geniş çaplı bir politika uygulanacağı belirtilmiştir, ancak Başkanlık Emirlerinin düşük yasal statüsü nedeniyle, bu politikanın halefi tarafından kolayca tersine çevirebileceği unutulmamalıdır. Bu kapsamda, ABD’de kısa vadede iklim değişikliği ile mücadelede hem ulusal hem uluslararası düzeyde olumlu adımlar atılacağı, ancak bunların uzun vadeli olup olmayacağının belirsiz olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ballew, M. T., Leiserowitz, A., Roser-Renouf, C., Rosenthal, S. A., Kotcher, J. E., Marlon, J. R., ... & Maibach, E. W. (2019). Climate Change In The American Mind: Data, Tools, And Trends. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 61(3), 4-18.
- Brewer, P. R. & Pease, A. (2008). Federal Climate Politics In The United States: Polarization And Paralysis. *Turning Down the Heat: The Politics of Climate Policy in Affluent Democracies*, 85-103.
- Carbon Brief (2021). "Analysis for Climate Change Historical Responsibilities". <https://www.carbonbrief.org/analysis-which-countries-are-historically-responsible-for-climate-change/>. (E.T: 11.02.2023)
- Damro, C. & MacKenzie, D. (2008). The European Union and The Politics of Multi-level Climate Governance. *Turning down the heat: The politics of Climate Policy in Affluent Democracies*, 65-84.
- Denchak, M. (2021). Paris Climate Agreement: Everything You Need to Know. *National Resources Defense Council*, www.nrdc.org/stories/paris-climate-agreement-everything-you-need-know . (E.T: 07.02.2023)
- Deliktaş, A. (2021). Küresel İklim Değişikliği Konusuna Amerikan Yaklaşımı. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 309-322.
- Environment Protection Agency (EPA) (2022a). <https://www.epa.gov>. (E.T: 11.02.2023)
- EPA (2022b). "US GHG Inventory" <https://www.epa.gov/system/files/documents/2022-04/us-ghg-inventory-2022-chapter-executive-summary.pdf> . (E.T: 11.02.2023)
- EPA (2022c). "US GHG Sectoral Distribution".<https://www.epa.gov/ghgemissions/sources-greenhouse-gas-emissions> (E.T: 11.02.2023)
- Gerrard, M. B. & Welton, S. (2014). US Federal Climate Change Law In Obama's Second Term. *Transnational Environmental Law*, 3(1), 111-125.
- Hansen, J. E. (2005). A Slippery Slope: How Much Global Warming Constitutes "Dangerous Anthropogenic Interference"? *Climatic Change*, 68, 269-279.
- Kincaid, G., & Roberts, J. T. (2013). No Talk, Some Walk: Obama Administration First-Term Rhetoric On Climate Change And US International Climate Budget Commitments. *Global Environmental Politics*, 13(4), 41-60.
- Kovalev Y.Y. (2022). Climate Policy Of The United States: Features Of Evolution And The Current State. *History and Modern Perspectives*, 1, 24-32.
- Lin, A. C. (2022). Climate Policy Buffers. *Yale J. on Reg.*, 39, 699.
- Neale, J. (2008). *Stop Global Warming: Change The World*. Bookmarks Publications.

- Numan, A. (2014). ABD-Çin İklim Anlaşmasına Vardı. *Yeşil Gazete*. <https://yesil-gazete.org/abd-cin-iklim-anlasmasina-vardi/> .
- Sapmaz Veral, E. (2022). Yeşil Yıkama İle Mücadele: Avrupa Birliği'nde Yeşil İddiaların Doğrulanması Girişimi. *Sayıştay Dergisi*, 33(124), 101-109.
- Selin, H. & VanDeveer, S. D. (2007). Political Science and Prediction: What's Next For US Climate Change Policy?. *Review of Policy Research*, 24(1), 1-27.
- Selin, H. & VanDeveer, S. D. (2011). Climate Change Regionalism In North America. *Review of Policy Research*, 28(3), 295-304.
- Schreuder, D. Y. (2009). *The Corporate Greenhouse: Climate Change Policy In A Globalizing World*. Bloomsbury Publishing.
- Schumacher, K. (2021). Carbonwashing: ESG data greenwashing in a Post-Paris World. *Settling Climate Accounts: Navigating the Road to Net Zero*, 39-58.
- The United States' Nationally Determined Contributions (NDC) (2021)- Reducing Greenhouse Gases in the United States: 2030 Emissions Target. <https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2022-06/United%20States%20NDC%20April%2021%202021%20Final.pdf> . (E.T: 07.02.2023)
- The White House (2021a). "Executive Order on Tackling the Climate Crisis at Home and Abroad, January 27, 2021". <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2021/01/27/executive-order-on-tackling-the-climate-crisis-at-home-and-abroad/> .(E.T: 09.02.2023)
- The White House (2021b). "Executive Order on Catalyzing America's Clean Energy Economy Through Federal Sustainability, December 08, 2021". <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/12/08/fact-sheet-president-biden-signs-executive-order-catalyzing-americas-clean-energy-economy-through-federal-sustainability/> . (E.T: 09.02.2023)
- Tokar, B. (2010). *Toward Climate Justice: Perspectives On The Climate Crisis And Social Change*. Communalism.
- Workman, A., Blashki, G., Bowen, K. J., Karoly, D. J., & Wiseman, J. (2020). Political Leadership On Climate Change: The Role Of Health In Obama-Era US Climate Policies. *Environmental Research Letters*, 15(10), 105003.

Bölüm 9

MODERNİTE, POSTMODERNİTE VE AKIŞKAN MODERNİTE'DE ÖNE ÇIKAN RİSKLER

*İrfan YILDIRIM*¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID:0000-0001-9949-7667

Giriş

Modern döneme giriş, insanlık tarihinin belki de en önemli ve keskin dönüşümünü ifade etmesi, hedeflediği değişim ve dönüşümün boyutları ve insan eliyle imal ettiği riskler nedeniyle üzerinde önemle durulmayı gerektirmektedir. Geleneksel yaşam tarzından uzaklaşarak insanların yeni ve bireysel bir yaşama geçmesine, tarıma dayalı üretim biçiminden işbölümü ve otomasyona dayalı üretim sistemine dâhil olmasına başlangıç teşkil eden sanayi devrimi, aynı zamanda modern dönemin başlangıcı olarak kabul görmektedir. Ancak sadece sanayi devrimiyle şekil kazanmayan modernitenin aynı zamanda, Aydınlanma döneminde belirginleşen fikirlerle, kapitalizmin egemen ilişkileriyle, dini ve siyasi otoritelerin baskılarında kurtulma talepleriyle de yakından ilişkisi bulunmaktadır. Yaklaşık iki asır boyunca hayatın tüm alanlarında etkili olan modernitenin gerçekte öngörülen veya tasarlanmış bir proje olmadığı günümüzde dahi tartışılmaktadır. Bu bağlamda modernitenin ne olduğu, hangi alanlarda karşımıza çıktığı, peşine düştüğü hedeflerin ve gerçekleştirdiği dönüşümlerin neler olduğu, sonraki dönemlerde hangi görünümlere büründüğü önem arz etmektedir. Dolayısıyla moderniteyi, postmodernliği ve akışkan modernliği günümüzdeki yansımaları üzerinden, özellikle dijital çağda baş gösteren potansiyel tehlikeler üzerinden ve ayrıca risk toplumu çerçevesinde okumak ve değerlendirmek sosyolojik boyuttan önemli bir konudur.

Bu çalışmada modernitenin belirginleştiği dönemden günümüze kadar geçirdiği süreçler, kontrol altına almaya çalıştığı alanlar, sonraki dönemlerde tartışma konusu haline gelen görünümleri üzerinde durulmaktadır. Yaklaşık iki asır boyunca modernizm üzerinden gerçekleştirilen değişim ve dönüşümlerin neler olduğu ve bunların oluşturduğu riskler ele alınmaktadır. Son yarım asırda öne çıkan ‘postmodernizm’in sahip olduğu özellikler veya farklılıkların yanında küreselleşme ile ilişkisi ve neden olduğu müphemlikler ise ayrıca çalışmada üzerinde durulan konulardır. 21.yüzyıla girişle daha da belirgin hale gelen geç modernlik veya ‘akışkan modernlik’ kavramları, modernitenin günümüzdeki yansımalarını anlamak açısından üzerinde durulmayı hak eden kavramlar olarak karşımız çıkmaktadır. Esasen bu çalışma, birbirinin devamı niteliğindeki kavramların (modernite, postmodernite ve akışkan modernite) anlaşılır kılınmalarını ve son asırlarda öne çıkan, sıklıkla ele alınan ve üzerinde durulan risk kavramıyla ilişkilerini ele almayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede literatürdeki çalışmalardan da istifade edilerek genel olarak modernleşme aşamalarında beliren riskler üzerinde durulmaktadır.

Modernite (Modernlik, Sanayi Toplumlari, Modernizm)

Modernite, sanayi devrimi döneminde gerçekleşen ücretli iş yapma pratikleri çerçevesinde insanların üretimi esas almalarıyla öne çıkan, bi-

reyci yaklaşımı nedeniyle rağbet gören yaşam tarzlarının belirginleştiği döneme karşılık gelmektedir. Modernliğin bir toplumsal yaşam formu olarak belirlenmesinin temelleri Aydınlanma dönemi ve onun felsefesine dayanmaktadır. Ortaçağ din anlayışı ve skolastik düşünce yapısına karşı çıkışla başlayan modernite, pozitivist bir metodoloji ve rasyonel bir yaklaşımla çerçevesi çizilen bilimler üzerinden doğanın kontrolünü sağlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla ideolojik temeli bilimsel bilgi yoluyla doğaya ve topluma dizayn verme üzerine kurulu olmuştur. İnsanlık tarihinin en iddialı projelerinden biri olan modernlik, kendisinden önceki değerleri aşağılayan ve dışlayan bir tutuma sahip olmuştur. Modernlik kontrol edilemeyen, ancak her şeyi kontrolüne geçirmeye çalışan bir yaklaşım içerisinde olduğu varsayılmıştır. Gerçekleri cam bir kavanoz içerisinde tahayyül eden ilk dönem modernlik teorisyenleri, oradan çıkacak gerçeklerle çevreye ve kâinata düzen getirilerek anlam kazandırma peşinde olmuşlardır. Kendisi dışında her şeyin kontrolü peşindeki modernlik, Çernobil ve Fukushima gibi kimi tecrübeler göstermektedir ki bazı zamanlar kendi kontrolsüzlüğüne yenik düşmüştür (Elmas, 2013: XIII).

Kadim kültürlerin giderek ortadan kalktığı, değişim, ilerleme ve gelişme kavramlarının öne çıktığı bir dönem olarak bilinen modernizm, aydınlanma üzerinden bir hareket sağlamış, ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda önemli dönüşümler gerçekleştirmiştir. Geleneksel yaşamın yerini alan, akılcı tutum ve rekabet yaklaşımına sahip modernizm, bilimin önderliğinde ilerleme anlayışını algılara yerleştirerek doğa ve topluma hâkim olmaya çalışmıştır. Şimdiki zamanı belirten bir kavram olarak modernizm esasen geleceğin şekillendirilmesi üzerine kurulu ve kesin gerçeklere ulaşma tahayyülü içinde olmuştur. Akılcı bir tasarımla cilalatılmış, evrimci bir model üzerinden devamlı iyi ve mükemmel olana doğru yol alan bir süreç tekabül ettiği anımsatılmıştır. Çünkü aydınlanmaya doğru sürekli bir akış söz konusu olduğu varsayılmıştır (Gültekin, 2007: 82). Batıda gerçekleşen endüstrileşme, kentleşme, eğitim, siyasal bağımsızlık gibi alanlarda modernizm yaklaşımı başat bir rol oynamıştır (Şimşek, 2016: 29). Doğrudan ilişkili olduğu diğer bir yaklaşım veya ideoloji ise kapitalizm olmuştur. Çünkü modernleşme ile yayılan kapitalizm, dünya pazarlarına teknolojik yenilikler, endüstri ile üretilen ürünler, göçlerle oluşan yeni çeşitlilikler üzerinden kendisine alan bulmuş ve modernizm ile birlikte birbirlerini beslemiştir (Sarup, 2004:187).

Modernliğin esasen tasarlanmış bir düzenin adı olduğu, rasyonelliği esas almasına karşın irrasyonel sonuçlara neden oluşturduğu yönünde yaklaşımlar dikkat çekmektedir. Özellikle insanları ırklarına göre sınıflandırdığı, homojenleştirmeye ve doğayı kontrol altına almaya çalıştığı yönündeki görüş önem arz etmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında modernleşme kültürünün karmaşa, belirsizlik, düzensizlik ve müphemlik karşısında dü-

zen kurma talebiyle ayrıştırma, sınıflandırma ve ayıklamayı esas alan bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir (Duman, 2021: 13). Aynı zamanda bu dönem dini doktrinlerin, kutsal metinlerin, büyü, sır ve gizemin bir tarafa bırakıldığı bir evre olarak nitelendirilmektedir (Bauman, 2018:61). Dünyayı rasyonelleştirme ve bunu yasalar yoluyla sağlam bir temele bindirerek öngörülebilir ve düzenlenebilir bir hale getirme çabasına dayanır. Bu yaklaşımın özeti ise insanın kendi kaderini kendisinin çizdiği şeklinde bir anlayışın kabulü üzerine kuruludur.

Öngörülen bir proje olarak modernliğin tutmadığını, müphemliğin bir ruh gibi varlığını sürdürmesinden, modernliğin dünyaya fazlasıyla acı olaylar yaşatmasından çıkarmak mümkündür (Şimşek, 2016:169). Çünkü atılan sancılı, dehşet verici ve saplantılı adımlar nedeniyle modernlik dayatması bir trajediye dönüşmüştür. Belirsizliği ortadan kaldırmayı hedefleyen modernlik yeni belirsizliklerin doğrudan sebebi olmuş, yeni çelişkiler ortaya çıkarmıştır. Zira insan hayatının önemli bir yönünü oluşturan belirsizliklerden meydana gelen müphemlik aklın ve bilimin rehberliğinde açıklanacak bir pozisyona sahip değildir. Dolayısıyla bu alana dair düzenlemelerin denetlenebilir olması da mümkün olamaz. Bauman'a göre bu alandaki düzenlemeler sonuçsuz kalmaya mahkûmdur. İnsana dair ve onun etkinliğini hedefleyen bir düzenlen ileri gelen sistemlilik her ne kadar eski veya etkisini kaybeden sorunları ortadan kaldırsa da yeni sorunlar ortaya çıkartmaktadır. Öyle ki atılan her bir adım yeni bir soruna ve müphemliğe, alınan her bir önlem ise yeni sonuçlara neden olmaktadır (Akt.: Şimşek, 2016:167).

Bir olayın, olgunun veya nesnenin tek bir sınıfa veya kategoriye dâhil edilmemesi, aslında belirsizlik ve düzensizliği gösteren önemli bir işarettir ve Bauman'a göre bu işaret müphemliğin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Çünkü belirli bir olay veya olguyu anlamadığımız durumlarda veya eylemler arasında doğru tercihler yapamadığımız zamanlarda bizi rahatsız eden hisler yaşarız (Bauman, 2014: 9-11). Bu hisler modernlik tarafından insanlara fazlasıyla yaşatılmıştır. Bu yüzden karıştırmış gibi görünmesinde rağmen, modernliğin kanlı ve canlı olmasına destek veren veya onu ayakta tutan unsurlar belirsizlik, muğlaklık veya müphemlik olmuştur. Dilsel bir ifade olan müphemlik, esasen dilde tutunamayan ve bir boşluk meydana getiren bir terim olarak ele alındığında belirsizlik üzerinden de ifade edilebilmektedir (Bauman, 2014: 17). Dış dünyayı anlamlandırarak belirli bir düzen elde etmeye çalışan dil, öge veya unsurları isimlendirerek kesinliği arzu eden ölçüt veya kriterler elde etme peşindedir. Bu talep müphemliğin ortaya çıkmasına neden oluşturmaktadır. Çünkü bir olgunun sınıflandırmaya uymaması müphemliğin nedenidir. Her türlü bilgi ve zıt eylemi mümkün kılan bu uyumsuzluk, toplumsal yaşamda kaygı, korku ve endişenin doğmasının da nedeni sayılmaktadır. Zira müphemlik bireylere ait içsel bir durumdur, bu nedenle kişisel farklılıkların ve benzerliklerin tespit edilmesi

olası görünmemektedir. Diğer taraftan modernite, esasen belirginleştiği ilk dönemlerden itibaren kendi bilincinin de ötesine geçerek, dilsel anlamlandırma ve tanımlamaya girişmesiyle anlam önünde engel oluşturması bakımından belirsizlik oluşturmuştur (Şimşek, 2016:162). Çünkü karmaşa ve düzensizlik içerisinde bir kavramı veya olguyu analiz etmek veya yorumlamak olası değildir. Dolayısıyla oluşan belirsizlik veya boşluk durumu karar vermeyi güçleştirmekte ve başka bir belirsizliğe neden olmaktadır. Bu nedenle modernite kendi içerisinde, hem eylemsel hem de dilsel bakımdan sonlandıramadığı belirsizlikler ve müphemliklerle kangren bir yapı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Modernlik açısından müphemlik aşılması gereken bir kavram iken, Bauman (2014: 17-18) tam tersi istikamette bir görüşe sahiptir. O, müphemliğin modernliğe katkı sunduğunu, dolayısıyla olumlu yönde etkilediğini ileri sürmektedir. Şöyle ki modernlik, doğayı ve toplumu, kısacası dünyayı parçalara bölmeye, sınıflandırmaya çalışmakta ve sınıflandırdığı her bir parçayı kendi sınırlarında tutmayı amaçlamaktadır. Bilimsel ve teknik gelişmelerle birlikte dünyayı etkisi altına aldığı ve topluma/toplumlara şekil vermeye çalıştığı iddiasındadır.

Doğada bulunan ve üretilen ürünlerin sınırlı, arzuların ise doyumsuz olduğu yönündeki saptama eskiden beri dile getirilen bir yaklaşımdır. Bunun yanında insanın bir tek arzu veya istekle değil, birden fazlasıyla ilgilenmesine dair gereklilik sonraki dönemlerde öne çıkan bir yöndür. İnsanı tüketim yapmaya zorlayan bu yön, modern dönemde rastlanmayan bir husustur. Modernitenin ahlaki görev alanları olarak saydığı önemli katı değerleri çalışmak ve üretmektir (Solmaz & Alkan, 2021: 391). Buradan hareketle modernite, karakteristik özellikleri arasında bulunan düzenleme pratiği üzerinden üretime, kategorileştirmeye ve geleneksel yaşam biçimine alternatif olmaya doğru özel bir çaba içerisinde olmuştur.

Postmodernite (Radikal Modernlik, Küresel Çağ, İkinci Modernite)

Modernitenin öne çıkarmak istediği düzen, sınıflandırma, üretim, yeniden inşa etme gibi kitlesel olanı kapsayan girişimler, ikinci dünya savaşı sonrasında belirgin kılınan özgürlüklerle ve 1970 li yıllardan itibaren küresel çapta iletişim ve ulaşım ağlarının kurulmasıyla büyük oranda değişmiştir. Özgürlüklerin bireysel temelde ele alınması ve liberal söylemlerin yaygınlaşması modernizmin esnek bir hal almasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle küreselleşme ile birlikte ekonomik, siyasal ve toplumsal hareketlerin ağırlığıyla modernliğin eski katılığı üzerinden devam edemeyeceği anlaşılmış ve esnek bir yapılanmaya gidilmiştir. Bu yüzden modern sanayi toplumlarında davranışlar, aitikler, alışkanlıklar ve siyasal kavramlar, insan odaklı olmaktan ziyade totaliter veya kitlesel görünüm arz ederken modernliğin bu yeni döneminde esneklik ve hareketlilik hâkim olmuştur.

Esasen modernlik ile postmodernlik dönemleri arasında net ve keskin bir ayırım yapmak mümkün görünmemektedir. Postmodernistler, özellikle 70'li ve 80'li yıllardan itibaren küresel ölçekte yaşanan gelişmeler nedeniyle yeni bir döneme girildiğini, moderniteden bir kopuşun gerçekleştiğini belirtirken geç modernistler ise modernitenin sadece dönüşüm geçirdiğini ve modernitenin aslında tam hızla devam ettiğini dile getirmektedirler. Zira bilgi, akılcılık, pozitivizm, düşünme, bilim, ilerleme ve gelişme gibi modernitenin anahtar kavramları anlam kaybına uğramadan etkilerini daha da arttırmışlardır. Diğer taraftan posmodern dönem, hem içerdiği özellikler hem de kapsadığı zaman dilimi bakımından muğlaklıklar içermektedir. Bu nedenle söz konusu dönem için geliştirilen kavramsallaştırmalar da farklılaşmaktadır. Örneğin Beck'in 'refleksif' olarak belirttiği kendi üzerine düşünen modernlik sürecini Bauman, Harvey ve Lyotard gibi düşünürler 'postmodernlik', Albrow 'küresel çağ', Giddens ise 'geç modernlik' şeklinde adlandırmaktadır. Ancak isimlendirme konusunda görüş birliği içinde olmayan yazarların tümü bu dönemin umutsuzluk, çelişki ve paradoks gibi deneyimleri içerdiği konusunda hemfikirdirler (Çuhacı, 2007: 153).

Postmodernizm kavramsallaştırmasını tümünden dışarda bırakarak kabul etmeyen Beck, onun esasen modern olanın ötesinde veya modernitenin devamı ya da ikinci modernite olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir. Eski sanayi toplumu diye nitelendirdiği modernitenin ilk döneminin gidecek yok olduğuna ve yerini risk toplumuna bıraktığına dikkat çekmektedir. Postmodernistlerin kaos veya örüntü yokluğu diye ifade ettikleri şeyin ise risk ve belirsizlik olduğunu işaret etmektedir. Bilimin ve teknolojinin gelişmesi, insanlığa önemli ölçülerde fayda sağlarken daha önceki dönemlerde görülmemiş düzeyde ölçülmesi güç riskleri de beraberinde getirmiştir (Akt.: Sığın, 2021:419). Örneğin doğanın talan edilmesi, kirlilik, farklılaşan bazı hastalıklar ve nükleer sızıntılardan oluşan ekolojik riskler, bilim ve teknolojinin ürünüdürler. Günümüzde ise bu riskler küresel bir hal almıştır.

Refleksif modernite veya düşününsellik, modernitenin önceki haline karşı eleştirel bir duruşu ve bir iç sorgulamayı içermekte, aynı zamanda birinci modernitenin gelenekselliğe karşı çıkışı gibi modernitenin ilk dönemine karşı bir çıkışını barındırmaktadır. Ekonomik ve kültürel küreselleşme üzerinden farkını ortaya koyan 'ikinci dönem modernite' veya postmodernizm, esneklik, farklılık ve bireyselleşme üzerinden yeni bir döneme giriş olarak değerlendirilmektedir. Yalnız bu dönemde kadın özgürlüğü ve esnek çalışma koşullarıyla belirginleşen boşanmaların sonucunda aile önemli oranda değişmiş ve dönüşüme uğramıştır. Din kültürel bir alan haline gelmiş, sivil toplum örgütleri ve şirketler öne çıkmış, ulus devlet ise önemini büyük oranda yitirmiştir. Tüm bunlara karşılık bireysellik belirgin hale gelmiş, ancak bireyler kendi başlarının çaresine bakacakları bir halde bırakılmıştır (Sığın, 2021:421).

Giddens'e göre modernitenin bitmiş bir proje olduğunu iddia eden ve postmodernizm gibi yeni bir sayfa açıldığını belirten görüşlerin sağlıklı bir analiz yaptıkları söylenemez. Kendisi bir postmodernist yaklaşıma sahip olmayıp modernlik hakkındaki görüşünü 'geç modernlik' kavramsallaştırması üzerinden dile getirmektedir. Alanda yapılan kavramsallaştırmalara bakıldığında Giddens'in dile getirdiği geç modernlik kavramının çoğunlukla *ikinci modernite*, *risk toplumu*, *refleksif modernite*, *modernitenin radikalleşmesi*, *üst modernite* ve *akışkan modernite* gibi kavramlarla örtüştüğü görülmektedir (Akt.: Sığın, 2021: 423). Çünkü diğer kavramsallaştırmalarda olduğu gibi geç modernite kavramıyla da modernitenin ötesine geçildiği veya geride bırakıldığı iddiası yerine esasen modernitenin günümüzde de devam eden bir olgu olduğu üzerinde durulmaktadır. Sadece ilk dönemdeki görünümleriyle için bir hesaplaşma içerisinde olduğuna değinilmektedir.

Modern dönemde önem arz eden düzenlik gerektiren talepler gidermenin ve dinin baskısından kurtulmanın, bastırılan isteklerin ve arzuların acısını çekmiş toplum ve bireyler, postmodern dönemle birlikte serbest ve özgür kalmış, ancak bu sefer de fazlasıyla kararsızlık yaşamaya başlamışlardır. Çünkü kararsızlık durumunda bireye, her şey çok anlamlı gelebildiği gibi başka açılardan yaklaşıldığında, o şeyin anlamsız gelme olasılığı da bulunmaktadır. Zira dilsel olan ve anlık düşüncelerle değişebilen etkenlerin yanında, olay veya olguyu birden çok görüş ve yaklaşımla değerlendirme seçenekleri fazlasıyla bulunmaktadır. Burada karar verici bireyin kendisidir ve üzerinde herhangi bir mekanizma bulunmamaktadır. Buradan hareketle, özellikle fazlasıyla müphemlikleri içermesi bakımından postmodern dönem tartışmalı bir karakterde olmuştur.

Modernitenin tüm dünyaya sunduğu kesinlik, bilimsellik, rasyonellik gibi düzen kavramları veya homojenleştirme girişimlerine karşı bir itiraza dönüşen bu dönem, dinsel, etnik ve cinsel farklılıkların olduğu gibi kabulüne ve toplumlardaki çeşitliliğin dizayn edilmeden korunabileceğine yönelik fikir açığa çıkmıştır. Bireysel ve toplumsal hakların yoğun şekilde talep edildiği, çoğulculuk içeren hareketlerin alan bulduğu bir dönem haline gelmiştir (Tüzen, 2008: 145-148). Bu dönemde, totaliter, baskıcı ve toptancı görüşler yerini tekil ve marjinal bireyin merkez haline geldiği bir yaklaşıma bırakmıştır. Merkezizlik nedeniyle epistemolojik ve kültürel tecrübelerde olduğu gibi kimlikler de çözülmeye, değişmez denilen tüm katı değerler değişmeye başlamıştır. Doğuştan getirilen cinsel kimliklerin dahi değişebildiği bir döneme girilmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilmesi imkânsız görülen şeylerde bile kopukluk, eksiklik ve şimdilik durumu var olmuştur. Postmodernliğe dair algı bireyin tüketimi üzerine kurulu olmuş, özellikle bireyin çoklu ve hızlı tüketimi önemli görülmüştür. Geleceğe dair bir vaat içermediği gibi geçmişten gelen değer ve gelenekleri de önemli görmeyen, günlük değerler etrafında var olmaya çalışan bir süreç halini almıştır.

Entelektüel alanda çeşitliliğin öne çıkması bu dönemin önemli bir özelliğidir. Dile getirilen yeni subjeler sayesinde toplumsal hayatta yeni pratiklerle ve oluşumlar baş gösterir (Kaplan, 2005:166). İletişim seçeneklerinin çeşitlenerek çoğalması, düşüncelerin açığa çıkmasında önemli ölçüde bir hareketliliğe neden olmuştur. Sabit bir noktası bulunmayan yeni yaşam formlarından oluşan görsellikler kitleselleşmiştir. Modernite-deki gibi yaşamsal alanlarda bir birlik bulunmadığı gibi modern dönemde geçerli özellikler büyük oranda anlamını yitirmiştir. Ancak postmodernlik sanıldığı kadar da masum değildir. Çünkü bir taraftan dünyayı ve hayatı sorgulamaya, Batı medeniyeti tarafından oluşturulan ve özellikle modern dönemde şekil kazanan kültürü, bilimi ve sanatı eleştirmeye davet ederken diğer taraftan hayata dair her şeyi iflah olmaz şekilde bulanıklaştırmakta ve değişken bir hale getirmektedir. Değer hiyerarşilerinin yerine koordine edilmemiş anlam ve değerleri sürekli değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Ayrıca birey, hayatına müdahale eden tüm sorunları dışlamaya, bir kenara bırakmaya çalışarak modern dönemdeki gerçekleri reddetmeye ve ona dair büyüü yıkmaya yönelmektedir (Bauman, 2015: 40-41).

Postmodernliğe geçişte anlam kaybına uğrayan kavramlardan biri de özgürlüktür. Mahremiyet alanını kamusal alana taşıyan bireyler, bunu özgürlük adına yapmaya çalışırken esasen takip ettikleri yolun sonu öngörüsüzlüğe varmaktadır. Başka bir ifade ile bu döneme ister geç modernlik, ister postmodernlik, isterse de radikal modernlik denilsin, nihayetinde özgürlüğü elinde alınmış birey modeli veya sözde bireysellik karşımıza çıkmaktadır (Duman, 2021: 77). Birey tüketime dâhil olduğu sürece ve sadece bu alanda gerçek anlamda özgür kılınmış, tıpkı derin bir kuyuda iken sınırsız şekilde özgür olduğu gibi özgürlüğü sınırlandırılmıştır (Şimşek, 2016: 66). Bu dönemin öne çıkan yaşam şekli, daha çok bireysellik formu içermekte ve özgürlük ise bağımsızlık olarak algılanmaktadır.

Akışkan Modernite (Geç Modernite, Ağ Toplumu, Dijital Çağ)

Toplumsal ilişkilerde gerçekleşen değişimi küresel ölçekte tanımlamak üzere akışkanlık kavramına başvuran Bauman, sınırların oldukları yerde kalmamaları, harekete geçmeleri ve şekillerinin bozulması gibi özellikler üzerinden tüm dünyadaki anlamsal değişimleri de akışkan olarak değerlendirmektedir. Zira dünyada da her şey durmadan değişmekte, örneğin doğru ve kesin görülen şeyler dahi bir süre sonra anlamsız olabilmektedir. Öyle ki modernitenin katıları olarak görülen mekân, din, bilgi, aile, cinsiyet ve kimlik gibi unsurlar değişime uğramış ve büyük ölçüde önemini yitirmiştir. Akışkanlığın belirleyici yönlerinden biri hareketliliğidir; sabit olmayan ve hiçbir yerde duramayan akışkanlığın tüm engelleri aşabilme yeteneği onun hareketliliği sayesinde (Bauman, 2017: 7). Sınırlar, ak-

mak, damlamak, dökülmek ve sızmak gibi özellikler sayesinde katıların dağılan ve parçalanan yönlerinden ayrışırlar. Küreselleşen dünyada sınırlara engel olmak güçtür, hatta sınırlar temasları sayesinde katıları da kendilerine benzetme gücüne sahiptirler (Şimşek, 2016: 244). Akışkan kavramıyla kısmen de olsa zamanın akışına dikkat çekmeye çalışan Bauman, katı diye adlandırdığı olguların zamana direnç gösterebileceğini, hatta zamanı yok sayabileceğini, buna karşılık akışkanları zamandan yok saymanın mümkün olmadığını belirtmektedir (Akt. Özbölük, 2019: 261).

Batının sanayi üretimindeki azalmaya karşılık hizmet, bilgi ve dijital ekonomide yaşanan artış Bauman'ın akışkan modernite kavramına sarılmasında ve geç moderniteyi akışkan olarak ele almasında doğrudan etkilidir (Özbölük, 2019: 261). Çünkü bu dönemde insanlar ve kurumlar, katı maddeler gibi değişmez ve sabit özelliklerinden uzaklaşarak, sınırlar ve gazlar gibi geçici, esnek ve akışkan bir hal almaya başlamışlardır. Günümüze kadar geçerli yasa, ilke, yapı ve değerler keskin ve katı olandan uzaklaşarak akışkan olana doğru evrilmiştir. Diğer taraftan akışkan cisim ve nesnelerin, olay ve olguların katılar gibi durağan ve sabit mekânları veya zamansal özellikleri bulunmaz. Sınırlar (akışkanlar) daima hareket halinde iken katıların zamansal ve mekânsal özellikleri bakımından durağandır, bulundukları yer bellidir. Akışkanlarda değişim anlıktır, içinde bulundukları alan veya bölge geçicidir, zaman boyutu ise belirleyicidir. Katılarla temasları halinde sınırlarda değişim gerçekleşmezken zamanla katılarda (en azından iç kısımlarında) değişimler meydana gelir (Bauman, 2017: 26). Bu yüzden akışkan toplum kavramı, zamanla toplumun maddi ve manevi yönlerden değişime maruz kalarak hızla dönüşüm geçirmesine karşılık kullanılmaktadır. Belirgin özellikleri ise toplumun katı diye nitelenebilecek değerlerden uzaklaşması ve önemli oranda belirsizlik, muğlaklık ve müphemlik içermesidir.

Esasen akışkan toplum modellemesinin kökleri Lao Tzu'nun felsefesine kadar götürülebilir. Çünkü ona göre toplum tıpkı su veya nehir gibi olmalı, hızlı akmalı, ilerleme kaydetmeli, önüne çıkana karşı koymalıdır. Yani birey hayatta elde ettiği kazanımlara veya sahip olduğu ilkelere takılmadan, önüne çıkan engelleri aşarak ilerleme kaydetmeli, yeni gelişme ve değişimlere açık olmalı ve daima ileriye doğru gelişmelidir (Bauman, 2018: 12). Katıları eritmek kavramı ise, kimyasal yönü dışında özellikle geç modernlikte karşımıza çıkan ve ekonomik, siyasi ve kültürel girişimlerde bireyin geleneksel aile ilişkilerinden, toplumsal normlardan ve ahlaki sorumluluklardan sıyrılarak bağımsız şekilde hareket etmesine karşılık gelmektedir. Başka bir deyişle bireyin duyuş, düşünüş ve eylemlerinde kültürel veya geleneksel ilişkilerden kopması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla akışkanlık, toplumsal ilişki rabitalarını dağıtmayı, bireyi dış etkilere karşı savunmasız bırakmayı içerdiğinden katılığa dair tüm ilişkileri

eriterek yeni bir hale geçmesini sağlamaktadır (Bauman, 2017: 28). Bu nedenle günümüz insanları hayal ettikleri ve karar verdikleri bir hayat tarzını yaşamaktadırlar. Bireyler, topluma ve üst bir yönetim mekanizmasına ihtiyaç duymadan, bağımsız iradeleriyle seçtikleri yaşamın kurallarını ve düzenini de kendileri belirlemektedir. Ancak bu dönemde bireyin özünde ve kimyasında belirsizlik, düzensizlik ve systemsizlik söz konusudur; çünkü çizdiği/belirlendiği hedef veya amaçlar bir süre sonra değişime uğrayabilmektedir (Bauman, 2017: 31).

Modernlik sürecinde katı görünen ne kadar değer, yaklaşım ve ideoloji varsa tümü postmodern dönem ve sonrasında akışkan bir hal almaya başlamış, uzun süreli hedefler ise kısaltmaya, hatta yok olmaya başlamıştır. Örneğin gerçeklik kavramı katı olmaktan çıkarak akışkan bir hal almış, çıkara dayalı ilişkiler nedeniyle kimlikler birer maske haline gelmiş, yaşam deneyimleri ise geçirgen deneyimlerden oluşmaya başlamıştır. Akışkan modernlik sayesinde hayaller, ümitler, korku ve kaygılar sürekli değişerek bireyin bir rabıta edinmesini güçleştirmiştir (Solmaz & Alkan, 2021: 389). Akışkanlıkta etkili faktörler de doğrudan veya dolaylı olarak topluma, siyasete, kültüre, gündelik yaşam politikalarına sirayet etmiş ve makro düzeyden mikro seviyesine inmiştir. Bireyselleşme, akışkanlığın topluma etki etmesi ve bireyleri atomize etmesinden başka bir şey değildir. Öyle ki eski toplumlarda hayal bile edilemeyen katı yaklaşımlar etkisini kaybetmiş, bireysellik üzerinden dış etkenlere açık hale gelmiştir (Bauman, 2017: 32). Bireyin biricik ve değerli kılınması üzerine kurulu olan akışkanlığın yönü, kurumların hizmeti veya değeri vermemesi durumunda eriyip yok olmasına doğru evirilmektedir. Öyle ki akışkan niteliğini kazanmış kimi kurumlar bu akışkanlıkta şekil kazanan yeni normlar üzerinden toplumların aynışmasını ve yeni düzenlerin oluşmasını beraberinde getirmektedir (Gelekçi, 2011: 76-97). Dolayısıyla modern akışkan toplumda sınırlar geçirgen bir hal almakta, mesafeler kısaltmakta, olay ve olgular karşısında tek bir düşünceye sahip olmayanlar ise önem kazanmaktadır. İletişim ve ilişkilerde bağların gevşekliğinin yanında bireyin bunları reddetmeye hazır oluşu dikkat çekici bir hal almaktadır.

Esasen dünyada iktidarlık sistemi veya iktidarlar için serbest dolaşıma engel oluşturan bariyerlerin ve sınırların ortadan kaldırılması bir gereklilik halini almaktadır. Bu yüzdendir ki küresel ölçekteki güçlerin ağırları dağıtmaya, katılıkları eritmeye ve akışkanlıkları daim kılmaya yönelik çabaları dikkat çekicidir. Tüm bunların gerçekleşmesi bireylerarası ilişkilerin zayıf, geçici ve güçsüz kalmasıyla mümkün olabilmektedir. Bugün önemli görülen hususlar yarın için önemsiz görülüyorsa bu geçicilikten fayda sağlamaya çalışanların varlığına işaret etmektedir (Bauman, 2017: 37). Akışkan toplumda veya geç modernlikte kalıcılığın ortadan kalktığını gösteren önemli işaretlerden biri insanlar arası bağlılık anlayışındaki değişim-

dir. Örneğin ‘ölüm bizi ayırana kadar’ türünden bir bağlılığın ilişkilerde görülmediği veya açığa çıkmadığı, bunun yerine ilişkilerin çok hassas ve kırılğanlaştığı bir döneme girildiği kolaylıkla söylenebilir. Geleneksel ilişkilerde duygusallık, bu dönemde önemli ölçüde dikkate alınırken ve katı diye ifade edilebilecek bir zemine sahip iken geç modernlikte anlık veya zamanla değişip dönüşebilmesi bakımından akışkan bir hale gelmiştir. Gelecek vaat eden söylemlere, geleneksel toplum yaşamında geçerli kaide ve kurallara kapalı olan günümüz modern bireyi, süreklilik gerektiren iş ve uygulamalara yönelmemektedir. İlişkilerin, tıpkı omuza atılan bir palto gibi gerektiğinde çıkarılıp atılacak şekilde geçici olması beklenmektedir.

Modernleşme öncesi dönemlerde ahlakın kaynağını ilahi veya kutsal metinler oluşturmakta iken akışkan toplum modelinde yerini rasyonel temeldeki hukuk kurallarına bırakmıştır. Adeta Tanrının yerini insan, kutsal değerlerin yerini profan değerler, dinin yerini ise bilim ve akıl almıştır. Akıl temelinde ve dünyevi olanla sınırlı bir düzen peşine düşülmüş, insanlığın özgürlüğünü sağlamak üzere akla kurucu bir rol verilmiştir. Dinsel kurumların şemsiyesinden çıkarılan ahlak, bireye ve onun vicdanına bırakılmış, kendisine otokontrolü sağlama görevi dayatılmıştır. Bauman’a göre geç modernlikte insana ağır sorumluluklar dayatılmış, insan kendi kaderini çizmeye çalışırken daha büyük ölçüdeki kadersizlik ile karşı karşıya kalmıştır. İnsan, bu dönemde vicdani değerlerden uzaklaşınca ne karşıdakine değer vermeye yönelmiş, ne de karşıdan değer görmeye başlamıştır. Yine Bauman’a (2015: 81-82) göre eğer insani değerler temelinde bir sosyal düzen kurulacaksa insanın ahlaki değer ve normlara geri dönmesi ötekilere karşı sorumluluk duyması bir gerekliliktir. Esasen insan öz itibarıyla ahlaki bir varlıktır, çünkü ahlakilik insanın belirleyici bir vasfıdır, onu diğer varlıklardan ayıran bir sıfattır. İnsani ilişkiler, ötekini dikkate aldığı ölçüde ahlakidir, ötekine karşı gerçekleştirilen eylemin çıkarsız olması önemlidir; dürtüsünün temelinde ne ceza korkusu olmalı ne de kişisel kazanç hesabı. Ötekinin konumu ve özelliklerine de bağlı olmamalıdır ve ancak bencillikten sıyrılmış bir sorumluluk ahlaki olabilir. Bu temelden yaklaşıldığında akışkan toplumda ötekine karşı duyulan ahlaki sorumluluklar azalmıştır. Toplumsal yaşamda bireyler birbirlerinin alanlarına girmedikleri sürece sorumluluk kişisel düzeyde kalmaktadır. Bireyler diğerlerinin yaşadıkları sorunlar karşısında ahlaki bir sorumluluk duymaya gere görmezler. Ahlak, ötekine karşı duyulan saygıyı ifade ettiğinden ahlaklı olmak ötekini dikkate almak ve onun sorunlarına duyarlı olmaktan geçmektedir. Akışkan toplumda ise yaşam stratejileri bağlamında ahlaki sorumluluk toplumsal ve bürokratik kurumlara devredilmiştir. Öyle ki geç modern toplumda ahlaki değerlerin peşinden gitmek bir şanstır (Bauman, 2016: 76-89). Çünkü herkes kendisiyle meşgul ve sadece belirlediği kişisel hedeflerine odaklanmıştır.

Akışkan modernlikte bireylerin tercihi dini veya kutsal metinlerden ziyade kültürel, tarihsel, felsefi ve edebi metinlere, sanatsal alanlara yöneliktir. Özellikle mizaha, kişisel gelişime ve mistisizme ilgi diğer alanlara göre daha ön plandadır. Bunun yanında sosyal medya platformları veya dijital ortamlar akışkan modernliğin en ilgi çekici alanı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla eski dönemlerde din ve aile gibi kurumların sosyalleştirme işlevi sosyal medya üstlenmiş durumdadır. Yapay zekâ teknolojisinin hayatı önemli ölçüde kolaylaştırması, insanların bu ürünler tüketimlerini hızlandırmış ve bu ürünler üzerinden de tüketimde bulunmak kolaylaşmıştır. Ayrıca bu dijital ürünler, bireylerin farklı konularda bilgi edinmelerini kolaylaştırdığı gibi güven içermeyen bilgilerin tedavüle dâhil edilmesini beraberinde getirmiştir. Bu yüzden doğru ile yanlış bilgiyi birbirinden ayıklamak güçleşmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında dijital teknolojiler üzerinden sanal zeminlerin oluşması, geç modernlikte akışkanlığın öne çıkmasında önemli ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Çünkü ilişkiler gerçeklik zemininden kaymaya, suç ve günah gibi değerler önemsiz görülmeye, normlar ise işlevsiz kılınmaya başlanmıştır. Oluşan yeni ilişkiler yapay şekilde kalmış, bağlantılar ise ‘sanal ilişkiler’e evrilmiştir. Öyle ki akışkan toplum, değişmeyen tek şeyin dahi kalmadığı, kesin olan bir şey varsa onun da belirsizlik olduğu, ilişki ve eylem, söz ve değerlerin kalıcı olmadığı bir dönemin adı haline gelmiştir (Bauman, 2017: 12-14). Diğer taraftan akışkan modern toplum yapılanmasında güven duygusu önemli ölçüde aşınmış, ‘güven duyma’ ve ‘güven verme’ gibi talepler ancak fayda söz konusu olduğunda söz konusu edilmeye başlanmış, riski göze almanın kati şekilde gereksiz olduğu bir yaklaşım öne çıkmıştır. Öyle ki gündelik hayatta her an her şeyin olabileceği bir zemin oluşmuş, tehlike içeren şartlar altında yaşamak, tek başına mayın tarlasını geçmeye çalışmak gibi bir şey haline gelmiştir (Bauman, 2018: 8). Hatta herkes bir patlamanın olabileceğine ihtimal verir hale gelmiş, ancak hiç kimsenin, bu patlamanın nerede ve ne zaman olacağına dair fikrinin olmadığı bir yapı oluşmuştur (Bauman, 2017: 18).

Görsellik, akışkan modern hayatın önem arz eden bir kavramı olmuştur. Özellikle dijital veya sanal alanın yaygınlaşmasıyla görsellik en önemli iletişim alanı haline gelmiştir. Descartes’in “düşünüyorum öyleyse varım” yaklaşımı modern araçlar üzerinden artık “görüyorum öyleyse varım” şekline dönmüştür. Görselliğin önemi, onun tutum ve davranışlara tümüyle yön vermeye başlaması, iletişim ve etkileşimde ikna yolu olarak kullanmasında yatmaktadır. Öyle ki birey ontolojisini görsellik üzerinden oluşturmakta, beğenilerine ve ilgilerine bu çerçevede şekil vermektedir (Bauman, 2011: 25). Ben kimim? Sorusuna takipçi sayıları, fotoğraf albümleri, sahip olduğu malvarlığının miktarı, dış görünüşü, statüsü, kıyafeti, kullandığı aracı vb. alanları öne çıkartarak veya bunlara dikkat çekerek

cevap vermeye çalışmak görselliğin yaşamdaki konumunu göstermektedir. Ayrıca cep telefonu, fotoğraf makinası, kamera gibi kaydetmeyi öngören araçların yoğun şekilde kullanımı, bireyin benliğini göstermeye olanak tanımları nedeniyle tercih edilmektedir. Özellikle sosyal medyada beğenilme ve takip edilme isteği, bireyin psikolojik doyum elde etmesinde etkili olmaktadır. Aynı şekilde dış dünyanın dayattığı sorunların çözümsüz kalması da insanların görselliğe dayalı bu dijital alana daha fazla yönelmesine etki etmektedir.

Gerçekliği ve doğrulu bakımından sorunlu bir alan olarak karşımıza çıkan dijital alan, gözetlemeyi ve açığa çıkarmayı öngören hedefler için kullanılmakta ve esasen tüm amacının derinliği olmayan göstermelik bir hayatla sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu alana dâhil olan bireyler de ekseriyette belirli hedeflere varmak niyetiyle hareket etmekte ve tümüyle gönüllülük çerçevesinde yol almaktadırlar. Mahremiyet ilkesi de bu bağlamda sınırlanan bir alan olarak görülebilir. Çünkü mahremiyet üzerinden prim yapma olasılığı söz konusu ise kolaylıkla bir paylaşım unsuru olabilmektedir. Dolayısıyla gizlilik kavramı artık bireyin özel ilişkilerinden ziyade kurumsal sınırların ifşa edilmemesi için kullanılan bir kavram haline gelmektedir. Diğer taraftan insanların istemleri dışında gözetilmelerini ifade eden panoptikon kavramı, geç modernlikte yerini baskı ve şiddet olmaksızın gözetilmeyi ve izlenmeyi mümkün kılan sinoptikon'a bırakmıştır (Duman, 2021: 278). Dijital teknolojiler sayesinde daha rahat gözlemlenebilen toplum ve bireyler, bir taraftan güvenlikleri için bunu bir gereklilik olarak görmüş, ancak diğer taraftan kontrol edici mekanizmaların hangi amaçlara yönelik kullanacaklarını ise öngörmemiştir. Bu yüzdendir ki günümüzde gözetim müphem bir hal almıştır. Çünkü bir sonraki adımda bunun neye mal olacağına dair herhangi bir fikir veya öngörü saptanamamıştır. Kişi veya kişiler hakkında bilgi toplayan, baskı oluşturan gözetim, özellikle dijital araçlar üzerinden sadece dışlanan, ötekileştirilen, toplumun huzurunu bozan veya topluma faydası olmayan kesimleri engellemeyi değil, her türden amaca hizmet edebilecek bir veriye neden oluşturması bakımından riskli görülmüş ve henüz şeffaf bir zemine kavuşturulamamıştır.

Geç modernlik döneminin önemli bir analizcisi olarak bilinen Bauman, internetin akışkan toplumun oluşmasında oynadığı role dikkat çekmektedir. Özellikle çoklu deneyimler ve yeni başlangıçlar bakımından kimliğin değişim ve dönüşümünü alışkanlık haline getirenler için internetin önemli ölçüde olanak tanıdığını belirtmektedir. Anlık bağlantılar ve çevirim dışı olma olanakları tahammül edilemez kimlikler açısından karnaval havası oluştururken kimliklerin şenlenmesini veya şenlikli kimliklerin oluşumunu da beraberinde getirmektedir. Kimliğin evrensel düzeyde erimesi veya akışkan hale gelmesinde, modern dünyanın kimliklere katı yaklaşımı kadar sonrasında oluşan kuralsızlaşma, bireyselleşme ve otoritenin dağılmasının

da etkisi bulunmaktadır. Hiç şüphesiz ki bunda dünyanın büyüden arındırılmasının da önemli oranda payı bulunmaktadır. Weber, sekülerleşme kavramını dünyanın animizden ve gizemden kurtarılması, tanrıyı ve insanı birbirinden ayırması çerçevesinde kullanmaktadır (Akt.: Dereli, 2019: 90). Aklın ve bilimin toplumda yer edinmesiyle doğa kutsal olmaktan çıkmış ve metafizik alan ile doğal alan birbirinden koparılmıştır. Akışkan toplum yapılanmasında kültürel, siyasal ve düşünsel alanlarda olduğu gibi doğa ve metafizik ayırımına fazla odaklanılmadığı, farklılıkların çokça yaşandığı söylenebilir.

Dijital çağ, ağ toplumu, bilişim dönemi gibi kavramsallaştırmalar daha çok 21.yüzyıla giriş ile belirginleşmiştir. Özellikle dijitalleşmenin toplumsal etkilerinin bariz şekilde öne çıktığı ve dijital ürünlerin küresel çapta insanlar tarafından büyük oranda deneyimlendiği tarihsel bir dönem olmuştur. Dijital çağı ifade eden görünümün başında sosyal medya veya dijital medya gelmektedir ki hem makro hem de mikro düzeyde çağı şekillendirerek adeta damgasını vurmaktadır. Günümüzde ağlar, toplumun sinir sistemi haline gelerek sosyal, ekonomik ve medya gibi alanlarda ağlar şeklinde tüm küreyi kapsayan bir örüntü içerisinde hareket etmektedir. Toplumsal yapılar ve aktörler arası bir iletişim ve etkileşimi işlevsel kılan ağ sistemi, dijital medya yoluyla daha hızlı ve sınır tanımaksızın hareket etmektedir. Ağ toplumu kuramcısı Manuel Castells'in bilgi ve iletişim teknolojileri üzerinden geliştirdiği ağ toplumu yaklaşımı, özellikle sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik temeldeki ağlar üzerinden gerçekleşen değişimle birlikte günümüz koşullarında işlevselliğini büyük oranda arttırmıştır. Dijital medya, bireylerin kendilerince içerik üretebilme kabiliyetlerini sergilemeye olanak tanınması yönüyle ve medya sektörünün içinden olmaksızın içerik üretebilme koşulları sunması bakımından artık her yerde bulunmakta, avantajlarının yanında dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Dezavantajlar arasında sayılan siber zorbalık, bağımlılık, sahtekârlık, güvenlik sorunları, aldatma türü ilişki sorunları, itibar kaybı, hesabın başkalarının eline geçmesi, sağlık sorunları, dolandırıcılık, uyuşturucu ve alkol kullanımını özendirme gibi sorunlar aynı zamanda bireysel yaşam önünde tehlike oluşturmaktadırlar (Sığın, 2021: 424-425). Özellikle sosyal medyanın gizlilik ve güvenlik açısından belirginleşen sorunları özel ve kamusal alanlar bakımından önemli ölçüde tehlikelere mahal ermektedir. Özel alana ait bilgilerin dışarıya sızması kolaylaşmış, fiziksel bakımdan kamusal alana çıkmadan aile içerisindeki kapıların aralanması; fotoğraf ve videoların dışarıya sunulması söz konusu olmaya başlamıştır.

Akışkan modernite döneminde dış dünyadaki eksiklik ve güvensizlik, insanların dış dünyadan ziyade dijital alana daha fazla yoğunlaşmasının bir sebebinin oluşturmaktadır. Reel yaşam ilişkilerinde başarı elde edememiş olmaları, bireylerin dijital alanlara daha fazla yoğunlaşmasında etkili

olmaktadır. Sosyal medya platformlarına duyulan ilginin önemli boyutlara varmasının altında, ilişkilere alternatif oluşturması yatmaktadır. Zaman ve mekân kavramlarını akışkan hale getiren dijital alan, bireyin istediği bireye dilediği anda ulaşma imkânı tanımaktadır. Dijital alanın kontrol edilebilir olması ise istediği şekilde davranış sergilemesine olanak tanımaktadır. Yeni bireylere ulaşmak, başkaları hakkında bilgi veya malumat edinmek, istediği özelliklere sahip bireylere ulaşmak, yeni ilişkiler geliştirmek gibi imkânlar sağlaması dijital alanı önemli ve biricik kılan yönlerdir (Solmaz & Alkan, 2021: 397). Dijital alanın sorumluluğu, (belki de henüz kullanım alanlarına dair hukuki altyapının tam olarak oluşmamış olması nedeniyle) gerçek hayattaki sorumluluktan nispeten daha azdır. Dijital alanın daha az risk içermesi de, gerçek hayata oranla daha fazla tercih edilmesinde etkili olmaktadır. Diğer bireylerle çok rahat şartlarda erişim sağladığından onu terk etmek veya bir kenara bırakmak da çok rahat olabilmektedir. Çünkü bu türden bir ilişki risk içermemekte, dolayısıyla bireylerin daha rahat ve aktif olmalarını da beraberinde getirmektedir.

Günümüz toplumun öne çıkan özelliği tüketim odaklı olmasıdır. Sadece ekonomik yaşamla sınırlı olmayan tüketim, yaşamın diğer alanlarına da nüfuz etmekte, hayat tarzlarını önemli ölçüde belirlemektedir. Artık bir araç olmaktan çıkmış olan tüketim olgusu, başlı başına bir amaç haline gelmiştir. Öyle ki insanların arzu, istek ve ihtiyaçları hiçbir dönemde bu kadar kısıktırılmamış, sadece tüketimi öngören veya tüketim merkezli bireyler var edilmemiştir (Duman, 2021: 219). Tüketimin odağındaki günümüz bireyleri tükettikleri nesneler üzerinden kimliklerini var etmeye yönelmiştir. Tüketici güruhu israfla sarhoş olan bireyler haline gelmiş, tüketim ürünlerinin değişimine yönelmek bir zorunluluğa dönmüştür. Yaşamın tüm yönleri israfla anılan alanlar haline gelmiş ve israftan ayrı düşünülemez olmuştur. Tüketim ürünleri karşısında bir doyumsuzluk hissi içerisinde daha da fazlasını talep eden tüketici, adeta tüketim zehrine karşı bir bağımlılık geliştirmiştir.

Bireylerin yüksek apartman dairelerine hapsolmaları, güvensiz, dışlanmış, yalnız ve yalıtılmış bir hayat yaşamaları onların farklı çevrelere dâhil olmalarına etki etmektedir (Duman, 2021:415). Belirsizlikler içerisinde insanların güvenli bir liman bulma arayışı geç modernitenin önemli bir yönü ve sorunudur. Bundan ötürüdür ki akışkan modern toplumda güven ve huzurdan bahsedilmediği gibi iyilik, yardımseverlik, dostluk, fedakârlık, samimiyet, paylaşım ve dayanışma gibi duygulardan pek söz edilmemektedir. Geç modernlik döneminde sekülerleşme eğiliminin, yaşamda öne çıkan diğer tüm faktörlerle ilişkisi ve etkileri bakımından, daha da arttığı söylenebilir. Örneğin liberalleşme, küreselleşme, modernleşme, kentleşme ve zenginleşme gibi faktörler insanların seküler eğilimlere yönelmesinde önemli oranda etkilidirler. Özellikle geleneksel değerler

çerçevesinde görülen aile ve topluluk değerleri son dönemlerde öncelikli değerler olmaktan çıkmış, bireyci ve özgürlükçü bir yaklaşım öne çıkmıştır. Geç modernlikte insan hem bağımsız hem de güvende olmanın peşine düşmüştür.

Modernleşmeyle Öne Çıkan Riskler ve Risk Toplumu

Modernite, geleneksel yaşam biçiminden bir kopuş olduğu gibi yeni risk alanlarını da beraberinde getiren bir dönemindir. Zira önceki dönemlerde tehlikeler kendiliğinden ve rastlantısal iken modernleşme ile birlikte tehlikeler insan icadı ve tüm canlıları tehdit eden boyutlara varmıştır (Sığın, 2021:419). Aydınlanma ile birlikte, aklı sayesinde kendisini diğer canlılardan üstün görmeye yönelik insan, daha önce doğal tehlikeler karşısında pasif iken modern dönemle birlikte bu pasiflikten sıyrılmış ve doğaya hükmetmeye çalışan bir konum peşinde olmuştur. Örneğin öncesinde doğal bir felaket sonucu yer değiştirmek zorunda kalmakta iken sonraki dönemlerde bir deprem veya yangın karşısında direnç göstermeye çabalamış ve onunla baş etme yollarını seçmiştir. Ancak bu mücadele yaklaşımı riskleri tümüyle ortadan kaldırmamış sadece risklerin şeklini değiştirmiş ve dönüştürmüştür.

Postmodern dönem olarak bilinen son yarım asırda risk kavramı, ulusal politikalarından uluslararası politikalara, gündelik yaşamdan yeme-içme alışkanlıklarına kadar, karışıklık, yasak, tehdit ve düşmanlıkların tanımlanmasında araç olarak kullanılır hale gelmiştir. Risklerin gerçek anlamda ölçülebilir olup olmadığı hususu müphem ve muğlak bir hal almış, modernite ile baş gösteren risklerin temel karakteristik özellikleri arasında bu risklerin insan yapımı olması öne çıkmıştır (Beck, 2009: 52). Aydınlanmanın tüm dünyayı kontrol altına alabilme iddiasıyla insanlara vaat ettiği düzen, huzur ve güven ortamını sağlayamaması, hatta kendi bilgisiyle üretilen teknolojilerin düzeni bizzatihi tehlikeye atıyor olması, güvenlikle ilgili sorunların artarak devam ettiğini göstermiştir. Öyle ki günümüzde siyasetin içeriğini dahi belirleyen risk kavramı olmuş, soğuk savaş sonrası siyasi konjonktürü belirleyen ve katalizör görevi gören askeri tehditler etrafında şekil kazanan güvenlik algısı riskler nedeniyle oluşmuştur (Elmas, 2013:185).

Giddens'a (2000: 44) göre, tüm geleneksel toplumlarda insanlar doğal felaketlerden endişe ederken modernite ve sonraki aşamalarda şekil kazanan türevleriyle birlikte insanın doğaya vereceği zararın kaygısı söz konusu olmaya başlamıştır. Örneğin insanları, yeterli düzeyde bilgiler sağlanmadan yaşamlarını etkileyecek ölçüde risklerle karşı karşıya getiren geç modernlik, insanlara ağır görevler yüklemiştir. Çünkü teknolojinin görünmeyen ve ölçülemeyen yan etkileri tehlike oluşturmakta ve insan bu tehlikeler karşısında kendi başına karar vermek zorunda bırakılmıştır (Çu-

hacı, 2007: 148). Postmodern dönem ve küreselleşme olgusuyla birlikte risk olgusu her an ve her yerde olmaya başlamış ve bireyin daha yoğun şekilde farkındalık sahibi olmasını gerektirmiştir. Aksi takdirde olası risklerle baş etmenin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Küresel çaptaki iletişim ve etkileşim araçları üzerinden daha fazla iletişime geçme ve bilgi edinme olanağı elde edilmiş, ancak bilginin fazlalığı nedeniyle ve kontrol altına alınamadığından, doğru bilginin yanında yanlış ve asılsız bilgilerle karşı karşıya da kalınmıştır. Bir ilacın yan etkileri veya bir gıdanın besin değeriyle ilgili çok fazla bilgiye veya malumata sahip olmak aynı zamanda daha fazla korkuyu da beraberinde getirmiştir (Sığın, 2021: 421).

Çevresel veya ekolojik sorunlara dikkat çekerek modernliğin imal edilen risklerini ortaya koyduğu risk toplumu teziyle Beck, modernliğin sonuçlarının büyük ölçüde riskler içerdiği görüşündedir. Ona göre sosyal ve siyasal konularda aşırı kontrolcü yaklaşımlar da büyük riskler içermektedir. Nitekim 11 Eylül olayı ve sonrasında gelişen bazı olayların tüm toplumların ne ölçüde yaşamsal risklerle karşı karşıya oldukları anlaşılmıştır. Beck'e (2009: 157) göre, Batı medeniyetinin teknoloji, askeri güç ve disiplin aracılığıyla Asya'dan Amerika'ya kadar dünyanın farklı coğrafi bölgelerini kapsayan siyasi hamle ve müdahaleleri, küresel çapta risk oluşturan terörizm probleminin öne çıkmasında etkili olmuştur. Çünkü Batı, modernite üzerinden bir yandan farklı toplumları kendisine bağımlı kılarken diğer taraftan bazılarını da ötekileştirerek kendinden uzaklaştırma politikalarını gütmüştür. Öyle ki küreselleşme ile yürüttüğü eşitsiz ve adaletsiz politikaların sonucunda aşırılık taraftarı bazı kesimlerin nefret söylemi geliştirmelerine ortam hazırlamıştır. Bazı çevreler tarafından kullanılan terör örgütleri esasen bazı dezavantajlı grupların Batı'nın kibrine ve ekonomik emperyal sistemine cevap verme mahiyetini taşımaktadır (Beck, 2009: 107). Başka bir ifade ile küresel terörizm tehdidi, modern dünyanın ötekileştirdiği kimliklerin bir itirazı ve modernliğin bir yan etkisi biçiminde okunabilir (Elmas, 2013:153). Diğer taraftan risk toplumunun ortaya çıkmasını, alınan ortak kararların bir sonucu olarak gören Beck, ortaya çıkma şartlarını ise 'üretilmiş belirsizlikler' üzerinden açıklamaktadır. Ona göre fazla bilginin varlığı bu bilgilerin kimin elinde olduğu ve nasıl kullanıldığı gibi bir riski doğururken, tam tersi olarak bilinçsizlik de önemli bir riski içermesi bakımından sorun teşkil etmektedir. Dolayısıyla karar sürecinde yeterli düzeyde bilgi sahibi olmamak da, bilinçsizlik durumu da yanlış kararların alınmasına yol açmakta ve üretilmiş belirsizliklere neden olabilmektedir (Çuhacı, 2007: 146). Bu yüzden günümüzde geleneksel nokta itibarıyla modern toplumların güvende olmadıklarına değinen Beck, son iki yüzyıldır elde edilen, kazanım, ilerleme ve gelişme diye görülen atılımların esasen güvensizlik ve emniyetsizlik oluşturduğuna değinmektedir. Dolayısıyla modern kazanımların aslında kayıplar olduğunu, modernlik ta-

rafından bilimsel yolla taahhüt edilen toplumsal düzenin tersi uygulamalara yöneldiğini söylemek mümkündür (Beck, 2009: 214).

Bireyin doğaya yabancılaşması, modernite ile karşılaşıl原因 önemli ölçüdeki sosyal risklerdendir (Elmas, 2013:113). Ayrıca küresel boyutlarda etkileri olabilen teknolojik kaynaklı risklerin kim tarafından sahiplenileceği veya failin kim olduğu da belirsiz özelliktedir. Çünkü risklerin hissedilmeyen, görülmeyen ve sürece yayılan etkileri bakımından müphemlik oluşturan yönleri nedeniyle kim tarafından yönlendirildiği veya sürece kimin müdahil olduğu belirgin değildir (Elmas, 2013:125). Özellikle postmodernlik süreci ile öne çıkan belirsizlikler karşısında veya belirsiz kılınan gelecek karşısında bireyin kendisini güvende hissedeceği sığınaklar bulmak temel amaç haline gelmiş, kar edebilme güdüsü yerini basit şekilde hayatta kalma güdüsüne bırakmıştır (Sığın, 2021:420). İhtiyaçları karşılama peşindeki sınıflı toplumun bireyi, yerini risk toplumundaki kaygı duyan, bunun için sözleşme, sigorta, senet, taahhütname gibi yasal dayanağa sahip uygulamalara sarılan birey tipine bırakmıştır. Diğer taraftan sınırların geçirgen hale gelmesiyle ulus devletin gücünü önemli ölçüde yitirdiği küreselleşme sürecinde toplumsal gerçeklikler, fırsat görünümü bazı tehlikeleri de barındıran yeni yapılanmaya dönüşmüş ve kozmopolit bir hal almaya başlamıştır. Başka bir ifade ile küreselleşirken bireyselleşen dünya görünmeyen ancak hissedilen riskler üzerine inşa edilmiştir (Sığın, 2021:422). Öyle ki istesek de istemesek de ekolojik facialar ve nükleer silahlar, potansiyel riskler olarak karşımızda durmaktadır. Zira insana nükleer enerjiyi oluşturma gücü veren atomun parçalanması aynı zamanda insana kitlesel imha silahlarını imal etme olanağını da sunmuştur. Aynı şekilde DNA şifresinin çözülmesi insana genetik yapının sırrını sağlarken klonlanmış insan oluşturma olanağıyla ona Tanrı'yı oynama gücü kazandırmıştır. Ya da fosil yakıtları kullanarak 200 yıllık küresel düzeyde enerji olanağını sunarken bu yakıtları çıkarı uğruna düzensizce ve tutumsuzca kullanmayla küresel ısınmaya neden oluşturarak gezegeni tehdit etme potansiyel tehlikesini de sunmaya başlamıştır (Slattery, 2010: 455).

Akışkanlığın etkili olduğu geç modernlik döneminde insanlar, belirsizliklere bireysel düzeyde karşı koyma ve sorumluluk alma gibi mec-buri pratikleri öğrenmek zorunda kalmış, liberal söylemler geliştirilerek her türlü özgürlüğe sahip şekilde belirtilen birey, esasen türlü tehlikelerle kuşatılmış ve bu tehlikeler karşısında çaresiz ve donanımsız bırakılmıştır. Doğaya hükmetmeye çalışan bireyin imal edilen riskler karşısında çaresiz kalması, modern bireyin çelişkisi olarak ruhsal ve psikolojik sorunlara neden olmuştur (Sığın, 2021:420). Modernlikle imal edilen riskler, sonuçları ve beraberinde getirdiği belirsizlikler nedeniyle bireyleri önemli ölçüde dönüştürmüştür. Esasen içinde bulunduğumuz çağın önceliklerden daha tehlikeli veya riskli olduğu söylenemez, ancak tehlike veya riskin

dengesi değişmiştir. Çünkü imal edilen riskler önceki dönemlerin risklerinden daha fazla tehlike barındırmaktadır. Gıda, ilaç, ekolojik denge, evlilik gibi konularda olduğu gibi imal edilen tehlikeler bireysel boyuttan insanları doğrudan etkilemektedir (Giddens, 2000: 52).

Modernleşme ile belirginleşen risklerden biri de küreselleşme ile kaybedenlerin giderek çoğalması, kazananların ise sermayelerini kaybedenlerin ve emekçilerin aleyhine büyümeye çalışmalarıdır. Başka bir ifade ile sosyal sorunlar küreselleşme ile daha da yoğun bir hal almış, toplumsal eşitsizlikler çoğalmış ve bu durum yoksulluğun artış göstermesine neden olmuştur (Soydemir, 2013: 93). Küreselleşme ile öne çıkan güvensizlik düşüncesi de önemli ölçüde bir sosyal risk içermektedir. Sadece gelir düzeyi düşük grupları değil, orta sınıfı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri de kapsamaktadır. Günümüzde birçok kişi geleceği konusunda karamsarlık içerisinde belirsizlik ve güvensizlik hissini yaşamaktadır.

Dijital cihazlar üzerinden sağlanan sanal ağlar ve bunun kullanım alanlarından biri olarak sosyal medya platformları, liberal çerçevede oluşturulan özgürlükleri sağladığı kadar karanlık yönlere sahip olduğuna da dikkat çekilmektedir. Öyle ki alışveriş, iletişime geçme ve anlık mesajlaşma yoluyla çevrimiçi olan hayatlarımız, tüm bilgilerimizin başkalarıyla paylaşılmasını beraberinde getirmekte, bilgilerin takas edilmesini ve bu bilgilerin belirli kontrol merkezleri tarafından veri haline getirilmeye olanak tanımaktadır. Öyle ki insanlara ait yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir durumu, yaşanan yer, ilgi ve beğenileri, dijital dünyadaki ayak izleri gibi verilere ulaşmak mümkün olabilmekte, böylece gizliliği ortadan kaldıran bir silaha dönüşebilmektedir. Bu veriler, aynı zamanda reklam şirketlerine kiralanabilmekte veya satılabilmektedir. Dolayısıyla tedavülde dolaşan kişisel verilerden oluşan veri setlerinin güvenli şekilde muhafaza edilip edilmediği, fişlemelerde kullanılıp kullanılmadığı belirsizlik ve aynı zamanda büyük bir risk içermektedir (Sığın, 2021:426).

Dijital alanda kullanıcılar tarafından bireysel şekilde oluşturulan verilerin güvenilir olup olmadığı ise başka bir risk unsurunu oluşturmaktadır. Bilgi kirliliği ve dezenformasyona yol açan bu kişisel inisiyatif sonucu karşımıza çıkan veriler, kontrol ve doğruluğunun test edilmesi olanaklarından yoksun olduğundan aldatıcı veya yanıltıcı olabilmektedir. Sosyal medya platformları küresel çaptaki yüksek kullanıcı sayıları nedeniyle teknolojinin doğurduğu günümüz modern dünyanın önemli riskleri arasında sayılmaktadır. İnsanların etnik ve dinsel kimliklerinin yanında siyasi görüş, kişisel özellikler, bağımlılık durumu ve cinsel eğilimlerinin saptanabildiği bu dijital veriler setleri, özel hayatın gizliliğini yok eden önemli bir tehlike içermektedir. Geç modern dünyanın dijital bir hal almasıyla öne çıkan ve belirginleşen en büyük endişe ise riskin somut olmaması ve insanların başlarına gelecek olay veya durumu kestirememeleri veya bilme-

meleri oluşturmaktadır. İnsanlar özel bilgilerini dijital medya platformlarına sunmakla başlarına nelerin geleceğini bilmemeleri tedirginlik ve kaygı oluşturmaktadır. Bu yüzden ki refleksif modernitenin bir boyutunu da insanların kendi eylemleri üzerinde düşünerek hareket etmeleri, bilinçli adım atmaları ve olası riskleri dikkate almalarının gerekliliği oluşturmaktadır (Sığın, 2021: 428-429).

Risk toplumunu, genel olarak kontrol eksikliği sonucu oluşan belirsizliklere bağlayan Beck, geleceğin tehdit edilmesi, bilgisizlik ve bilinçsizlik sonucunun doğuracağı sorunlar, kültür ve doğa arasında baş gösteren ikilem ile insanın müdahalesiyle şekil kazanan bir dünya olarak değerlendirilmektedir (Akt.: Çuhacı, 2007: 154). Risk toplumunun öngörülen bazı görünümünden söz ederken, örneğin kimyasal ve nükleer teknoloji alanlarını, genetik araştırmaları, aşırı askerileşmeyi, yoksullaşan toplumları ve çevresel tehditleri dile getirmektedir. Modernleşmenin yan etkileri olarak değerlendirdiği bu riskler karşısında topyekûn bir bilinçlenmenin kaçınılmaz olduğu görüşündedir. Çünkü söz konusu risklerin duyularla algılanamayan ve bilimle de belirlenemeyen yönlerinin olduğuna dikkat çekmektedir. Örneğin radyoaktivitenin hava, su ve besinler üzerindeki etkilerinden hareketle toplumsal yaşamın henüz bilinmeyen, isim konulamayan, sigortalanamayan tehlikelerinin bulunduğu bir alana doğru yol almaktadır (Çuhacı, 2007: 147-154).

Son dönemlerde kurulan ve giderek yaygınlaşan sosyal sigorta sistemi ise geleneksel sosyal güvenlik anlayışının ve yardımlaşma sisteminin son dönemlerdeki hızlı değişimler ve yeni gelişmeler karşısında yetersiz kalmasından kaynaklanmaktadır. Sanayi devrimi sonrasında karşılaşılan sosyal risklerin artışı, akrabalık ilişkilerinin zayıflaması, nitel ve nicel çerçevede sosyal risklerin belirginleşmesi ve maliyetlerin ağırlaşması beraberinde yardım kurumlarının kaynaklarında azalmayı getirmiştir. Dolayısıyla risklerle baş etmenin yolu olarak sigortalama uygulaması geliştirilmiş, ancak yine de karşılaşılan tüm risklerin sigorta kapsamına alınması mümkün olmamıştır. Sigorta altına alınması için riskin açıkça tanımlanması; zararın tesadüfi şekilde oluşması, hasarın ise ölçülebilir veya belirgin olmasını gerektirmiştir. Modern risklerin sebep ve sonuçları bakımından belirsizlik içermesi, hesaplanamayan ve kontrol altına alınamayan boyutları gündeme getirmektedir. Sanayi toplumunda geliştirilen sigortalama sistemi, zamanı, mekânı ve nesilleri aşan boyutlar nedeniyle modern riskler karşısında yetersiz kalmaktadır. Maddi yönden karşılanamaz ölçüde bir boyut kazanan bu risklerin gerçekleşmesi korku salmaktadır. Risklerin sebep olacağı tahribatı öngörmek mümkün olmadığı gibi buna karşı önlem almak için uygulanacak yöntemler de belirsizdir. Örneğin Çernobil faciasının zararını gerçek anlamda yaşayacak olanlar henüz doğmamıştır (Soydemir, 2013: 86-89). Bu yüzden günümüzdeki olası riskler, oluşabilecek faciaların bo-

yutları ve derinlikleri düşünüldüğünde nesiller boyu devam etmeleri, etkileri bakımından hesaplanamaz düzeyde oldukları gibi yönleri nedeniyle hiçbir sigorta şirketi tarafından kabul görmeyecek büyüklükte yüksek maliyetli risklere karşılık gelmektedirler.

Sonuç ve Değerlendirme

Modernite, toplumsal yaşama dair keskin dönüşümleri öngörmesi, pozitivist yaklaşımı hâkim kılmaya çalışması, insanları sadece akıl sahibi varlıklar olarak ele alması, seküler bir yaşam tarzını dayatması ve geleneksel yaşamı tümünden dışlayan bir tutum içerisinde olması bakımından insanlık tarihinde iz bırakan bir dönem olarak bilinmektedir. Kendisi dışında her şeyin kontrolünü sağlamaya çalışmasıyla bir proje olduğu görüşünü haklı çıkarmaktadır. Yaklaşık üç asır boyunca bilim ve teknoloji üzerinden gerçekleşen yeniliklerle tüm dünyayı etkisine alan modernite, iletişim ve ulaşım araçları üzerinden ağların kurulmasının sonucu olarak öne çıkan küreselleşme olgusuyla ve son yıllarda öne çıkan dijital teknolojilerin sağladığı sanal medya olanaklarıyla toplumsal yaşamda hızlı bir değişim ve dönüşüm gerçekleşmesini beraberinde getirmektedir. Küreselleşme olgusuyla ‘postmodernite’ olarak kendisini farklılaştırarak öne çıkartan modernite olgusu, dijital medyanın ve anlık iletişim olanaklarının yaygınlaşmasıyla da ‘akışkan modernlik’ biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Dönemsel olarak şekilsel bir farklılık içerse de genel olarak modernliğin dayattığı riskler, doğal riskler olmaktan ziyade bilimsel ve teknolojik yöntemlerle imal edilen riskler halini almış, küreselleşme ile artık ulusların sınırlarını aşan küresel boyutlara varmıştır. Pozitivist bir yaklaşımla imal edilen bu riskler karşısında insanlığın büyük oranda bir güvenlik veya emniyet problemi yaşadığı açıktır. Pozitivist tutumun modernliğe bir hediyesi olan risk düşüncesi, belirgin tehlikeler nedeniyle oluşan günümüz risk toplumunda, riskin tümüyle ortadan kaldırılmaması nedeniyle yerini risk alma ve riskten kaçınma gibi kavramlara bırakmıştır. Geleneklerin ve kaderci anlayışın zincirlerinden uzak kalmak isteyen modernlik riskin derinliklerine daha da fazla dalmıştır. Dolayısıyla günümüz toplumlarında riskten kaynaklı güvenlik ve emniyet problemi gündem olmaya devam etmektedir. Çünkü modernlik iddia edildiği kadar kontrollü ilerleyen süreçler içermemekte ve bu risklerin üzerinde düşünülmesini gerektirmektedir. Zira Çernobil ve Fukushima gibi felaketler tüm tedbirlerin alındığı zannedilen bilimsel çalışmaların öngörülemeyen sonuçlarını oluşturmaktadır.

Diğer taraftan müphemlikleri tümüyle kaldırma iddiasındaki modernite, varlık, olay ve olguları sınıflandırma yoluyla bir kenara koyduğu müphemliklerin yerine bir şey koyamaması insanın karşı karşıya kaldığı risklerden birini oluşturmuştur. Hayatını anlamlandırmada sadece seküler yaklaşıma ve yaşam tarzına maruz bırakılan modern bireyler, zevk ve tüke-

time yönlendirilerek teskin edilmeye çalışılmıştır. Duyulardan arınmış şekilde sadece rasyonel yönü üzerinden ele alınan birey, yalnızlığa mahkûm edilmiş, üretim ile tüketim arasında sıkıştırılmış, kendisini var etmek için rekabet etmek zorunda bırakılmıştır. Özellikle son dönemlerde yaygın şekilde kullanılan dijital medya, bireylerin gerçek hayattan kopmalarına ve kullandığı aletlerin esri haline gelmelerine yol açmaktadır. Ayrıca akışkan toplumun vücut bulmasıyla bireyin peşine düştüğü özgürlük, tümüyle serbestlik halini almakta ve yaşamını şekillendirme konusunda güçlüklerle karşı karşıya kalmaktadır. Modernliğin silikleştirdiği kimlikler, son dönemlerde giderek rengini yitirmekte ve nötr durumdaki kimliklere rağbet giderek artmakta veya bireyler kimliksiz kalmayı daha fazla tercih edebilmektedir.

Toplumların risk içeren görünümlemlerle daha sık karşılaşması, bilim ve teknoloji kaynaklı ürünlerin tehlikeleri nedeniyle olduğu kadar bireylerin teknolojik cihazlara bağımlı hale gelmeleri, bilgi kirliliği ile karşılaşmaları nemli ölçüde risk oluşturmaktadır. Diğer taraftan giderek yalnızlaşmaları, müphemliklere ve belirsizliklere maruz kalmaları, popüler kültür ve tüketim kültürü nedeniyle hayatı anlamlandırma konusundaki seçeneklerden uzak kalmaları, sosyal hayatın dışına çıkmaları da önemli risklerdendir.

KAYNAKÇA

- Bauman, Z. (2011). Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup, (Çev.: P. Sıral), Habitus Yayıncılık, İstanbul.
- Bauman, Z. (2014). Modernlik ve Müphemlik. (Çev.: İ. Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2015). Özgürlük. (Çev.: K. Eren), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2016). Postmodern Etik. (Çev.: A. Türker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2017). Akışkan Modernite. (Çev.: S. O. Çavuş), Can Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2018). Akışkan Hayat. (Çev.: A. E. Pilgir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Beck, U. (2009). *World at Risk*, Polity Press, Cambridge and Malden.
- Çuhacı, A. (2007). Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 14. Sayı. S.129-157.
- Dereli, M. D. (2019). Dini Kimliklerin Siber Uzamda Akışkanlaşması, *İnsan&Toplum*, 9(1), ss.85-115.
- Duman, M. Z. (2021). *Zygmunt Bauman Sosyolojisi*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Elmas, M. S. (2013). *Modern Toplumun Güvenlik Çıkmazı, Tehdit, Risk ve Risk Toplumu Perspektifinden Güvenlik*, Usak Yayınları, Ankara.
- Giddens, A. (2000). *Runaway world: How globalisation is reshaping our lives*, Routledge, New York.
- Gelekçi, C. (2011). Zygmunt Bauman: Modernlik ve Postmodernlik, Çağdaş Sosyoloji Kuramları. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, ss:76-97.
- Gültekin, M. (2007). Charles Baudelaire ve Modernizm, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* C.6 S.19 (82-94).
- Kaplan, Y. (2005). Antikiteden Postmodernite: Tanrısız Araziden İnsansız Arazi'ye Paganizmin Serüvenleri, *Siyaset Düşünce Dergisi*, S:21, ss. 139-169.
- Özbölük, T.(2019). Sahipliğin Sıkıcılığından Erişimin Özgürlüğüne Karşı Kaçış: Akışkan Tüketime İlişkin Kavramsal Bir Çerçeve. *Journal of Economy Culture and Society*. ISSN:2602-2656/E-ISSN:2645-8772. ss:257-276.
- Sarup, M. (2004). *Post Yapısalcılık ve Postmodernizm*. (Çev.: A. Güçlü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Sığın, A. (2021). Ulrich Beck ve Anthony Giddens'in Risk Toplumu Kavramsallaştırması Işığında Sosyal Medya ve Bilginin Güvenliği ve Gizliliği İlkesi, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 13, Sayı: 24, s. 415-432
- Slattery, M. (2010). *Sosyolojide Temel Fikirler*, (Çev.: Ü. Tatlıcan). Sentez Yayıncılık, İstanbul.
- Solmaz, M. & Alkan, E.Ö. (2021). Akışkan Modern Toplum, Saf İlişki ve İnsani

Birlikteliklerin Geçici Hale Gelişi, *Bilgi*, 23 (2):387-403.

Soydemir, S. (2013). *Risk Kavramının Toplumsal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Şimşek, M. E. (2016). *Modernite, Postmodernite ve Bauman*. Belge Yayınları, İstanbul.

Tüzen, H. (2008). Postmodernizm Mitosu. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S:17, ss:145-158.

Bölüm 10

TÜRKİYE’NİN NATO’DAKİ AKTİF FAALİYETLERİ (1952-2022)

Nurhan AYDIN¹, Kübranur Öztürk DERİCİ²

1 Prof. Dr. , Kafkas Üniversitesi, 0000-0003-2240-2548.

2 Doktora Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi, 0000-0003-3240-3499.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Winston Churchill, kendi halklarının çıkarları öncelikli olmak üzere savaş sonrasında oluşacak yeni düzenle ilgili bir bildiri yayınladılar. Bu bildiri daha sonra “Atlantik “Paktı” olarak anıldı. Söz konusu bildiride liderler topraklarını büyütme istemediklerini, her milletin kendi istediği hükümet şeklini seçme hakkına uyacaklarını, uluslararası alanda ekonomide iş birliği yapılacağı ve bütün milletlere de savaş sonrasında barış içinde yaşayacaklarına dair bir teminat veriliyordu. Atlantik Bildirisinin imzalanmasından bir sene sonra 1 Ocak 1942 tarihinde 26 devlet Washington'da Birleşmiş Milletler Bildirgesi'ni imzaladılar. Savaşın bitiminin ardından da devletler, uluslararası bir örgüt kurulması için anlaşmışlar, bu da 1 Kasım 1943 tarihinde Moskova Bildirgesi'ni imzalanmasıyla açıklanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası'nın Japonya'ya teslim olmasından birkaç hafta önce 26 Haziran 1945 tarihinde 50 milletin temsilcileri San Francisco'da bir araya gelerek Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı imzaladılar¹.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Sovyetler Birliği'nin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini işgal ve manipüle yoluyla kendi tarafına çekmesi, bu ülkelerde Sovyet modeli totaliter rejimler kurması, Batı'ya karşı büyük bir askeri güce sahip olması, Türkiye'den Boğazların yönetimi ile Kuzey Anadolu'dan toprak istemesi, diğer yandan Yunanistan üzerinden Balkanları baskı altında tutması, özellikle de Batı Avrupa ve ABD'yi Sovyetler'e karşı tedbir aldirmaya yöneltti. Bu tedbirlerden en önemlisi de 4 Nisan 1949 tarihinde imzalanan Kuzey Atlantik Antlaşması idi². O yıllarda Kuzey Kore'nin Güney Kore'yi işgal etmesini Sovyetler Birliği'ne bağlayan ABD ile Kuzey Atlantik Antlaşması'nı imzalayan devletler, Sovyetler Birliği'ne karşı Washington Antlaşması'nı temel alarak askeri ve siyasi nitelikte bir teşkilatlanma olan NATO'yu kurdular. Sovyetler Birliği'nin baskısını yakından hissedenden Türkiye ile Yunanistan ise Amerika'nın yardımını aldılar. Bu yardımla birlikte 20-25 Şubat 1952 tarihlerinde Lizbon Zirvesi'nde de NATO'ya üye oldular³.

1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Dış Politikası

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru 19 Mart 1945 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı istemesi ve Boğazların

1 Arif Zengin, “Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Sonrasının Türk İç ve Dış Politikasına Yansımaları”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Manisa 2016, s.7.

2 Kuzey Atlantik Antlaşması Metni için bkz: “The North Atlantic Treaty”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=en, Washington DC, 4 April 1949.

3 Ali L. Karaosmanoğlu, “NATO'nun Dönüşümü”, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 40, Yıl: 2014, s.5-6.

ortak savunulması ve burada üsler istediğine dair nota vermesi üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler gerilmiştir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin isteklerini kabul etmemesi, gerginlik seviyesinin artmasına neden olmuştur. Bu tarihten itibaren Sovyetler Birliği Türkiye üzerinde siyasi anlamda baskı yapmaya başlamış, Sovyet radyoları Kars ve Ardahan'ın kendilerine bırakılmasını istedikleri yönünde yayınlar yapmaya başlamışlardır. Sovyetlerin bu tehditkâr tutumu karşısında ise Türkiye yönünü batıya çevirmiştir⁴.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Türkiye dış politikasını toprak bütünlüğünü koruma üzerine kurmuştur. Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikaları nedeniyle devletlerin topraklarına göz dikmeleri, Türkiye'yi toprak bütünlüğünü destekleyen devletlere yakınlaşmasına neden olmuştur. Savaşın sonlarına gelindiğinde Türkiye bu politikasını sürdürmüş, zaman içinde Batılı devletlerle yakınlaşması giderek artmıştır. Savaşın bitmesinin ardından Türk dış politikası özellikle de Amerika Birleşik Devletleri ve Batı ülkeleri ile iş birliği yapma üzerine kurulmuştur. Türkiye'nin Batıya yönelmesindeki en önemli neden ise şüphesiz Sovyetler Birliği'nden gelen tehdittir. Diğer bir neden ise askeri ve ekonomik ihtiyaçtır. Bu iki nedenin temelini de Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden gelen tehdide karşı kendisini savunmak istemesi gösterilebilir. Türkiye Batı ve ABD ile ittifakında NATO'nun imkanlarından da faydalanmayı ummuştur⁵.

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Harry Truman, 12 Mart 1947 tarihinde Kongre'ye sunduğu bildiride, ABD'nin silahlı azınlıklar ve dış baskılarla karşılaşan özgür halkları desteklemesi gerektiğini dile getirmiştir. Yayınladığı bu bildiride özellikle de Sovyet Rusya'nın tehdidi altında olan ülkelere askeri ve ekonomik alanda destek verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Başkan Truman bildiride belirttiği hususları bir program olarak hazırlamış ve bu da tarihe "Truman Doktrini" olarak geçmiştir. Başkan Truman Kongre'de Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalan ülkeler olarak Türkiye ve Yunanistan'ın genel durumundan bahsetmiş, Kongre'de bu iki ülkeye 400 milyon dolarlık yardım yapılmasını önermiştir. Başkan Truman'ın bu teklifi kabul edilmiş ve Yunanistan'a 300 milyon, Türkiye'ye de 100 milyon dolar olmak üzere iki ülkeye toplam 400 milyon dolarlık yardım yapılması kararlaştırılmıştır. Bunun ardından Türkiye ile Amerika arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde Amerikan Kongresi'nin onayladığı şekilde yardım yapılmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Truman Doktrini Türk kamuoyu tarafından oldukça iyi karşılanmış, Türk dış politikasının önemli başarılarından biri sayılmıştır⁶.

4 Halil Hayri Baykal, "Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Kamuoyu", **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İzmir 2003, s.31.

5 Çağdaş Yüksel, "NATO ve Türkiye'nin Dış Politikasına Etkileri (1949-1974)", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Edirne 2013, s.50-51.

6 A. Alpaslan Eker, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Dış Politikasındaki Gelişmeler ve Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci (1945-1952)", **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler**

Savaşın bitmesinin ardından Avrupa Devletleri, Sovyet tehdidinin artması üzerine uluslararası alanda kaybettikleri konumlarını yeniden kazanmak amacıyla siyasi birleşme yoluna gitmişlerdir. Bu düşünceden hareketle 5 Mayıs 1949 tarihinde on devlet Brüksel Antlaşması'nı imzalamışlardır. Bu antlaşmaya katılan devletler; İngiltere, Fransa, Hollanda, İtalya, Belçika, İrlanda, Danimarka, Lüksemburg, Norveç ve İsveç'tir. On Avrupa devletinin kurduğu örgütün temel amacı, üye ülkeler arasında toplumsal ve ekonomik alanlarda iş birliğini sağlamaktır. Kurulduğu aynı yıl örgüte Türkiye ve Yunanistan da katılmış, 1950 tarihinde Almanya, 1951 tarihinde Avusturya katılmıştır. İlerleyen yıllarda diğer ülkelerin katılımıyla örgüte üye sayısı 23'e kadar çıkmıştır⁷.

1.1. 1950 Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya Katılması

25 Haziran 1950 tarihinde Sovyetler Birliği ile Çin'in desteğini alan Kuzey Kore, ani bir kararla 38. Paraleli aşarak Güney Kore'yi işgal etmiştir. Bu işgal hareketi karşısında ABD Güney Kore Büyükelçisi Washington'a haber vererek yardım istemiştir. ABD ise bu işgalin geçici olduğunu ve Güney Kore'nin bu işgalin üstesinden gelebileceğini belirtmiştir. ABD Başkanı Truman'ın işgal sırasında Washington'da olmaması nedeniyle Dışişleri Bakanı Acheson, işgal konusunu Birleşmiş Milletler'e taşımış, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ise konuyu görüşmek üzere 26 Haziran'da toplanmıştır. Sovyetler Birliği'nin katılmadığı Güvenlik Konseyi toplantısında Kuzey Kore'nin işgali durdurması, aksi takdirde askeri müdahale yapılacağı yönünde karar alınmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ile Birleşmiş Milletler, işgali önlemek amacıyla çalışmalar yaptıkları sırada, Güney Kore, işgalin giderek ilerlediği bilgisini vermiştir. Bunun üzerine ABD Uzakdoğu'da bulunan kuvvetlerini harekete geçirmiştir. Kore'de savaşın devam ettiği sırada Türkiye de Amerika Birleşik Devletleri'ne verdiği taahhüt doğrultusunda harekete geçmiş, 26 Temmuz 1950 tarihinde Birleşmiş Milletler bünyesinde savaşa katılmak üzere üç piyade ile bir topçu taburu ve yardımcı birlikler ile birlikte 4500 kişiden oluşan bir tugayın hazırlanmasına karar verilmiştir⁸. Daha sonra bu sayı 259 subay, 18 askeri memur, 4 sivil memur, 395 astsubay ve 4414 er olmak üzere 5090 kişiye çıkarılmıştır. Tugay Ankara'dan İskenderun'a geçmiş, oradan da ABD gemileri ile 2 Ekim'de Kore'ye hareket etmiş ve nihayetinde 17 Ekim 1950 günü Kore'ye ulaşabilmiştir⁹.

Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2007, s.23-25.

7 Eker, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Dış Politikasındaki Gelişmeler ve Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci (1945-1952)", s.56.

8 Son Posta, "Kore Savaşı'na 4500 Kişilik Bir Askeri Kuvvetle Katılıyoruz", 26 Temmuz 1950, Sene: 20, No: 5637.

9 Metin İlhan, "Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Savunma Politikaları", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2015, s.130-133.

Kore Savaşı tam 3 yıl sürmüş, 27 Temmuz 1953 tarihi itibarıyla Çin ve Kuzey Kore birliklerine karşı Birleşmiş Milletler güçleri galip gelmiştir. Savaş sonunda Kuzey Kore ilk işgale başladığı 38. Paralelin güneyinin aşağısına çekilmek durumunda kalmıştır. Sonrasında ise ateşkes imzalanarak her iki taraf da savaş öncesi sınırlarına geri çekilmişlerdir. Kore'ye giden Türk askeri 1951, 1952 ve 1953 yıllarında olmak üzere tam 3 kez değiştirilmiştir. Savaş sonunda ise Türk ordusundan 721 şehit, 175 kayıp, 2147 yaralı ve 234 kişi esir olmuştur¹⁰.

Sovyetler Birliği'nin Balkan Devletleri üzerindeki etkileri ve bu ülkelerin hızlı bir şekilde silahlanmaları, diğer yandan Kominform'un Yugoslavya'ya yönelik baskıları, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılması gerektiğini gündeme getirmiştir. Ayrıca ABD'li uzmanlar, herhangi bir Sovyet saldırısı karşısında Türkiye'deki hava üslerinin kullanılabileceğini öne sürüyordu. Bu sebepler karşısında Amerika Birleşik Devletleri, 15 Mayıs 1951 tarihinde diğer NATO üyelerine Türkiye ve Yunanistan'ın da alınmalarını teklif etmiştir. Amerika'nın bu teklifinin diğer bir dayanağı ise Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması olduğunu, dolayısıyla Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılmaması için hiçbir sebebin bulunmadığını öne sürmüştür. Ancak Amerika'nın bu teklifi diğer NATO üyeleri tarafından kabul görmemiştir. Özellikle de Norveç ve Danimarka, kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılması halinde bu örgütün sorumluluk alanının genişleyeceği ve diğer NATO ülkelerine yapılacak yardımın azalacağı düşüncesiyle teklife olumsuz yanıt vermişlerdir. Teklife karşı çıkan diğer bir ülke olan İngiltere ise, Ortadoğu'daki çıkarları nedeniyle Türkiye'nin NATO'ya katılmasına olumsuz yaklaşmıştır. Ancak 1951 yılının yaz aylarında Ortadoğu'da siyasi havanın gerilmesi, İngiltere'nin de bölgedeki endişelerinin artmasını ve buna bağlı olarak da Türkiye'nin NATO'ya katılmasındaki itirazlarını azaltmıştır. İngiltere endişelerine rağmen, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınması takdirde bu iki devletle birlikte İngiltere ve Fransa'nın da bulunduğu Ortadoğu'da bir savunma sisteminin kurulmasını istemiştir. Türkiye de NATO'ya girebilmek amacıyla İngiltere'nin bu isteğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler üzerine 16-20 Eylül 1951 tarihlerinde Ottawa'da yapılan toplantı sonrasında Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya davet edilmeleri kabul edilmiştir. Toplantının ardından Türkiye'nin NATO'ya katılması durumunda hangi kumandanlığın içinde yer alacağına dair tartışmalar başlamıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda Türk ve Yunan kara kuvvetleri, Güney Avrupa Kuvvetleri Kumandanlığı emrine verilmiş, deniz kuvvetlerinin de kurulacak Ortadoğu Kumandanlığına verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu gelişmeler üzerine Türkiye 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya resmen katılmıştır¹¹. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından

10 İlhan, "Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Savunma Politikaları", s.133-134.

11 **Resmî Gazete**, "Kuzey Atlantik Antlaşması'na Türkiye Cumhuriyeti'nin Katılmasına Dair

19 Şubat 1952 tarih ve 5886 sayılı kanun ile Türkiye'nin NATO üyeliği onaylanmıştır¹².

2. Türkiye'nin NATO Bünyesinde Katıldığı Savaşlar

2.1. Kosova Savaşı

NATO, kuruluşu sonrasındaki ilk askerî harekâtını Yugoslavya'nın dağılma sürecinin başlamasıyla birlikte 1992-1995 yılları arasında gerçekleştirmiştir. Daha sonra da 1999 tarihinde harekâtı Yugoslavya'da devam ettirmiştir. Yugoslavya'da iç savaşın başlaması sonucunda Birleşmiş Milletler, kendisine kuvvet kullanma imkânı sağlayacak bir müttefik araması ve bu konuda NATO ile anlaşmasıyla birlikte NATO, Yugoslavya'da güvenliği ve barışı sağlamak amacıyla o bölgede asker bulundurulmasına karar verilmiştir.

1980 yılında Tito'nun ölümünün ardından Kosova'ya gelen Sırlar, bölgeyi Sırplaştırmaya çalıştılar. Sırların bu baskısı karşısında 1981 tarihinde Priştine Üniversitesi'nde yapılan gösteriler zamanla “Bağımsız Kosova” sloganlarına dönüşmüş, çıkan olaylarda polisin müdahale etmesi sonucu bir Arnavut ölmüştür. 1987 tarihinde de Miloseviç, kendinden önce Sırbistan Komünist Partisi lideri İvan Stamboliç'i yerinden ederek Sırbistan'da iktidarı ele geçirmiştir. Böylece Miloseviç 1989 tarihinde Yugoslavya'nın yeni devlet başkanı olmuştur. Yugoslavya içerisinde yedinci cumhuriyet olmak isteyen Kosovalıların taleplerine karşılık, Miloseviç iktidarı karşı müdahalede bulunarak Kosova'nın özerkliğini fiilen kaldırmış ve uzun bir süre baskı altında yaşayan Kosovalılar, 2 Temmuz 1990 tarihinde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Sırp hükümeti ise buna tepki olarak Priştine'de Arnavutça yayınları yasaklayarak, Arnavut memurları işten atarak Arnavut okullarını da kapattırmıştır. Bunun üzerine Arnavutlar ise kendilerini temsil etmek amacıyla siyasi örgüt ve partiler kurmuşlardır. Bu partilerin en önemlisi ise İbrahim Rugova liderliğinde kurulan Kosova Demokrat Birliği'dir. Kosova'da yapılan seçimler sonucunda Rugova iktidara gelmiş, ancak zamanla da Rugova'ya karşı ülkede muhalefet oluşmuştur¹³.

İbrahim Rugova'ya karşı oluşan muhalefet, Sırlarla da silahlı mücadele yaptıkları takdirde başarılı olacaklarını sanıyordu. Muhalefetin 1996 tarihinde Sırp Polis Karakollarına düzenlediği saldırıda Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) ilk kez adını duyurdu. 28 Şubat 1998 tarihinde de Kosova Kurtuluş Ordusu üyelerinin iki Sırp polisini öldürmesi üzerine Miloseviç

Kanun”, Sayı: 5886, 19.02.1952., TBMM Tutanakları için bkz: TBMM 9. Dönem, Cilt: 13, Birleşim: 41, 18.02.1952.

12 Baykalmiş, “Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Kamuoyu”, s.69-71., *Cumhuriyet*, “Millet Meclisi'nin Dünkü Tarihi Kararı”, 19 Şubat 1952, Sene: 27, Sayı: 9897.

13 İsmail Arslan, “Kosova Sorunu: Tarihsel Perspektiften Bir Değerlendirme”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2009, Cilt: 0, Sayı: 15, Yıl: 2014, s.52-54.

ile Rugova sorunun çözümü için bir araya gelmişler, Ocak 1999 ‘da kırk beş Arnavut kökenli Kosovalının da Sırp polisi tarafından öldürülmesi sonrasında barışın sağlanması için uluslararası alandaki çabalar da hız kazandı. Aynı yılın Mart ayında Paris Rambouillet’de Belgrat ile Kosovalı Arnavutlar arasında Rambouillet anlaşması imzalandı. Söz konusu antlaşma, Kosova’ya özerkliğinin geri verilmesi ile bölge güvenliğinin sağlanması amacıyla 28 bin kişilik uluslararası bir gücün konuşlandırılacağını belirtiyordu. Ancak Sırpların bu antlaşmayı kabul etmemesi üzerine 24 Mart 1999 tarihinde NATO Yugoslavya’ya altı gün sürecek bir hava harekâtı başlattı. Miloseviç tarafından Bosna Savaşı esnasında uluslararası adalet divanı tarafından savaş suçlusu ilan edilen Arkan ve Şeşel gibi komutanların öncülüğündeki Sırp birlikleri, Dayton Antlaşması’nın ardından Kosova’ya giderek burada saldırılar düzenlemişlerdir. Bu saldırılar sonucunda yedi yüz bine yakın insan evinden olmuş ve Kosova’yı terk etmek durumunda kalmışlardır. Türkiye ise evlerinden olan Kosovalılara yardım etmiş, yaklaşık yirmi bin mülteciyi misafir etmiştir. 4 Temmuz 1999 tarihinde Türk askeri NATO Barış Gücü kapsamında Prizren şehrine girdi. Türk birlikleri bu görevleri sırasında Kosovalılar tarafından büyük ilgi ve alaka gördüler¹⁴.

2.2. Afganistan Savaşı

Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu, 11 Eylül saldırılarının ardından ABD bünyesinde almış olduğu 1368 sayılı askeri müdahale kararı kapsamında 11 Eylül saldırılarını “Uluslararası Terör Saldırısı” olarak nitelendirerek gerekli tedbirlerin alınması yönünde çağrıda bulunmuştur. Bu doğrultuda NATO bünyesinde Afganistan’ın başkenti Kabil’de Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (ISAF) kurulmuştur. Bu destek gücünün komutasını ilk olarak İngiltere üstlenmiş, sonrasında Türkiye ve daha sonra Almanya ve Hollanda bu görevi üstlenmiştir. 2002 tarihinden itibaren ise Türkiye, Afganistan’daki Uluslararası Güvenlik Destek Gücü komutanlığını 2003 ve 2005 yıllarında olmak üzere iki defa üstlenmiş, Barış İçin Ortaklık (BİO) Programına dahil olmaları için de destek vermiştir. Bu noktada Türkiye, Avrupa Birliği üyesi olmamasına rağmen NATO ve AB’nin iş bölümü çerçevesinde askeri ve güvenlik alanlarında iş birliğinde olması, Türkiye’nin NATO ve AB ile ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur¹⁵.

7 Ekim 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri 11 Eylül saldırıları nedeniyle Usame Bin Ladin’in yakalanması ve Taliban taraftarı güçlerin ortadan kaldırılması amacıyla Afganistan’a bir harekât düzenlemiştir.

14 Arslan, “Kosova Sorunu: Tarihsel Perspektiften Bir Değerlendirme”, 54-56.

15 Mustafa Ok, “Soğuk Savaş Sonrası NATO’nun İcra Ettiği Askeri Müdahalelerin Türkiye Perspektifinden İncelenmesi”, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 2015, s.134.

ABD'nin NATO vasıtasıyla düzenlediği bu harekât, Afganistan'da başarıya ulaşmamıştır. Başarısızlığın nedeni ise Afganistan'da ortaya çıkan iç karışıklık nedeniyle Pakistan'a giden Afgan mültecilere karşı sorumluluklarını yerine getirmesi, NATO'nun bu bölgede başarılı olmasına engel olmuştur. Diğer yandan Afganistan'da faaliyetlerini sürdüren Taliban da NATO'ya karşı faaliyetlerde bulunuyordu. NATO'ya karşı olan bu saldırılar NATO'nun Avrupa güvenliğini öne alırken, kendi güvenliğini sağlayamadığı algısını ortaya çıkarmıştır. Taliban'ın NATO'ya karşı düzenlediği saldırılar karşısında NATO da Afganistan'a yönelik saldırılarda bulunmuş, bu saldırıların özellikle sivil halkı etkilediği görülmüştür. Afganistan'da sivil ölümlerinin artması, NATO'ya karşı bakış açısını da değiştirmiş, ülkede barışı sağlama konusundaki amacına gölge düşürmüştür. NATO'nun Afganistan'daki faaliyetleri sırasında burada bulunan Türk askerinin de şehit olmaları, Türk kamuoyunda Türk askerinin Afganistan'da ne işi olduğuna dair haberler çıkmasına neden olmuştur¹⁶.

2.3. Irak Savaşı

1991 tarihinde gerçekleşen Körfez Savaşı'nın ardından ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik ilgisi bir süreliğine azalsa da 1990'lı yılların ikinci yarısından sonra Arap-İsrail çatışması nedeniyle ABD'nin ilgisi tekrar bu bölgeye kaymıştır. Diğer yandan 2001 yılında 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesi, Amerika Birleşik Devletleri'nin ilgisinin bu bölgede yoğunlaşması açısından oldukça önemlidir. ABD 11 Eylül saldırılarını kendisine karşı bir savaş ilan olarak değerlendirmiştir. NATO ise bu saldırıları ABD'ye karşı yapılan dışarıdan bir saldırı olarak ifade ederken, Washington Antlaşması'nın 5. Maddesine dayanarak saldırıların tüm NATO üyesi ülkelere karşı yapıldığını belirtmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, saldırıların sorumlusu olarak gördüğü Afganistan'daki El Kaide örgütünü hedef almış, bu örgüte karşı savaşmak amacıyla uluslararası koalisyon girişimi başlatmıştır¹⁷.

Amerika Birleşik Devletleri 11 Eylül saldırılarının sorumlularına karşı harekete geçerken ABD Başkanı George Bush, ilk hedef olarak İran, Irak ve Suriye üçlüsünden öncelikle Irak'taki Saddam Hüseyin rejimini yıkmayı hedeflemiştir. ABD'nin Saddam Hüseyin'i iktidardan uzaklaştırmak istemesindeki diğer bir sebep ise Körfez Savaşı'nın ardından azalan gücüne rağmen Irak'ın hala Amerika Birleşik Devletleri tarafından bölgedeki çıkarları nedeniyle bir tehdit unsuru olarak görmesiydi. ABD, bu noktada Irak'ı tehdit unsuru olarak görme nedeni olarak da Irak'taki kitle imha silahlarının varlığı ile terör örgütleri ile olan ilişkisini göstermiş, kendi ulusal

16 Hasan Kayacı, "Türkiye'nin NATO'daki Yeri", **Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2017, s.16-17.

17 Alptekin Molla, "Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 11, Yıl: 2009, s.39-40.

güvenlik stratejisine uygun olarak da müdahaleye zemin hazırlamıştır¹⁸.

5 Şubat 2003 tarihinde ABD Dışışleri Bakanı Colin Powell, Birleşmiş Milletlere giderek denetim rejiminin beklenen düzeyde çalışmadığını ve Irak'ın hala kitle imha silahlarına sahip olduğunu dile getirmiştir. İki ülke arasındaki gerginliğin arttığı bu dönemde sekiz Avrupa ülkesi, ABD'nin ileri sürdüğü argümanları destekleyen bir teskere imzalamışlardır. Ancak 14 Şubat tarihinde Irak'ta kitle imha silahlarının bulunduğu dair bir kanıt rastlamadıklarını ancak hangi amaçla kullanılacağı belli olmayan birtakım malzemeler bulduklarına dair bir raporu da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne sunmuşlardır. 17 Mart 2003 tarihinde ABD, Birleşmiş Milletler 'in konuyla ilgili başarısız olması nedeniyle amaçlarının artık sadece Irak'ın silahsızlandırılması olmadığını, bununla birlikte Saddam Hüseyin iktidarının son bulması ve yerine yeni bir iktidarın gelmesi gerektiğini açıklamışlardır. Bu gelişmelerin ardından Amerika Birleşik Devletleri 20 Mart 2003 tarihinde Irak'a karşı kapsamlı bir harekât başlatarak Irak'ı işgal etmiştir. NATO, bu harekatta başta yer almamış, ancak işgalin ardından Polonya'nın Bağdat'ın güneyinde bulunan çok uluslu bir gücün komutasını almasıyla birlikte, bu ülkenin NATO üyesi olması dolayısıyla Irak'a yardımlarda bulunmuştur¹⁹.

ABD'nin Irak'ı işgali karşısında Türkiye, NATO Kurucu Anlaşması'nın 4. Maddesini gerekçe göstererek kendisinin de tehdit altında olduğunu NATO'ya belirterek askeri hazırlık planlarının yapılmasını talep etmiştir. Türkiye askeri hazırlık planı konusunda NATO ile uzun müzakerelerde bulunmuş, ancak bu görüşmeler bir sonuca bağlanamamıştır. NATO'da yapılan görüşmelerde Fransa'nın dahil olmadığı NATO Savunma Planlama Komitesi'nde Türkiye'ye yardım konusu ele alınmış, 4. Madde gereğince de Türkiye'nin istekleri kabul edilmiştir²⁰.

ABD'nin Irak'ı işgali konusunda NATO, işgal ve Saddam Hüseyin rejiminin yıkılması ile ilgili olarak ABD önderliğinde kurulan çok uluslu askeri güce doğrudan bir katkıda bulunmamıştır. Ancak Polonya'nın Irak'taki gücün bir kısmının komutasını devralması konusunda çeşitli yardımları olmuştur. Bu noktada Türkiye de NATO üyesi bir ülke olarak kendisine verilecek görevleri ve Irak'ta güvenliğin sağlanması konusunda üstüne düşen görevleri yapmaya hazır bulunduğunu belirtmiştir²¹.

18 Molla, "Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri", s.40.

19 Tahir Engin Bilgin, "Soğuk Savaş Sonrası Değişen Kolektif Güvenlik Anlayışı Çerçevesinde NATO-Türkiye İlişkileri", **Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2006, s.99-100.

20 Molla, "Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri", s.43.

21 Bilgin, "Soğuk Savaş Sonrası Değişen Kolektif Güvenlik Anlayışı Çerçevesinde NATO-Türkiye İlişkileri", s.101-102.

3. Yakın Dönem Türkiye-NATO İlişkileri

3.1. Sözde Ermeni Soykırımı Meselesi

Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde önemli bir sorun olarak sözde Ermeni soykırımı meselesi karşımıza çıkar. Bunun nedeni ise Ermeni soykırımı tasarılarının ABD Kongresi'nde kabul edilmesine yönelik ısrarlar, iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. Sözde Ermeni meselesiyle ilgili yasa tasarısı, ABD'de de yer alan Ermeni lobileri aracılığıyla Temsilciler Meclisi'ne getirilmişti. Ancak Türkiye'nin bu noktada çabaları sonucu ABD'de yer alan tarihçi ve uzmanların çalışmalarıyla Ermeni meselesi tasarısı yüksek oy almasına rağmen çoğunluğu alamadığı için Meclis'ten geçememiştir. Diğer yandan sözde Ermeni soykırımı meselesi, Avrupa Parlamentosu'nda 18 Haziran 1987 tarihinde kabul edilmiştir. 1915 ve 1923 tarihleri arasında 2 milyon Ermeni'nin tehcir edildiği ve 1.5 milyon Ermeni'nin öldürüldüğünü ileri süren Ermeni soykırımı iddiaları, Ermeni lobilerinin çabaları sonucunda ABD'de New York, Kaliforniya, Georgia ve New Jersey gibi eyaletlerde kabul edilmiştir²².

Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen, sözde Ermeni soykırımı iddiaları Temsilciler Meclisi'nde kabul edilmesinin ardından 12 Aralık 2019 tarihinde Amerikan Senatosu'nda soykırım tasarısı oy birliği ile kabul edilmiş ve Amerika Başkanı Donald Trump'a tasarıyı onaylaması üzere imzaya gönderilmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da Amerika'nın bu kararının siyasi olduğunu ve böyle bir kararın kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Erdoğan, gerektiği durumda İncirlik Üssü ve NATO'nun Malatya'ya kadar yer alan radar istasyonunu kapatabileceğinin sinyallerini de vermiştir. Diğer yandan Avrupa'da da sözde Ermeni soykırımı iddiaları Fransa, Almanya, Hollanda, Avusturya, Bulgaristan, Çekya, Polonya, İtalya, Yunanistan ve Lüksemburg'da kabul edilmiştir²³.

3.2. Türkiye'de Terör Sorunu

Türkiye gerek jeopolitik konumu gerekse uyguladığı politikalar doğrultusunda PKK, FETÖ, DAESH ve diğer bazı terör örgütleri tarafından hedef ülke konumundadır. Avrupa Birliği'nin 2004 yılında terör örgütü olarak tanımladığı, ABD, Avustralya ve Kanada'nın da terör örgütlerine listesine aldıkları PKK, özellikle de Türkiye'de 1984 tarihinden itibaren mücadele edilen, ülkenin güneydoğusunda faaliyet gösteren bir terör örgütüdür. YPG ise PKK'nın Suriye'de faaliyet gösteren bir kolu olarak biliniyordu²⁴.

22 Tugay Karademir, "Neo-Liberal Kurumsalcılık Kuramı Çerçevesinde NATO ve NATO-Türkiye İlişkileri", **Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Muğla 2021, s.105-106.

23 Karademir, "Neo-Liberal Kurumsalcılık Kuramı Çerçevesinde NATO ve NATO-Türkiye İlişkileri", s.106.

24 Karademir, "Neo-Liberal Kurumsalcılık Kuramı Çerçevesinde NATO ve NATO-Türkiye

Türkiye'nin PKK ile mücadelesi sırasında, PKK'nın Suriye yapılanması olan YPG/PYD terör örgütlerine ABD'nin desteği, iki ülke arasında ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Türkiye'nin güneydoğusu ve Suriye'nin kuzey bölgesinde faaliyet gösteren terör örgütlerine Amerika Birleşik Devletleri'nin silah yardımı yapması üzerine Türkiye'de bu terör örgütlerine İHA ve SİHA'lar yoluyla karşılık vermiştir. Türkiye'nin yaklaşık kırk yıl boyunca terörle mücadele ettiği ve ABD'nin de terör örgütlerine silah ve mühimmat yoluyla destek vermesi, Türkiye-ABD ilişkilerinde bir kırılma noktasına geldiğinin işaretiydi. Türkiye ayrıca terör örgütleriyle mücadele konusunda NATO müttefiki diğer ülkelerden de destek görememiş, aksine müttefiklerini karşısında bulmuştur. Türkiye'de 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen FETÖ terör örgütünün darbe girişimi sonrası terör örgütü liderinin ABD'de bulunması ve ABD'nin söz konusu terör örgütü lideri iadesi sürecini zorlaştırmış, bu da Türkiye ile arasının açılmasının bir başka nedenini oluşturmuştur. Diğer yandan Suriye'deki kriz konusunda ABD'nin tutarsız politikalar uygulaması, Türkiye'nin de bölgedeki istikrarın sağlanması çabası konusundaki çözüm önerilerine karşı da ABD'nin kayıtsız kalması ile birlikte PKK'ya silah yardımı yapması, iki ülke arasındaki gerginliğin zirve noktasına çıkmasına neden olmuştur²⁵.

3.3. S-400 Meselesi

Türkiye'nin bulunduğu konum ve komşu ülkeleriyle yaşadığı sıkıntılar göz önüne alınırsa, Türkiye'nin askeri alanda güçlenmesi ve komşu ülkelerle yaşadığı sıkıntıları bertaraf etmek üzere birtakım stratejik politikalar uygulamaya başlamıştır. Özellikle de son yıllarda terör sorunu nedeniyle Türkiye özellikle de hava savunma sistemlerine ihtiyaç duymuştur. Türkiye'nin 15 Temmuz 2016 yılında Fethullahçı Terör Örgütü'nün uygulamak istediği darbe girişimini bertaraf etmiş, terör örgütü lideri Fethullah Gülen'in Amerika Birleşik Devletleri'nden Türkiye'ye iadesini istemiştir. Ancak yaşanan bu süreçte batının Türkiye'nin yanında olmaması, Türkiye'yi de dış politikada yeni alternatifler aramaya yönetti. Türkiye'nin bu nedenle Rusya'dan S-400 Hava Savunma Sistemi'ni satın alması da batıya karşı tepkisinin bir göstergesiydi. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya'dan S-400 Hava Savunma Sistemini almadan evvel uzun menzilli bir hava savunma ihtiyaç duyduklarını, hatta ABD'den Patriot Sistemi füzelerini satın almak istediklerini ancak olumsuz yanıt aldıklarını da belirtmiştir²⁶.

İlişkileri", s.106.

25 Gülşah Özdemir, "Değişen Güvenlik Algılamaları ve Türk Savunma Konsepti: ABD-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Bir Değerlendirme", **Management and Political Sciences Review Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, Yıl: 2020, s.145-146.

26 Hüseyin Yeltin, "Türkiye ve S-400 Hava Savunma Sistemleri: Türkiye-ABD-Rusya İlişkilerindeki Yeri", **Anadolu Strateji Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, Yıl: 2021, s.71.

Türkiye'nin Rusya'dan S-400 Hava Savunma Sistemlerini satın alması, ABD ile arasını açmıştır. ABD, S-400 Savunma Sistemlerinin NATO üyesi ülkelerin çıkarlarına aykırı olduğunu savunmuştur. Ayrıca S-400 sisteminin NATO karşısında bir tehdit olan Rusya'nın üretmesi de ilişkilerdeki gerginliğin başka bir boyutuydu. ABD Savunma Bakanlığı, Rusya'nın NATO savunma sistemlerine erişim sağlayabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak Türkiye'nin S-400 sisteminden vazgeçmesi gerektiğini belirtmiştir. ABD Savunma Bakanlığı, S-400 sistemlerinin kurulumu ve bakımı amacıyla Türkiye'de bulunan Rus mühendislerin varlığından rahatsız olduklarını da bildirmişlerdir. ABD, NATO Savunma sistemleri ile S-400 sistemlerinin beraber kullanılamayacağı, ayrıca diğer bir NATO üyesi olan Yunanistan'ın da S-400 sisteminden olumsuz etkileneceği belirtilmiştir²⁷.

Türkiye'nin S-400 Savunma sistemleri konusunda geri adım atmaması, Amerika Birleşik Devletleri'nin de Türkiye'nin üretimde destek verdiği F-35 uçaklarının teslimatını askıya almasına yol açmıştır. 100 adet F-35 uçağın alımının durdurulmasıyla birlikte Türk pilotların eğitimine de son verilmiştir. ABD'nin S-400 konusunda Türkiye'ye yaptırım uygulayabileceği de gündeme gelmiş, konuyla ilgili olarak; CAATSA (ABD'nin Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Etme Yasası) Yasasını kullanabileceklerini belirtmişlerdir. CAATSA Yasası aslen Kuzey Kore, İran ve Rusya'yı hedef almasına rağmen, Rusya ile iş birliği yapan ülkelerin de bundan etkileneceği belirtilmiştir. 2020 yılında ABD Başkanı Donald Trump söz konusu yasa kapsamında Türkiye'nin Rusya'dan S-400 sistemini satın alması ile ilgili olarak Senato ve Kongre'den geçen yaptırım kararının savunma bütçesini onaylamıştır. Yaptırım kararları esas itibarıyla Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı'nı ilgilendirmekte olup, mal ve teknolojilerde ihracat lisansı yasaklanıyordu. Ayrıca Türkiye'nin ABD ve ABD'nin paydaş olduğu kurumlardan kredi alması da yasaklanıyordu. Bununla birlikte Savunma Sanayi Başkanı İsmail Demir de yaptırım listesine dahil edilmiş, böylece bir NATO üyesi olan Türkiye, CAATSA Yasası'ndan nasibini alan ilk NATO ülkesi olmuştur²⁸.

4. Kıbrıs Meselesi ve NATO

Doğu Akdeniz'de bir ada olan Kıbrıs, jeopolitik önemi dolayısıyla tarihsel süreçte pek çok devletin ilgi odağı olmuştur. Kıbrıs Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun kontrol edilmesi açısından büyük önem taşıyordu. Özellikle de Akdeniz'de hakimiyet kurmak isteyen devletler için Kıbrıs, oldukça önemli bir bölgeydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi sonrasında İngiltere, 5

27 Hasan Yücel, "Türk-Amerikan İlişkilerinde S-400 Krizi", *SETA Analiz Dergisi*, Sayı: 302, Yıl: 2020, s.8-9.

28 Karademir, "Neo-Liberal Kurumsalcılık Kuramı Çerçevesinde NATO ve NATO-Türkiye İlişkileri", s.110-111.

Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs'ı tek taraflı ilhak ettiğini bildirmiştir. Savaş sırasında zor bir dönemden geçen Osmanlı Devleti ise bu durumu protesto etmekle kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Lozan Antlaşması'na göre Türkiye, Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait olduğunu kabul etmiştir. Lozan Antlaşması'nın İngiliz Parlamentosu'nda onaylanmasının ardından İngiltere, 1925 tarihinde Kıbrıs'ın kendisine ait bir sömürge olduğunu ilan etmiştir. 1951 tarihine kadar dış politikada Türkiye'nin önceliği NATO'ya girmek olmuş, bu süreçte de Kıbrıs meselesiyle ilgilenmemiştir. Türkiye NATO'ya katılmasının ardından da Kıbrıs meselesi ile ilgilenmemiş, Yunanistan ile NATO'da müttefik olmalarından dolayı Kıbrıs ile ilgilenmemiştir²⁹.

Türkiye'nin NATO müttefikleriyle arasının bozulmaması için Kıbrıs meselesiyle ilgilenmeme politikası, Yunanistan'ın konuyu Birleşmiş Milletler'e taşımasının ardından değişmiştir. Türkiye Kıbrıs sorununun ilk yıllarında İngiltere'yi desteklemiş, Yunanistan ise Türkiye'yi sömürgeciliği desteklemekle suçlamıştır. Birleşmiş Milletler de Kıbrıs sorununa bir çözüm bulamamış, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ı konuyu çözmek amacıyla Londra'da toplantıya çağırmıştır. Ancak burada da sorunun çözümüne dair adım atılamamıştır. Yunanistan ve Kıbrıs'ta Türkler aleyhine yapılan gösteriler Türk kamuoyunda tepkiye neden olmuş, olaylar Türkiye ve Yunanistan arasında gerginliğe neden olmuş bu da NATO ortak manevralarının yapılamamasından dolayı NATO'yu da etkilemiştir³⁰.

NATO, Türkiye ve Yunanistan arasında Kıbrıs sorununda kendi güvenliği açısından ortaya çıkabilecek riskler yönünden değerlendirmiştir. NATO, Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunu görmezden gelir gibi davranmış, iki ülkenin çatışmasını önlemeyi kendi çıkarları açısından yeterli ve uygun görmüştür. Türkiye'nin 1974 yılında Kıbrıs'a müdahalesi sırasında NATO, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'a müdahale etmesini önlemeyi hedeflemiş, iki ülke arasındaki Kıbrıs sorununu NATO dışında tutmaya özen göstermiştir. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi konusunda ABD tepkisini başta göstermemiş, ancak daha sonradan Türkiye'nin karşısında bir tutum takınmıştır. Bu tutumunu da Türkiye'ye karşı silah ambargosu uygulayarak göstermiştir. Diğer yandan Yunanistan da Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi sırasında NATO'yu müdahaleyi engellemek konusunda suçlamıştır. Ayrıca Yunanistan bu suçlamayla kalmayıp NATO'nun askeri kanadından ayrılmış, İngiltere, ABD ve NATO'nun bazı ülkeleri Yunanistan'ın tekrar NATO askeri kanadına katılması için Türkiye üzerinde baskı uygulamışlardır. Türkiye ise Ege'de Yunanistan lehine olan NATO düzenlemelerinin düzeltilmeden Yunanistan'ın geri dönüşüne izin vermemiş ve 1980 yılına kadar Yunanistan'ın NATO askeri kanadına katılmasını

29 Yüksel, NATO ve Türkiye'nin Dış Politikasına Etkileri (1949-1974)", s.120-122.

30 Yüksel, NATO ve Türkiye'nin Dış Politikasına Etkileri (1949-1974)", s.123-124.

engelleyici bir tutum sergilemiştir. Ancak Türkiye’de gerçekleşen 12 Eylül darbesi sonrası darbe öncesi uygulanan politikaların aksine Türkiye Yunanistan’ın NATO askeri kanadına dönüşünü kabul etmiştir. Yunanistan’ın NATO askeri kanadına dönmesi iki ülke arasındaki ilişkileri düzeltmemiş, taraflar arasında Ege Denizi konusundaki sorunlar devam etmiştir³¹.

Türkiye’nin 1974 yılındaki Kıbrıs müdahalesi sonrası ABD’nin uyguladığı silah ambargosu ile ilgili olarak dönemin Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, Amerikan çıkarları için yapılması gereken en iyi şeyin NATO ittifakını korumak olduğunu belirtmiştir. Amerika Birleşik Devletleri 1983 yılında Kurulan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni de tanımamıştır. ABD Kongresi ayrıca Türkiye’nin Kıbrıs’tan çekilmesi için Türkiye’nin satın aldığı silahların teslimatını onaylamamış ve Türkiye’ye yapılan yardımları da durdurmuştur. 1190’lı yıllara gelindiğinde Kıbrıs meselesi Avrupa Birliği’ne taşınmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan’ın sorunun çözümüyle ilgili ortaya attığı “Annan Planı” 2004 yılının nisan ayında referanduma sunulmuştur. ABD ile AB’nin desteklediği bu planı Kıbrıslı Türkler %65 oranında onaylamıştır. Türkiye ise Annan Planı’na Kıbrıslı Türklerin üzerindeki baskının kalkması için destek vermiştir. Ancak Rum tarafı bu plana destek vermemiştir. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Avrupa Birliği üyesi sıfatıyla Türk tarafından beklentisini yüksek tutmuştur. Bu dönemde ayrıca GKRY’ye karşı hava ve deniz limanlarının açılması için Türkiye’ye baskı yapılmıştır. Son dönem Kıbrıs meselesine bakıldığında Kıbrıs, Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkilerinde sorun olmaya aday bir görünüme sahiptir. ABD yönetimi de Kıbrıs özel temsilciliğini de kaldırarak Kıbrıs meselesini Avrupa Birliği’nin çözümüne devretmiştir. Bazı ABD’li milletvekilleri Annan Planı vasıtasıyla çözümünden yana tavırlarını Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ne gösterecekler de bunun devamı gelmemiştir³².

5. NATO Nükleer Silah Politikası ve Türkiye

Soğuk Savaşın son zamanlarında başlayan nükleer planlar ile ilgili değişim yapılması düşüncesi, Soğuk Savaşın sona ermesiyle giderek artmıştır. Londra Zirvesi’nde NATO üyeleri uygun görülen yerlerde ileri savunma konseptinden azaltılmış ileri mevcudiyete geçmeye ve esnek mukabele stratejisini de nükleer silahlara daha az bağımlı olacak şekilde değişiklik yapma konusunda karar almışlardır. Soğuk Savaş sonrası yeni oluşan stratejik ortam ve ortaya çıkabilecek yeni risklere karşı ittifakın askeri yapısının

31 Arif Zengin, “Türkiye’nin NATO’ya Girişi ve Sonrasının Türk İç ve Dış Politikasına Yansımaları”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Manisa 2016, s.135-136.

32 Hasan Çimen, “Amerika’nın Irak’a Müdahalesi Sonrasında Yaşanan Gelişmelerin Türk-Amerikan İlişkilerine Etkisi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Kırıkkale 2007, s.126-127.

da ve görevlerinde önemli değişiklikler yapılmasına da imkân sağlanmıştır. Söz konusu değişimle birlikte NATO'nun mevcut nükleer silah politikası da etkilenmiş, 1990 yılının mayıs ayında yapılan NPG (Nuclear Planning Group) toplantısında 1980 tarihinden itibaren Avrupa'da bulunan nükleer silahların üçte birinden fazlasının çekildiği belirtilmiştir³³.

NATO'nun nükleer silah politikaları, her ülkeyi etkilediği gibi Türkiye'nin güvenliğini de etkileyen konulardan birisini oluşturur. Bu dönemde Türkiye'nin NATO'nun taktik nükleer silahlarına ev sahipliği yapan birkaç ülkeden biri olması, onu farklı bir konumda tutuyordu. Ayrıca Türkiye, Küba Krizi'nde olduğu gibi bir yandan Sovyetler Birliği'nin öncelikli hedefi olurken, Nükleer Komite'nin en önemli alt komitelerine ve ilk dönemlerde NPG toplantısına katılım sağlayan ve nükleer silahlara yönelik söz hakkı diğerlerine göre fazla olan ülkelerden birisi olmuştur. NATO'nun en önemli ülkelerinden biri olan Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'nin nükleer silahlarının Avrupa'da bulunması konusunda destek veren ve bu doğrultuda da ilk yıllardan itibaren nükleer silah bulundurmaya kabul eden ülkelerin başında gelir. Türkiye'nin NATO'nun nükleer silah politikasını desteklemesi, 1950'li yıllarda Avrupa'ya taktik nükleer silah yerleştirme süreci ile başlamıştır. NATO üyesi ülkeler ile yapılan görüşmeler neticesinde birtakım sözleşmeler yapılmış, buna göre İngiltere'ye; 60 adet THOR, İtalya'ya 30 JUPITER ve de Türkiye'ye 15 JUPITER Füzesinin yerleştirilmesine karar verilmiştir³⁴.

NATO hava ve füze çalışmaları 1991 tarihinde gerçekleşen Körfez Savaşı'nın ardından artmıştır. ABD Başkanı Barack Obama, 2009 yılında "Avrupa-Aşamalı Uyumlu İnisiyatifi-EPAA" doğrultusunda füze savunma konseptini ortaya atmıştır. 2010 tarihinde gerçekleştirilen NATO Lizbon Zirvesi'nde yeni NATO stratejik konsepti onaylanarak füze savunması konusu müşterek savunma, NATO'nun 5. Madde dahiline alınarak balistik füze yeteneği geliştirilmesi kararı alınmıştır. Lizbon Zirvesi'nde NATO toprakları tüm NATO ülkelerinde yaşayan kişilerin ve NATO kuvvetlerinin korunması kapsamında Türkiye'de Malatya Kürecik'de bir tepeye füze-radar sisteminin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu füze sistemi 2012 tarihinde tamamlanarak radar istasyonunun kontrolü NATO'ya devredilmiştir. NATO Entegre Hava Savunma Sistemi'nin (NATINADS) Türkiye'de günümüzde test aşamaları sona ermiş ve sahada denemeleri yapılan Hisar-A (15 km) ve Hisar-O (25 km) sistemleri, gönüllü ülke desteği doğrultusunda gerektiğinde NATO sistemlerine entegre edilebilecekti. Diğer yandan NATO Hava Füze Sisteminin büyük bir kısmının ABD'ye ait olması sebe-

33 Şafak Oğuz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde NATO'nun Nükleer Silah Politikasının Uluslararası Güvenliğe Etkileri ve Türkiye", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, Ankara 2014, s.165-166.

34 Oğuz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde NATO'nun Nükleer Silah Politikasının Uluslararası Güvenliğe Etkileri ve Türkiye", s.231-232.

biyle Türkiye'nin Rusya'dan aldığı S-400'lerin entegre olmayacağını düşünüyordu. Ayrıca balistik füzelerin yaygınlaşmasıyla birlikte NATO nüfusu bölgesi ve kuvvetleri açısından tehdit oluşturmaktaydı. NATO balistik füze savunması ittifakın artan tehdide karşı olarak toplu savunma görevi görüyordu. NATO füze sistemlerinin Türkiye'deki misyonu kapsamında Malatya Kürecik'te füze sistemi açısından önemli bir yere sahiptir. Sistemin bir bütün olması, dünyanın herhangi bir yerinden atılan füzenin çeşitli araçlar yoluyla tespit edilmesi bilginin paylaşımı ve kısa sürede müdahale edilmesi ve havada imhası açısından önemlidir. Hava savunma sisteminin bir parçası olmak ve iletilen füze bilgilerinin Türkiye'de milli hava savunma sistemine dahil edildiği düşünülürse ülkemiz açısından hava savunma sisteminin önemi anlaşılabilir. Aksi takdirde bu savunma sistemine dahil olmamamız durumunda ülkemiz tüm bu sistemleri kendisinin kurması, idame ettirmesi ve muhtemel düşmanlara karşı müttefik ülkelere radar ve füzeleri yerleştirmesi gerekebilirdi³⁵.

6. Türkiye'deki NATO Tesisleri

Türkiye'nin NATO'ya katılmasının hemen ardından 1952 tarihinde Türk ve Yunan taraflarından birer General yardımcısı Amerikan Orgenerali komutasında İzmir'de NATO Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri (LANDSOUTHEAST) kuruldu. LANDSOUTHEAST komutasında bulunan 35 milyon insan Kafkasya'dan Yunanistan'a kadar görev yapmakta idi. Komuta yapısı ise 1978 tarihinde Türkiye ile NATO arasında yapılan bir anlaşmaya göre gözden geçirilmiş, anlaşmaya göre LANDSOUTHEAST komutanı bir Türk Orgeneral, yardımcısı ABD'li Tümgeneral ve Kurmay Başkanı da Türk Tümgeneral olmuştu. Kara Kuvvetleri Komutanı Vecihi Akın da ilk Türk komutan idi³⁶.

NATO Hava Kuvvetleri Komutanlığına bağlı 6th ATAF (6'ncı Hava Görev Komutanlığı) 1953 tarihinde İzmir'de kurulmuştur³⁷. 2002 tarihinde Prag'ta yapılan zirvede NATO Devlet ve Hükümet Başkanları asgari askeri gerekliliğe dayalı olarak operasyonel bir komuta yapısı onaylamış, 12 Haziran 2003 tarihinde yeni NATO Komuta yapısı son haline getirilmiştir. İzmir'de bulunan LANDSOUTHEAST ve 6th ATAF Hava Unsur Komutanlığına, dönüşerek NATO Güney bölgesi için etkinleştirilen İtalya, Napoli'deki Müşterek Kuvvetler Komutanlığına (JFC) bağlanmıştır. 2010 tarihinde gerçekleşen NATO Lizbon Zirvesi'nde üye ülkeler, NATO'nun mali kaynağını daha iyi bir şekilde kullanmak üzere, NATO Komuta ya-

35 Uğur Tarçın, "Yeni Güvenlik Ortamında NATO'nun Rolü ve Türkiye'ye Etkileri (1991-2019/Jeopolitik ve Strateji)", **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi**, İstanbul 2021, s.164-166.

36 Tarçın, "Yeni Güvenlik Ortamında NATO'nun Rolü ve Türkiye'ye Etkileri (1991-2019/Jeopolitik ve Strateji)", s.161.

37 **Akşam**, "Türkiye'de Yeni Askeri Tesisler", 19 Şubat 1954, Sene: 36, No: 12709.

pısını gözden geçirmişler ve bunun sonucunda ana karargâh sayısı 11'den 6'ya, personel sayısı da 13.000'den 8800'e düşürülmüştür. Bu kapsamda da İzmir NATO Hava Unsur Komutanlığı kaldırılarak, Müttefik Kara Komutanlığı (LANDCOM-ALC), 1 Aralık 2012 tarihinde İzmir'de kurulmuştur. Yeni kurulan ALC'nin Komutanı Amerikan Korgeneral, Komutan Yardımcısı İngiliz/İtalyan Korgeneral ve Kurmay Başkanı Türk Tümgeneraldir³⁸.

Türkiye'nin NATO'ya katılmasının ardından Türkiye'de NATO'ya ait askeri üsler kuruldu. NATO Antlaşması'nın üçüncü maddesine dayanarak ABD ile Türkiye arasında üs ve tesislerin kurulması için anlaşmalar yapılmıştır. ABD ile Türkiye arasında 23 Haziran 1954 tarihinde "Askeri Kolaylıklar Anlaşması" sonrasında Türkiye'de ABD yönetiminde askeri üs ve tesisler kurulmuştur³⁹. CIA 1980 tarihinde hazırladığı belgede askeri üs ve tesisler ile ilgili hazırladığı belgede Türkiye'de ABD yönetimine ait 40 tesisin bulunduğu ifade edilmiştir. Hazırlanan belgede bu üslerin en önemlilerinin Adana -İncirlik Hava Üssü ile İzmir-Çiğli Hava Üssü olduğu belirtilmiştir. Stratejik konumundan dolayı ise Diyarbakır'daki üssün Sovyetler Birliği'nin takip edilmesi açısından önemli olduğu da vurgulanmıştır. İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi sonrasında İran'daki ABD tesisleri kapatılmış, böylece Türkiye'de üsler daha da önem kazanmıştır. Ancak Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler zaman zaman gerileme göstermiş, bu da üslerin durumunu yeniden gündeme getirmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı, 12 Mart Muhtırası ve sonrasında Türkiye'deki haşhaş ekim yasağının kaldırılması üzerine ABD Türkiye'ye ambargo koymuştur. 26 Temmuz 1975 tarihinde Türkiye, Bakanlar Kurulu kararı ile ABD üslerine el koymuştur. ABD ile gerilen ilişkiler, Türkiye'yi de Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya itmıştır⁴⁰.

Amerika Birleşik Devletleri'nin 1978 tarihinde ambargoyu kaldırması üzerine Türkiye'de üs ve tesislerde yeniden faaliyete geçilmiştir. İran İslam Devrimi'nin ardından ABD'nin İran'daki tesisleri kapatılmış, Sovyetler Birliği'nin 1979 tarihinde Afganistan'ı işgal etmesi, ABD'nin bölgedeki güvenlik endişelerini artırmıştır. Bu sebeple 29 Mart 1980 tarihinde Türkiye ile ABD arasında Savunma ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmada ABD'nin Türkiye'de nerelerde üs ve tesis kuracağı ve faaliyetleri belirlenmiştir⁴¹. Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'de

38 Tarçın, "Yeni Güvenlik Ortamında NATO'nun Rolü ve Türkiye'ye Etkileri (1991-2019/Jeopolitik ve Strateji)", s.161-162.

39 **Resmî Gazete**, Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında "Kuzey Atlantik Antlaşması'na Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerinin Statüsüne Dair Sözleşme'nin Tatbikatına Mütteallik Anlaşmanın Tasdikine Dair Kanun", Sayı: 6427, 07.07.1954., TBMM Tutanakları için bkz: TBMM 10. Dönem, Cilt:1, Birleşim 15, 30.06.1954.

40 Sinan Kıyanç, "Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'deki ABD Üs ve Tesisleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 36, Sayı: 101, s.205-207.

41 <http://ua.mfa.gov.tr/> , "Hükümetimiz ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümetleri Arasında Kuzey Atlantik Andlaşması'nın II. ve III. Maddelerine Uygun Olarak Savunma ve Ekonomik Alanda İşbirliğinde Bulunulmasına Dair

kurmak istediği üs ve tesislerle Sovyetler Birliği ve çevre ülkelerin faaliyetlerini izleme amacı gütmüştür. Bu doğrultuda da Soğuk Savaş yıllarının en önemli casusluk projesi olan U-2 ile casusluk faaliyetinin bir kısmı İncirlik Üssü'nden yürütülmüştür. ABD'nin Türkiye topraklarında yürüttüğü bu izleme ve casusluk faaliyeti Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında krize sebep olmuştur. Dinleme ve izleme faaliyetlerinin yanı sıra İncirlik üssü aynı zamanda bir lojistik merkezi haline gelmişti⁴².

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Sovyetler Birliği Orta ve Doğu Avrupa'da etkin olmaya başlamış, bu bölgelerde kendi kontrolünde totaliter rejimler kurmaya başlamıştır. Diğer yandan Balkanları da baskı altında tutması, Türkiye'den ise Boğazların yönetimi ile Kuzey Anadolu'dan toprak istemesi Batı karşısında bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası askeri gücünü de arttırması Batı'ya karşı tehdidin boyutunu arttırarak ABD ile Batı ülkelerini Sovyetler Birliği'ne karşı önlem alma mecbur bırakmıştır.

Sovyetler Birliği'ne karşı Batı ülkeleri bir araya gelerek 4 Nisan 1949 tarihinde Kuzey Atlantik Pakti'ni imzalayarak NATO'yu kurmuşlardır. Türkiye ise Sovyetlerin Balkanlara ve Türkiye'ye karşı baskıları nedeniyle NATO'ya katılmak istemiştir. ABD de Türkiye'nin NATO'ya katılmasının Sovyetler Birliği ile olan mücadelede yararlı olabileceğini öne sürmüştür. İngiltere'nin başta buna itirazı olsa da sonradan kabul etmiş ve böylece Türkiye 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya katılmıştır.

Türkiye, NATO üyesi olmasının ardından ABD'nin katıldığı ve NATO'nun da müdahale ettiği savaşlarda NATO üyesi olması dolayısıyla yer almış, savaşılan bölgelere asker göndererek Türkiye'nin NATO üyesi kapasindeki görevlerini yerine getirmiştir.

Türkiye-NATO ilişkileri genel itibariyle Türkiye-ABD ilişkileri üzerinden şekillenmiştir. Bu nedenle Türkiye ABD ile olan ilişkilerine oldukça önem vermiştir. Ancak Türkiye'nin terör sorununda ABD'nin teröristlere silah ve mühimmat yardımı yapması, son zamanlarda Türkiye ile ABD'nin arasını açmıştır. Bu durum Türkiye'nin kendisini savunmak amacıyla Rusya'dan S-400 Hava Savunma Sistemlerini almasına yol açmıştır. Bu durum ABD ile olan ilişkilerde gerilmeye sebep olmuştur.

Anlaşma ve Bununla İlgili Tamamlayıcı Anlaşmalar ve Uygulama Anlaşmaları'', **Resmî Gazete**, 1 Şubat 1981, Sayı: 17238.

42 Kıyanç, "Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'deki ABD Üs ve Tesisleri", s.207-208.

KAYNAKÇA

Resmî Yayınlar

Resmî Gazete, “Kuzey Atlantik Antlaşması’na Türkiye Cumhuriyeti’nin Katılmasına Dair Kanun”, Sayı: 5886, 19.02.1952.,

Resmî Gazete, 1 Şubat 1981, Sayı: 17238.

Resmî Gazete, Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında “Kuzey Atlantik Antlaşması’na Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerinin Statüsüne Dair Sözleşme”nin Tatbikatına Mütteallik Anlaşmanın Tasdikine Dair Kanun”, Sayı: 6427, 07.07.1954.,

TBMM Tutanakları için bkz: TBMM 10. Dönem, Cilt:1, Birleşim 15, 30.06.1954.

TBMM Tutanakları için bkz: TBMM 9. Dönem, Cilt: 13, Birleşim: 41, 18.02.1952.

<http://ua.mfa.gov.tr/> , “Hükümetimiz ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümetleri Arasında Kuzey Atlantik Andlaşması’nın II. ve III. Maddelerine Uygun Olarak Savunma ve Ekonomik Alanda İşbirliğinde Bulunulmasına Dair Anlaşma ve Bununla İlgili Tamamlayıcı Anlaşmalar ve Uygulama Anlaşmaları”.

Gazeteler

Akşam, “Türkiye’de Yeni Askeri Tesisler”, 19 Şubat 1954, Sene: 36, No: 12709.

Cumhuriyet, “Millet Meclisi’nin Dünkü Tarihi Kararı”, 19 Şubat 1952, Sene: 27, Sayı: 9897.

Son Posta, “Kore Savaşı’na 4500 Kişilik Bir Askeri Kuvvetle Katılıyoruz”, 26 Temmuz 1950, Sene: 20, No: 5637.

Diğer Yayınlar

ARSLAN, İ. (2014). “Kosova Sorunu: Tarihsel Perspektiften Bir Değerlendirme”, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 15: 45-67.

BAYKALMIŞ, H. H. (2003). Türkiye’nin NATO’ya Girişi ve Kamuoyu, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

BİLGİN, T. E. (2006). Soğuk Savaş Sonrası Değişen Kolektif Güvenlik Anlayışı Çerçevesinde NATO-Türkiye İlişkileri, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ÇİMEN, H. (2007). “Amerika’nın Irak’a Müdahalesi Sonrasında Yaşanan Gelişmelerin Türk-Amerikan İlişkilerine Etkisi”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.

EKER, A.A. (2007). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Dış Politikasındaki Gelişmeler ve Türkiye’nin NATO’ya Giriş Süreci (1945-1952), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.

İLHAN, M. (2015). Türkiye’nin NATO’ya Girişi ve Savunma Politikaları, İstan-

bul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.

KARADEMİR, T. (2021) Neo-Liberal Kurumsalcılık Kuramı Çerçevesinde NATO ve NATO-Türkiye İlişkileri, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Muğla.

KARAOSMANOĞLU, A. L. (2014). “NATO’nun Dönüşümü”, Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi, 10:40, 2-38.

KAYACI, H. (2017) Türkiye’nin NATO’daki Yeri, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

KIYANÇ, S. (2020) “Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye’deki ABD Üs ve Tesisleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 36:101, 203-252.

Kuzey Atlantik Antlaşması Metni için bkz: “The North Atlantic Treaty”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=en, Washington DC, 4 April 1949.

MOLLA, A. (2009) “Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7:11, 29-45.

OĞUZ, Ş. (2014) Soğuk Savaş Sonrası Dönemde NATO’nun Nükleer Silah Politikasının Uluslararası Güvenliğe Etkileri ve Türkiye, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.

OK, M. (2015) Soğuk Savaş Sonrası NATO’nun İcra Ettiği Askeri Müdahalelerin Türkiye Perspektifinden İncelenmesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

ÖZDEMİR, G. (2020) Değişen Güvenlik Algılamaları ve Türk Savunma Konsepti: ABD-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Bir Değerlendirme, Management and Political Sciences Review Dergisi, 2:2, 130-158.

TARÇIN, U. (2021) Yeni Güvenlik Ortamında NATO’nun Rolü ve Türkiye’ye Etkileri (1991-2019/Jeopolitik ve Strateji), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.

YELTİN, H. (2021) “Türkiye ve S-400 Hava Savunma Sistemleri: Türkiye-ABD-Rusya İlişkilerindeki Yeri”, 3:1, 65-78.

YÜCEL, H. (2020). “Türk-Amerikan İlişkilerinde S-400 Krizi”, SETA Analiz Dergisi, Sayı: 302, 7-27.

YÜKSEL, Ç. (2013). NATO ve Türkiye’nin Dış Politikasına Etkileri (1949-1974), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

ZENGİN, A. (2016). Türkiye’nin NATO’ya Girişi ve Sonrasının Türk İç ve Dış Politikasına Yansımaları, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Manisa.

Bölüm 11

TÜRK DEMOKRASİSİ'NİN SANCILI GÜNLERİ: YEREL BASINA GÖRE 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ'NİN MUĞLA' YA YANSIMASI

Seher AKÇA¹

¹ Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, seherakca@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4987-8087

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'nı Türkiye'nin müttefiki olan hür devletlerin kazanması üzerine bu devletler savaşın olumsuzluklarını ortadan kaldırmak ve yeni dünya düzenini hürriyet esasları üzerine inşa etmek için ABD'nin Sanfransisko şehrinde bir konferans yaparak Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nı kurmayı kararlaştırmıştır. Bu konferansa 5 Mart 1945 tarihinde Türkiye de davet edildi. Konferansa giden heyette bulunan Feridun Cemal Erkin'e İsmet Paşa; Amerikalıların sorması halinde en kısa zamanda demokrasiye geçileceğini söylemesi, talimatını vermişti. II. Dünya Savaşı'nı demokrasi cephesinin kazanması, Türkiye de dâhil bütün dünyada demokrasinin yayılmasının önünü açtı. Diğer taraftan II. Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik ve sosyal zorlukları aşmak için iktidarın çıkardığı 18 Ocak 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu, 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu, 26 Nisan 1944 tarihli Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, 1945 yılında çıkarılan Çiftçiye Topraklandırma Kanunu kendisine karşı toplumun bir kesiminden ve parti içinden bir muhalefetin oluşmasına neden oldu. İşte parti içinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü'den oluşan bu muhalefet grubu 7 Haziran 1945 tarihinde CHP Meclis Grubuna Dörtlü Takrir verdi. Takrirde, çok partili hayata geçişi engelleyen kanun ve tüzüklerin değiştirilmesi, meclis denetiminin sağlanması ve insan hak ve hürriyetinin güvence altına alınması istendi. Bu takrir 12 Haziran 1945 tarihinde parti grubunda okundu ve ret edildi. Daha sonra İsmet İnönü bir açıklama yaparak; muhalefeti parti içinde yapmamalarını, istiyorlarsa yeni bir parti kurarak mücadelelerini orada yürütmelerini istedi. Ancak Dörtlü Takrir sahiplerinin yeni bir siyasi parti kurmaları beklenirken işadamlarından Nuri Demirağ 7 Temmuz 1945 tarihinde İçişleri Bakanlığına Milli Kalkınma Partisi adında bir parti kurmak için dilekçe verdi ve izin alınmasıyla 22 Eylül 1945 tarihinde CHP karşısına ikinci bir siyasi parti resmen kuruldu. Dörtlü Takrir sahiplerinden Adnan Menderes ve Fuad Köprülü 21 Eylül 1945 tarihinde CHP'den çıkarıldı. 28 Eylül 1945 tarihinde ise Celal Bayar CHP'den istifa etti. Arkadaşlarının CHP'den çıkarılmasının CHP tüzüğüne aykırı olduğunu iddia eden Refik Koraltan da partiden çıkarıldı. Böylece CHP ile yollarını ayırın bu dört kişi 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi kurdu. Böylece Demokrat Parti'nin kurulmasıyla Türk siyasi hayatında yeni bir dönem başladı (Haytoğlu,1997:46-53, Akça,2000,s.155, Akça- Arslan, 2021,s.1455-1500, Akça-Köse,2011,s.85-92)

1. 27 Mayıs Darbesi Öncesi Muğla'da Siyasi Gelişmeler

1.1. Milli Mücadele Dönemi ve Sonrası

5 ilçe, 3 bucak ve 329 köyden oluşan Menteşe Sancağı, 30 Ekim 1913'te Aydın Vilayetinden ayrılarak il olmuş ve Muğla adını almıştır (Muğla Valiliği, 2021).

15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmıştır. İzmir'in işgali üzerine aynı gün Muğla'da Muğla Belediye Başkanı Ragıp Bey'in Başkanlığında Dr. Cemil Şerif Bey, Müftü Mehmet Zeki Efendi, Hacı Abbaszade Emin Efendi, Hacı Kadızade Sabri Efendi ve Dava Vekili Mehmet Cemal Efendi'den oluşan bir "Miting Heyeti" oluşturulmuştur. Bu heyet aynı gün İzmir'in işgalini protesto eden dört maddelik aşağıdaki protesto metnini hazırlayarak Mutasarrıf Serficeli Hilmi Bey'e sunmuştur (Akça, 2002, s. 11, Akça-Akça,2022,s.480-489):

1-İzmir'in işgalini Muğla halkı adına protesto ederiz.

2-İzmir'in işgaline karşı İzmir'de kurulan Redd-i İlhak Cemiyetine destek için Muğla'da da bir Heyet-i Milliye kurmak isteriz.

3-Kurulacak bu heyete Mutasarrıflık makamının her türlü yardımı esirgemeyeceğini umarız.

4-Yukarıdaki hususların Mutasarrıflık aracılığıyla İstanbul Hükümeti'ne ulaştırılmasını bekleriz.

Aynı gün, yani 15 Mayıs 1919 tarihi akşamı Muğla'da, Muğla Belediye Başkanı Ragıp Bey'in çağrısı üzerine 9 kişi, Yunan işgallerine karşı alınacak tedbirleri görüşmek üzere Belediye Binası'nda bir araya gelmiştir. 16 Mayıs 1919 tarihi akşamı tekrarlanan toplantıya daha önce çeşitli nedenlerle gelemeyen 12 kişi daha katılmıştır. 16 Mayıs 1919 tarihi akşamı bu 21 kişi gizli olarak "*Menteşeliler Müdafaa-yı Vatan Cemiyeti*"ni kurmuştur. Bu cemiyet 19 Mayıs 1919 tarihinde de Muğla'nın ileri gelen 18 efe ve zeybeklerinden oluşan "*Muğla Serdengeçileri Müfrezesini*" kurmuştur (Akça, 2002, s. 12). 23 Temmuz 1919 tarihinde ise Muğla, İtalyanlar tarafından işgal edilmiştir (Çelebi, 2013, s. 160). 5 Temmuz 1921 tarihine ise İtalyan işgalinden kurtarılmış ve Cumhuriyet'in ilanından sonra il merkezi olmuştur (Mete, 2005, s. 380, Akça-Akça,2022,s.780-795).

Muğla'da Kurtuluş Savaşı öncesinde Müslümanlar, Rumlar, Yahudiler, Ermeniler, Zenciler bir arada yaşamışlardır. Rumlar, 1922 sonbaharında Muğla'dan zor ve acıklı bir şekilde ayrılmışlardır. Bundan başka Muğla'da göçmen nüfus da bulunmaktadır. Nitekim bunlar içerisinde hem Osmanlı son döneminde hem de Mübadele ile gelen göçmenler yer almaktadır. Özellikle Balkanlar'da ve Girit, Rodos, İstanköy gibi Ege Adaları'nda yaşayan Müslüman halk, can güvenliği dolayısıyla Türkiye'ye göç etmiştir. Bunların bir kısmı da Muğla İline gelmiştir (Bu konuyla ilgili olarak bkz. Akça, 2008, s. 17-32; Akça, 2013; Menekşe, 2021, s. 276-294; Menekşe, 2021, s. 1-50). Hem Osmanlı son döneminde hem de Mübadele ile gelen Girit göçmenleri önemli bir nüfusu teşkil etmiştir. 1876-1877 Plevne Savaşı sonrası bölgeden ayrılan Plevne göçmenlerinin bir bölümü Muğla'ya gelmiştir. 1912-1913 Balkan Savaşı'ndan sonra meydana gelen

göç dalgasında Muğla'ya göçmenler gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya, Doğu Anadolu'nun bazı illerinde istilacı hareket ettiği için Doğu Anadolu Türkleri tehdit altından kaçmak için Ege illerine sığınmıştır. Sığındıkları bu illerden biri de Muğla olmuştur. Bir diğer göçmen halk da Kafkasya göçmenleri olan Çerkezlerdir. Kafkas Türklerinin Rus istila ordularına karşı vermiş olduğu yüzyıllık savaşı kaybetmeleri sonucunda gelmişlerdir (Türkeş, 1973, s. 27-59; Berber ve Menekşe, 2022, s. 287).

1.2. 1946-1960 Yılları Arası Demokrat Parti'nin Muğla'daki Faaliyetleri

Demokrat Parti kurulduktan sonra ülke genelinde hızla teşkilatlanmaya başladı. 24 Mayıs 1946 tarihinde de Avukat Nuri Özsan'ın başkanlığında Mehmet Aksoy, Naci Karaosmanoğlu, Mehmet Birgili, Hulusi Türer, Halil İbrahim Doğruel ve Mehmet Kökçü'den oluşan kişiler tarafından Muğla'da Saatli Kule Caddesi üzerindeki Kıraathane Hanı'nda kurularak faaliyetlerine başladı (Akça,2002:100).

Muğla Demokrat Parti İl Teşkilatı kurulduktan hemen sonra 26 Mayıs 1946 tarihinde yapılan Muğla Belediye Başkanlığı seçimine katılmadı. Belediye Başkanlığını ise CHP adayı İskender Alper kazandı (Akça,2002:100).

16 Haziran 1946 tarihinde ise Demokrat Parti Genel Merkezi, 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılacak olan Milletvekili Genel Seçimlerine katılacağını açıkladı. Bunun üzerine Muğla'da seçime katılacak olan DP ile CHP arasında kıyasıya bir yarış başladı.19 Temmuz 1946 tarihinde partiler Milletvekili adaylarını açıkladığı zaman tablo şöyleydi: (Muğla da Halk Gazetesi, 20 Temmuz 1946).

DP Milletvekili adayları; Av. Nuri Özsan, Av. Necati erdem, Dr. Mithat Sakaroğlu, Av. Asım Gürsu ve Madenci. Cemal Hünel

CHP Milletvekili adayları; Eski Milletvekili. Abidin Çakır, Eski Milletvekili. İzzettin Çalışlar, Eski Milletvekili. Cemal Karamuğla, Eski Milletvekili. Hüsnü Kitapçı ve Fethiye İlçe Başkanı. Hilmi Döğerli

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan Milletvekili seçimleri sonucunda DP'den; Av. Nuri Özsan, Av. Necati erdem, Dr. Mithat Sakaroğlu, Av. Asım Gürsu ile CHP'den, Eski Milletvekili. Abidin Çakır Milletvekili seçildiler (İzmir Gazetesi, 29 Temmuz 1946).

Ancak seçim sonrası DP Muğla Milletvekilleri TBMM'ne verdikleri bir dilekçe ile CHP Muğla Milletvekili seçilen Abidin Çakır'ın seçimlerde Muğla Merkez İlçeye bağlı Kesre Köyü'nde hile yaparak DP Milletvekili Adayı Madenci Cemal Hünel'in yerine seçimi kazandığını iddia ettiler ve bu konuda tahkikat yapılmasını istediler.12 Kasım 1946 tarihinde yerinde

yapılan tahkikat sonucu seçimlere hile karıştırılmadığı ve Abidin Çakır'ın CHP Muğla Milletvekili olduğu kanaatine varıldı (İzmir Gazetesi,10 Aralık 1946)

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan Milletvekili seçimlerinde DP Muğla İl Başkanı Av. Nuri Özsan'ın Milletvekili seçilmesi üzerine İl Başkanlığı görevini Turgut Topaloğlu üzerine aldı.1947 yılında yapılan Muğla İl Başkanlığı seçiminde DP Muğla İl Başkanı Madenci Cemal Hünel oldu. Cemal Hünel bu görevi 1950 seçimlerine kadar devam ettirdi (Akça,2002:102).

14 Mayıs 1950 seçimleri yaklaşırken Muğla'da siyasi partilerde hareketlilik arttı. CHP, 1946 seçimlerde aldığı yenilgiyi bertaraf etmeye çalışırken DP ise oylarını daha da artırma peşinde idi. Bu bağlamda 17 Şubat 1950 tarihinde CHP Genel Merkezi, 1936-1939 yılları arasında Muğla'da Valilik yapmış ve Muğla'nın modern bir şehir olmasında büyük emeği geçen, Recai Güreli'yi parti müfettişi olarak Muğla'ya gönderdi. Recai Güreli Muğla'da halk ile temas ederek CHP oy istedi (Muğla da Halk Gazetesi,18 Mart 1950).

22 Nisan 1950 tarihinde CHP Muğla Milletvekili adaylarını açıkladı. Buna göre CHP Milletvekili adayları şunlardı. CHP İl Başkanı. Ethem Serim, Fethiye Belediye Başkanı. Baha Şıkman, Dr. Celal Gökbel, Milas Belediye Başkanı Nazmi Akdeniz, Recai Güreli ve Şükrü Kaya idi (Muğla da Halk Gazetesi,26 Nisan 1950).

25 Nisan 1950 tarihinde ise Muğla Bağımsız Milletvekili Adayları açıklandı. Bağımsız adaylar şunlardı; Muğla Maden İrtibat memuru. Hamza Sadi özbek, Av. Nezihi Savran, Av. Muhsin Sünnetçioğlu, Muğla Eski Valisi. İbrahim Ethem Akıncı ve Fethiye'de Kereste Tüccarı. Nevzat Yılmaz (Muğla da Halk, 26 Nisan 1950).

25 Nisan 1950 tarihinde DP de halkın önüne çıkaracağı Milletvekili adaylarını açıkladı. Buna göre DP Muğla Milletvekili adayları; Av. Samet Ağaoğlu, Milletvekili, Nuri Özsan, Gazeteci. Nadir Nadi Abaloğlu (DP Listesinden Bağımsız Aday), DP İl Başkanı Cemal Hünel, Zeyyad Mandalinci ve Milas DP İlçe Başkanı. Yavuz Başer idi (Akça,2002:105).

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan Milletvekili seçimlerinde DP'den Yavuz Başer, Cemal Hünel, Zeyyad Mandalinci ve Nadir Nadi Abaloğlu (DP Listesinden Bağımsız Aday), Nuri Özsan ve Samet Ağaoğlu Milletvekili seçildiler. Ancak Samet Ağaoğlu hem Muğla'dan hem de Manisa'dan aday gösterildiği için seçim sonrası Manisa'yı tercih etti. Böylece Muğla'dan bir Milletvekilliği boş kaldı (Akça,2002:105, Öztürk,1998:863-874).

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan Milletvekili seçimlerinden sonra Muğla'da siyasi partiler 3 Eylül 1950 tarihinde yapılacak Belediye Başkanlığı seçimleri için hazırlık yapmaya başladı.29 Mayıs 1950 tarihinde

Muğla'da Belediye Başkanlığı seçimlerine girecek partiler açıklandı. Bu partiler arasında DP ve CHP den başka 1948 yılında kurulup 14 Mayıs 1950 tarihinde Muğla'da yapılan Milletvekili seçimlerine katılmayan Millet Partisi de vardı.³ Eylül 1950 tarihinde yapılan Belediye Başkanlığı seçimini DP adayı Naci Karaosmanoğlu kazandı (Akça,2002:106), Köse-Akça,2018: 161-183.

Belediye Başkanlığı seçimlerinden hemen sonra DP Hükümeti'nin Gümrük ve Tekel Bakanı ve aynı zamanda Muğla Milletvekili Nuri Özsan Muğla'yı ziyaret etti. Gümrük ve Tekel Bakanı Nuri Özsan Muğla'da bir dizi incelemelerde bulunduktan sonra üreticiye hükümetin tütün politikası hakkında bilgi vererek onlara moral verdi (Muğla da Halk Gazetesi, 6 Eylül 1950).

28 Eylül 1950 tarihinde ise DP Hükümeti'nin Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu Muğla'ya geldi. Ağaoğlu Muğla'da halkın şikâyetlerini dinledi ve hükümetin dört aylık icraatlarını anlattı (Muğla da Halk Gazetesi, 30 Eylül 1950).

23 Ocak 1951 tarihinde DP Hükümeti'nin Gümrük ve Tekel bakanı Nuri Özsan tekrar Muğla'ya geldi. Özsan bu ziyarette, Tekel piyasasındaki destekleme alımlarının devam edeceğini belirterek tütüncüye iyi bir moral verdi (Muğla da halk Gazetesi, 24 Ocak 1951).

27 Mart 1951 tarihinde İçişleri Bakanlığı Eylül 1951 tarihinde Milletvekillikleri münhal bulunan yerlerde ara seçim yapılacağını duyurdu. Bu yerler arasında Muğla da vardı. Çünkü 1950 seçimlerinde hem Muğla hem de Manisa Milletvekili adayı gösterilen Samet Ağaoğlu, Manisa Milletvekilliğini tercih etmişti. Eylül 1950'de Muğla'da yapılan seçimi Milletvekili seçimini DP adayı Natık Poyrazoğlu kazandı (Öztürk,1998:873-874).

2 Mayıs 1951 tarihinde Başbakan Adnan Menderes yanında Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, Çalışma Bakanı Nuri Özsan ve Manisa Milletvekili Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile birlikte DP Muğla İl Kongresine katılmak üzere Muğla'ya geldi. Başbakan Adana Menderes önce parti binası balkonundan Muğlalılara hitap ederek; “Sizler bu tezahürlerinizle bizi bütün imkân ve kabiliyetleri kullanarak memleket hizmetinde çalışmaya teşvik ve hatta mecbur ediyorsunuz. Türk milletinin emrinde olmak saadetlerin en büyüğünü teşkil eder. Hepinizi muhabbet ve sevgi ile selamlar, kendim ve arkadaşlarım namına teşekkürlerimi arz ederim. Sağ olun sevgili Muğlalılar” dedi. Başbakan ve beraberindekiler daha sonra buradan Demokrat Parti İl Kongresi'nin toplandığı Halkevi Gazinosu'na gittiler. Başbakan Adnan Menderes, Muğla DP İl Kongresi kapanışında yaptığı konuşmada da; kongrede delegelerin ders olacak bir olgunlukla bütün memleket meseleleri konuştuklarını, bunları zevkle dinlediğini, kongrede bulunan ve dışarıda kendisini dinleyen muhalefet mensuplarına teşekkürü vazife bil-

diğini, bu hareketleriyle partiler arasındaki münasebetlerin normalleşmesi yolunda girişilen teşebbüsü layıkıyla anladıklarını gösterdiklerini, bunun hürriyet nizamının kolayca ve sarsıntısız kurulması bakımından kuvvetli bir beşaret teşkil ettiğini, söyledi (Milliyet Gazetesi, 2 Mayıs 1951).

4 Ağustos 1953 tarihinde yapılan DP Muğla İl Kongresine Başbakan Adnan Menderes bu defa daha kalabalık bir heyetle katıldı. Menderes İl Kongresinde yaptığı konuşmada; Hükümetin icraatlarını, partiler arası ilişkileri ve umumi politik durum hakkında, ayrıntılı açıklama yaptı. Adnan Menderes DP İl Kongresi'nin sonunda yaptığı bu konuşmanın ardından şehirden ayrıldı. Bu ziyaret Adnan Menderes'in Başbakan sıfatı ile Muğla iline ilk ziyareti idi. (Muğla Gazetesi, 5 Ağustos 1953).

2 Mayıs 1954 tarihinde TBMM Milletvekili Genel Seçimlerinin yenilenmesi kararını aldı. Bunun üzerine Muğla'da DP ve CHP il teşkilatları seçim çalışmalarına başladı. 28 Mart 1954 tarihinde açıklanan DP Milletvekili Adayları şunlar idi; Nuri Özsan, Zeyyad Mandalinci, Natık Poyrazoğlu, Yavuz Başer, Turan Akarca ve Akif Sarioğlu (Kontenjan Adayı). CHP Milletvekili adayları ise; Vedat Dicleli, Selami Savran, Dr. Rebi Barıkın, Ahmet Arıkan, Recai Güreli ve Necati Çiller (Kontenjan Adayı) oldu (Akça,2002:107-108).

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçimleri tüm yurttaki gibi Muğla'da da büyük bir olgunluk içinde geçti. Muğla'da seçimleri DP adayları kazanarak şu kişiler TBMM X.Dönem Muğla Milletvekili oldu; Zeyyad Mandalinci, Akif Sarioğlu, Natık Poyrazoğlu, Yavuz Başer, Turhan Akarca ve Nuri Özsan (Muğla da Halk Gazetesi, 4 Mayıs 1954).

1954 seçimleri geçtikten sonra 25 Eylül 1954 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar beraberinde Dâhiliye Vekili Namık Gedik ve Muğla ve Aydın Milletvekilleri ile birlikte Muğla'ya ziyarette bulundu. Cumhurbaşkanı Celal Bayar Muğla'da önce halka hitap etti sonra da çeşitli heyetlerle görüşmeler yaptı. Geceyi Vali Konağı'nda geçiren Bayar 26 Eylül 1954 tarihinde Muğla'dan ayrıldı (Muğla Gazetesi, 27 Eylül 1954).

13 Kasım 1955 tarihinde ise Muğla'da tekrar Belediye Başkanlığı seçimleri yapıldı. Seçimler DP ve CHP adayları ile ve Bağımsız aday olarak 1950 seçiminde DP'den Belediye Başkanı seçilen Naci Karaosmanoğlu katıldı. Bu seçimi bağımsız aday Naci Karaosmanoğlu tekrar kazandı (Akça,2002:109).

8 Mayıs 1956 tarihinde kurulan IV.Adnan Menderes Hükümeti'nin Ticaret Vekaletine Muğla Milletvekili Zeyyad Mandalinci getirildi. Zeyyad Mandalinci'nin Nuri Özsan'dan sonra Muğla'dan ikinci bakan olarak DP Hükümeti'nde yer alması Muğla kamuoyunda büyük sevinç yarattı (Muğla Gazetesi, 9 Mayıs 1956).

24 Nisan 1957 tarihinde merkez üssü Fethiye İlçesi olan ve tüm Ege Bölgesini etkileyen 6.2 şiddetinde bir deprem meydana geldi. İlk depremden yaklaşık 6 saat sonra yani 25 Nisan 1957 tarihinde sabaha karşı Fethiye İlçesi'nde 7.1 şiddetinde yeni bir deprem daha oldu. Bu depremlerde Fethiye'de 27 ve diğer Köyceğiz, Marmaris ve Yatağan İlçelerinde de 40 olmak üzere toplam 67 can ve birçok mal kaybı meydana geldi. 26 Nisan 1957 tarihinde ise yani depremden bir gün sonra dönemin Dâhiliye Vekili Namık Gedik Fethiye'ye gelerek deprem bölgesinde incelemelerde bulundu. 27 Nisan 1927 tarihinde de Cumhurbaşkanı Celal Bayar yanında Başbakan Adnan Menderes ile birlikte Muğla'ya gelerek önce depremden en çok etkilenen yerlerden biri olan Yatağan'da incelemelerde bulundu sonra da 28 Nisan 1957 tarihinde Marmaris, Köyceğiz ve Fethiye İlçelerinde depremzedelerle buluştu ve onlara devletin yanlarında olduğunu, belirtti (Arslan,2017:38-40).

27 Ekim 1957 tarihinde TBMM Milletvekili Genel seçimlerinin yenilenmesi kararını aldı. Bunun üzerine Muğla'da tekrar seçim heyecanı yaşanmaya başladı.20 Eylül 1957 tarihinde de Muğla Eski Valisi ve dönemin Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı Dilaver Argun DP'den Muğla Milletvekili adaylığı için görevinden istifa etti. 7 Ekim 1957 tarihinde yapılan XI. Dönem TBMM DP Muğla Milletvekili adayları açıklandı. Bu adaylar şunlardı; Nuri Özsan, Zeyyad Mandalinci, Turan Akarca, Dilaver Argun, Turgut Topaloğlu (İl Başkanı), Sadi Pekin ve Burhan Belge (Gazeteci ve merkez aday) (Akça,2002:110) Diğer taraftan 30 Eylül 1957 tarihinde CHP Muğla Milletvekili adaylarını açıkladı. Buna göre CHP adayları ise; Mesut Savran, Şevket İlgin, Şerif Baydur, Recai Güreli, Faruk Ağaoğlu, Baha Şıkman ve Etem Serim oldu (Akça,2002:111).

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan Milletvekili seçimleri tüm ülkede olduğu gibi Muğla'da da büyük bir olgunluk içinde geçti. Seçim sonucu Muğla'da DP adayları kazanarak XI. Dönem Muğla Milletvekili oldular (Muğla Gazetesi, 28 Ekim 1957).

2. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nin Muğla'ya Yansıması

27 Mayıs 1960 sabahı Türkiye'nin tüm illerinde daha önceden hazırlanmış askeri darbe planı uygulamaya konularak Demokrat Parti yöneticileri tutuklandı. O sırada Eskişehir'de bulunan Başbakan Adana Menderes ve beraberindeki heyet buradan Kütahya'ya geçti ve burada askerler tarafından tutuklandılar (Aydın, 2021:304).

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi 4 saat içinde tamamlandı. Vilayetlerin idareleri orada bulunan Garnizon Komutanlıklarının emrine verildi. Halk ise askeri darbeyi sabah radyodan okunan bildiri ile öğrendi. Bu bildiride; Türk Silahlı Kuvvetlerinin, kardeş kavgasına son vermek ve demokrasiyi içine düştüğü durumdan kurtarmak için ülke yönetimine el koyduğu, bil-

dirildi. Bu askeri darbe, İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyük şehirlerde sevinçle karşılanırken Anadolu’da sessizlik ve hüznü neden oldu (Aydın, 2021:304, Zürcher,2015: 351).

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Muğla’da, 28 Mayıs 1960 tarihinde yayınlanan Muğla Gazetesi’nde “Ordu İdareye El Koydu” şeklinde duyuruldu. Bu yazının altında ise Milli Birlik komitesi ve Türk Silahlı Kuvvetleri Başkumandanı Orgeneral Cemal Gürsel’in radyodan Türk Milleti’ne hitabı verildi. Orgeneral Cemal Gürsel şöyle demektedir;

“Aziz Türk Milleti,

Bir aydan beri devam eden ve memleketi süratle korkunç buhrana sürükleyen hadiseleri biliyoruz. Bu gidişin memleketi kanlı bir kardeş kavgasına götürmekte olduğunu her aklı başında vatandaşın takdir ettiğine kaniyim. Bu hal nereye kadar gidecek. Bu feci akıbeti seyirci mi kalmak lazım? Dedikten sonra; Cemal Gürsel, devletin idaresine el koyduğunu, bütün emelinin süratle bu memlekette demokratik bir nizam kurmak olduğunu, asla bir diktatörlük kurmak hevesinde olmadığını, bu teşebbüsü baltalamaya kalkışacak olanlara asla müsamaha gösterilmeyeceğini, bildirmiştir” (Muğla Gazetesi, 28 Mayıs 1960)

30 Mayıs 1960 tarihli Muğla Gazetesi ise, Milli Birlik Komitesi’nin 27 Numaralı Tebliği gereğince; Milli Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel’in başkanlığında kurulan yeni hükümetin listesini yayınladı. Buna göre; Başvekil ve Milli Müdafaa Vekili: Orgeneral Cemal Gürsel, Devlet Vekili: Amir Artus, Devlet Vekili: Şefik İnan, Adliye Vekili: Abdullah Gözübüyük, Dahiliye Vekili: Tümgeneral Muharrem İhsan Kızıloğlu, Hariciye Vekili: Selim Sarper, Maliye Vekili: Ekrem Alican, Maarif Vekili: Prof. Fehmi Yavuz, Nafia Vekili: Daniş Koper, Ticaret Vekili: Cihat İren, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili: Prof. Nusret Karasu, Gümrük ve İnhi-sarlar Vekili: Fethi Aşkın, Ziraat Vekili: Feridun Üstün, Münakalat Vekili: Tuğgeneral General Sıtkı Ulay, Çalışma Vekili: Prof. Cahit Talas, Sanayi Vekili: Muhtar Uluer, Basın Yayın ve Turizm Vekili: Zühtü Tarhan ve İmar ve İskan Vekili: Orhan Kubat idi. Ayrıca gazete; Anayasa Hazırlama Komisyonu’nun ilk raporunu Milli Birlik Komitesi’ne sunduğunu, Orgeneral Cemal Gürsel’in nümayişler artık dursun, dediğini ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün parti teşkilatlarına gönderdiği askeri darbe ile ilgili genel-gesine, yer verdi. (Muğla Gazetesi, 30 Mayıs 1960).

31 Mayıs 1960 tarihli Muğla Gazetesi “ Cemal Gürsel’in Millete Hitabı” şeklinde sürmanşetle çıktı. Bu manşetin altında ise; Cemal Gürsel’in; En kısa zamanda adil ve serbest seçimlerin yapılacağı, hangi tarafa mensup olursa olsun idare, ona devri teslim edileceği” belirtiliyordu. Bu manşetin altında da CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün ve Cumhuriyetçi Millet

Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Milli Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'i ziyaret ettiği, belirtildi (Muğla Gazetesi, 31 Mayıs 1060).

1 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi; "Türkiye'nin yeni rejimini tasvip eden devletleri" manşetten verdikten sonra " sabık İçişleri Bakanı Namık Gedik'in pencereden atlayarak canına kıyıldığını, Davutpaşa Kışlası'nda nezarete alınanları, bütün Belediyelerin Meclislerinin fesih edildiğini ve Hürriyetleri tehdit eden kanunların kaldırılacağını" belirtti (Muğla Gazetesi, 1 Haziran 1960).

2 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi ise; Milli Birlik Komitesi Başkanı ve Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel'in " Usulsüz Muamele ve Suiistimaller Yüce Divan'a İntikal ettirilecektir" sürmanşeti ile çıktı. Ayrıca gazete Türk silahlı Kuvvetleri'nin idareye el koymasından sonra Muğla Valiliği'ne, Muğla Garnizon Kumandanı Binbaşı Selahaddin Kürşad'ın atandığını ve yeni hükümetin 24 devlet tarafından resmen tanındığını, yazdı. Bu tanıyan devletlerarasında İngiltere, ABD, Fransa, Federal Almanya, Sovyetler Birliği, İtalya, İran, Yunanistan, Pakistan, Norveç, Irak, Çin, Kore ve İsrail vardı.(Muğla Gazetesi, 2 Haziran 1960).

3 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi; "Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in Türk gençliğine Hitabı" adlı sürmanşeti ile yayınlandı. Bu hitabında Gürsel; "Aziz çocuklarım, çalışınız, çok çalışınız. Medeni âlemle aranızdaki mesafeyi kapatmak için durmadan çalışınız. Bu inançla ateşli çalışmanız, sizleri daima huzur içinde bulunduracak ve aynı zamanda memlekete hizmet yolunda temiz, imanlı ve mefkûreci yapacaktır" dedi. Ayrıca gazete yeni Hariciye Vekili Selim Sarper'in yerli ve yabancı yüzden fazla gazeteci ile bir araya gelerek yeni yönetimin dış politika ile ilgili görüşlerini açıkladı, deniliyordu (Muğla Gazetesi, 3 Haziran 1960).

4 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi; "Memleketin Her Tarafında Hürriyet Bayramı Kutlanıyor" manşetiyle çıktı ve sayfanın eteğinde de Demokrat Parti'nin bütün emvaline el konulduğu yazılıyordu(Muğla Gazetesi, 4 Haziran 1960).

9 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi; "Muhafaza altında bulunduran valilerden 16'sı tevkif edildi" manşetiyle çıktı. Bu manşetin altında, Orgeneral Cemal Gürsel'in; suçsuz görülen sivil valilere mülki idarenin yeniden tevdi edileceğini söylediği, yazılıyordu. Ayrıca gazete; 27 Mayıs inkılabından sonra sabık iktidara mensup bulunan ve Harp Okulu'nda muhafaza altında tutulanlardan 190 kişinin daha Ankara'dan İstanbul'a sevk edildiğini, belirtiyordu (Muğla Gazetesi, 9 Haziran 1960).

10 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi; "Vilayetimiz Valiliğine Nec-

det Taşer tayin edildi” manşetiyle çıktı. Bu manşetin altında ise; Sayın Necdet Taşer’in önümüzdeki günlerde Vilayetimize gelerek vazifesine başlayacağı bildirilmektedir, yazıyordu. Ayrıca gazete Ordu ve Hükümet Reisimizin ordu mensuplarına hitap ettiğini belirtiyordu (Muğla Gazetesi, 10 Haziran 1960).

11 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi, “Milli Birlik Komitesi Sözcüsü gazetecilere izahat verdi” manşetiyle yayınlandı ve ayrıca İstanbul-Davutpaşa Kışlası’na sabık milletvekillerinden 5 kişinin daha sevk edilmesiyle buradaki milletvekili sayısının 103’e ulaştığı belirtilerek “Davutpaşa Kışlasına sevk edilen eski mebuslar” başlığı yer aldı (Muğla Gazetesi, 11 Haziran 1960).

12 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi; Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı’nın yeni seçim kanunu hakkındaki görüşlerini yazarak; “Ekseriyet istibdadına bir daha yer verilmeyecek” manşetiyle yayınlandı.

13 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi; “Muvakkat Anayasa İlan edildi” manşetiyle çıktı ve bu manşetin altında da; “Tam metnini verdiğimiz kanun, Milli İnkılap hareketimizin tarihine izafeten 27 maddeyi ihtiva etmektedir” yazıyordu. Ayrıca bu sayıda Milli Birlik Komitesi üyelerinin isimleri açıklandı, deniyordu (Muğla Gazetesi, 13 Haziran 1960).

14 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi; Devlet Reisimiz, Kara Kuvvetleri Komutanı iken Etem Menderes’e ikaz edici mühim bir mektup göndermişti, yazısı “Sabık Milli Savunma Bakanına Gürsel’in Yolladığı Tarihi Mektup” manşetiyle yayınlandı (Muğla Gazetesi, 14 Haziran 1960).

16 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi; Milli Birlik Komitesi’nin 32 numaralı tebliğini yayınlayarak; “Milli İnkılap Hiçbir Partiye Mal Edilemez” başlığı ile çıktı. Ayrıca bütün yurttaki olduğu gibi şehrimizde de hazineye yardım kampanyası büyük bir hızla devam etmektedir, haberi “Hemşerilerimiz de altınlarını hazineye teberra etmektedir” başlığı ile yayınlandı (Muğla Gazetesi, 16 Haziran 1960).

17 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi; Vilayetimiz Valiliğine asaleten atanmış olan Balıkesir Vali Muavini Sayın Necdet Taşer şehrimize gelerek vazifesine başlamıştır, haberi “Yeni Sivil Valimiz Vazifeye Başladı” manşetiyle verildi (Muğla Gazetesi, 17 Haziran 1960).

18 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi; Orgeneral Cemal Gürsel’in yurt gezisine çıkacağını ve eski Başbakan Adnan Menderes’in tutuklu bulunduğu Yassıda’da sınır krizleri geçirdiğini ve bu nedenle odasında müşahade altında tutulduğunu belirtiliyordu (Muğla Gazetesi, 18 Haziran 1960).

20 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi; 27 Mayıs İnkılabından sonra

tevkif edilen bütün siyasi tutukluların muhakemelerinin yapılacağı Yassıada'da toplanmalarına karar verildiği, bugüne kadar Ankara'da Harp Okulu ve İstanbul'da Davutpaşa Kışlası'nda bulunan ve buralardan Yassıada'ya götürülenlerin sayısının 460 kişi olduğu ve ayrıca yeni Anayasa'da yer alacak ormancılık hükümlerinin tespit edildiğini, yazıyordu (Muğla Gazetesi, 20 Haziran 1960).

22 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi; "Bakanlar Kurulu Mühim Kararlar Aldı" manşeti ile çıktı ve bu haberin altında yeni vergilerin konmayacağı ve bütün devlet yatırımlarının bir plan dâhilinde yapılması için Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulacağı, belirtiliyordu (Muğla Gazetesi, 22 Haziran 1960).

24 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi; "Sabıklar Hakkında Yapılacak Olan Soruşturmalar" adlı manşetle çıktı. Bu manşetin altı ise; Devrilen iktidar mensuplarının soruşturulmasına dair usul ve esaslar hakkında bazı yanlış haberlerin yayımlandığı görülmüş olup, geçici anayasanın 6. Maddesi gereğince düşen Cumhurbaşkanı, Başbakan ve vekillerin suçlarını araştırmak için bir Yüksek Soruşturma Kurulu teşkil edildi, diye yazıyordu (Muğla Gazetesi, 24 Haziran 1960).

25 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi İse; 23 Haziran 1960 tarihinde Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in Başbakanlık'ta Ankara, İstanbul, İzmir, Adana ve Samsun'da çıkan gazete sahipleri ve Başyazarları ile bir toplantı yaptı ve burada yaptığı konuşmada "Basın Daima Hür Olacaktır" dedi. Ayrıca 22 Haziran 1960 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu'nda; Partilerin İl ve İlçe teşkilatlarının muhafazasına ancak Ocak ve Bucak Teşkilatlarının lağvedilmesine karar verildiği, belirtildi (Muğla Gazetesi, 25 Haziran 1960).

28 Haziran 1960 tarihli Muğla Gazetesi; "Af Kanunundan Hangi Suçu İşlemiş Olanlar Faydalanacak" başlığı ile çıktı ve devamında, Hükümetin af kanunu üzerinde çalıştığı, Adalet Bakanı Abdullah Pulat Gözübüyük'ün bu konuda; Hürriyet mücadelesi sırasında antidemokratik kanunlar yüzünden suç işlemiş vatandaşların, basın yoluyla suç işlemiş olanların, gösteri ve toplantı yürüyüşüne muhalefet edenlerin, silah taşıma kanununa muhalefet edenlerin ve Milli Korunma Kanununa karşı gelenlerin bu kanundan faydalanacağını, yazdı (Muğla Gazetesi, 28 Haziran 1960).

1 Temmuz 1960 tarihli Muğla Gazetesi; Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in ABD Başkanı Eisenhovere cevabi bir mesaj yollayarak; 11 Haziran 1960 tarihli mesajınızı büyük bir memnuniyetle aldım. Memleketimizin idaresini seçimler neticesinde iktidara gelecek hükümete en kısa zaman devretme hususundaki azmimizin, Türkiye'nin bütün dostlarını sevindirdiğini ifade buyuruyorsunuz..... Dost ve müttefik ABD halkına ve size en kalbi temennilerimi sunarım, diye yazdı (Muğla

Gazetesi, 1 Temmuz 1960).

2 Temmuz 1960 tarihli Muğla Gazetesi; Hürriyet uğruna mücadele edenler ile silah taşıyanları kapsayan bir af kanunun yayınlandığını ve ayrıca Od.Pr. Dr. Sıddık Sami Onar Başkanlığındaki Anayasa Komisyonunun bundan böyle İstanbul'da değil Ankara'da çalışmalarına devam edeceğini, yazdı (Muğla Gazetesi, 2 Temmuz 1960).

4 Temmuz 1960 tarihli Muğla Gazetesi; Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in 27 Mayıs İnkılabından sonra ilk defa İstanbul'a gittiğini ve burada coşkun tezahüratla karşılandığını, yazdı (Muğla Gazetesi, 4 Temmuz 1960).

5 Temmuz 1960 tarihli Muğla Gazetesi, “3 Temmuz 1960 tarihinde Gökova'da Yapılan Hürriyet Mitingi Büyük İlgi Gördü” manşetiyle yayınlandı. Bu başlığın; Ula- Gökova Bucağında yapılan Hürriyet ve İnkılap Mitingi çok alakalı ve heyecanlı geçti. Okul bahçesinde düzenlenen mitingte 27 Mayıs devriminin başlıca sebepleri, bunun gayesi, eski idarenin hesapsız ve sert yönetimi ile devrim yapılmamış olsa idi yurdumuzun yuvarlanacağı uçurum çeşitli hatipler tarafından halka anlatıldı.

Bu mitinge Yazılıtaş, Kozlukuyu, Dere, Akçapınar, Akyaka, Karadere ve diğer civar köyün halkı iştirak etti. Bu arada Pazar olması nedeniyle Gökova plajına gelen Muğlalılar da konuşmaları dikkatle takip etti. Ayrıca mitingi köy öğretmenleri, çeşitli illerde tahsil yapan ve ancak tatil münasebetiyle köylerinde olan gençler ve daha bazı hatipler heyecanlı konuşmalar yaptı ve hürriyet ve kahramanlık şiirleri okudular, diye yazdı (Muğla Gazetesi, 5 Temmuz 1960).

14 Temmuz 1960 tarihli Muğla Gazetesi, “Düşük Cumhurbaşkanı İdam Talebi İle Yargılanacak” başlığı ile çıktı ve haberin devamında 7 Temmuz 1960 tarihinde toplanan Milli Birlik Komitesi'nin, Celal Bayar'ın vatana ihanet ve Anayasayı ihlal suçlarından TC Kanununun 146. Maddesi gereğince Yüksek Adalet Divanında idam ile yargılanacağını, belirtti (Muğla Gazetesi, 14 Temmuz 1960).

16 Temmuz 1960 tarihli Muğla Gazetesi, Belediye Başkanlıkları görevlerini vali ve kaymakamlar yapacak başlığı ile çıktı ve haberin devamında da İstanbul ve İzmir dışında tüm illerin ve ilçelerin Belediye Başkanlıkları mülki amirler idaresine verilmiştir, denildi. Buna gerekçe olarak da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde partili belediye başkanlarının işbaşında bulunması ve bundan doğan mahzurlar ileri sürüldü (Muğla Gazetesi, 16 Temmuz, 1960).

18 Temmuz 1960 tarihli Muğla Gazetesi, Milli Birlik Komitesi'nin 6-7 Eylül Olaylarının yeniden tetkik edilmesine karar verdiğini ve bu bağlamda İstanbul, Ankara ve İzmir emniyet müdürlüklerinin o zaman hazır-

lamış olduğu dosyaları tekrar istediğini, bildirdi (Muğla Gazetesi, 18 Temmuz 1960).

21 Temmuz 1960 tarihli Muğla Gazetesi; Milli Birlik Komitesinin, sabık Demokrat Partililerin yargılamalarının Yassıada da yapılacağını ve bunun için avukatlara, dinleyiciler ve yerli ve yabancı basın mensuplarına gerekli kolaylığın, yazdı (Muğla Gazetesi, 21 Temmuz 1960).

26 Temmuz 1960 tarihli Muğla Gazetesi “Devlet ve Hükümet Başkanımız Ege’de Bir Gezi Yapacak” başlığı ile çıktı. Haberin devamında ise; Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel’in önümüzdeki ay yapacağı yurt gezisinde önce İzmir’e uğrayacağı bildirilmektedir. Bu arada Devlet ve Hükümet Başkanımız Cemal Gürsel’in Ege gezisinin ilk durağı olan İzmir’de, 20 Ağustos 1960 tarihinde İzmir Enternasyonal Fuarının açılışını yaparak burada bir konuşmaya yapacağı beklenmektedir.

Verilen Malumata göre Gürsel, beraberindeki bazı Milli Birlik Komitesi üyeleri ve Bakanlar olduğu halde buradan Trakya’ya geçerek gezisini burada devam ettirecektir.

Bu arada Teyit edilmeyen bir bilgiye göre Gürsel Ege gezisinden önce güney illerini ziyaret edecektir” deniliyordu (Muğla Gazetesi, 26 Temmuz 1960).

1 Ağustos 1960 tarihli Muğla Gazetesi; Ankara, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi’nde, Milli Birlik Komitesi Hükümeti’nin Milli Eğitim Bakanı Prof. Dr. Fehmi Yavuz Başkanlığında Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, İlmi ve Danışma Kurulu 17. Toplantısının gerçekleştirildiğini, toplantıya Genelkurmay Başkanı Orgeneral Ragıp Gümüşpala ile üniversitelerde ve yüksekokullarda tarih dersi veren öğretim elemanları ile Milli Eğitim Bakanlığının temsilcilerinin katıldığını, toplantı sonrası; 27 Mayıs İnkılabının, Türk İnkılap Tarihi ders programına eklenmesi ve önümüzdeki yıldan itibaren okullarda okutulması kararı alındı, diye yazıyordu (Muğla Gazetesi, 1 Ağustos 1960).

3 Ağustos 1960 tarihli Muğla Gazetesi; “Milli Birlik Komitesi Üyeleri Bursa’da Konuştu” haberi ile çıktı ve devamında Bursa Atatürk Meydanı’nda polisin, gençliğin ve işçilerin katılımıyla büyük bir hürriyet mitinginin yapıldığını, miting konuşan Milli Birlik Komitesi üyeleri Albay Fikret Kuytak ve Yüzbaşı Muzaffer Özdağ’ın; 27 Mayıs hareketinin parti bayrakları altında parçalanarak halkın milli birlik altında toplanması için yapıldığını, söylediklerini yazdı. Ayrıca gazete, 27 Mayıs 1960 sabahı Milli İnkılap hareketinin haberini alan Gaziemir Havanında görevli THY Kaptan Pilotlarından Nusret Cingün’ün buradan Eskişehir’e giderek Adnan Menderes’i yurt dışına kaçırmak istediği iddiası ile yargılanmasına devam edildiği, bildirildi (Muğla Gazetesi, 3 Ağustos 1960).

5 Ağustos 1960 tarihli Muğla Gazetesi, “ Geniş Yetkili İnkılap Mahkemeleri Kuruluyor” başlığı ile çıktı ve devamında milli birlik ruhunu bozmaya matuf eylemlere karşı belli illerde mahkemelerin kurulduğunu ve bu mahkemelerin gerektiği hallerde ölüm cezası dahi verebileceğini, yazdı (Muğla Gazetesi, 5 Ağustos 1960).

10 Ağustos 1960 tarihli Muğla Gazetesi; Devlet ve Hükümet Başkanı Gürsel’in; DP ve Seçime Dair Görüşleri manşetiyle çıktı ve devamında da Seçim için 27 Mayıs 1961 tarihi ilk hedefimizdir, bunun iki ay ay uzaması da muhtemeldir ve Yassıada yargılamalarının 20 Ağustos 1960 tarihine kadar başlayacağını, belirtti (Muğla Gazetesi, 10 Ağustos 1960).

11 Ağustos 1960 tarihli Muğla Gazetesi; “Gürsel yeni Açıklamalarda Bulundu” başlığı ile çıktı ve haberin devamında referandumun anayasa hazırlandıktan sonra yapılacağını, orduda gençleştirme hareketinin devam edeceğini ve diğer devlet dairelerinde ise eskilerin kötü işlerine alet olanların ve çalışma kabiliyetini kaybetmiş bulunanların kanuni yollarla görevlerinden ayrılacaklarını, belirtti. Ayrıca gazete 20 Ağustos 1960 tarihinde Yassıada da başlayacak olan eski iktidar mensuplarının duruşmaları için İstanbul- Yassıada arası vapur seferlerinin yapılacağını, duruşmayı izlemeye gelenlerin ihtiyaçları için lokanta ve kafeterya ve büfelerin kurulacağını, Yassıada’ya giriş için özel davetiyelerin bastırıldığını ve adada aynı gün dört ayrı yerde duruşma yapılacağını, yazdı (Muğla Gazetesi, 11 Ağustos 1960).

13 Ağustos 1960 tarihli Muğla Gazetesi;” Sivil İdare, Emekli General ve Subaylarla Takviye Ediliyor” manşetiyle çıktı ve devamında Milli Savunma Bakanı Fahri Özdilek’in Türkiye Radyolarında yaptığı konuşmada, Türk ulusu adına 27 Mayıs inkılabını yapan Türk Silahlı Kuvvetleri ve onun temsilcisi olan Milli Birlik Komitesi üyeleri devletimizin bütün müesseselerini yeniden kurmak mecburiyetindedir. İşte bu bağlamda emekli general ve subaylarımızın devlet dairelerinde görevlendirilmeye başlandığını ve bu durumun ihtiyaç halinde devam edeceğini, belirtti (Muğla Gazetesi, 13 Ağustos 1961).

15 Ağustos 1960 tarihli Muğla Gazetesi, Adalet Bakanı Dr. Abdullah Polat Gözübüyük’ün yüksek soruşturma kurulunun çalışmalarını tamamladığını ve bugün (15 Ağustos 1960) itibarıyla İnkılap Mahkemelerinin kurularak sabit ve seyyar olarak vazife göreceğini, yazdı (Muğla Gazetesi, 15 Ağustos 1960).

20 Ağustos 1960 tarihli Muğla Gazetesi; Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel’in dün yani 19 Ağustos 1960) İzmir’e bir ziyaret yaptığını, bu ziyaret sırasında Konak Meydanı’nda bulunan halka hitap ederek; Fakir köylüye borçları için baskı yapılmayacağını, ancak varlıklı köylü vatandaşın devlete olan borçlarını ödemesi lazım geldiğini, çünkü

bugün Ziraat Bankası'nın müflis bir hale geldiğini ve canlandırmak için ona yardım edilmesi gerektiğini belirttikten sonra toplum arasında düşmanlık yaratılmaması gerektiğini, ordunun gençleştirilme nedenleri ve ülkede turizmin geliştirilmesi lazım geldiği konularına değindi (Muğla Gazetesi, 20 Ağustos 1960).

SONUÇ

Devletlerin başında bulunan siyasi iktidarlar varlıklarını sürdürebilmek için toplumun desteğine ihtiyaç duymuştur. Ülkelerdeki ulusal ve yerel basın da toplumun iktidarlara destek vermesi konusunda önemli bir araç olarak kullanılmıştır. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nden sonra iktidara gelen Milli Birlik Komitesi de ulusal ve yerel basını hem propaganda aracı olarak hem de toplum desteğini sağlama konusu bir araç olarak kullanmıştır.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nden sonra toplumun desteğinin sağlamak için yerel basının kullanıldığı yerlerden birisi de Muğla İli olmuştur. 1960 yılında bir taşra kenti olan Muğla'da Milli Birlik Komitesi ilk olarak yerel yöneticileri değiştirmiştir. Bu dönemde Muğla'da kısa süre ara ile iki vali değişmiştir. Bu valiler ise, askeri darbenin neden yapıldığını ve iktidarın neden el değiştirdiğini halka anlatmaya çalışmışlar ve hatta darbeyi halka benimsetmek için “Hürriyet Mitingleri” dahi düzenlemişlerdir.

Dönemin Muğla'da çıkan yerel gazeteleri Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel'in faaliyetlerini yakından takip etmiş ve bu bağlamda Cemal Gürsel'in, İzmir, İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlerde yaptığı mitingleri ve Anadolu'da çıkan bazı gazetelerin sahipleri ve başyazarları ile yaptığı toplantıları ayrıntılı olarak yazmıştır. Yani Milli Birlik Komitesi Anadolu halkını birinci derecede bilgilendiren yerel basını yanına alarak darbeyi toplum nezdinde meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Ayrıca Muğla yerel basını 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nden sonra iktidardan uzaklaştırılan Demokrat Parti Hükümeti üyelerinin yargılanması süreci gün gün verilmiştir. Bu bağlamda, Demokrat Partililerin tutuklanması, “Yüksek Soruşturma Komisyonu”nun kurulması, “Geniş Yetkili İnkılap Mahkemeleri”nin oluşturulması ve bu mahkemelerin Yassıada yargılamalarına ne zaman başlayacağı konularını ayrıntılı olarak yazmıştır. Diğer yandan ise sabık iktidar tarafından devletin tüm kurumlarının yıpratıldığı Milli Birlik Komitesi'nin bu kurumları yeniden tesis edilerek halkın hizmetine sunulacağı, yazılmıştır. Yani burada hem sabık hükümet suçlanmış ve onların cezalandırılacağı belirtilmiş hem de darbe hükümetinin halkın hizmetinde olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Son olarak da Milli Birlik Komitesi en kısa zamanda yeni bir anayasa hazırlayarak seçimlere gidileceğini ve seçimler sonrası iktidarın sivillere bırakılacağını basın aracılığıyla halka duyurmuştur.

KAYNAKÇA

Sürekli Yayınlar:

Milliyet Gazetesi, 2 Mayıs 1951

Muğla'da Halk, 4 Mayıs 1954

Muğla Gazetesi, 9 Mayıs 1956

Muğla Gazetesi, 28 Mayıs 1960

Muğla Gazetesi, 30 Mayıs 1960

Muğla Gazetesi, 31 Mayıs 1960

Muğla Gazetesi, 1 Haziran 1960

Muğla Gazetesi, 2 Haziran 1960

Muğla Gazetesi, 3 Haziran 1960

Muğla Gazetesi, 4 Haziran 1960

Muğla Gazetesi, 9 Haziran 1960

Muğla Gazetesi, 10 Haziran 1960

Muğla Gazetesi, 11 Haziran 1960

Muğla Gazetesi, 13 Haziran 1960

Muğla Gazetesi, 14 Haziran 1960

Muğla Gazetesi, 16 Haziran 1960

Muğla Gazetesi, 17 Haziran 1960

Muğla Gazetesi, 18 Haziran 1960

Muğla Gazetesi, 20 Haziran 1960

Muğla Gazetesi, 22 Haziran 1960

Muğla Gazetesi, 24 Haziran 1960

Muğla Gazetesi, 25 Haziran 1960

Muğla Gazetesi, 28 Haziran 1960

Muğla'da Halk, 20 Temmuz 1946

İzmir Gazetesi, 29 Temmuz 1946

İzmir Gazetesi, 10 Aralık 1946

Muğla'da Halk, 18 Mart 1950

Muğla'da Halk, 26 Nisan 1950

Muğla'da Halk, 26 Nisan 1950

Muğla'da Halk, 6 Eylül 1950

Muğla'da Halk, 30 Eylül 1950
Muğla'da Halk, 24 Ocak 1951
Muğla Gazetesi, 5 Ağustos 1953
Muğla Gazetesi, 27 Eylül 1954
Muğla Gazetesi, 28 Ekim 1957
Muğla Gazetesi, 1 Temmuz 1960
Muğla Gazetesi, 2 Temmuz 1960
Muğla Gazetesi, 4 Temmuz 1960
Muğla Gazetesi, 5 Temmuz 1960
Muğla Gazetesi, 14 Temmuz 1960
Muğla Gazetesi, 16 Temmuz, 1960
Muğla Gazetesi, 18 Temmuz, 1960
Muğla Gazetesi, 21 Temmuz 1960
Muğla Gazetesi, 26 Temmuz 1960
Muğla Gazetesi, 1 Ağustos 1960
Muğla Gazetesi, 3 Ağustos 1960
Muğla Gazetesi, 5 Ağustos 1960
Muğla Gazetesi, 13 Ağustos 1960
Muğla Gazetesi, 15 Ağustos 1960
Muğla Gazetesi, 20 Ağustos 1960

Kitaplar ve Makaleler

- AKÇA, B. (2002). *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- AKÇA, B. (2000). "İkinci Dünya Savaşı'nda Muğla" *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl.25, Sayı.49, Ankara.
- AKÇA, B. (2008). "Lozan Antlaşması'ndan Sonra Muğla Vilayeti'ne Gelen Balkan Muhacirleri'nin İskânı Meselesi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), s. 17-32.
- AKÇA, B. (2013). *Cumhuriyet Dönemi Muğla'da Göç (1923-1990)*, Muğla Valiliği Yayınları, Muğla.
- AKÇA, B. -KÖSE.O (2011). "Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Muğla Vilayetine Yaptığı Geziler", *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı.26,Muğla, 85-92, Bahar.
- AKÇA, B.-ARSLAN.R (2021). "Demokrat Parti Döneminde Turizm Politikası", *Kuruluştan Darbeye Demokrat Parti (1946-1960)*, Editörler: Dilşen İnce

- Erdoğan, İsmail Hakkı Demircioğlu, Serpil Seda Şimşek, 2.Cilt, Yeditepe Yayınları, İstanbul, s.1455-1500.
- AKÇA. B- AKÇA. S. (2022). “Osmanlı Devleti Son Dönemi Mutasarrıflarından Serficeci Hilmi Bey”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt.8, Sayı.2, Haziran 2022, s.480-489.
- AKÇA. B- AKÇA. S. (2022). “TBMM’ye Gönderilen Telgraflar Işığında Milli Mücadele Döneminde Menteşe (Muğla) Sancağı”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt.8, Sayı.3, Eylül 2022, s.780-795.
- ARSLAN, R. (2017). 1957 Fethiye Depremi ve Bölgeye Etkileri, “ *Turkish Studies*”, Volume.12/35, Ankara, s.33-44.
- AYDIN, N. Z. (2011). “ 27 Mayıs 1960 Döneminde Maraş’ta Propaganda Faaliyetleri: Halk Postası Gazetesi Örneği (1960)”, *Belgi Dergisi*, Denizli, Kış, s.301-311.
- BERBER, O. ve MENEKŞE. M (2022). “Unutulmuş veya Unutulmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Meslekleri İcra Eden Ustaların Karşılaştıkları Sorunlara Dair Bazı Tespitler: Muğla Kent Merkezi Örneği”, *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı*, Cilt: 3, (Editörler: M. Fatih Sansar vd.), Asos Yayınevi, İzmir 2022, s.284-312.
- HAYTOĞLU, E. (1997). “ Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, *PAÜ, Eğitim Fakültesi. Dergisi*. Sayı.3,Denizli, 46-53.
- ÖZTÜRK, K. (1998). *Türk Parlamento Tarihi, TBMM IX. Dönem, 1950-1951*, Cilt.7, Ankara.
- ZÜRCHER E.J. (2015). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KÖSE, O. -AKÇA. B (2018). “Demokrat Parti Dönemi’nde Muğla’da Siyasi Hayat”, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.lt.19, Sayı.41,Muğla, s.161-183.
- MENEKŞE, M. (2021). “Osmanlı’da Balkan Göçlerinin Sosyo-Psikolojik Boyutu Üzerine Bir İnceleme: “Bir Ayrılık, Bir Yoksulluk, Bir Ölüm”, Uluslararası Göç Çalışmaları Kongresi (20-22 Mayıs 2021,Ankara/Turkey) Tam Metin Kitabı, (Editors: Meryem Bulut, Ceren Aksoy Sugiyama, Kadriye Şahin), Bidge Publications, Ankara, s. 276-294.
- MENEKŞE, M. (2021). “Girit Müslümanlarının İskân Yerlerinde Karşılaştıkları Kültürel Uyum ve Toplumsal Kabul Sorunu: Ana Dilde Yabancılaşma”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 19(30), s. 1-50.
- ÇELEBİ, M. (2013). “Menteşe Sancağında İtalyanlar”, *Milli Mücadelede Menteşe Sancağı ve Yörük Ali Efe*, (Editör: Günver Güneş), İstanbul.
- METE, Z. (2005). “Muğla”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 30, İstanbul, s.377-381.
- TÜRKEŞ, Ü. (1973). *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul.

Bölüm 12

AKTİF YAŞLANMADA SPOR KÜLTÜRÜ: LİTERATÜR EKSENLİ BİR ANALİZ

Ahmed Hamza ALPAY¹, Mehmet YÖNAL²

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, Yaşlı Bakımı Pr., ahamzaalpay@bayburt.edu.tr, ORCID:0000-0002-8781-6939

2 Doktora Öğrencisi, Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı Doktora Programı, mehmetyonal@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1789-6320

Giriş

Bu çalışma, ‘yaşlanma’ olarak bilinen karmaşık fenomenin bazı temel boyutlarına usta bir giriş sağlamayı amaçlamaktadır. Giriş kelimesi, yaşlanmanın birçok farklı yönünün işaretlendiğini ve kısaca tartışıldığını ima eder. Amaç, yaşlanmanın herhangi bir yönü üzerinde uzmanlaşmadan, çok fazla zemin kaplamaktır. Kaçınılmaz olarak bu, birçok sorun ve tartışmanın incelikleri ve ayrıntılarının tam olarak keşfedilmediği anlamına gelir. Ancak, okuyuculara tek bir çalışmanın sınırları içinde, konuya ilişkin genel bir bakış sağlama niyeti göz önüne alındığında; bu kaçınılmazdır (Timonen, 2008: ix). Tüm sanayileşmiş ve daha gelişmiş ülkelerde, nüfusun “Demografik Değişimi”, hükümetlerin bir sonraki gelecekte yüzleşmek zorunda kalacakları en önemli toplumsal zorluklardan biridir (Rossini & Marra, 2014: 23). Ulusal nüfuslarımızın değişen demografisi, büyük bir sosyal ve ekonomik fırsat sunuyor. 65 yaş ve üstü insan sayısının önümüzdeki on yılda daha hızlı artacağı tahmin ediliyor. Bu, yaşlı vatandaşlara hitap eden spor, eğlence, turizm, konaklama, yiyecek, içecek, koruyucu sağlık, yardımcı teknoloji ve diğer birçok ürün ve hizmete yönelik artan bir talebi tetikliyor. 65 yaş üstü, 30 yıl içinde beşte bir olduğu tahmin edilen en hızlı büyüyen gruptur ve aralarındaki en büyük grup; 15 yıl içinde, yine 2045’te ve yine 2069’da ikiye katlanacak olan 85 yaş üstüdür. Bu zorluğun üstesinden gelmek için, üç kilit alanda paydaşların aktif bir iş birliği gereklidir: (1) Kamu sektörü (sağlık, sosyal bakım, eğitim, araştırma), (2) özel sektör (finans, endüstri, yatırım) ve (3) toplum (yerel, bölgesel ve ulusal) birden fazla girişimde birlikte çalışmak, hepsi aynı sonuca ulaşmak ve yeni bir vizyonu oluşturmak durumundadır (Hazelton vd., 2019: 19).

Bu çerçevede, “Yaşam boyunca sağlıklı yaşlanma” olarak adlandırılan, aktif yaşlanma için sporu geliştirme ve hastalık önleme hizmetlerinin, 50 yaş üstü kişilerin ihtiyaçlarına ve risklerine özel dikkat gösterilmesini sağlayan bazı eylemlerle sunulması gerekir. Aktif ve sağlıklı yaşlanmaya yönelik politikaların uygulanmasının değerlendirilmesi ve izlenmesi için araçlar geliştiriliyor. Raporlama sistemleri destekleniyor ve eylemlerin başarılı bir şekilde uygulanmasını izlemek için araştırmalar yapılıyor (Ricciardi vd., 2014: 2). Yaşlı yetişkinlerin maruz kaldığı eforda; fiziksel kısıtlamalar ile psikolojik ve sosyal engellerin nasıl iç içe geçtiğini ve fiziksel yeniden etkinleştirme (aktif oyunlar) için karşılaştıkları sorunların nasıl ele alınacağını anlamayı amaçlayan araştırmalara öncelik verilmelidir. Yanıtlanması gereken ana araştırma sorusu şudur: Spor kültüründe egzersiz deneyimi, sosyal bağlılığı artırmak için yaşlı yetişkinlerde bulunan fiziksel koşullara nasıl uyarlanabilir? (Velazquez vd., 2017: 61). Bu nedenle, yaşa bağlı ortalama eğilimler ele alındığında, benzer yaştaki bireyler arasında da farklılıklar olduğunu akılda tutmak önemlidir (Zacher vd., 2018: 38).

Alternatif olarak, fayda işlevine dâhil edilen ek bir etkide; koruyucu spor yatırımları ile boş zamanların keyfi arasında pozitif bir ilişki olduğu düşünülebilir (Aisa vd., 2015: 5). Ayrıca, yaş grupları arasında önemli farklılıklar olabilir ve bu değişkenlik artan yaşla birlikte daha da artma eğilimindedir (Zacher vd., 2018: 38). Bu çalışmada, toplumun aktif yaşlanmaya ilişkin bakış açıları ve tutumları ile bunların politika ve program geliştirmeyi ne ölçüde bilgilendirdiği incelenecektir. Spor kültüründen örnekler kullanılarak, ortaya çıkan daha geniş sorunlar için sunulan temel politika zorlukları ve gelecekte politika geliştirmeye yönelik olası stratejiler vurgulanacaktır (Bartlett, 2003: 26).

1. Yöntem

Araştırma konularının araştırma seçim sürecine dâhil edilmeleri, arama stratejisindeki hem dijital unsurlar hem de aktif yaşlanmayla ilgili içerikte olmasındadır. Araştırma alanında ilgili tüm bilgilerin teminini sağlamak ve o alandaki ilerlemeyi özetleyen bir literatür taramasını haklı çıkarmak esastır. Bu çalışmada, yeterli orijinal araştırma yayınlarının bulunduğu aktif yaşlanma araştırma alanlarının belirli alt kümelerini belirlemeye yardımcı olmak için spor kültürü araştırmaya dâhil edildi (Robbins vd., 2018: 35). Bu doğrultuda, konular istatistiksel olarak bağımsız olmaz. Yatkinlıklar, aktörlerin pratiklerini; alanda çalışılan konuların niteliklerini ise –dil, yayımlandığı konum, yöntem- pratikler belirler (Arun, 2018: 56). Ayrıca, aktif yaşlanma evreniyle ilgili yararlı kanıtlara gereken önem, spor kültürü içerik analizindeki varış noktalarına en iyi odaklanma ile gerçekleşir (Henkens vd., 2012: 676).

Bu çalışma kayda değer bir genişlik gösterse de (Robbins vd., 2018: 36) tek bir bilgi sayfasının yaşlı bireyler ve ailelerinin karşılaştığı tüm bilgi sorunlarına çözüm olacağını iddia etmez (Ballantyne vd., 2005: 19). Çalışmaların çoğunda, tüm bu unsurlar bir araya getirilmek yerine; kırılğanlığın önlenmesi, sağlığın teşvik edilmesi veya klinik bakımın açık bir unsuruna odaklanılmamıştır. Genel olarak sonuç ölçütlerinde net bir tanım yoktur. Çok merkezli makaleler, dönüştürücü aktif yaşlanma müdahalelerinin uygulanmasında sistem genelinde yapılan değişikliklerden ziyade, neredeyse yalnızca bireylere müdahale sağlamanın zorluklarına odaklanarak; bu tür çalışmalarla karşılaşılması beklenen zorlukları ele almada başarısız olmuştur (Robbins vd., 2018: 36).

Aktif yaşlanma, nispeten yerleşik bir araştırma alanı olsa da şu anda en uygun sonuç ölçütleri açısından net bir fikir birliğinden veya en başarılı müdahalelerin ne olabileceği konusundaki net talimatlardan yoksundur. Bu çalışmanın hâlâ keşif aşamasında olduğu, ancak yine de küçük bir ölçekte olduğu önerilebilir (Robbins vd., 2018: 36). Yukarıda tartışılan eğilimler, literatür taramasında, içerik analizi yolu ile belgelenmiş yaşa bağlı

ortalama değişikliklerdir. Spor kültüründe kişilik, yetenek, performans ve motivasyonda yaşa bağlı değişiklikler; büyük farklılıkları aktif yaşlanmada belirtir (Zacher vd., 2018: 38). Bu çalışmada içerik, her zamankinden daha fazla bilgi sağlamak yerine (Ballantyne vd., 2005: 17); aktif yaşlanma ve spor kültürünün bireysel ve toplumsal düzeyde değerlendirilmesine olanak tanır (Stute vd., 2019: 27). Bu doğrultuda, aktif yaşlanma; başarılı doğasıyla yapısal gündemleri, üretken gelişimin varoluşsal ilhamlarına modellemektir.

2. Yaşlanmanın Anatomisi

“Her yaş için toplum” hedefine, yaşlıların ve kültürel ve dilsel olarak farklı geçmişlere sahip insanların tutum ve değerleri dâhil olmak üzere; nesiller boyunca tutum ve değerlerin etkisi anlaşılmadan ulaşılamaz. Tutumların zaman içinde nasıl etkilenebileceği veya değişebileceğini anlamak da önemlidir (Bartlett, 2003: 27). Yaşlı bireylere karşı olumsuz tutumların çoğunun çocuk ve genç yetişkinler tarafından olduğu bilinmektedir. Ergenler üzerinde yapılan bir araştırma, büyükanne ve büyükbabaların olumlu rol modeller olarak tanımlandığını; ancak “yararlılıklarının” bilgelik ve bilgilerinden çok toplumun aktif katkıları açısından algılandığını bulmuştur (2003: 27). Bu durumda artan refah, toplumsal kalıplardaki değişiklikleri de beraberinde getirir. Daha düşük doğum oranları ve daha kısa aile içi etkileşim dönemleri ile aile üyelerinin daha fazla hareketliliği (örneğin, iş gücü piyasasına katkıda bulunan kadınların artan payı), geleneksel aile bağlarını azaltır. Bu azalma, ailelerin yaşlı üyelerine bakma kapasitelerini de azaltır (Compañó vd., 2006: 32). Bu süreçte, iş birliğinin tanımını kullanarak “ortak çıkarlar topluluğu içinde bilgi/bilgelik paylaşımı, yeni bir mükemmellik düzeyi arayışına tek başına ulaşılamaz” (Hazelton vd., 2019: 21).

Çalışanların değişen yetenekleri ve motivasyonları ile iyi bir uyum sağlayan iş ve iş rolü özellikleri, işyerinde aktif yaşlanmaya katkıda bulunur. Öncelikle yaşlı çalışanların birikmiş bilgi ve deneyimlerine güvenmelerini gerektiren işlerin; bilişsel hız, muhakeme becerileri ve hafıza gerektiren işlere göre olumlu sonuçlanması daha olasıdır (Zacher vd., 2018: 39). Bu iş birliği konseptinin ana ilkesi; yaşanmış deneyimin birbirine bağlı sinerji içinde ve erken dönem ve yaşlı kişilerle kapsayıcı bir şekilde kolaylaştırıldığıdır. Yaşlı bireylerin seçimi ve ürün, program ve hizmetlerin geliştirilmesi merceğinden birçok şey incelendiğinde; ancak kendine özgü yaşamı, kişisel değerleri ve memnun kullanıcı deneyimlerini anlamaya çalışan diğer çerçeve ve modellere bakmanın zamanının geldiğine inanılmaktadır (Hazelton vd., 2019: 20). Bir topluluk içindeki sağlık eşitsizliklerini yansıtmak için, her birey yaşlanmaya bağlı sağlık bozulmasını azaltan koruyucu sağlık çabası gösterir. Bireylerin kendi sağlık düzeyini ve dola-

yısıyla çalışma ömrünü kısaltmak veya uzatmak için bireysel kararlarını etkiledikleri düşünülmektedir. Bu bağlamda, bireylerin yaşlılıkta iş gücü piyasasına katılıp katılmamaya ve koruyucu sağlığa yatırım yapıp yapmamaya ortak karar verdiği durumlarda; iş gücü piyasasında daha uzun süre kalmaya karar verenlerin aynı zamanda koruyucu sağlığa daha fazla kaynak ayıranlar olduğu görülmektedir. Bunun açıklaması, koruyucu sağlığın zaman içinde üretkenlikteki düşüşü daha etkili bir şekilde yavaşlatmasıdır. Ve en yüksek eğitim düzeyine sahip olanlar ile insan sermayesi en yoğun sektörlerde çalışma sürelerini uzatanlar genel nüfusa göre en büyük ilgiyi göreceklidir. Daha dezavantajlı durumda olanlar için bunun tersi geçerlidir (Aisa vd., 2015: 2).

Gelecek için en büyük zorluk, bireyler ve toplulukların fiziksel aktiviteye olan ilgisini çekmek ve sürdürmek için başarılı stratejiler bulmak ve ayrıca fiziksel aktivitenin sosyal destek üzerindeki yararları hakkında daha fazla şey anlamaktır. Bu alandaki gelişmeleri daha fazla bilgilendirmek için daha kapsamlı bir araştırma gündemi gereklidir (Bartlett, 2003: 29). Dünya çapındaki hükümetler, ekonomik kalkınma ve büyümeyi teşvik etmek için yenilikçilik ve girişimciliği teşvik etmeye ve kendi tarzındaki seçimleri kolaylaştıran girişimlere yatırım yapmaya çalışıyor. Sonuç olarak ve iyi yaşlanmayla ilgili olarak, hükümetler dikkatlerini yalnızca inovasyonu yönlendirmek için girişimciye değil; aynı zamanda girişimcinin faaliyet gösterdiği bağlama da çeviriyor: Yaşlanan nüfus, sağlık hizmetlerinin artan kullanımı, büyüyen turizm ve eğlence; ve birey, grup ve organizasyon düzeyinde aktif yaşlanmayı sağlamak için tasarlanan yenilikleri destekleyen ve kolaylaştıran firmalar ve kurumlar arasındaki etkileşimler (Hazelton vd., 2019: 19). Daha sonra, aktif yaşlanmanın kapsamlı bir resmini elde etmek ve nörolojik hastalıklara karşı önleme stratejilerini desteklemek için; çok önemli olan spor kültürü gibi çeşitli biyolojik ve yaşam tarzı faktörlerini birbirine bağlayan ilişkilere odaklanmak gereklidir. Son olarak, hangi müdahalelerin -egzersiz ve fiziksel- insanları sağlıklı tutmaya yardımcı olabileceğini; özellikle hangi faktörlerin insanların sosyal ve psikolojik işlevsel yeteneklerini ve aktif yaşlanmanın neden olduğu sistematik çok düzeyli sonuçları artırabileceğini tespit etmek gereklidir (Rossini & Marra, 2014: 23).

3. Aktif Yaşlanma

Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre aktif yaşlanma, insanlar yaşlandıkça yaşam kalitesini artırmak için sağlık, katılım ve güvenlik fırsatlarını optimize etme sürecidir. Aktif yaşlanma hem bireyler hem de gruplar için geçerlidir. İnsanların yaşamları boyunca fiziksel, sosyal ve zihinsel esenlik potansiyellerini gerçekleştirmelerine ve ihtiyaç, istek ve kapasitelerine göre topluma katılmalarına olanak tanırken; yardıma ihtiyaç duydukları

rında onlara yeterli koruma, güvenlik ve bakım sağlar. “Aktif”, yalnızca fiziksel olarak aktif olma veya iş gücünün bir parçası olma becerisini değil; sosyal, ekonomik, kültürel, manevi ve yurttaşlık meselelerine sürekli katılımı ifade eder (Compañó vd., 2006: 31). Bu katılım için “destekleyici ortamlar” yaşlı bireylere, onların sosyal çevrelerini inşa etmede ve sağlıklı yaşlanma için yerel politikaları belirlemede aktif bir rol oynamalarına izin verir (Ricciardi vd., 2014: 2). Bununla birlikte, yaştan genellikle iş sonuçlarının oldukça zayıf bir göstergesi olduğunu belirtmek önemlidir. Bu nedenle, bu sonuçları etkileyen yaşa bağlı daha yakın mekanizmaları (örneğin iş deneyimi) (Zacher vd., 2018: 38) ve toplulukları daha yaşlı dostu olmaya yönelik stratejileri dikkate almak gereklidir (Ricciardi vd., 2014: 2).

Ev ve aile, yaşla ilgili klişeler ve normlar ve istihdam fırsatları da dâhil olmak üzere; kişinin iş bağlamı dışındaki bir dizi faktör aktif yaşlanmayı etkileyebilir. Örneğin, bakım verme sorumluluk ve gönüllülük faaliyetlerinde yaşa bağlı değişiklikler; bir çalışanın mevcut işte harcaması gereken zaman ve enerji miktarını olumsuz yönde etkileyecektir (Zacher vd., 2018: 40). Aktif yaşlanmada bu boyuttaki nitelikli bir uygulama, bir yandan, daha yaşlı bir yetişkin akrabasının bakımı ile onların daha fazla yorgunluğunu gideren çalışma veya düzenlemeler arasında daha iyi bir denge sağlamak için; yaşlanan işçilerin çalışma zamanı düzenlemelerinden oluşur. Bu, vardiyalı çalışmada insan biyoritmiyle daha uyumlu bir çalışma zamanı çizelgesinin uygulanmasını veya daha hızlı bir yenilenmeye izin vermek için zorlu görevlerden molaların ayarlanmasını kapsayabilir. Öte yandan, iş yükünü azaltmak veya dengelemek için iş rotasyonu veya grup çalışması uygulanabilir (Henkens vd, 2012: 672). Yaşlanan işçilerin iş rotasyonunda, çoğu politika yapıcının mantığı gibi görünen emekliliği basitçe ertelemenin ötesinde; aktif yaşlananların çalışma yıllarını uzatmaya istekli olup olmadığına dair çeşitli bireysel endişeler vardır. Ampirik kanıtlar, emeklilikle karşı karşıya kalan davranışların bu heterojenliğini desteklemektedir (Aisa vd., 2015: 1).

Üretkenlik seviyelerine sahip olan (Aisa vd., 2015: 2) yaşlı bireylere yönelik olumsuz tutumlar bilgi ile tersine çevrilebilirken; üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırma, yine de değişim için pekiştirme olmaksızın yeni tutumun kaybolabileceğini bulmuştur. Üretken olmayan yaşlılığın baskın söylemine meydan okuyan bir eğitim için; eyleme dayalı bir müfredat geliştirmeye yönelik bir ortaklık modeli, tutumları değiştirmek için daha başarılı bir yol olabilir. Kuşaklararası öğrenme projelerinin sağladığı doğrudan iletişim de değerli olabilir (Bartlett, 2003: 27). Bu boyuttaki iyi uygulama, çalışma yeteneğini korumayı amaçlayan davranışsal ve yapısal önleme tedbirlerinden oluşur. Önceki bölümlerle bazı örtüşmeler olsa da bu temel olarak çalışanların katılımını ve sağlık konularında eğitimin yanı sıra sağlık sorunlarının ve iş yerindeki kaynakların düzenli

olarak değerlendirilmesini gerektirir (Henkens vd., 2012: 672).

Nispeten yeni iki kavram -yakınsayan uygulamalar ve aktif yaşlanma- yukarıda bahsedilen sorunlara yanıt bulmaya yardımcı olabilir. Bu iki önemli kavram nadiren birlikte incelenir. Aktif yaşlanmanın politikayla ilgili olması ve zorlukları geniş çapta tartışılırken; teknolojinin bu alana nasıl katkıda bulunabileceğine dair çok az literatür olduğu ve hatta gelişmekte olan teknolojilerin katkısına dair daha az literatür olduğu görülmektedir. Bu bariz bilgi boşluğu, yazarları özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri ve bilişsel bilimler olmak üzere; yakınsama uygulamalarının yaşlananların aktif kalmasına nasıl yardımcı olabileceğini araştırmaya motive etmektedir (Compañó vd., 2006: 30). Bu, politikayı destekleyen değer ve ilkelerin açık ve gerçekçi olması ve bunların sonuçlarının tam olarak anlaşılması gerektiği anlamına gelir (Bartlett, 2003: 30). Özetle, aktif yaşlanmayı sağlamak için dijital stratejilerin uygulanması; çeşitli araştırma yaklaşımları ve müdahaleleri ile heyecan verici bir uluslararası araştırma alanını temsil etmektedir. Şu anda tercih edilen sonuç ölçütleri veya gerçekten de en verimli müdahale stratejileri konusunda net bir fikir birliği yoktur. Bu araştırmanın teknik unsurları ile daha geleneksel klinik araştırmaya dayalı müdahaleler arasında önemli bir kopukluk vardır. Bu nedenle araştırmacıların, araştırma yayınlama ve paylaşma konusundaki mevcut yaklaşımlara meydan okumaları ve disiplinler ve geleneksel araştırmalarda daha fazla iş birliği içinde çalışmaları gerekir. Böyle bir yaklaşımı benimsemenin faydaları, hayatlarımızı nasıl yaşadığımız ve topluluklarımızı nasıl inşa ettiğimiz konusunda gerçekten geniş kapsamlı etkilere sahip olacaktır (Robbins vd., 2018: 38).

4. Spor Kültürü

Yaşam kalitesi, “bireyin yaşadığı kültür ve değerler sistemi bağlamında ve amaçları, beklentileri, standartları ve kaygıları ile ilişkili olarak yaşamadaki konumunu algılamasıdır”. Bir kişinin fiziksel sağlığı, psikolojik durumu, bağımsızlık düzeyi, sosyal ilişkileri ve kişisel inançları arasındaki karmaşık ilişkinin geniş kapsamlı bir ifadesidir. İnsanlar yaşlandıkça, yaşam kaliteleri büyük ölçüde bağımsız olma yetenekleri tarafından belirlenir (Compañó vd., 2006: 31). Bu bağlamda, sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliği sağlanırken; hastalar ve toplum için sonuçları iyileştirerek sağlıklı ve bağımsız bir yaşlanmayı teşvik etmek giderek daha gerekli hâle geliyor. Bu amaçla, kronik hastalıkların önlenmesine (birincil, ikincil ve üçüncül) yönelik proaktif bir yaklaşımın yanı sıra entegre bir sağlık hizmeti yaklaşımı ve ayrıca günlük yaşamı daha yaşlı dostu hâle getirmek için hastaların güçlendirilmesi gerekmektedir (Ricciardi vd., 2014: 1). Yaralanmaları önlemenin yanı sıra iyi sağlığı teşvik etmeye ve serbest kariyer rotaları sağlamaya yardımcı olan tıbbi bir tesisin kombinasyonunu kurarak; sınırlı görev

süresi olan yaşlı bireyler için sportif faaliyetlerin teşviki ve geliştirilmesi ve kariyer yönetiminde önemli yenilikler vardır (Henkens vd, 2012: 673).

Spor kültüründe yaşlanmak, insanları belirli kısıtlamalardan kurtarır ve bu süreçte yeni kariyerlerin mümkün olduğuna inanılır (Bartlett, 2003: 28). Yaşa dayalı kariyer yönetimi, her yaşta çalışanın potansiyelini gerçekleştirmek için bilgi ve becerilerini geliştirme, iş rollerini değiştirme ve kariyerlerinde ilerleme fırsatına sahip olduğu anlamına gelir. Bu tür bir kariyer platosuyla başa çıkmak için, daha yaşlı bireyler; ilginç ve etkili olana odaklanarak sosyal faaliyetleri hakkında düşünme biçimlerini değiştirebilir. Mevcut rolleri içinde, rollerini ilginç bir şekilde genişleten görevler bulabilirler (Zacher vd., 2018: 41). Daha yaşlı bireyler, yeni rollere geçişte dirençle karşılaşabilir. Kuruluşlar, yukarıya odaklanması gerekmeyen alternatif kariyer yolları geliştirerek ve yaşlı bireylerin bilgi, beceri ve ilgi alanları hakkında bilgi toplayarak; onları farklı kariyer fırsatlarına göre haritalandırarak yaşlı bireylerin kariyerlerini geliştirebilir. Ek olarak, kuruluşlar proaktif kariyer yönetimini teşvik edebilir. Bu, yaşlı bireylerin kariyer hedeflerini stratejik olarak değerli beceriler geliştiren spor fırsatları geliştirmek için teşvik etmeyi içerebilir (2018: 41). Bulgular, politika yapımcılar, kurumsal aktörler ve sosyal ortaklar için sonuçlar doğurmaktadır: (Henkens vd, 2012).

- Teşvik edilmeye değer, zorluklara hem kariyer gelişimi hem de spor yönetimi açısından yaklaşılması gereken, sınırlı görev süresi olan yaşlı bireyler için yenilikçi çözümlerdir.

- Kamu idaresinin sorumlu olduğu alanlar yaşa bağlı sorunlarla karşı karşıyadır. Ancak yine de konuyla ilgili uygulamalar veri tabanlarında yeterince temsil edilmemektedir. Bu alanlardaki iyi uygulamalar teşvik edilmelidir.

- Ülkeler arasındaki ortak eğilimler, dezavantajlı gruplar için hem ulusal hem de uluslararası düzeyde anlaşmalar geliştirmekten sorumludur.

- Sportif uygulamaları kurumsal stratejilere sürdürülebilir bir şekilde yerleştirmek için, yaş yönetiminin sert ve olağan etkilerinin nasıl yakalanacağına dair başarılı çözümler güçlendirilmelidir (681).

Öneriler; fiziksel aktivite, beslenme, iş ve sosyal çevre ile inşa edilmiş hedefe odaklanmaktadır. Yaşlanma ile artan fiziksel aktivitenin önemi son araştırmalarda vurgulanmıştır; ve Tip 2 diyabet, kalp hastalığı dâhil olmak üzere birçok sağlık durumuyla kurulmuş bağlantı göz önüne alınmaktadır (Bartlett, 2003: 29). Bu doğrultuda, yaşlı bireyler etkili oyuncular olma eğiliminde değillerdir. Bu öz yeterlik eksikliği, bir egzersiz oyunu ile egzersiz yaparken; davranışlarında ilk kez oynamadan önce bile oynamaya arzularını baltalayan, olumsuz bir etkiye sahiptir. Sağlık-eylem süre-

ci yaklaşımı gibi modeller, daha sağlıklı davranışları benimseme sürecini açıklar. Bu değişikliğin gerekliliği üzerinde kafa yormanın bir başlangıç aşaması vardır. Bu aşamada öz yeterlik, içsel motivasyonu teşvik ederek ve gerçekçi hedeflerin oluşturulmasına yol açarak ilgili bir rol oynar. Daha sonraki aşamalarda egzersiz yapma niyetini desteklemek için plan ve stratejiler uygulanır. Hedeflerin ayarlanması veya yeni egzersiz rutinleri gibi eylemlerin uygulanması bu niyeti korur. Ve son olarak sonraki aşamalarda elde edilen sonuçlar egzersize uyumu artırır. Normalde rekabet gibi egzersiz deneyimini geliştirmek için kullanılan stratejiler, düşük fiziksel zorlama içeren egzersiz oyunlarında bile göz korkutucu olabilir ve oyuncuların kendilerini oyundan dışlamasına yol açabilir (Velazquez vd., 2017: 61). Bu türden sportif stratejileri desteklemek için muazzam bir potansiyel vardır. Araştırma literatürünün mevcut durumu, egzersiz oyunlarına ilişkin çok çeşitli araştırmaların olduğunu göstermektedir. Araştırmalar, hem çalışılan coğrafyalar hem de dikkate alınan stratejiler açısından çeşitlilik göstermektedir. Stratejilerin büyük çoğunluğunun, toplum temelli müdahalelere ve aktif yaşlanma kavramına odaklanması güven vericidir (Robbins vd., 2018: 36).

Sonuç

Yaşlanan toplum, gelişmiş ülkelerde birkaç on yıldır belirgin olan bir olgudur. Aramızda artan yaşlı bireylerin varlığı, her yaştan insanın farklı ve çok kuşaklı bir toplumda yaşadığımızın farkına varmasını sağlıyor. Toplum ve politika yapıcılar, ister olumlu ister olumsuz görsünler; yaşlanma sorununu göz ardı edemezler. Doğum oranları öngörüldüğü gibi düşmeye devam ederse, genç ve yaşlı bireylerin oranı tarihi bir geçiş yaşayacak. Yaşlanan nüfus, iş gücü ve sermaye piyasalarında ve geleneksel destek sistemlerinde (sağlık hizmetleri) küresel kalıpları etkiler. Bunların tümü de teknolojik değişimle şekillenir (Compañó vd., 2006: 31). Yayınlanan araştırmalar sınırlı olmakla birlikte, yaşlı bireyler ve profesyonel kuruluşlar ve derneklerle istişare yoluyla güncel konulara ilişkin bazı içgörüler sağlanmaktadır (Bartlett, 2003: 26). Bu nedenle, sportif eğilimleri aktif yaşlanmayı mümkün kılma mücadelesine uyarlamak için açık bir potansiyel vardır. Bir dizi çalışma tam olarak bu yaklaşımı dikkate almıştır. Bununla birlikte, araştırma literatürü, aktif yaşlanmayı sağlamak için sağlık yaklaşımlarının önemine dair genel bir bakış açısına sahip değildir. Bu çalışma, araştırma literatürünün uluslararası bağlamda aktif yaşlanmada sportif müdahalelerin rolünü ne ölçüde dikkate aldığını sistematik olarak değerlendirmektedir (Robbins vd., 2018: 35).

Demografik eğilimler konusunda fikir birliği ve yaşlanma sürecinin modelleri vardır. Dünya Sağlık Örgütü, aktif yaşlanma için belirleyici faktörlerin bir listesini oluşturmuştur ve günümüzde yaşlı bireylerin ihtiyaçla-

rı konusunda güvenilir araştırmalar mevcuttur. Spor kültürünün bu ihtiyaçlara nasıl katkıda bulunabileceğini araştıran çok az çalışma vardır (sağlık hizmetlerine katkısı konusunda çok sayıda literatür olmasına rağmen) (Compañó vd., 2006: 39). Günümüzde yaşlı insanların en acil ihtiyaçları çoğunlukla en son teknolojilerle karşılanabilmektedir. Ancak gelecekte, teknoloji ne kadar gelişirse ve uygulama devreye alınırsa, yakınsama uygulamalarına yönelik arayışlar o kadar artacaktır (2006: 39-40). Yaşlanan nüfusa uygun insan merkezli sağlık ve uzun vadeli bakım sistemleri ile mali ve sosyal koruma yoluyla sağlık sistemlerinin yaşlanmaya tepkisinin güçlendirilmesine öncelik verilmelidir. Bunlar arasında yenilikçi sağlık hizmeti sunumu ve bilgiye erişim modelleriyle ilgili faydalı uygulamaların araştırılmasına, belgelenmesine ve yaygınlaştırılmasına katkıda bulunulması ve raporlama sistemlerinin iyileştirilmesi gereklidir. Ayrıca, evde bakım ve hastalık yönetimi programlarının desteklenmesi, sağlık ve sosyal bakıma evrensel erişimin garanti altına alınması yaşlı bireylerin spor kültürünü geliştirecektir. Finansal koruma politikalarının teşvik edilmesine yönelik proaktif bir yaklaşımın teşvik edilmesi (Ricciardi vd., 2014: 2) yaşlı bireylere anlam kazandıran farklı kariyer deneyimleri sağlayacaktır (Zacher vd., 2018: 41).

Aktif nüfusa göre emekli nüfustaki mevcut artış, hükümet bütçeleri üzerinde artan bir baskıya yol açtığından, yukarıda gösterildiği gibi, koruyucu sağlık alanında erken bir yatırım bağımlılık oranını azaltabilir. Ve sonuç olarak, toplum üzerindeki baskıyı hafifletebilir (Aisa vd., 2015: 7). Yaşlı yetişkinler söz konusu olduğunda, vurgulanması gereken iki etki vardır: Yanıt veren beden ve hareket eden beden. İlk etki, zamanla vücudun tepkisini iyileştirecek bir eğitim süreci aracılığıyla vücuttaki içsel değişiklikleri dikkate alır. İkincisi, oyuncunun tüm vücut bölümlerinin pozisyonunun farkındalığına ihtiyaç duyduğu gerçeğini dikkate alır. Her iki etkinin varlığının sağlanması; efor deneyiminin yoğunluk, süreklilik ve hareket çeşitliliği gibi çeşitli yönleriyle başa çıkmaya yardımcı olur. Ancak yapılan egzersiz oyuncunun fiziksel koşullarına uygun değilse vücutta beklenen tepkiyi vermeyebilir. Bu durum, yaşı bir etkisi olarak fiziksel duyunun azalması gerçeğiyle birlikte, bir oyunda ustalaşmak için gereken süreyi uzatabilir. Sürekli başarısızlık, yaşlı yetişkinin egzersiz oyununu terk etmesine yol açabilir (Velazquez vd., 2017: 61). Özetle, aktif yaşlanmaya bağlı spor kültüründe; uzatılmış çalışma ömürleri, sürdürülebilir kariyerler veya bireysel çalışma (Zacher vd., 2018: 41); mevcut aktivite ve yaşam tarzlarının seçimi, daha az boş zamanla sonuçlanır (Bartlett, 2003: 28). Bu doğrultuda, aktif yaşlanmada fenomenler; sezgilerimizi, nedensel algoritmanın olasılığında seçilen paradigmanın sosyal süreçlerinde izdüşümlemektedir.

KAYNAKÇA

- Aisa, R., Larramona, G., & Pueyo, F. (2015). Active aging, preventive health and dependency: Heterogeneous workers, differential behavior. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 117, 1-9.
- Arun, Ö. (2018). Türkiye’de Yaşlanma Çalışmaları Dün, Bugün, Yarın. *Mediterranean Journal of Humanities*, 8(2), 41-61.
- Ballantyne, A., Cheek, J., Gillham, D., & Quan, J. (2005). Information about the information: Navigating services and supports for older people. *Quality in Ageing and Older Adults*, 6(3), 17-23.
- Bartlett, H. (2003). *An ageing perspective*. Foresight, 5(6), 26-33.
- Compañó, R., Bock, A., Burgelman, J., Cabrera, M., Da Costa, O., Mattsson, P., & Malanowski, N. (2006). Converging applications for active ageing policy. *Foresight*, 8(2), 30-42.
- Hazelton, L., Gillin, L., Kerr, F., Kitson, A., & Lindsay, N. (2019). An ageing well collaboration: opportunity or wicked problem. *Journal of Business Strategy*, 40(1), 18-27.
- Henkens, K., Schippers, J., Frerichs, F., Lindley, R., Aleksandrowicz, P., Baldauf, B., & Galloway, S. (2012). Active ageing in organisations: a case study approach. *International Journal of Manpower*, 33(6), 666-684.
- Ricciardi, W., Specchia M. L., & Marino, M. (2014). Health of the Elderlies and Healthy Ageing: A Challenge for Europe. In G. Riva, P. A. Marsan, & C. Grassi (Eds.), *Active Ageing and Healthy Living: A Human Centered Approach in Research and Innovation As Source of Quality of Life* (pp. 1-9). Amsterdam, Netherlands: IOS Press.
- Robbins, T. D., Lim Choi Keung, S. N., & Arvanitis, T. N. (2018). E-health for active ageing; A systematic review. *Maturitas*, 114, 34-40.
- Rossini, P. M., & Marra, C. (2014). Demographic Changes and the Challenge for a Healthy Ageing. In G. Riva, P. A. Marsan, & C. Grassi (Eds.), *Active Ageing and Healthy Living: A Human Centered Approach in Research and Innovation As Source of Quality of Life* (pp. 23-31). Amsterdam, Netherlands: IOS Press.
- Stute, P., von Bergen, M., Bitterlich, N., Meissner, F., von Wolff, M., & Poethig, D. (2019). Measuring cognitive performance in way that incorporates the concept of active and healthy ageing (AHA). *Maturitas*, 125, 27-32.
- Timonen, V. (2008). *Ageing Societies : A Comparative Introduction*. Maidenhead, England: McGraw-Hill Education.
- Velazquez, A., Martínez-García, A. I., Favela, J., & Ochoa, S. F. (2017). Adaptive exergames to support active aging: An action research study. *Pervasive and Mobile Computing*, 34, 60-78.
- Zacher, H., Kooij, D. T. A. M., & Beier, M. E. (2018). Active aging at work: Cont-

ributing factors and implications for organizations. *Organizational Dynamics*, 47(1), 37-45.

Bölüm 13

MADDİ YOKSUNLUĞUN BEKAR ANNELİ HANELERDEKİ EKONOMİK KIRILGANLIKLARI

Özlem KİREN GÜRLER¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, e-posta: ozlem.kiren@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6385-982X

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kırılganlıkları literatürde yeni bir olgu değildir. Son zamanlarda, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kırılganlıkları yeniden uluslararası gündemin üst sıralarında yer almaktadır. Kırılganlık, genellikle endemik yoksulluk, zayıf hükümet kapasitesi, yetersiz kamu hizmeti sunumu ve ekonomik dışlanma ve marjinalleşme gibi çok sayıda faktörden kaynaklanmaktadır. Siyasi istikrarsızlık, sivilleri hedef alan yinelenen şiddet döngüleri ve yerleşik suç ağları, ekonomik şokların, zayıf hukukun üstünlüğünün ve insanlarına en temel hizmetleri sağlayamayan kurumların işaretlendiği yerlerde giderek daha yaygın hale gelmektedir. Ekonomik kırılganlık ise; en genel anlamı ile makroekonomik şoklar, eşitsiz büyüme ve yüksek genç işsizliği gibi ekonomik temellerdeki ve beşeri sermayedeki zayıflıklardan kaynaklanan risklere karşı kırılganlık olarak tanımlanmaktadır. Toplam istihdamın bir oranı olarak savunmasız istihdam edilenlerin sayısı; devlet borcu; istihdam edilmeyen, eğitim veya öğretimde olmayan gençlerin sayısı; yardıma bağımlılık ve işsizlik oranı gibi faktörler risk faktörleri olarak en başta yer almaktadır (OECD, 2016).

Günümüz dünyasında aile yapıları farklı şekillerde karşımıza çıkmakta ve bu yapısal farklılıklar aile sistemi içindeki insanları ve özellikle çocukların gelişimini etkilemektedir (Poyraz, 2022:9). Aile yapısı türleri arasında; geleneksel aileler, tek çekirdek aileler ve tek ebeveynli aileler yer almaktadır. Aile yapısının farklı şekillerde olması kadın istihdamı ile ilgili bir çok araştırmanın ilgi odağı olmuştur. Hane içerisindeki ilişkilerinin yapısı, aile içerisindeki bireylerin yaş, cinsiyet ve içinde yaşayan kişi sayısı açısından farklı kültürlerde çeşitlilik göstermektedir (Dedeoğlu, 2000). Aile türleri arasındaki tek ebeveynlik, boşanma, ölüm veya aile üyelerinin bir arada bulunmama kararı gibi çeşitli nedenlerle çocuğuna tek başına bakan ve çocuklarının bakımından yalnızca ebeveynin sorumlu olduğu ebeveyn olarak tanımlanabilir. Literatürde tek ebeveynli aile “Tek ebeveyn ile evlenmemiş çocuk(lardan) oluşan aileler” olarak tanımlanmaktadır. Bu haneler ebeveynlerin boşanmaları, bir arada oturmamaları ya da birinin ölmesi sonucu oluşan hanelerdir (TAYA, 2011).

Tek ebeveynli aileler, iş yoksulluğu söz konusu olduğunda iki ebeveynin olduğu ailelerden farklı zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. İkinci bir kazanç sağlayan yada çocuklara bakacak biri olmadan bekar ebeveynler kazanç dağılımındaki konumları korumak için sürekli mücadele etmek zorundadırlar. Özellikle güvencesiz istihdam ve cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğiyle karşı karşıya kalan bekar annelerin bulunduğu tek ebeveynli aileler çalışırken bile yoksulluk ile yaşama konusunda yüksek risklidirler. (Nieuwenhuis ve Maldonad, 2018). Bu ailelerdeki annelerin işgücüne katılımları, yaşadıkları bölge, yaş ve eğitim seviyeleri gibi nedenler ekonomik olarak kırılganlıklarını etkilemektedir.

Bekar annelerin yer aldığı tek ebeveynli ailelerle ilgili ekonomik olgular açısından yapılan çalışmalar incelendiğinde genellikle işgücüne katılımları, sosyo- ekonomik sorunlar, yoksulluk çalışmaları etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Bununla birlikte tek ebeveynli aile yapısı içinde bireyleri etkileyen çeşitli sosyal ve ekonomik değişkenler ile psikolojik değişkenler de bulunmaktadır. Tek ebeveynli ailelerde özellikle ekonomik sorunların önemli olduğu görülmektedir. Ailenin yapısı gereği ebeveynlerin ekonomik gelirlerinde azalma olması hanenin yaşam standardını olumsuz etkilemektedir (Demir ve Çelebi, 2017:118). Aile içerisinde ebeveynler tarafından birlikte yapılan işlerin tek ebeveyn ile yapılması psikolojik, sosyal ve ekonomik anlamda ebeveynleri yıpratırken hanede yer alan çocuklarla ilgilenmekte önemli sorunlar arasında yer almaktadır.

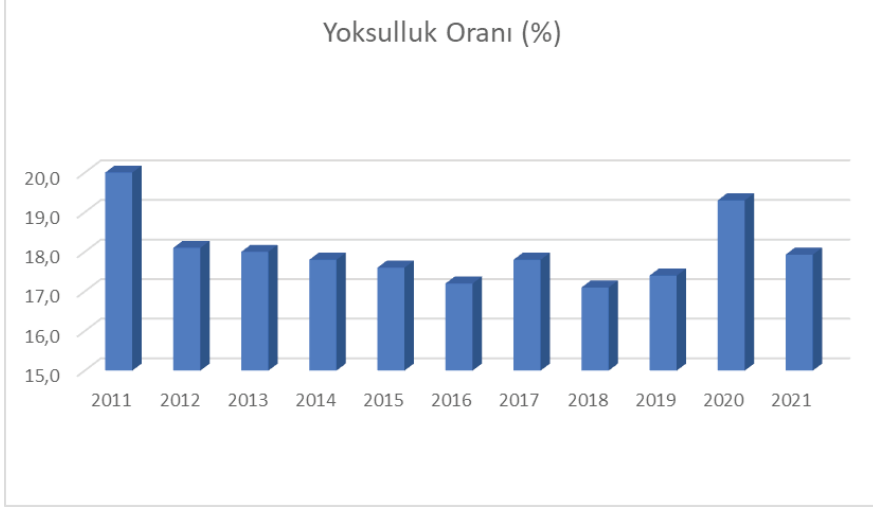
Türkiye’de tek ebeveynli ailelerin oranı giderek artmaktadır. Tablo 1’de yer alan 2014- 2021 yılları arasında “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)” sonuçları incelendiğinde, Türkiye’de tek ebeveynli aile artışın olduğu özellikle de bekar annelerin yer aldığı hane oranlarında artış olduğu görülmektedir. Tek ebeveynli ve çocuklardan oluşan çekirdek aile oranı 2014 yılında %7.6 iken 2021 yılında bu oran %10.1’e ulaşmıştır. 2014-2021 yılları arasında tek ebeveynli hanelerde sadece annelerin bulunduğu haneler incelendiğinde bu oranın %6.1’den %7.8’e doğru arttığı görülmektedir.

Tablo 1 : *Hanehalkı tiplerine göre Hanehalkı oranı, 2021*

Hane Halkı Tipleri	Toplam hane halkı tipleri içindeki oranı							
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek aile	7,6	7,8	8,2	8,5	8,9	9,2	9,7	10,1
Baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile	1,5	1,6	1,7	1,8	1,9	2,0	2,2	2,3
Anne ve çocuklardan oluşan çekirdek aile	6,1	6,2	6,5	6,7	7,0	7,2	7,5	7,8

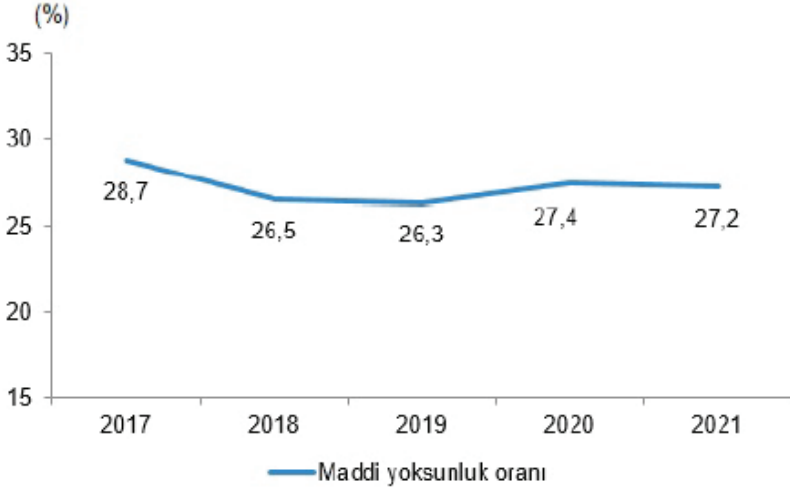
Kaynak: İstatistiklerle Aile, 2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Statistics-on-Family-2021-45632>

Ayrıca 18 yaşından küçük çocukların bulunduğu tek ebeveynli hanelerde yoksulluk oranları incelendiğinde 2016 yılına kadar yoksulluk azalmakta iken daha sonraki yıllarda artış göstermiştir. 2020 yılında ortaya çıkan yoksulluk oranı salgın hastalık döneminde işgücü kaybı ile birlikte ortaya çıkan ekonomik nedenlere bağlı olarak artış gösterdiği görülmektedir (Şekil 1).

Şekil 1: Tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerdeki yoksulluk oranı

Kaynak: TÜİK, İstatistiklerle Aile, 2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Statistics-on-Family-2021-45632>

Maddi yoksunluk kavramı; bireylerin kabul edilebilir bir yaşam koşullarına sahip olması için gerekli ya da arzu edilen mal ve hizmetlerin, yaşadıkları ülke koşulları göz önünde bulundurularak fiyat uygunluğu esas alınması olarak tanımlanabilmektedir (Deutsch vd, 2015: 724; Turgut, 2021:71). Marlier ve diğerleri (2007) yoksunluk maddelerinin, genelleştirilmiş yoksunluğun altında yatan durumu yakalamaya yardımcı olduğunu belirtmektedir. Maddi olarak yoksunluk çamaşır makinesi, televizyon, telefon veya araba gibi eşyalara sahip olma veya ekonomik olarak beklenmedik masrafları yapabilme, borç ödeyebilme, yılda bir kez bile olsa tatil yapabilme, kişinin evini yeterince sıcak tutabilme durumu ile ilgili hanehalkının algıları olarak tanımlanabilmektedir. Belirtilen maddelerin birçoğunu karşılayamama oranı Şekil 2’de gösterilmektedir. Buna göre; Türkiye’de hanelerin maddi yoksunluk oranlarının yıllara göre değişimi 2020 yılında yaşanan salgın hastalık döneminde arttığı ve 2021 yılında %27.2 olarak tahminlendiğini göstermektedir.

Şekil 2: Maddi Yoksunluk Oranlarının Yıllara Göre Değişimi

Tek ebeveynli aileler, yaşam koşullarını etkileyecek maddi yoksunluk riski ile karşı karşıyadır. Bekar ebeveynlerin, birlikte yaşayan çiftlere kıyasla yoksulluk içinde yaşama olasılığı daha yüksektir ve bekar annelerin, bekar babalara kıyasla yoksul olma olasılığı çok daha yüksektir. (Stack ve Meredith;2017).

İnsan sermayesi teorisi, eğitim ve öğretime yapılan yatırımların işgücü piyasasında daha yüksek getiri, özellikle daha yüksek ücretler ve sosyal yardımlar sağladığını ileri sürmektedir, (Becker, 1985). İnsan sermayesi konusundaki çalışmalar incelendiğinde , Mincer (1958;1974), Lewis (1961), Denison (1962), Schultz (1961;1963), Becker (1964;1965), ve Chiswick (1971) yaptığı çalışmalar bu alanda en önemli çalışmalar olduğu görülmektedir. Eğitimin insan sermayesi yatırımlarında, ekonomik büyümede önemli bir değişken olarak modellerde kullanılabileceğini belirtmişlerdir (Gürler ve Üçdoğruk, 2007:573).

Hanehalkı gelirin çoğu ücret gelirlerinden sağlandığı için, bekar anneler daha yüksek ücretleri hanehalkının daha yüksek gelirli olmasına dönüşecektir. Bu etkiyi yakalamak için eğitim düzeyi önemli bir etkidir. Ayrıca, eğitim almak hem iş imkanını hem de ücret teklifini arttırmaktadır. (Porterfield, 2001). Bu bağlamda eğitim, ancak kişi çalışırsa yararlıdır. Bekar annelerin bulunduğu hanelerin ekonomik olarak savunmasızlıkları incelenirken bekar annenin yarı zamanlı mı yoksa tam zamanlı mı çalıştığını da önemli etkiye sahiptir. Bekar anneler, evlilik yoluyla ya da evi paylaşarak haneye gelir getiren kişiler ekleyerek de hane gelirini artırabilir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de Hanehalkı içinde tek ebeveynli olarak dezavantajı yaşayan bekar annelerin yoksulluk ve geçim stratejilerinin nasıl olduğunu anlamaya çalışmaktır. Araştırmanın temel hipotezi; bekar annelerin bir yandan çocuklarını büyütürken çalışma ve sosyal yaşamda ve karşılaştıkları maddi sorunların neler olduğu ortaya koymaktır. Bu çalışmada eşi ölmüş ya da eşinden boşanmış çocuk sahibi kadınların sosyal ve ekonomik anlamda refahını ve ekonomik kırılganlıklarını etkileyen etmenler belirlenmeye çalışılacaktır.

VERİLER VE YÖNTEM

Bu çalışmada 2013-2021 yıllarına ait “Gelir ve Yaşam Koşulları Anket Verileri” kullanılarak tek ebeveynli ailelerden olan bekar annelerin ekonomik kırılganlıklarına etki eden faktörler incelenmiştir. Çalışmada hanehalkı sorumlusu olan, evli olmayan ve çocuk sahibi olan annelerle sınırlandırılmıştır. Medeni durum sorusu 4 seçenekli (“1:Evli”, “2:Hiç Evlenmedi”, “3:Eşi Öldü”, “4:Boşandı”) olarak cevaplandırılmıştır. 2., 3. ve 4.kategorileri birleştirilip “Bekar” olarak tek kategoride toplanmıştır. Bekar olanlar hiç evlenmemiş, boşanmış, eşi ölmüş olanları ifade etmektedir.

Kullanılan veri setinde 8722 kadından 1792’i bekar ve çocuklu annedir. Ekonomik refah birçok farklı şekilde ölçülebilmektedir. Çalışmada çocuk yoksulluk düzeyinin belirlenmesi için yapılan ölçüm ve analizlerde hanehalkı tüketim harcaması ve kullanılabilir gelir düzeylerine göre farklı iki yoksulluk sınırı kullanılmıştır.

Ölçüm yöntemi olarak yoksulluk çizgisi kullanılmıştır. Tek ebeveynli ailelerde kadınların ekonomik refahını veya daha spesifik olarak ekonomik kırılganlıklarını ölçebilmek için eşdeğer hane gelirinin medyan değerinin %40’ı dikkate alınarak bağımlı değişken oluşturulmuştur. Geliri, hanehalkı büyüklüğüne göre yoksulluk sınırının altında olan haneler ekonomik olarak savunmasız kabul edilebilmektedir. Hanehalkı geliri yoksulluk sınırının üzerinde olanlar ekonomik olarak savunmasız olmadıkları söylenebilir. Yoksulluk sınırı değişkeni eğer hanenin eşdeğer geliri medyan değerinin %40’ının üzerinde ise hane yoksul değil olarak nitelendirilmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de gösterilmektedir. Oluşturulan yoksulluk çizgisi değişkenine göre hanehalklarının %25’i yoksulluk sınırının altında yer almaktadır. 15 yaş ve üzeri bekar annelerin yaşlara göre incelendiğinde %27’sinin yaşı 36’nın altındadır. 50 ve üzeri yaşa sahip annelerin oranı ise %23’dür.

Annelerin eğitim durumları incelendiğinde %28’i ilköğretim mezunu iken, okuma yazması olmayan anne oranı da oldukça yüksektir (%16). Yüksekokul, üniversite ve üzeri eğitime sahip annelerin oranı %18’dir.

Gelir ve Yaşam Koşulları anketinde yer alan yıl içerisinde “alınan nakdi ve aynı çocuk yardımı”, “konut yardımı”, “diğer nakdi ve aynı sosyal yardımlar” ile “hane dışından başka şahıslardan alınan nakdi ve aynı yardımlar” değişkenleri birleştirilerek hanenin yardım alıp almadıkları belirlenmiştir. Buna göre hanelerin %56’sı yardım almaktadır.

Veri seti içerisinde “Maddi Yoksunluk” değişkenleri olarak yer alan sorulara hanelerin verdiği cevaplar ile oluşturulan indeks değişkeni ile hanelerin yoksunluk indeksi oluşturulmuştur. Bu grup içerisinde yer alan değişkenler:

- “Eskimiş giysilerinizin yerine yeni giysiler alabilir misiniz?”,
- “Biri günlük kullanıma uygun olmak üzere; düzgün iki çift ayakkabınız var mı?”,
- “Ayda en az bir kere arkadaşlarınız, aileniz/akrabalarınızla yemek yemek veya bir şeyler içmek için evde veya dışarıda (lokanta, pastane, kafe vb. yerlerde) bir araya gelir misiniz?”,
- “Spor, sinema, konser gibi boş zaman faaliyetlerine (ücret ödeyerek) düzenli olarak katılır mısınız?”,
- “Çoğu hafta küçük bir miktar parayı kendinizi iyi hissetmek için (kendiniz içi bir şey almak/yapmak gibi) harcar mısınız?”,
- “Evde kişisel amaçlı kullanımınız için internet erişiminiz var mı? (*Cep telefonu, wireless, video oyun konsolu, dizüstü/masaüstü konsolu, dizüstü/masaüstü, bilgisayar, TV vb. aracılığıyla*)”.

şeklinde dir. Ayrıca hanelerdeki 18 yaş altı çocuk sayısı ortalama olarak ikidir. Bu hanelerde annelerin %46’sı çalışmaktadır.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
Yoksulluk Çizgisi	0.2578	0.4375
Yaş		
Yaş 36 ve altı	0.2762	0.4472
Yaş 37- 41 arası	0.2254	0.4179
Yaş 42- 49 Arası	0.2661	0.4420
Yaş 50 ve üzeri	0.2321	0.4223
Eğitim Durumu		
Okur Yazar Olmayanlar (Temel sınıf)	0.1577	0.3645
Diplomasız Okur Yazar	0.0687	0.2531
İlkokul	0.2846	0.4513
İlköğretim-ortaokul	0.1157	0.3200
Lise ve dengi okul	0.1918	0.3938
Yükseköğretim	0.1812	0.3852
Yardım Alma Durumu		
Evet	0.5630	0.4961
Hayır (Temel Sınıf)	0.4369	0.4961
Maddi Yoksunluk	0.4624	1.0975
18 Yaş Altı Çocuk Sayısı	1.6979	1.0730
Logaritmik Eşdeğer Hane Geliri	9.1478	0.7082
Çalışma Durumu	0.4665	0.4990
N	1792	

UYGULAMA

Bekar ebeveynlerin ekonomik açıdan kırılganlıklarını etkileyen etmenleri belirlemek amacıyla lojistik regresyon kullanılmıştır. Çalışmada eşdeğer hane gelirinin medyan değerinin %40'ı dikkate alınarak bağımlı değişken oluşturulmuştur. Eğer hanenin geliri, yoksulluk sınırının altında olanlara bir değeri, yoksulluk sınırının üstünde olanlara sıfır değeri verilmiştir.

İki durumlu bağımlı değişkenli modeller sosyal bilimlerde çok sık kullanılan bir yöntemdir. Logit modelde iki durumlu bağımlı kukla değiş-

kenin X değişkeni ile olan bağıntısı denklem (1) deki gibi ifade edilebilir.

$$P_i = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_1 + \beta_2 X_i)}} \quad (1)$$

Eğer $Z_i = \beta_1 + \beta_2 X_i$ olarak ifade edilirse denklem (2)'deki gibi olacaktır.

$$P_i = \frac{1}{1 + e^{-Z_i}} = \frac{e^Z}{1 + e^Z} \quad (2)$$

Denklem (2) lojistik dağılım olarak adlandırılmaktadır. Z_i , $-\infty$ dan $+\infty$ değişirken, P_i 'de 0 ile 1 arasında değişmektedir. Olasılık değerleri P_i , X ile doğrusal olmadığı için sıradan en küçük kareler yöntemi kullanılamamaktadır. Doğrusal olmama sorunu bir olayın gerçekleşme olasılığı P_i 'nin gerçekleşmeme olasılığı $1 - P_i$ 'e oranlanmasıyla

$$\frac{P_i}{1 - P_i} = \frac{1 + e^{Z_i}}{1 + e^{-Z_i}} = e^Z \quad (3)$$

(3) nolu eşitlik elde edilir. (3) nolu eşitlik fark oranı olarak ifade edilmektedir (Gujarati; 2009; Long, 1997). Ayrıca lojistik regresyonda hata terimleri arasında değişen varyans sorunu olmaktadır. Bu durum dirençli tahminciler elde edilerek çözümlenebilmektedir.

Logit modelde bağımsız değişkenlerin etkileri farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. Lojistik regresyonda değişkenlerin katsayı yorumları yerine fark oranı, logaritmali fark oranı yada marjinal etkiler şeklinde yorumlanabilmektedir. Lojistik regresyonda bağımsız değişkenler ile olasılıklar arasındaki ilişki doğrusal ve toplanabilir olmadığından katsayılar model katsayıları ile tamamen ifade edilemezler. Katsayılarının logaritmali fark oranı yada fark oranları üzerindeki etkinin olasılıklar üzerindeki etkilere dönüştürülmesi gerekmektedir (Agresti, 2007; Pampel, 2000).

Çalışmada bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkileri marjinal etkilerin yorumu üzerinden yapılacaktır. Katsayı tahminlerinin işaretleri değişkenin etkisinin yönü hakkında bilgi verirken marjinal etkiler ise etkinin büyüklüğü hakkında bilgi vermektedir (Borooah, 2002: 51). Model sonuçlarından elde edilen marjinal etki tahminleri olasılık olarak yorumlanmaktadır. Tablo 3'de model katsayı tahminleri ve marjinal etkiler verilmiştir.

Bekar annelerin yaşları incelendiğinde tüm yaş gruplarında 50 ve üzeri yaş grubundaki annelere göre ekonomik açıdan daha az savunmasız olduğu ifade edilebilir. Özellikle yaş 36'nın altında olan annelerin 50 yaş üzerindeki annelere göre %11 daha az savunmasız olduğu görülmektedir.

Nakdi- aynı olarak çocuk yardımı, sosyal yardım, diğer şahıslardan yardım yada konut yardımı alan hanelerde ekonomik kırılganlığın yardım almayan hanelere göre %46 olasılıkla daha fazla aldığı görülmektedir. Bekar ebeveynli hanelerin maddi olarak yoksunluk durumları incelendiğinde alım güçlerinin azalmasının ekonomik refahlarını azalttığı bir başka ifadeyle ekonomik olarak savunmasızlıklarını % 25 oranında arttığı ifade edilebilir.

Tablo 3 : Ekonomik Kırılganlık için Lojistik Regresyon Model Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Marjinal Etki
Yaş		
Yaş 36 ve altı	-0.7434 (0.2178)*	-0.1130*
Yaş 37- 41 arası	-0.5460 (0.2056)*	-0.0838*
Yaş 42- 49 Arası	-0.3963 (0.1778)**	-0.0629**
Eğitim Durumu		
Diplomasız Okur Yazar	-0.5414 (0.2341)**	-0.0788*
İlkokul	-0.5427 (0.1886)*	-0.0849*
İlköğretim-ortaokul	-0.9466 (0.2618)*	-0.1271*
Lise ve dengi okul	-1.2287 (0.2556)*	-0.1641*
Yükseköğretim	-1.2104 (0.3069)*	-0.1608*
Yardım Alma Durumu		
Evet	0.4663 (0.1333)*	0.0768*
Maddi Yoksunluk	0.2498 (0.0768)*	0.0419*
0- 6 Yaş Altı Çocuk Sayısı	0.1490 (0.0984)****	0.0249****
7- 14 Yaş Altı Çocuk Sayısı	0.1276 (0.0823)****	0.0214****
Logaritmik Eşdeğer Hane Geliri	-0.2656 (0.1168)**	-0.0445**
Çalışma Durumu	-0.4662 (0.1463)*	-0.0775*
Sabit	2.0327 (1.1663)***	
N = 1788 LR Chi2 (14) = 306.87		
Pseudo R ² = 0.165 Prob > Chi2 = 0.000		

NOT: * %1, ** %5, *** %10 ve **** %15 önem seviyende anlamlıdır.

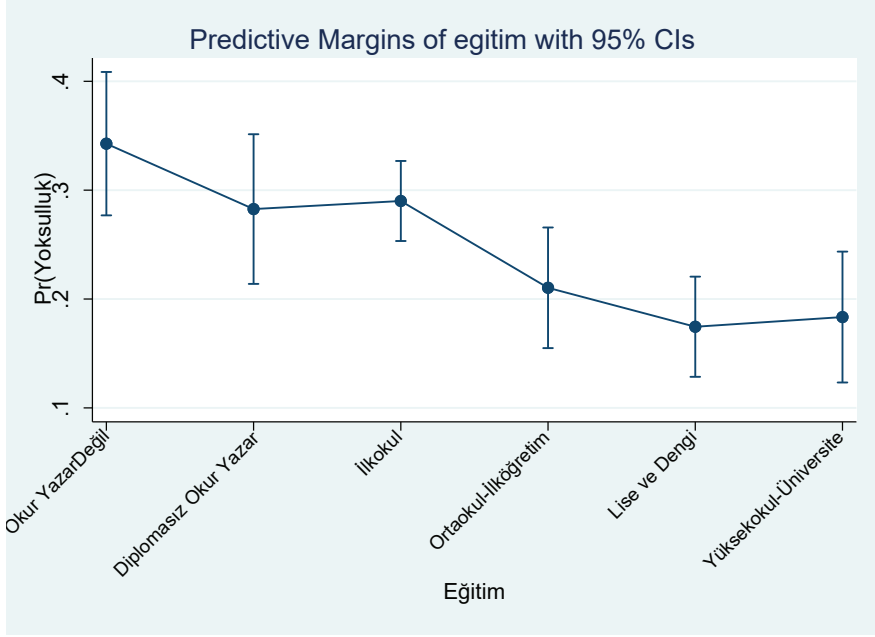
Parantez içerisindeki değerler standart hataları göstermektedir.

Temel Sınıflar: Yaşı 50 ve üzeri, Okur Yazar Olmayanlar, Yardım Almayan ve çalışmayan anneler

Bununla birlikte annelerin eğitim düzeyi arttıkça yoksulluktan kurtulup ekonomik kırılganlıklarının azaldığı Tablo 2’de yer almaktadır. Lise ve

üzeri eğitime sahip anneler ile yüksekokul ve üzeri eğitime sahip annelerin okur yazar olmayan annelere göre ekonomik olarak kırılgan olma olasılıklarının %16 daha az olduğu ifade edilebilir. Eğitim ile yoksulluk arasındaki ilişki Şekil 3’de gösterilmektedir. Şekil 3 tahmini yoksulluk olasılıklarının eğitim düzeylerine göre değişimini ifade etmektedir. Bekar annelerin eğitim düzeyleri arttıkça yoksulluk olasılıkları azalmaktadır.

Şekil 3: Yoksulluk ve Eğitim Düzeyleri Arasındaki Değişim

SONUÇ

Bu çalışmada 2013-2021 yıllarına ait “Gelir ve Yaşam Koşulları Anket Verileri” birleştirilerek tek ebeveynli bekar annelerin yer aldığı hanelerin ekonomik kırılganlıklarına etki eden faktörler incelenmiştir. Çalışmada örneklem içerisinde tek ebeveynin yer aldığı bekar annelerin bulunduğu hane sayısının az olması nedeniyle bölgesel analiz gerçekleştirilememiştir.

Tek ebeveynli haneler içerisinde bekar annelerin bulunduğu ailelerde ekonomik olarak savunmasızlık yoksulluk ile birlikte artmaktadır. İki ebeveynli ailelere göre bekar annelerin yaşadığı sosyo- ekonomik olaylara karşı mücadele ile birlikte mental olarak da yorgun olmaları bu hanelerin kırılganlık düzeylerini arttırmaktadır. Hanedeki 0-6 yaş arasındaki bakıma muhtaç çocuk sayısının artması annelerin iş yaşamında yer alma şeklini de etkilemektedir. Annelerin eğitim düzeylerinin artması daha nitelikli işlerde çalışmaları uzun dönemde ailelerin kırılganlıklarını azaltmaktadır. Bu nedenle eğitim ve öğretimin ekonomik kırılganlığı azaltmasında anahar rol oynadığı ifade edilebilir.

Hanelerde gelir getiren bireylerin sayısının artması hanehalkı gelirini arttırmakla birlikte yoksulluğu azaltmakta ve dışarıdan gelecek ekonomik şoklara karşı hanenin savunma gücünü arttırmaktadır.

Düşük ücretli işçiler için ücretleri artırmaya yönelik politikalar kısa vadede iyi sonuçlar vermektedir, ancak uzun vadede büyük ölçüde verimsiz ve yetersizdir. Önemli nokta, bekar annelerin hem ailelerini geçindirebilmeleri hem de mal varlıkları inşa edebilmeleri için yeterli maaş kazanmalarını sağlayacak politikaların olmasıdır. Bu hedeflere ulaşmak için, kadınların özellikle lise sonrası eğitim için iyi eğitim alması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- ALAN, A. (2007). *An Introduction to Categorical Data Analysis*, Second Edition, Canada, Wilwy & Sons, Inc
- BECKER, G.S. (1985). Human Capital, Effort, and the Sexual Division of Labor. *Journal of Labor Economics*, 3(1), S33–S58. <http://www.jstor.org/stable/2534997>
- BECKER, G. S., CHISWICK, B. R. (1966). Education and the Distribution of Earnings. *The American Economic Review*, 56(1/2), 358–369.
- BOROOAH, Vani K. (2002). *Logit and Probit Ordered and Multinomial Models*, Sage Publications
- DEDEOĞLU, S: (2000), Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emeği *Toplum ve Bilim Dergisi*, 86(3), 139-170.
- DEMİR, S., ÇELEBİ, Ş. (2017). Tek Ebeveynli Ailelerin Sorunları: Nitel Bir Araştırma . *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* , 7 (13) , 111-128 . DOI: 10.17828/yalovasosbil.333891
- DEUTSCH, J., GUIO, AC., POMATI, M., SILBER , J. Material Deprivation in Europe: Which Expenditures are Curtailed First?. *Soc Indic Res* 120, 723–740 (2015). <https://doi.org/10.1007/s11205-014-0618-6>
- GUJARATI, D. N, PORTER, D.C. (2009), *Basic Econometrics*, 5th Edition Boston, Mc Graw-Hill.
- GÜRLER, Ö. K., ÜÇDOĞRUK, Ş. B. (2007). Türkiye’de Cinsiyete Göre Gelir Farklılığının Araştırma Yöntemiyle Uygulanması. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* , 2 (6) , 571-589 .
- LONG, S.J. (1997). *Regression Models for Categorical and Limited Dependent Variable*, London, Sage Publications.
- MARLIER, E., ATKINSON, A. B., CANTILLON, B., NOLAN, B. (2007). *The EU and social inclusion: Facing the challenges*. Bristol: Policy Press.
- MINCER, J., (1974), *Schooling, Experience, And Earning*, National Bureau of Economic Research: United States of America.
- NIEUWENHUIS, R., MALDONADO, L. C. (2018). Single-parent families and in-work poverty. *Handbook on in-work poverty* (pp. 171-192) <https://doi.org/10.4337/9781784715632.00016>
- OECD (2016), *States of Fragility 2016 Understanding Violence*, https://www.oecd-ilibrary.org/development/states-of-fragility-2016_9789264267213-en (Erişim Tarihi, 17.02.2023)
- PAMPEL, F. C (2000). *Logistic Regression, Quantitative Applications in the Social Sciences*, Sage Publications, Inc

- PORTERFIELD, S. L. (2001). Economic Vulnerability among Rural Single-Mother Families. *American Journal of Agricultural Economics*, 83(5), 1302–1311.
- POYRAZ, F. (2022), Türkiye'nin İktisadi Ve Mali Yapısının Ekonomik Kırılganlık Göstergeleri Kapsamında İncelenmesi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi
- STACK, R.J., MEREDİTH A. (2018). The Impact of Financial Hardship on Single Parents: An Exploration of the Journey From Social Distress to Seeking Help. *J Fam Econ Issues*. 39(2), 233-242.
- SEZGİN, F.Z. (2022). Single parenting during the pandemic: Exploring the role of creative capacity, Yayınlanmış Doktora tezi,
- TURGUT, M. (2021). Türkiye'nin Maddi Yoksunluk Oranındaki Değişiminin İncelenmesi . *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi* , 2 (1) , 63-108 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ufebud/issue/60065/935847>
- TÜİK (2022), *İstatistiklerle Aile, 2021*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Statistics-on-Family-2021-45632> (Erişim Tarihi, 17.02.2023)
- TÜİK (2022), *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2021-45581> (erişim 27.01.2023)
- TÜRKİYE AİLE YAPISI ARAŞTIRMASI (2018), <https://www.aile.gov.tr/athgm/yayin-kaynak/arastirmalar/> (erişim 27.01.2023)

Bölüm 14

BİNGÖL İLİNDE TARIM VE HAYVANCILIK FAALİYETLERİ

Mehmet Emin YAKUT¹

¹ Dr.Öğretim Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü,
Bingöl, meyakut@bingol.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-2745-7110

Giriş

Beslenme insanoğlunun temel ihtiyaçlarının başında gelir. Besin maddeleri de tarımsal ve hayvansal kaynaklardan sağlanmaktadır (Doğanay, 1998: 229). Bu nedenle bu ihtiyacın karşılandığı doğal kaynakların önemi tarihte hiç azalmamıştır. Tarımla birlikte yerleşik hayata geçen insanlık üretimin artması ve çeşitlenmesiyle birlikte daha iyi beslenmiş ve nüfusu hızla artmıştır. Özellikle günümüzde dünya nüfusunun hızla arttığı bir zamanda sağlıklı ve temiz gıdaya erişim daha da önemli hale gelmiştir. Bu bağlamda tarım toprakları en önemli kaynak olarak görülmektedir. Malesef, son yıllarda toprağın amacı dışında kullanılması nedeniyle tarım alanları daralmaktadır (Doğan, 2011: 141). Dolayısıyla mevcut doğal kaynakların tespiti ve amacına uygun şekilde kullanımının bilimsel verilerle ortaya konması gerekmektedir.

Konunun önemi bir başka açıdan artan nüfusla ilgilidir. Dünya nüfusu son yüzyılda neredeyse 4 kat artarak 8 milyara ulaşmıştır. Türkiye’de de nüfus 6 kat artarak 85 milyona ulaşmıştır (TÜİK, 2022). Ancak aynı dönemde tarım arazileri yanlış arazi kullanımı nedeniyle azalmıştır (Bayar, 2018: 189). Bu nedenle hızla artan nüfusun gıda ihtiyacının karşılanması ve nesillerin sağlıklı ve dengeli beslenmesi için ciddi bir planlama yapmak zorunluluğu bulunmaktadır. Nüfus artış hızı gıda üretim hızından daha fazla olduğundan kişi başına düşen gıda miktarı azalmaktadır. Birleşmiş Milletler verilerine göre son 11 yılda 1 milyar artan dünya nüfusu 2022 yılı itibarıyla 8 milyara ulaşmıştır. Dünya nüfusunun 15 yıl sonra 9 milyar olacağı ön görülmektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) verilerine göre dünya gayrisafi hasılanın % 3,2’sini tarım sektörü oluşturmaktadır. Bunun da % 37’sini hayvancılık sektörü oluşturmaktadır (Tigem, 2019: 3). Türkiye’de iktisaden faal nüfusun yaklaşık % 20’si tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Ancak tarımın GSYİH içindeki payı % 6 seviyesindedir (Ağazade ve Eştürk, 2019: 243).

Gelecekte gıda ile ilgili sorunların yaşanmaması ve sürdürülebilir kalkınma için bölge planlama esaslarına göre arazi kullanımı yapmak büyük önem taşımaktadır. Bingöl İli de tarım alanlarının kısıtlı ancak mera alanlarının geniş yer tuttuğu bir ildir. Bu kapsamda tarım arazilerinin hassasiyetle korunması gerekirken mera arazilerinden de optimal düzeyde yararlanmak gerekmektedir. Bununla birlikte ilin tarım ve hayvancılık potansiyelinin ortaya konması planlama yapmak açısından önemlidir. Bingöl, yüksek hayvancılık, ormancılık ve tarım potansiyeline sahiptir. Ancak, bu potansiyel tam anlamıyla değerlendirilememekte, hatta son yıllarda yanlış arazi uygulamaları nedeniyle kısmen gerileme görülmektedir.

Türkiye’de il düzeyinde ziraat coğrafyası (tarım ve hayvancılık) alanındaki bilimsel çalışmalar birkaç il ile sınırlı kalmıştır. Bu tür çalışma-

ların 81 il düzeyinde yapılması önemlidir. Bingöl ili de hâkim ekonomik faaliyetin tarım ve hayvancılık olduğu illerden biridir. Bu konuda sınırlı çalışmalar yapılmışa da tarım ve hayvancılık faaliyetlerini bir bütün olarak ve kapsamlı bir biçimde inceleyen çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. İlin tarım ve hayvancılık potansiyeli değerlendirildiğinde hem il hem de ülke ekonomisine önemli katkılarda bulunacağı açıktır. Bu sayede ilde yoğun şekilde yaşanan il dışına göç olgusunun yavaşlayacağı hatta duracağı öngörülmektedir.

Bingöl ili Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Fırat Bölümünde yer almaktadır. Kuzeyinde Erzincan ve Erzurum, güneyinde Diyarbakır, doğusunda Muş, batısında Elazığ ve Tunceli illeriyle komşudur (Şekil 1). İl genelinde dağlık sahalara geniş yer tutmaktadır. Dağlık kütleler arasında fay hatları uzanmaktadır. İldeki akarsu ağı bu fay hatlarına yerleşmiştir. Fırat'ın kollarından Murat Nehri ile Peri Çayı ve Göynük Çayı en önemli akarsulardır. Bingöl ilinde Doğu Anadolu karasal iklim özellikleri görülmektedir (Avcı vd., 2018: 11-13). Bingöl ilinde bitki örtüsü olarak çayır alanlar daha çok yer kaplamaktadır. Daha sonra çalılık ve orman örtüsü sıralanmaktadır. İl topraklarının % 42'si (350.000 ha.) mera alanlarından oluşmaktadır. Dolayısıyla hayvancılık potansiyeli oldukça yüksektir. Buna karşın tarım toprakları ilin % 17'sine (141.000 ha.) karşılık gelmektedir. Ormanların kapladığı alan % 32 (264.000 ha.)'dir (Bingöl İl Tarım Md., 2020). Buna göre ekonomi açısından ilin hayvancılık ve ormancılık potansiyeli ön planda görülmektedir (Esen, 2016: 178).

Bingöl ili bugün olduğu gibi geçmişte de tarımsal faaliyetlerin hâkim olduğu bir yerleşme sahasıydı. 1550 tarihli Çapakçur Kanunnamesi'ne göre buğday, arpa ve darı gibi tahıl ürünlerinin yanında yonca gibi yem bitkileri ve kavun, karpuz ve ceviz gibi meyvelerden vergi alınmaktaydı. Çapakçur günümüzde Bingöl merkez ilçeye karşılık gelmektedir. O dönemde 88 köyü olan Çapakçur'un günümüzde de 88 köyü bulunmaktadır (Erpolat, 2006: 106-107). 1892 tarihli Bitlis Vilayet Salnamesine göre Genç Sancağında buğday, arpa, nohut, mercimek, fasulye, kavun, karpuz, üzüm, kayısı ve ceviz gibi tarımsal ürünler yetiştirilmektedir (Koçak, 2013:340). Şemsettin Sami Genç kazasında arazinin dağlık olduğunu ve güzel meralara sahip olduğunu bu nedenle başlıca geçim kaynağının hayvancılık olduğunu ifade etmiştir. O dönemde keçi sayısının koyun sayısından fazla olması dikkat çekicidir. Bununla birlikte çeşitli tahıl, sebze ve meyvelerin yetiştirildiğini hatta bunların bir kısmının Şam, Halep, Urfa ve Diyarbakır gibi vilayetlere ihraç edildiğini belirtmektedir. İhraç edilen mallar arasında hayvan varlığının da önemli yer tuttuğu ifade edilmiştir (Sami, 1896: 3894-95).

Şekil 1. Bingöl İlinin Lokasyon Haritası

Bu çalışmada Bingöl ilinin doğal ortam özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Birer beşerî faaliyet olan tarım ve hayvancılık faaliyetleri doğal kaynaklar tarafından şekillenmektedir. Bununla birlikte ilin mevcut tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile nüfus yapısı arasında önemli ilişkiler söz konusudur. Yukarıda ifade edildiği gibi Bingöl’de hayvancılık potansiyeli yüksek düzeydedir. Ancak son yıllarda il dışına gerçekleşen yoğun göç nedeniyle bu faaliyet beklentileri karşılayamamaktadır. Başta Bingöl Ovası olmak üzere ildeki sınırlı tarım alanlarında çeşitli tarımsal ürünler yetiştirilmektedir. Bu toprakların yaklaşık yarısı çeşitli şekillerde sulanmaktadır. Dolayısıyla Bingöl ili yüksek hayvancılık ve daha sonra tarım potansiyeline sahiptir.

Bingöl ilinin kuzey-güney ve doğu-batı yol güzergahı üzerinde yer alması, kirlilik ve bozulma düzeyinin düşük olması ve ekolojik tarıma uygun olması, geniş mera alanlarına ve zengin flora sahalarına sahip olmasından hayvancılık ve arıcılık faaliyetleri bakımından yüksek potansiyele sahip olması, baraj ve göletlerde su ürünleri üretiminin giderek artması, et ve süt kurumunun ilde bulunması, hayvancılık ile ilgili kooperatif ve çiftlik sayısının giderek artması, bodur meyve bahçe sayısında gözle görülür ilerleme ve elma ve ceviz başta olmak üzere meyvecilik potansiyelinin yüksek olması ve son olarak termal su kaynağının seracılık faaliyetlerine kullanılması Bingöl ilinin tarım ve hayvancılık alanında güçlü yönlerini göstermektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022).

1. Amaç ve Yöntem

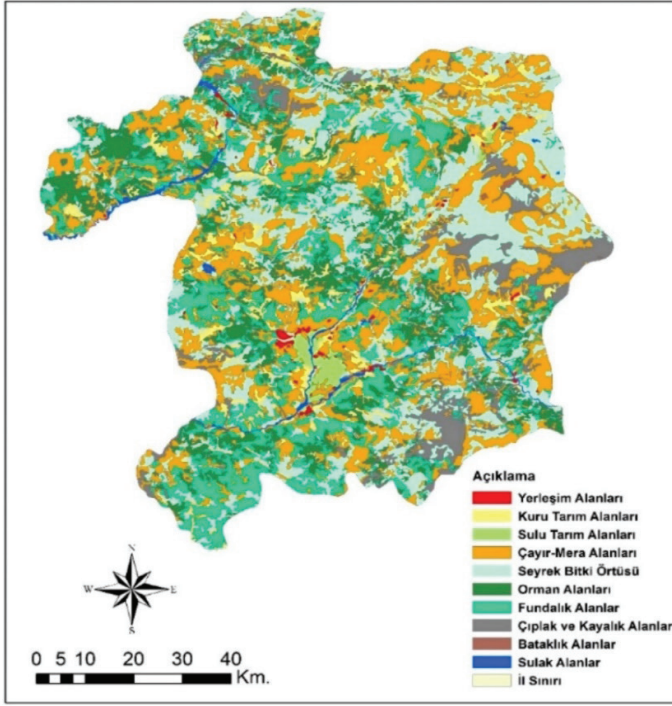
Bingöl ili doğal ortam özellikleri bakımından tarım ve hayvancılık faaliyetlerine imkân sunmaktadır. İl topraklarının yarısına yakını mera sahalardan oluşmaktadır. Günümüzde gıda güvencesi önemli bir konu haline gelmiştir. İnsan beslenmesinde bitkisel ve hayvansal ürünler hayati öneme sahiptir. Bingöl ile ilgili çalışmalar sınırlı olup dağınık haldedir. Çalışmamızda tarım ve hayvancılık faaliyetleri bir bütün halinde ele alınmıştır. Bu çalışmada Bingöl ilinin tarım ve hayvancılık faaliyetlerindeki mevcut durum ve yüksek potansiyel tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veri ve sonuçların tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin daha ileri bir seviyeye taşınmasına yardımcı olunması amaçlanmıştır.

Bingöl tarım ve hayvancılığı konusunda mevcut literatür taranmış ve kaynaklar gözden geçirilmiştir. Bununla birlikte Bingöl il Tarım ve Orman Müdürlüğü, DİE ve TÜİK verileri elde edilmiş ve veriler gerekli tablo ve grafiklere aktarılmıştır. Bitkisel ve Hayvansal üretimle ilgili veriler 1970 yılından 2020 yılına kadar 10'ar yıllık dönemlerdeki verilerle karşılaştırılmıştır. Konu ile ilgili çeşitli haritalar çizilmiş ve yorumlanmıştır. Elde edilen bilgi ve veriler coğrafi bakış açısıyla yorumlanarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

2. Bingöl İlinde Genel Arazi Kullanımı

Bingöl ilinin CORİNE programına göre arazi kullanım durumu incelenmiş ve 2018 yılında 22 adet üçüncü düzey arazi kullanım sınıfı tespit edilmiştir. Bu sınıflar içinde en fazla dağılışı gösteren arazi kullanım sınıfı %26,82 oranıyla doğal çayırlardır. Bu alana %2,18 oranındaki meralar (175,4 km²) eklendiğinde il arazisinin %29'unun doğal çayırlarla kaplı olduğu görülmektedir (Tablo 1 ve Şekil 2). Heterojen tarım alanları da dahil edildiğinde oran %40 seviyesine gelmektedir. Zira, heterojen tarım alanları daha çok hayvansal üretimi destekleyen alanlardır (Esen, 2017a: 167). Bingöl ilinde doğal çayırlardan sonra en fazla yayılışı gösteren sahalar bitki değişim alanları (%19,56) ve seyrek bitkili alanlardır (%18,37). Daha sonra geniş yapraklı ormanlar (%11,99) yer kaplamaktadır.

BİNGÖL İLİ ARAZI KULLANIM HARİTASI

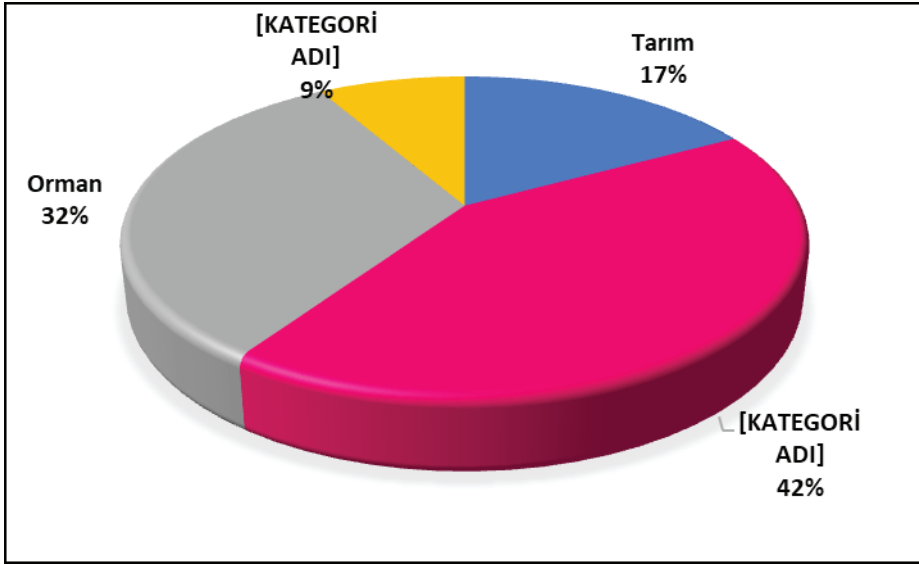
Şekil 2. Bingöl İlinin CORINE Sistemine Göre Arazi Kullanım Haritası (2018)

İlde yapay yüzeyler 44 km² alan kaplamaktadır. Yapay yüzeyler içinde yerleşim alanları 29,9 km² ile ilk sıradadır. Daha sonra endüstriyel ve ticari birimleri (5,7 km²) ve inşaat sahaları (4,7 km²) yer kaplamaktadır. Son yıllarda inşaat ve konut faaliyetlerinin artmasına bağlı olarak Bingöl ilinde yerleşme alanlarında artış gözlenmektedir. Endüstriyel ve ticari faaliyet gösteren sahalarda 2012 yılına göre neredeyse iki katına varan gelişme görülmektedir. 2012 yılında 3 km² olan endüstriyel ve ticari alanlar 2018 yılında 5,7 km²'ye yükselmiştir.

Tablo 1. Bingöl İlinin 2018 Yılına Ait Corine Arazi Kullanımı Sınıfları

CORİNE ARAZİ KODLARI VE SINIFLARI			YIL	
			2018	
1.Düzye	2.Düzye	3.Düzye	Km ²	%
Yapay Yüzeyler	1.1.Yerleşim Alanları	1.1.1.Devamlı Şehir Yapısı	6,2	0,07
		1.1.2.Devamlı Olmayan Şehir Yapısı	23,7	0,29
	1.2.Endüstriyel, Ticari ve Taşıma Birimleri	1.2.1.Endüstriyel ve Ticari Birimler	5,7	0,07
		1.2.4.Havaalanı	1,2	0,01
	1.3.Maden, Boşaltım ve İnşaat	1.3.1.Maden Ocakları	2,5	0,03
		1.3.3.İnşaat Sahaları	4,7	0,05
Tarım Alanları	2.1.Tarıma Uygun Alanlar	2.1.1.Sulanmayan Ekilebilir Alanlar	29,3	0,36
		2.1.2.Sulu Tarım Alanları	86,0	1,07
	2.3.Meralar	2.3.1.Meralar	175,4	2,18
	2.4.Heterojen Tarım Alanları	2.4.2.Karışık Tarım Alanları	412,8	5,14
		2.4.3.Doğal Bitki Örtüsüyle Birlikte Bulunan Tarım Alanları	453,2	5,65
Ormanlık Alanlar	3.1.Ormanlar	3.1.1.Geniş Yapraklı Ormanlar	961,4	11,99
		3.1.2.İğne Yapraklı Ormanlar	1,0	0,01
		3.1.3.Karışık Ormanlar	69,5	0,86
	3.2.Maki ve Otsu Bitkiler	3.2.1.Doğal Çayırlar	2149,8	26,82
		3.2.4.Bitki Değişim Alanları	1567,9	19,56
	3.3.Bitki Olmayan veya Az Bitkili Açık Alanlar	3.3.1.Sahiller, Kumsallar ve Kum Düzlükleri	13,6	0,16
		3.3.2.Çıplak Kayalık Alanlar	500,7	6,24
		3.3.3.Seyrek Bitkili Alanlar	1472,9	18,37
Sulak Alanlar	4.1.Anakarada Sulak Alanlar	4.1.1.Karasal Bataklıklar	8,0	0,09
Su Kütlesi	5.1.Karasal Sular	5.1.1.Su Yolları	40,0	0,49
		5.1.2.Su Kütlesi	30,1	0,37
TOPLAM			8015,6	100

Bingöl İl Tarım ve Orman Müdürlüğü verilerine göre il toplam arazisinin %42'si mera alanlarından oluşmaktadır. Kullanım bakımından ikinci sırada %32 oranıyla orman sahaları mevcuttur. İl topraklarının sadece %17'si tarım faaliyetlerine uygundur (Grafik1 ve Tablo 2). Bu arazinin %83'ü Bingöl Ovasında (113.000 da.) yer almaktadır. Daha sonra 35.000 da. İle Karlıova Ovası sıralanmaktadır. Bingöl Ovası 2016 yılında Tarımsal Sit Alanı ilan edilerek korumaya alınmıştır. Bingöl Ovasındaki tarım alanları yerleşme alanı riskiyle karşı karşıya kaldığından yerinde bir karar olmuştur.

Grafik 1. Bingöl İlinde Genel Arazi Kullanımı (2022)

Kaynak: Bingöl İl Tarım ve Orman Müdürlüğü

İlde orman alanları da geniş yer tutmaktadır. Ormanlık alanların bir kısmı fundalık ve seyrek bitki örtüsüyle kaplıdır (Şekil 2). Orman örtüsü kuru orman niteliğinde olup meşe ağırlıklıdır. Meşe ağaçlarından kışlık yakacak ve dal ve yapraklarından küçükbaş hayvanlar yararlanmaktadır. Orman alanlarında çeşitli nedenlerle tahribat meydana gelmiştir.

Tablo 2. Bingöl İlinde Genel Arazi Kullanımı (2022)

Arazi Grubu	Arazi Miktarı (ha)	Oran (%)
Tarım Arazisi	141.129	17,1
Mera Arazisi	350.234	42,44
Orman Arazisi	264.934	32,1
Yerleşme Arazisi	5.559	0,67
Tarıma Uygun Olmayan Diğer Araziler	63.444	7,69
TOPLAM	825.300	100

Kaynak: Bingöl İl Tarım ve Orman Müdürlüğü

3. Bingöl İlinde Tarım Faaliyetleri

Bingöl ilinde iklim, toprak ve doğal şartların etkisiyle tarım ve hayvancılık faaliyetleri geçmişten günümüze temel kaynaklarının başında gelmiştir. Bugün ilde kırsal nüfus oranı %34 civarındadır. Bu oran tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle geçimini sağlayan önemli bir nüfus kitlesinin olduğunu göstermektedir. İl toprakları tarımsal açıdan sekiz gruba ayrılmaktadır. Bu arazilerin %65'i VII. sınıf tarım arazilerinden oluşmaktadır. Birinci, ikinci ve üçüncü sınıf araziler sulama kapsamına alınarak, drenaj sistemleri oluşturulup modern işleme yöntemleriyle Bingöl ilinin bitkisel üretim kapasitesi çok daha iyi konumlara gelebilir. Bu şekilde Bingöl ilinde kırdan kente ve il dışı göçlerin önüne kısmen geçme imkanı bulunmaktadır.

Bingöl il topraklarının % 17'si tarım faaliyetlerinde değerlendirilmektedir. Tarım sahaları içerisinde Bingöl Ovası ilk sırada yer alır. Daha sonra Karlıova, Solhan, Sancak ve Yedisu ovaları sıralanmaktadır. Bingöl ilinde tarımsal faaliyetleri tarla tarımı, bahçe tarımı ve sebzeçilik olarak 3 grupta sınıflandırabiliriz. Tablo 3 incelendiğinde Bingöl ilinde yem bitkileri, tahıl ve meyve üretiminin ön planda olduğu görülmektedir. 2021 yılı itibariyle en fazla üretim 301.576 ton ile yonca ve 64.930 ton ile mısır (slaj) bitkileri olduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla Bingöl ilindeki tarım faaliyetlerinin de hayvancılığa yönelik olduğu söylenebilir. İkinci grup olarak tahıl grubu ürünleri buğday ve arpa sıralanmaktadır. Meyvecilik bakımından Elma, karpuz, ceviz ve armut üretilmektedir. Sebze grubunda en fazla üretim domates, salatalık ve biber öne çıkmaktadır.

Tablo 3. Bingöl İlinde Tarımsal Ürünler (2022).

Ürün Çeşidi	Üretim Miktarı (Ton)				
	2005	2010	2015	2020	2021
Buğday	29.501	30.510	35.478	13.984	11.062
Arpa	4.581	2.748	2.448	9.851	7.050
Mısır	286	1.541	6	639	503
Darı	30	28	10	5	4
Fasulye (K.)	1.999	1.012	1.111	473	424
Nohut	343	236	298	216	204
Ayçiçeği	37	132	119	106	17
Çeltik	373	77	170	28	-
Patates	4.150	6.095	1.192	503	345
Şeker Pancarı	14.299	14.181	354	-	-
Fiğ	-	19.976	835	10.014	8.171
Yonca	7.900	200.509	251.725	310.252	301.576
Korunga	3.306	1.758	2.654	3.911	3.977
Mısır (Slaj)	351	6.579	11.829	53.882	64.930
Karpuz	17.422	16.518	7.931	6.141	6.286
Domates	4.056	6.644	8.968	8.621	8.684
Salatalık	942	1.854	2.315	2.775	2.763
Fasulye (T.)	1.256	1.527	1.274	1.071	904
Biber	2.521	1.891	2.064	2.286	2.366
Elma	2.831	11.111	11.810	9.022	7.876
Armut	745	973	1.358	1.241	1.078
Ceviz	241	1.602	1.773	1.521	1.542
Kayısı	487	495	338	318	319
Kiraz	275	802	629	266	279
Vişne	201	251	283	152	157
Erik	284	464	541	396	401
Çilek	-	-	220	252	263
Dut	225	445	308	231	279

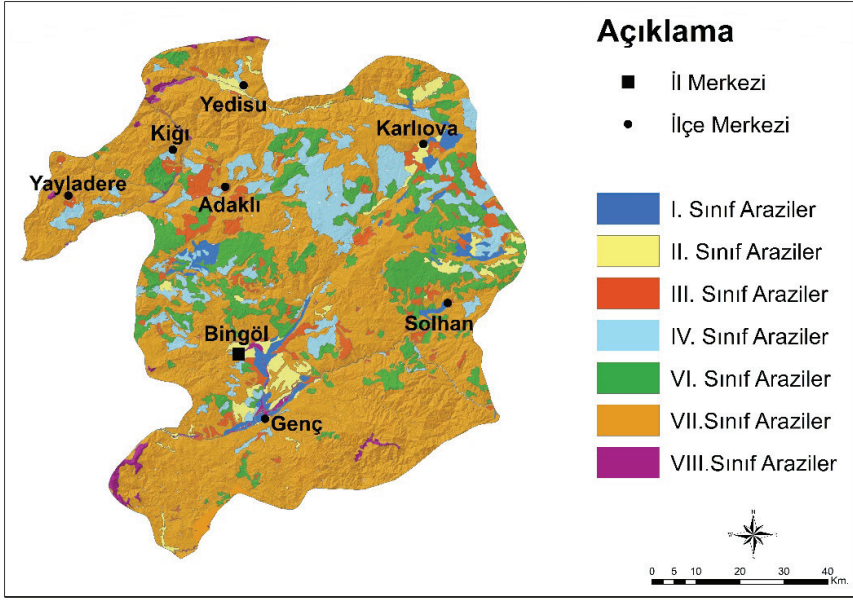
Kaynak: Bingöl İl Tarım Orman ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2022.

2005 yılı tarımsal ürünler üretimi incelendiğinde ise sıralamanın buğday, karpuz ve şekerpancarı şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Ancak aradan geçen sürede adı geçen ürünlerin üretimi sürekli azalmıştır. 2021 yılına gelindiğinde şekerpancarı üretimi tamamen bitmiştir. Buğday ve karpuz üretimi ise 2/3 oranında azalmıştır. Bu ürünlerin yerine yonca ve slajlık mısır ekilmeye başlanmıştır. Yonca üretimi 7.900 tondan 301.576 tona, fiğ üretimi yokken 8.171 tona, slajlık mısır da 351 tondan 64.930 tona yükselmiştir.

Bingöl bitkisel üretim faaliyetlerinin yapıldığı tarım arazilerine sahip olmakla beraber il topraklarına oranla az olduğu görülmektedir. Bununla birlikte il ölçeğinde yeterli bitkisel üretim potansiyeli bulunmaktadır. Bingöl, Karlıova, Solhan ve Sancak ovaları ilin belli başlı bitkisel üretim alanlarıdır. Yedisu ilçesinde Perisuyu Vadisinde çeşitli tarımsal ürünler üretilmektedir. İlin arazi kullanım kabiliyet sınıfları haritaları incelendiğinde il topraklarının büyük çoğunluğunun tarım faaliyetlerine uygun olmadığı görülmektedir. I. sınıf tarım arazileri il topraklarının %2'sini oluşturmaktadır. Tarımsal üretim I. II. ve III. sınıf arazilerde yapılmaktadır. Bu araziler il topraklarının % 9,5'ine karşılık gelmektedir. Tarımsal faaliyetlere sınırlı ölçüde imkan veren IV. sınıf arazilerle birlikte bu oran yaklaşık iki katına

yükselmektedir. Verimlilik sınıflarından ilk dördü tarıma elverişli iken, diğer dört sınıf tarım dışı kullanımdadır (Hayli, 2002a: 7). Bingöl, Karlıova ve Solhan ovaları ile Yedisu Havzası'ndaki alüvyal araziler tarım için uygun alanlardır (Şekil 3).

Bingöl ilinde bitkisel üretim tahıl, meyve, sebze ve yem bitkileri olarak sıralanmaktadır. Sulama imkanlarının olduğu arazilerde daha önce şekerpancarı yetiştirilirken günümüzde slajlık mısır ve yem bitkileri yetiştirilmektedir. Sulanmayan kesimlerde ise buğday ve arpa gibi tahıllar yetiştirilmektedir. Az miktarda çeltik ve darı da sayılabilir. Sütüş entegre süt tesisinin faaliyete geçmesiyle Bingöl ovasında slajlık mısır üretiminde artışlar görülmektedir.

Şekil 3. Bingöl İli Arazi Kabiliyet Kullanımı Haritası

Bingöl ilinde bitkisel üretim kapasitesinin yeterince değerlendirilmediği görülmektedir. Bingöl'de yapımı tamamlanan barajlardan sulama kanallarının faaliyete geçmesi bitkisel üretimi olumlu yönde etkileyecektir. Sulanan arazilerin artması hem üretim miktarını hem de ürün çeşitliliğini arttıracaktır. Bununla birlikte tarım alanlarının yerleşme ve sanayi alanlarına tahsis edilmemesi önem taşımaktadır. Bingöl şehrinin Bingöl Ovasına doğru yatay gelişiminin önüne geçilmesi gerekmektedir. Aksi halde tarım alanlarında kayıplar söz konusu olması muhtemel görülmektedir.

İl tarım topraklarının %52'si sulanmaktadır. Dolayısıyla ildeki tarım arazilerinin yarısı sulama imkanlarına kavuşmamıştır. Sulama DSI, İl Özel İdaresi, Köyler Hizmet Götürme Birliği ve halk tarafından yapılmaktadır. Sulanan tarım alanlarının %38,74'ü halk tarafından gerçekleştirilmektedir. %27,74'ü İl Özel İdaresi tarafından, %20,41'i Köylere Hizmet Götürme Birliği ve DAP tarafından, %13,11'i ise DSI tarafından gerçekleştirilmektedir. İlde toplam 71 km. basınçlı sulama sistemi, 308 km. açık kanal-kanalet sistemi, 2 baraj ve 8 gölet bulunmaktadır (Bingöl İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2020). Tarım toprakları Gayt ve Gülbahar barajları ile ildeki 8 adet göletle sulanmaktadır. (il Çed, 2021). Bingöl'de 1 adet zirai ilaç bayii, 5 adet gübre satış yeri, 1 adet tohum satış yeri ve 9 adet tarım alet-makine satış yeri olmak üzere toplam 16 tarımla ilgili satış yeri bulunmaktadır. Bu işletmelerin 11'i merkez ilçede bulunmaktadır. Genç ilçesinde 3 (2 adet gübre satış, 1 adet tarım alet-makine satış), Solhan ilçesinde 2 adet (tarım alet-makine satış) işletme bulunmaktadır (Bingöl İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2020).

Bingöl ilinde 2021 yılı itibarıyla 13 adet biçerdöver, 1282 adet traktör ve çeşitli tarım aletleri bulunmaktadır. Biçerdöverlerin tamamı Karlıova ilçesinde bulunurken, traktörlerin 715'i merkez ilçede, 173'ü Yedisu ilçesinde, 97 adet Solhan ilçesinde, 90'ar adet Adaklı ve Genç ilçesinde, 64 adet Karlıova ilçesinde, 38 adet Kiğı ilçesinde ve 15 adet Yayladere ilçesinde bulunmaktadır (TÜİK, 2021).

Bingöl ilinde Tarımı Destekleyen Kuruluşlar Bingöl Ziraat Odası, Bingöl İli Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği, Bingöl İli Damızlık Koyun ve Keçi Yetiştiricileri Birliği ve Bingöl İli Arı Yetiştiricileri Birliği'dir. Görüldüğü üzere Bingöl ilinde hayvancılık ile ilgili çiftçi örgütleri ön planda bulunmaktadır. Bingöl Ziraat Odasının 6.120, Bingöl İli Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği'nin 496, Bingöl İli Damızlık Koyun ve Keçi Yetiştiricileri Birliği'nin 2.149 ve Bingöl İli Arı Yetiştiricileri Birliği'nin 1.104 aktif üyesi bulunmaktadır. Bingöl ilinde çiftçi örgütlerinin 9.869 aktif ve 9.364 pasif olmak üzere toplam 19.233 üyesi bulunmaktadır. Bingöl ilinde toplam nüfusun %37,87'si tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. Tarım ve hayvancılıkla geçinen nüfusun %60'ı büyükbaş hayvancılık, %19'u bitkisel üretim, %16'sı ise küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinden geçimini sağlamaktadır. Arıcılıkla geçimini sağlayanların oranı %3 civarındadır. Geriye kalan az sayıdaki nüfus, kanatlı hayvan, su ürünleri ve ipek böcekçiliğinden geçimini sağlamaktadır. Buna göre tarım ve hayvancılıkla geçinen nüfusun %80'i geçimini çeşitli hayvancılık faaliyetlerinden sağlamaktadır. Bingöl ilinde 12.860 büyükbaş hayvan, 4.065 bitkisel üretim, 3.517 küçükbaş hayvan ve 715 arıcılık işletmesi bulunmaktadır (Bingöl İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2020).

2.1. Tarla Tarımı

İldeki toplam tarım alanlarının % 66'sında (93.129 ha.) tarla tarımı yapılmaktadır. Tarım alanlarının % 13,74'ü (19.404 ha.) nadasa bırakılmaktadır (Bingöl İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2020). Bingöl ilinde tarla tarımı başlığı altında tahıllar, yem bitkileri, baklagiller ve sanayi bitkileri listelenmektedir. Tahıl başlığı altında buğday, arpa, mısır (dane), darı ve çeltik, yem bitkilerinden yonca, mısır (slaj), fiğ ve korunga, baklagillerden kuru fasulye ve nohut, sanayi bitkilerinde patates ve ayçiçeği üretimi yapılmaktadır. İlde sınırlı tarım alanlarında en fazla yem bitkilerinden yonca, mısır (slaj) ve fiğ; tahıllardan buğday ve arpa yetiştirilmektedir (Foto 1). Az miktarda nohut, fasulye ve patates sayılabilir.

Foto 1: Bingöl İlinde Bitkisel Üretimin En Fazla Gerçekleştirildiği Bingöl Ovası ve SÜTAŞ Tesisleri

2.1.1. Tahıllar

Tahıllar, diğer bir ifadeyle hububat başta insan olmakla birlikte hayvanların da temel besin maddeleridir. Tahıl ekim alanları sıcaklık şartları tarafından belirlenmektedir. Geniş iklim bölgelerinde yetişme imkanı bulunan tahılların yetişme devresinde çok su ister ve don olmamalıdır. (Balcı Akova, 2021: 254). Tahıllardan ekmek, un, makarna, bulgur, şehriye, nişasta, bisküvi ve çeşitli tatlılar gibi besinler elde edilmektedir (Doğanay ve Coşkun, 2020: 101). Ekmek temel besin maddesi olarak daha fazla dikkat çekmektedir. Dolayısıyla insanların tahıllara olan ihtiyacı çok çeşitlidir. Buna bağlı olarak tahıl ekim alanları sürekli artmaktadır.

Buğday: Buğday, mısır ve pirinç ile birlikte dünyada en fazla üretilen üç tahıldan biridir. Bitkisel besin değerinin yüksek olması ve çeşitli şekillerde besin olarak kullanma durumu buğdayı diğer tahıllara göre ayrı bir yere konumlandırmaktadır. Dünyanın en fazla buğday ihraç eden ülkelerinden Rusya ve Ukrayna arasında 2022 yılında meydana gelen savaş ortamı nedeniyle milyonlarca ton buğdayın naklinde sorunlar yaşanmış ve tahıl krizi meydana gelmiştir. Yaşanan bu olaydan sonra buğday başta olmak üzere tahılın önemi daha da artmıştır. Her ülke tarımsal üretim potansiyelini gözden geçirmiş ve bazı ülkeler ihracat kısıtlamasına gitmiştir. Türkiye’de de son yıllarda nüfus seyrelmesine uğrayan kırsal alanların yeniden değerlendirilmesi, buğday başta olmak üzere bitkisel ürün üretiminin desteklenmesi gündeme gelmiştir.

Bu bağlamda Bingöl ilinde geçmişte buğday ekimi yapılan ancak günümüzde çeşitli nedenlerle nadasa bırakılan sahalara tekrar aktif üretime geçmesi hem il hem de ülke tarımı açısından büyük önem arz etmektedir. Bingöl ilinde en fazla yetiştirilen tahıl buğdaydır. Buğday üretiminde Bingöl merkez ilçe 4755 tonla ilk sırada yer almaktadır. Daha sonra Genç (2525 ton) ve Solhan (2092 ton) ilçeleri sıralanmaktadır. En az üretim 17 ton ile Yayladere ilçesinde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021).

Arpa: Arpa daha çok hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda bira sanayisinin ham maddesidir. Dolayısıyla arpa daha çok bu iki amaçla üretilmektedir. Ancak şehriye olarak besin maddesi tüketilmektedir (Doğanay ve Coşkun, 2020: 154). Buğdaya göre soğuğa daha dayanıklı olduğundan yüksek enlemlerde ve yükselti kademelerinde yetiştirme ortamı bulmaktadır. Tahıllar içinde yetiştirme devresinin en kısa olduğu bitki arpadır. Tahıl üretiminde dördüncü sıradadır (Tümertekin ve Özgüç, 2007: 139). Bingöl’de buğdaydan sonra arpa 7.050 ton ile tahıl üretiminde ikinci sırada yer almaktadır. Bingöl ilinde arpanın % 85’i merkez ilçesinde üretilmektedir. Yayladere ilçesinde 2021 yılında arpa üretimi yapılmamıştır. Arpa, buğday ile birlikte Bingöl ilinde havza bazlı ürün yetiştirme kapsamında desteklenmektedir.

Mısır (Dane): Geçmişte Amerika’ya has bir ürün iken günümüzde Asya ve Avrupa’daki birçok ülkede mısır tarımı yapılmaktadır. Beslenme alışkanlıkları gitgide değişmeye ve küresel bir özellik kazanmaya başlamıştır. Bununla birlikte hayvan yeminden yağa, undan nişasta üretimine kadar çeşitli üretimleri mevcuttur (Tümertekin ve Özgüç, 2007: 137). Bingöl’de 2021 yılında üretilen 503 ton mısırın tamamı merkez ilçede üretilmiştir. Diğer ilçelerde üretim yapılmamıştır.

Darı: Darının büyük bölümü besin maddesi olarak kullanılırken az kısmı kuş yemi olarak kullanılmaktadır. Diğer tahıllara göre ekiliş sahası daha dardır. En fazla Hindistan, Çin, Arjantin ve Nijerya’da üretilmektedir. Ayrıca Boza içeceği yapımında da kullanılmaktadır (Doğanay ve Coşkun,

2020: 257). Bingöl’de 2021 yılında üretilen 4 ton darının tamamı merkez ilçede üretilmiştir. Diğer ilçelerde üretim yapılmamıştır.

Çeltik: Kabuğundan ayrılmamış pirince çeltik adı verilmektedir. Dünyada en fazla üretilen üç tahıldan biri olan çeltik özellikle güney, güneydoğu ve Uzakdoğu Asya toplumlarının temel besin maddesidir. Bitkisel protein oranı %7-8 ile buğdaydan daha düşüktür. Ancak nişasta oranı buğdayla aynı derecede yüksektir. Pirinç daha çok haşlanmış olarak tüketilirken, un ve nişasta olarak insan beslenmesinde; kepek olarak hayvancılıkta tüketilmektedir (Doğanay ve Coşkun, 2020: 127-128). Bingöl ilinde yakın zamana kadar belli bir oranda çeltik tarımı yapılırken 2021 yılında çeltik üretimi yapılmamıştır. 2005 yılında üretilen 373 ton çeltiğin tamamı merkez ilçede üretilmiştir.

2.1.2. Sanayi Bitkileri

1892 tarihli Bitlis ve 1900 tarihli Erzurum vilayet salnamelerinde Çapakçur (Bingöl) ve Kiğı’da aralarında patatesin de olduğu çok sayıda ürün yetiştirildiği ifade edilmektedir (Koçak, 2013: 340). Bingöl ilinde endüstri bitkisi olarak patates ve az miktarda ayçiçeği tarımı yapılmaktadır. 2021 yılında 345 ton patates ve 17 ton ayçiçeği üretilmiştir. Bingöl ili 2010 yılında patates ve ayçiçeği üretiminde en yüksek değerlere ulaşmıştır. 2010 yılında 6 bin tondan fazla patates, yüz tondan fazla ayçiçeği üretilmiştir. Dolayısıyla sanayi bitkilerinden en fazla patates ekimi yapılmaktadır. Ancak son yıllarda ürün desenindeki değişmeye bağlı olarak her iki ürün minimum seviyede yetiştirilmektedir.

2.1.3. Baklagiller

Bingöl ilinde baklagillerden kuru fasulye ve nohut tarımı yapılmaktadır. 2021 yılında 424 ton kuru fasulye ve 204 ton nohut üretilmiştir. Bu iki ürün havza bazlı ürün yetiştiriciliği kapsamında desteklenmektedir. Osmanlı dönemi vilayet salnamelerinden elde edilen bilgilere göre Fasulye ve nohut ürünleri üretimi yapılmaktadır (Koçak, 2013: 40). Yedisu ilçesinde yetiştirilen *Horoz Kuru Fasulyesi* 2021 yılında coğrafi işaret almıştır. Ürün, Peri Suyu ve kolları ile sulanmaktadır. Ata tohumlarından üretilen fasulye çabuk pişmesi ve lezzetinden dolayı tercih edilmektedir. Coğrafi işaret alındıktan sonra ekim alanlarında artış gözlenmektedir. Tanıtım ve paketleme gibi tesislerin faaliyete geçmesi ile birlikte üretimin ve pazar payının artması beklenmektedir.

2.1.4. Yem Bitkileri

İldeki toplam tarım alanlarının % 16,92’inde (23.891 ha.) yem bitkileri üretim faaliyetleri yapılmaktadır (Bingöl İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2020). Bingöl ilinde yem bitkisi olarak yonca, mısır (slaj), fiğ ve korunga tarımı yapılmaktadır. 2021 yılında 301.576 ton yonca, 64.930 ton mısır

(slaj), 8.171 ton fiğ ve 3.977 ton korunga üretilmiştir. Yem bitkileri Bingöl ili genelinde havza bazlı desteklenen üründür. Bununla birlikte yem bitkileri Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yıllık dekar başına belli miktarlarda desteklendiğinden üretimde ilk sırada yer almaktadır. Bingöl ilinde yoğun hayvancılık faaliyetlerinden dolayı en fazla üretilen ürün yonca bitkisidir. Daha önce en fazla üretilen bitkisel ürün buğday iken son yıllarda buğday üretiminde düşüş gözlenirken başta yonca olmak üzere yem bitkilerinde ciddi artış görülmektedir. SÜTAŞ Entegre tesisinin yem bitkileri üretimine olan etkisi görülmektedir.

2.2. Bahçe Tarımı

2.2.1. Meyvecilik

Bingöl ilinde çeşitli meyve türleri üretilmektedir. İldeki toplam tarım alanlarının % 2,48'inde (3.506 ha.) meyvecilik faaliyetleri yapılmaktadır (Bingöl İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2020). Bingöl meyveciliğinde ceviz ön plandadır. Son dönemde elma üretimi ceviz üretimini geçse de Bingöl ili meyve denilince ilk önce ceviz akla gelmektedir. Süreç içerisinde yıllık ceviz ağaçlarının kesilmesi ve kırsal alanlardan büyük şehirlere yaşanan göç nedeniyle ceviz üretimi olması gereken seviyede değildir. 2011-2016 yılları arasında yürütülen *5 Yılda 500.000 Ceviz Fidanı Dikim Projesi* sayesinde ceviz üretiminde son 10 yılda altı kata varan artış gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Tarım ve Orman Bakanlığının yürüttüğü *Ceviz Eylem Planında* Bingöl üç pilot ilden biridir.

Bingöl ilinde meyvelerden elma, ceviz, armut, erik, kayısı, kiraz, dut, çilek ve vişne tarımı yapılmaktadır. 2021 yılında 7.876 ton elma, 1.542 ton ceviz, 1.078 ton armut, 401 ton erik, 319 ton kayısı, 279 ton kiraz, 279 ton dut, 263 ton çilek ve 157 ton vişne üretilmiştir. Bingöl çeşitli proje ve teşvikler sayesinde meyvecilik alanında üretim artışı söz konusudur. Bingöl ili çeşitli meyve türlerinde üretim yapabilecek potansiyele sahiptir. İlde son dönemde kapama meyve bahçesi sayısında önemli artışlar görülmüştür. Ceviz, Elma, Kiraz ve Armut kapama bahçeleri ilk sıradadır. 2020 yılı itibarıyla 300'e yakın kapama meyve bahçesi kurulmuştur. İlde çilek yetiştiriciliği kapsamında çilek üretimi başlamış olup yaygınlaşması önem arz etmektedir. Genç ilçesinde yetiştirilen dutlardan üretilen *Sivan Dut Pekmezi* coğrafi işaretli ürün ünvanına sahiptir.

2.2.2. Sebzeçilik

Bingöl ilinde çeşitli sebze türleri üretilmektedir. İldeki toplam tarım alanlarının % 0,84'inde (1.192 ha.) sebzeçilik faaliyetleri yapılmaktadır (Bingöl İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2020). Sebze üretim alanlarında

2013 yılına göre %24 oranında azalma görülmektedir. Dolayısıyla üretilen sebze türlerinde üretim azalmasına neden olmaktadır.

Bingöl ilinde sebzelerden domates, karpuz, salatalık, biber ve taze fasulye tarımı yapılmaktadır. 2021 yılında 8.684 ton domates, 6.286 ton karpuz, 2.763 ton salatalık, 2.366 ton biber ve 904 ton taze fasulye üretilmiştir. 2015 yılına kadar karpuz üretimi ilk sırada yer almaktaydı. 2015 yılında domates üretimi karpuz üretimini geçmiştir. 2005 yılında 17.422 ton karpuz üretimine karşılık 4.056 ton domates üretilmiştir. Bingöl ilinde sebzeçilik faaliyetleri ağırlıklı olarak Bingöl merkez ve Genç ilçelerinde yapılmaktadır.

2.2.3. Örtü Altı Yetiştiriciliği

İldeki toplam tarım alanlarının sadece 5 ha. alanda örtü altı faaliyetleri yapılmaktadır (Bingöl İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2020). Bingöl ilinde örtü altı yetiştiriciliği ilk defa 1997 yılında başlamıştır (Özbay vd, 2015: 56). Bingöl ilinde örtü altı yetiştiriciliği kapsamına plastik serada sofralık hıyar tarımı yapılmaktadır. 2021 yılında 24 dekar alanda 552 ton hıyar üretilmiştir. Özel sektör tarafından işletilen seralar Bingöl Ovasında kurulmuştur. Solhan ilçesinde de küçük çaplı seracılık faaliyetleri yürütülmektedir.

Örtü altı yetiştiriciliğinin geliştirilmesinde önemli bir husus jeotermal kaynaklardır. Bingöl ili Türkiye'nin başlıca fay hatları olan KAF ve DAF üzerinde yer aldığından önemli jeotermal kaynaklara sahiptir. Dolayısıyla jeotermal kaynakların örtü altı yetiştiriciliğinde kullanımı daha karlı görülmektedir. Bununla birlikte yıl boyu taze ürün bulma imkanı bulunmaktadır. Bingöl ilinde jeotermal kaynakların değerlendirilmesi önem arz etmektedir (Özbay vd, 2015: 57).

2.2.4. Tıbbi ve Aromatik Bitkiler

Bingöl ili tıbbi ve aromatik bitki bakımından önemli potansiyele sahiptir. Bingöl'de doğal ortamda yetişen toplam 29 çeşit bitki yöre halkı tarafından tüketilmektedir. Yerel olarak pazarlanmakta ve tüketilmektedir. Ancak tıbbi ve aromatik bitkilerle ilgili istatistiki bilgiye ulaşamamıştır (Özbay vd., 2015: 57). Bununla birlikte ilin zengin flora potansiyeli bu bitkilerin yetiştirilmesi, işlenmesi, paketlenmesi ve depolanması ile ilgili proje ve teşviklerin yapılmasına ortam sunmaktadır.

3. Bingöl İlinde Hayvancılık Faaliyetleri

Evcilleştirilen hayvanların yetiştirilmesi, bunlardan et, süt, yumurta ve bal elde edilmesi, gücünden ve derisinden yararlanılması hayvancılık

olarak tanımlanmaktadır (Doğan, 2019: 143). Tarım faaliyeti ile birlikte hayvancılık faaliyeti kırsal yerleşmelerin hâkim iktisadi faaliyetidir. Diğer ekonomik faaliyetlerde olduğu gibi hayvancılık faaliyetlerinden insana yararlar sağlanmaktadır. Bir insanın sağlıklı ve dengeli beslenmesi için gerekli et, süt, yumurta ve bal bu faaliyetler sonucunda elde edilmektedir. Bu ürünler aynı zamanda ticaret ve sanayi faaliyetlerinde de önemli rol oynamaktadır.

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de hayvancılık faaliyetleri insanlık tarihi kadar eskiye dayanır. Nüfusun hızla artması hayvansal ürünlere olan talebi arttırmıştır. Günümüzde teknolojinin gelişmesi ile birlikte hayvansal üretimde modern yöntemler kullanılmakta ve verim artmaktadır. Bununla birlikte yeni üretim sistemleri gıda güvencesi sorununu meydana getirmiştir. Günümüzde yeterli miktarda gıdaya erişim kadar güvenli ve sağlıklı gıdaya erişim de önemli bir konudur.

Türkiye’de şehirleşme ve buna bağlı olarak kırsal alanların boşalması hayvancılık faaliyetlerinin eski önemini kaybetmesine neden olmuştur. Hayvan varlığı giderek azalmaktadır. Son dönemde yapılan teşviklerle hayvan varlığı artış gösterse de yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Nüfus artış oranlarıyla karşılaştırıldığında kişi başına düşen hayvansal ürün giderek azalmaktadır. Bu durum ürün fiyatlarının sürekli artmasına neden olmaktadır.

Bingöl il topraklarının % 42’si meralarla kaplıdır. Tarım toprakları ise sadece % 17’dir. Dolayısıyla Bingöl ilinde doğal ortam özellikleri hayvancılığa ortam hazırlamıştır. Alçak kesimler steplerle yüksek plato alanları ise dağ çayırlarıyla kaplıdır (Esen, 2017b: 87). Bingöl ilinde hayvancılık faaliyetleri ağırlıklı olarak mera hayvancılığı (ekolojik hayvancılık) şeklinde sürdürülmektedir. İlkbahar mevsiminden sonbahar mevsimine kadar hayvanlar meralarda yayılmaktadır. Bingöl, yaylacılık faaliyetlerinin önemini koruduğu illerimizden biridir. Bingöl ilindeki hayvan varlığının %17’si büyükbaş, %83’ü ise küçükbaş hayvanlardan oluşmaktadır. Küçükbaş hayvanların da %73,4’ü koyun, %26,6’sı keçi varlığından oluşmaktadır. Bingöl yaylalarında doğal çayırlarla beslenen oğlak etinden yapılan *Çobantaşı Kavurması* coğrafi işaretli bir üründür.

İl topraklarının %42’si mera alanlarından oluşmaktadır (350.234 ha). Karlıova ilçesi 115.741 ha. mera alanıyla ilde ilk sırada yer almaktadır. İldeki meraların 1/3’ü Karlıova ilçesinde yer almaktadır. Solhan ilçesi mera varlığı bakımından 60.574 ha. mera alanıyla ikinci sırada yer almaktadır. Bu ilçeleri Merkez, Genç ve Adaklı ilçeleri takip etmektedir. Yayladere ilçesi 6.289 ha. mera alanıyla ilde son sırada yer almaktadır (İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2020).

3.1. Büyükbaş Hayvancılık

Bu çalışmada 1970-2020 yılları arasında onar yıllık periyotlardaki hayvan varlığı esas alınmıştır. Tablo 4 incelendiğinde Bingöl ilinde büyükbaş hayvan varlığının 1980 yılında en yüksek değerlere ulaştığı görülmektedir. Bu dönemde hayvan varlığı 200.000'i aşmıştır. Ancak büyükbaş hayvan sayısında sonraki yıllarda kademeli olarak düşüş görülmektedir. 1990 yılında 145.997 olan büyükbaş hayvan sayısı 2000 yılında 78.790'a kadar düşmüştür. 2010 yılına kadar yatay seyreden büyükbaş hayvan varlığı 2020 yılı itibarıyla 148.077'ye ulaşmıştır. 2020 yılında 1970 yılındaki hayvan varlığı sayısına yakın değerlere ulaşılmıştır. Bingöl ilinde büyükbaş hayvan varlığının 2000 yılında en düşük değerlere ulaştığı görülmektedir. 2000 yılından sonra artış eğilimine geçildiği özellikle 2010 yılından sonra ciddi artışların olduğu dikkat çekmektedir. Son 20 yılda büyükbaş hayvan varlığı yaklaşık 2 kat artmıştır. En yüksek artış oranı manda sayısında görülmüştür. 2010 yılında sadece 19 olan manda sayısı 2020 yılında 68'e ulaşmıştır. Sığır sayısında da %100'e yakın (%88) artış yaşanmıştır. Binek hayvanlarında ise ciddi azalmalar göze çarpmaktadır. 2020 yılında 2010 yılına göre at sayısında artış görülmektedir. Binek hayvanlarına olan ihtiyacın günümüzde azalması bu durumun nedeni olarak düşünülmektedir. Ancak katır sayısı azalmaya devam etmektedir. Bingöl 2021 yılı itibarıyla büyükbaş hayvan varlığı bakımından 81 il içinde 52. Sırada yer almaktadır (TÜİK, 2021). İlin potansiyeli göz önüne alındığında Bingöl'ün ilk sıralarda yer alması gerekmektedir.

Tablo 4. Bingöl İlinde Büyükbaş Hayvan Sayısının Yıllara Dağılışı (2022).

Yıl	Sığır	Manda	At	Katır	Eşek	Toplam
1970	119.605	5.015	5.490	2.235	11.010	143.355
1980	170.688	5.638	6.340	5.340	14.780	202.786
1990	126.404	1.873	2.950	1.810	12.960	145.997
2000	67.990	1.290	3.300	690	5.520	78.790
2010	76.871	19	449	629	1.329	79.297
2020	144.482	68	1.428	534	1.565	148.077

Kaynak: TÜİK, 2022.

2020 yılı itibarıyla Bingöl ilinde büyükbaş hayvan varlığının ilçelere dağılışına bakıldığında 60.652 adetle merkez ilçenin ilk sırada olduğu görülmektedir. Bu sayı il büyükbaş hayvan varlığının %40'ına karşılık gelmektedir. Daha sonra sırasıyla Karlıova (22.296), Solhan (20.957), Genç (19.663) ve Adaklı (10.505) ilçeleri sıralanmaktadır. Yayladere ilçesi 1.832 adet büyükbaş hayvan varlığıyla ilde son sırada yer almaktadır. Dolayısıyla

sıyla Bingöl merkez ilçe et ve süt üretiminde de ilk sırada yer almaktadır. Bingöl merkez ilçe 4.705 ton kırmızı et üretimi ile ilk sırada yer alırken Karlıova ilçesi 4.179 ton ile ikinci sırada yer almaktadır. Her iki ilçe ildeki 11.016 ton olan toplam kırmızı et üretiminin %80'ini karşılamaktadır (İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2021).

Bingöl ilinde büyükbaş hayvanlar arazinin düz olduğu mera sahalarında otlamaktadır (Foto 2). Geniş otlak alanların yanında su kaynaklarının bol olması büyükbaş hayvancılığa imkan sağlamaktadır. İlde 2000 yılından beri mera tespit, tahdit ve tahsis işlemleri yapılmaktadır. Önemli bir kısmı tamamlanan mera sahalarının 1/3'ünde çalışmalar devam etmektedir. Bingöl ilinin farklı sahalarında HİS (Hayvan İçme Suyu) göletleri oluşturulmaktadır. Bununla birlikte ihtiyaç fazlası meralarda kiralama işlemleri yapılmaktadır. Yine ilde mera ıslah ve amenajman projeleri uygulanmaktadır (İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2020).

Bingöl ilinde mera hayvancılığı yanında ahır ve besi hayvancılığı da yapılmaktadır. Bunun için işletme sayısı ve kapasitesine bakmak gerekmektedir. İlde toplam 12.924 adet büyükbaş hayvan işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmelerin 5 binden fazlası merkez ilçede faaliyettedir. İşletme sayısı bakımından daha sonra Genç, Karlıova, Solhan ve Adaklı ilçeleri sıralanmaktadır. Yayladere 148 işletmeyle ilde son sırada yer almaktadır (İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2020).

2019 yılı verilerine göre toplam 135.038 ton süt üretilmiştir. Üretilen sütün 92.284 tonu kültür melezi sığırlardan elde edilirken, 33.109 tonu kültür sığırlardan elde edilmiştir. Yerli sığırlardan elde edilen süt miktarı 9.571 ton olarak tespit edilmiştir. Mandadan sadece 73 ton süt elde edilmiştir. Aynı dönemde toplam 59.419 büyükbaş hayvan sağılmıştır. Bunun 38.452 adedi kültür melezi, 11.129 adedi kültür, 7.756 adedi yerli ve 63 adedi mandadır. 2021 yılında üretilen 186.707 ton sütün 72.081 tonu (%38) merkez ilçede üretilmiştir. Karlıova 43.367 ton (%23) ile süt üretiminde ikinci sırada yer almıştır (TÜİK, 2021).

Foto 2: Karhova İlçesinde Hayvancılık Faaliyetlerinin Yapıldığı Mera Alanlarından Bir Görünüm

SÜTAŞ Bingöl Entegre Tesisi, SÜTAŞ Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sütçülük Projesi kapsamında 2021 yılında faaliyete geçmiştir. Tesis bünyesinde süt ürünleri fabrikası, yem fabrikası, damızlık süt sığırcı çiftliği, düve yetiştirme çiftliği, besi çiftliği, atık bertaraf tesisi, gübre tesisi, eğitim merkezi ve laboratuvarlar bulunmaktadır. Tesis, tam kapasite çalıştığında bin kişilik istihdam kapasitesine sahiptir. Yapılan hesaplamalara göre tesisin Bingöl ilinde istihdamı artırması, göçü durdurması, kişi başına düşen gelirin artması ve Bingöl ilinin gelişmişlik sıralamasında üst seviyelere çıkması hedeflenmektedir. Bingöl Üniversitesinin çeşitli bölümlerinde okuyan öğrencilerin staj yapma imkanı başlamıştır.

Bingöl ilinde üretilen çeşitli ürünlerin işlenmesi ve paketlenmesi de yapılmaktadır. Bunlar hayvansal ve bitkisel kökenli gıda mamülleri olarak değerlendirilmektedir. 2021 yılında hayvansal kökenli gıdalardan en fazla işlenip paketlenen ürün 66.000 ton ile yoğurt daha sonra 12.000 ton ile ayran olmuştur. Daha sonra 6.000 ton yumurta, 1.750 ton bal ve 1.500 ton tavuk eti sıralanmaktadır. Bitkisel kökenli gıdalardan 13.500 ton ile un ilk sırada yer almaktadır. Daha sonra 8.200 ton ile ekmek ve 7.990 ton ile unlu mamüller (yufka, mantı, şekerpare tatlısı, lavaş ekmeği) sıralanmaktadır.

3.2. Küçükbaş Hayvancılık

Bingöl ili küçükbaş hayvan varlığı verileri incelendiğinde 1980 yılında en yüksek sayıya ulaştığı görülmektedir. 1980 yılında Bingöl ilindeki

küçükbaş hayvan varlığı 1,5 milyonu aşmıştır. Ancak bundan sonraki dönemde hayvan varlığı düşmeye başlamıştır. 2010 yılında en düşük seviyeye gerileyen küçükbaş hayvan varlığı 2020 yılında artışa geçerek 720.852'ye ulaşmıştır. Ancak bu rakam 1970 yılı küçükbaş hayvan varlığına yakındır. Bingöl ilinde son 40 yılda hayvan varlığında önemli düşüşler meydana gelmiştir. Bingöl 2021 yılı itibariyle küçükbaş hayvan varlığı bakımından 81il içinde 32. sırada yer almaktadır (TÜİK, 2021).

Tablo 5. Bingöl İlinde Küçükbaş Hayvan Sayısının Yıllara Dağılışı (2022).

Yıl	Koyun	Oran (%)	Keçi	Oran (%)	Toplam
1970	414.030	59,9	277.120	40,1	691.150
1980	976.030	63,9	549.950	36,1	1.525.980
1990	712.840	63,8	403.280	36,2	1.116.120
2000	590.020	77,3	172.530	22,7	762.550
2010	315.852	79,6	80.453	20,4	396.305
2020	529.299	73,4	191.553	26,6	720.852

Kaynak: TÜİK, 2022.

Küçükbaş hayvan varlığı içinde tüm dönemlerde koyun oranı keçi oranından fazladır. Ancak 1970 yılında koyun ve keçi oranı birbirine yakındır. 1970 yılında koyun oranı %60, keçi oranı ise %40'tır. Sonraki dönemlerde keçi oranı sürekli azalmış ve 2010 yılında %20'ye kadar düşmüştür. Ancak 2020 yılında keçi oranında bir artış görülmektedir. Bu dönemde koyun oranı %73,4 iken, keçi oranı %26,6 olarak tespit edilmiştir (Tablo 5).

2020 yılı itibariyle Bingöl ilinde küçükbaş hayvan varlığının ilçelere dağılışına bakıldığında 348.375 adetle Karlıova ilçesinin ilk sırada olduğu görülmektedir. Bu sayı il küçükbaş hayvan varlığının %48,3'üne karşılık gelmektedir. Daha sonra sırasıyla Solhan (147.291), Merkez ilçe (101.398), Adaklı (48.920) ve Genç (39.079) ilçeleri sıralanmaktadır. Yayladere ilçesi 4.386 adet küçükbaş hayvan varlığıyla ilde son sırada yer almaktadır (TÜİK, 2021).

Doğu Anadolu Bölgesi'nin dağlık kesimleri geniş mera ve çayır alanlarına sahip olduğundan ekolojik hayvancılığa son derece uygundur. Bingöl ilinde küçükbaş hayvancılık faaliyetleri meralarda ve doğal ortamlarda yapılmaktadır. Ancak Bingöl ili küçükbaş hayvan varlığı incelendiğinde 1980 yılından sonra dramatik azalmalar göze çarpmaktadır. Bu nedenle Bingöl ilinin gerek Doğu Anadolu Bölgesi gerek Türkiye içindeki koyun ve keçi varlığı ile et ve süt üretimindeki yeri alt sıralara gerilemiştir (Koç ve Noomene, 2013: 48-49).

2019 yılı verilerine göre toplam 30.452 ton süt üretilmiştir. Üretilen sütün 20.568 tonu yerli koyundan elde edilirken, sadece 2.622 tonu merinos koyundan elde edilmiştir. Keçiden (Kıl) elde edilen süt miktarı 9.880 ton olarak tespit edilmiştir. Tiftik keçisinden süt elde edilmemiştir. Aynı dönemde toplam 368.659 küçükbaş hayvan sağılmıştır. Bunun 274.251 adedi yerli koyun, 92.345 adedi keçi ve 44 adedi merinos koyundur. Dolayısıyla Bingöl ilinde yerli koyun ve kıl keçisi küçükbaş hayvan varlığının büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır.

3.3. Arıcılık

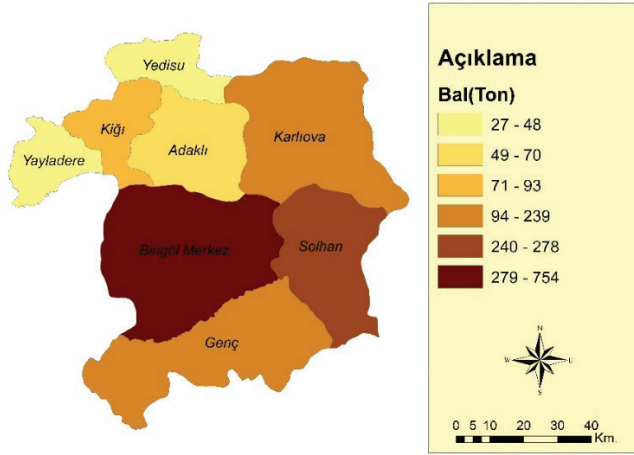
Arıcılık faaliyetinin asıl amacı bal ve balmumu üretmektir. Bunun yanında arı sütü, arı zehri ve propolis de arıcılık faaliyetinden elde edilen ürünlerdir (Doğanay ve Coşkun, 2020: 417). Bingöl iklim ve yer şekilleri özellikleri nedeniyle zengin bitki örtüsüne sahiptir. Dolayısıyla Türkiye’de arıcılık faaliyetine en uygun illerden biridir. Son yıllarda arıcılık konusunda ilerleme sağlayan Bingöl bal üretiminde Türkiye’de 16. Doğu Anadolu Bölgesinde Bitlis ve Erzurum’dan sonra 3. sıradadır (TÜİK, 2022). Tablo 6 incelendiğinde 1970 yılında sadece 25 ton bal üreten Bingöl ilinin 2020 yılında 1,836 ton bal ürettiği görülmektedir. 1990 yılında 500 tonu aşan üretim özellikle 2000 yılından sonra 1.000 tonu aşmış günümüzde 2.000 tona yaklaşmıştır.

Tablo 6. Bingöl İlinde Bal, Balmumu ve Kovan Sayısının Yıllara Dağılışı (2022).

Yıl	Bal (Ton)	Balmumu (Ton)	Kovan (Adet)
1970	25	2	5.661
1980	100	9	8.490
1990	562	9	25.921
2000	1.029	22	45.556
2010	1.263	16	84.269
2020	1.836	48	148.563

Kaynak: TÜİK, 2022.

Bingöl ilinde 1970 yılında 5 bini aşan kovan sayısı 1990 yılında 25 bini, 2010 yılında 80 bini aşmıştır. 2020 yılı itibariyle Bingöl ilinde 148.563 adet kovan bulunmaktadır. Balmumu üretimi de aradan geçen 50 yılda 2 tondan 48 tona yükselmiştir (Tablo 6). 2021 yılı itibariyle Bingöl ilinde en fazla bal üretimi 754 ton ile merkez ilçede yapılmaktadır. Daha sonra Solhan (278), Genç (239) ve Karlıova (210) en fazla bal üretimi yapan ilçeler olarak sıralanmaktadır (Şekil 4). Yayladere 27 ton ile ilde en az bal üreten ilçedir (TÜİK, 2021).

Şekil 4. Bingöl İlinde Bal Üretiminin İlçelere Dağılışı (2021)

3.4. Kümes Hayvancılığı

Tablo 7. Bingöl İlinde Kümes Hayvan Sayısının Yıllara Dağılışı (2022).

Yıl	Tavuk	Kaz	Hindi	Ördek	Toplam
1970	100.000	-	5.000	-	105.000
1980	253.800	-	19.000	-	272.800
1990	192.736	7.610	31.845	3.115	235.306
2000	63.100	6.950	23.400	4.770	98.220
2010	119.187	9.850	29.335	5.780	164.152
2020	762.498	10.325	28.311	3.716	804.850
2021	769.598	6.652	29.180	3.184	808.614

Kaynak: TÜİK, 2022.

2021 yılı itibarıyla ilde 808.614 kümes hayvanı bulunmaktadır (Tablo 7). Kümes hayvanlarının ilçelere dağılışına bakıldığında 758.882 adet hayvan varlığıyla merkez ilçe ilk sırada yer almaktadır. Bu sayı ildeki kümes hayvanı sayısının %93,8'ini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Bingöl ilinde kümes hayvanı varlığının neredeyse tamamının merkez ilçede olduğu görülmektedir. Karlıova (14.775) dışındaki diğer ilçelerde kümes hayvanı varlığı 10 binin altındadır. Yayladere ilçesinde sadece 460 adet kümes hayvanı bulunmaktadır. İldeki hayvan varlığının ilçelere dağılışında Yayladere ilçesinin tüm sınıflandırmalarda son sırada olduğu görülmektedir (TÜİK, 2021).

Kümes hayvanları içinde tavuk 769.598 (%95) adet ile ilk sıradadır. Bunu 29.180 (%3,6) adet ile hindi takip etmektedir. Kaz ve ördek toplam kümes hayvanlarının sadece % 1,4'ünü oluşturmaktadır. Bingöl ilinde kümes hayvanları varlığı genel hayvan varlığına benzer artışlara sahiptir. Ancak 2010 yılından sonra özellikle tavuk sayısında önemli artışlar söz konusu olmuştur. Toplam tavuk sayısı içinde et tavuğu oranı %88'dir. Kümes hayvan varlığı 2010 yılına göre %390 gibi oldukça yüksek oranda artmıştır. Bu artışta en büyük pay tavuk sayısına aittir. 676.250 adet et tavuğunun tamamı Bingöl merkez ilçede bulunmaktadır.

2021 yılı itibariyle Türkiye'de toplam 398.115.160 adet kümes hayvanı bulunmaktadır. Bingöl ilindeki toplam kümes hayvanı sayısı Türkiye'deki toplam kümes sayısının %0,2'sini oluşturmaktadır. Bu rakamlara bakarak Bingöl ilinde yakın zamandaki artışa rağmen kümes hayvanı varlığının düşük düzeyde olduğu görülmektedir. İlin iklim ve doğal iklim şartları kümes hayvancılığı için uygun olduğundan sayının daha da fazla artması beklenmektedir. 2021 yılında Bingöl'de 7.065 ton beyaz et üretilmiştir.

3.5. Balıkçılık

Bingöl ili su kaynakları bakımından zengin bir ildir. Bu potansiyel akarsular, baraj gölleri, göletler ve doğal göllerde bulunmaktadır. Bingöl ilinde 2018 yılından itibaren balık avlama ve yetiştirme tesislerinin faaliyete geçtiği görülmektedir. Özlüce Barajında 125 ton kapasiteli 5 adet tesisin kurulumu gerçekleşmiştir. 2021 yılında 200 ton kapasiteli tesisin devreye girmesiyle toplam 6 tesiste 325 ton balık üretimi gerçekleşmektedir. Beyhan 1 ve Gülbahar baraj göllerinde balık avcılığı faaliyetlerine açılmıştır. Bununla birlikte DSİ 9.Bölge Müdürlüğü tarafından Bingöl ilindeki göl, gölet ve barajlara 1 milyon civarında sazan yavrusu bırakılmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022). Kiğı Barajı ve Kaleköy 1-2 barajları kültür balıkçılığı için değerlendirildiğinde Bingöl ilinin balık üretim kapasitesi artış gösterecektir.

Bingöl ilinde avlanan iç su ürünleri 2000 yılında 59 ton iken 2021 yılında 58 ton olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla aradan geçen 20 yılda avlanma miktarında herhangi bir artış söz konusu olmamıştır. Bu ürünler içinde en fazla avlanan su ürünü 2000 yılında 41 ton ile sazan olurken, 2021 yılında 30 ton ile siraz olmuştur. Sirazı 22 ton ile sazan izlemiştir (TÜİK, 2021).

Bingöl iline komşu illerin avladığı su ürünleri miktarı incelendiğinde Elazığ ilinin 477 ton ile ilk sırada olduğu görülmektedir. Daha sonra Malatya (296) ve Tunceli (130) sıralanmaktadır (TÜİK, 2021). Bingöl ili Diyarbakır (48 ton), Erzurum (42 ton) ve Muş (21 ton) illerinden daha fazla su ürünü avlamaktadır (Tablo 8).

Tablo 8. Bingöl ve Komşu İllerin Su Ürünleri Üretimi(2021)

Balık Türü	Bingöl	Diyarbakır	Elazığ	Erzincan	Erzurum	Malatya	Muş	Tunceli	Toplam
Alabalık			12	8	10	17	5	13	65
Gümüş						35			35
Karabalık	3	2	40	4		16		30	95
Sazan	22	46	114	34	28	86	14	53	397
Siraz	30		130	6		32		12	210
Yayın			10					2	12
Turna								4	4
Kerevit			14	2				8	24
Gümüşü Havuz Balığı			135			77			212
İnci (Gökçe) Balığı						33			33
Tatlı Su Kefali (Akbalık)			1	1				2	4
Diğer	3		21	6	4		2	6	42
	58	48	477	61	42	296	21	130	1133

Kaynak: TÜİK, 2021.

2021 yılı itibariyle yetiştirilen su ürünleri incelendiğinde Bingöl ve komşu illerde sadece Alabalık (Gökkuşuğu) balığının yetiştirildiği görülmektedir. Bingöl 2021 yılında toplam 6 tesiste 356 ton Alabalık üretimi gerçekleştirirken Elazığ ili 26.500 ton Alabalık yetiştirmiştir. Bu rakam Bingöl ve komşu illerinde yetiştirilen toplam 35.032 ton Alabalık miktarının %75'ini oluşturmaktadır. Daha sonra Malatya (3257 ton), Erzurum (2433 ton) ve Tunceli (1994 ton) sıralanmaktadır (TÜİK, 2021).

4. Bingöl İlinde Yaylacılık

Bingöl ilinin yer şekilleri dağlık ve engebeli olduğundan mera alanları geniş yer tutmaktadır. İl topraklarının %42'si mera ve çayırliklardan oluşmaktadır. Bu coğrafi potansiyel ilde hakim ekonomik faaliyetin hayvancılık olmasına imkan vermiştir. Bingöl'de geçmişten günümüze hayvancılık faaliyetlerinin ön planda olduğu görülmektedir. Şemsettin Sami, Bingöl'de zümrüt rengi meraları ve verimli arazileri içinde barındıran yaylaların varlığından bahsetmektedir (Sami, 1896: 3894).

Bingöl ilinde yaylacılık faaliyetleri Şeytan Dağları (2839 m.), Şerafetin Dağları (2388 m.) ve Bingöl Dağı (3193 m.) çevresinde yoğunlaşmaktadır. Bu faaliyetlerde odak noktası Karlıova ilçesidir. Karlıova'ya komşu Solhan, Yedisu ve Adaklı ilçelerinde de yaylacılık faaliyetleri yapılmakta-

dır. Burada plato sahalarındaki düzlük alanlar hayvan otlamasına oldukça uygundur.

Bingöl'ün de içinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi yüzyıllardır yaylak alanı olarak kullanılmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi kışlak olarak değerlendirilmektedir. Yazın Bingöl yaylalarında otlanan hayvanlar, kışın Diyarbakır, Şanlıurfa ve Mardin'de kışlamaktadır. Bölge dışından gelen yarı-göçebe faaliyetlerinin yanında yöre içinde de yarı-göçebe faaliyetleri yapılmaktadır. Yaylaların yakın çevresinde kırsal alanlarda yaşayan aileler yazın yaylalara doğru hareket etmektedirler. Bingöl'de yaylacılık faaliyetlerini günümüzde Beritan ve Şavak aşiretleri sürdürmektedir (Sever, 2019: 79).

Yaylaların yazın serin olması, su kaynaklarının fazla olması ve yeterli ot varlığı yarı-göçebe faaliyeti cazip hale getirmektedir. Yaylalara çıkışın sınırlandırıldığı dönemlerde hayvancılık faaliyetleri olumsuz etkilenmektedir. Kırdan kente yoğun göç olgusu eklendiğinde hayvan sayısında ciddi azalmalar görülmektedir. Son yıllarda güven ortamının sağlanması ile birlikte yaylacılık faaliyetlerinde artış söz konusudur.

5. Bingöl İlinde Et Ve Süt Üretimi

Tablo 9. Bingöl İlinde Süt Üretimi ve Verimi (2019)

Büyükbaş Hayvan Sayısı	Sağılan Büyükbaş Hayvan Sayısı	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Sağılan Küçükbaş Hayvan Sayısı	Ortalama Büyükbaş Hayvan Süt Verimi (Ton/Yıl)	Ortalama Küçükbaş Hayvan Süt Verimi (Ton/Yıl)	Yıllık Toplam Süt Verimi (Ton)
144.720	59.419	635.603	368.659	2,27	0,08	165.490

Kaynak: TÜİK, 2021.

2019 yılı verilerine göre Bingöl ilinde 144.720 büyükbaş hayvanın 59.419'u, 635.603 küçükbaş hayvanın 368.659'u sağılmıştır. Aynı büyükbaş hayvanlardan toplam 135.038 ton, küçükbaş hayvanlardan ise 30.452 ton süt üretilmiştir. Buna göre büyükbaş hayvanların yıllık ortalama süt verimi 2,27 ton iken, küçükbaş hayvanların yıllık ortalama süt verimi 0,11 ton olarak tespit edilmiştir (Tablo 9). Toplam süt üretiminin %81,5'i büyükbaş hayvanlardan elde edilirken, %18,5'i küçükbaş hayvanlardan elde edilmiştir.

Bingöl'de 1995 yılında 80.958 ton olan süt üretimi, 2002 yılında 70.078 ton ile en düşük seviyeye düşmüştür. Bu tarihten sonra dalgalanmalar ile birlikte süt üretiminde artış görülmüştür. Özellikle 2010 yılından sonra süt üretimi 100 bin tonu aşmış ve 2021 yılı itibariyle 186.707 tona ulaşmıştır.

Bingöl’de 2021 yılı itibariyle toplam 11.016 ton kırmızı et üretilmiştir. Bingöl’de kırmızı et üretimi 2000 yılında 1.532 ton iken 2010 yılında 6.023 ton olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla kırmızı et üretiminde sürekli artış görülmektedir. 7.065 ton olarak üretilen beyaz etin tamamı merkez ilçeden karşılanmaktadır. Kırmızı et üretimi 1995 yılında 1.140 ton ile en düşük seviyede iken, 2007 yılından itibaren 5 bin ton civarında kırmızı et üretimi gerçekleşmiştir. 2019 yılından itibaren 10 bin tonun üzerinde kırmızı et üretimi gerçekleşmiştir. Bingöl’de beyaz et üretimi 2016 yılında 2.699 ton ile başlamış ve 2020 yılına kadar 3 bin ton civarında üretilmiştir. 2021 yılında ise üretim iki kat artarak 7.065 tona ulaşmıştır (Bingöl İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2021).

SONUÇ

Bingöl ilinin tarım ve hayvancılık potansiyeli göz önüne alındığında hayvancılık potansiyelinin baskın şekilde önde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Bingöl denilince hayvancılık ile ilgili kavramlar akla gelmektedir. Bu durum cumhuriyet öncesi dönemde de aynıydı. İlin konumu, iklimi, yer şekilleri ve arazi durumu buna imkân vermektedir. İl topraklarının %42’sinin mera alanı olması buna karşılık tarım alanlarının sadece %17 olması bu durumu doğrulamaktadır. Bu nedenle Bingöl ili göçebe ve yarı göçebe hayvancılık faaliyetleri yoğun bir şekilde yaşanmıştır.

Ancak son 40 yılda Bingöl ili kırsal alanlarında yaşanan yüksek göç oranları nedeniyle hayvancılık faaliyetlerinde gerileme söz konusu olmuştur. İldeki hayvan varlığı kırk sene önceki seviyelere yakın durumdadır. Bingöl ilindeki hayvancılık faaliyeti artarak günümüze kadar gelebilseydi bugün Türkiye’nin başta gelen hayvancılık merkezlerinden biri halinde olurdu. Bingöl Türkiye’nin önemli arıcılık sahalarından biri olduğundan bal üretiminde üst sıralarda yer almaktadır. Et ve yumurtası için beslenen tavuk sayısında artış görülmekte olup üretime yansımaktadır.

Mera alanlarındaki çayır ve otların gür olduğu dönemlerde hayvanlar daha iyi beslendiğinden verimde artmaktadır. Mera alanlarının erken ve aşırı otlatılması mera alanları ile ilgili önemli bir sorundur. Bu nedenle aşırı otlatmanın ve orman varlığına zararların önüne geçilmesi gerekmektedir. Yem fiyatlarındaki artış ile birlikte et ve süt fiyatlarındaki dalgalanmalar hayvancılık faaliyetinin sürdürülebilir olması bakımından bir tehdittir.

Arıcılık Bingöl için önemli bir ekonomik faaliyettir. Bingöl ilinin zengin florası bu faaliyete ortam hazırlamıştır. Her geçen gün bal ve diğer arıcılık ürünlerinde artış görülmektedir. Bal üretiminde 16. sıradadır. Bingöl Balı 2022 yılında coğrafi işaret almıştır.

Tarım faaliyetleri kısıtlı alanlarda yapılmakla birlikte yerel ölçekte ihtiyacı karşılayacak potansiyel bulunmaktadır. Başta buğday ve arpa gibi

tahılların yanında önemli yem bitkileri ve meyve yetiştirilmektedir. Meyvecilik konusunda ceviz ve elma öne çıkan ürünlerdir. Ancak Bingöl ilinin yüksek meyvecilik potansiyeli bulunmaktadır. Gerek eskiden beri yetiştirilen meyve türleri gerek yeni yetiştirilecek meyve türleriyle birlikte hem il hem de ülke ekonomisine katkısı olacaktır.

İlin kuzeybatısı özellikle Yayladere ilçesi yoğun göç veren bir sahadır. Arazinin dağlık ve engebeli olması tarım faaliyetlerine imkan vermezken, hayvancılık faaliyetleri de küçük ölçekli aile ihtiyacını gidermeye dönüktür. Yüksek verim alınan hayvan türleri yetiştiriciliği teşvik edilmeli ve arıcılık konusunda bilgilendirme yapılmalıdır.

Son olarak Bingöl ilinde tarım ve hayvancılık potansiyelinin tam anlamıyla değerlendirilmediği görülmektedir. Son yıllarda teşvik ve projeler sayesinde olumlu yönde bir hareketlenme görülmüşse de yeterli seviyede değildir. Çiftçilerin eğitilmesi, katma değeri yüksek ürünlerin teşvik edilmesi, birlik ve kooperatif sayısının artması gibi faaliyetlerle önümüzdeki yıllarda Bingöl ilinin gerçek potansiyelini değerlendirebilmesinin fırsatı olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağazade, S. ve Eştürk, Ö. (2019). Türkiye Tarım Sektöründe Emek Verimliliği ve İstihdam İlişkisinin İncelenmesi, Sosyal Güvenlik Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, s. 237-254, Ankara.
- Avcı, V, Esen, F. ve Kıranşan, K., (2018), Bingöl İlinin Fiziki Coğrafya Özellikleri, Bingöl Araştırmaları Dergisi, 4 (2), 9-40.
- Balcı Akova, S. (2021). Tarım Coğrafyası, Beşeri ve Ekonomik Coğrafya (Ed: Mesut DOĞAN ve Özlem SERTKAYA DOĞAN), Pegem Akademi (4. Baskı).
- Bayar, R. (2018). Arazi Kullanımı Açısından Türkiye’de Tarım Alanlarının Değişimi, Coğrafi Bilimler Dergisi, 16 (2), s. 187-200.
- Baytar İ., Doğan M. (2021). Muş İlinde Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, cilt.4, sa.2, ss.302-320, 2021
- Bingöl İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, (2020). İl Brifing Raporu.
- Bingöl İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, (2021). İl Brifing Raporu.
- Bingöl Tarımsal Yatırım Rehberi, (2022). Tarım ve Orman Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Tarımsal Yatırımcı Danışma Ofisi, Ankara.
- Doğan, M. (2019), Türkiye’de Tarım, Hayvancılık ve Ormancılık, Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası (Ed. Serkan Doğanay, Mete Alım), Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Doğanay, H. (1998). Türkiye Ekonomik Coğrafyası, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Doğanay, H. ve Coşkun, O. (2020). Tarım Coğrafyası, Pegem Akademi (5. Baskı).
- Erpolat, M.S. (2006). Çapakçur Kanunnamesi Hakkında Bir Değerlendirme, Kamu Hukuku Arşivi, Cilt: 9, Sayı: 2, s. 105-109.
- Esen, F. (2016). Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) ile Bingöl Ovası ve Yakın Çevresinde Optimal Arazi Kullanımını Belirlenmesi. The Journal of Academic Social Science, 38(4), 176-193.
- Esen, F. (2017a). Bingöl İli Arazi Kullanım Özelliklerinin CORINE Sistemine Göre Analizi ve Sürdürülebilir Arazi Kullanım Önerileri. The Journal of Academic Social Science, 41(5), 162-181.
- Esen, F. (2017b). Bingöl İli’nde Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık Faaliyetleri. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(13), 83-100.
- Güler, İ. E., (2013). Bingöl İlinin Tarımsal Yapısı ve Mekanizasyon Durumu, III. Bingöl Sempozyumu (17-19 Eylül 2010), Bingöl Üniversitesi Yayınları, s. 101-110, Bingöl.
- Hayli, S. (2002a). Erzincan Ovasında Genel Arazi Kullanımı, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:12, Sayı:1, s. 1-23.

- Hayli, S. (2002b). Erzincan Ovasında Tarımın Başlıca Özellikleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:12, Sayı:2, s. 1-30.
- Karadavut, U., Çakmak, C., Özdemir, G. Ve Sevinç, N. (2013). Bingöl İli Hayvancılık İşletmelerinin Teknik ve Ekonomik Yapıları Üzerine Bir Araştırma, III. Bingöl Sempozyumu (17-19 Eylül 2010), Bingöl Üniversitesi Yayınları, s. 37-46, Bingöl.
- Koca, H. ve Sever, R. (2006). Karlıova'da (Yukarı Göynük Çayı Havzası) Büyük ve Küçükbaş Hayvancılık. Doğu Coğrafya Der. Sayı:16, s.165-192.
- Koç, B.ve Noomene, R. (2013). Bingöl İlinde Organik Hayvancılık Kapsamında Keçi Yetiştiriciliğinin Önemi ve Gelişim Eğilimi, III. Bingöl Sempozyumu (17-19 Eylül 2010), Bingöl Üniversitesi Yayınları, s. 47-58, Bingöl.
- Koçak, Z. (2013). XIX. Yüzyılda Çapakçur ve Çevresinde Tarım ve Hayvancılık, III. Bingöl Sempozyumu (17-19 Eylül 2010), Bingöl Üniversitesi Yayınları, s. 339-344, Bingöl.
- Özbay, N. (2013). Bingöl İli Örtüaltı Yetiştiriciliğinin Mevcut Durumu Geliştirilme Olanaklarının Araştırılması, III. Bingöl Sempozyumu (17-19 Eylül 2010), Bingöl Üniversitesi Yayınları, s. 69-76, Bingöl.
- Özbay, N., Ergun, M., Osmanoğlu, A., Çakır, A., (2015). Bingöl'de Bitkisel Üretimin Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri, Türk Doğa ve Fen Dergisi, 4(1), s. 54-58.
- Sami, Şemseddin, (1896). Kamus'ul Alam, Tarih ve Coğrafya Lugatı, Cilt: V, Mihran Matbaası, İstanbul.
- Sandal, E. K. ve Kan, C. (2013). Bingöl İlinde Arıcılık Faaliyetleri, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 60, s. 1-11, İstanbul.
- Sever, R. (2016). Karlıova'da (Bingöl) Sürdürülen Yarı-Göçebelik, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:8, Sayı:14, s.65-91.
- Sever, R. (2019). Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Arasında Sürdürülen Yaylacılık Faaliyetlerine Coğrafi Bir Bakış, Uluslararası Yaylacılık Ve Yayla Kültürü Sempozyumu (26-28 Eylül 2019), s.72-86, Giresun.
- Söğüt, B., Şeviş, H.E., Karakaya, E., İnci, H. ve Yılmaz, H. Ş. (2019). Bingöl İlinde Arıcılık Faaliyetinin Mevcut Yapısı Üzerine Bir Araştırma, Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, s. 168-177,
- Şimşek, M., Yıldırım, H., Demirkıran, A.R ve Yüksel, A. (2013). Bingöl İlinin Meyvecilik Potansiyeli ve Toprak İstekleri Açısından Değerlendirilmesi, III. Bingöl Sempozyumu (17-19 Eylül 2010), Bingöl Üniversitesi Yayınları, s. 85-92, Bingöl.
- Tigem, (2019). Hayvancılık Sektör Raporu, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2007). Ekonomik Coğrafya (Küreselleşme ve Kalınma), Çantay Kitabevi, İstanbul.

Uluþınar, M. Meral, R, Kırıcı, M ve Doğan Demir, A. (2013). Bingöl İli Su Ürünlerinin Mevcut durumu ve Geleceği, III. Bingöl Sempozyumu (17-19 Eylül 2010), Bingöl Üniversitesi Yayınları, s. 193-196, Bingöl.

<http://www.fao.org/faostat/en/#data/QA/visualize> (Erişim Tarihi: 01.10.2022).

http://www.tarimkutuphanesi.com/bugday_yetistiriciligi_00033.html (Erişim Tarihi: 12.08.2022).

<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> (Erişim Tarihi: 02.11.2022).

<https://www.tarimorman.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 05.10.2022).

Bölüm 15

TÜRK LOJİSTİK SEKTÖRÜNÜN KUŞAK VE YOL PROJESİ KAPSAMINDA MODERN İPEK YOLU TİCARETİNDEN BEKLENTİLERİNİN ARAŞTIRILMASI¹

Veli Ahmet ÇEVİK², Tülin DURUKAN³

1 *Bu çalışma, , birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı “Türk Lojistik Sektörünün Kuşak ve Yol Projesi Kapsamında Modern İpek Yolu Ticaretinden Beklentilerinin Araştırılması ” (2021) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Öğr. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, Osmancık Ömer Derindere MYO. Lojistik Programı, veliahmetcevik@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1981-7275

3 Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, t-durukan@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5228-3274

GİRİŞ

Uluslararası ticaretin tarihte bilinen en büyük ve en önemli güzergâhı ipek yolu olmuştur (İsayev ve Özdemir, 2011, s.112) . Uzun yıllar boyunca ipek yolu güzergâhındaki ülkeler ticaretten paylarını almış ve zenginleşmişlerdir. Coğrafi keşiflerle birlikte ticaret yollarının değişmesi, ülkelerin refah düzeylerini yükseltmiştir. Ülkelerin neredeyse tamamı yakın veya uzak coğrafyalarda bölgesel ve küresel çapta kurulan ticari birliklere üye olmayı istemekte veya uluslararası boyutta ticaret koridorunda yer almak için yeni projeler üretmektedir.

Günümüz dünyasında üretim yerinin doğuda Asya-Pasifik ve tüketim yerinin de batıda Avrupa ve Amerika olduğunu göz önüne aldığımızda küresel ticaretin doğu-batı yönünde aktığını söyleyebiliriz. Bu ticaret akışının kesintisiz olmasını en çok isteyen devlet ise Asya pasifik ülkelerinin en büyük ekonomisi olan Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Çin hükümeti çıkarları doğrultusunda uluslararası ticaretinin akışını güvence altına alarak ticaretini hızlandırmak istemekte ve alternatif güzergâhlar aramaktadır. Bu amaçla 2013 yılında Çin Devlet Başkanı, kıtalararası ölçekte bağlantıya ve işbirliğine odaklanan bir kalkınma stratejisi olan Kuşak ve Yol Girişimini önermiştir (Jiao, 2013) . Bu girişim; bir taraftan kara alanında tarihi İpek Yolu'nu takip ederek ve geliştirerek, diğer taraftan da deniz yolu ile Asya boyunca, Avrupa ve Doğu Afrika ile olan ticaret hacmini artırarak ekonomik büyümeyi destekleyecek çeşitli ekonomik koridorlar oluşturmayı amaçlamaktadır. Ancak Çin'in bu işbirliğine dahil olmanın avantajlarının yanında dezavantajlarının olduğu da görülmektedir. Bu amaçla çalışmada Türkiye'deki ticaret ve lojistik sektörünün bu girişime olan bakış açısı ve beklentileri araştırılmıştır. Kuşak Yol Girişimi'nin resmi olarak duyurulmasının üzerinden yaklaşık 7 yıl geçmesine rağmen henüz tam bir harita veya temel bir çerçeve planı oluşturulamamasına rağmen çalışmalar dinamik bir şekilde devam etmektedir.

Bu çalışma, Kuşak Yol Girişimi kapsamında dünyada ve Türkiye'de yapılan hemen hemen ilk akademik çalışmadır. Sürecin devam ediyor olması nedeniyle literatürde akademik kaynak kıtlığı vardır. Bu amaçla projede şu ana kadar geline noktaı açıklamanın önemli olduğu kanatındeyiz. Söz konusu çalışma diğer taraftan, Çin ile girişim kapsamında kurulacak ilişkileri anlayabilmek için ön bilgi sunmayı ve Kuşak Yol Projesi kapsamında literatürdeki eksikliği gidererek, sosyal bilimlere katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1. Kuşak ve Yol Girişimi

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, 7 Eylül 2013'te Kazakistan'daki Nazarbayev Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada İpek Yolu Ekonomik Ku-

şağı'nın ortaklaşa inşa edilmesine ilişkin stratejik bildiriği ilk defa ortaya koymuştur. Ekim 2013'te Başkan Xi, Endonezya Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada ise “Çin ve ASEAN’a (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği) ve bölgedeki insanlara daha fazla fayda sağlamak için daha sıkı sıkıya bağlı bir Çin-ASEAN ortak gelecek topluluğu” çağrısında bulunmuş ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu’na ilişkin stratejiyi ilan etmiştir (Jiao, 2013). Daha sonra bu iki kavram Tek Kuşak Tek Yol (OBOR) olarak birleştirilmiştir. Çince “yidaiyilu” “tek kuşak, tek yol” olarak isimlendirilmiştir. Bunun altındaki temel neden Çin kültüründe bu tür bağıntılı, dört karakterli ifadelerin yaygın olmasıdır. Bu tarz dört karakterli ifadeler denge, uyum, bütünlük anlamına gelmektedir. “One Belt One Road” veya kısaca OBOR, ilk başta resmi ad olarak duyurulmuş ancak 2015'te Komünist Parti'nin Merkezi Derleme ve Tercüme Bürosu, “Kuşak ve Yol Girişimi” (BRI) olarak İngilizce isim değişikliği yapmıştır (The Economist, 2020). Ancak ilerleyen dönemlerde yayımlanan “İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ile 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu’nun Ortaklaşa İnşa Edilmesini Teşvik Üzerine Vizyon ve Faaliyetler” bildirisinde “Kuşak ve Yol” (Belt and Road) olarak isimlendirilmiştir. “Kuşak” ve “Yol” ifadesindeki “Kuşak”, Çin’in Orta Asya ve Avrupa’ya olan demiryolu ve kara yoluyla ulaşım bağlantılarını tanımlarken, “Yol”, Çin’i Avrupa ve Afrika’ya deniz limanları yoluyla birbirine bağlayan bir deniz hattı ağını ifade etmektedir (HKTD, 2017). Bu isim, Çin’in asırlar boyunca Avrasya üzerinden Akdeniz’e bağlanan antik bir ticaret yolu ağı olan, 2000 yıl önce Han Hanedanlığı döneminde kurulan İpek Yolu konseptinden uyarlanmıştır.

Söz konusu girişim, bölgesel entegrasyonu geliştirmek, ticareti arttırmak ve ekonomik büyümeyi teşvik etmek amacıyla Asya’yı Afrika ve Avrupa’ya altı koridor boyunca kara ve deniz şebekeleriyle bağlamak için ortaya atılmış iddialı bir programdır.

BRI, Çin’i karadan, Güney Doğu Asya, Güney Asya, Orta Asya, Rusya ve Avrupa ile bağlayan bir kıtalararası geçit olan İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve Çin’in kıyı bölgelerini Güney Doğu ve Güney Asya, Güney Pasifik, Orta Doğu ve Doğu Afrika ile Avrupa’ya bağlayan bir deniz rotası olan 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu’nu kapsamaktadır (EBRD, 2018).

1.1. İpek Yolu Ekonomik Kuşağı

Kıtalararası ölçekte bağlantı ve işbirliğini geliştirmek için başlatılan girişimin kapsamı halen görüşülmekte ve genişletilip daha anlaşılır hale getirilmektedir. Her biri önemli altyapı yatırımları ile desteklenen girişim, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı “Kuşak” ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu “Yol” olan iki ana bileşeni içermektedir. Coğrafi kapsamını Çin, Orta Asya, Rusya ve Avrupa (Baltık) bölgeleri oluşturan girişimin amacı, Çin’i Orta Asya ve Batı Asya üzerinden Basra Körfezi ve Akdeniz’e bağlamak ve Çin’i

Güneydoğu Asya, Güney Asya ve Hint Okyanusu ile birleştirmektedir (Tracy, vd., 2017, s.74).

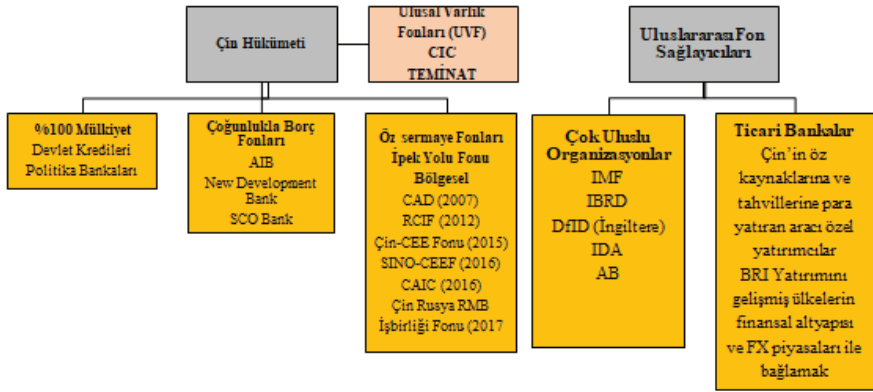
1.2. Çin'in Küresel Çapta Kuşak ve Yol Girişimi Faaliyetleri

142 ülke ve bölgeyi kapsayan Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ndeki tüm ülkelere proje ve yatırım kredileri verilmektedir. Bu fonlardan dolayı Kuşak ve Yol hakkında çok fazla eleştiriler ve tartışmalar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle de Çin'in daha küçük ülkelere borç yüklediği ve Çin donanmasının faaliyetleri itibariyle militarist olduğu şeklinde yorumlar yapılmaktadır. Tüm bu eleştirilerin odağı olan Çin'in gelecekte çok ihtiyaç duyulacak tedarik zincirlerini güvence altına almayı sağlayan aşağıdaki üç kriterden oluşan bir plan geliştirdiğini söylemek mümkündür (Devonshire, 2020): Çin'in söz konusu planını hayata geçirecek artı değerleri;

- 3 Trilyon ABD dolarını aşan dünyanın en büyük döviz rezervlerine sahip olması,
- Çok düşük faiz oranları ile aldığı borçları, BRI kapsamında olan kredi notu düşük ülkelere daha yüksek faiz oranları ile aktarabilmesi,
- Altyapısı yetersiz pek çok BRI ülkesine kredi vererek hava alanı, liman, kara ve demir yolu inşa ettirip; Yap-İşlet-Devret modeli ile ipotek altına aldığı söz konusu altyapı imkânlarından yararlanarak bu ülkelerle yapacağı uluslararası ticaretin ülkesinin kalkınmasını ve gelecekteki mali büyümesini güvence altına alacağını öngörebilmesidir.

Temel olarak Çin'in, Kuşak ve Yol Girişimi'ni finansal açıdan desteklediği beş tür mali kaynağı vardır. Bunlar; karşılıksız yardım, tercihli krediler, kalkınma finansmanı, ticari krediler ve çeşitli özel fonlardır (Liu, Zhang ve Xiong, 2020, s. 5). Bu mali kaynaklar ise aşağıdaki çeşitli kurumsal mekanizmalarla güvence altına alınmıştır:

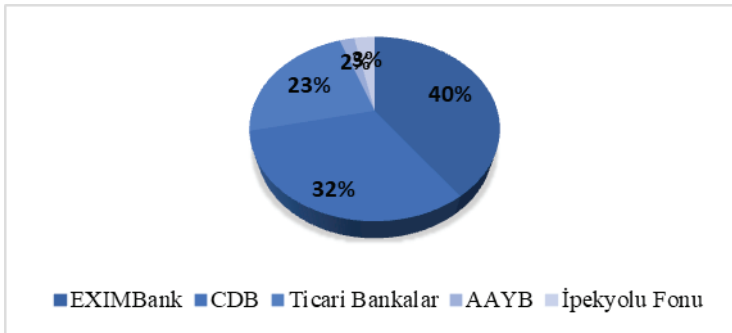
- Politika Bankaları: Çin Tarımsal Kalkınma Bankası (ADBC), Çin Kalkınma Bankası (CDB) Çinİhracat-İthalat Bankası (CHEXIM)
- Devlet Bankaları: Çin Ziraat Bankası (ABC), Çin Bankası (BOC), Çin İnşaat Bankası (CCB), Çin Sanayi ve Ticaret Bankası (ICBC)
- Devlet Sermayeli Fonlar: Çin Yatırım Şirketi (CIC), İpek Yolu Fonu (SRF)
- Uluslararası Finans Kuruluşları: Asya Kalkınma Bankası (ADB), Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB)

Şekil 1. *Kuşak ve Yol Girişimi'nin Mali Kaynakları* **Kaynak:** Yalçın, Dinçsoy ve Özdoğan, 2019, s. 18

Kuşak ve Yol'un başarısı, Çin politikaları için çok önemli olduğundan, söz konusu girişimin temelini oluşturan altyapı projesine yapılan yatırımların başarısıyla sıkı bir şekilde bağlantılıdır. Kuşak ve Yol'un başlatılmasıyla eşzamanlı olarak, Çin hükümeti iki yeni çok taraflı kalkınma bankası ve özel bir devlet serveti fonu kurulmasına öncülük etmiştir. Asya Altyapı Yatırım Bankası (AAYB), 57 kurucu üye tarafından 100 milyar ABD doları tutarındaki bir finansmanla 29 Haziran 2015 tarihinde kurulmuştur (Sejko, 2017). 2020 yılında ise 103 üyeye ulaşan banka, Asya'daki sosyal ve ekonomik sonuçları iyileştirme misyonuna sahip çok taraflı bir kalkınma bankasıdır (AAIB, 2020).

AAYB, projeleri finanse etmek için tek başına veya Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası ve diğer çok taraflı kalkınma kurumları ile işbirliği içinde çalışmaktadır.

Şekil 2. *Çin'in Kuşak ve Yol Üzerindeki Ülkelerdeki Ödenmemiş Kredilerinin Finans Kurumlarına Göre Dağılımı*

Kaynak: Liu vd., 2020

1.3. Türkiye'nin Projeye Yaklaşımı

Soğuk savaş yılları ve Sovyetlerin çöküşünün ardından 2000'ler sonrasında Türkiye ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler ivme kazanmıştır. Çin Başbakanı Zhu Rongji'nin 2002 yılında Türkiye'ye üst düzey ziyaret düzenlemiş ve iki ülke arasında ilişkiler normalleşme dönemine girmiştir. Sekiz yıl sonra, 2010 yılında Çin Başbakanı Wen Jiabao'nun Türkiye ziyareti sırasında iki devlet arasında imzalanan anlaşmalar ve yayımlanan ortak bildiriler ile ikili ilişkiler “stratejik işbirliği ilişkisi” seviyesine çıkartılmıştır (Durdular, 2018).

Kültürel ilişkileri artırmak amacıyla 2012 yılında Türkiye'de “Çin Kültür Yılı”, 2013 yılında da Çin'de “Türkiye Kültür Yılı” ilân edilmiştir. Ayrıca, 2012 yılında Çin Kültür Yılı Anma Posta Pulu, Çin Devlet Posta Genel Müdürlüğü tarafından ve karşılıklılık olarak 2013 yılında Türkiye Kültür Yılı Anma Posta Pulu'nun da T.C. Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü tarafından basılması kararlaştırılmıştır. Bu basımlarla, iki ülkenin karşılıklı olarak Kültür Yılı düzenlemesini tarihe geçmesi amaçlanmıştır (Tr.china-embassy.org, 2011).

Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 12 Nisan 2012 tarihinde Çin'e gerçekleştirdiği resmi ziyaretinin son gününde Çinli iş adamları ile bir araya gelerek yaptığı konuşmasında;

“Türkiye ve Çin, Asya'nın en batısındaki ve en doğusundaki iki ülke. Halklarımız arasındaki iletişim, binlerce yıl öncesinden geliyor. Bunu yok farz edemeyiz. Ticaret ise Çin'in Xi'an kentinden başlayıp İstanbul'a ulaşan İpek Yolu'yla tarihi bir anlam ifade ediyor. Bunu Demir İpek Yolu'na dönüştürmenin gayreti içindeyiz. Nüfus ve yüzölçümü bakımından ciddi farklılık olsa da Çin ve Türkiye, kendi bölgelerinde aynı oranlarda gelişim gösteriyor” ifadeleri ile İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması fikrini savunmuştur (Çetin, 2012).

28 Temmuz 2015 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in davetine icabetle Çin'e ziyaret gerçekleştirmiştir. Çin ziyaretinin son gününde Türkiye-Çin İş Forumu'na katılan Cumhurbaşkanı, Çin'in oluşturduğu İpek Yolu Fonu'nu da desteklediklerini vurgulayarak, *“Çin'in İpek Yolu ekonomik koridoru oluşturulması önerisi ülkemizin Orta Asya üzerinden Çin'e bağlanmasını hedefleyen Orta Koridor Projesiyle uyumludur”* şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (TCCB.gov.tr, 2015).

14 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'nin ev sahipliğinde Antalya'da düzenlenen G20 Liderler Zirvesi'nde “Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İpek Yolu Ekonomik Kuşağı'nın, 21. Yüzyıl Denizdeki İpek Yolu'nun ve Orta Koridor Girişimi'nin

Uyumlaştırılmasına İlişkin Mutabakat Zaptı” imzalanmıştır. Bu mutabakat zaptı ile, öncelikli olarak karayolları, demiryolları ve limanlar dahil olmak üzere, ulaştırma alanlarında işbirliği sağlanmasının hukuki zemini oluşturulmuştur.

Antalya’da imzalanarak TBMM’ye sunulan “Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İpek Yolu Ekonomik Kuşağının, 21. Yüzyıl Denizdeki İpek Yolu’nun ve Orta Koridor Girişiminin Uyumlaştırılmasına İlişkin Mutabakat Zaptı” tasarısının kapsamında aşağıdaki kararlar alınmıştır (TBMM, 2016);

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İpek Yolu Ekonomik Kuşağı’nın, 21. Yüzyıl Denizdeki İpek Yolu’nun ve Orta Koridor Girişimi’nin Uyumlaştırılmasına İlişkin Mutabakat Zaptının Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Kanun” Resmi Gazete’de yayımlanmıştır (Resmi Gazete, 2017).

15 Mayıs 2017 tarihinde Çin’in başkenti Pekin’de düzenlenen Kuşak ve Yol Forumu’na katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan “*Çok geniş bir coğrafyada hayata geçirilen bu girişim, ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel alanlarda birbiriyle bağlantılı yepyeni bir sistemin tesisi anlamına geliyor. Bu projenin sürdürülebilir büyüme ve kalkınma vasıtasıyla vatandaşlarımızın hayat standartlarında gerçekleştireceği artış, hepimizin ortak başarısı olacaktır*” sözleri ile söz konusu girişimin büyüme ve kalkınmaya olan katkısına vurgu yaparak önemini ortaya koymuştur (BBC, 2017).

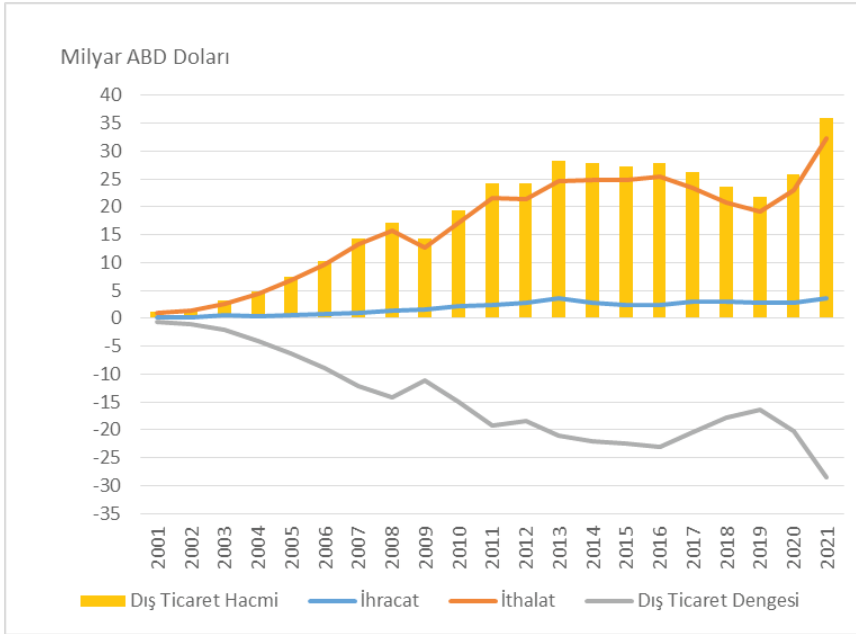
03 Temmuz 2019 tarihinde Çin Devlet Başkanı Xi Jinping ile Çin’in başkenti Pekin’de gerçekleşen görüşme öncesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çin resmi haber ajansı Xinhua’ya verdiği mülakatta, “*İstanbul Havalimanı’nın Çin’in Hava İpek Yolu’nun en önemli merkezlerinden biri haline geleceğine inanıyoruz*” şeklindeki açıklamasıyla havayollarının Çin’le olan bağlantısına vurgu yapmıştır. Yine aynı ziyaret esnasında Çin’in önde gelen yayın organlarından Global Times gazetesinde, “Türkiye ve Çin: Ortak Gelecek Vizyonu Olan İki Ülke” başlıklı bir makale kaleme almıştır (Hürriyet, 2019).

Kuşak ve Yol Projesi’nde Türkiye’nin içinde yer aldığı Orta Koridor, tarihi İpek Yolu’nun canlandırılması amacını taşımaktadır. Türkiye, Kuşak ve Yol Projesinde alternatif koridorlardan birisi olan Orta Koridor üzerinde bulunduğu için jeopolitik olarak önemli bir konuma sahiptir. Kuşak ve Yol güzergâhında kritik bir noktada yer alan Türkiye, jeopolitik konumunun güçlü olması, güçlü üretim ve yüksek potansiyeli, Karadeniz taşımacılığında önemli bir aktarma ülkesi olması gibi üstünlükleriyle öne çıkmaktadır. Yavuz Sultan Selim ve Osmangazi Köprüleri, 18 Mart Çanakkale Köprüsü, Avrasya Tüneli gibi mega projeler ile, Çin’in “Kuşak ve Yol” projesine önemli lojistik ve ulaşım fırsatı verecek önemli bir halka konumundadır.

2. BÖLÜM TÜRKİYE ÇİN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

1971 yılında başlayan Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki resmi ilişkiler 1980’lerden itibaren her iki ülkenin de dış açılmasıyla başlamış, ekonomik ve siyasi olarak hareketlilik kazanmıştır. 2010 yılında “Stratejik İşbirliği” düzeyine yükseltileli ilişkiler, karşılıklı üst düzey ziyaretlerin de katkısıyla ivme kazanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019).

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler her geçen yıl artmakla birlikte, artan ithalata karşılık Türkiye’nin ihracatı oldukça düşük seviyelerde seyretmektedir (Şekil 3).

Şekil 3. Türkiye-Çin Dış Ticaret Dengesi (2001-2020)

Kaynak: Trademap, 2020; TÜİK, 2022

2000 yılında ilk defa 1 milyar doları aşan iki ülke arasındaki ticaret hacmi, her geçen yıl artmaya devam ederken, 2016 yılından itibaren düşüşe geçmiş ve son on yılın en düşük ticaret hacmi 2019 yılında gerçekleşmiş, 2021 yılında 35,9 milyar dolar ile zirve yapmıştır. 2021 yılında Türkiye’nin ihracatı 3,6 milyar ile en yüksek seviyeye çıkarken, 32,2 milyar dolar ile en fazla ithalat gerçekleştirilmiş ve 28,5 milyar dolar ile en fazla dış ticaret açığı verilmiştir. Türkiye aleyhine gelişim gösteren dış ticaret ilişkisi, Türkiye’nin 2021 yılındaki 46,1 milyar dolarlık toplam dış ticaret açığının yarısından fazlasını oluşturmaktadır (TÜİK, 2022).

Çin Halk Cumhuriyeti, Türkiye'nin dünyada ikinci, Doğu Asya'da ise en büyük ticari ortağıdır. Çin, 2021 yılında Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında 15. sırada, Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında ise 1. sırada yer almaktadır.

Kamu-Özel İşbirliği (KÖİ) modeliyle İstanbul Boğazı üzerine inşa edilen üçüncü köprü olan Yavuz Sultan Selim (YSS) köprüsü ile İstanbul Havalimanı bağlantı yollarını oluşturan Kuzey Marmara Otoyolu projesini inşaa eden ICA şirketinin %51'ine, China Merchants Expressway, China Merchants United, Zhejiang Expressway, Sichuan Expressway ve Anhui Expressway'in oluşturduğu Çinli konsorsiyum, 659 milyon dolar yatırım yaparak ortak olmuştur (Bloomberg, 2019). 2018 yılında dünyanın en büyük çevrimiçi ve mobil ticaret şirketlerinden biri olan Çinli Alibaba, 728 milyon dolara Türkiye'de faaliyet gösteren online alışveriş sitesi Trendyol'daki mevcut finansal yatırımcıların tüm hisselerini (%75) satın alarak Trendyol'un yeni ortağı olmuştur (Ülker, 2018). İstanbul'un Avcılar ilçesinde bulunan 1,3 milyon TEU konteyner hacmiyle Türkiye'nin 3. büyük limanı konumunda olan Kumport Limanı'nın %65 hissesine, 2015 yılında Çinli Cosco Pacific şirketi 940 milyon dolar ödeyerek ortak olmuştur (Dünya Gazetesi, 2015). 1.7 milyar dolarla Çin'in Türkiye'ye doğrudan yatırım yaptığı en büyük proje olarak adlandırılan Adana'daki Hunutlu Termik Santrali'nin inşaatına 2019 yılında başlanmış ve tesisin yılda 10,5 milyar kilowatt elektrik üreterek Türkiye'nin elektrik ihtiyacının %4,5'ini karşılaması planlanmaktadır (Yılmaz, 2019).

2019 yılında Çin Merkez Bankası tarafından, Türkiye'ye 1 milyar dolar değerinde fon aktarımı gerçekleşmiştir. 2012 yılında Türkiye ile Çin merkez bankaları arasında imzalanan TL-Yuan Para Takas Anlaşması (swap) kapsamında aktarılan kaynak, Türkiye'ye aktarılan ilk yüksek miktardaki fon olma özelliği taşımaktadır (Bağ, 2019). Söz konusu swap anlaşması sayesinde ilgili bankalar aracılığı ile çeşitli sektörlerdeki Türk şirketlerinin, Çin'den gerçekleştirdikleri ithalatlarında Çin Yuan'ı (CNY) para birimi ile ödeme yapmalarına imkan sağlanmıştır. Anlaşma, 2015 ve 2019'da uzatılarak maksimum 12 milyar Yuan ve 10,9 milyar Türk Lirası tutarında takas imkânı sağlamıştır (Kunyi, 2020). 2019 yılında Vakıfbank, Çin Exim Bank ile 140 milyon dolar tutarında bir yıl vadeli kredi anlaşması imzalamış ve söz konusu kredinin Türkiye ile Çin arasındaki dış ticaretin finansmanında kullanılması amaçlanmıştır (Bloomberght.com, 2019). Aynı yıl Türk Eximbank ve ICBC Turkey Bank (Çin Endüstri ve Ticaret Bankası) arasında 350 milyon dolar tutarında 3 yıl vadeli bir kredi anlaşması imzalanmıştır (Güneş, 2019).

Kuşak ve Yol Girişimi'nde Orta Koridor'da yer alan Türkiye, koridor ülkeleri arasında nüfus ve GSYİH bakımından en büyük ülkedir. Dünya ticaretinin gerçekleştiği doğu batı ekseninin ortasında yer alan Türkiye ulaşım projeleri ile ticaretin hızlanmasına katkı sağlamaktadır.

3. Yöntem

Araştırma yöntemleri genel olarak nicel ve nitel araştırmalar olarak sınıflandırılmıştır (Yıldırım, 1999). Nicel araştırma esas olarak, alternatif bilgi iddialarını desteklemek veya çürütmek için bilginin nicelleştirilebilmesi ve istatistiksel işleme tabi tutulabilmesi için verilerin toplanmasını içerir (Williams, 2007). Diğer taraftan nitel araştırma, temel olarak kelimelerin (anlamlarının) incelenmesine odaklanır ve gerçekliğin ortaya çıktığı, öznel olarak yaratıldığı ve insan etkileşimi yoluyla nesnelleştirildiği ontolojik varsayıma dayanır (Boomsma, 2013, s. 58).

Bu çalışmada Kuşak ve Yol Girişimi'nin güncel durumu ve Türk lojistik sektörünün bu girişimden beklentilerinin tespit edilmesi amaçlandığından, tek bir durumu veya az sayıda durumu yakından veya derinlemesine anlama ve ortaya çıkarma amacıyla uygulanan durum çalışması uygulanmıştır (Yin, 2017, s. 4). Durum çalışması hazırlanırken 6 yaygın kaynak kullanımı mevcuttur. Bunlar; doğrudan gözlemler, görüşmeler, arşiv kayıtları, dokümanlar, katılımcı gözlemi ve fiziksel eserlerdir (Yin, 2017, s. 10). Bu çalışmada bu kaynaklardan doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır.

Dokümanlar;

1.) Araştırma katılımcılarının faaliyet gösterdiği bağlam hakkında veri sağlayabilmek,

2.) Belgelerde yer alan bilgiler ile araştırmanın bir parçası olarak sorulması gereken bazı soruları ve gözlemlenmesi gereken durumları önerebilmek,

3.) Ek araştırma verileri sağlamak,

4.) Değişimi ve gelişimi izlemek için bir araç oluşturmak,

5.) Bulguları doğrulamak veya diğer kaynaklardan gelen kanıtları desteklemenin bir yolu olarak analiz edilebilmek gibi araştırma faaliyetinin bir parçası olarak çeşitli amaçlara hizmet edebilir (Bowen, 2009, ss. 29–30).

Durum çalışmasına ek olarak sektörde faaliyet gösteren işletmelere anket uygulanmış ve anketlere verilen cevapların frekans dağılımları analiz edilmiştir.

3.1.1. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışmanın saha araştırmasında hipotez testi yapılamamıştır. Bunun nedenleri ise; sürecin dinamik bir yapıda olması, ABD, Rusya ve dünyanın diğer önde gelen ülkelerinin sürece aktif olarak katılabilmek amacıyla girişimin her geçen gün başka bir yöne evrilmesine yol açmalarıdır. Dolayısıyla bu çalışmada mevcut durumun Türk lojistik sektöründeki işletmeler tarafından nasıl görüldüğü veya haberdar olup olmadıkları tespit edilmiştir.

3.1.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye’de faaliyet gösteren demiryolu, karayolu ve denizyolunda uluslararası taşımacılık yapan şirketler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Demiryolu Taşımacılar Derneği, İMEAK Deniz Ticaret Odası ve Uluslararası Nakliyatçılar Derneği’ne (UND) üye olan, kasti (tesadüfi olmayan) örnekleme yöntemi ile seçilen taşımacılık şirketleri oluşturmaktadır. Bu örneklem yönteminde, örnekleme birimleri rastgele bir şekilde değil, bazı özelliklerine göre seçilir. Örneğin araştırmacı, örnek olarak ana kütleyi en iyi temsil edeceğine inandığı birimleri seçer (Corbetta, 2003, s.222; Lorcu, 2015, s.15).

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (2020) verilerine göre Türkiye’de Karayolu Taşıma Yönetmeliği kapsamında Karayolu ile taşımacılık yapmaya izin veren C türü yetki belgesi olan 3.592 şirket mevcuttur. Demiryolunda taşımacılık yapan şirketler incelendiğinde ise, Demiryolu Taşımacılık Derneği’nde 2021 yılı itibariyle 71 adet üye şirket olduğu tespit edilmiştir. Ancak üye olmayan şirketler de faaliyet gösterebilmektedir. İMEAK Deniz Ticaret Odası’na kayıtlı 872 adet konteyner gemi acente şirketi mevcuttur.

Lojistik Sektörü	Ulaşılan Katılımcı Sayısı	Analizlere Dâhil Edilen Anket Sayısı
Demiryolu	85	80
Karayolu	205	190
Denizyolu	142	130
Toplam	432	400

Lojistik sektörüne aktif faaliyet gösteren 432 firmaya ulaşılmış olup, analize elverişli olmayan anket formları elendikten sonra araştırma kapsamında 400 anket analiz ve değerlendirme sürecine dâhil edilmiştir.

3.1.3. Araştırma Soruları

Araştırmanın çıkış noktasını oluşturan ve aşağıda belirtilen temel araştırma sorularına cevap bulunmaya çalışılmıştır.

Araştırma Sorusu 1: Lojistik işletmelerinin Kuşak ve Yol Girişimi’nin güzergâhındaki beklentileri ne düzeydedir?

Araştırma Sorusu 2: İşletmelerin iç kaynaklı sorunlarının söz konusu güzergâhtan beklentileri üzerinde etkisi var mıdır?

Araştırma Sorusu 3: İşletmelerin dış kaynaklı sorunlarının söz konusu güzergâhtan beklentileri üzerinde etkisi var mıdır?

Araştırma Sorusu 4: Kuşak ve Yol Girişimi Türkiye’de nasıl yankı bulmuştur?

Araştırma Sorusu 5: Kuşak ve Yol Girişimi küresel çapta nasıl ilerlemektedir?

3.1.4. Veri Toplama Tekniği ve Verilerin Analizi

Bu araştırma genel tarama modeli kullanılarak hazırlanmıştır. Araştırmanın hazırlanmasında birincil ve ikincil veri kaynaklarından literatür taraması ile doküman incelemesi yapılmış ve araştırma kısmında elektronik posta vasıtasıyla anket yönteminden faydalanılmıştır. Çin’in 2013 yılında duyurduğu Kuşak ve Yol Girişimi ile ilgili olarak Çin Hükümetinin İngilizce yayınları, bu konu ile ilgili kitaplar ve araştırma makaleleri, düşünce kuruluşlarının raporları ve diğer uluslararası gazetelerin söz konusu girişim ile ilgili araştırma haberleri detaylı olarak incelenmiştir.

Anket verilerinin toplanma aşaması araştırmacı tarafından yürütülmüştür. Veri toplama uygulaması online olarak, Ankara ve İstanbul şehirlerinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada kullanılan anket dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde lojistik şirketlerinin kuruluş yılları, anketi cevaplayan şirket çalışanının pozisyonu, firmada çalışan personel sayıları, varsa depolama kapasiteleri, Doğu Asya bölgelerine taşıma yapıp yapmadıklarını tanımlamaya yarayan ve araştırmaya katılan firmaların sunduğu lojistik hizmetlerin türünü içeren demografik verilerden oluşmaktadır. İkinci bölümde lojistik firmalarının Kuşak ve Yol Girişimi güzergâhından beklentilerinin ölçülmesine yönelik ifadeler oluşturmakta, üçüncü ve dördüncü bölüm de ise Aliev (2019) tarafından Türkiye-Tacikistan dış ticaretinin Kuşak ve Yol Girişimi bağlamında araştırıldığı çalışmasında kullanılan anketin geliştirilmesiyle hazırlanan, lojistik firmalarının karşılaştığı iç ve dış kaynaklı sorunların ölçülmesine yönelik ifadeler bulunmaktadır.

Araştırmanın verileri IBM SPSS 21 paket programından yararlanılarak değerlendirilmeye alınmıştır. Bu firmaların vermiş olduğu cevaplar neticesinde bir analiz yapılmıştır.

Yapılan ankette hem lojistik firmalarının söz konusu girişimin güzergâhından beklentileri, hem de firmaların iç kaynaklı ve dış kaynaklı sorunları ölçmeye yönelik sorular 5’li Likert ölçeğine göre 1-Kesinlikle katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum ve 5-Kesinlikle katılıyorum şeklinde puanlanmıştır. Verilerin analizleri bilgisayar ortamında yapılmıştır.

3.2. Bulgular ve Yorum

Doküman inceleme yöntemi ile gerçekleştirilen araştırma safhasında toplam 248 kaynak incelenmiştir. “Kuşak ve Yol”, “Bir Kuşak Bir Yol”, “Yeni İpek Yolu”, “21.Yüzyıl Deniz İpek Yolu”, “Kutup İpek Yolu”, “Belt and Road”, “One Belt One Road”, “New Silk Road”, “21st Century Maritime Silk Road”, “Arctic Silk Road” gibi anahtar kelimeler kullanılarak yapılmıştır. Bu kaynaklar Çin’in İngilizce resmi web sayfaları, Kuşak ve Yol Girişimi’ne ait web sayfaları, düşünce kuruluşları, bilimsel araştırma makaleleri, uluslararası yayın yapan ana akım medyanın makaleleri ve diğer çeşitli kaynaklardan oluşmaktadır.

Girişimin ilk açıklandığı tarihten bu yana konu ile ilgili yapılan araştırmalar genel anlamda söz konusu girişimin temel hatları, güzergâh bilgileri ve kapsadığı bölgeler üzerine yoğunlaşmaktadır. Konuyu kapsayan resmi olarak net bir harita veya taslak olmaması araştırmaların ucunun açık kalmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan sürekli gelişen ve devam eden bir süreç yaşanması nedeniyle net bir sonuca varılamadığı görülmektedir. Ayrıca girişim kapsamında gerçekleştirilmesi planlanan altyapı projelerinin son yıllarda hayata geçirilmeye başlanması araştırmalar için yeni konular ortaya çıkarmaktadır.

Araştırmada; Ankara ve İstanbul’da bulunan kamu ve özel sektörde faaliyet gösteren lojistik firmalar üzerinde gerçekleştirilen ve lojistik sektörünün iç ve dış kaynaklı sorunları ile söz konusu güzergâhtan beklentilerinin arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yapılan saha araştırmasıyla elde edilen veriler değerlendirilmiştir. İlk aşamada araştırmaya katılan lojistik sektörü firmalarının demografik özelliklerine ilişkin frekans tablosuna yer verilerek, anketin birinci ve ikinci bölümündeki ölçeklerin frekansları yorumlanmıştır.

3.2.1. Demografik Özellikler

Çalışmanın bu bölümünde lojistik sektöründe faaliyet gösteren firmaların kuruluş yılı, anketi cevaplayan firma çalışanının pozisyonu ve mesleki tecrübe yılı, firmada çalışan personel sayısı, depo kapasitesi ve firmanın Orta Asya veya Doğu Asya bölgelerine taşıma/ticaret işleri yapıp yamadıkları gibi demografik özelliklerine ilişkin bulgular ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

3.2.1.1. Katılımcı Firmaların Kuruluş Yıllarına Göre Dağılımları

Araştırmaya katılan firmaların kuruluş yıllarının dağılımına bakıldığında; 400 firmanın 89’unun %22 oranı ile 1990 yılından önce, 207’sinin %51 oranı ile 1990 -2000 yılları arasında, 60’ının %15 oranı ile 2001-2010

yılları arasında, 44'ünün %11 oranı ile 2011-2020 yılları arasında kurulduğu görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcı Firmaların Kuruluş Yıllarına Göre Dağılımları

Kuruluş Yılları	Frekanslar	Yüzdeler (%)
1990 yılından önce	89	22
1990 -2000 yılları arasında	207	52
2001-2010 yılları arasında	60	15
2011-2020 yılları arasında	44	11
Toplam	400	100

3.2.1.2. Anketi Cevaplayan Firma Çalışanının Pozisyonu

Araştırmaya katılan firmaların anketi cevaplayan çalışanlarının pozisyonları incelendiğinde 400 firmadan %18,5'i üst düzey yönetici, %32,5'i yönetici, %17,5'i şef ve %31,5'i lojistik elemanı olarak çalışmakta olduğu görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Anketi Cevaplayan Firma Çalışanının Pozisyonu

Pozisyonlar	Frekanslar	Yüzdeler (%)
Üst Düzey Yönetici	74	18,5
Yönetici	130	32,5
Şef	70	17,5
Lojistik Elemanı	126	31,5
Toplam	400	100,0

3.2.1.3. Mesleki Tecrübe Yılı

Araştırmaya katılan firmaların anketi cevaplayan çalışanlarının mesleki tecrübe yılları incelendiğinde; 400 firmadan %10,5'i 1-5 yıl arasında, %15,3'ü 6-10 yıl arasında, %42,3'ü 11-20 yıl arasında, %32'si 20 yıl ve üzeri mesleki tecrübeye sahip oldukları ortaya çıkmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Mesleki Tecrübe Yılı

Tecrübe Yılı	Frekanslar	Yüzdeler (%)
1-5 Yıl Arası	42	11
6-10 Yıl Arası	61	15
11-20 Yıl Arası	169	42
20 Yıl ve Üzeri	128	32
Toplam	400	100

3.2.1.4. Firmada Çalışan Personel Sayısı

Araştırmaya katılan firmalarda çalışan personel sayıları incelendiğinde; 400 firmadan %21,3'ü 1-10 kişi arasında, %37,5'i 11-20 kişi arasında, %26'sı 21-50 kişi arasında, %15,3'ü 50 kişi ve üzerinde personele sahip oldukları görülmüştür (Tablo 4).

Tablo 4. *Firmada Çalışan Personel Sayısı*

Personel Sayısı	Frekanslar	Yüzdeler (%)
1-10 Kişi	85	21
11-20 Kişi	150	38
21-50 Kişi	104	26
50 Kişi ve Üzeri	61	15
Toplam	400	100

3.2.1.5. Firmaların Depo Kapasitesi

Araştırmaya katılan firmaların depo kapasitelerine ait veriler incelendiğinde; 400 firmadan %63,8'inin 1.000 m² ve daha az, %20'sinin 1.001m² -5.000 m² arası, %11,5'inin 5.001m² -10.000 m² arası, %4,8'inin 10.000m² ve üzeri kapasitede depo alanına sahip oldukları görülmüştür (Tablo 5).

Tablo 5. *Depo Kapasitesi*

Depo Kapasitesi	Frekanslar	Yüzdeler (%)
1.000 m ² ve daha az	255	64
1.001m ² -5.000 m ² arası	80	20
5.001m ² -10.000 m ² arası	46	11
10.000m ² üzeri	19	5
Toplam	400	100

3.2.1.6. Firmaların Orta Asya veya Doğu Asya Bölgelerine Taşıma/Ticaret Yapma Durumları

Araştırmaya katılan 400 firmadan %79,3'ünün Orta Asya veya Doğu Asya bölgelerine taşıma/ticaret işleri yapmakta olduğu, %20,8'inin bu güzergâha taşıma/ticaret işleri gerçekleştirmediği görülmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. *Orta Asya veya Doğu Asya Bölgelerine Taşıma/Ticaret İşleri Yapan Firmalar*

Orta Asya veya Doğu Asya Bölgelerine Taşıma/Ticaret İşleri Yapan Firmalar	Frekanslar	Yüzdeler (%)
Yapanlar	317	79
Yapmayanlar	83	21
Toplam	400	100

Tablo 7. Güzergâhtan Beklentiler Ölçeğine İlişkin Frekanslar, Yüzdelere ve Betimsel İstatistikler

Ölçeğe İlişkin Görüşler	$\bar{x}$	σ	1	2	3	4	5
			n/%	n/%	n/%	n/%	n/%
Çin Halk Cumhuriyeti Devleti öncülüğünde tarihi İpek Yolu ticaret güzergâhında ticaretin tekrardan canlandırılması amaçlanan Kuşak ve Yol Girişimi hakkında detaylı bilgimiz vardır.	3,76	,884	-	43	87	194	76
			-	10,8	21,8	48,5	19
Kuşak ve Yol güzergâhında yapılan/yapılacak altyapı/üstyapı iyileştirilmelerinin sonrasında yüklerini bu güzergâhtan taşımayı/taşıtmayı düşünüyoruz.	3,41	,657	6	20	180	174	20
			1,5	5	45	43,5	5
Kuşak ve Yol güzergâhında yapılan/yapılacak altyapı/üstyapı iyileştirilmelerinin sonrasında, demiryolu taşımacılığı ivme kazanacaktır.	3,50	,756	7	27	156	187	23
			1,8	6,8	39	46,8	5,8
Kuşak ve Yol güzergâhında yapılan/yapılacak altyapı/üstyapı iyileştirilmelerinin sonrasında uluslararası ticaret yapan işletmeler, demiryolu taşımacılığını denizyoluna alternatif olarak düşüneceklerdir.	3,39	,830	14	20	191	147	28
			3,5	5	47,8	36,8	7
Kuşak ve Yol güzergâhında yapılan/yapılacak altyapı/üstyapı iyileştirilmelerinin sonrasında uluslararası ticaret yapan işletmeler, demiryolu taşımacılığını havayoluna alternatif olarak düşüneceklerdir.	2,54	1,173	123	43	175	42	20
			30,8	10,8	43	10,5	5
Kuşak ve Yol güzergâhında yapılan/yapılacak altyapı/üstyapı iyileştirilmelerinin sonrasında ihracata konu olan ürün çeşitliliğinin artmasına katkı sağlayacağını düşünüyoruz.	3,35	,893	17	37	197	106	43
			4,3	9,3	49,2	26,5	10,8
Kuşak ve Yol güzergâhının gelişmesinin ülkemiz yerli üretimine olumlu yansıtacağını düşünüyoruz.	3,27	,769	12	38	223	104	23
			3	9,5	55,8	26	5,8

Kuşak ve Yol güzergâhının gelişmesinin ülkemizin teknoloji sektörüne olumlu yansıyacağını düşünüyoruz.	3,35	,845	18	20	190	149	23
			4,5	5	47,5	37,3	5,8
Kuşak ve Yol güzergâhının gelişmesinin ülkemizdeki üretim maliyetlerine olumlu yansıyacağını düşünüyoruz.	3,46	,822	14	40	137	186	23
			3,5	10	39,3	46,5	5,8

Ankete katılan firmaların güzergâh hakkındaki bilgi düzeyleri ile ilgili olarak ($\bar{x}=3,76$, $\sigma=0,884$) katılımcıların %67,52'si olumlu görüş bildirmişlerdir. Hiç katılmayan şirket sayısı 0 olmuştur. Firmaların güzergâh hakkında bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır.

Güzergâhta yapılan/yapılacak altyapı/üstyapı iyileştirilmelerinin sonrasında yüklerini bu güzergâhtan taşıtmayı düşünen firmaların oranı %48,5 olmuştur ($\bar{x}=3,41$ $\sigma=,657$). Bu durumda firmaların yaklaşık yarısı olumlu görüş bildirmiştir. Özellikle salgın sonrasında deniz ticaretinin durma noktasına gelmesi ile firmalar daha az insan gereksinimi olan demiryolu taşımacılığına ilgi duymuştur.

Kuşak ve Yol güzergâhında yapılan/yapılacak altyapı/üstyapı iyileştirilmelerinin sonrasında, demiryolu taşımacılığının ivme kazanacağını düşünen firmaların oranı %52,6 olmuştur ($\bar{x}=3,50$ $\sigma=,756$). Şu halde firmaların yarısından fazlası demiryollarının hızlanacağını düşünmektedir. Hâlihazırda Çin ile Avrupa arasında Rusya üzerinden işletilen demiryolu taşımacılığının hacmi her geçen gün artmaktadır.

Kuşak ve Yol güzergâhında yapılan/yapılacak altyapı/üstyapı iyileştirilmelerinin sonrasında uluslararası ticaret yapan firmalardan, demiryolu taşımacılığını denizyoluna alternatif olarak düşünenlerin oranı %43,8 olmuştur. Olumsuz görüş bildirenlerin oranı ise %8,5 ile oldukça düşük gerçekleşmiştir ($\bar{x}=3,39$ $\sigma=,830$).

Kuşak ve Yol güzergâhında yapılan/yapılacak altyapı/üstyapı iyileştirilmelerinin sonrasında uluslararası ticaret yapan firmalardan, demiryolu taşımacılığını havayoluna alternatif olarak düşünenlerin oranı %15,5 olmuştur. Ters yönde görüş bildirenlerin oranı ise %41,6 olmuştur ($\bar{x}=2,54$ $\sigma=1,173$). Havayolu taşımacılığının pahalı olması, her türlü yük için alternatif bir taşıma aracı olmaması firmaları olumsuz görüş bildirmeye yöneltmiş görünmektedir.

Kuşak ve Yol güzergâhında yapılan/yapılacak altyapı/üstyapı iyileştirilmelerinin sonrasında ihracata konu olan ürün çeşitliliğinin artmasına katkı sağlayacağını düşünen firmaların oranı %37,3 olmuştur ($\bar{x}=3,35$ $\sigma=,893$).

Kuşak ve Yol güzergâhının gelişmesinin ülkemizin yerli üretimine olumlu yansıtacağını düşünen firmaların oranı %31,8 olmuştur ($\bar{x}=3,27\sigma=,769$).

Kuşak ve Yol güzergâhının gelişmesinin ülkemizin teknoloji sektörüne olumlu yansıtacağını düşünen firmaların oranı %43,1 olmuştur ($\bar{x}=3,35\sigma=,845$).

Kuşak ve Yol güzergâhının gelişmesinin ülkemizdeki üretim maliyetlerine olumlu yansıtacağını düşünen firmaların oranı %52,3 olmuştur ($\bar{x}=3,46\sigma=,822$).

Tablo 8. Lojistik Sektörünün İç Kaynaklı Sorunları Ölçeğine İlişkin Frekanslar, Yüzdelere ve Betimsel İstatistikler

Ölçeğe İlişkin Görüşler	$\bar{x}$	σ	1	2	3	4	5
			n/%	n/%	n/%	n/%	n/%
Kalifiye eleman yetersizliği	2,89	1,079	45	103	125	107	20
			11,3	25,8	31,3	26,8	5,0
Kurumsallaşamama	3,62	1,211	42	20	87	152	99
			10,5	5,0	21,8	38,0	24,8
Yetersiz bilgi teknolojileri sonucu yaşanan karışıklıklar	2,84	0,995	23	147	123	87	20
			5,8	36,8	30,8	21,8	5,0
Zayıf mali yapı	2,94	0,977	26	103	162	87	22
			6,5	25,8	40,5	21,8	5,5
Müşteri ilişkilerinde yetersizlik	3,10	0,913	21	64	189	105	21
			5,3	16,0	47,3	26,3	5,3
Rakiplere oranla yüksek maliyet	3,62	1,060	19	34	114	147	86
			4,8	8,5	28,5	36,8	21,5
Hasarlı ürün teslimi	2,95	1,001	34	86	167	91	22
			8,5	21,5	41,8	22,8	5,5
Ürün teslimatında gecikmeler	3,55	1,145	30	40	91	157	82
			7,5	10,0	22,8	39,3	20,5
Araç ve ekipman kapasitesinin yeterli olmaması	3,65	1,047	20	44	62	205	69
			5,0	11,0	15,5	51,3	17,3

Araştırmaya katılan firmalardan %31,8'i lojistik sektörünün iç kaynaklı sorunlarının kalifiye eleman yetersizliğinden kaynaklandığını belirtmiştir ($\bar{x}=2,89 \sigma=1,079$).

Lojistik sektörünün iç kaynaklı sorunlarının kurumsallaşamama olduğunu belirten firma oranı %62,8 olmuştur ($\bar{x}=3,62$ $\sigma=1,211$).

Araştırmaya katılan firmalardan lojistik sektörünün iç kaynaklı sorunlarının yetersiz bilgi teknolojileri sonucu yaşanan karışıklıklar olduğunu belirtenlerin oranı %26,8 olmuştur ($\bar{x}=2,84$ $\sigma=0,995$).

Lojistik sektörünün iç kaynaklı sorunlarından zayıf mali yapı olarak belirtenlerin oranı %27,3 olmuştur ($\bar{x}=2,94$ $\sigma=0,977$).

Lojistik sektörünün iç kaynaklı sorunlarını müşteri ilişkilerinde yetersizlik olarak belirten firmaların oranı %31,6 olmuştur ($\bar{x}=3,10$ $\sigma=0,913$).

Rakiplere oranla yüksek maliyetlerin lojistik sektörünün iç kaynaklı sorunlarından olduğunu belirten firmaların oranı %58,3 olmuştur ($\bar{x}=3,62$ $\sigma=1,060$).

Araştırmaya katılan firmalardan %28,3'ü hasarlı ürün teslimini lojistik sektörünün iç kaynaklı sorunlarından olduğunu belirtmiştir ($\bar{x}=2,95$ $\sigma=1,001$).

Ürün teslimatında gecikmelerin lojistik sektörünün iç kaynaklı sorunlarından olduğunu belirten firmaların oranı %59,8 olmuştur ($\bar{x}=3,55$ $\sigma=1,145$).

Araştırmaya katılan firmalardan lojistik sektörünün iç kaynaklı sorunlarını araç ve ekipman kapasitesinin yeterli olmaması olarak belirtenlerin oranı %68,6 olmuştur ($\bar{x}=3,65$ $\sigma=1,047$).

Tablo 9. Lojistik Sektörünün Dış Kaynaklı Sorunları Ölçeğine İlişkin Frekanslar, Yüzdelere ve Betimsel İstatistikler

Ölçeğe İlişkin Görüşler	$\bar{x}$	σ	1 n/%	2 n/%	3 n/%	4 n/%	5 n/%
Yasal düzenlemelerdeki belirsizlikler	3,24	1,148	42 10,5	35 8,8	172 43,0	86 21,5	65 16,3
Uzun vadeli sözleşme yapılamaması	3,66	1,029	26 6,5	20 5,0	87 21,8	199 49,8	68 17,0
Hizmet verilen sektörlerde yaşanan düşük iş hacmi	3,66	0,950	17 4,3	19 4,8	114 28,5	185 46,3	65 16,3
Tahsilâta sorun yaşanması	3,46	1,361	65 16,3	41 10,3	22 5,5	188 47,0	84 21,0
Müşterilerin lojistik alanındaki bilgi yetersizliği	3,06	1,008	22 5,5	82 20,5	188 47,0	65 16,3	43 10,8

Gümrükleme sorunları	3,99	1,148	21	32	43	138	166
			5,3	8,0	10,8	34,5	41,5
Altyapı yetersizlikleri	3,88	1,134	18	31	83	118	150
			4,5	7,8	20,8	29,5	37,5
Demiryolu, havayolu ve limanlarda yaşanan yetersizlikler	3,69	1,111	32	20	77	184	87
			8,0	5,0	19,3	46,0	21,8

Lojistik sektörünün dış kaynaklı sorunlarından birini yasal düzenlemelerdeki belirsizlikler olarak belirten firmaların oranı %37,8 olmuştur ($\bar{x}=3,24$ $\sigma=1,148$).

Uzun vadeli sözleşmelerin yapılamamasının lojistik sektörünün dış kaynaklı sorunlarından olduğunu belirtenlerin oranı %66,8 olmuştur ($\bar{x}=3,66$ $\sigma=1,029$).

Hizmet verilen sektörlerde yaşanan düşük iş hacminin lojistik sektörünün dış kaynaklı sorunlarından olduğunu belirtenlerin oranı %62,6 olmuştur ($\bar{x}=3,66$ $\sigma=0,950$).

Araştırmaya katılan firmalardan %68'i lojistik sektörünün dış kaynaklı sorunlarının tahsilatta sorun yaşanması olarak belirtmiştir ($\bar{x}=3,46$ $\sigma=1,361$).

Lojistik sektörünün dış kaynaklı sorunlarından müşterilerin lojistik alanındaki bilgi yetersizliğinden kaynaklandığını belirtenlerin oranı %27,1 olmuştur ($\bar{x}=3,06$ $\sigma=1,008$).

Araştırmaya katılan firmalardan %76'sı gümrükleme sorunlarını lojistik sektörünün dış kaynaklı sorunlarından olduğunu belirtmiştir ($\bar{x}=3,99$ $\sigma=1,148$).

Altyapı yetersizliklerini lojistik sektörünün dış kaynaklı sorunlarından olduğunu belirtenlerin oranı %67 olmuştur ($\bar{x}=3,88$ $\sigma=1,134$).

Demiryolu, havayolu ve limanlarda yaşanan yetersizliklerin lojistik sektörünün dış kaynaklı sorunlarından olduğunu belirtenlerin oranı %67,8 olmuştur ($\bar{x}=3,69$ $\sigma=1,111$).

SONUÇ

2001 yılında Çin, Dünya Ticaret Örgütü'ne katılmasının ardından, ekonomik olarak çok hızlı bir büyüme göstermiş; bu şekliyle dünyanın en büyük ekonomisine sahip ikinci ülkesi ve en fazla ihracat gerçekleştiren ülkesi konumuna gelmiştir. Yaklaşık 20 yıllık süreçte Çin; yurt içinde reform yapmak ve ticaret engellerini azaltmak için kapsamlı taahhütlerde

bulunmuş, enerji tedarik yollarını ve ticaret güzergâhlarını güvence altına almak istemiştir. En büyük ticaret ortakları olan ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki ticaret yollarında bir takım potansiyel engeller mevcut olduğundan, bu engelleri aşmak için çeşitli politikalar geliştirmektedir. Bu dış politika ve ticaret araçlarından birisi de Kuşak ve Yol Girişimi olmuştur.

Kuşak ve Yol Girişimi fikri ortaya atılmasından yaklaşık bir yıl önce, 12 Nisan 2012 tarihinde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Çin’e gerçekleştirdiği resmi ziyaretindeki konuşmasında ilk defa İpek Yolu’nun yeniden canlandırılması fikrini savunmuştur. Türkiye’nin ev sahipliğinde 2015 yılında Antalya’da düzenlenen G20 Liderler Zirvesi’nde “Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İpek Yolu Ekonomik Kuşağı’nın, 21. Yüzyıl Denizdeki İpek Yolu’nun ve Orta Koridor Girişimi’nin Uyumlaştırılmasına İlişkin Mutabakat Zaptı” imzalanmıştır.

Türkiye’de son yıllarda ulaştırma politikaları gereğince demiryollarına olan yatırımlar artmıştır. Bununla birlikte Asya ve Avrupa kıtalarını birleştiren üçüncü köprü ve Marmaray projeleri ile Asya’dan Avrupa’ya raylı sistemlerle kesintisiz yük taşınmasına olanak sağlanmıştır. Ulaşımın geliştirilmesiyle birlikte Çin’in Yeni İpek Yolu Girişimi aynı zamana denk gelmiş ve aslında Türkiye stratejik geçiş güzergâhındaki konumunu güçlendirmiştir.

Araştırılan kaynaklar henüz söz konusu girişimin genel hatlarını sunması nedeniyle girişim kapsamında gerçekleştirilen projelerin net olarak fayda/zarar analizlerinin yapılamadığı görülmüştür.

Türk lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin büyük çoğunluğunun söz konusu girişim hakkında bilgi sahibi oldukları görülmüştür. Bu bilgi düzeyinin yüksek olmasını son dönemde Kuşak ve Yol ile ilgili haberlerin geleneksel medyada ve sosyal medyada oldukça fazla yer almasına bağlamak mümkündür. Çin’e gönderilen ilk ihracat treni bir hayli ses getirmiş ve ilgi çekmiştir. Yine koronavirüs salgını ile birlikte Çin oldukça ön plana çıkmıştır.

Araştırmaya katılan lojistik şirketlerinin yarısından fazlası Kuşak ve Yol güzergâhında yapılan/yapılacak altyapı/üstyapı iyileştirilmelerinin sonrasında, demiryolu taşımacılığının ivme kazanacağını düşünmektedir. Salgınla birlikte Çin-Avrupa yük trenlerinin sayısı önceki dönemlere göre büyük ölçüde artış göstermektedir. Ancak seferlerin Rusya üzerinden gerçekleştirilmesi Türkiye açısından dezavantajlı olmaktadır. Bu güzergâhtan yapılan taşımaların Türkiye üzerinden gerçekleştirilmesi için politikalar geliştirilmelidir.

Araştırmaya katılan şirketlerden büyük çoğunluğu lojistik sektörünün iç kaynaklı sorunlarını araç ve ekipman kapasitesinin yetersizliği olarak belirtmişlerdir. Salgının ortaya çıkmasıyla ülkelerde kapanma uygulanması, sınırların kapatılması uluslararası tedarik zincirlerini kesintiye uğratmıştır. Birçok lojistik şirketi konteyner bulamamış; küresel çapta bir kargaşa yaşanmıştır. Önümüzdeki yıllarda bu tarz kesintilerin olamaması için alternatif politikalar ve çözüm yollarının üretilmesi lojistik sektörü için önem arz etmektedir.

Gümrükleme sorunları ve altyapı yetersizlikleri araştırmaya katılan firmaların büyük çoğunluğu tarafından dış kaynaklı lojistik sorunlar olarak belirtilmiştir. En son 2018 yılında yayınlanan lojistik performans endeksi puanlarında Türkiye'nin sıralaması gümrük, altyapı, uluslararası sevkiyat kriterinde gerilemiştir. Lojistik sektörünün genel anlamda en büyük sorunlarını barındıran bu kriterlerin iyileştirilmesi için yeni çözümler getirilmelidir.

Araştırma sonuçları ve çalışmada söz konusu olan Kuşak Yol Girişimi ile ilgili eleştiriler kapsamında; Çin ile gerçekleştirilecek iş birliği veya projelerde, sözleşmelerin gerektirdiği yaptırımların iyi analiz edilmesi, Türkiye'nin yalnızca transit ülke konumunda olmaması ve katma değer yaratacak sonuçlar üretmesine dikkat edilmesi önem arz etmektedir.

Küresel pandemi sonrasında artan talebin üreticiler tarafından karşılanmaya çalışılmasıyla artan uluslararası taşımacılık operasyonlarını liman ve dağıtım altyapıları karşılayamadığından küresel tedarik zincirlerinde bozulmalar meydana gelmiştir. Deniz İpek Yolu'ndaki bu bozulmayla küresel taşımacılık maliyetlerinde yaklaşık on kata kadar artış meydana gelmiş, diğer yandan teslim sürelerinin çok uzamasına neden olmuştur. Türkiye konumu itibarıyla hem daha kısa sürede hem de daha ucuz taşıma ücretleriyle bu küresel krizi fırsata çevirebilecek pozisyonundadır. Çalışmanın saha araştırmasında da tespit edildiği üzere lojistik altyapısının güçlendirilmesi ve gümrük prosedürlerinde iyileştirme yapılması gerekmektedir.

Kuşak ve Yol Girişimi; Çin hükümeti tarafından çok çeşitli alanlarda kendini göstermeye devam etmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, proje kapsamında tamamlanan projelerin fayda/maliyet analizleri yapmak zorundadır. Salgın sonrasında bu girişimin Çin tarafından diplomatik olarak ne ölçüde kullanıldığı araştırılabilir. İlerleyen yıllarda Çin'den Avrupa'ya veya tersi yönde Türkiye üzerinden gerçekleştirilen taşımalarda Türkiye'ye katkısı yine farklı bir araştırma konusu olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- AAIB. (2020). Members of the Bank. (Erişim Tarihi: 8.12.2020) <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html>
- Aliev, B. (2019). Bir Kuşak Bir Yol Projesi Kapsamında Türkiye-Tacikistan Dış Ticareti: İstanbul ve Duşanbe'nin Lojistik Üs Olma Potansiyeli Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bağ, M. (2019). Çin Merkez Bankasından Türkiye'ye 1 Milyar Dolar. (Erişim Tarihi: 15.09.2020) <https://tr.euronews.com/2019/08/10/cin-merkez-bankasindan-turkiye-ye-1-milyar-dolar>
- BBC. (2017). Erdoğan: Modern İpek Yolu Vatandaşlarımızın Hayat Standardını Artıracak. (Erişim Tarihi: 20.09.2020) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39913491>.
- Bloomberg. (2019). China Merchants Seeks Majority Stake in Turkish Bridge Project. (Erişim Tarihi: 15.09.2020) <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-12-05/china-merchants-seeking-majority-stake-in-turkish-bridge-project>
- Bloomberght.com. (2019). Vakıf Bank, Çin Exim Bank'tan 140 Milyon Dolar Kaynak Temin Etti. (Erişim Tarihi: 15.09.2020) <https://www.bloomberght.com/vakifbank-cin-exim-bank-tan-140-milyon-dolar-kaynak-temin-et-ti-2233423>
- Boomsma, R. S. (2013). The Construction and Operationalisation of NGO Accountability: Directing Dutch Governmentally Funded NGO's Towards Quality Improvement. Universiteit van Amsterdam [Host].
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*. Vol. 9 No. 2, pp. 27-40.
- Çetin, Ü. (2012). Erdoğan: Demir İpek Yolu Kuruyoruz, Çinli Yatırımcı Yeni Teşvikleri Kaçırmasın. (Erişim Tarihi: 20.09.2020) <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/erdogan-demir-ipek-yolu-kuruyoruz-cinli-yatirimci-yeni-tesvikleri-kacirmasin-20324418>
- Corbetta, P. (2003). *Socialresearch: Theory, Methods and Techniques*. Sage Publications Ltd., London.
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (2020). Ulaşan ve Erişen Türkiye.
- Devonshire, C. (2020). How the Belt and Road Initiative Will Boost China's Production Capacity. (Erişim Tarihi: 8.12.2020) <https://www.china-briefing.com/news/china-belt-and-road-initiative-access-low-cost-offshore-workers-production-capacity/>
- Dünya Gazetesi. (2015). Kumport Limanı, Cosco Pacific'e Satıldı. (Erişim Tarihi: 15.09.2020) <https://www.dunya.com/sirketler/kumport-limani-cosco-pacific039e-satildi-haberi-292370>

- Durdular, A. (2018). Çin'in Ortaklık İlişkileri ve Türkiye-Çin Stratejik İşbirliği. *Avrasya Etüdleri*, 53(1), 117–144.
- EBRD. (2018). Belt and Road Initiative (BRI). (Erişim Tarihi: 03.10.2019) <https://www.ebrd.com/what-we-do/belt-and-road/overview.html>
- Güneş, H. (2019). Türk Eximbank'a, ICBC Turkey Bank'tan 350 Milyon Dolarlık Fon. (Erişim Tarihi: 15.09.2020) <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-eximbanka-icbc-turkey-banktan-350-milyon-dolarlik-fon-/1414883>
- HKTDC. (2017). What Does “Belt and Road” Mean? (Erişim Tarihi: 12.12.2017) <https://secure.beltandroad.hktcdc.com/en/node/15081>
- Hürriyet. (2019). Havanın 'İpek Yolu' Merkezi İstanbul Olacak. (Erişim Tarihi: 20.09.2020) <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/havanin-ipek-yolu-merkezi-istanbul-olacak-41262219>
- İsayev, E. ve Özdemir, M. (2011). The Great Silk Road And Turkish World. Zeitschrift für die Welt der Türken *Journal of World of Turks*, 3(1).
- Jiao, W. (2013). President Xi Gives Speech to Indonesia's Parliament. (Erişim Tarihi: 26.05.2020) https://www.chinadaily.com.cn/china/2013xiapec/2013-10/02/content_17007915_2.htm
- Kunyi, Y. (2020). Turkey Uses Chinese Yuan for Import Payment 1st Time Under Swap Agreement. (Erişim Tarihi: 16.09.2020) <https://www.globaltimes.cn/content/1192282.shtml>
- Liu, W., Zhang, Y. ve Xiong, W. (2020). Financing the Belt and Road Initiative. *Eurasian Geography and Economics*, 61(2), 137–145.
- Lorcu, F. (2015). Örneklerle Veri Analizi: SPSS Uygulamalı, 1. Baskı, *Detay Yayıncılık*, Ankara, 207–208.
- Resmi Gazete. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İpek Yolu Ekonomik Kuşağı'nın, 21. Yüzyıl Denizdeki İpek Yolu'nun ve Orta Koridor Girişiminin Uyumlaştırılmasına İlişkin Mutabakat Zaptının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun. Pub. L. No. 6792 (2017). (Erişim Tarihi: 13.09.2020) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/03/20170308-28.pdf>
- Sejko, D. (2017). Financing the Belt and Road Initiative: MDBs, SWFs, SOE and the Long Wait for Private Investors, *Royal Melbourne Institute of Technology*.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2019). Türkiye - Çin Halk Cumhuriyeti Siyasi İlişkileri / T.C. Dışişleri Bakanlığı. (Erişim Tarihi: 26.08.2020) <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- TBMM. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İpek Yolu Ekonomik Kuşağı'nın, 21. Yüzyıl Denizdeki İpek Yolu'nun ve Orta Koridor Girişiminin Uyumlaştırılmasına İlişkin Mutabakat Zaptı. Pub. L. No. 378 (2016). (Erişim Tarihi: 15.09.2020) <http://www.>

tbmm.gov.tr/develop/owa/sirasayi_sd.sorgu_baslangic

TCBB.gov.tr. (2015). Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-Çin İş Forumu'na Katıldı. (Erişim Tarihi: 20.09.2020) <https://tccb.gov.tr/haberler/410/34000/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-cin-is-forumuna-katildi.html>

The Economist. (2020). How the Belt and Road Initiative Got its Name. (Erişim Tarihi: 18.05.2021) <https://www.economist.com/special-report/2020/02/06/how-the-belt-and-road-initiative-got-its-name>

Tr.china-embassy.org/. (2011). 2012 yılı Türkiye'de Çin Kültür Yılı. (Erişim Tarihi: 20.09.2020) 20 Eylül 2020 tarihinde <http://tr.china-embassy.org/tur/4321dcba/t885022.htm>

Tracy, E. F., Shvarts, E., Simonov, E. ve Babenko, M. (2017). China's new Eurasian Ambitions: the Environmental Risks of the Silk Road Economic Belt. *Eurasian Geography and Economics*, 58(1), 56–88.

Trademap. (2020). Trade Map – Trade Statistics for International Business Development. (Erişim Tarihi: 25.01.2020) <https://www.trademap.org/Index.aspx>

TÜİK. (2022) Dış Ticaret İstatistikleri, Aralık 2021, (Erişim Tarihi: 10.01.2022) <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2021-45535>

Ülker, K. (2018). Alibaba, Trendyol'a 728 Milyon Dolar ödedi. (Erişim Tarihi: 15.09.2020) <https://www.dunya.com/kose-yazisi/alibaba-trendyola-728-milyon-dolar-odedi/424231>

Williams, C. (2007). Research methods. *Journal of Business & Economics Research (JBER)*, 5(3).

Yalçın, H. H., Dinçsoy, H. C. ve Özdoğan, İ. (2019). Türkiye'nin Kuşak ve Yol Girişimi'nde Konumlandırılması. *DEİK, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu*, İstanbul.

Yin, R. K. (2017). Case Study Research and Applications: Design and Methods (Çev. İlhan Günbayı) (6. bs.). London: *Sage publications*.

Yıldırım, A. (1999). Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23(112).

Yılmaz, C. (2019). Adana'daki 1.7 Milyar Dolarlık Proje Başladı. (Erişim Tarihi: 16.09.2020) <https://cinhaber.net/ekonomi/adanadaki-1-7-milyar-dolarlik-proje-basladi-h2939.html>

Bölüm 16

ÇELİŞMEZLİK İLKESİNİ METAFİZİK BAĞLAMINDA ÇÖZÜMLEME

*Eyüp ALSANCAK*¹

¹ Dr., MEB Sivas Bilim ve Sanat Merkezi, Matematik Öğretmeni. alsancakeyup@gmail.com ORCID: 0000-0002-4200-948X

Giriş

Mantık ilmi genel bir kanıyla Aristoteles’le anılır. Doğal olarak Aristoteles mantık tarihinin de başındadır. Sokrates’in nesne tanımını arayışı ve Eleali Zenon’un *reductio ad absurdum* şeklindeki akıl yürütmelerinin ve geometrideki ispatlama tekniklerinin de ötesine geçerek Aristoteles’in *Organon* adını verdiği mantık teorisi kurması onun bir mantık sistemi geliştiren filozof olduğunu gösterir (Cevizci, 2013: 1044). Her ne kadar Aristoteles akıl yürütme yöntemleri geliştirse de bu durum John Locke için yeterli değildir. Nitekim Locke bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır:

“Tanrı, insanları iki ayaklı yaratıp da onları akılcı kılmayı Aristo’ya bırakmış olamaz... Tanrı insanlara bundan daha cömert davranmıştır. İnsanlara tasım yöntemlerini öğrenmeksizin uslamlayabilen bir zihin bağışlamıştır. Anlama yetisine bu kurallara göre usamlama yapması öğretilmiş değildir; zihinde idelerin uyum ya da uyumsuzluklarını algılayıcı bir doğuştan yeti vardır ki, bununla, sıkıcı tekrarlara gerek kalmadan idelerini düzenleyebilir...” (Locke, 2000: 411).

Aristoteles’in mantık sistemi genel geçer bir doğruluk olmadığı ya da kabul görmediğine yönelik birtakım eleştirilere maruz kalmaktadır. Akılcılık, deneycilik, sezgicilik gibi bilgi edinme tarzlarına bağlı olarak dünyayı algılama biçimlerimiz farklılıklar göstermektedir. Öyle ki, benzer şekilde Aristoteles’in de sahip olduğu akılcı tutum kendisinden önceki filozoflara yaklaşım tarzını da etkilemektedir. Bu bakımdan değineceğimiz üzere Aristoteles’in Protagoras eleştirisi, çelişmezlik ilkesinin ispatında dolaylı bir ispat yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aristoteles bir bilim olarak ele aldığı metafiziği, gerçekliğin ötesindeki varlıkların incelenmesi olarak tanımlamıştır. Bu varlık ötesi şeyler, dünyada görülemese de düşünülebilen varlıklar olarak kabul edilir. Örneğin, Aristoteles, kendi metafizik anlayışında, evrenin sonsuz bir varlık olduğunu ve bu varlığın sonsuz bir zaman dilimi içinde hareket ettiğini iddia eder. Aristoteles’in metafizik anlayışı ayrıca, insan zihninin evreni anlamaya yönelik yeteneklerine de odaklanır. Aristoteles’e göre, insan zihni, evreni anlama yeteneğine sahiptir ve bu yetenek, insanların gerçekliği anlamaya yönelik çalışmalarının temelidir. Bu nedenle, Aristoteles’e göre, metafizik, insanların gerçekliği anlama yeteneklerinin incelenmesi olarak da kabul edilebilir.

Çelişmezlik ilkesi, temelde her mahiyete özeldir; diğer bir söylemle, her özün kendisine has bir çelişmezlik yasası vardır. Bu nedenle çelişmezlik ilkesinin, “varlık olmak bakımından varlık ve ona ait en genel niteliklerin incelenmesi” anlamına gelen metafiziğin veya ontolojinin araştırma sınırlarına gireceği açıktır (Arslan, 2007: 117). Bu bakımdan denilebilir ki kanıtlamanın temel ilkeleri olan özdeşlik veya çelişmezlik ilkeleri yalnızca

aklın ilkeleri olmayıp aynı zamanda varlık olmak bakımından varlığın da ilkeleridirler (Arslan, 2007: 117).

Bu çalışmada temel mantık ilkelerinden birisi olan çelişmezlik ilkesini ele alacağız. Daha özel olarak Aristoteles'in *Metafizik* adlı eserinde çelişmezlik ilkesini ele alışı, çelişmezlik ve çelişki durumlarının farkları ve çelişmezlik ilkesinin dolaylı olarak ispatı ilgili tartışmalara yer verilecektir.

Aklın İlkeleri Nelerdir?

Aklın ilkeleri olarak bilinen ilkelerin ne olduğu gerek felsefeciler gerekse mantıkçılar tarafından tartışılan bir konudur. Öyle ki bu ilkeler için doğuştan zihnimizde vardır diyenler olduğu gibi bu ilkelerin sonradan deneyle kazanıldığını savunanlar da vardır (Çüçen, 1999: 83-96). Akılcılar kavram ve kategoriler gibi aklın ilkelerinin de doğuştan olduğunu düşünürler. Deneyciler ise, bütün bunların deney yoluyla elde edilen şeyler olduklarını savunurlar. Bu ilkelerin doğuştan geldiğini düşünenler arasında Descartes, Spinoza ve Leibniz isimleri zikredilebilirken, Locke ve Hume ise aklın doğuştan hiçbir şey getiremeyip bilginin deneye tabii olduğunu düşünenler arasındadırlar (Çüçen, 1999: 83-96). Leibniz için bu tür ilkeler zorunlu bilgidirler ve bu ilkeler ilk gerçekliklerdir (Kahveci, 2002: 231-242).

Leibniz'e göre tıpkı sayılar gibi duyularla elde edemediğimiz; fakat ruhumuzda kavramlar, düşünceler ve bazı ilkeler ile doğrular yer alır. Özdeşlik ile çelişmezlik ilkesi bunlardandır ve çelişmezlik ilkesi diğerine göre daha önemlidir (Gökberk, 2011: 312). Mantık bakımından çelişmezlik ilkesi, tanımı ile çelişik olan bir bilginin doğru olamayacağını ifade eder. Sözelimi tüm matematiksel ifadelerin temelinde bu ilke vardır. Nitekim matematikte işe bazı tanımlar ve aksiyomlarla başlanır ve bu ön kabullere uymayanlar elenerek bir sonuca ulaşılır. Matematiksel bilgilerin doğru olmasının nedeni budur. Örneğin bir sayının hem çift olup hem 2 ile bölünemeyişi çelişik bir durumdur (Gökberk, 2011: 313).

Akla ne gerek vardır? sorusunu soran ve cevaplayan John Locke için akıl "hem bilgimizi genişletmek için hem de onayımızı ayarlamak için gereklidir. Çünkü akıl, bilgi ile de sanı ile de ilgilidir, bu bakımdan tüm düşünsel yetilerimiz için zorunlu ve onlara yardımcıdır" (Locke, 2000: 406-407).

Aristoteles, bu ilkeler arasında çelişmezlik ve üçüncü halin imkansızlığını sayarak bunların hem var olan tüm şeyler için doğru olduğunu hem de her çeşit ispatın özünde yeri olan yasalar olduğunu savunmuştur (Aristoteles, 1996: 42). Aristoteles için ilmin konusu zaruridir ve Mantık ilmi de bu "zorunlu olanın düşünülmesinin" zaruri yönlerini bildiren bir araçtır. Çünkü gerçeğin ve Varlık'a ait yasaları, sözelimi çelişmezlik il-

kesi, düşüncenin de aynı zamanda aklın da yasalarıdır (Atademir, 1974: 95). Aristoteles’in, zihnin temel prensipleri olarak ele aldığı *özdeşlik ve çelişmezlik* bugünkü ilimlerimizin temellerinde de yer alan kavramlardır. Burada, Aristoteles’in da kendisinden önceki filozoflara çok şey borçlu olduğu söylenebilir. Nitekim Xenophanes ve Parmenides’te de aynı çelişkilik prensiplerine rastlanmaktadır (Atademir, 1974: 91). Öte yandan değişme, oluş, çokluk kavramlarını düşünceye konu eden, evrensel değişme ve oluş felsefi öğretisini kuran Herakleitos ile Varlık’ın var ve bir olduğunu, *yokluk*’un ise olmadığını ileri sürerek tüm delillerini çelişmezlik ilkesine dayandıran varlık öğretisiyle Parmenides, aralarındaki zıtlığa rağmen zihnin gerçeği elde edebileceğine dair yolu açmışlardır (Atademir, 1974: 27).

Aristoteles, doğru düşünme ya da uygun akıl yürütme ile çıkarsama yapabilmek için “özdeşlik”, “çelişmezlik” ve “üçüncü halin imkansızlığı” ilkelerini temele almıştır. Aristoteles, tüm akıl yürütmelerin veya ispatlamaların ilkeleri olan bu ortak ilkeleri kanıtlamaya çalışmanın imkânsız ve gereksiz olduğunu özellikle vurgulamıştır (Arslan, 2007: 52-53). Buradan anlaşıyor ki tasım, Aristoteles mantığının temelini oluşturmaktadır ve onun yöntem öğretisine dair tüm anlayışlar da buradan çıkmaktadır. Tasım, verilmiş olan önermelerden sonuç olarak neyin çıkacağını ortaya koymak için yapılan bir araştırmadır. Tasım ile tümel nitelikteki önermelerden daha az tümel olanlar ortaya çıkarılarak geriye doğru giden bir tasımlar zinciri oluşturulabilir. Nihayet tümellerinden türetilemeyen öncüllere ulaşılır. İşte kendileri kesin ve açık olan bu önermeler tüm bilgi için geçerliği olan temel aksiyomlardır. Bu aksiyomların içinde Aristoteles, özellikle çelişmezlik önermesi ile üçüncü halin olanaksızlığı önermelerine değinir (Gökberk, 2011: 80).

Ontolojinin başında kendiliklerinden kesin olan bu ilkeler düşünmenin yanı sıra varlığın da yasalarıdır. Çelişmezlik önermesi bu yasaların ilkidir. Özellikle bir varlık ilkesi olarak bu önerme esasen var olan bir şeyin aynı zamanda yok olamayacağı anlamına gelmektedir. Diğer yandan düşüncenin yasası olarak da hiçbir şeye aynı bakımdan hem evet hem hayır denemeyeceği anlamına gelir (Gökberk, 2011: 172). Bundan başka düşünce ve varlığın yasaları olan “Hiçbir etki nedensiz olmaz”, “Bütün parçalarının toplamından büyüktür” gibi ilkeleri de burada zikredebiliriz. Bu ilkeler de kesindirler ve temelde çelişmezlik önermesine bağlıdırlar. Nitekim bunlar, temelleri hem nesnelerin özünde hem de bizim düşüncemizde bulunan önermelerdir. Bunlar, düşünüldüklerinde kanıtlanmalarına ihtiyaç olmayan, doğru olarak bilinen, eşyanın varoluşuna bakıldığında doğrulanabilen önermelerdir (Gökberk, 2011: 172).

Aklıl yürütmenin temel ilkelerinden olan özdeşlik ilkesi, sembolik mantıkta $A \supset A$ ’yı ifade eder ve $A=A$ anlamında “bir şey ne ise odur” demektir. Bu ilke, tartışma anında tarafların kullanılan terimlere aynı anlamları yüklemeleri gerekliliğini ifade eder. Nitekim kavramlara yüklenen

anlamlar muhatap tarafından aynı ölçüde karşılanmadığında bundan anlaşmazlık doğar. Toplum hayatında iyi niyetlere rağmen çatışma yaşanmasının nedeni özdeşlik ilkesinin ihlalidir. Bu sebeple A, A'dır ifadesi esasen görüldüğü kadar basit bir ifade değildir. Bu bakımdan, özdeşlik ilkesine uymayan birisi için diğer iki ilkenin uygulanabilirliği de anlamsızlaşır (Öner, 1969: 285-303). Bu ilkenin insan davranışlarının temelinde yatan önemli bir ilke olduğu da sezilebilir. Mecaz anlatımlar veya söz sanatları sözcükleri gerçek anlamından çıkarmanın ifadeye bir zenginlik kattığı bilinir. Ancak bu durumun geçerliliği karşımızdaki kişilerce de mecazın biliniyor olması şartıyla mümkündür.

Özdeşlik ilkesi, aynı varlıkların birbirlerine eşit olduğunu ve aynı özelliklere sahip olduğunu göstermeyi amaçlar. Bu ilke, genellikle matematik ve fizikte kullanılır ve bu alanlarda, bir varlığın özelliklerinin diğer varlıklardaki özelliklerle eşit olması gerektiğini iddia eder. Örneğin, bir kütle, bir diğer kütlenin aynı özelliklerini taşıyorsa, bu iki kütle özdeşir denir. Bu nedenle, bir kütlenin ağırlığını ölçerken, diğer kütlenin ağırlığını da ölçmek gerekir. Aynı şekilde, iki kütle arasındaki mesafe, bu iki kütlenin özdeş olduğu sürece aynı olmalıdır. Özdeşlik ilkesi, aynı zamanda, bir varlığın diğer varlıklardan ayrılamayacağını ve birbirlerine bağlı olduğunu iddia eder. Özdeşlik ilkesi, matematik ve fizikte bir varlığın özelliklerinin diğer varlıklardaki özelliklerle eşit olması gerektiğini iddia eder. Bu nedenle, özdeşlik ilkesi, bu alanlarda yapılan çalışmalarda önemli bir rol oynar.

Çelişmezlik yasası ise, ontolojinin alanına şu şekilde dahil edilebilir: “Bir şey aynı zamanda hem kendisi hem başka bir şey olamaz.” Sözgeçlimi aynı anda bir insanın hem fani hem de fani olmaması imkansızdır. Ya da bir rasyonel sayı aynı anda irrasyonel bir sayı olmaz. Bu ontolojik yasa mantığa göre de şu şekilde ifade edilebilir: Bir önerme aynı zamanda hem olumlu hem olumsuz olamaz. Böylece çelişmezlik yasası, ontolojide var olanların değişmez tözlerinin kavranılmasında temel yasa olarak kabul edilmiştir (Özlem, 2004: 55).

Aristoteles *Metafizik*'te tanıtılmanın ilk ilkelerini incelemiştir. Ayrıca tanıtılmanın temelinde bulunan iki ana ilkeyi *İkinci Analitikler*'in ortak ilk ilkelerini yani çelişmezlik ve üçüncü halin imkansızlığı yasalarını ortaya koymuştur (Ross, 2011: 251). Aristoteles çelişmezlik ilkesinin ispatını yapmak yerine şu iki yolu izlemiştir: (i) Bu ilkeyi inkâr edenlerin, onu inkâr ederken dahi aslında bu ilkenin doğruluğunu kabul etmiş olduklarını göstererek çürütmek (ii) Bu ilkeyi inkâr etmek için ileri sürülen argümanların yetersizliğini göstermek (Ross, 2011: 251).

Aristoteles'e göre çelişmezlik yasasını yadsımanın tam ya da kısmî olarak iki şekilde mümkün olduğunu belirtir. Kısmi inkâr bu ilkenin bazı durumlar için geçerli olduğunu ifade eder. Tam olarak yadsınmasında ise

iki durum söz konusudur: i) Onaylanabilen şeyler inkâr edilebilir ve inkâr edilebilen şeyler de onay alabilir ii) Onay almış şeyler inkâr edilebilir; fakat inkâr edilebilen her şey onay alamaz. Burada ikinci madde belli bir şey olmadığı halde onun karşısının mümkün olduğu sonucunu içerir. Diğer söylemle, bu ilke bazı durumlarda geçerlidir. Aristoteles, eğer rakibimiz ilk durumu kabul ettiği takdirde, aslında hiçbir şeyin belirli bir doğasının olmadığını, böylece hiçbir şeyin olmadığını kabul ettiğini ifade eder. Muhatabımız, bu durumda tüm önermelerin doğru olduğunu ve yine hepsinin, çelişmezlik yasası da dahil yanlış olduğunu ifade etmiş olur. Bu durumda rakibimiz, aslında belli hiçbir şey söylememiş olur ki sonuçta onunla her türlü tartışma faydasız olacaktır (Aristoteles, 1996: 1008a5-b5; Ross, 2011: 252-253).

Çelişmezlik ilkesiyle ilgili olarak Aristoteles, duyumculuk veya öznel idealizme karşı bir karşı duruş sergilemektedir. Bu durumda onun görüşü şudur: Her türlü anlam verme ve değerlendirmeden ayrı olarak duyusal algı yanılmazdır. Bu algı bir şeyin bilincinden ibarettir. Temelde bu şey bilinçten ayırdır ve bir nesnenin sonucudur. Duyulan bir şey, kendisini bir başkasından ayıran özel bir niteliğe sahiptir. Sözelimi bir şeyin tadı belli bir duyuyu ifade eder. Bu durumda duyulan herhangi bir şeyin tat olarak isimlendirilmesi için bu niteliğe sahip olması gerekir. Bu bakımdan duyu da duyulan şeyle ilgili olarak hiçbir zaman kendi kendisiyle çelişmez. Böylece Aristoteles'e göre duyularla ilgili olarak da çelişmezlik yasasından kuşku duymak için bir neden yoktur (Aristoteles, 1996: 49).

Leibniz, bu ilkeye göre, dünyada hiçbir çelişme olmadığını iddia eder ve bu nedenle, dünyadaki her şeyin bir nedeni olduğunu savunur. Bu anlayışa göre, dünyadaki her olayın bir nedeni vardır ve bu nedenler birbirleriyle çelişmez şekilde bir arada bulunurlar. Bu nedenle, Leibniz'e göre, dünyada çelişme olmaz ve her şey birbirine bağlıdır. Leibniz'in çelişmezlik ilkesi, aynı zamanda, dünyadaki her şeyin birbirinden ayıramayacak bir şekilde birbirine bağlı olduğunu iddia eder. Bu anlayışa göre, dünyadaki her şey birbirinden ayrılamaz ve birbirine bağlıdır, bu nedenle dünyada çelişme olmaz.

A priori olan sentetik yargıların nasıl mümkün olduğunu araştıran Kant'ın çelişmezlik ilkesine dair şu yaklaşımı örnek olarak verilebilir: Varlık sadece kavramlarla kavranamaz. Yalnızca kavramlarla ilgilenen klasik rasyonalizm, mesela ruhun ölümsüzlüğünü ortaya şöyle koyar: "Ruh maddi olmayan bir tözdür, maddi olmadığı için yer kaplamaz, yer kaplamayınca bölünemez, bölünemeyince de yok edilemez, dolayısıyla ruh ölümsüzdür." Bu çıkarım çelişmezlik yasasına dayanmaktadır. Diğer bir söylemle, ilkin var olan kavramın bir tanımı yapılmış daha sonra da bu tanımın kendisiyle çelişik olmadığı sonuçları ortaya konulmuştur (Gökberk, 2011: 312-313).

Bu noktada çelişik önermelerle ve karşıt önermeleri birbirinden ayırmak gerekir. Birbiriyle *çelişen* iki önerme, aynı anda ikisinin birden doğru olamayacağını, biri doğru ise diğerinin zorunlu olarak yanlış olması gerektiğini ifade eden ilkedir (Cevizci, 2013: 374). Bu konuda Aristoteles şunu söyler:

“Gerekli olarak o zaman iki çelişik önermeden birinin doğru, diğerinin yanlış olması gerekir... Gerçekte, birinden biridir ve her ne kadar biri öbüründen daha doğru olsa da henüz doğru veya yanlış değildir. Bunun sonucu olarak tasdik ve inkâr gibi birbirine zıt olan iki önermeden birinin doğru, ötekini yanlış olması, şüphe yok, gerekli değildir” (Aristoteles, 1996b: 21).

Çelişik önermeler konusunda yine şu dipnota bakabiliriz: Birleşik deyimler arasında, kendi aralarında çelişik olarak karşılaşanların *dir* veya *değildir* fiiliyle birbirine karşılık olduklarını kabul edilir. Örneğin “insan vardır” önermesinin inkârı “insan-olmayan vardır” değil, “insan yoktur” olmalıdır. Yine “insan aktır” önermesinin inkârı “insan ak-olmayandır” değil, “insan ak değildir” olmalıdır. Aslında onay veya inkâr herhangi bir konu için doğru olduğundan bundan, onun “ak-olmayan insandır” denilebileceği sonucu çıkacaktır (Aristoteles, 1996b: 32).

Çelişki, bir önermeyi olumsuzu ile bir araya getiren, yani kendisini meydana getiren iki basit önermeyle bir özellik ya da yüklem bir bireye aynı anda hem yüklenmesini hem de yüklenmemesini olumlayan “p ve ~p” formundaki bileşik önermedir (Cevizci, 2013: 373). Örneğin şu iki önermeyi ele alalım: (i) “*Bütün insanlar cesaretlidir.*” (ii) “*Hiçbir insan cesaretsiz değildir.*” Bu iki önerme hakkında birbirinin karşıt önermesi olduğu söylenebilir. Görüldüğü üzere bu önermeler *nitelik* ve *nicelik* bakımından eşdeğerdedirler. Çelişik önermelerde ise hem *nitelik* hem de *nicelik* bakımından önermeler farklıdır. O halde, (i) *Bütün insanlar cesaretlidir.* (ii) *Bazı insanlar cesaretsiz değildir* (Öner, 1969: 285-303).

Bu iki önerme ise çelişik önermedir. Çünkü birisi doğru iken diğeri zorunlu olarak yanlıştır. Anlaşılacağı üzere karşıt önermelerin her ikisi de yanlış olabileceği gibi çelişik önermelerde en fazla birisi yanlış olur. Önermelerin çelişik ya da karşıt önermeler olmaları onların muhtevalarından gelmektedir. Bu yüzden insan zihni çelişmezlik ilkesine karşı diğerlerinden daha fazla duyarlıdır ve bu ilkeye uyma zorunluluğunun bilincini taşır (Öner, 1969: 285-303).

Diğer bir ifadeyle çelişik ifadeler aralarında orta bir kavrama izin vermeyen kavramlardır. Yani “beyaz”ın çelişigi beyaz olmayandır” ve “beyaz olan ile beyaz olmayan” arasında herhangi bir orta kavram yer almaz. Ayrıca şu da belirtilmelidir ki “dört köşeli daire” gibi mantık ilkelerine uygun düşmeyen ya da “kanatlı at” gibi doğa kanunlarında bir geçerliliği olmayan kavramlar da kendi kendisiyle çelişik kavramlara örnek verilebilir (Cevizci, 2013: 373).

Diğer yandan çelişik önermeler arasında bir aracının olması da mümkün değildir (Aristoteles, 1996: 101125); bu bakımdan üçüncü halin imkansızlığı ilkesi ile karşılanan bu durum bir önermenin yalnızca doğru veya yalnızca yanlış olma durumlarına sahip olduğunu göstermeyi amaçlar. Örneğin, “tüm köpekler süt içer” önermesi yalnızca doğru veya yalnızca yanlış olabilir, ancak ikisi arasında bir “üçüncü hali” yoktur. Üçüncü halin imkansızlığı, çelişme ilkesine dayanır ve çelişme ilkesine göre, bir önerme doğruysa, aksine bir önerme yanlıştır ve tersine, bir önerme yanlışsa, aksine bir önerme doğrudur. Bu nedenle, bir önerme yalnızca doğru veya yalnızca yanlış olabilir, ancak ikisi arasında bir “üçüncü hali” yoktur. Üçüncü halin imkansızlığı, ayrıca, bir önermenin doğruluğunun veya yanlışlığının belirlenmesinde kullanılır. Örneğin, bir önermenin doğruluğunu veya yanlışlığını belirlemek için, aksine bir önermeyle karşılaştırılır ve eğer aksine bir önermeyle çelişiyorsa, bu önerme yanlıştır. Eğer aksine bir önermeyle çelişmiyorsa, bu önerme doğrudur. Bu nedenle, üçüncü halin imkansızlığı, bir önermenin doğruluğunun veya yanlışlığının belirlenmesinde önemli bir rol oynar.

Aristoteles’in Çelişmezlik İlkesini *Metafizik*’te Ele Alışı

Hemen hemen pek çok kaynakta çelişmezlik yasasının tanımı aynıdır. Çünkü bu yasanın anlatmak istediği şey bellidir. Aristoteles *Metafizik*’te çelişmezlik yasasını “Aynı niteliğin, aynı zamanda, aynı özneye, aynı bakımdan hem ait olması hem de olmaması imkânsızdır” olarak tanımlar. Bu yasa ona için diğer ilkelere göre en kesin olanıdır (Aristoteles: 1005b15). Söz konusu ilke neredeyse nesnel olarak bir ‘varlık yasası’ olarak ifade edilmiştir. D. Ross’a göre ayrıca buradan psikolojik bir yasanın çıktığı ifade edilebilir. Bir niteliğin bir şeye aynı zamanda ve aynı bakımdan hem ait olduğunu hem de ait olmadığını düşünmek, kişinin aynı zaman ve aynı bakımdan birbirine zıt niteliklere sahip olması anlamına gelir ve bu da imkânsızdır (Ross, 2011: 251). Aristoteles bunu *Metafizik*’te şöyle ifade eder: “...bu ilke, bütün ilkeler içinde en kesin olanıdır... Herakleitos’un ileri sürdüğüne inandıkları gibi bir aynı şeyin hem var olduğu hem de olmadığını düşünmek mümkün değildir” (Aristoteles, 1996: 1005b25).

Bir şeyin aynı anda hem var olması hem de var olmamasının imkân dahilinde olduğunu ileri süren filozoflar, Aristoteles’in ifadesi ile büyük olasılıkla Megaralılardı ve bunlardan bazıları da doğa filozoflarıydı (Aristoteles, 1996: 203). Aristoteles, çelişmezlik yasasının ispatını isteyen filozoflar için bunu doğrudan değil ancak dolaylı yoldan ispatlamaya çalışır. Çünkü ona göre, sonsuza gitmek gerektiğinden her şeyi doğrudan ispatlamak imkânsızdır (Aristoteles, 1996: 1006a5).

Aristoteles’e göre çelişmezlik yasası çok önemlidir, zira bu yasayı inkâr etmek, evrendeki tüm ayrımları yok saymak demektir. Öte yandan

çelişmezlik yasasını kabul etmemek aslında evrendeki tüm ayrımları yok saymak anlamına gelir. Yine Aristoteles’in örneği ile bir insan, aynı anda bir insan değilse, elbette bir gemi de değildir. Üstelik ‘insan’ ile “insan-olmayan” arasındaki zıtlık, onunla “gemi-olmayan” arasında olduğundan daha fazladır. Bu bakımdan bu ilke doğru değilse insan, aynı anda bir gemi de olabilir aynı şekilde başka herhangi bir şey olduğu da söylenebilir (Aristoteles, 1996: 1007b20-1008a5; Ross, 2011: 252).

D. Ross’un ifadesiyle, tüm bu gerilimle beraber her şeyin bir kanıtını istemek, yukarıda da bahsedildiği üzere sonsuza değin bir geriye gidişi temsil etmektedir ve bu da karşılanması mümkün olmayan bir talepte bulunmak demektir. Bu nedenle kanıtlanmaya ihtiyaç duymadan bilinecek herhangi bir şeyin var olduğu söylenirse bu çelişmezlik ilkesinden başka bir şey olamaz (Ross, 2011: 251).

Çürütme yoluyla kanıtlamayı tercih eden Aristoteles için ilk şart muhatabın bir şey söylemesidir. Aksi halde muhatap bir bitkiden farksızdır (Aristoteles, 1996: 1006a15). Buradan hareketle “dır” veya “değildir” ifadeleri belli şeylere işaret ederler. Bu özellikleriyle bir şeyin hem öyle olmasından hem de öyle olmamasından bahsetmek mümkün değildir. Bununla birlikte, aynı kelimeye sınırlı sayıda farklı anlam yüklemesi yapılabilir. Anlamların sınırlı sayıda olması önemlidir; nitekim sonsuz anlamlarla akıl yürütmeden bahsedilmesi mümkün değildir (Aristoteles, 1996: 1006b5). Buradan hareketle, her kelimenin belirli bir manası olduğu ve bu mananın da bir olduğu kabul edilirse “bir insan olmanın”, “bir insan olmama” anlamına gelmesi elbette ki imkân dahilinde değildir. Nitekim bir özneyi ifade edilmesiyle o özneye dair herhangi bir şey söylemek farklı şeylerdir. Öyle olsaydı “müzisyen”, “beyaz” ve “insan” gibi kelimeler aynı şeyi temsil ederdi ki o zaman onların hepsi aynı olurdu (Aristoteles, 1996: 1006b15).

Aristoteles, her evetlemenin karşısında bir değillenmenin olduğunu ve her değillenmenin karşısında da bir evetleme olduğunu ifade ederek buna ‘çelişme’ adını verirken, evetleme ile değillmeye ise çelişikler der. Aristoteles bu ve diğer belirlemeleri sofistlik yanılmalara karşı kullanmak üzere ortaya koyduğunu ifade eder (Aristoteles, 1996c: 17^b 35). Aristoteles’in tanımıyla “çelişme” şudur: Kendi başına bir ara terimi bulunmayan karşı olum. Buradan hareketle çelişmenin bir şeyi bir şeye bağlayan parçasına ‘evetleme’, bir şeyi bir şeyden ayıran parçasına da “değilleme” denir (Aristoteles, 2002: 72a). Burada Aristoteles bir evetleme ile bir değillenmenin çelişmeli ve karşı olmasını şu şekilde açıklar: “Bir nesneyi bütünsel kaplamıyla imleyen bir evetlemeye, o nesneyi bütünsel kaplamıyla almayan bir değillenmenin karşı olması: Örneğin “her insan aktır” ile “her insan ak değildir” (Aristoteles, 1996c: 17^b 16-20). Burada “karşıt olarak karşı olum dediği, tümelin evetlenmesi ile tümelin değillenmesinin karşı olumu: Örneğin “her insan adildir” ile “hiçbir insan adil değildir”. Bunun için bun-

ların aynı zamanda doğru olması olanaksızdır. Ama bunların çelişiklerinin aynı zamanda doğru olması olanaklıdır; örneğin “her insan ak değildir” ile “kimi insan aktır” (Aristoteles, 1996c: 17^b 20-25).

Aristoteles bir evetleme ile bir değillemenin çelişik olarak karşı olmasına; bunların neler olduğuna, diğer karşıtlarının varlığı ve onların hangileri olduğuna; her çelişmenin doğru veya yanlış olmadığını ve neden böyle olduğuna, ne zaman doğru ya da yanlış olduğuna değinmiştir. Ona göre bir şeyi, ister bütünsel kaplamı ile alınmış bir tümel olsun ya da olmasın, tek bir şeye göre evetleyen ya da değilleyen, tam bir evetleme ya da değillemedir; aynı “her insan aktır” ile “her insan ak değildir”; “insan aktır” ile “insan ak değildir”; “hiçbir insan ak değildir” ile “kimi insan aktır” örnekleri gibi. Yeter şart burada ‘ak’ın imleminin sadece bir şey olmasıdır (Aristoteles, 1996c: 18^a 10-15).

Ancak, Aristoteles kavramsal olarak bizim ‘insan’ dediğimize başkası ‘insan olmayan’ diyebileceğini belirtir. Ona göre elbette buradaki asıl nokta bir şeyin isim olarak değil, gerçek anlamda öyle olup olmadığını bilmektir. Örneğin ilinekle töz arasındaki ayrımı yapmayanlar her şeyin bir ilinek olduğunu düşünürler ve öz itibarı ile insan olma veya hayvan olma diye bir şeyin mümkün olmadığını savunmak zorunda kalırlar. Bu nedenle ilinekle töz arasındaki şu fark önemlidir: Beyazlık insana dair bir ilinektir; çünkü insan beyazdır. Öte yandan ise beyazlık insanın özü de değildir. Bu bakımdan Aristoteles’e göre her şeyin bir ilinek olduğu söylenmesi durumunda ilineklerin bir ilk ilkesi söz konusu olmaz ve bu yüklemlemeler de sonsuza kadar gider (Aristoteles, 1996: 208-209).

Aristoteles’in diğer kanıtı ise, özne dair tüm çelişiklerin aynı zamanda doğru olmaları halinde tüm varlıkların bir varlık olmaları gerektiği ile ilgilidir. Bu noktada Aristoteles, Protagoras’ın düşüncelerini kabul edenlerin bir özne ile ilgili olarak herhangi bir yüklemi onaylamanın ya da kabul etmemenin aynı oranda mümkün olması halinde, örneğin bir gemi, bir sur ve bir insanın da aynı şeyi ifade ettiğini kabul etmeleri gerektiğini ileri sürdüklerini ifade eder (Aristoteles, 1996: 1007b20).

H. R. Atademir’in ifadesine göre de Aristoteles, bir aynı şeyin hem var hem de yok olabileceğini ileri süren Protagoras gibi filozofların bulunduğunu ve bunun yanında fizikçilerin de aynı ifade tarzını kullandıklarını düşünür. Böylece, Aristoteles de bu düşüncelere karşı çelişiklik prensibinin ilk ve temel bir prensip olduğunu kabul etmekte; bundan sonra da temel argümanlarını ortaya koymuştur. Aristoteles, aynı yüklem, aynı konuya, aynı zamanda hem ait olup hem de ait olmayacağının mümkün olmadığını ifade ederek bunun ispatı istenirse bu durumun *Analitik*’i bilmemekten ve kendi tabiri ile “ispatı muhtaç olanla olmayanı ayırt edememekten” kaynaklandığını savunur. Böylece çelişmezlik, temelde ontolojik karaktere sahip bir

ilke iken aynı şekilde zihnin bir kanunu ya da ana prensibi olarak karşımıza çıkar. Nitekim zihnin kanunları ile varlık kanunları arasında bir uygunluk, bir özdeşlik de bulunmaktadır (Atademir, 1974: 91).

Burada Protagoras'ın düşüncelerini hatırlamakta fayda olabilir. Protagoras'ın bilinen ünlü “İnsan her şeyin ölçüsüdür” sözü İlk Çağ'dan bu yana sayısız inceleme ve yorumun konusu olmuştur. Burada Protagoras anlatmak istediği şeyi şöyle ifade eder: “Herhangi bir şey bana nasıl görünüyorsa benim için öyledir, sana nasıl görünüyorsa senin için de öyle... Üşüyen için rüzgâr soğuktur, üşümeyen için ise soğuk değildir” (Arslan, 2006: 28). Bu iki ifade eşyanın hakikati hakkında bir bilgi sunmaktadır ve bu haliyle epistemolojinin alanına girerler. Öte yandan ontolojik olarak bir tezin olduğunu da söylemek mümkündür. Arslan'a göre Protagoras'ın esas ifade etmek istediği “eşyayı duyu organları ile bildiğimiz, bu organların ise farklı insanlar ve farklı zamanlarla ilgili olarak, eşyaya dair farklı duyumlar verdiği ve bu nedenle bir aynı şeyin farklı kişilere, hatta farklı zamanlarda aynı kişiye değişik göründüğüdür” (Arslan, 2006: 29).

Protagoras'ın “Birbirine zıt olan iki görüş, aynı ölçüde doğrudur” sözü Aristoteles'in işaret ettiği çelişmezlik ilkesine aykırıdır. Ancak burada Protagoras'ın kastettiği şey rüzgâr örneğinde olduğu gibi aynı anda farklı iki kişinin birbirine zıt olan iki şeyi ortaya koyması durumunda her ikisinin de aynı oranda doğru olduğudur. Arslan'a göre, bu bakımdan, Protagoras'ın özdeşlik yasasını kabul etmemek gibi bir durumun içine girmek istemediği sonucu çıkarılabilir (Arslan, 2006: 33).

Protagoras'ın yukarıda değinilen görecelik açıklamaları Aristoteles'te sert eleştirilere maruz kalmaktadır. Aristoteles'e göre tüm görüşler ve izlenimler doğru ise, tüm bu önermelerin aynı zamanda hem doğru hem de yanlış olması beklenir. Birçok insan farklı görüşlere sahiptir onların görüşlerini paylaşmayanların da yanlış içinde olduklarını savunur. O halde, bir aynı şeyin hem olması hem olmaması gerekir (Aristoteles, 1996: 1009a20).

Aristoteles, bir aynı şeyden karşıtların çıktığını ve çelişik veya karşıtların varlıklarda aynı anda var olduklarını savunan ve bunun da Anaksagoras ile başlayan “her şeyin her şeyle karışık olduğu” ya da Demokritos'la varlıkların bütün parçasında “Dolu ve Boş” olanın varlık ve var olmayı belirlediği görüşlerine ulaştıran akıl yürütmeyi bir şekilde doğru bir şekilde de yanlış bulmaktadır. Aristoteles bunu potansiyel olarak doğru bulurken bilfiil olarak doğru bulmaz (Aristoteles, 1996: 1009a27). Anaksagoras ve Demokritos'u bu düşünceye iten temel nokta onların yokluktan hiçbir şeyin çıkmasının imkânsız oluşu ve bu karşıtların nesnede daha önceden aynı anda var olmuş olmaları gerektiğine dayandırmaktadırlar (Aristoteles, 1996: 1009a25).

Diğer yandan Aristoteles, kimi düşünürleri görüntülerin doğru olduğu

kabulüne götüren diğer bir şeyin duyuşsal veriler olduğunu ifade eder. Nitekim bir şey kimisine tatlı kimisine de acı gelebilir. Bu düşünürleri, duyuşlarla bilinen şeyin doğru olduğu fikri temelde onların düşünceyi duyuma, duyumu da basit fiziksel bir değişmeye özdeş tutmalarından kaynaklanmaktadır. Örneğin insanlar Empedokles’e göre, fizikî şartlarını değiştiren insanlar düşünme yetilerini de değiştirirler (Aristoteles, 1996: 1009b15). Aristoteles’e göre bu düşüncelerin nedeni varlıklarda doğru olanı araştırırken “var olan”dan sadece duyuşsal şeylerin anlaşılmış olmasıdır; fakat duyuşsal şeylerde büyük oranda belirsizlik ve varlığın kendi doğası vardır (Aristoteles, 1996: 1010a5). Diğer bir nokta da bu filozofların duyuşsal doğanın değişen bir şey olmasından dolayı doğru bir yargıda bulunulamayacağını ileri sürmesidir. Bu durum en keskin ifadesini aynı ırmağa iki kere girilemeyeceğini söyleyen Herakleitos’u kınayan ve ırmağa bir kere bile girilemeyeceğini söyleyen Kratylos’ta bulmaktadır (Aristoteles, 1996: 1010a10). Aristoteles bu duruma belli ölçüde hak verir. Değişmekte olan şeyde değişen nitelikten hala bir parça bulunduğunu ve var olan şeyin önceki halinden bir şeyler taşıdığını kabul eder. Ancak “yokluğa giden bir varlıkta ve varlığa gelen bir varlıkta”, varlığını sürdüren bir şeyler vardır. Bu bir zorunluluktur ve sonsuza kadar gidemez. Ayrıca niceliksel değişim ile niteliksel değişim farklı şeylerdir (Aristoteles, 1996: 1010a20). Nihayet değişim içinde olmayan bir doğa varken, bir şeyin hem olması hem de olmamasını ileri sürenlerin hareket halindeki hareketli olduklarını kabul etmesi gerekir (Aristoteles, 1996: 1010a35). Aristoteles’in değişim gibi görünen şarap örneğinde, değişimin kaynağı ya kendisi ya da vücudumuzun değişmesidir. Burada değişen şey tatlılığın kendisi değildir. Bu, zorunlu olarak böyledir ve bu hem bu tarzda hem de başka tarzda olamaz (Aristoteles, 1996: 1010b25).

Protagoras’ın çelişmezlik ilkesine karşı içinde bulunduğu durumu ortaya koyan ve onun görüşlerinin çürütülmesine devam eden Aristoteles’e göre, genel olarak her türlü sorun üzerinde doğru kararı kimin vereceğine dair soru soranlara karşılık olarak bu durumun uyku hali ile uyanıklık kadar net olduğunu ve bu soruları vazedenlerin her şeyin nedenini kendilerine verilmesini isteyen sırf tartışmak için tartışan kişiler olduğunu söyler. Çünkü onlar bir ilke veya bir hareket noktası ararlar ve ona bir kanıtlama ilkesi ile ulaşmak isterler. Yani onlar nedeni olmayan bir şeyin sebebini araştırmaktadırlar; çünkü kanıtlamanın yasasının kendisi bir kanıtlama değildir (Aristoteles, 1996: 1011a10). Bunlardan ötürü mutlak bir mantıksal kanıt arayan Protagoras ve taraftarları görüşlerini savunmak ve çelişkiye düşmek istemiyorlarsa, kesin olarak konuşarak ve görünen her şeyin doğru olmadığını söylemek zorundadırlar. Hatta bu genel önermeyi “tarz, zaman, bakım ve anlam” ifade terimlerle açıklığa kavuşturmaları gerekmektedir (Aristoteles, 1996: 225, Dipnot).

Aristoteles aynı şeylerin herkese aynı ya da bu şeyin zaman içinde kişiye farklı görünmelerini, aksine çoğunlukla aynı zamanda birbirlerine karşıt şeyler gibi gördüklerini ifade ederek bir şeyin aynı zamanda doğru ve yanlış olduğunu ileri sürenlere karşı bir argüman ortaya koyarak bu şeylerin birbirine karşıt niteliklerde görünüp aynı duyuya aynı bakımdan aynı şartlarda aynı zamanda öyle görünmediklerini, bunun duyumun doğruluğu ile ilgili zorunlu bir belirlenim olduğunu söyler (Aristoteles, 1996: 1011b5). Bununla birlikte tartışmak için tartışan kişinin duyumun doğru olmadığını yalnızca bir kişi için doğru olduğunu söylerler. Bu durumda var olduğu hiçbir varlık tarafından düşünülmeyen şeylerin ne var olduğu ne de var olmadığı sonucu ortaya çıkar. Ancak geçmişte olan veya gelecekte gerçekleşmesi ihtimal dahilinde doğru ise her şeyin kaniya ve ona göreli olmayacağı açıktır (Aristoteles, 1996: 1011b5).

Diğer bir noktadan da bir şey tekse, bir şeye ya da belli sayıdaki şeylere göre birdir. Bir şey hem yarım hem eşitse onun eşitliği iki kata göre değildir. Burada göreli olan ilişkili olduğu şeye göredir. O halde insan hem düşünen hem de düşünülen ise, insan düşünen değil düşünülen olacaktır (Aristoteles, 1996: 1011b10). Düşünen ve düşünülen göreli şeylerdir ve birbirlerinin zıddıdır. Ancak insan özü gereği düşünen ve düşünen varlığa göreli olan insanın Protagoras'ın tezine göre düşünmediği sonucu ortaya çıkar (Aristoteles, 1996: 227, dipnot). Ayrıca, her varlığın düşünen özneye göreli olduğu söylenirse bu durumda düşünen özne tür bakımından birbirinden farklı sonsuz şeye göreli olacaktır ki bu durumda da düşünen öznenin nesneler çokluğuna ayrışması ve tanımının imkânsız olduğu sonucu ortaya çıkar (Aristoteles, 1996: 227, Dipnot). O halde, aynı özneye aynı anda çelişik şeyleri yüklemek mümkün değildir. Bu bakımdan karşıtların da aynı özneye aynı anda ait olmadıkları ortaya çıkar. Çünkü iki karşıttan biri aynı zamanda yoksunluk gösterir. Bu yoksunluk belli bir cinse dair bir şeyin inkârıdır. Kabul ve inkâr etmek aynı anda doğru olamayacağından karşıtlar da aynı anda bir öznedeki olamaz (Aristoteles, 1996: 1011b15).

SONUÇ

Aklın ilkeleri konusunda farklı görüşler vardır. Bazılarına göre, aklın ilkeleri doğuştan elde edilir ve insan zihni, doğuştan bu ilkeleri taşır. Bu görüşe göre, insan zihni, doğuştan mantık, ilkelerini taşır ve bu ilkeler, insanların düşünme sürecini yönetir. Diğerlerine göre ise, aklın ilkeleri sonradan elde edilir ve insan zihni, düşünme süreci boyunca bu ilkeleri öğrenir. Bu görüşe göre insan zihni, düşünme süreci boyunca mantık ilkelerini öğrenir ve bu ilkeler, insanların düşünme sürecini yönetir. Bu iki görüş arasında bir kesin doğru yanıt yoktur ve aklın ilkelerinin doğuştan mı yoksa sonradan mı elde edildiği konusunda tartışmalar devam etmektedir.

Çelişme ilkesi, bir önermenin doğru olup olmadığını belirlemek için kullanılan bir ilkedir. Çelişme ilkesine göre, bir önerme doğruysa, aksine bir önerme yanlıştır ve tersine, bir önerme yanlışa, aksine bir önerme doğrudur. Örneğin, “tüm köpekler süt içer” önermesi doğruysa, “tüm köpekler süt içmez” önermesi yanlıştır.

Aristoteles’in Protagoras eleştirisinde doğruluk ölçütü belirsizdir. Protagoras’ın söylemek istediği ve Aristoteles’in yorumu birbirinden uzaktır. Görünüş itibarı ile Aristoteles haklıdır. Ancak söylenmek istenilen ile görünüşte olan farklıdır. Aristoteles, Protagoras’ın “insanlar ölçüsüdür” görüşünü eleştirir. Aristoteles’e göre, Protagoras’ın bu görüşü, insanların düşüncelerinin doğruluğunu veya yanlışlığını belirleyemeyeceğini gösterir. Bu nedenle, Aristoteles, Protagoras’ın görüşünün çelişkili olduğunu ve kabul edilemez olduğunu düşünür.

Aristoteles ayrıca, Protagoras’ın görüşünün, insanların düşüncelerinin doğruluğunu veya yanlışlığını belirleyemeyeceğini gösterdiği için, insanların doğayı anlamaya yönelik çalışmalarının da anlamsız olduğunu iddia eder. Örneğin, bir insanın “güneş dünya etrafında döner” görüşü doğruysa, bir başka insanın “güneş dünya etrafında dönmez” görüşü de doğru olabilir. Bu nedenle, Aristoteles’e göre, Protagoras’ın görüşü insanların doğayı anlamaya yönelik çalışmalarının anlamsız olduğunu gösterir. Herkesin doğrusu olduğunu savunanlar kendilerini zorunlu olarak öyle düşünmeye zorlamaktalar.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. (1996a). *Metafizik*. (Çev. A. Arslan). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Aristoteles. (1996b). *Organon II*. (H. R. Atademir, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Aristoteles. (1996c). *Yorum Üzerine*. (S. Babür, Çev.). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Aristoteles. (2002). *İkinci Çözümlemeler*. (A. Houshiary, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arslan, A. (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi 2*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2007). *İlkçağ Felsefe Tarihi 3*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Atademir, H. R. (1974). *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Cevizci, A. (2013). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Çüçen, A. K. (1999). Mantığın Kaynağı Problemi. *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 2-3, 83-96.
- Özlem, D. (2004). *Mantık*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gökberk, M. (2011). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Locke, J. (2000). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, (M. D. Topçu, Çev.). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Kahveci, K. (2002). Aklın İlkelerine Ontolojik ve Epistemolojik Bir Yaklaşım. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt II, Sayı: 2, 231-242.
- Öner, N. (1969). Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, 285-303.
- Ross, D. (2011). *Aristoteles*. (A. Arslan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Bölüm 17

KÜMELEME ANALİZİ İLE TÜRK BANKACILIK SİSTEMİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

*Ceren YAMAN YILMAZ*¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, AHBVÜ, İİBF, Adalet Yönetimi Bölümü, ORCID ID 0000-0002-6922-0664

Türk Bankacılık Sistemi

“Banka” kelimesinin kökeninin İtalya’daki tefecilerin kullandıkları masa, sıralara verilen isim olan “Banco” dan geldiği düşünülmektedir. İlk bankacılık hizmetlerinin M.Ö 3500 yıllarında Sümerler tarafından yapıldığı, buna ek olarak erken dönemlerde Babil, Mısır ve Yunanistan’da da bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştirildiği ileri sürülmektedir. Bahsi geçen ilk bankacılık faaliyetleri borç vermekten öteye geçmemiştir. Fakat zaman içerisinde gelişerek dönüşen borç verme işlemine, faiz ve kaynakların muhafaza işleminin de eklenmesiyle birlikte, işlemlerin gerçekleştirilmesinde riskler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu riskler, para kavramının gelişmesine paralel olarak artmış ve bankacılık faaliyetlerinin güvenli bir şekilde yapılması elzem hale gelmiştir. Böylelikle bankacılık tarihi ve parasal gelişmeler birlikte meydana gelmiştir.

Bankalar için yapılabilecek farklı tanımlar şöyledir (Ayanoğlu, 2013, s.3-4);

“Bankalar, faiz karşılığı para alışverişi yapan, kırdırma, kredi ve kam-biyo işlemlerini yürüten, değerli belge, para, eşyaları kasalarda muhafaza eden ve buna ek olarak birçok ekonomik faaliyeti yapan kuruluşlardır.”

Bir başka banka tanımı; “Bankalar, sermaye, para ve kredi ile ilgili her çeşit işlemi düzenleyen ve gerçekleştiren, kamu ve özel kişiler ile işletmelerin söz konusu alandaki tüm taleplerini karşılayan ekonomik birimlerdir.”

“Bankalar, kredi işlemlerinde kullanmak üzere mevduat kabul eden ve faaliyetlerinin temeli düzenli bir şekilde kredi almak veya vermek olan mali kuruluşlardır.”

Banka, kendi bünyesinde bulunan veya faiz ya da kâr payı vermek üzere çeşitli kaynaklardan topladığı (halk ya da özel kaynaklar) paraları, faiz karşılığı ya da kâr/zarara katılacak biçimde kredi olarak kullandırarak para akışının bir parçası olan iktisadi işletmenin ve ilgili işletmenin sahibi niteliğindeki anonim şirket olarak tanımlanabilmektedir.

Bahsedilen tanımlara göre bankaların üç temel fonksiyonu aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Ayanoğlu, 2013, s. 4):

- Alıcılardan mevduat kabul edilmesi ve bu mevduatların korunması,
- Kabul edilen mevduatın belirli bir kısmını talep eden müşterilere, belirli bir meblağ karşılığında kullanıma açmak,
- Paranın nakit olarak bankadan çekilmesini ve bir hesaptan diğerine aktarılmasını sağlamak.

Bankalar, Bankalar Kanunu ve kapsamaları ile sermaye kaynaklarına

göre sınıflandırılmaktadır. Sermayesinin kaynaklarına göre bankalar; milli sermayeli bankalar, yabancı sermayeli bankalar ve Türk ve yabancı sermayeli bankalar olmak üzere üç başlıkta incelenmektedir. Ayrıntılı bilgi Tablo 1'de sunulmuştur.

5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nda banka, mevduat bankaları, katılım bankaları ile katılım ve yatırım bankaları şeklinde sınıflandırılmıştır. Söz konusu kanundaki tanımlamalar aşağıdaki gibidir:

Mevduat bankası: Kendi nam ve hesabına mevduat kabul etmek ve kredi kullandırma faaliyetlerini gösteren,

Katılım bankası: Katılma ve özel cari hesaplar vasıtasıyla fon toplamak ve kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren,

Kalkınma ve yatırım bankası: Mevduat veya katılım fonu kabul etmenin yanı sıra; kredi kullandırma faaliyeti gösteren ve/veya özel düzenlemelerle verilen görevleri yerine getiren kuruluşlar ile yurt dışında kurulmuş bu özellikleri taşıyan kuruluşların Türkiye'deki şubelerini kapsamaktadır.

5411 Sayılı Bankacılık Kanunu'nda bankaların amaçları ve faaliyet alanları sınıflama kriteri olarak alınmışsa da, literatürde bankaların faaliyet alan ve amaçlarına göre; Ziraat bankaları, Ticaret bankaları, Tasarruf ve Kalkınma bankaları, Sanayi bankaları, Yatırım bankaları ve Merkez bankaları şeklinde gruplandığı görülmektedir (Ayanoğlu, 2013, s. 7-8).

Tablo 1: Sermayesinin kaynaklarına göre bankalar (Ayanoğlu, 2013, s. 5-6)

Sermayesinin Kaynaklarına Göre Bankalar				
Milli sermayeli bankalar			Yabancı sermayeli bankalar	Türk ve yabancı sermayeli bankalar
Türk kanunlara göre kurulan, sermayesi Türk parası olan, yönetimi, denetimi ve sermayesinin çoğunluğu Türklere ait olan bankalardır.			Sermayesinin tamamı yabancı uyruklu kişiler ve onlara bağlı kuruluşlara ait olan bankalardır.	Sermayesi en az iki veya daha fazla ülke tarafından oluşturulmuş olan bankalardır.
Söz konusu bankalar, sermayeyi koyanların devlet veya özel sektör girişimcileri olma özelliğine bağlı olarak kendi içinde Devlet Bankaları, Özel Sektör Bankaları ve Karma Sermayeli Bankalar olarak ayrılmaktadır.				
Devlet (Kamu) Bankaları	Özel Bankalar	Karma Bankalar	Örneğin, ING Bank, HSBC Bank ve Citibank.	Örneğin, Yapı ve Kredi Bankası.
Sermayelerinin tamamı kamuya ait olan bankalardır. Örneğin, Türk Kalkınma Bankası, T.C. Ziraat Bankası ve İller Bankası.	Sermayelerinin tamamı özel kişi ve kuruluşların sahip olduğu bankalardır. Örneğin, Akbank A.Ş. ve Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	Sermayeleri özel sektör ve kamu sektörünün payları ile oluşturulmuş olan bankalardır. Örneğin, Vakıflar Bankası ve Halk Bankası.		

Bankacılık faaliyetlerinde geçmişten günümüze önemli gelişmeler yaşanmış ve bu gelişmeler finansal sistem var olduğu sürece yaşanmaya devam edecektir. Ekonomik birimlerin ihtiyaçlarındaki artış, teknolojik gelişmeler, tüketici davranışlarındaki değişimler bankacılık faaliyetlerinin çeşitlenmesine, hız kazanmasına ve yeni nitelikler kazanmasına vesile olmaktadır. Finansal sistemin bel kemiği olarak kabul edilen bankalar, iletişim olanaklarının yaygınlaşmasıyla birlikte sadece yerel değil uluslararası parasal işlemler yapılması ve hizmet verilmesi noktasında önemli aşama kat etmiştir. Türkiye’de bankaların ne tür konularda faaliyet göstereceği Bankacılık Kanunu ile belirlenmiştir. Buna ek olarak, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK), banka faaliyetlerini denetleme ve düzenleme yetkisine sahiptir (Karapınar, 2013, s. 36).

Türkiye’de bankaların faaliyet konuları 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu’nda düzenlenmiştir. Bu Kanun kapsamında bankaların faaliyet konularından bazıları aşağıda sıralanmaktadır:

- Mevduat ve katılım fonu kabul etmek,
- Nakdi ve nakdi olmayan her tür ve şartta kredi vermek,
- Her türlü ödeme ve tahsilat işlemleri,
- Sermaye piyasası araçlarının ihraç veya halka arz yoluyla satışına aracılık işlemleri,
- Çek ve diğer kambiyo senetlerinin iştirası işlemleri,
- Muhafaza hizmeti vermek,
- Sigorta acenteliği ve bireysel emeklilik aracılık hizmetleri,
- Daha önce ihraç edilmiş olan sermaye piyasası araçlarının aracılık maksadıyla alım satımının yürütülmesi işlemleri,
- Faktöring ve forfaiting işlemleri,
- Bankalar arası piyasada para alım satımı işlemlerine aracılık etme işlemleri,
- Finansal kiralama işlemleri,
- Kredi kartları, banka kartları ve seyahat çekleri gibi ödeme araçları ile ilgili faaliyetlerin yürütülmesi işlemleri,
- Efektif dâhil kambiyo işlemleri; para piyasası araçlarının alım ve satımı; kıymetli maden ve taşların alımı, satımı veya bunların emanete alınması işlemleri,
- Sermaye piyasası araçlarının alım ve satımı ile geri alım veya tekrar satım taahhüdü işlemleri,

- Başkaları lehine teminat, garanti ve sair yükümlülüklerin üstlenilmesi gibi garanti işleri,
- Yatırım danışmanlığı ve portföy işletmeciliği ve yönetimi,
- Alım satım işlemlerine ilişkin piyasa yapıcılığı,
- BDDK'nın belirlediği tüm faaliyetler.

Literatür incelendiğinde, Türkiye’de bankacılığın tarihsel gelişiminin genel olarak 7 bölüme ayrıldığı görülmektedir (TBB, 2008, s. 20-98, Yetiz, 2016, s. 110, Baltacı, 2016, s.4, Akgüç, 1992, s.18-82):

• **Cumhuriyet öncesi dönem (1847-1923):** Batı ülkelerinin 18. ve 19. Yüzyılda gerçekleştirdikleri sanayi devriminin Osmanlı Devleti tarafından benzer biçimde gerçekleştirilememesi, İmparatorluğun son döneminde yaşanan ticari duraklama, yönetim problemleri, toprak kayıpları, ekonominin dışa bağımlı ve borçlu olması gibi nedenlerle Cumhuriyet öncesi dönemde bankacılık faaliyetleri layıkıyla gelişme gösterememiştir. Bankacılık faaliyetleri ile ekonomik yapı arasındaki sıkı ilişki ve bankacılığın gelişmesini engelleyen etmenler nedeniyle ilk banka kuruluş girişimi devlet desteğiyle birlikte iki Galata bankeri tarafından Bank-ı Dersaadet-İstanbul Bankası (Banque de Constantinople) ismi ile 1847 yılında kurulmuştur. Söz konusu banka 1852 yılında iflas etmiştir. Kırım savaşı yıllarında, Osmanlı Devleti’ne borç vererek faiz geliri elde etmek amacıyla 11 yabancı banka kurulmuş, bu bankaların bir kısmı savaş sonrası ya işlemlerine son vermiş ya da Osmanlı Bankası’na katılmışlardır. Bu girişim Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk modern bankacılık faaliyeti olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulan ilk ulusal banka, çiftçilere daha elverişli imkânlarla tarımsal kredi sağlama amacıyla kurulan Memleket Sandıkları’nın temelini oluşturduğu Ziraat Bankasıdır. 1863 yılında Ziraat Bankası’nın kurulmasıyla tarımsal destekler devlet denetimi altına alınmıştır. 1868 yılında Mithat Paşa tarafından, halkın elinde dağınık biçimde bulunan tasarrufların devlet güvencesi altında toplanması ve ihtiyaç sahiplerinin kullanımına sunulması amacıyla İstanbul Emniyet Sandığı kurulmuştur. Uzun yıllar faaliyetini sürdüren kuruluş, 1984 yılında Ziraat Bankası’na katılarak tüzel kişiliğini yitirmiştir. 1908-1923 yılları arasında 11’i İstanbul’da 13’ü de Anadolu’nun çeşitli kentlerinde olmak üzere toplam 24 banka kurulduğu bilinmektedir. Bu bankalardan 13 tanesi Cumhuriyet döneminde de faaliyet göstermiştir.

• **Cumhuriyet dönemi (1923-1932):** 1923 yılı itibariyle ülkemizde, 22’si ulusal 13’ü yabancı olmak toplam 35 banka faaliyette bulunmaktaydı. Bu sayı 1930 yılında 44 olmuştur. 1924 yılına gelindiğinde ülke sınırları içerisinde banka şube sayısı 439’dur. Ülkemizde Merkez Bankası bulunmamakla birlikte, Merkez Bankası’nın bazı işlevlerini Osmanlı Ban-

kası yürütmekteydi. Ulusal bankacılık alanında II. Meşrutiyet Döneminde başlayan farkındalık Cumhuriyetin ilanının ardından güçlenmiş, ekonomik hayatın canlandırılması için bankacılığın geliştirilmesi ve bunun devlet desteği ile yapılması fikri ağır basmıştır. 1930 yılında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuştur. İzmir İktisat Kongresi'nde kurulması planlanan, ismini Atatürk'ün koyduğu, 1 milyon TL olan sermayesinin Atatürk tarafından taahhüt edildiği ve 250 Bin TL'sinin yine Atatürk tarafından ödendiği T.C. İş Bankası 26 Ağustos 1924 tarihinde kurulmuştur. Bunu takiben, ülkenin sanayisini ve madenlerini desteklemek niyetiyle 1925 yılında Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. 1927 yılında konut kredisi vermesi amacıyla Emlak ve Eytam Bankası kurulmuş, 1946 yılında ismi Emlak ve Kredi Bankası olarak değiştirilmiştir. 1923-1932 yılları arasında yerel bankacılık faaliyetlerinde artış gözlemlenmiş ve irili ufaklı 29 yerel banka kurulduğu saptanmıştır.

- **Devletçilik ve devlet bankalarının kuruluş dönemi (1933-1944):** En önemli devlet bankalarının kurulduğu bu dönemde, sanayinin desteklenmesi amacıyla 1933 yılında Sümerbank, kentleşme ve şehirlerim imar çalışmaları için 1933 yılında İller (Belediyeler) Bankası, madencilik ve enerji alanlarında atılımlar yapmak amacıyla 1935 yılında Etibank, denizcilik faaliyetleri için 1937 yılında Denizbank ve küçük esnaf ve sanat-kârların kredi bulma problemlerinin çözülmesi amacıyla 1938 yılında Halk Bankası ve Halk sandıkları faaliyete geçmiştir.

- **Özel bankaların gelişme dönemi (1945-1960):** İkinci Dünya Savaşı sonrası ülkelerin ekonomilerindeki toparlanma ülkemizde de görülmüş, bu durum bankacılık faaliyetlerinde de hızlanma meydana getirmiştir. Günümüzde de faaliyet gösteren özel bankaların kurulduğu bu dönemde, 1944 yılında Yapı Kredi Bankası, 1946 yılında Garanti Bankası, 1948'de Akbank, 1952 yılında Denizcilik Bankası, 1953'te Demirbank, 1954 yılında Şekerbank ve Türkiye Vakıflar Bankası, 1955 yılında Pamukbank faaliyete geçmiştir. 1958 yılında Türkiye Bankalar Birliği ve 1960 yılında Bankaları Tasfiye Fonu kurulmuştur.

- **Planlı dönem (1960- 1980):** Bu dönemim temel niteliği, kalkınma planlarının bankaların kaynak kullanımına yön vermesi, holding bankacılığının teşvik edilmesi, ticaret bankalarının kurulmasına izin verilmemesi ve bankacılıkta ihtisaslaşmanın önünün açılması olarak sıralanabilmektedir. Bu suretle; Turizm Bankası 1962 yılında, Sınai Yatırım ve Kredi Bankası 1963 yılında, Devlet Yatırım Bankası 1964 yılında ve 1976 yılında Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası kurulmuştur. Bankacılık sektörünün, her geçen gün şube ve personel sayısını artırarak, finansal hizmetlerin coğrafi yaygınlığını ve erişilebilirliğini artırmaya yöneldiği görülmektedir. Özellikle 1960-1980 döneminde şube ve personel sayısındaki artış, bankacılık sektörünün coğrafi olarak yaygınlaşması ihtiyacından ileri gelmektedir.

• **Bankacılıkta serbestleşme ve dışa açılım dönemi (1981-2001):** 1980 yılı itibariyle ekonomi alanında benimsenen yeni kurallar şüphesiz ki Türk Bankacılık Sistemi'nde de etkilerini göstermiştir. Faizlerin serbestleştirilmesi, yabancı bankaların kurulmasına veya ülkemizde şube açmasına tanınan kolaylıklar, serbest pazar ekonomisine geçiş, önceki dönemlerin aksine yeni ticaret bankalarının kurulmasına izin verilmesi, bankaların kaynak yapılarının bir kısmının Türk Lirasından döviz kaynaklarına geçmesine olanak sağlanması, teknolojik gelişmelerle birlikte elektronik bankacılığın gündeme gelmesi bankacılık sisteminin değişmesine ve faaliyet gösteren banka sayısının hızla artmasına neden olmuştur.

• **Yeniden yapılandırma dönemi (2002 ve sonrası):** 1999, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ciddi finansal krizler birçok bankanın ve aracı kurumların iflasına neden olmuştur. Ekonomik faaliyetlerin daralması, faizlerin artışıyla birlikte bankaların bilanço yapılarının bozulması, döviz kurlarının artması gibi nedenlerle bankacılık sektörü iyiden iyiye zayıflamıştır. Söz konusu problemleri bertaraf etmek amacıyla Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı devreye alınmış ve yeni bir döneme girilmiştir. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın en önemli unsurunu ekonomik krizlerin ardından finansal kesimin en önemli aktörü olan bankacılık kesiminin yeniden yapılandırılması oluşturmıştır. Bu süreçte sistemin yeniden yapılandırılması için önemli adımlar atılmıştır. Bu adımların ilki, kamu bankalarının kısa vadeli yükümlülüklerinin devre dışı bırakılmasıdır. Emlakbank'ın 2001 yılı itibariyle Ziraat ve Halk Bankalarına devredilmesi ve TMSF tarafından devralınan bankaların bir bölümünün birleştirilmesi yapılandırma sürecinde atılan önemli adımlar arasında sayılmaktadır. (TCMB, 2011, s.116). Kriz sonrası dönem pek çok açıdan olduğu gibi merkez bankacılığı için de dönüm noktası olmuştur. Cumhuriyet tarihinin en derin krizini yaşamakla birlikte bankacılık ve ödeme sistemleri tam bir çıkmaza girmiştir. Söz konusu kriz ortamı, pek çok açıdan yeniden yapılanmanın vesilesi olmuş hem merkez bankacılığı hem de diğer makroekonomik alanlarda kalıcı bir değişimin elzem olduğu toplumun tüm birimleri tarafından benimsenmiş ve yapısal reformlar hızla uygulamaya konmuştur (Umut, 2016, s. 177).

Bankacılık sektörüne 2021 yılı itibariyle bakıldığında; Pandemi koşullarının ekonomiye olan yıkıcı etkilerinin yavaş yavaş azaldığı bu dönemde sektör bilançosu yılın büyük kısmında artış göstermiştir. 2021 yılı itibariyle ülkemizde 35 tanesi mevduat bankası ve 16 tanesi kalkınma ve yatırım bankası olmak üzere toplam 57 banka faaliyet göstermektedir. Mevduat bankalarının 3'ü kamu sermayeli olmak üzere, 8 tanesi özel sermayeli banka statüsündedir. Katılım bankası sayısı 6'dır. Tablo 2'de görüleceği üzere 2021 yılında, 21 tane yabancı sermayeli mevduat bankasının yanı sıra kalkınma ve yatırım bankalarının 3'ü kamu sermayeli, 9'u özel sermayeli ve 4'ü yabancı sermayeli banka konumunda bulunmaktadır (TBB, 2022, s. 30).

Tablo 2: 2021 yılı itibariyle banka sayısı (TBB, 2022, s. 30)

	2020	2021
Mevduat Bankaları	34	35
Kamu sermayeli	3	3
Özel sermayeli	8	8
Yabancı sermayeli	21	21
TMSF	2	3
Kalk. ve Yat. Bankaları	14	16
Katılım Bankaları	6	6
Toplam	54	57

Tablo 3'te verilen çalışan sayıları incelendiğinde bir miktar azalma olduğu görülmektedir. Sektör çalışanların yüzde 89'u mevduat bankalarında, yüzde 2,5'i kalkınma ve yatırım bankalarında, yüzde 8,5'i ise katılım bankalarında istihdam edilmiştir. Sektörde çalışanların yüzde 31'i kamu sermayeli mevduat bankalarında, yüzde 32'si özel sermayeli mevduat bankalarında ve yüzde 26'sı yabancı sermayeli bankalarda çalışmaktadır. 2021 yılında bankacılık sektöründe çalışan kadınların oranı yüzde 51'dir.

Tablo 3: 2021 yılı itibariyle istihdam (TBB, 2022, s. 31)

	2020	2021
Mevduat Bankaları	181	180
Kamu sermayeli	62	62
Özel sermayeli	67	66
Yabancı sermayeli	52	52
TMSF	0,2	0,2
Kalk. ve Yat. Bankaları	5	5
Katılım Bankaları	17	17
Toplam	203	202

Tablo 4'te verilen bilgiler ışığında, mevduat bankalarının şube sayısı 83 adet azalmıştır. Katılım bankalarının şube sayısı 56 adet artmıştır. Bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında ülke genelindeki banka şube sayısı 23 tane azalarak 11.171 olmuştur. Bu azalış, özel ve yabancı mevduat bankalarından dolayı meydana gelmiştir.

Tablo 4: 2021 yılında şube sayıları (TBB, 2022: 31)

	2020	2021
Mevduat Bankaları	9875	9792
Kamu sermayeli	3701	3715
Özel sermayeli	3643	3573
Yabancı sermayeli	2529	2434
TMSF	2	2
Kalk. ve Yat. Bankaları	64	68
Katılım Bankaları	1255	1311
Toplam	11194	11171

Kümeleme Analizi

Bu bölümde, araştırmada kullanılan çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinden kümeleme analizi hakkında teorik bilgi verilmiştir.

Çok değişkenli bir veri kümesindeki nesne gruplarını dikkate alınırken iki durum ortaya çıkabilir. Bireyler/nesneler üzerinde ölçümler içeren bir veri seti verildiğinde, bazı durumlarda bazı doğal grupların veya birey sınıflarının var olup olmadığının tespiti amaçlandığında ve diğer durumlarda, bireyleri mevcut gruplara göre sınıflandırmak gerekir. Kümeleme analizi, çok sayıda birey (veya nesne) üzerinde çok değişkenli ölçümler içeren bir veri matrisi verildiğinde, bazı doğal alt gruplar veya birey kümeleri oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu, bazı uygun kriterlere göre “benzer” olan bireyleri gruplandırarak yapılır. Kümeleme analizi genel olarak, çok değişkenli veri nesnelerinden gruplar (kümeler) oluşturmaya yönelik bir dizi araç olarak tanımlanabilir. Amaç, heterojen büyük örneklemelerden homojen özelliklere sahip gruplar oluşturmaktır. Gruplar veya kümeler mümkün olduğu kadar homojen ve çeşitli gruplar arasındaki farklar mümkün olduğunca büyük olmalıdır. Kümeleme analizi iki temel adımda uygulanmaktadır (Hardle ve Simar, 2015, s. 386):

Bir yakınlık (benzerlik) ölçüsü seçimi: Her bir gözlem çifti (nesne) değerlerinin benzerliği açısından kontrol edilmekte ve nesnelerin uzaklığını ölçmek için bir benzerlik (yakınlık) ölçüsü tanımlanmaktadır. Gözlemler birbirine ne kadar “yakın” iseler, o kadar homojen olmaları beklenir.

Grup oluşturma algoritması seçimi (kümeleme tekniğinin seçimi): Yakınlık temelinde, gruplara atanan nesneler ölçülmekte ve böylelikle gruplar arasındaki farklar artmakta, oluşan küme içerisindeki gözlemler mümkün olduğunca yakın hale gelmektedir.

Kümeleme analizinde kullanılan benzerlik ölçüleri, Minkowski, Manhattan City-Block, Öklid, Ölçekli Öklid, Mahalanobis, Hotelling T², Canberra ve Kareli Öklid olarak sıralanmaktadır.

Temel olarak iki çeşit kümeleme yöntemi vardır: hiyerarşik (hierarchical) algoritmalar ve hiyerarşik olmayan (partitioning) algoritmalar. Hiyerarşik algoritmalar, yığılmacı/birleştirici (agglomerative) ve bölücü (splitting/divisive) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birinci tür hiyerarşik kümeleme, mümkün olan en iyi bölümlemeden başlar (her gözlem bir küme oluşturur) ve onları gruplandırmakla devam eder. İkinci tip kümeleme ise, mümkün olan en kaba bölümleme ile başlar. İlk olarak, tüm gözlemleri içeren tek bir küme oluşur ve bu tek küme daha küçük boyutlu kümelere bölünerek işler devam eder. Hiyerarşik olmayan kümeleme algoritmaları, belirli bir grup tanımından başlar ve belirli bir puan optimize edilene kadar gruplar arasında öge alışverişi yaparak devam eder. İki kümeleme tekniği arasındaki temel fark, hiyerarşik kümelemede gruplar bulunduğu ve gruplara öğeler atandıktan sonra bu atamanın değiştirilememesidir. Hiyerarşik olmayan tekniklerde ise nesnelerin gruplara atanması algoritma uygulaması sırasında değişebilmektedir (Hardle ve Simar, 2015, s.392).

Hiyerarşik kümeleme algoritmaları araştırmalarda oldukça sık kullanılmaktadır. Algoritmanın araştırmacılara, birleştirme ve bölme aşamalarını ifade eden dendrogram adı verilen ağaç diyagramını sunması ve bir önceki adımda elde edilen sonuçların sonraki adımın içerisinde bulunması yöntemin en avantajlı yönleri arasında sayılmaktadır. Hiyerarşik kümeleme yöntemleri, tek bağlantı tekniği, tam bağlantı tekniği, ortalama bağlantı tekniği, merkezi bağlantı tekniği ve Ward's tekniğidir (Tatlıdil, 2002, s. 334; Çam, 2021, s.193, Uçar, 2017, s.359).

Hiyerarşik kümeleme algoritması aşağıdaki adımları izlemektedir (Tatlıdil, 2002, s. 334; Bulut, 2018, s. 376; Hardle ve Simar, 2015, s. 393):

1. Her birey bir küme oluşturacak şekilde işleme başlanır.
2. Benzerlik/uzaklık matrisi oluşturulur.
3. En yakın mesafeye sahip iki küme tespit edilir.
4. Bu iki kümeyi bir araya getirilerek yeni küme veya kümeler oluşturulur.
5. Oluşan yeni küme/kümeler için benzerlik/uzaklık matrisi oluşturulur.
6. Son iki adım n-1 kez tekrarlanır.

Hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemlerinin uygulanabilmesi için, başlangıç aşamasında küme sayısının belirlenmiş olması gerekmektedir. İsaetli/uygun küme sayısının belirlenmesinde, çeşitli testler ve algoritmalar kullanılıyor olsa da, araştırmacının konu dâhilindeki hâkimiyeti ve deneyimi ön plana çıkmaktadır. En çok kullanılan kümeleme analizi teknikleri; k-ortalamlar tekniği, en çok olabilirlik tekniğidir.

Uygulama

Bu bölümde, Türkiye Bankalar Birliği'nden temin edilen Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) düzey 3'e ait 2021¹ yılı bankacılık verileri kullanılarak, çok değişkenli istatistiksel analizlerden kümeleme analizi uygulamasına ait sonuçlar verilmiş ve değerlendirilmiştir. Analiz SPSS v.25 ile yapılmıştır. Çok değişkenli istatistiksel analizlerde değişken seçimi oldukça önemlidir. Bu nedenle elde edilebilecek en fazla sayıda değişken ele alınmalı sonrasında, kullanılacak analizlerin yapısına bağlı olarak değişken sayısında azaltılmaya gidilmelidir (Yaman Yılmaz, 2020, s. 473). Çalışmaya dâhil edilen temel bankacılık göstergeleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Analize dâhil edilen göstergeler (TBB, 2022)

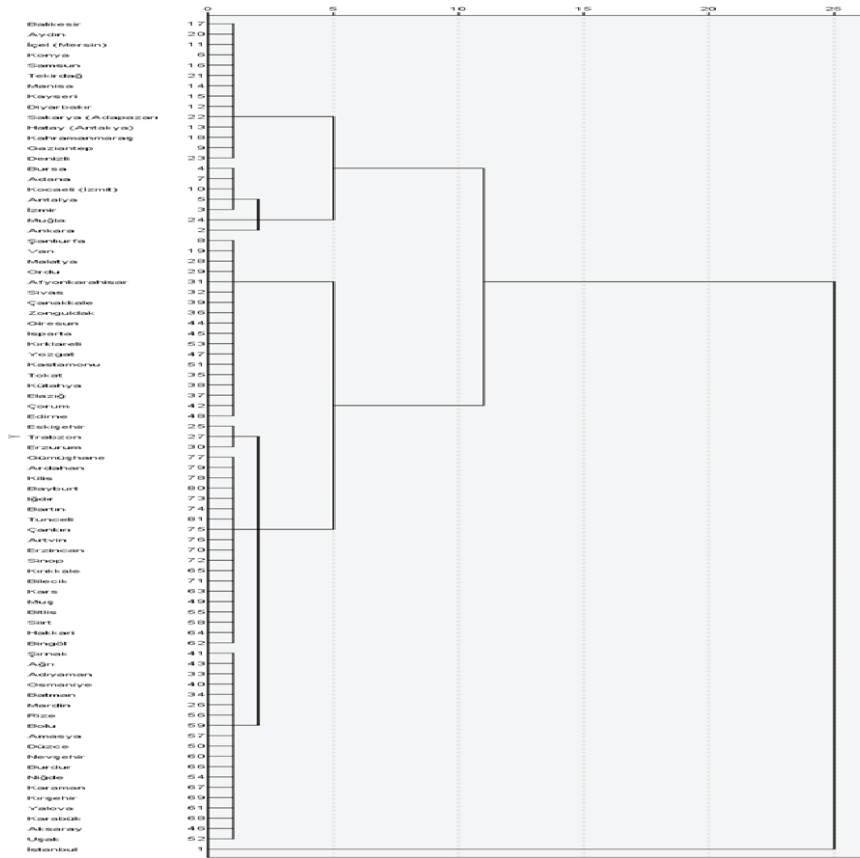
Bankacılık Göstergeleri	
Şube sayısı	Şube başına kişi sayısı
Faaliyet gösteren banka sayısı	Toplam mevduat (milyon TL)
ATM Sayısı	Toplam kredi (milyon TL)
POS Sayısı	Nüfus başına ortalama mevduat
Üye işyeri sayısı	Nüfus başına ortalama kredi
Çalışan sayısı	Şube başına ortalama mevduat
ATM başına kişi sayısı	Şube başına ortalama kredi

2021 yılına ait 81 ilin temel bankacılık göstergeleri, bankacılık faaliyetleri bakımından benzer illerin tespit edilmesi amacıyla kümeleme analizi ile incelenmiştir. Analiz kapsamında, benzerlik matrisinin belirlenmesinde kareli Öklid uzaklığı, kümeleme tekniği olarak ise hiyerarşik kümeleme tekniklerinden biri olan Ward's tekniği tercih edilmiştir.

Analiz sonucu elde edilen ve Şekil 1'de verilen dendrogram incelendiğinde nihai küme sayısının 3 olması gerektiği kanaatine varılmıştır. Kümeleme süreci 5 aşamada gerçekleşmiştir. Buna göre son aşamada, 59 ilin birlikte, İstanbul ilinin tek başına ve 21 ilin birlikte kümelendikleri görülmektedir.

1 Türkiye Bankalar Birliği (TBB), seçilmiş bankacılık göstergelerini Haziran 2022 tarihinde, Türkiye Bankacılık Sistemi'nde Seçilmiş Göstergelerin İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı isimli raporda yayınlamıştır.

Şekil 1: Ward's tekniği ile elde edilen dendrogram

Hiyerarşik yığılmacı kümeleme tekniklerinde, analizin birinci aşamasında her birim bir başına küme olarak değerlendirilir (Hair vd., 2014, s.416; Özdamar, 2018, s. 296). Bu bağlamda, analiz illerin sayısı olan 81 küme ile başlamış, analiz sonucunda üç küme oluşturmuştur. Kümeleme aşamaları aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 5: İkinci aşama kümeleme

Küme No	1	2	3	4	5	6	7	8
İller	Balıkesir, Aydın, İçel (Mersin), Konya, Samsun, Tekirdağ, Manisa, Kayseri, Diyarbakır, Sakarya (Adapazarı), Hatay (Antakya), Kahramanmaraş, Gaziantep, Denizli	Bursa, Adana, Kocaeli (İzmit), Antalya, İzmir	Muğla, Ankara	Şanlıurfa, Van, Malatya, Ordu, Afyonkarahisar, Sivas, Çanakkale, Zonguldak, Giresun, Isparta, Kırklareli, Yozgat, Kastamonu, Tokat, Kütahya, Elazığ, Çorum, Edirne	Eskişehir, Trabzon, Erzurum	Gümüşhane, Ardahan, Kilis, Bayburt, Iğdır, Bartın, Tunceli, Çankırı, Artvin, Erzincan, Sinop, Kırıkkale, Bilecik, Kars, Muş, Bitlis, Siirt, Hakkâri, Bingöl	Şırnak, Ağrı, Adıyaman, Osmaniye, Batman, Mardin, Rize, Bolu, Amasya Düzce, Nevşehir, Burdur, Niğde, Karaman, Kırşehir, Yalova, Karabük, Aksaray, Uşak	İstanbul

Kümelemenin ikinci aşamasında 8 küme meydana gelmiştir. Analiz devam ettiği için bu aşamada yorumlama yapılmayacaktır.

Tablo 6: Üçüncü aşama kümeleme

Küme No	1	2	3	4	5	6
İller	Balıkesir, Aydın, İçel (Mersin), Konya, Samsun, Tekirdağ, Manisa, Kayseri, Diyarbakır, Sakarya (Adapazarı), Hatay (Antakya), Kahramanmaraş, Gaziantep, Denizli	Bursa, Adana, Kocaeli (İzmit), Antalya, İzmir, Muğla, Ankara	Şanlıurfa, Van, Malatya, Ordu, Afyonkarahisar, Sivas, Çanakkale, Zonguldak, Giresun, Isparta, Kırklareli, Yozgat, Kastamonu, Tokat, Kütahya, Elazığ, Çorum, Edirne	Eskişehir, Trabzon, Erzurum, Şırnak, Ağrı, Adıyaman, Osmaniye, Batman, Mardin, Rize, Bolu, Amasya Düzce, Nevşehir, Burdur, Niğde, Karaman, Kırşehir, Yalova, Karabük, Aksaray, Uşak	Gümüşhane, Ardahan, Kilis, Bayburt, Iğdır, Bartın, Tunceli, Çankırı, Artvin, Erzincan, Sinop, Kırıkkale, Bilecik, Kars, Muş, Bitlis, Siirt, Hakkâri, Bingöl	İstanbul

Üçüncü aşamada, ikinci aşamada oluşan ikinci ile üçüncü küme ve beşinci ile yedinci küme birleşerek yeni kümeler oluşturmuşlardır. Bu aşamada küme sayısı altıdır. Önsel bilgiler ışığında analize devam etme kararı alınmış ve yorumlama yapılmamıştır.

Tablo 7: Dördüncü aşama kümeleme

Küme No	1	2	3	4
İller	Balıkesir, Aydın, İçel (Mersin), Konya, Samsun, Tekirdağ, Manisa, Kayseri, Diyarbakır, Sakarya (Adapazarı), Hatay (Antakya), Kahramanmaraş, Gaziantep, Denizli, Bursa, Adana, Kocaeli (İzmit), Antalya, İzmir, Muğla, Ankara	Şanlıurfa, Van, Malatya, Ordu, Afyonkarahisar, Sivas, Çanakkale, Zonguldak, Giresun, Isparta, Kırklareli, Yozgat, Kastamonu, Tokat, Kütahya, Elazığ, Çorum, Edirne	Eskişehir, Trabzon, Erzurum, Şırnak, Ağrı, Adıyaman, Osmaniye, Batman, Mardin, Rize, Bolu, Amasya Düzce, Nevşehir, Burdur, Niğde, Karaman, Kırşehir, Yalova, Karabük, Aksaray, Uşak, Gümüşhane, Ardahan, Kilis, Bayburt, Iğdır, Bartın, Tunceli, Çankırı, Artvin, Erzincan, Sinop, Kırıkkale, Bilecik, Kars, Muş, Bitlis, Siirt, Hakkâri, Bingöl	İstanbul

Dördüncü aşamada, üçüncü aşamada oluşan birinci ile ikinci küme ve üçüncü ve beşinci küme birleşerek yeni kümeler oluşturmuştur. Küme sayısı 4 olarak değerlendirilmiştir. Nihai küme sayısının dört olmadığı düşünülmüş ve beşinci aşamaya geçilmiştir.

Tablo 8: *Beşinci aşama kümeleme*

Küme No	1	2	4
İller	Balıkesir, Aydın, İçel (Mersin), Konya, Samsun, Tekirdağ, Manisa, Kayseri, Diyarbakır, Sakarya (Adapazarı), Hatay (Antakya), Kahramanmaraş, Gaziantep, Denizli, Bursa, Adana, Kocaeli (İzmit), Antalya, İzmir, Muğla, Ankara	Şanlıurfa, Van, Malatya, Ordu, Afyonkarahisar, Sivas, Çanakkale, Zonguldak, Giresun, Isparta, Kırklareli, Yozgat, Kastamonu, Tokat, Kütahya, Elazığ, Çorum, Edirne, Eskişehir, Trabzon, Erzurum, Gümüşhane, Ardahan, Kilis, Bayburt, Iğdır, Bartın, Tunceli, Çankırı, Artvin, Erzincan, Sinop, Kırıkkale, Bilecik, Kars, Muş, Bitlis, Siirt, Hakkâri, Bingöl, Şırnak, Ağrı, Adıyaman, Osmaniye, Batman, Mardin, Rize, Bolu, Amasya, Düzce, Nevşehir, Burdur, Niğde, Karaman, Kırşehir, Yalova, Karabük, Aksaray, Uşak	İstanbul

Beşinci aşamada, dördüncü aşamada oluşan ikinci ve üçüncü küme birleşerek yeni bir küme oluşturmuştur. Anlamlı küme sayısının üç olduğu kanaati ile analizin beşinci aşamada sonlandırılması uygun görülmüştür. Buna göre, ilk kümede 21 il, ikinci kümede 59 il ve üçüncü kümede İstanbul ili tek başına kümelenmiştir. Uygun küme sayısına karar verebilmek hiyerarşik kümeleme yöntemlerinin tartışmalı hususlarından bir tanesidir. Küme sayısına karar verebilmek, araştırmacının analiz edilen konuyla ilgili literatür bilgisine ve deneyimi ile yakından ilişkilidir (Yılmaz ve Doğu, 2021, s. 188)

Sonuç olarak, ilk bölümde Türk Bankacılık Sistemi'nin Cumhuriyet öncesi dönemden günümüze kadar olan serüveni ana hatları ile incelenmiştir. Araştırma sonucunda, Cumhuriyet öncesi dönemden itibaren süregelen bankacılık faaliyetlerinin yaygınlaşması çabasının imkânsızlıklar, savaşlar, darbeler ve finansal krizlere rağmen yurt genelinde yaygınlaştığı ve ülkemizin illerinin ekonomik gelişimine katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. İkinci bölümde uygulamada kullanılan kümeleme analizi teorik olarak tanıtılmış ve son bölümde uygulama gerçekleştirilmiştir. Uygulama sonucunda, 2021 yılı verileri ve seçilen göstergeler bağlamında Türkiye illerinin üç küme oluşturdukları görülmüştür. İlk kümeyi oluşturan 21 il ve ikinci kümedeki 59 il de söz konusu göstergeler bakımından küme içerinde birbirine benzerdir. Kümeler kendi aralarında benzerlik göstermemekle birlikte, İstanbul ilinin analizin başlangıcından itibaren tek başına bir küme oluşturma gelmesi dikkat çekici olmakla birlikte şaşırtıcı bir sonuç değildir. Nüfus yapısı, coğrafi konumu, tarihsel gelişimi, demografik yapısı vb. nedenle İstanbul ili diğer illerden farklı konumlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akgüç, Ö. (1992). *100 Soruda Türkiye’de Bankacılık*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Ayanoğlu, Y. (2013). Bankaların kuruluşu ve organizasyon yapısı. *Bankaların yönetimi ve denetimi* içinde (s. 3-33), Yayın No: 2746, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Baltacı, N. (2016). Türk Bankacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve Bugünü. Hasan AYAYDIN, Savaş DURMUŞ (Ed.), *Banka ve Finansal Sistem* içinde (s. 1-25), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Bulut, H. (2018). *R Uygulamaları ile Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Çam, Z.. (2021). Kümeleme Analizi. Kaan Zülfikar Deniz (Ed.), *İstatistikolay 2 Çok Değişkenli İstatistik* içinde (s.189-219). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Hair, J. F. Jr., William, C. B., Barry, J. B. ve Rolph, E. A. (2014). *Multivariate Data Analysis*, Harlow: Pearson Education Limited.
- Hardle, K. W., & Simar, L., (2015). *Applied Multivariate Statistical Analysis*, Berlin: SpringerVerlag.
- Karapınar, A. (2013). Bankacılık faaliyetleri. *Bankaların yönetimi ve denetimi* içinde (s. 35-65). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özdamar, K. (2018). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi*, Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Tatlıdil, H. (2002). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*. Ankara: Akademi Matbaası.
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB). (2008). *50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye’de Bankacılık Sistemi*, Yayın no: 262, İstanbul.
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB). (2022). *Bankalarımız 2021*. Yayın No. 346.
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB). (2022). *Türkiye Bankacılık Sistemi’nde Seçilmiş Göstergelerin İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı*, Rapor No:YT06.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB). (2011). *Yıllık Rapor*.
- Uçar, N. (2017). Kümeleme Analizi. Şeref Kalaycı (Ed.), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* içinde (s. 349-376). Ankara: Dinamik Akademi.
- Umut, A. (2016). Türkiye’de Finansal Krizler ve Para Politikası. Yılmaz Aydın (Ed.), *Türkiye’de Para ve Kur Politikası* içinde (s. 163-181), İstanbul: Der Kitabevi.
- Yetiz, F. (2016). Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 107-117.
- Yaman Yılmaz, C. (2020). Türkiye’deki İllerin Bankacılık Faaliyetleri Açısından Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler ile İncelenmesi. *Alanya Akademik*

Bakış, 4(2), 471-493.

Yaman Yılmaz, C., Algün Doğu, G. (2021). Kümeleme Analizi ile İllerin Okul Sporları Faaliyetleri Bakımından İncelenmesi, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 182-205.

5411 Sayılı Bankacılık Kanunu

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5411.pdf>

Bölüm 18

Z KUŞAĞININ DİJİTALYAPISI VE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Mehmet YALÇINKAYA¹

¹ Öğr. Gör. Dr. , Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı, mail:mehmetyalcinkaya32@gmail.com, Ordu/TÜRKİYE ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5171-552X>

1.GİRİŞ

Toplumsal, kültürel, yasal, eğitimsel ve teknolojik unsurların sürekli değiştiği dünyada insan varlığının da bu değişimin bir sonucu olarak duygu, düşünce ve tutumları dönüşmekte ve değişmektedir. Dünya genelinde bu ve benzeri unsurlara bağlı olarak var olan değişimlerden hareketle oluşmuş zaman aralıklarına “kuşak” denilmektedir(McCrindle, Wolfinger, 2010). 1830-1840 yılları arasında kuşak çalışmaları ile ilgili bilimsel araştırmaları başlatan ilk kişi Auguste Comte olmuştur. Comte, (1974) kuşaksal değişikliklerin tarihsel süreç içerisinde hareket eden kuvvetler olduğunu ortaya koyarak, sosyal ilerlemenin ancak bir kuşağın bir sonraki kuşağa aşılacağı birikimler ile mümkün olduğunu belirtmiştir. Kuşak kavramının değerlendirilmesinde gelecek on yılların hükümdarı olacak olan ve 2000-2018 yılları arasında dünyaya geldiği kabul edilen Z kuşağı; yüksek derecede eğitilmiş, teknolojik açıdan anlayışlı, yenilikçi ve yaratıcıdır. Çevrimiçi yaşayan ve sanal olarak en sevdiği markalarla bütünleşen ve etkileşime giren dijital bir dünyada doğan ilk nesildir. Z kuşağı, teknolojinin ağır kullanıcılarıdır ve bunu onlar için bir araç olarak görmektedirler. Z kuşağı bir zorluktur, zira daha önceki nesillere göre daha farklı davranırlar ve bu davranış tercihlerinde değişikliklere yol açabilir(Schlossberg, 2016).

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ise daha ayrıntılı hesap verebilirlik, dürüstlük, iyi iletişim, şeffaflık, yüksek idealler, mantıklı gelişim ve değişim sağlayarak karşılıklı yarar sağlayan faaliyetler bütünüdür. Kurumsal sosyal sorumluluk, modern kapitalizm için gerekli bir koşul haline gelmiş olmakla birlikte ahlaki geliştirmeye yöneliktir. Sosyal sorumluluk anlayışının da dünyada özellikle küresel ekonomide giderek önemini artırdığı görülmektedir(Pava, 2008).

Çalışmamızın ilk bölümünde Z kuşağının dijital yapısı ele alınmış, ikinci bölümde kurumsal sosyal sorumluluk irdelenmiş, son bölümde ise üniversite öğrencileri üzerinde yapılan Z kuşağının dijital yapısı ve kurumsal sosyal sorumluluk algısı ile ilgili araştırmanın değerlendirmesine yer verilmiştir.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Z Kuşağının Dijital Yapısı

Kuşak çalışmaları üzerine yapılan araştırmaların çoğunda, araştırmacılar, belirli bir kuşağı tanımlamak için bir dizi demografik özelliğin eşlik ettiği bir kuşağı tanımlamak için genellikle doğum tarihi aralıklarına göre sınıflandırmışlardır(Cogin, 2012). Bu kuşak grubu (kohort) içindeki insanların deneyimler, olaylar vb. ile birbirine bağlı olduğu fikrine dayanan bir kuşaklar teorisi oluşturulmuştur(Mannheim, 1952). Literatürde kuşakların

demografik özelliklerine göre sınıflandırılması genel olarak şu şekildedir(-Senior, Gyarmathy, 2021):

Sessiz veya Olgun Nesil (1925-1946)

Bebek Patlaması, Hippiler, İdealistler (1943-1964)

X Kuşağı, Baby Boomers Sonrası, Tv Kuşağı, Latchkey Çocukları (1961-1981)

Y Kuşağı, Milenyum Kuşağı (1978-2000)

Z Kuşağı, Milenyum Sonrası Veya Sonraki Nesil(1995-2010)

Alpha Kuşağı, Dokunmatik Ekrancılar (2010-)

Z kuşağının hangi dönemleri içerdiğine tanımlayan kesin tarih hususunda uzmanların ortak bir fikir birliği bulunmamakla birlikte genel olarak 1995-2000 ile 1995-2010 yılları arasında dünyaya gelen bireylerden oluştuğu dile getirilmektedir. Ne tesadüftür ki bu tarih, World Wide Web'in halka açık hale geldiği yaklaşık zamanla aynı yılları kapsamaktadır(Twenge, 2017). Bu nesil, üyelerinin yaşamları üzerinde çeşitli sosyal etkileşimlerden akıl sağlığına ve ayrıca kişisel ve profesyonel davranışlarına kadar uzanan bir yelpazede devrim niteliğinde bir etkiye sahip olan bilgi teknolojisine erken yaşlardan itibaren erişen ilk nesildir(Carbonell, vd. (2018). Bu grubun üyeleri, teknolojinin hevesli tüketicileri ve dijital dünyanın özlemcileridir. Gerçek dijital yerliler ve yalnızca teknoloji etkisiyle ortaya çıkan tek nesil olarak Z kuşağı, bazen yalnızca dijital dünyada etkileşimde bulunmaya alışkındır. Yoğun teknoloji kullanımlarından dolayı, sosyal ve ilişki becerileri az gelişmiştir. Ayrıca, izolasyon, güvensizlik ve anksiyete ve depresyon gibi sağlık sorunları açısından daha yüksek risk altındadırlar. Teknoloji alışkanlıkları, sınırlı bir dikkat süresi göstermelerini sağlar ve monotonluğu, tekrarı algıladıklarında kolayca canlanırlar. Z kuşağı kolaylık ve aciliyet ister, üyeleri pragmatiktir. Sosyal, politik ve ekonomik belirsizlik zamanlarında yetişen bu nesil, temkinli ve duygusal olarak fiziksel ve finansal güvenlikle ilgilenmektedir. Z kuşağı ırksal, etnik açıdan açık görüşlü olmasına rağmen genel olarak hareketsiz eylemciliğe katılmayı tercih etmekten ziyade sosyal konularda aktif rol almazlar(Chicca, vd, 2018).

Sahip oldukları bu özelliklerinin bir sonucu olarak, Z kuşağı bireylerinin çoğu en az günlük 9 saatini dijital ortamlarda etkileşime girerek geçirirler. YouTube'da günde ortalama 70 videoya bakarlar. Aynı zamanda içerik oluşturucuların yarısı kendi dijital içeriklerini geliştirip farklı platformlarda paylaşmaktadır. Ayrıca, dijital oyun ve iletişim de onlar için bir yaşam tarzıdır(Talmon, 2019).

2.2.Kurumsal Sosyal Sorumluluk(KSS)

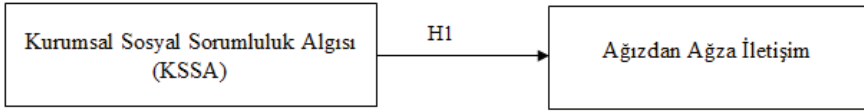
İşletmelerin yatırımcılara para kazanmak için var oldukları yaygın olarak kabul edilmektedir. Ancak firmalar gönüllü olarak toplumun diğer üyelerine fayda sağlayan ek işlevler de gerçekleştirmeli midir? Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) anlayışı bu temel soruyu yanıtlamaya çalışan geniş bir araştırma alanıdır. Genel olarak iş dünyası ve toplum arasındaki doğru ilişkiyi ve firmaların ekonomik kişisel çıkarlarının peşinde koşmanın ve yasalara uymanın ötesinde sorumluluklarının kapsamını ele almaktadır(Bauman, Skitka, 2012).

Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kavramının uzun ve çeşitli bir geçmişi vardır. Yüzyıllardır iş dünyasının toplumla ilgilenmesinin izlerini sürmek mümkündür. Bununla birlikte, sosyal sorumluluk ilgili çalışmalar büyük ölçüde 20. yüzyılın, özellikle son 50 yılın ürünüdür(Carroll, 1999). Gelişmekte olan bir araştırma alanı olarak kurumsal sosyal sorumluluğa (KSS) olan ilginin artması ve 21. yüzyılın iş koluna daha fazla ilgi gösterilmesi, iş dünyasının ve toplumun şirketlerin çalışanı, müşterisi, tedarikçisi arasındaki kritik ilişkileri aşan şekillerde iç içe geçtiği kabul edilmektedir(McLennan, Banks, 2019). Ayrıca, kurumsal sosyal sorumluluk (KSS), sürdürülebilir ekonomik kalkınma, yaşam kalitesi ve diğerlerinin yanı sıra, kâr amacının ötesinde sorumluluklarını yerine getiren bir şirketin işiyle ilişkilidir(Boulouta, Pitelis, 2014). Dolayısıyla kurumsal sosyal sorumluluk (KSS), bir işletmeyi sosyal açıdan sorumlu bir şekilde yönetilmesine, işyerlerini iyileştirmesine, istihdam sağlamasına, işgücünde etik uygulamaları yaygınlaştırılmasıyla yerel toplulukların inşasına dâhil olur. Bu süreç dâhilinde kurum politikalarının ve ürünlerinin sonuçları hakkında ilgili topluluklarla iletişim kurar, sosyal altyapı oluşturmaya yatırım yaparak daha temiz bir çevre oluşturulmasına, korunmasına ve sürdürülebilirliğine katkıda bulunarak kurumsal yönetim yoluyla genel olarak ekonomik kalkınmaya katkıda bulunur(Kanji, Chopra, 2010). Longo vd(2005)' e göre ise kurumsal sosyal sorumluluğun (KSS) temel noktası, bir işletmenin yönetimi tarafından üçüncü taraflara karşı gönüllü olarak bir taahhüdün üstlenilmesi olarak kabul edilebilir. Üstlenilen taahhüt, şirket faaliyetlerinin yönetimi üzerinde ağır bir yük oluşturan yasal yükümlülüklerin ötesine geçerek kurumların sürdürülebilirlikleriyle ilişkisi, toplum beklentilerinin değişmesi, kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumun itibarı arasındaki ilişki gibi etkenler, işletmelerin sosyal sorumluluk anlayışına uygun davranmaları konusunda itici güç rolü oynamaktadır. Bu bağlamda işletmeler artık sadece mal ve hizmet üreten kurumlar değil çalışanın refahını düşünen, toplumsal olaylara duyarlı, çevreyi koruyan, tüketiciye en iyi hizmeti vermeyi amaçlayan organizmalar olarak düşünülmektedir. Yani işletmeler günümüzde sadece teknik ve ekonomik kurumlar olarak değil, aynı zamanda sosyal boyutu olan kurumlar olmalıdır(Peltekoğlu, 2016).

Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri uzun süreli olduğunda, kamuoyunun desteği sağlandığında, toplumsal bir fayda yarattığında kurumların saygınlığını da arttırmaktadır. Başarılı sosyal sorumluluk kampanyaları medyada daha fazla yer almakta, reklama tepkili tüketicilerin de bu sayede ilgisi çekilebilmektedir. Sosyal sorumluluk projeleri, marka iletişiminin etkili yöntemlerinden biridir. Markaya farkındalık kazandıran, bilinirliği ve hatta markanın değerini artıran önemli bir yöntemdir. Bu nedenle pek çok marka sürekliliği olan sosyal sorumluluk projelerini hayata geçirmektedirler(Özgen, 2017).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI, MODEL VE HİPOTEZİ

Araştırmanın amacı, Z kuşağının dijital yapısını belirlenerek kurumsal sosyal sorumluluk duyarlılıklarının ağızdan ağza iletişim davranışı üzerindeki etkisini belirlemektir. Araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan model Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırmanın yazın taramasında anlatılan bilgiler ve yer verilen uygulamalı çalışmalar doğrultusunda, araştırmanın hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H1: Z kuşağı katılımcılarının kurumsal sosyal sorumluluk algısının ağızdan ağza iletişim davranışları üzerinde etkilidir.

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırmanın verileri, “Z kuşağının dijital yapısı ve kurumsal sosyal sorumluluk algısı.” anketi aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmanın konusu ile ilgili literatür taraması yapılmış ve anket maddeleri Sharon C. Uche (2017)’nin çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Araştırma 12/12/2022 – 13/01/2023 tarihleri arasında kolayda örnekleme yöntemi dâhilinde Z kuşağı yaş aralığında olan Ordu Üniversitesi Eğitim, Fen Edebiyat, Güzel Sanatlar, İlahiyat ve Ziraat Fakülteleri ile Teknik ve Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokullarında öğrenim gören 593 öğrenciye yüz yüze anket uygulanmış ancak araştırmanın güvenilirliği açısından 48 hatalı ve eksik anket bulunarak araştırmaya dahil edilmemiştir. Bu çerçevede örneklem büyüklüğü 545 katılımcıdan oluşmaktadır.

Çalışma nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmanın uygulama kısmında kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde 5'li likert tipinde hazırlanmış olup bu sorular Z kuşağının kurumsal sosyal sorumluluk algısını ve ağızdan ağza iletişim tutumlarını ölçecek ifadelerden oluşmaktadır. İkinci bölümde ise Z kuşağının; demografik özellikleri, markanın KSS'si faaliyetleri ve dijital yapısını belirlemeye yönelik hazırlanmış ifadelerden oluşmaktadır.

Araştırma kapsamında öncelikli olarak Z kuşağının demografik özelliklerini, markanın KSS'si faaliyetleri ve dijital yapısı SPSS 24 programı ile sınıflandırıldıktan sonra kurumsal sosyal sorumluluk algısı ile ağızdan ağza iletişim ölçeklerinde yer alan ifadelerin güvenilirlik analizi ve geçerlilik(faktör) analizini yapılmıştır. Son olarak da katılımcıların kurumsal sosyal sorumluluk algılarının ağızdan ağza iletişim davranışı üzerinde etkisinin belirlemek için regresyon analizi yapılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Z Kuşağının Demografik Özelliklerini, Markanın KSS'si Faaliyetleri Ve Dijital Yapısına İlişkin Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

Tablo 1: Araştırmaya Katılımcılarının Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

Cinsiyet	Frekans	%
Kadın	341	62,6
Erkek	204	37,4
Toplam	545	100

Yaş	Frekans	%
18-19	214	39,3
20-21	195	35,7
22-23	79	14,5
24-25	48	8,8
26-27	9	1,7
Toplam	545	100

Gelir Durumu	Frekans	%
1500 TL ve Altı	149	27,4
1501 TL - 3000 TL	20	3,7
3001 TL - 4500 TL	47	8,6
4501 TL -6000 TL	114	20,9
6001 TL ve Üstü	215	39,4
Toplam	545	100

Tablo 2: *Araştırmaya Katılımcılarının Kurumsal Sosyal Sorumluluk(KSS) Faaliyeti İle İlgili Frekans ve Yüzdelik Dağılımları*

Markanın KSS İlgili En Çok Bilgi Edinilen Yer	Frekans	%
Markanın Televizyondaki Reklamları	102	18,7
Markanın Akış Hizmetleri (videostreaming) ile ilgili reklamları (ör. Netflix,Hulu, Amazon Prime, Roku)	62	11,4
Markanın Youtube'daki Reklamları	68	12,5
Markanın Sosyal Medya Platformları	144	26,4
Markanın Web Sitesi	122	22,4
Markaya Ait Yazılı Haberler	47	8,6
Diğer.....	-	-
Toplam	545	100,0

Sosyal Açıdan Sorumlu Markanın Ürün Yada Hizmeti İçin Ne Oranda Para Ödemeye Hazır Olunduğu	Frekans	%
Hiç	82	15,0
% 1-5 Arası	273	50,1
% 6-10 Arası	104	19,1
% 11-15 Arası	59	10,8
% 16 ve Üzeri	27	5,0
Toplam	545	100,0
Fiyat ve Kalitesi Yakın Olan İki Markadan Sosyal Açıdan Sorumlu Markayı Tercih Etme Olasılığı	Frekans	%
Asla	40	7,3
Nadiren	47	8,6
Bazen	180	33,0
Genellikle	143	26,2
Daima	135	24,8
Toplam	545	100,0

Tablo 3: *Araştırmaya Katılımcılarının Dijital Yapılarına İlişkin Frekans ve Yüzdelik Dağılımları*

Dijital Ortamda Günlük Harcanan Süre	Frekans	%
1 Saatten Az	9	1,7
1 İle 3 Saat Arasında	55	10,0
3 İle 5 Saat Arasında	275	50,3
5 İle 7 Saat Arasında	155	28,4
7 Saatten Fazla	51	9,6
Toplam	545	100,0
En Çok Ziyaret Edilen Sosyal Paylaşım Sitesi	Frekans	%
Facebook	24	4,4
Instagram	188	34,5
TikTok	152	27,9
Twitter	83	15,2
Youtube	98	18,0
Diğer.....	-	
Toplam	545	100,0
Dijital Ortamda En Çok Takip Edilen Tematik Alan	Frekans	%
Eğlence	287	52,6
Teknoloji	79	14,6
Moda & Güzellik	73	13,4
Kültür & Sanat	33	6,0
Spor & Sağlıklı Yaşam	23	4,2
Magazin	28	5,1
Haber	9	1,7
Eğitim	6	1,1
Diğer...	7	1,3
Toplam	545	100,0

Cep Telefonu İle İlgili Aktiviteleri Ne Sıklıkla Kullanıldığı	Frekans	%
SMS		
Çok Sıklıkla	29	5,3
Sıklıkla	80	14,7
Kısmen	196	36,0
Nadiren	237	43,4
Çok Nadiren	3	0,6
Toplam	545	100,0
E-posta	Frekans	%
Çok Sıklıkla	43	7,9
Sıklıkla	88	16,1

Kısmen	177	32,5
Nadiren	230	42,2
Çok Nadiren	7	1,3
Toplam	545	100,0
Seyahat Rezervasyonları Yapma	Frekans	%
Çok Sıklıkla	65	11,9
Sıklıkla	89	16,3
Kısmen	183	33,6
Nadiren	205	37,6
Çok Nadiren	3	0,6
Toplam	545	100,0
Fotoğraf Veya Video Çekimi	Frekans	%
Çok Sıklıkla	3	0,6
Sıklıkla	357	65,5
Kısmen	110	20,2
Nadiren	73	13,4
Çok Nadiren	2	0,4
Toplam	545	100,0
Sosyal Medya Uygulamalarını Kullanma	Frekans	%
Çok Sıklıkla	2	0,4
Sıklıkla	332	60,9
Kısmen	119	21,8
Nadiren	90	16,5
Çok Nadiren	2	0,4
Toplam	545	100,0
Müzik Dinleme	Frekans	%
Çok Sıklıkla	3	0,6
Sıklıkla	362	66,4
Kısmen	101	18,5
Nadiren	77	14,1
Çok Nadiren	2	0,4
Toplam	545	100,0

Televizyon İzleme	Frekans	%
Çok Sıklıkla	5	0,9
Sıklıkla	261	47,9
Kısmen	178	32,7
Nadiren	63	11,6
Çok Nadiren	38	7,0
Toplam	545	100,0
Sağlık Bilgisi Almak	Frekans	%
Çok Sıklıkla	3	0,6
Sıklıkla	262	48,1

Kısmen	200	36,7
Nadiren	67	12,3
Çok Nadiren	13	2,4
Toplam	545	100,0
Finansal Bilgi Aramak	Frekans	%
Çok Sıklıkla	9	1,7
Sıklıkla	222	40,7
Kısmen	208	38,2
Nadiren	71	13,0
Çok Nadiren	35	6,4
Toplam	545	100,0
Ürün Veya Hizmetleri Puanlamak	Frekans	%
Çok Sıklıkla	8	1,5
Sıklıkla	207	38,0
Kısmen	204	37,4
Nadiren	72	13,2
Çok Nadiren	54	9,9
Toplam	545	100,0
Hayırsever Bağışlar Yapmak	Frekans	%
Çok Sıklıkla	6	1,1
Sıklıkla	78	14,3
Kısmen	209	38,3
Nadiren	198	36,3
Çok Nadiren	54	9,9
Toplam	545	100,0
Blogları Okumak	Frekans	%
Çok Sıklıkla	12	2,2
Sıklıkla	226	41,5
Kısmen	191	35,0
Nadiren	74	13,6
Çok Nadiren	42	7,7
Toplam	545	100,0
Podcast'i Dinlemek	Frekans	%
Çok Sıklıkla	-	-
Sıklıkla	119	21,8
Kısmen	128	23,5
Nadiren	114	20,9
Çok Nadiren	184	33,8
Toplam	545	100,0

4.2. Normallik, Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi Sonuçları

Araştırma kapsamında katılımcılardan elde edilen veriler öncelikle normallik testine tabi tutulmuş ve verilerin normal dağılım sergileyip sergilemediği çarpıklık ve basıklık istatistiklerine göre irdelenmiştir. Kurumsal sosyal sorumluluk ölçeğinde yer alan KSS1, KSS13 ve KSS14 ifadelerin normal dağılıma sahip olmadıklarından dolayı analizden çıkarılmıştır. Verilerin normal dağılımda önemli seviyede farklılaşmıyor olması için çarpıklık ve basıklık değerinin “+1.5”, “1.5” aralığında olması beklenir (Tabachnick ve Field, 2013). Devamında kurumsal sosyal sorumluluk ile ağızdan ağza iletişim ifadelerinin ayrı ayrı güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Ankette yer alan kurumsal sosyal sorumluluk ölçeğine ait on bir ifadeye uygulanan güvenilirlik analizi sonucu Alfa güvenilirlik katsayısı (Cronbach's Alpha) 0,905, ağızdan ağza iletişim ölçeğine ait üç ifadenin Alfa güvenilirlik katsayısı (Cronbach's Alpha) 0,907 çıkmıştır. Alfa katsayısının %81-%100 Aralığında çıkması, araştırmanın çok güvenilir olduğunu gösterir (Nakip, 2013). Araştırmamızda yer alan iki ölçeğinde Alfa değerleri araştırmanın çok güvenilir olduğunu göstermektedir. Araştırma ölçeklerinin geçerlilikleri değerlendirilmek amacıyla yapılan faktör analizi sonuçları tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Bileşen	Başlangıç Özdeğeri			Faktör Yüklerinin Kareleri Toplamı			Faktör Yüğü
	Toplam	% Varyans	% Kümülatif	Toplam	% Varyans	% Kümülatif	
KSSA1	5,666	51,510	51,510	5,666	51,510	51,510	,778
KSSA2	,784	7,127	58,637				,777
KSSA3	,698	6,344	64,981				,776
KSSA4	,670	6,088	71,069				,755
KSSA5	,606	5,512	76,581				,741
KSSA6	,547	4,974	81,556				,705
KSSA7	,486	4,414	85,970				,688
KSSA8	,423	3,845	89,815				,686
KSSA9	,405	3,677	93,492				,664
KSSA10	,385	3,499	96,991				,653
KSSA11	,331	3,009	100,000				,653
KMO:0,941				Bartlett's Test: 2655,155 0,000			p:

Tablo 4'te görüldüğü gibi, ölçekte yer alan ifadelerin toplam varyansın %51,510'unu açıklayan anlamlı tek faktörden oluşmuştur. Bartlett küresellik testiyle değişkenler arasında faktör analizi yapmaya yeterli düzeyde ilişki olduğu belirlenmiştir ($p=0,00<0,05$). Kaiser Meyer Olkin (KMO)

örneklem ölçüm yeterliliği ise, 0,941 olduğundan değişkenlerin faktör analizine uygun olduğu söylenebilir.

Tablo 5: Ağızdan Ağıza İletişim Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Bileşen	Başlangıç Özdeğeri			Faktör Yüklerinin Kareleri Toplamı			Faktör Yüğü
	Toplam	% Varyans	% Kümülatif	Toplam	% Varyans	% Kümülatif	
AAİ1	2,529	84,286	84,286	2,529	84,286	84,286	,942
AAİ2	,307	10,228	94,515				,918
AAİ3	,165	5,485	100,000				,893
KMO:0,831				Bartlett's Test: 1115,885			p: 0,000

Tablo 5'te görüldüğü gibi, toplam varyansın %84,286'sını açıklayan anlamlı tek faktörden oluşmuştur. Bartlett küresellik testiyle değişkenler arasında faktör analizi yapmaya yeterli düzeyde ilişki olduğu belirlenmiştir ($p=0,00<0,05$). Kaiser Meyer Olkin (KMO) örneklem ölçüm yeterliliği ise, 0,831 olduğundan değişkenlerin faktör analizine uygun olduğu söylenebilir.

4.3. Regresyon Analizi Sonuçları

Tablo 6: Regresyon Analizi Sonuçları

Model		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	p	R ²
		β	Standart Hata	Beta			
1	Sabit	,983	,218		4,517	,000	,189
	KSS	,626	,056	,435	11,263	,000	
	Bağımlı Değişken: KSS						F= 126,850

Araştırmada kurumsal sosyal sorumluluk algısı bağımlı değişkendir. Tablo 6'da görüldüğü gibi $p<,05$ olduğundan dolayı yapılan regresyon analizi anlamlı olup, Z kuşağının kurumsal sosyal sorumluluk algısının ağızdan ağıza iletişim üzerinde pozitif yönde etkisinin olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre "Z kuşağı katılımcılarının kurumsal sosyal sorumluluk algısının ağızdan ağıza iletişim davranışları üzerinde etkilidir." Şeklindeki, H1 hipotezi kabul edilmiştir.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Şimdiye kadar dijital dünya ile en iç içe geçmiş nesil olarak bilinen Z Kuşağı üyeleri için adeta dijital teknoloji araçları altıncı uzuvları gibi işlev görmektedir. Bu durumun sonucu olarak da bu kuşağın duygu, düşünce, davranış ve amaçları ile birçok alanda dünyayı değiştiren bu nesil üzerinde araştırmaların yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Halkla ilişkiler disiplininin de temel sermayesi insan olduğu bakış açısı çerçevesinde hedef kitlenin sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik durumlarına yönelik hassasiyetlerini saptamaları ve ona göre halkla ilişkiler faaliyetlerini şekillendirmeleri açısından büyük önem taşımaktadır.

Z kuşağının dijital yapısı ve kurumsal sosyal sorumluluk algısının ağızdan ağza iletişim davranışları üzerindeki etkisi hakkında yapılan bu çalışmada ulaşılan sonuçlar doğrultusunda z kuşağı bireylerinin %50,3'ünün üç ila beş saat, 28,4'ünün beş ila yedi saat arasında günlük dijital ortamda vakit geçirmekte oldukları, %34,5'i Instagram, 27,9'u TikTok sosyal medya platformlarını tercih ettiği, %52,6'sının dijital ortamda en çok takip ettikleri tematik alanın eğlence olduğu görülmektedir. Ayrıca z kuşağı bireylerinin cep telefonunu sırası ile ağırlıklı olarak; fotoğraf veya video çektikleri, sosyal medya uygulamalarını kullandıkları, müzik dinledikleri ve televizyon(video) izledikleri görülmektedir. Z kuşağının kurumsal sosyal sorumluluk(KSS) faaliyetleri ile ilgili olarak %26,4'ünün markanın sosyal medya platformlarından haberdar olurken %22,4'ünün markanın web sitesinden en çok bilgi edindikleri görülmektedir. Z kuşağı katılımcılarının kurumsal sosyal sorumluluk ile ilgili olarak yarıdan fazlasının % 1-5 arası sosyal açıdan sorumlu markanın ürün yada hizmeti için para ödemeye hazır olunduğunun yanında fiyat ve kalitesi yakın olan iki markadan sosyal açıdan sorumlu markayı tercih etmelerinin olası olduğu görülmektedir. Araştırma kapsamında Z kuşağı katılımcılarının kurumsal sosyal sorumluluk algısının ağızdan ağza iletişim davranışları üzerinde etkisini belirlemek için yapılan regresyon analizi sonucuna göre ise kurumsal sosyal sorumluluk algılarının ağızdan ağza iletişim davranışları üzerinde pozitif yönde etkili olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlar ışığında, z kuşağı bireylerinin kurumsal sosyal sorumluluk hususunda bilinçlendirilmesi ve duyarlılıklarının artırılması özellikle dijital iletişim araçları vasıtasıyla kamu veya özel kuruluşların sosyal sorumluluğa yönelik iletişim mesajları sunulabilir ve mesajlarda ilgili kurumların ürün ve hizmetlerinde sosyal anlamda yapısı ve farklılıkları vurgulanabilir. Ayrıca kamu spotları ile z kuşağı bireylerine yönelik farkındalık oluşturulabilir.

Araştırma Ordu Üniversitesinde eğitim gören üniversite öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Daha genel sonuçlar için bu konu genel olarak orta ve

yüksek eğitimin farklı alanlarında ilgili yaş grubunda bulunan geniş kitleleri kapsayacak şekilde araştırılabileceği gibi farklı kuşaklarında içerisine dâhil olduğu örneklem ile kuşaklar arasındaki karşılaştırmalarda belirlenebilir.

KAYNAKÇA

- Bauman C. W. & Skitka L. J.(2012). Corporate social responsibility as a source of employee satisfaction. *Research in Organizational Behavior*, S: 63-86.
- Boulouta I. & Pitelis N. C. (2014). Who needs CSR? The impact of corporate social responsibility on national competitiveness. *Journal of Business Ethics*, S: 349-364
- Carbonell X., Chamarro A., Oberst U., Rodrigo B.& Prades M. (2018),Problematic Use of the Internet and Smartphones in University Students: 2006–2017. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, S:1-13
- Carroll A. B. (1999). Corporate social responsibility. *Business & Society*, S:268-295.
- Çetin, C. ve Karalar, S. (2016). X, Y ve Z Kuşağı Öğrencilerin Çok Yönlü ve Sınırsız Kariyer Algıları Üzerine Bir Araştırma, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 28.
- Chicca, J. & Shellenbarger T. (2018). Generation Z: Approaches and teaching-learning practices for nursing professional development practitioners. *Journal for Nurses in Professional Development*, S:230–256
- Cogin J.(2012). Are generational differences in work values fact or fiction? Multi-country evidence and implications. *Int. J. Hum. Resour. Manage.* S:2268-2294.)
- Comte A. (1974), *The Positive Philosophy* (New York: AMS Pres.) (Ed.: Abraham S. Blumberg)
- Kanji G. K. & Chopra P. K. (2010). Corporate social responsibility in a global economy, *Total Quality Management*, S: 119-143
- Longo M., Mura M. & Bonoli A. (2005). Corporate social responsibility and corporate performance: the case of Italian SMEs. *Corporate Governance*, S:28-42.
- Loveland, E. (2017). Instant generation. *The Journal of College Admission*, 235.
- Mannheim K.(1952) The problem of generations. In: Kecskemeti, P. (ed.) *Essays on the Sociology of Knowledge Collect Work*, Routledge, New York, S:276–322
- McCrindle M. & Wolfinger E. (2010), “Generations Defined,” *Ethos*, S:8-18.
- McLennan S. & Banks G. (2019). Reversing the lens: Why corporate social responsibility is not community development. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, S: 117-126.
- Nakip M. (2013), *Pazarlama Araştırmalarına Giriş*, Dördüncü Baskı, Seçkin Yayıncılık, İstanbul.
- Özgen E.(2017). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri*, Profil Kitap, İstanbul.

- Pava M.(2008), Why Corporations Should Not Abandon Social Responsibility', *Journal of Business Ethics*, S: 805-812.
- Peltekoğlu F. B. (2016), *Halkla İlişkiler Nedir?*, Beta Yayınevi: İstanbul.
- Senior J. & Gyarmathy E.(2021), *AI and Developing Human Intelligence Future Learning and Educational Innovation*; Routledge: New York, S:1-223
- Seyfi Ü. (2016). X ve Y Kuşaklarının Ruhsal Zekâ Özellikleri ile Çalışma Algıları Üzerine Bir Analiz. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi.
- Schlossberg M. (2016). Teen Generation Z is being called 'millennials on steroids,' and that could be terrifying for retailers. Retrieved 9, 2016, from Business Insider UK.
- Tabachnick B.G. & Fidell L.S. (2013) *Using multivariate statistics*, 5th edn. Allyn & Bacon/Pearson Education, Boston
- Talmon G.A(2019) *Generation Z: What's Next?* Medical Science Educator. Springer, S: 9–11.
- Tuncer A. İ. ve Tuncer, M. U. (2016). Eğlence Reklamlarının Viral Uygulamaları ve Z Kuşağı Üzerinden Bir Değerlendirme, TRT Akademi Eğlence Endüstrisi Sayısı, 1.
- Twenge J. M. (2017). *iGen: Why today's super-connected kids are growing up less rebellious, more tolerant, less happy- and completely unprepared for adulthood* and what that means for the rest of us*. New York.
- Uche S.C.(2018),*Generation Z and corporate social responsibility*, Master Thesis, Syracuse University.

Bölüm 19

BÖLGESEL KALKINMA VE TURİZM

Serdar CEYLAN¹, İhsan BULUT²

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü. serdar_ceylan_51@hotmail.com ORCID: 0000-0002-9599-5586

2 Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Antalya. ihsanbulut@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0002-4873-3479

Giriş

Kapitalizmin kendi doğası içerisinde bir eşitsizlik doğurduğu bilinmektedir. Kapitalist serbest piyasa ekonomisinin belirli bölgeleri gelişmişlik ve yatırım bakımından öne çıkardığı, geri kalmış bölgelerin ise aynı rekabet ortamı oluşturmayıp daha az gelişmesine neden olduğu ve bu durumun diğer bölgeler ile arasındaki bölgesel eşitsizliği artırdığı görülmektedir. Yatırımların belirli bölgelerde yoğunlaşarak bazı bölgelerin yatırımda öne çıkması, bölgelerarası gelişmişlik farklarını artırmaktadır. Devletlerin müdahalesi olmadan bölgeler arası gelişmişlik farklılığını azaltmak pek de mümkün olmamaktadır. Günümüzün küreselleşen dünyasında, ülkeler arası rekabetin yerini bölgelerarası rekabetin alması, ülkeler arası işbirliği yerine bölgelerarası ekonomik işbirliklerinin öne çıkması, yatırımların belirli bölgelerde yoğunlaşmasını hızlandırmaktadır. Bölgesel ekonomik işbirlikleri, serbest ticaret bölgeleri ve bölgelerarası gümrük birliği anlaşmaları gibi düzenlemeler, bölgelerarası gelişmişlik farklılığını ve bölgelerarası rekabeti artırmaktadır. Bölgelerarası gelişmişlik farklılığı, ülke içerisindeki nüfusun dağılımını tayin ettiği gibi, bölgelerde hangi ekonomik faaliyetin yapılacağını ya da hangi sektörün bölgede öne çıkacağını da belirleyebilmektedir. Günümüzün modern ulus devletleri içerisinde de bir bölgenin tarım, sanayi, ticaret, ulaşım ya da turizm sektörünün biri ya da birkaçında öne çıkması, diğer bölgelerin yatırım ve teşvikler konusunda kaderine terk edilmesi durumu görülebilmektedir. Nitekim günümüz ekonomik ve siyasi konjonktüründe, bölgesel kalkınmanın politik ekonomiden ve ideolojiden bağımsız olmadığı söylenebilir. Nitekim hükümetlerin teşvik¹ ve yatırımlarındaki siyasi kararlar, bir bölgenin gelişmesinde ya da geri kalmasında önemli bir faktör olabilmektedir. Örneğin Tümetekin ve Özgüç'e (2015: 468-486) göre, ABD'nin kuzeydoğusu, Avrupa'nın batı bölgeleri, Çin'in pasifik kıyıları daha fazla sanayileşen ve daha fazla gelişerek kalkınan bölgeler olurken; Doğu Avrupa ile Çin'in batı ve iç kesimleri için aynı şey söylenememektedir. Ulaşım ve iletişim altyapısı güçlü olan bölgeler ile uygun sit ve situasyona sahip bölgelerin yatırım ve teşviklerde öncelikli bölgeler arasında değerlendirildiği görülebilmektedir. Deniz limanlarına sahip kıyı bölgeleri, iç bölgelere göre dünya ile bütünleşmede daha avantajlı olabilmesi teşvik ve yatırımları kendisine çekmede önemli bir faktör olabilmektedir.

Bölgesel dengesizlikler ve bölgesel kalkınma konusu; iktisat bilimi, bölge bilimi, şehir ve bölge planlama ve ekonomik coğrafya gibi sosyal bilimlerce incelenmektedir. Bu çalışmada bölgesel kalkınma konusu turizm coğrafyası bakımından ele alınmış, bölgesel kalkınma ile turizm ilişkisi ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda araştırmanın amacı, bölgesel kalkınma ile turizm ilişkisini anlamaya çalışmaktır. Diğer bir deyişle araştırmanın

1 Yatırım ve teşviklerin bölgesel dağılımı için ayrıca bkz. Yavan, 2012; Tezel, 2014

amacı, bölgelerin ekonomik gelişimine ve kalkınmasına turizm sektörünün nasıl bir katkı sağladığını anlamaktır. Araştırmada cevap aranan sorular şu şekildedir: Turizm sektörünün bölgesel kalkınmayla olan ilişkisi nedir? Turizm sektörü bölgelerin ekonomik gelişimine ne gibi bir katkı sunmaktadır?

Bölgesel Dengesizlikler

Bölgesel dengesizlik, ülke içerisindeki bölgeler arasında görülen her türlü eşitsizlik olarak tanımlanmaktadır. Genelde tarım, sanayi, gelir dağılımı, finansal piyasalar, nüfus, ulaşım ve haberleşme imkânları ile eğitim ve sağlık hizmetlerinde etkinlik ve yaygınlık düzeylerindeki farklılıklar bölgesel dengesizliklere örnek olarak gösterilebilmektedir (Samırkaş ve Bahar, 2013: 64). Sosyal bilimciler ekonomik eşitsizliği, gelir ve gelirlerin dağılımı gibi somut ve ölçülebilir yönünün yanı sıra, güç ve prestiji de içeren çok boyutlu yapısıyla ele almaktadır. Ekonomik eşitsizlik konusu modern toplumalarda tartışmalı bir konu olmakla birlikte sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir bileşenidir (Lee, 2009; İşçi, 2019: 68). Bu bağlamdan bakıldığında, bölgelerin doğal kaynaklarının, nüfus ve beşeri sermayesinin, tarihi ve kültürel birikimlerin bölgesel dağılımının aynı olmaması, tarihsel süreç içerisinde bölgelerin gelişme dinamiklerinde farklılığa neden olmuştur. Günümüz kapitalist sisteminin şu evresinde de dünyanın çeşitli bölgelerinde bölgelerarası dengesizlik açık bir şekilde görülebilmektedir. Ulus devletlerin kendi iç bölgeleri arasında da bölgesel dengesizliklerin arttığı görülmektedir (Elmas, 2001: 1-2). Özellikle sanayileşmeyle birlikte kalkınmaya başlayan ulus devletler, yatırımlarını hangi sektörlere ve hangi bölgelere yapacağı genelde piyasa mekanizmasına bırakmaktadır. Ancak ülkenin her bölgesinin aynı zamanda ve aynı hızda kalkınamaması, bölgeler arasında dengesizliklerin ortaya çıkmasına neden olmakta ve bu durum da devletin müdahalesini kaçınılmaz kılmaktadır. Çünkü bazı bölgeler, çeşitli doğal, tarihi ve coğrafi faktörler bakımından kalkınmada zaman içinde bir üstünlük elde etmekte, ancak diğer bölgelerin kalkınmasında aynı hız ve oranda bir gelişme görülememektedir. Bu durum, gelişme ve kalkınmadan yoksun bölgelerde önce duraksamaya, daha sonra ise gerilemeye yol açarak bölgeler arasındaki eşitsizliği derinleştirmektedir (Bozdoğan, 2014: 50).

Bölgeler arası dengesizlikleri ortadan kaldırmanın ya da azaltmanın politik, ekonomik ve sosyal birtakım zorlukları vardır. Ancak az gelişmiş ülkelerde bölgesel dengesizliklere müdahale edilmediğinde bu dengesizliklerin azalmadığı görülmektedir. Bölgeler arasında tam olarak bir denge oluşturmanın pek de gerçekçi olmadığı düşünüldüğünde, mevcut dengesizlikleri azaltmaya ya da en azından artırmamaya yönelik bir politikanın benimsenmesi, ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi ve sosyal adalet bakımından daha uygun olmaktadır (DPT, 2000b: 63). Bu anlamda devlet,

bölgesel kalkınma planları ile bölgesel eşitsizlikleri azaltmak üzere doğrudan politikalar izleyebileceği gibi, farklı sektörleri özendirici ve koruyucu politikalardan da yararlanabilmektedir. Bu bağlamda sosyal ve ekonomik gelişme gerçekleştirilememiş bölgelerde devletin bazı yatırımları kendisinin yapması, devletin doğrudan müdahalesini oluşturmaktadır. Devletin bölgesel kalkınma için gerekli üretim ve istihdam düzeyinin artırmak için özel sektör yatırımlarını bu bölgelere yöneltecek teşviklere başvurması ise devletin dolaylı müdahalesini oluşturmaktadır. Devlet; vergi almama, vergide indirimle gitme ve vergileri erteleme politikalarıyla bazı sektörlerin belirli bölgelere yönelterek bu sektörlerin belirli bölgelerde yoğunlaşmasını sağlayabilmektedir. Ayrıca devlet; bölgede bazı sektörlerin gelişebilmesi adına enerji desteği, arazi ve arsa tahsis, kredi avantajları, nakit yardımlar ve devlet garantileri gibi özendirme çalışmaları da yapmaktadır. Bölgesel kalkınmada, bölgesel kalkınma ajansları ve özel amaçlı bölge uygulamaları da devletin önemli fonksiyonları olan diğer araçları olmaktadır (Bozdoğan, 2014: 50).

Gelişmişlik düzeyleri bakımından bölgeler arasında görülen dengesizlik ve farklılıklar tüm ulus devletlerde görülen temel sorunlar arasındadır. Bu nedenle, birçok ülkede bölgesel dengesizliklerin yol açtığı kalkınma problemleri ile mücadele etmek için çeşitli politikalar geliştirilmektedir. Nitekim bir bölgede mevcut olan doğal, kültürel, teknolojik ve ekonomik kaynakların kullanılması ile bölgesel fırsatlardan azami ölçüde yararlanılması amaçlanmaktadır (DPT, 2004: 20; Özgür, 2019: 50). Başka bir deyişle, bölgesel ekonomik dengesizlik ile milli gelirin ve refahın farklı bölgeler arasında eşit olmayan şekilde paylaşılması anlaşılmaktadır. Bazı bölgelerde kişi başına düşen milli gelir daha yüksek, beşeri sermaye daha güçlü, ekonomik kaynaklar daha çok ve daha verimli ve istihdam oluşturma olanağı daha fazladır. Ancak bazı bölgelerde kişi başına düşen milli gelir görece daha düşük, beşeri sermaye daha zayıf, istihdam oluşturma olanağı sınırlı, ekonomik kaynaklar ise yetersiz, verimsiz ve erişimi sıkıntılıdır. Bu bağlamda, bazı bölgeler gelişirken, bazı bölgeler geri kalmaktadır. Bu durum için gerekli ekonomik ve politik tedbirlerin alınarak durumun düzeltilmesi büyük önem arz etmektedir. Devletler, bölgelerarası eşitsizlikleri gidermek ve eşitsizliklerin ortaya çıkmasını önlemek amacıyla bölgesel planlar² ve bölgesel teşvikleri kapsayan çeşitli bölgesel politikalara başvurmaktadır. Böylece bölgeler arası gelişmişlik farkları, minimum düzeye indirilerek ulusal refahın ülke genelinde daha dengeli bir şekilde dağılması amaçlanmaktadır (Uysal-Şahin, 2014: 232). Ancak sadece geliri esas

2 Bölge planlamanın başarısında ulusal planlama ön koşuldur. Zira bölge planları arasında eşgüdüm ve dengeyi sağlar. Öte yandan bölge planlamada alt bölge planlamasının yapılması da aynı derecede önemlidir. Alt sınıflandırma genelde; gelişmiş bölgeler, az gelişmiş bölgeler, gerilemekte olan bölgeler, acil müdahale bölgeleri, risk bölgeleri, hassas bölgeler ve özel statülü bölgeler şeklinde yapılmaktadır (DPT, 2000a: 9; Elmas, 2001: 24).

alarak bölgeler arasındaki eşitsizliği yorumlamak her zaman yeterli olmamakta; bölgesel gelişmenin niceliksel boyutu ve önemi kadar, niteliği de önem arz etmektedir. Bu nedenle gelişmiş altyapı, ulaşım ve haberleşme ağları ve vasıflı işgücü bölgesel gelişme için gerekli ama tek başına yeterli değil denilebilir. Bu bakımdan gelirin dışında, bölgede görülen işsizlik oranı, işgücünün sektörel dağılımı, bölgedeki nüfusun eğitim düzeyi, bölgeye yapılan yatırımların miktarı ve sektörel dağılımı gibi göstergeler bölge halkının refah durumunu ve yaşam kalitesini ölçmede daha verimli sonuçlar vermektedir (DPT, 2000b: 63). Ancak bir ulus devlet içindeki tüm bölgelerin eşit gelişmişlik düzeylerinde olmasını beklemek çok gerçekçi değildir. Bölgelerarası gelişmişlik dengesizliğini doğrudan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden başlıcası, doğal faktörlerdir. Bir ülkenin kıyıları ile iç bölgeleri ya da doğusu ile batısı arasında iklim, yükselti, ulaşım kolaylığı ve bitki örtüsü gibi faktörlerden dolayı doğal ve sosyoekonomik farklılıklar olabilmektedir. Ülke içerisindeki tüm bölgeler, farklı düzeyde istihdam oranı, gelir, verimlilik ve kalkınma seviyesine sahiptir. Bazı araştırmacılar, bölgelerarası gelişmişlik farklılığının azaltılmasının siyasetçilerin ana amacı olamaması gerektiğini iddia ederken, bazıları ise bu eşitsizliğin hiçbir zaman kapanmayacağını ve bu nedenle de her bölgede uygun ekonomik etkinliğin artırılmasına yönelik politikaların uygulanması gerektiğini savunmaktadır. Nitekim bir ülkenin kaynakları bölgeler arasında dengeli dağılmış değildir. Belli başlı pazarlara ulaşma imkanları sırf bölgeler arasındaki topografik şartlar arasındaki farklar nedeniyle zorunlu olarak bir eşitsizlik doğurmaktadır (Akpınar vd., 2011: 14-15).

Ekonomik Gelişmişlik Bakımından Bölgeler

Bölgeler³; yoksunluklarına ya da gelişmişlik düzeylerine göre “*az gelişmiş bölgeler*”, “*duraklaşmış bölgeler*”, “*aşırı kalabalık bölgeler*” ve “*gerileyen bölgeler*” olarak sınıflandırılabilir gibi (Dinler, 1986) problemin derecesine göre “*normal bölgeler*”, “*öncelikli bölgeler*” ve “*il bölgeleri*” olarak da (DPT, 1997) tanımlanabilmektedir (DPT, 2000b: 63). *Gelişmiş bölge*, gelir artışı ve gelir düzeyi ile ülke ortalamasının üstünde olan bir bölgedir. *Az gelişmiş bölge* ise, çeşitli ekonomik ve sosyal göstergelere göre ülkenin başka bölgeleri ve ülkenin geneli ile karşılaştırıldığında ekonomik avantajları kısıtlı olan bölge olarak nitelendirilebilir. Az gelişmiş bölge, gelişme potansiyelini kaybetmiş veya gelişme avantajı olmayan bir bölge de denilebilir (Erkal, 1978: 29; Akpınar vd., 2011: 9). Başka bir ifadeyle, gelişmişlik bakımından bölgeler kendi içerisinde “*gelişmiş bölge*”, “*gelişmekte olan bölge*” ve “*az gelişmiş bölge*” olarak da sınıflandırılabilmektedir. **Gelişmiş bölge**; ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından diğer bölgelere göre kişi başına düşen geliri, kişi başına tüketimi ve büyüme hızı daha yüksek olan alanlardır. Bu tip bölgelerde sosyal ve ekonomik şartlar

3 Bölge türleri için ayrıca bkz. Dinler, 2012: 74-88; Özey, 2012.

diğer bölgelerden oldukça fazladır. Sağlık, eğitim, çevre gibi konularda diğer bölgelerden oldukça ileri düzeydedir. Kişi başına düşen yeşil alan miktarı, sinema, tiyatro vb. sosyo-kültürel ihtiyaçların karşılanma oranı, nitelikli işgücü gibi etkenler bu tip bölgeleri ön plana çıkarmaktadır. **Gelişmekte olan bölgeler**; kişi başına düşen gelire göre ele alındığında, ulusal gelirden daha düşük bir ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Ancak kişi başı gelirdeki büyüme oranlarına göre ise ulusal büyümeden daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu bilinmektedir. Gelişmekte olan bölgeler, kendi potansiyelini harekete geçirebilmesi ve durağanlıktan kurtulabilmesi için, ilk olarak devletin bölgesel planlama⁴ ve bölgesel kamu yatırımları ile bölgeye müdahalesi gerekir. İkinci olarak ise, özel sektör yatırımlarının bu bölgeye yönlendirilmesi gerekir. Bölgede yeraltı kaynaklarının bulunması ya da bölgenin turizm çekiciliklerinin ön plana çıkarılması ile kamu ve özel yatırımların bölgede çoğalması sağlanabilmektedir. Böylece bölgenin ekonomik kalkınması hızlanmakta ve bölge, gelişmiş bölgeye dönüşebilmektedir. **Az gelişmiş bölgelerin** ise; gelir artış hızı ülke ortalamasının altındadır ve gelir seviyesi düşüktür. Az gelişmişlik, genellikle tarımsal üretim yapan bölgelerde görülmektedir. Az gelişmiş bölgelerde nüfus artış hızı ülke ortalamasından yüksektir ve ölüm oranları ise ülke ortalamasının üzerindedir. Ancak ortalama yaşam süresi ülke ortalamasının altındadır. Az gelişmiş bölgelerde; işsizliğin ve altyapının oldukça yetersiz olduğu, doktor başına düşen hasta sayısının yüksek olduğu ve hasta yatak sayısının bölge nüfusuna oranla yetersiz olduğu kolayca görülebilmektedir. Az gelişmiş bölgelerin mevcut stabil durumlarının devlet ve özel sektör müdahalesi olmadan kendiliğinden düzelebilmesinin çok güçtür. Bu bölgeler, yetersiz altyapısı ve üstyapısı nedeniyle özel sektör için karlı olmaktan oldukça uzaktırlar (Sakal ve Demirhan, 2014: 185-186).

Bölgeler, yaşanan sorunlar bakımından, “*geri kalmış bölgeler*”, “*gelişimi duraksamış bölgeler*” ve “*aşırı kalabalıklaşmış bölgeler*” olarak da sınıflandırılabilir (Stilwell, 1980: 16; Hoover ve Giarratani, 1985: 213-215; Dinler, 2008: 117). Hemen hemen her ülkede görülebilecek olan **geri kalmış bölgelerin**, ülkenin daha avantajlı bölgelerinin sahip olduğu avantajlara ve yükselen gelir seviyelerine ulaşamadığı ve kalkınma sürecini başlatamadığı görülmektedir (Hoover ve Giarratani, 1985: 213-215). Geri kalmış bölgelerin sosyo-ekonomik durumu ve şehirleşme oranı ülke ortalamasının altındadır ve bu bölgelerde hâkim sektör tarım sektörü olup, tarımsal nüfus oranı ülke ortalamasından yüksektir. Bölgenin altyapı hizmetleri ise, ülke geneline göre daha kötü bir durumdadır (Dinler, 2008: 118). Geri kalmış bölgelerin karşılaştıkları sorunların başında gizli ve açık işsizlik gelmektedir. Bir ülkenin geri kalmış bölgelerinde işsizliğin varlığı, o ülkede eksik istihdamın söz konusu olduğunun ve dolayısıyla refah kay-

4 Bölgesel planlama için ayrıca bkz. Doğanay, 1984.

bının bir göstergesidir (Dinler, 2012: 121). ABD'nin iç bölgeleri, Kanada'nın doğu bölgeleri, Almanya'nın doğusundaki sınır bölgeleri, İskandinav ülkelerinin kuzeyi, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Doğu Anadolu bölgesi geri kalmış bölgelere örnek olarak verilebilir (Kara, 2013: 18-19). Bu bölgeler, topografya, iklim veya diğer kuruluş yerini etkileyen faktörler bakımından elverişsiz konumda olabileceklerinden dolayı, sanayileşmenin bu bölgelere yönlendirilmesinden ziyade, bölgesel verimliliği daha yüksek olan sektörlerin teşviki daha etkili olabilecektir (Stilwell, 1980: 16). Farklı sorunların görüldüğü bir diğer bölge türü de endüstrileşmesini tamamlamış ancak **durgunluğa maruz kalmış bölgeler**dir. İskoç ve Galler'in güneyindeki endüstrileşmiş bölgeler ve ABD'de Pittsburg bölgesi 1920'lerde böyle bir süreci yaşamıştır. ABD'de Pittsburg bölgesi, sanayide yaşanan yavaş büyüme ve gerilemeyle durgunluğa maruz kalmış ve İkinci Dünya Savaşı sonrası bu trendi tersine çevirmeye yönelik büyük bir toplumsal çaba sarf etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'nın Ruhr havzası ve Belçika'da Walloon bölgesi bu tip bölgelere örnek olarak verilebilir. Durgunluğa maruz kalmış bölgelerin ortak özelliği, devam eden yüksek bir işsizlik, bölge dışına yoğun göç ve bölgenin büyüme oranlarının uzun yıllar ortalamanın altında olmasıdır. Bu tür bölgeler, dinamik büyüme özelliğini kaybetmiş ve çöküş başlamıştır. Problemliliğin bir diğeri ise, **aşırı kalabalıklaşmış bölgeler**'dir. Bu tür bölgelere dışarıdan büyük göçler olmakta, bölgede hizmet kalitesi düşmekte, kurumsal yapıda ve gündelik yaşamın kalitesinde bir bozulma yaşanmaktadır (Hoover ve Giarratani, 1985: 214-215). Başlangıçta ülkenin gelişmesi ile eşdeğer olarak görülen bu bölgeler, diğer bölgelerden aldığı aşırı göçler nedeniyle, çözümü zor sorunların gündeme geldiği bölgeler haline gelmektedir. Yüksek vergiler, trafik sorunları, kiralardaki artış, gürültü kirliliği, tüketim maliyetlerinde yükselme ve kamu hizmet maliyetlerinde görülen artış aşırı kalabalıklaşmış bölgelerin karakteristiğini yansıtmaktadır (Dinler, 2008: 119; Kara, 2013: 19).

Bölgesel Kalkınma

Bölgesel kalkınma⁵ konusu dünyada, 1929 dünya ekonomik krizinde ve İkinci Dünya Savaşı'nın etkisi ile dünyanın birçok bölgesinde görülen ciddi boyuttaki sosyal ve ekonomik problemlerden dolayı gündeme alınmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı, ekonomik krizlerin etkisi ve coğrafi koşullardan dolayı, üretim faktörlerindeki dezavantajlar, bölgelerin sermaye birikiminde bir dengesizliğe yol açmış ve sonucunda bölgeler arasında ciddi gelişmişlik farkları ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, kalkınma konusunun bölgesel planlama ve bölgesel politika kavramı ile birlikte ele

5 Bölgesel kalkınma, II. Dünya Savaşı'ndan sonra iktisat literatürüne girmiş, ekonomik ve sosyal kalkınma problemine mekânsal bir boyut kazandırmıştır (İldırar, 2004; Aydemir ve Karakoyun, 2011: 11).

alınmaya başlandığı bir dönem ortaya çıkmıştır. Süreçte yaşanan bölgesel gelişmişlik farklılığı, bölgesel kalkınma araçlarının ortaya çıkmasına ve bölge planı kavramının gelişmesine neden olmuştur (Eraydın, 2004: 127). İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'lere kadar olan bu dönem, ekonomik planlama ve bölgesel planlamanın yükseliş dönemidir. Hazırlanan planlar ile bölgesel kaynakların harekete geçirileceği ve dış yatırımcılarla da bunların desteklenebileceği öngörülmüştür (Can, 2011: 23). İçsel büyümeye dayalı bölgesel gelişme yaklaşımına göre bölgeler, henüz açığa çıkmamış ve değerlendirilmemiş çeşitli kaynakların bulunduğu ekonomik bir alandır. Oluşturulan bölgesel politikalar; bölgesel kaynakların tespiti ve etkin olarak kullanılmasını hedeflemektedir. Bu modelde, yerel güçlerin harekete geçirilmesinin yanında, yeni yatırımların bölgeye çekilmesi için çeşitli teşvikler ve altyapı olanaklarının geliştirilmesine yönelik politikalar da oluşturulmaktadır (DPT, 2000a: 6-12; Can, 2011: 24-25). Bu anlamda bölgesel kalkınma, bir ülkenin bütün bölgelerinin dünya ve çevre bölgeler ile karşılıklı etkileşimini arzulamakta; katılımcılığı ve sürdürülebilirliği temel ilke edinmekte; insan kaynaklarının geliştirilmesini, ekonomik ve toplumsal potansiyellerin harekete geçirilmesini hedeflemekte ve böylece bölgeni refahının yükseltilmesini amaçlamaktadır (DPT, 2003). Bölgesel kalkınma, sınırları belli bir bölgenin kapasitesini artırmak ve bu bölgede yaşayanların yaşam kalitesini ve ekonomik geleceğini iyileştirmek olarak da tanımlanabilir (Clark vd., 2010). Bölgesel kalkınma, ulus devlet ekonomilerine önemli katkılar sağlamaktadır. Artan küresel rekabet, nüfustaki mekânsal hareketlilik, teknolojik ilerlemeler, bölgeler arası farklılık ve dengesizlikler, bölgesel kalkınmanın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Etkin bir bölgesel kalkınma, zengin ve yoksul bölgelerin arasındaki farklılıkların azaltılmasını, bölgede özel sektör yatırımlarının artırılmasını ve yeni iş imkânları oluşturulmasını sağlayabilmektedir (Aydemir ve Karakoyun, 2011: 11-12). Klasik anlamda bölgesel kalkınma, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının en aza indirilmesi ve geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasını ifade etmektedir. Çağdaş anlamda bölgesel kalkınma ise, bu iki amacın yanı sıra bölgelerin kendi içindeki kırsal ve kentsel gelişmişlik düzeyi farklılıklarının giderilmesini, bölgelerin küresel rekabet güçlerinin artırılmasını, yerel dinamiklerin harekete geçirilerek bölgesel potansiyelin değerlendirilmesini ve ülkenin genel itibarıyla kalkınmasını ifade etmektedir (Akın, 2006: 295; Sakal ve Demirhan, 2014: 183). Bölgesel kalkınma, nicel ve nitel yönden yapısal değişimleri içeren ve az gelişmiş bölgeler açısından büyümeyi hedefleyen bir kavramdır (Erkan, 1981: 4). Günümüzde bölgesel kalkınma kavramı; tarım, sanayi, nüfus, mali piyasalar, gelir dağılımı, ulaşım ve haberleşme olanakları ile eğitim ve sağlık hizmetlerindeki farklılıkları da ifade eden bölgesel dengesizlik (Şahinkaya, 2001: 670) temelinde ele alınmaktadır. Bölgesel kalkınma, az gelişmiş bölgelerin ekonomik ve sosyal yapısının diğer bölgeler gibi aynı

oranda geliştirilmesini ve ülke içindeki bölgesel dengesizliklerin giderilmesini ifade etmektedir (Bozdoğan, 2014: 52). Bölgesel ekonomik kalkınma, bölgenin ekonomik kaynaklarının daha iyi yönetilmesiyle ekonomik faaliyetlerin rekabet gücünün artırılmasına katkıda bulunabilmektedir. Bu rekabet gücü ise firmalar, dış yatırımcılar ve uzman işgücü için bölgeyi cazip kılarak yerel yaşamın kalitesini artırabilmektedir (Helmsing, 2001: 71; Kara, 2013: 21-23). Bu bağlamda bölgesel kalkınma, ekonomik olduğu kadar sosyal, politik ve kültürel unsurları da içermektedir (Erkan, 1995: 228). Sosyal boyutlu dengesizliklerin giderilmesi, altyapıya dayalı faaliyetleri kapsamaktadır. Ekonomik boyutlu dengesizliklerin giderilmesi ise bölgenin ekonomik gelişiminin hızlandırılmasını içermektedir (İldırar, 2004; Aydemir ve Karakoyun, 2011: 11). Bu anlamda bölgelerarası kalkınmışlık farkı, az gelişmiş bölgelerin gelişmiş bölgelere sosyal refah açısından yaklaştırılmasını da beraberinde getirmektedir. Bu gelişmeler “bölge” ve “kalkınma” kavramlarının birlikte ele alınmasına yol açmış, bölgesel kalkınma ve planlama çabalarında alternatif politika arayışlarını gündeme getirmiştir (Arslan, 2005: 276; Akpınar vd., 2011: 9). Kalkınma temelli turizm politikaları ve turizm planlamaları, turizme yönelik kamu ve özel sektör yatırımları da bunlardan birisidir.

Turizm ve Ekonomik Etki

BM Dünya Turizm Örgütü’ne (UNWTO) göre, 2013 yılında uluslararası turizme 1.087 milyar dolayında turist katılmış ve bu turistler 1.17 trilyon dolara varan bir harcama gerçekleştirmiştir. Giderek artan uluslararası turizm harcamaları, günümüzde birçok ulus devletin ekonomisini dengelemekte önemli rol oynamaktadır. Turizm, küreselleşmiş otel zincirlerine yapılan yabancı yatırımlarla ekonomik küreselleşmeye de katkıda bulunmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2015: 97-98). Sürekli büyüyen ve artan bir çeşitlenme gösteren turizm, son on yıllarda, dünyada en hızlı büyüyen ekonomik sektörlerden birisi olmuştur. Turizmin günümüzdeki iş hacmi, petrol ihracatı, gıda ürünleri veya otomobillerin iş hacmine eşit hatta ondan fazladır. Özellikle genç ve kadın işgücüne milyonlarca doğrudan giriş imkanı sunmakta ve genç girişimci yetenekler için çok çeşitli yatırım fırsatları oluşturmaktadır. Turizm, uluslararası ticarete önemli sektörlerden biri haline gelmiş, aynı zamanda da gelişmekte olan birçok ülke için ana gelir kaynaklarından birisi olmuştur. Nitekim ticarete fazlalık kaydedilen tek hizmet sektörü olarak da dikkat çekmektedir. Günümüzde 1,8 milyara varan uluslararası turist tarafından 1,3 trilyon ABD doları gelir elde edilmektedir. Turizm, küresel GSYİH’in yüzde 5’ini, dünya hizmet ihracatının ise yüzde 30’unu oluşturmaktadır. Turizm, az gelişmiş 48 ülkenin 20’sinde birinci ya da ikinci ihracat geliri kaynağıdır. Gelişmekte olan bazı ülkelerde, özellikle küçük ada devletlerinde turizm, GSYİH’in yüzde 25’inden fazlasını oluşturmaktadır (UNWTO, 2023). Yukarıda bahsedildiği üzere,

turizmin ekonomik etkileri, turizmin geçmişten buyana en çok dikkat çekilen ve üzerinde durulan yanını oluşturmaktadır. Turizmin ekonomik etkilerini kesin bir şekilde ölçmek oldukça zordur. Ancak turizm harcamalarının diğer sektörleri de canlandıracağı ve bölgede istihdamı artıracacağı varsayımı, “*turizmin çoğaltıcı etkisi*” yaklaşımıyla turizm çalışmalarının da bir tür odak noktasını oluşturmaktadır. Turizmin doğrudan ve dolaylı etkilerinin ekonominin hemen her alanında hissedilmesi, gelişmekte olan birçok ülkede turizmin teşvik edilmesine imkân vermektedir (Özgüç, 2007: 163). Ayrıca uluslararası ticarete konu olan geleneksel hizmet faaliyetlerinde önde gelen turizm sektöründe yabancı turistlerin yapmış olduğu harcamaların döviz geliri, ekonomiye bir ihracat etkisi yapmaktadır. Diğer bir ifadeyle, turizm görünmez bir ihracat kalemdir. Turistlerin yapmış oldukları harcamalara bağlı olarak elde edilen turistik döviz gelirleri, ülkelerin ödemeler dengesine olumlu yönde etkilemektedir. Bu nedenle, ihracat odaklı büyüme hipotezinde olduğu gibi, turizm odaklı büyüme hipotezinde de turizmin uzun dönemde ekonomik büyümeye neden olabileceği kabul edilmektedir (Samırkaş ve Bahar, 2013: 103-104). Emek-yoğun bir sektör olan turizmde robotlaşma ve otomasyona geçme durumu diğer sektörlerle göre oldukça sınırlıdır. Turizmin insan gücüne dayanan bir hizmet sektörü olması nedeniyle, turizmde işgücüne duyulan gereksinim hiçbir dönemde azalmayacak olup, aksine turizmin doğrudan istihdam etkisi artarak devam edecektir. Bu nedenle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı istihdam sorunu aşmak ve yeni istihdam alanları oluşturmak için turizm yatırımlarına öncelik verilmesi gerekmektedir. Nitekim turizm yatırımlarına paralel olarak turizmde çalışanların sayısında da bir artış yaşanması, bölgeler arasındaki kalkınma farklılığının da en aza inmesine neden olmaktadır. Turizm, yarı-vasıflı işgücünün ve öğrencilerin turizm sektöründe sezonluk da olsa kolay iş bulmasına imkân vermektedir. Ayrıca turizm, tarım sektöründe çalışan nüfusun tarım sektörü dışında iş bulmasını sağlamakta ve tarım sezonu dışında iş bulamayan yerleşik nüfusun başka yerlere göç etmesini önleyerek istihdamı düzenleyici bir rol de oynamaktadır (Yanardağ ve Avcı, 2012: 44; Özdemir-Yılmaz ve Girgin, 2014: 183).

Bölgesel Eşitsizlik ve Turizm

Günümüzde hemen hemen her ülkenin gündemindeki önemli sorunlardan birisi de bölgelerarası gelişmişlik farkıdır. Ekonomik kalkınma ve sosyal gelişme ile bölgeler arasındaki eşitsizlikleri azaltmak mümkündür. Bu anlamda turizm, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılığını azaltmak için, günümüz ekonomilerinde oldukça etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Tarım ve sanayi bakımından yeterli kaynağa ve gelişme imkânına sahip olamayan bölgelerin, sahip oldukları zengin turizm çekicilikleri sayesinde, turizm politikası ve turizm planlaması ile kalkınmalarını sağlamak mümkün olacaktır. Böylece turizm ile kalkınan bölgelerin diğer bölgeler ile

olan gelişmişlik farklılığı azalmış ve bölgede ekonomik refah yükselmiş olacaktır (Selçuk, 2013: 103-104). Ancak bir bölgenin turizm sektörü ile gelişebilmesi; bölgenin coğrafi konumu, arazi şekli, bitki örtüsü, ormanları, peyzajı, iklimi, su kaynakları ve mevcut altyapısı gibi doğal şartlarına bağlıdır. Ayrıca bölgenin turizm ile gelişebilmesi için; kamunun bölgedeki turizm yatırımları (ulaşım vb.), konaklama tesisleri, turistik mal ve hizmet üreten işletmeler, tanıtım ve pazarlama kuruluşları ve turizmi destekleyen kuruluşlar da önemli ve gereklidir (Toskay, 1983: 188; Selçuk, 2013: 104). Turizm sektörü, ülkelerin veya bölgelerin sahip oldukları turizm arz kaynaklarını etkin bir şekilde kullanarak, bölgeler arasındaki dengesizliklerin giderilmesi ve bölgesel bir kalkınmanın sağlanması konusunda önemli bir yere sahiptir. Turizm sektörü, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde önemli bir yere sahiptir. Dünyada en hızlı büyüyen ve gelişen sektörü olan turizmin bölgede gelişebilmesi, bölgenin doğal, kültürel ve tarihsel kaynaklarına bağlı olduğundan diğer sektörlerden farklı olarak kalkınmayı hızlandırmaktadır. Bölgenin turizm potansiyeli, bölgede turizmin gelişmesine imkân vermektedir. Turizm sektörünün gelişmesi, yaklaşık 54 sektörün bölgede gelişmesi anlamına gelmektedir. Sektörlerin gelişmesi, bölgelerarası dengesizlik veya azgelişmişlik sorununu da turizm sayesinde en aza indirmekte ve bölgenin kalkınmasını hızlandırmaktadır (Çeken, 2019: 121). Ekonomik refahın bölgeler arasındaki dengesizlikleri giderecek şekilde dağıtılması günümüz sosyal devlet anlayışının bir gereğidir. Devletler, sadece ulusal değil aynı zamanda bölgesel ölçekte yapılan planlarla bölgesel farklılığı gidermeye çalışmaktadır. İşte tam bu açıdan bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinde turizm devreye girmekte ve bu farklılıkları gidermede turizm önemli bir politika aracı olarak kullanılmaktadır. AB ve OECD, turizmi bölgesel eşitsizliğin azaltılmasını kolaylaştıran faktör olarak görmekte, turizmi bir kalkınma stratejisi olarak tanımlamakta ve bölgesel kalkınma ile turizm ilişkisini desteklemektedir (Doğan ve Yıldız, 2007: 155; Kaya, 2022: 73).

Ekonomik kalkınma, endüstrileşme ile genellikle eşdeğer görülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için temel şart ihracatın artırılması olarak görülmektedir. Ancak ihracat odaklı sanayileşmenin gerçekleştirilmesinde görünmeyen ihracat olan turizm sektörü; genelde kolay, etkili, verimli ve ucuz bir kalkınma aracı olarak bilinmektedir. Turizmde, turistik mal ve hizmetlerin üretildiği yerde tüketilmesinden dolayı ihracatı mümkün olmayan jeo-ekonomik varlıklar, sosyo-kültürel varlıklar, değerler ve olaylar ile spesifik bazı hizmetlerin ihracatı bu sayede yapılmakta ve böylelikle ülkeye ve bölgeye döviz girişi sağlanmaktadır. Turizm, ihracat özelliği göstererek, döviz akışını ve yabancı sermaye girişini artırmakta ve milli geliri olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca, turizmin başlatılması ve geliştirilmesi için gerekli orta-

mın hemen hemen hiçbir karmaşık teknolojiye ihtiyaç duymaması, hammadde ve teknolojik bakımdan dışa bağımlı olmaması, istihdam sağlama ve gelir oluşturma gibi ekonomik etkileri büyük olan farklı işletme türlerinin bir araya gelmesi ile oluşması (Bahar ve Kozak, 2006: 45), gerekli olan ihtiyaçların karşılanmasında ekonomideki bütün sektörlerden yararlanıyor olması, özellikle büyük ölçüde insan emeğine dayalı bir hizmet sektörü olması nedeniyle işsizliğin yoğun olduğu ülkelerde ve bölgelerde de büyük önem taşıyan bir sektör olmasına imkân vermektedir (Durgun, 2007). Bu durumda denilebilir ki; uzun yıllardan beri, az gelişmişlikten gelişmişliğe ulaşmada, büyüme ve gelişmeye en müsait sektör olarak “sanayi” sektörü kabul edilmesine rağmen, bir ülkede sanayileşmenin önemini ve sanayileşmenin getirdiği dinamizmi inkâr etmeden, bölgesel potansiyeller dikkate alınarak hizmetler sektörünün de ön plana çıkarılması ve gelişmede bu sektörün sürükleyici bir sektör olabilmesi de mümkündür (Şahin, 1990: 18; Özdemir-Yılmaz ve Girgin, 2014: 172-173). Turizm sektörü; vergi gelirleri ve istihdam oluşturmada ve ödemeler dengesi açıklarının giderilmesinde ekonomiye katkıda bulunarak, çoğu zaman bölgesel kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir. Sanayileşme için yeterli sermayeye ve gelişme olanağına sahip olamayan ancak zengin bir turizm potansiyeline sahip olan bölgelerin turizm politikası ve turizm planlaması sonucunda kalkınmaları mümkündür. Nitekim turizm; günümüzde bölgesel farklılıkları gidermesi ve gelir dağılımındaki dengesizlikleri azaltması nedeniyle kalkınmada önemli bir araç olarak görülmektedir (Özgüç, 1998: 187; Boyacıoğlu, 2015: 197-198). Turizm sektörü, ulus devlet içinde bölgesel kalkınma çabalarını olumlu etkileyen ve uluslararası düzeyde de dünya ile bütünleşmeyi sağlayan bir ekonomik faaliyetir. Gelişmekte olan ülkelerin bölgeleri arasında dengeli bölgesel kalkınma mümkün olmayabilmektedir. Ulus devletlerin bölgeleri arasındaki gelişmişlik farkının giderilmesi için turizm yoluyla çözüm sağlamaya çalışılmaktadır. Bu çabalara, sanayinin gelişmediği Güney İtalya örnek olarak verilebilir. Zengin bir turizm potansiyeline sahip olan Güney İtalya’nın turizm ile birlikte büyük bir gelişme kaydettiği tespit edilmiştir (İlkin ve Dinçer, 1991: 38; Boyacıoğlu, 2015: 198; Samırkaş ve Bahar, 2013: 110).

Turizm, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Ancak turizmin az gelişmiş bir bölgede çok hızlı bir şekilde gelişmesini beklemek doğru değildir. Turizm sektöründe çok büyük sabit sermaye yatırımları gerekli olduğundan dolayı bölgede turizmin birden gelişmesini arzulamak gerçekçi olmayacaktır. Başka bir deyişle, bölgenin altyapısal eksikliklerinin tamamlanması, bölgedeki sermaye birikiminin artırılması, bölgenin turizme yönelik girişimci ruhunun artırılması, bölgenin turizm yatırımı ve turizm teşviki bakımından desteklenmesi gibi hususlar çok yavaş gerçekleşeceği için bölgede turizmin hızlı gelişmesini

beklememek mümkün olmayacaktır (Samırkaş ve Bahar, 2013: 110). Ekonomik eşitsizlik ile turizm ilişkisinin yönü ve boyutu ülkenin gelişmişlik düzeyine ve içinde bulunduğu pazar yapısına bağlı olarak değişmektedir. Az gelişmiş ülkelerde, gelişmekte olan ülkelere ve gelişmiş ülkelere turizmin bölgesel eşitsizliği etkileme gücü aynı değildir. Tosun vd., (2003), Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere bölgesel gelişim dengesini turizm yoluyla sağlamanın kolay olmadığını, nispeten daha gelişmiş kıyı bölgelerine talep daha çok olduğunu ve bu bölgelere turist ihtiyaçlarını karşılamak için altyapı ve büyük sermaye yatırımı yapmak zorunda kaldığını belirtmektedir. Ayrıca konaklama, seyahat ve diğer hizmetlerin yalnızca birkaç çokuluslu şirket tarafından tedarik edilmesi, yerel düzeyde küçük ve orta ölçekli işletmelerin bu büyük şirketler ile rekabet edememesine yol açmakta, böylelikle bölgede eşit olmayan bir gelir dağılımı da ortaya çıkmaktadır (Alam ve Paramati, 2016; İşçi, 2019: 69).

Turizm sektörü; yerel, bölgesel ve ulusal olmak üzere üç düzeyde ekonomik gelişme oluşturmaktadır. Ancak turizmin ekonomik gelişme derecesi, bu üç düzeyde de aynı değildir. Turizm, öteden beri, kalkınma için önemli bir araç olarak görülmüştür. Turizm, bölgesel farklılıkları gidermede, gelir dağılımındaki mekânsal farklılıkları azaltarak önemli bir rol oynamaktadır. Turizmin istihdam oluşturma potansiyeli göz önüne alındığında, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesinde de etkili olacağı düşünülebilir. Buna karşılık, turizm bazen bölgesel ekonomik dengesizliği daha da artırabilmektedir (Özgüç, 2007: 165-166). Turizmin bölgesel ekonomiye katkılarının ölçümü, ulusal ekonomiye katkılarının ölçümü ile benzerlik göstermektedir. Turizmin bölgesel ekonomilere doğrudan ve dolaylı etkileri gelir ve çıktı açısından çarpan yöntemiyle hesaplanabilmektedir. Ayrıca UNWTO'nun geliştirdiği çeşitli metotlar ile turizmin ekonomik etkileri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Aslında turizm sektörü, oldukça yerel bir sektördür (birçok turizm hizmeti tüketim noktasında üretilmekte ve servis edilmek zorundadır). Bu nedenle turizmin bölge ekonomilerin kalkınmasında özel bir payı vardır (Samırkaş ve Bahar, 2013: 106).

Bölgedeki kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasında ve bölgesel kalkınmada turizm sektörünün büyük bir potansiyeli vardır. Tarım ve sanayi sektöründe yeterli kaynağa ya da gelişme imkânına sahip olamayan bölgelerin sahip olduğu turizm potansiyelini harekete geçirerek ekonomik bakımdan geliştiği ve bölgesel anlamda kalkınarak diğer bölgeler ile arasındaki eşitsizliği kapatmaya çalıştığı görülebilmektedir (Braden ve Wiener, 1980: 37; Çeken, 2019: 117). Başka bir ifadeyle, ulus devletlerde tam anlamıyla ekonomik kalkınmayı sağlamak için, öncelikle bölgeler arasındaki gelişme farklarını azaltmak gerekmektedir. Bu anlamda turizm sektörü, bölgeleri arasındaki ekonomik dengesizliklerin azaltılmasında sağlamış olduğu gelir artırıcı ve istihdam oluşturuucu etkisiyle ülke içinde önemli bir

yere sahiptir (Samırkaş ve Bahar, 2013: 107). Gelişmekte olan ülkelerde ve az gelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi dış satımın artırılmasına bağlıdır. Gelişmekte olan ülkelerde ekonominin büyümesi ve gelişmesi için geleneksel tarım ekonomisinden endüstrileşmeye geçiş bir zorunluluktur. Ancak ülkelerin endüstrileşebilmesi büyük oranda sermaye birikimi, dış borçlanma ya da yabancı döviz kazancı ile mümkün olmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, endüstrileşebilmek için turizm sektörüne yönelmekte ve turizm ile gerekli finans kaynaklarını oluşturmaya çalışmaktadırlar (İçöz ve Kozak, 1998: 159; Çeken, 2019: 117). Turizm, bölgeler arası dengeli dağılıma eğilimi en fazla olan sektörlerden birisidir. Kamu otoriterleri turizmi teşvik ederken bölgesel öncelikler belirtmeseler dahi, turistik yatırımların bölgeler arasındaki dengeli dağılıma eğilimi, diğer sektörler nazaran daha fazladır. Ürünün tüketiciye gitmesi yerine, tüketicinin ürüne gitmesinin ve her yörenin turistik çekicilikler açısından kendine has ayrı bir özelliğe sahip olmasının bunda rolünün büyük olacağı düşünülmektedir. Herhangi bir sektör bile kalkınma açısından bölgeye katkı sağlamaktadır. Ancak bölgenin ileride çok gelişmesi bekleniyorsa burada üretilen ürünlerin bölgesel ekonomi içerisinde kalması beklenemez. Bölge dışına da ihracat gerekecektir. Bu nedenle, turistik çekicilikleri olan ve sanayi potansiyeli de zayıf olan bölgeler için turizmin iyi bir seçim olabileceği söylenebilir (Yılmaz, 2009: 2). Bir ülkede, bir bölgenin turizmin gelişmesi için gerekli potansiyellere sahip kendine özgü özelliklerini ön plana çıkararak turizm faaliyetlerine başlaması sonucunda o ülkede turizmin gelişmesi sağlanacaktır. Kalkınmış ülkelerde turizmin yerel kalkınmayı ve dolayısıyla bölgelerarası eşitsizliği gidermede bir araç olabileceği kabul edilmiş, bu ise turizmin önemli bir sektör haline gelmesini sağlamıştır. Kalkınmakta olan ülkeler de bölgesel gelişme planları içerisinde, turizm potansiyeline sahip olan bölgelerin gelişmesi için, turizm sektörünü bir araç olarak görmeye başlamışlardır (Hao, Var ve Chon, 2003: 33-45). Avrupa Birliği ülkeleri de turizmi bölgesel kalkınma farklılıklarını gideren gelişme stratejilerinin lokomotifleri olarak görmektedir (İncekara, 2001: 27; Özdemir-Yılmaz ve Girgin, 2014: 173-174).

Az gelişmiş ekonomilerde iç turizmin bölgesel eşitsizliği azaltmada yüksek potansiyele sahip olduğu belirtilmektedir (Wen ve Tisdell, 1997; Massidda ve Etzo, 2012; Li vd., 2016). Nitekim Haddad vd. (2013) çalışmalarında, Brezilya'daki iç turizmin, bölgesel eşitsizliği azalttığını saptamıştır. Yerli turistlerin yabancı turistlere göre daha ücra alanlara seyahat etmeye istekli olması, geniş bir coğrafi yayılma sağlayabilmektedir (Li vd., 2016). Türkiye'de de Güneydoğu Anadolu bölgesi ve daha az gelişmiş bölgelerin daha çok yerli turist çekmesi, iç turizmin bu bölgelerin gelecekteki gelişimini artıracak ve bölgesel eşitsizliğin azaltılması için önemli bir araç olacaktır (Seckelmann, 2002). Bu nedenle iç turizmin teşvik edilme-

si için hükümetler tarafından turizm altyapısının ve destekleyici tesislerin güçlendirilmesi ya da ücretli izin uygulaması gibi yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir (Li vd., 2016). İç turizmi desteklemenin yanı sıra, bölgesel dengesizliği azaltmak için bazı ek ve destekleyici politikalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Tutar ve Öztürk (2003), tüm ülkelerin bölgesel eşitsizlik sorunu ile karşı karşıya olduğunu, bu nedenle devletin bu konuda politika üretmesinin kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir. Li vd. (2016), Çin'in batı bölgelerinin doğal, tarihi ve kültürel zenginliğine rağmen, politika sorunları, turizm yatırımı ve altyapı eksikliği gibi nedenlerle tam olarak gelişemediğini belirtmektedir. Bu nedenle son dönemlerde Çin'in batı bölgelerinde büyümeyi ve bölgesel dengeli kalkınmayı sağlamak amacıyla "Batı Kalkınma Stratejisi" kapsamında bir dizi politika ortaya koyulmuştur (İşçi, 2019: 71-72).

Günümüzdeki ekonomik sorunların birçoğu ülkelerin turizme yönelik yatırım politikalarıyla, orta ve uzun vadede azaltılabilecek sorunlardır. Bölgesel eşitsizlik sorunu için sunulabilecek çözümlerden bazıları; iç turizmi desteklemek, turizmin gelişmediği yerlerde alternatif turizm türleri oluşturmak ve turizmde gelişmeye elverişli bölgelerde altyapı sorunlarını ortadan kaldırarak turistleri bu alanlara yönleltmektir (İşçi, 2019: 85). Bölgesel eşitsizliğe karşı bir diğer önlem olarak, kitle turizmi yapılmayan daha az gelişmiş bölgelerde alternatif turizm türlerinin planlı ülke politikalarıyla geliştirilmesidir (Tosun vd., 2003). Bu hususta ekoturizm ve doğa temelli turizm türleri önerilmektedir (Wen ve Tisdell, 1997). Roney (2011) ise, turizmin bölgesel kalkınmaya katkıda bulunabilmesi için, turizm politikalarının merkezi hükümet yerine ağırlıklı olarak yerel yönetimler tarafından belirlenmesine ve bölge halkının aktif olarak turizm faaliyetlerinde yer aldığı turizme yönelik küçük işletmelerin desteklenmesine bağlı olduğunun altını çizmektedir (Alam ve Paramati, 2016; İşçi, 2019: 72).

Bölgesel Kalkınma ve Turizm

Turizm, coğrafi bir bölgenin turistik potansiyeline bağımlılık göstermekte ve aynı zamanda bulunduğu bölgeyi şekillendirmektedir. Turistik aktiviteler bir bölgenin gelişmesini ve ekonomik yönden kalkınmasını etkilemektedir (Samırkaş ve Bahar, 2013: 107). Turizmin bölgesel kalkınmaya ve ekonomik kalkınmaya etkisinde, turist harcamalarının diğer sektörleri de etkileyip harekete geçiren rolü üzerinde durulmaktadır. Nitekim konaklama tesisleri, gıda maddeleri, hediyelik eşya satışları ve mobilya gibi onlarca imalat faaliyetinin turizm sayesinde istihdamı artmakta, üretim ve gelirleri çoğalmaktadır. Bu durum, *turizmin çoğaltıcı etkisi* olarak tanımlanmaktadır (Özgüç, 2007: 166). Turizmin bölgede yaşayan insanların refah düzeyini artırıcı özeliği vardır. Bölgede turizmden doğrudan kazanç sağlayanların yanında tarımsal ürünlerin üreticileri ürettiği malları perakende fiyatına ihraç etmiş gibi satarak dolaylı olarak kazançlarını

katlamaktadırlar (İçöz ve Kozak, 2002; 215). Turizmin emek-yoğun bir sektör olması, bölgede yaşayan insanlar için bir istihdam kapısı olmaktadır. Yerel halk turizmden kazandığı parayı yine bölge içinde harcayarak piyasada parasal dolaşım sağlamakta ve böylece ekonomik canlılık sağlamaktadır. Turizmin istihdam oluşturan etkisi doğrudan otel ve konaklama tesislerinde olduğu gibi turizme hizmet ve destek veren ulaştırma, inşaat vb. sektörlerde de kendini göstermektedir. Turist kabul eden bölgelerde yaşayan insanların turistik tesislerde kazandığı parayı veya elde ettiği geliri yeniden harcaması ek istihdam etkisi oluşturmaktadır. Başta tarım olmak üzere diğer sanayi sektörlerinde de üretim miktarlarındaki ve kalitesindeki artış turizm sayesinde olmaktadır (Bahar ve Kozak, 2012; 138-142; Kaya, 2022: 74).

Bir bölgenin turizm ile kalkınabilmesi, öncelikle bölgenin sahip olduğu doğal ve kültürel koşullara bağlıdır. Bölgenin komumu, arazi şekli, bitki örtüsü ve ormanları, su kaynakları, iklimi, çevresel unsurları ve mevcut altyapısı bölgenin doğal özellikleri kapsamında değerlendirilmektedir. Doğal ve beşeri koşulların dışında, kamunun turistik üretimleri, ulaşım koşulları, konaklama tesisleri, turizmle ilgili özel mal ve hizmetler üreten ve pazarlayan kuruluşlar, tanıtım kuruluşları ve turizmi destekleyen kuruluşlar, turizmin bölgeye etkisini belirleyen diğer unsurlardır (İncekara, 2001: 28; Boyacıoğlu, 2015: 198). Nitekim ziyaretçiler doğal, kültürel ve tarihi zenginlikleri görmek, incelemek ve öğrenmek için harcamalar yaparak turizmi ekonomik bir faaliyetler bütünü haline getirmektedir. Ancak ziyaretçilerin bu amaçlarını gerçekleştirmek için bazı talepleri olmaktadır. İşte ziyaretçilerin çeşitli bu taleplerini karşılamak için turizm bölgelerinde sunulan arz kaynaklarının da çeşitlenmesi bölgelerin ekonomik yönden gelişmesini sağlayıp bölgesel kalkınmaya anlamlı katkılar sağlamaktadır. Ancak bu katkı niteliğindeki etkiler, bölgenin ekonomik büyüklüğüne ve çarpan etkisine bağlı olarak değişebilmektedir (Giritlioğlu ve Bulut, 2015: 28; Kaya, 2022: 73).

Turizmin bölgesel kalkınmaya etkisine yönelik ilgili alan yazında, turizmin bölgesel kalkınmaya birbirine zıt iki etki oluşturduğu tartışılmaktadır (Li vd., 2016). Yaygın olarak kabul görmüş ilk etki, turizmin ülkede yeni iş imkânları oluşturması ile gelir ve refahın artması sonucu, özellikle gelişmekte olan ülkeler ve geri kalmış bölgeler için hızlı bir iyileştirme etkisi oluşturduğudur (Çeken, 2014; Bahar ve Samırkaş, 2013; Avcıkurt, 2009; Ünlüören vd., 2007; İncekara, 2001). Turizm potansiyeline sahip fakat yoksul bölgelerdeki gelişim, ülkenin sanayi merkezlerinden geri kalmış yerlerine doğru dağılma eğilimi göstermektedir. Turizmin bölgesel kalkınmaya olan ikinci etkisi ise, ilk etkinin tam tersi olarak, turizmin bölgesel kalkınma eşitsizliğini tetikleme ve artırmasıdır. İlgili alan yazında, turizmin bölgesel eşitsizliği etkileme potansiyeline sahip olduğunun, fakat

bu konuda yapılan çalışmaların ve etkinin istatistiksel kanıtlarının henüz kısır olduğu ifade edilmektedir (Li vd., 2016; Lee, 2009). Turizmin bölgesel eşitsizliği artırdığına dair çeşitli araştırma bulguları da mevcuttur. Örneğin Wen ve Tisdell (1997) çalışmasında, Çin'in çeşitli bölgelerindeki turizmin, bölgesel eşitsizliği artırdığını saptamıştır (İşçi, 2019: 68-69). Nitekim deniz turizmi yapılan kıyı bölgeleri, daha fazla turisti kendisine çekmesine bağlı olarak, diğer bölgelere göre daha fazla yatırım yapılan ve daha fazla gelişen bölgeler olmaktadır.

Birçok hükümet, öteden beri, turizmi ülkenin uzak ya da kenar bölgelerini geliştirmede bir teşvik unsuru olarak görmektedir. Hükümetler; ülkenin “çekirdek” olarak nitelendirilen gelişmiş bölgelerinde meydana gelen kalkınma hareketinin yavaş yavaş “kenar” bölgelere doğru akacağını düşünmektedirler. Böylece hükümetler, başlangıçta ulaşım altyapısını oluşturarak, sonra hedef bölgenin reklamlar yoluyla çekiciliğini vurgulayıp turizme bağlı bölgesel kalkınmayı teşvik etmeye çalışmaktadırlar. Ama bu tür bölgesel kalkınma planlarının başarı kazanmasında, yolculuk süresi (mesafe) çok önemli bir faktör olmaktadır (Özgüç, 2007: 167). Turizm istihdam ve gelir olanaklarını artırması, yatırımları uyarıcı etkisi ve bölgesel kalkınmaya olan çok sayıda katkısından dolayı devletlerin üzerinde önemle durduğu odak sektörlerin başında gelmektedir (Yağcı, 2007: 175). Az gelişmiş bölgelerde turizmin gelişmesiyle birlikte yöresel faaliyetler ve hizmetler gelişmekte, bölgede yerel el sanatları turistik ürüne dönüşmektedir. Bu tip kalkınma odaklı yeni turizm alternatifleri ile yerel halkın ve bölgenin sosyo-ekonomik olarak güçlenmesi sağlanabilmektedir (Bahar ve Kozak, 2013: 167; Boyacıoğlu, 2015: 198). Turizm ve kalkınma arasındaki ilişki, ulusal ekonomiler üzerinden incelendiğinde, birkaç temel gösterge öne çıkmaktadır: Turizmin ödemeler bilançosu üzerindeki etkisi, turizmin GSMH içindeki payı, turizmin istihdam oluşturuca etkisi, turizmin diğer sektörler ile olan dolaylı etkisidir. Turizm, ödemeler bilançosunda cari işlemler hesabı içerisinde yer almaktadır ve “görünmeyen ihracat” kalemi olarak nitelendirilebilir. Özellikle ülkelerin dış ticaret açıklarını kapamada ve ülkelerin ithalat ödemelerini karşılamada (gıda, teknoloji, tüketim malları vb.) yardımcı bir ödemeler bilançosu kalemidir. Bu nedenle turizm, gerek gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde gerekse gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde kalkınmaya yardımcı bir sektördür. Özellikle Kıbrıs ve Malta gibi turizm ülkelerinde turizm, ekonomik kalkınmada daha da önemli bir faaliyet olmaktadır (Samırkaş ve Bahar, 2013: 105-106).

Turizmin bölgesel kalkınmaya etkisini şu biçimde ifade edebiliriz (Çeken, 2019: 118): Bölgede ihracı mümkün olmayan jeo-ekonomik kaynaklar, sosyo-kültürel varlıklar, spesifik bazı hizmetler ile değer ve olaylar, turizm sayesinde bölgede bir döviz kaynağına dönüşmektedir (Olalı ve Timur, 1998: 97). Bölgeyi ziyaret eden yabancı ve yerli turistlerin yapmış ol-

duğu harcamalar ve bölgeye yapılan turistik yatırımlar, turizm sektörünün ve diğer sektörlerin üretim faktörlerinin gelirlerini artırmaktadır (Çeken, 2019: 118-119). Turizm, yeni iş imkânları oluşturarak bölgeler arasındaki gelir dağılımındaki farklılığı olumlu yönde etkilemekte ve bölgeler arasında dengeli kalkınmaya olanak sağlamaktadır. Ulus devletlerin az gelişmiş bölgelerinde turizm yatırımlarının hız kazanması, bölgede yeni iş imkânlarının doğmasına, çalışan kesimin gelirlerinin artmasına ve bölgenin gelir dağılımının da olumlu yönde etkilenmesine imkân vermektedir (Çeken, 2003: 143). Turizmin bölge ekonomisine etkisi katma değer yoluyla olmaktadır. Ulusal gelir üzerinde turistik mal ve hizmet üretiminin oluşturduğu katma değer etkisi, bölgedeki diğer sektörlerin üretiminden yüksek olduğunda, kalkınma için büyük bir önem arz etmektedir. Nitekim turizm sektörü, taşıdığı özellikler itibarıyla diğer 54 sektörle yakın bir ilişki içinde olup, turizmin gelişmesi bu sektörlerin de gelişmesine neden olmaktadır. Turizme bağlı olarak, bölgenin turizm gelirlerinin artması, tarım sektöründe kaliteli zirai ürünlerinin gerçek değerini bulmasına ve zirai üretimin kalitesinin yükselmesine de imkân vermektedir. Nitekim bölgede turizm olmasa, bu ürünler gerçek değerini kazanamayacak ve halkın gelirinde nispeten bir düşüş olacaktır. Turizmin bölgede gelişmesiyle işsiz nüfusun gelişmiş bölgelere göç etmesinin önüne geçilmekte, yerel halk evlerini pansiyona dönüştürerek turizmden bir gelir elde etmekte ve böylece bölgeler arasında görülen eşitsizlik de olumlu yönde etkilenmektedir (Çeken, 2019: 119-120). Bir bölgede turizmin gelişmesi, sanayi bölgelerindeki ve büyük kentlerdeki gelirlerin turizm bölgesine akmasına yol açarak, gelirin ulusal ve bölgesel anlamda yeniden dağılmasına imkân vermektedir. Bölgede turizmin gelişmesi sonucunda, yüksek orandaki işsiz nüfusun bölge dışına olan göçü, turizm sayesinde azalacaktır (Çetiner, 1998: 218). Turizm sektörünün gelişmesiyle birlikte, bölgedeki altyapı problemi de çözülmektedir. Nitekim turizmin bölgede gelişmesi, gelişmiş bir altyapıya bağlıdır. Turizmin gelişmesi ile bölgedeki yol ve otopark gibi fiziksel altyapı da gelişecektir. Böylece altyapı bakımından gelişmiş bölgeler ile arasındaki dengesizlik de en aza inmiş olacaktır. Bu bağlamda turizm sektörünün, ülke içerisindeki bölgesel kalkınmaya ve bölgeler arasındaki eşitsizliğin azaltılmasına etkisi şu genel hususlarla ilişkilidir: Bölgedeki turistik arz ve-rilerinin envanteri çıkarılmalıdır. Bölgeyi diğer bölgelerden ayıran farklı turizm ürünleri ve turistik çekicilikler ortaya koyulmalıdır. Ayrıca bölgenin bu turistik çekiciliklerinin tanıtımı yapılarak uluslararası pazarda bölgenin imajı olumlu yönde geliştirilmelidir. Turizmde modernizasyona yönelik yenileme faaliyetleri desteklenmelidir. Turizm sektöründe çalışanların eğitim seviyeleri artırılmalı ve turizm eğitimine gereken önem verilmelidir. Turizm sektörünün en önemli sorunu yatırım eksikliği olup, bu sorun yabancı yatırımlarla aşılmalıdır. Bölgede turizme yönelik yabancı yatırımları artırmak için gereken şartlar oluşturulmalıdır. Kalkınma politikaları

oluşturulurken ve yatırım kararları alınırken öncelikli turizm bölgelerine gereken önem verilmelidir. Bölgedeki turistik kaynakların korunması ve bölgede turizm bilincinin geliştirilmesi amacıyla yetkili birimler ve sivil toplum örgütleri arasında işbirliği sağlanmalıdır. Bölgede turizmin gelişimi için temiz bir çevre geliştirilmelidir (Çeken, 2019: 120-122).

Türkiye'nin Bölgesel Kalkınmasında Turizm Sektörü

Türkiye ekonomisinde uzun yıllar görülen en önemli sorunlarından birisi az gelişmişlik ve bölgesel kalkınma olmuştur. Türkiye'de kalkınma⁶ sorunu 1960'lardan günümüze kadar yapılan kalkınma planı çalışmalarında sürekli gündeme gelmiştir. Türkiye'de görülen iç göçleri, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri, işsizliği, altyapı eksikliğini ve bölgeler arası gelişmişlik farklılığını gidermek için yeni politikalara ve planlama çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye'nin bu sorunlarını çözmek için turizm sektörü, en önemli araçlardan birisi olarak düşünülmektedir. Nitekim turizm sektörü, bölgenin turizm potansiyeline ve arz kaynaklarına bağlı olarak katma değeri en yüksek sektörlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Çeken, 2019: 121). Türkiye ölçeğinde bölgesel kalkınma konusu incelendiğinde, Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olması, yatırıma ayrılan kaynakların ülkede sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Bu durum, yatırımların seçici olmasına ve iç getiri oranı yüksek sektörleri tercih etmesine yol açmaktadır ve bu sektörlerin de belirli bölgelerde yoğunlaşması bölgeler arasındaki eşitsizliği artırmaktadır. Yatırımların büyük bir kısmına sahip olan Marmara, Ege ve Akdeniz bölgesi, ülkenin diğer bölgelerine göre, gelişmişlik bakımından daha ön sıralarda gelmektedir. Ülkenin geri kalan bölgeleri ise, bu bölgeler kadar aynı şansa sahip olmayıp, bu bölgelere sürekli bir göç vermektedir. Ancak kısa vadede sanayileşme imkânına sahip olamayacak diğer bölgelerin turizm potansiyelinin değerlendirilmesi ve arz kaynaklarının geliştirilmesi, bu bölgelerin gelişmesine ve kalkınmasına imkân verecektir (Çeken, 2003: 148; Çeken, 2019: 117). Türkiye'de bölgesel kalkınmanın sağlanması ve bölgeler arasındaki dengesizliklerin azaltılmasında geliştirilen politikalardan birisi de kırsal kalkınma⁷ ve bölgesel gelişim planları olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin farklı bölgeleri için kalkınma planları hazırlanmıştır: Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Planı, Doğu Karadeniz Bölge Planı, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Anadolu Projesi Ana Planı (DAP) ve Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi bunlardan bazılarıdır (Can, 2007; Uçar vd., 2010: 83). Türkiye'de 1960'larda hazırlanan kalkınma planlarında turizm sektörünün önemi fark edilmiş (Çımat ve Bahar 2003; 3), 1980'lerde dışa açılma politikalarıyla uluslararası turizm pazarına girilmiştir. 1982 yılında Turizm Teşvik Kanunu'nun çıkarılması ile turizm sektörüne mali desteklerin

6 Türkiye'nin kalkınma serüveni için ayrıca bkz. Doğaner-Gönel, 2010.

7 Türkiye'de kırsal kalkınma için ayrıca bkz. Bakırcı, 2007.

ve yatırım teşviklerinin verilmesi, ülke GSMH'si içinde turizm sektörünün payı giderek artmıştır (Baykul ve Işık-Maden, 2017: 67).

Türkiye’de bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermek için yeni bir sürükleyici sektöre ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilir. Bu sektör, bölgedeki turistik arz verilerine bağlı olarak katma değeri en yüksek olan turizm sektörü olabilir. Dolayısıyla bölgeler arası gelişmişlik farklarının en aza indirilmesi ve bölgeler arasında dengeli bir kalkınmanın gerçekleştirilmesi için turizm sektörüne de önemli sorumluluklar düşmektedir. Nitekim bölgesel kalkınma planlarının turizm özel ihtisas komisyonu raporlarında bu konuya ilişkin çalışmalar yapılmaktadır. *9. Beş Yıllık Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu*’nda bulunan üç temel politikadan birisinin, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesinde turizm sektörünün katkı sağlaması olduğu görülmektedir. Bu amaçla yapılan uygulamalar ise, az gelişmiş bölgelerdeki turizm aktivitelerine uygun teşviklerin verilmesi, bu bölgelerde altyapının iyileştirilmesidir. Ayrıca gelişmekte öncelikli bölgelerde de yatırım zorunluluğunun getirilmesi, bölgesel turizm yatırımlarında kamu arazileri ve diğer konularda teşviklerin verilmesi de amaçlanan diğer bir hedeflerdir (Samırkas ve Bahar, 2013: 118, 126). Türkiye Turizm Stratejisi-2023 Eylem Planı’nın turizm gelişim bölgeleri stratejisinde de “birden fazla ili kapsayan turizm gelişim bölgelerinde yerel ve bölgesel kalkınmada turizmin güçlü bir araç olarak kullanılması” vurgulanmıştır. Ayrıca Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı vizyonunda, ülkenin yabancı turist sayısının ve turizm gelirlerinin artırılması, ülkenin turizmde uluslararası bir marka haline getirilmesi, turizmde istihdamın artırılması, bölgelerde turizmin öncü bir sektör konumuna çıkarılması amaçlanmıştır. Bölgesel gelişimin gerçekleştirilebilmesi için, bölgesel çekiciliklerin rekabet edebilirliğinin ve çeşitliliğin artırılması ve yurt içinde turizme yönelik talebin artırılması yönünde çalışmaların yapılması hedeflenmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 6, 20, 46). Türkiye, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)’nda tarım, savunma sanayi ve turizm sektörü öncelikli gelişme alanları olarak göstermiştir. Bu sektörlerde atılacak güçlü adımlarla bir taraftan ihracat ölçeğinin büyütülmesi, diğer taraftan da verimlilik artışı yoluyla katma değer in ivmelenmesi öngörülmektedir. Mevcut turizm pazarlarının güçlendirilmesi, geliştirilmesi ve yeni pazarların oluşturulması ile ziyaretçi sayısının artırılması hedeflenmektedir. Ayrıca turizm hizmetlerinin çeşitliliği ve niteliği artırılarak turizmin ekonomiye katkısı önemli ölçüde artırılması amaçlanmaktadır. Artan turizm gelirleriyle cari işlemler açığının azaltılması hedeflenmektedir. Artan turist sayısını karşılamak üzere yatırım sürecindeki 212.038 yatağa ilaveten plan döneminde yatak kapasitesi 300.000 artırılabacaktır. Büyük ölçekli turizm yatırımlarının gerçekleştirilmesine yönelik planlama ve arazi tahsis çalışmaları yapılacak, sürdürülebilir bir anlayışla turizmin çeşitlendirilmesi ve sezonun uzatılma-

sı amacıyla turizm altyapı yatırımları gerçekleştirilecektir. Destinasyon bazında strateji, master plan ve fiziki planlar hazırlanacak ve projeler yürütülecektir. Turizm bölgelerindeki içme suyu, kanalizasyon, katı atık bertaraf ve atık su arıtma altyapı yatırımları gerçekleştirilecektir. Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Projesi'nin kapsamı genişletilecektir. Bölgesel gelişmede; bölgelerin yeniliğe ve işbirliğine dayalı şekilde imkân ve kabiliyetlerini yönetim temelinde geliştirerek dönüştürmek ve böylece ülkenin dengeli kalkınmasına azami katkıyı sağlamak, bölge içi ve bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak temel amaçtır. Görece geri kalmış bölgelerde ise, kentsel ve sanayi ile ilgili altyapıların geliştirilmesi, gelişme potansiyeli haiz sektörlerde istihdamın artırılması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi desteklenecektir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 94-97).

Türkiye'nin doğal ve kültürel zenginliklerine sahip bölgeleri; sanayileşmiş bölgelerin dışında kalan kıyılarda, dağlık alanlarda, arkeolojik sahalarda ve göl kenarlarında yer almaktadır. Anadolu yarımadasının coğrafi konumu ve tarihsel geçmişinden dolayı, bu coğrafyada birçok farklı kültürün yaşamış olması, bölgenin tarihi ve kültürel zenginliğini artırmaktadır. Bu bakımdan sanayileşmemiş bölgelerde doğal ve kültürel turistik çekiciliklerin zenginliği dikkati çekmektedir. Bölgedeki doğal, tarihi ve kültürel zenginliklerin değerlendirilebilmesi ve bölge gelirini artıracak bir ekonomik değere dönüştürülmesi ancak turizm aracılığı ile mümkün olabilmektedir. Türkiye'nin az gelişmiş bölgeleri; yiyecek-içecek işletmeleri, konaklama işletmeleri, seyahat işletmeleri ve turizmle ilişkili diğer işletmeler (hediyelik eşya satış yerleri, süpermarketler, kuyumcular vb.) aracılığıyla elde edeceği gelirle ekonomik gelişimini artırabilmektedir (Çeken, 2003: 148; Çeken, 2019: 118).

Devlet, az gelişmiş bölgelerde gerek altyapı yatırımları götürerek gerekse bu bölgelerde turizmin gelişmesi için farklı teşvikler uygulayıp, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının azaltılması konusunda turizmin sağlayacağı olanaklardan yararlanmalıdır (Somuncu, 2006: 177).

Türkiye'ye 2022 yılı içerisinde 44,6 milyon yabancı ziyaretçi ve 6,8 milyon yurtdışı ikametli vatandaş ziyaretçi olmak üzere toplam 51.387.513 ziyaretçi gelmiştir. Gelen bu ziyaretçi sayısı 2021 yılına göre yüzde 71'lik bir artış göstermiştir. Türkiye turizmden 2019 yılında 38.930.474 dolar, 2020 yılında 14.817.273 dolar, 2021 yılında 30.173.587 dolar, 2022 yılında ise 46.284.907 dolar gelir elde etmiştir. 2022 yılında Türkiye, 39,2 milyon doları yabancı ziyaretçiden ve 7,1 milyon doları yurtdışı ikametli vatandaş ziyaretçiden olmak üzere toplamda 46,3 milyar dolar gelir elde etmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023). Türkiye, 2023 yılında, 58,8 milyon ziyaretçiye ve 50 milyar dolar gelire ulaşmayı hedeflemektedir. Ayrıca ülkede turizmin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi, turizm sezonun uzatılması,

daha fazla harcama eğilimli turistlerin ülkeye çekilmesi, konaklama süresinin uzatılması, konaklama dışı harcamaların artırılması, hizmet kalitesinin yükseltilmesi, turizm gelirlerinin ve harcamalarının ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkı sağlaması amaçlanmaktadır (Anadolu Ajansı, 2023b).

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi araştırma konusu üzerinden ele alındığında; son dönemde organize sanayi bölgelerinde artan firma sayısına paralel olarak istihdam oranlarının arttığı, GAP projesine bağlı olarak sulamalı tarım sistemi ile ticari tarıma geçilmesi ve tarımsal işgücünün yoğunluğu, bölgenin ekonomik gelişimine katkı sağladığı bilinmektedir. Gaziantep gastronomi turizmi, Adıyaman, Şanlıurfa ve Mardin kültür turizmi, Şırnak ve Hakkâri ise kırsal turizm (doğa turizmi, dağcılık-trekking, kanyon turizmi, rafting, yayla turizmi vb.) ile bölgede yüksek bir potansiyeli barındırmaktadır. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin kırsal turizm, dağ turizmi, kış turizmi, yayla turizmi, termal turizm ve ekoturizm potansiyeli yüksektir. Ülkenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde alternatif turizm aktivitelerinin öne çıkarılması ve teşvik edilmesi ve buna yönelik altyapı ve üstyapıya yönelik çalışmalar yapılması bölgenin kalınmasına olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Bölge illerinde havalimanı olması, çift-yönlü yolların olması, Gaziantep-Şanlıurfa-Mardin otoyolunun olması iç turizme yönelik bölgenin canlanmasına imkan vermektedir. Gelen ziyaretçi yoğunluğuna bağlı olarak otel ve diğer konaklama tesislerinin artırılması ile bölgenin sanayi, tarım ve hayvancılık dışında turizm sektörüyle de canlanması ve kalkınması sağlanabilir. Nitekim günümüzde bölgenin terörden arındırılması ve bölge hakkındaki güvenlik algısının olumluya dönmesi ile birlikte bölgenin iç turizmde canlandığı ve çok sayıda ziyaretçiye ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Anadolu Ajansı (2023a), Hakkâri ilinin 2021 yılında 100 binin üzerinde ve 2022 yılının ilk 9 ayında 78 binin üzerinde ziyaretçiye ev sahipliği yaparak son zamanda ziyaretçi yoğunluğu ile dikkati çektiğini belirtmektedir. Gaziantep'in turizm işletme belgeli otellerde 2022 yılında 1.061.798 kişinin konaklama yapmış (Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023) olması da iç turizmde bölgede yoğunluğun ve canlılığın yaşandığını göstermektedir. Gelecek yıllarda bölge illerinin ziyaretçi sayısının daha da artacağı ve bölge halkının turizmden daha fazla yararlanacağı söylenebilir.

Türkiye'de turizm işletme belgeli konaklama tesislerinde 2021 yılında geceleme yapan kişi sayısı 123.654.711'tir. 2021 yılında geceleme yapan kişi sayısının Güneydoğu Anadolu bölgesindeki illere göre dağılımı, bölgedeki turizm hareketliliği hakkında bize bir fikir vermektedir. 2021 yılında Gaziantep'te 1.152.560 kişi, Diyarbakır'da 661.495 kişi, Mardin'de 304.954 kişi, Şanlıurfa'da 296.651 kişi, Adıyaman'da 176.316 kişi, Batman'da 157.751 kişi, Siirt'te 33.139 kişi ve Kilis'te 11.743 kişi gecelemiştir. Doğu Anadolu bölgesinde yer alan Şırnak'ta 144.452 kişi ve

Hakkâri’de ise 45.705 kişi 2021 yılında gecelemiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023). Bölgeyi ziyaret eden ve geceleleyen ziyaretçi sayısının gelecek dönemlerde artarak devam edeceği, bölge ekonomisinin turizm ile birlikte gelişeceği ve bölgenin kalkınmasında turizmin de öncü bir rol oynayacağı ifade edilebilir.

SONUÇ

Bir bölgenin kalkınma sorunu; küresel, ulusal ve bölgesel faktörlerle ilişkili olabilmekte ya da bu ilişkilerden bağımsız düşünülememektedir. Ayrıca bölgesel ekonomik kalkınmada bölgenin sahip olmuş olduğu doğal kaynak potansiyeli, fiziki coğrafya koşulları (yükselti, topografya, iklim vb.), yeraltı ve yerüstü ulaşım altyapısı ve sosyokültürel değerleri bölgenin ekonomik bakımdan gelişim hızını ve boyutunu etkileyebilmektedir.

Günümüz ekonomisinde ulus devletlerinin piyasaya müdahalesi her ne kadar azalsa da ülke içerisindeki bölgesel kalkınma politikalarında merkezi yönetimlerinin kararları bölgenin kalkınmasında ve gelişmesinde doğrudan etkili olabilmektedir. Nitekim Türkiye’nin kalkınma planlarında, turizm stratejisi ve turizm planlarında ülkenin bazı bölgelerinin termal turizm alanı, bazı bölgelerinin yayla turizmi gelişimi koridoru, bazı bölgelerinin kültür turizm alanı ve bazı bölgelerin kış turizmi alanı olarak belirlenmesi ve bunaya yönelik altyapı, üstyapı ve teşvik planlanma çalışmaları yapılmaktadır. Tüm bu faaliyetler, bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi amacıyla yapılan çalışmalarlardır.

Her bölgenin aynı ekonomik faaliyet (sektör) ile kalkınmasını beklemek mümkün olamayacağı için, bölgenin var olan doğal ve beşeri potansiyeline uygun ekonomik faaliyetin öncelikli olarak o bölgede güçlendirilmesi (teşvik edilmesi) gerekmektedir. Başka bir deyişle her bölgenin kendi doğal ve beşeri potansiyeline uygun ekonomik faaliyetin ve o ekonomik faaliyetle ilişkili sektörlerin öncelikli olarak öne çıkarılması ve o alanda yatırımların yapılması sağlanmalıdır. Turizm bölgelerinde turizme yönelik altyapı ve üstyapı yatırımları, sanayi bölgelerinde sanayi yatırımları, hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı bölgelerde hayvancılık sektörüne yönelik yatırımların öncelikli teşviki sağlanmalıdır. Ancak bölgenin hızlı kalkınmasını sağlamak için birkaç sektörün bölgede gelişmesini sağlama politikası da izlenebilmektedir. Nitekim Gaziantep sanayi sektörü ile bölgede öne çıksa da ziyaretçi sayısı ve turizm gelirleri ile bölgede önemli bir turizm destinasyonu olarak gelişmektedir. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin öne çıktığı bölgelerde ekoturizm, tarım turizmi ve çiftlik turizmi gibi alternatif turizm faaliyetleri birlikte yapılabilir. Başka bir deyişle, tarım ve hayvancılık sektörleri ile turizm sektörü bütünleştirilerek bölgede yaşayan insanların istihdamı ve gelirinde artış sağlanabilir. Böylece bölge ekonomisinde sektörel bir çeşitlilik sağlanabilir.

Turizm bölgelerinde var olan doğal ya da kültürel çekicilikleri destekleyecek ulaşım altyapısını güçlendirme, konaklama arzını artırma, yeme içme ve eğlenmeye yönelik çeşitli rekreasyonel aktivite alanları oluşturma çalışmaları ile bölgelerin turizm destinasyonu olabilmesi için gerekli tüm hizmetlerin ve altyapı çalışmalarının geliştirilmesi sağlanabilir. Her ilde bir havaalanının olması, her bölgeye hızlı tren altyapısının sağlanması, ücretli yolların (otoyol) ülkenin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaygınlaştırılması, her ilde alışveriş merkezlerinin (AVM'lerin) ve dinlenme-eğlenmeye yönelik sosyal yaşam alanlarının çoğaltılması gerekmektedir. Otel-lerin turizm işletme belgeli hale getirilmesi ve otel çalışanlarının çeşitli eğitimlerle niteliklerinin artırılması sağlanmalıdır. Bölge halkının gerekli çalışmalarla turizme yönelik farkındalık düzeyi (bilgilendirme, bilinçlendirme) artırılmalıdır. Yerel yönetimlerin, şehirlerin cadde ve sokaklarını turizme yönelik olarak daha yaşanabilir bir duruma getirmesi ve bu konuda planlama ve imar çalışmalarını yeniden gözden geçirmesi gerekmektedir. Kentlerin plansız gelişimi ve otopark eksikliği tıkanmış bir trafiğe neden olmaktadır. Bölgeye binlerce turist çekmeyi düşünen yerel yöneticilerin, yüzlerce özel aracın ve tur otobüslerinin bölgeye girişi yapacağını düşünerek buna yönelik otopark çalışmasını planlayıp uygulaması gerekmektedir. Kentlerin içerisindeki müzelerin ve turistik alışveriş mağazalarının sayısı artırılmalı, yeme-içme ve diğer alışveriş mekânları daha nitelikli bir hale getirilmelidir. Kentlerin içerisindeki esnaf lokantaları, çorbacılar ve dönerciler dışında, gelir ve eğitim seviyesi yüksek olan nitelikli turist kullanabileceği yıldızlı restoranların açılması sağlanmalı ve buna yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Bölge kırsalında tarım ve hayvancılıkla uğraşan insanları doğrudan turizmin içerisine çekmek uzun bir dönem alacaktır. Ancak burada amaçlanan insanların ekonomik uğraşını değiştirmekten ziyade, tarım ve hayvancılıkla bütünleşik olarak turizm faaliyetlerinin yapılabilmesini sağlamak ve insanların ekonomik gelirlerinde bir çeşitlilik oluşturmaktır. Turizmin gelişmesine bağlı olarak bölgede yaşayan genç nüfusun doğrudan turizm işletimlerinde istihdam edilmesi söz konusu olabileceği gibi, dolaylı yünden istihdamı da söz konusu olmaktadır. Oteller, turistik hediye satış mağazaları, çeşitli perakende mağazaları, kuyumcular, yeme-içme mekânları, rekreasyonel amaçlı eğlence tesisleri, turizm acenteleri, taksi ve dolmuşlar bölgede turizmin gelişmesi ile gelir ve istihdam oranlarını artırmaktadırlar. Bölgeye gelen turist sayısının artması tarım ve hayvancılık sektörünün, inşaat sektörünün (otel vd.), sanayi sektörünün (mobilya, kapı-pencere, boya vb.), hizmetler sektörünün (banka, sigorta, muhasebe, özel güvenlik, gayrimenkul danışmanlık, hukuk, rehber, tur şirketleri, turizm acentleri vb.) gelişmesine ve ticaretin (giyim, süs eşyası-takı, beyaz eşya, klima, gıda, akaryakıt vb.) canlanmasına imkân vermektedir. Örneğin İranlı turistlerin

Van'a gelmesi, Bulgar turistlerin Edirne'ye yoğun ve sık bir şekilde giriş çıkış yapması bölgedeki ekonomik hareketliliği artırmaktadır.

Bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi için, kalkınma ajanslarının bölgenin turizm envanterini çıkarması, bölgenin doğal ve kültürel turizm potansiyelini ortaya koyması, bölgenin altyapı ve üstyapısal sorunlarının giderilmesi için yerel yönetimler ile gerekli çalışmaları yapması gerekmektedir. Bölgenin turizm master planı, turizm eylem planı ve turizm gelişim planı hazırlanmalıdır. Kalkınma ajansları ve yerel yönetimlerin bölgedeki konaklama tesislerinin sayı ve niteliğinin artırılması, ulaşım altyapı ve üstyapısal sorunlarının giderilmesi, turizme yönelik işletme sayısının çoğaltılmasına yönelik etkin bir çalışma yürütmesi gerekmektedir. Bölgelerde turizmin gelişmesi; istihdamın artmasına, işsizliğin azalmasına ve bölgeden dışarıya olan göçün yavaşlamasına imkân verecektir. Ancak bölgesel kalkınmanın tam olarak gerçekleşebilmesi için, yerel yönetimlerin dışında, merkezi yönetime de sorumluluk düşmektedir. Merkezi yönetim, turizm işletmelerini (otel, restoran, dinlenme-eğlence tesisleri vb.) ve sektör yatırımcılarını bölgede yatırım yapmaya yönelik teşvik etmeli ve buna yönelik kapsamlı politikalar oluşturmalıdır. Merkezi yönetim, ulusal kalkınma ve bölgesel kalkınmaya yönelik planlama çalışmalarında turizm sektörüne gereken önemi ve önceliği vermelidir.

KAYNAKÇA

- Akın, N. (2006). Bölgesel Kalkınma Araçları İle Kalkınma Ajanslarının Uyum, İşbirliği ve Koordinasyonu, TEPAV Bölgesel Kalkınma ve Bölgesel Yönetişim Sempozyumu (7-8 Eylül 2006), ODTÜ, s.295-304.
- Akpınar, R., Taşcı, K., Özsan, M. E. (2011). Teoride ve Uygulamada Bölgesel Kalkınma Politikaları. Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Anadolu Ajansı (2023a). “Hakkâri 9 ayda 78 bin 387 turist ağırladı” <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/hakkari-9-ayda-78-bin-387-turisti-agirladi/2726226> (Erişim: 07.02.2023).
- Anadolu Ajansı (2023b). “Turizmden 2023’te 50 Milyar Dolar Gelir Bekleniyor” <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turizmden-2023te-50-milyar-dolar-gelir-bekleniyor/2720910#:~:text=T%C3%BCrkiye'nin%202023%20turizm%20geliri,11%2C9%20gece%20olarak%20belirlendi.> (Erişim: 07.02.2023).
- Alam, Md. S., Paramati, S.R. (2016). The Impact of Tourism on Income Inequality in Developing Economies: Does Kuznets Curve Hypothesis Exist? *Annals of tourism research*, 61, 111-126. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2016.09.008>
- Arslan, K. (2005). Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 275-294.
- Avcıkurt, C. (2009). *Turizm Sosyolojisi Genel ve Yapısal Yaklaşım* (3. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aydemir, C., Karakoyun, İ. (2011). Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı ve Kalkınma Ajansları: Karacadağ Kalkınma Ajansı Örneği. Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Bahar, O., Kozak, M. (2012). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bahar, O., Kozak, M. (2013). *Turizm Ekonomisi* (5. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bakırcı, M. (2007). *Türkiye’de Kırsal Kalkınma: Kavramlar-Politikalar-Uygulamalar*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Baykul, A., Işık-Maden, S. (2017). Bölgesel Kalkınma ve Turizm İlişkisi: TR61 Bölgesi Üzerine Bir Değerlendirme, *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 65-73.
- Braden, P.V., Louse, W. (1980). “Bringing Travel, Tourism and Cultural Resource Activities in Harmony with Regional Economic Development” Inside (Eds.: D. E. Hawkins, E. L. Shafer, J. M. Rovelstad), *Tourism Marketing and Management Issues*, Washington: George Washington University, pp. 33-41.
- Boyacıoğlu, E. Z. (2015). “Bölgesel Kalkınmada Turizmin Etkisi” İçinde (D. Küçükaltan, H. Çeken, Ş. O. Mercan) *Değişik Perspektifleriyle Turizm Politi-*

- kası ve Planlaması. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bozdoğan, M. N. (2014). “Bölgesel Kalkınma ve İBBS Esasına Dayanan Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi” İçinde (Ed.: M. N. Bozdoğan) Türkiye’de Bölgesel Kalkınma ve Teşvik Politikaları. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Can, E. (2011). Bölgesel Kalkınmada Kalkınma Ajanslarının Rolü: İzmir Kalkınma Ajansı Örneği. İzmir: Altın Nokta Yayınevi.
- Can, M. (2007). Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye’nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi. Sapard ve İpard Örneği, Ankara: Tarımsal Araştırma Enstitüsü.
- Çeken, H. (2003). Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi, Sakarya: Değişim Yayıncılık.
- Çeken, H. (2014). Turizm Ekonomisi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çeken, H. (2019). Turizm Ekonomisi (3. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çımat, A., Bahar, O. (2003). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme, Akdeniz İİBF Dergisi, 6, 1-18.
- Clark, G., Huxley, J., Mountford, D. (2010). Organising Local Economic Development: The Role of Development Agencies and Companies, Paris: OECD Publications. <https://doi.org/10.1787/9789264083530-en>
- Demirhan, H. (2014). “Bölgesel Politikalar Eksenindeki Değişim Sürecinde Türkiye’de İzlenen Bölgesel Kalkınma Politikalarının Analizi” İçinde (Ed.: M. N. Bozdoğan) Türkiye’de Bölgesel Kalkınma ve Teşvik Politikaları. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Dinler, Z. (1986). Bölgesel İktisat. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Dinler, Z. (2008). Bölgesel İktisat (8. Basım). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Dinler, Z. (2012). Bölgesel İktisat (9. Basım). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Doğan, S., Yıldız, Z. (2007). Bölgesel Kalkınma, Turizmin İlişkisi ve Göller Bölgesi Kalkınmasında Alternatif Turizm Potansiyelinin Kullanılabilirliğine Yönelik Bir Araştırma, SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2(6), 147-181.
- Doğanay, H. (1984). Bölge Planlamasının Coğrafi Esasları: Erzurum: Atatürk Üniversitesi, FEF, Edebiyat Bölümleri Ders Notları No: 63.
- Doğaner-Gönel, F. (2010). Kalkınma Ekonomisi (I. Baskı). Ankara: Efil Yayınevi.
- DPT (1997). Recent Developments in Regional Problems and Policies in Turkey.
- DPT (2000a). Küreselleşme Özel İhtisas Komisyon Raporu, DPT: 2544-ÖİK: 560, Ankara.
- DPT (2000b). Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyon Raporu. Ankara: DPT Yay. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Bolgesel-Gelisme-OIK-Raporu.pdf>

- Durgun, A. (2007). Bölgesel Kalkınma ve Bölgesel Kalkınmada Turizm, *Yerel Siyaset Dergisi*, 1(16), 58-61.
- Elmas, G. (2001). Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Dengesizlikler: AB ve Türkiye. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Eraydın, A. (2004). Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarda Yaşanan Değişimler, *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, Denizli, Cilt: I, s.126-146, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Kentsel-Ekonomik-Arastirmalar-Sempozyumu-Cilt1.pdf>
- Erkal, M. (1978). Bölgelerarası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması. İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Erkan, H. (1981). Bölgesel Gelişme Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım. Ege Üniversitesi İktisat Fakültesi, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İzmir.
- Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2023). “Turizm İşletme Belgeli Otel-lerde Konaklayan Turist Sayısı” <https://gaziantep.ktb.gov.tr/TR-127941/turizm-isletme-belgeli-tesislerde-konaklayan-turist-say-.html> (Erişim: 07.02.2023).
- Giritlioğlu, İ., Bulut, E. (2015). Yerel Halkın Bakış Açısına Göre Gaziantep Turizmi ve Sürdürülebilirlik. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 5(1), 25-31.
- Haddad, E. A., Porsse, A. A., Rabahy, W. (2013). Domestic Tourism and Regional Inequality in Brazil, *Tourism Economics*, 19(1), 173-186.
- Helmsing, B. (2001). Local Economic Development; New Generation of Actors, Policies and Instruments” A Summary Report Prepared for the UDCF Symposium on decentralization local governance in africa, ss.59-78.
- Hoover, E. M., Giarratani, F. (1985). An Introduction to Regional Economics. Regional research institute, west Virginia university. USA. <http://www.rr.i.wvu.edu/WebBook/Giarratani/contents.html> (Erişim: 05.07.2010).
- Ildırar, M. (2004). Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri. Ankara: Nobel Basımevi.
- İçöz, O., Kozak, M. (2002). Turizm Ekonomisi, Turizmin Mikro ve Makro Ekonomik Etkileri (2. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- İçöz, O., Kozak, M. (2019). Turizm Ekonomisi. Ankara: Turhan Kitabevi.
- İncekara, A. (2001). Anadolu’da Yeni Turizm Olanakları ve Bölgesel Kalkınmadaki Yeri. İstanbul: İTO Yayını, No: 28.
- İlkin, A., Dinçer, M. Z. (1991). Turizm Kesiminin Türk Ekonomisindeki Yeri ve Önemi, Ankara: TOBB Yayınları, No. 217, Ogun Kardeşler Matbaa.
- İşçi, C. (2019). “Turizmde Ekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri” İçinde (Ed.: A. Türker, G. Özeltin-Türker) Güncel Turizm Sorunları. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kara, M. A. (2013). Bölgesel Ekonomi Teori ve Politikalar. Ankara: Orion Kitabevi.

- Kaya, M. (2022). Bölgesel Turizm Gelişiminde Eko-Kalkınma Modeli: Silifke Örneği. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007). “Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007-2013” <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0> (Erişim: 09.02.2023).
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2023). “Turizm İstatistikleri” <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html> (Erişim: 19.02.2023).
- Lee, S. (2009). Income Inequality in Tourism Services-Dependent Counties. *Current Issues in Tourism*, 12(1), 33-45. <https://doi.org/10.1080/13683500802248001>
- Li, H., Chen, J. L., Li, G., Goh, C. (2016). Tourism and Regional Inequality: Evidence from China, *Annals of Tourism Research*, 58, 81-89.
- Massidda, C., Etzo, I. (2012). The Determinants of Italian Domestic Tourism: A Panel Data Analysis. *Tourism Management*, 33(3), 603-610.
- Olalı, H., Timur, A. (1998). Turizm Ekonomisi, İzmir: Ofis Ticaret Matbaacılık.
- Özdemir-Yılmaz, G., Girgin, G. K. (2014). “Turizmin Ekonomik Etkileri” İçinde (Edt.: F. Özkök) Turizm Ekonomisi. Edirne: Ceren Yayıncılık.
- Özey, R. (2012). Doğal Bölgeler Coğrafyası: İstanbul: Aktif Kitabevi.
- Özgüç, N. (1998). Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler. İstanbul: Çantay Kitabevi
- Özgüç, N. (2007). Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler (5. Baskı). İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Özgür, A. E. (2019). Bölgesel Kalkınmaya Giriş: Teoriler, Yaklaşımlar ve Kalkınma Ajansı Deneyimleri. İstanbul: Hümanist Yayıncılık.
- Roney, S. A. (2011). Turizm Bir Sistemin Analizi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Samırkaş, M., Bahar, O. (2013). Turizm, Yoksulluk ve Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Seckelmann, A. (2002). Domestic Tourism-A Chance for Regional Development in Turkey?, *Tourism Management*, 23, 85-92.
- Selçuk, G. N. (2013). “Turizmin Ekonomik Etkisinin Ölçümü: Turizm Uydu Hesapları” İçinde (Ed.: Ş. Aydın Tükeltürk, M. Boz) Turizmde Güncel Konu ve Eğilimler. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Selçuk, G. N. (2022). Turizm Ekonomisi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Somuncu, M. (2006). Turizmin Kalkınmaya Etkisi ve Türkiye Turizmindeki Bölgesel Farklılıklar, TÜCAUM IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu (25-26 Mayıs 2006), s.163-178.
- Şahin, A. (1990). İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye’de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi, Ankara: TOBB Yayın No: 149.

- Stilwell, F. J. B. (1980). Bölgesel İktisat Politikası. Macmillian İktisat Serisi Akbank Kültür Yayınları (Çev. S. Güran). İstanbul: Batur Matbaası.
- Şahinkaya, S. (2001). Bölgesel İktisadi Dengesizlikleri Giderme Çabaları/Politikaları Üzerinde Bazı Değerlendirmeler, Cevat Geray'a Armağan, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları No: 25.
- Tezel, M. (2014). Türkiye'de 1980-2010 Yılları Arasında Yatırımlara Sağlanan Teşviklerin İBSS Çerçevesinde Bölgesel ve Sektörel Dağılımı Ve Bölgesel Gelişme Farklılıkları İle İlişkisi" İçinde (Ed.: M. N. Bozdoğan) Türkiye'de Bölgesel Kalkınma ve Teşvik Politikaları. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Toskay, T. (1983). Turizm: Turizm Olayına Genel Yaklaşım. İstanbul: Der Yayıncılık.
- Tosun, C., Timothy, D. J., Öztürk, Y. (2003). Tourism Growth, National Development and Regional Inequality in Turkey, Journal of Sustainable Tourism, 11(2-3), 133-161.
- Tutar, E., Öztürk, N. (2003). Türkiye'de Gerçekleştirilen Bölgesel Planlama Çalışmaları, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 17(1-2), 1-20.
- Tümertekin, E., Özgüç, N. (2015). Ekonomik Coğrafya: Küreselleşme ve Kalkınma. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)" https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf (Erişim: 20.02.2023).
- Uçar, M., Çeken, H., Ökten, Ş. (2010). Kırsal Turizm ve Kırsal Kalkınma Fethiye Örneği. Ankara: Detay Yayıncılık.
- UNWTO. (2023). "EU Guidebook on Sustainable Tourism for Development" <https://www.unwto.org/EU-guidebook-on-sustainable-tourism-for-development> (Erişim: 18.02.2023).
- Uysal-Şahin, Ö. (2014). "Bölgesel Kalkınma Açısından Türkiye'de Kamu Yatırımlarının Pay Dönüşümü Analizi" İçinde (Ed.: M. N. Bozdoğan) Türkiye'de Bölgesel Kalkınma ve Teşvik Politikaları. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ünlüören, T., Tayfun, A., Kılıçlar, A. (2007). Turizm Ekonomisi. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Wen, J., Tisdell, C. (1997). Regional Inequality and Tourism Distribution in China, Pasific Tourism Review, 1(2), 119-128.
- Yağcı, Ö. (2007). Turizm Ekonomisi (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yavan, N. (2012). Türkiye'de Yatırım ve Teşviklerin Bölgesel Belirleyicileri: Mekânsal ve İstatistiksel Bir Analiz, Coğrafi Bilimler Dergisi, 10(1), 9-37.

Bölüm 20

BEŞERİ SERMAYE: TEMEL UNSURLARI VE ARTAN ÖNEMİ¹

Kadir SAİN², Şakir BERBER³

1 Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazarın danışmanlığında hazırladığı “Beşeri Sermaye Gücü Olarak Yükseköğretimin Küresel Rekabet İle İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Veri Analizi” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

2 Dr., sainkadir33@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6923-5268

3 Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı, sberber@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7699-2080

Giriş

Ülkeler tarihsel süreç boyunca refah seviyelerini yükseltmek, ekonomik etkinliklerini artırmak, sosyal-siyasal-kültürel-ekonomik gelişimlerini sağlamak, vatandaşlarının yaşam standartlarını yükseltmek, sonraki nesiller için güvenli bir ortam ve gelecek inşa etmek, gelişimlerini ve büyümelelerini sürdürülebilir kılmak, küresel rekabet ortamında söz sahibi olabilmek ve gelişmiş ülkelerin seviyelerini yakalayabilmek için çeşitli arayışların ve çalışmaların içerisine girmişlerdir.

Kişi başına düşen gelirin yüksek olması; gelir dağılımının daha dengeli ve adil olması; eğitim ve sağlık olanaklarının yüksek ve gelişmiş olması; kişi başına düşen öğretmen, doktor, hemşire sayısının görece fazla olması; yaşam standartları ve refah düzeyinin yüksek olması; ekonominin katma değeri yüksek inovatif bilgi ve teknoloji üretimine dayalı olması; ortalama yaşam süresinin uzun olması; beyin göçü alma vb. nitelikler ile karakterize edilen günümüz gelişmiş ülkeleri, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler için ulaşılması gereken bir hedef nokta olmuşlardır. Bu durum, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeleri, gelişmiş ülkelerin gelişimlerini sağlayan faktörlerin neler olduğu problemi ile karşı karşıya getirmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında bilgi, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin etkisiyle yaşanan hızlı gelişmeler, ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının daha çok açılmasına yol açmıştır (Bozkurt & Balmumcu, 2018; Danişoğlu, 2015, s. 1; Tunalı & Yılmaz, 2016). Bu durum, ülkelerin gelişimini sağlayan faktörlerin neler olduğu problemini daha da önemli hale getirmiştir. Bu noktada Klasik İktisadi Teorilerin egemen olduğu 1960'lı yıllara kadar temel belirleyici faktörün ekonomik büyüme ve kalkınma olduğu ortaya konulmuştur. Ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarında ve böylece gelişmiş ülkelerin seviyelerini yakalamalarında belirleyici unsurların temel üretim faktörleri (doğal kaynak, fiziki sermaye, emek/kas gücü ve girişimci) olduğu düşünülmüştür.

Doğal kaynaklar, doğada kendiliğinden bulunan yer altı ve yer üstü zenginliklerinin tamamını ifade etmektedir. Toprak, su, orman, hava, petrol, demir, altın, kömür, doğal gaz vb. gibi oluşumunda insan aklı ve tekniğinin etkisi olmayan kaynaklardır (Kuyucuklu, 1998, s. 16). Fiziki sermaye, bir ekonomide ürünlerin ve hizmetlerin üretimini kolaylaştıran makinalar, araçlar, fabrikalar, tesisler, ulaşım sistemleri ve araçları, yollar, limanlar, hammadde vb. gibi varlıkların toplamını ifade etmektedir (Özsağır, 2008, s. 342; Taban, 2011, s. 19). Emek (işgücü), insanın ürün ve hizmet üretimi için kullandığı her türlü kas (beden) ve zihin (bilgi, beceri ve donanımlar) gücüdür (Özgü, 1987, s. 4). Girişimci ise, en genel ifadeyle, doğal kaynakları, sermayeyi ve emeği bir araya getirerek ürün ve hizmet ortaya koymaya çalışan kişidir.

1960'lı yıllardan sonra yapılan araştırmalar, bu faktörlerin ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarını açıklamada yetersiz oldukları sonucunu ortaya koymuştur. Bu durum, sosyal ve ekonomik koşulların açıklanmasında özellikle 1960-1980 yılları arasında egemen olan Neo-Klasik Büyüme Teorilerini ön plana çıkarmıştır. Başta Schultz (1960) olmak üzere, Denison (1962), Lau, Jamison, Liu ve Rivkin (1993) ve Lin (2003) gibi birçok araştırmacının ortaya koyduğu sonuç, bu durumu destekler nitelikte olmuştur.

Schultz (1960) tarafından yapılan araştırmada 1900-1957 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde meydana gelen ekonomik büyümenin nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmada ekonomideki çıktıların girdilerden fazla olduğu, “artık” olarak da ifade edilen bu çıktı fazlalığının doğal kaynak/toprak, fiziki sermaye ve emek gibi geleneksel üretim faktörleri ile açıklanamayacağı ve bahsedilen artık miktarının, üzerinde yeterince durulmamış diğer bir üretim faktörüyle açıklanabileceği belirtilmiştir. Schultz, bahsedilen ekonomik büyümedeki artık miktarının %36 ila %70'lik kısmını, beşeri sermaye olarak ifade ettiği üretim faktörü ile açıklamıştır.

Schultz'un bu araştırmasında beşeri sermayenin ekonomik büyümeye etkisine yönelik elde edilen veriler ile birlikte, önceki genel kabulün aksine ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarında ve böylece gelişmiş ülkelerin seviyelerini yakalamalarında doğal kaynak, fiziki sermaye ve emek gibi temel üretim faktörlerinin yeterli olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Daha önce ekonomik büyüme ve kalkınma konusunda üzerinde yeterince durulmayan beşeri sermaye kavramının üretim faktörleri arasında konumlandırılması hem temel üretim faktörlerinin yeniden belirlenmesi ve tanımlanmasını zorunlu kılmış hem de beşeri sermaye kavramını ve etkisini anlamaya yönelik çalışmaları hızlandırmıştır. Bu doğrultuda, bu çalışmada beşeri sermaye kavramının tarihsel süreç içerisindeki gelişimi, tanımı, artan önemi ve temel unsurları olarak eğitim, sağlık ve işgücü transferi üzerinde durulmuştur.

Beşeri Sermayenin Artan Önemi

1960'lı yıllara kadar eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygın olmaması, üretimde yaygın olarak kas gücünün kullanılması, emek birimleri arasında nitelik farkının bulunmaması (Tuna & Yumuşak, 2002), insanı bir sermaye türü olarak ele almanın ortaya koyabileceği ahlaki değer tartışmaları, beşeri sermayenin doğrudan ölçülebilen bir faktör olmaması ve ekonomik etkilerini belirlemenin zor olacağı fikri (Mathur, 1999; Schultz, 1971), iktisatçıların sermaye konusundaki tutucu tavrı (OECD, 1998, s. 9) vb. nedenler dolayısıyla beşeri sermaye kavramına gereken önem verilmemiştir. Ancak, bir taraftan ekonomik alanda meydana gelen gelişmelerin temel

üretim faktörleri ile açıklanamaması, diğer taraftan II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya ve Japonya gibi ülkelerin hızlı ekonomik büyüme ve kalkınmalarında beşeri sermayenin önemli/etkili rolünün anlaşılması, beşeri sermaye kavramına eğilimi zaruriyet haline getirmiştir (Gümüş, 2004, s. 62). Özellikle Schultz ile birlikte, kişinin doğuştan ya da sonrandan kazandığı bilgi, beceri, yetenek, tecrübe ile eğitim düzeyi ve genel sağlık durumunun tamamı olarak ifade edilen beşeri sermaye kavramı (Songur, 2017, s. 204), günümüzdeki anlam ve içeriğini yakalayarak -başta iktisat olmak üzere- sosyal bilimlerde hak ettiği yeri almaya başlamıştır.

Beşeri sermaye kavramının teorik yapısını oluşturan öncü isimlerden Schultz (1961) beşeri sermayeyi, insanların eğitim yoluyla elde ettikleri bilgi ve beceriler olarak tanımlamıştır. Thurow (1970) beşeri sermaye kavramını bir bireyin sahip olduğu üretkenlik becerisi, yeteneği ve bilgisi olarak ele almıştır (s. 1). Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) (2001) beşeri sermayeyi, işgücü tarafından sahip olunan ve kişisel, sosyal ve ekonomik refahın artırılmasına katkı sağlayan bilgi, beceri ve benzeri diğer nitelikler toplamı olarak tanımlamıştır. Dünya Ekonomik Forumu'na (WEF) (2017) göre beşeri sermaye, bir ülkedeki bireylerin sahip oldukları ve üretim sürecinde kullanabilecekleri beceri ve yeteneklerin toplamıdır. Dünya Bankası'na (WB) (2020) göre beşeri sermaye, insanların yaşamları boyunca biriktirdikleri bilgi, beceri ve sağlıktır. Awan (2012) beşeri sermayeyi, ekonomik değer üretmek için hayati önem taşıyan yeterliliklerin, bilgi ve kişisel özelliklerin stoku/toplamı olarak ele almıştır. Keskin'e (2011) göre beşeri sermaye, toplumdaki bireylerin, üretim süreciyle ilgili olarak, bir taraftan sahip oldukları bilgilerinin, becerilerinin, yeteneklerinin, tecrübelerinin, işe karşı duygusal bağlılıklarının, davranışlarının ve değerlerinin ulaştığı düzeyi; diğer taraftan bedensel ve zihinsel zindeliği ya da sağlamlığı ifade etmektedir. Eser ve Ekiz Gökmen'e (2009) göre beşeri sermaye, üretime katılan işgücünün sahip olduğu ve diğer üretim faktörlerinin daha verimli ve etkin kullanılmasına olanak sağlayan bilgi, beceri, donanım, yetenek, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değerlerin bütününe ek olarak bedensel ve ruhsal zindeliği veya sağlamlığı ifade etmektedir. Durusoy'a (2007) göre beşeri sermaye, üretim faktörlerinin daha verimli kullanılmasına imkan veren ve mevcut insan gücünün niteliği, niceliği, mesleki bilgileri ve sağlık durumu ile sosyal ilişkiler toplamından oluşmaktadır.

En genel anlamıyla beşeri sermaye, üretim faktörlerinin daha verimli ve etkin kullanılmasına imkan sağlayan ve böylece bireysel, toplumsal ve ekonomik refahın artırılmasına kaynaklık eden; yaşanan dönemin ihtiyaçlarına, beklentilerine ve taleplerine cevap verebilecek bilgi, beceri ve yetenekler ile donatılmış nitelikli, sağlıklı ve dinamik insan gücüdür.

Berber (1998) kalkınma denkleminin en önemli unsurlarından biri olarak beşeri sermayeye (insan kaynakları) işaret etmiştir. Nitekim beşeri ser-

maye kalkınmayı sağlayan transformasyonlardır (s. 19). Berber'e (1999) göre günümüz bilgi toplumlarında, bilgi ve bilgili insan gücü ekonominin en temel girdileri haline gelmişlerdir. Bu durum, diğer üretim faktörlerine nazaran beşeri sermayenin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmışlık seviyelerini yakalamaları, stratejik bir kaynak olan bilgiyi elde etmelerine ve bunun için gerekli politikaları devreye koymalarına bağlı olmuştur.

Denison (1962) tarafından yapılan araştırmada 1929-1960 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde meydana gelen ekonomik büyüme ve ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada, yıllık büyüme %2,93 olarak belirlenmiştir. Denison, bu büyüme oranı üzerine geleneksel üretim faktörlerinden emek ve sermayenin %0,92'lik etkiye, beşeri sermayenin ise %2'lik etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir.

Lau vd. (1993) tarafından yapılan araştırmada, 1970-1980 yılları arasında Brezilya'da meydana gelen ekonomik büyümenin kaynakları ve bu kaynakların büyüme üzerindeki etki dereceleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, belirlenen yıllar arasında Brezilya'da meydana gelen ekonomik büyümenin temel kaynaklarından fiziki sermaye %19, emek %17, teknolojik gelişme %40 ve beşeri sermaye %24 düzeyinde etkiye sahip olmuştur.

Lin (2003) tarafından yapılan araştırmada, 1965-2000 yılları arasında Tayvan'da meydana gelen ekonomik büyümenin faktörleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, Tayvan ekonomisinde meydana gelen büyümede teknolojik ilerleme %37, emek (işgücü) %22, fiziki sermaye %16 ve beşeri sermaye %25 oranında etkiye sahip olmuştur.

Schultz'tan (1960) sonra Denison (1962), Lau vd. (1993), Lin (2003) vb. gibi dünyanın farklı coğrafyaları üzerine yapılan birçok araştırma sonucunda; beşeri sermayenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu kabul edilmiş ve beşeri sermaye ile teknoloji temel üretim faktörleri arasında gösterilmeye başlanmıştır. Böylece Klasik İktisadi Teorilerde doğal kaynak, fiziki sermaye, emek ve girişimci olarak sayılan temel üretim faktörleri; yerini doğal kaynak, fiziki sermaye, beşeri sermaye ve teknolojiye bırakmıştır.

1980'li yıllara kadar egemenliğini koruyabilen Neo-Klasik Büyüme Modellerinde; beşeri sermayenin yalnızca bir üretim faktörü olarak görülmesi (Gökçen, 2006, s. 32), beşeri sermayedeki verimlilik değişiminin dikkate alınmaması (Ercan, 2002, s. 130), teknolojik gelişme ve nüfus artışının dışsal değişkenler olarak ele alınması, sermayenin azalan getiriye sahip olduğu fikri, gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş ülkeler arasındaki bü-

yüme farkının zamanla azalacağını iddia eden yakınsama hipotezi (Taban & Kar, 2006, s. 160-161), niceliksel büyümeye önem verilmesi (Yaylalı & Lebe, 2011) vb. birçok durum iktisat literatüründe tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu durum, 1980'lerden sonra ortaya çıkan İçsel Büyüme Teorilerinin (Endogenous Growth Theory) iktisat literatüründe yer edinmesine zemin hazırlamıştır.

Romer (1986) ve Lucas'ın (1988) yaptığı çalışmalar ile ön plana çıkan İçsel Büyüme Teorileri, ekonomik büyüme ve kalkınmanın, ekonomik sürecin içinde yer alan üretim faktörlerinin birbirleriyle olan etkileşimleriyle içsel (endojen) olarak gerçekleştiğini öne sürmüşlerdir (Ercan, 2002, s. 135; Tunalı & Yılmaz, 2016; Yaylalı & Lebe, 2011). Bu teorilerde Neo-Klasik Büyüme Teorilerinin aksine, bilgi ve teknolojinin pozitif dışsallıklar meydana getirdiği, ortaya konulan her bilginin bir sonrası için hareket noktası oluşturduğu ve bilginin üretim sürecinde uzun dönemde ölçeğe göre artan getiri sağladığı savunulmuştur (Odyakmaz, 2000, s. 1-7). İçsel Büyüme Teorilerinde; beşeri sermaye (Jones, 1996; Lucas, 1988), teknolojik gelişme ve araştırma ve geliştirme (ar-ge) çalışmaları (Aghion & Howitt, 1992; Grossman & Helpman, 1991; Romer, 1986; Romer, 1990), kamu yatırımları (Barro, 1990), fiziki sermaye yatırımları ve yaparak öğrenme (D'Autume & Michel, 1993; Rebelo, 1991; Romer, 1986) gibi faktörler ön plana çıkarılmıştır. İçsel Büyüme Teorileri ile birlikte, bilgi, teknoloji, ar-ge faaliyetleri ve bunların oluşumuna ve gelişimine kaynaklık eden beşeri sermaye, ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerinin temel belirleyicileri olarak ön plana çıkmışlardır.

İçsel Büyüme Teorilerinin bilgi, teknoloji, ar-ge ve beşeri sermayeye attığı anlamı ve değeri doğrulayacak birçok örnek vermek mümkündür. Nitekim doğal kaynaklara, fiziki sermayeye ve geniş emek arzına sahip olmasına rağmen ekonomik büyüme ve gelişmede geride kalıp gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaşamayan birçok ülke vardır. Eğer ülkelerin ekonomik büyüme, kalkınma ve gelişimleri zengin doğal kaynaklara ve geniş emek arzına bağlı olsaydı, Irak, Suudi Arabistan ve Libya gibi petrol zengini ülkelerin ve Çin, Hindistan, Pakistan ve Bangladeş gibi geniş emek arzına sahip ülkelerin dünyanın en zengin ekonomileri ve en gelişmiş ülkeleri olmaları gerekirdi (Berkman, 2008, s. 9).

Diğer taraftan petrol gibi doğal kaynaklara sahip olmayan Japonya ve Almanya gibi ülkelerin sosyal ve ekonomik koşulları itibarıyla geri kalmış olmaları beklenirdi. Ancak bu ülkeler, büyüme ve kalkınmalarını gerçekleştirerek ekonomik ve teknolojik olarak dünyada merkezi bir konum elde etmeyi başaramışlardır (Seçgin, 2008, s. 13). Güney Kore, Singapur, Hong Kong, Tayvan ve Tayland gibi Asya ülkelerinde de aynı durumu görmek mümkündür. Bu ülkeler doğal kaynaklar bakımından yetersiz olmalarına rağmen- ki bu nedenle enerji kaynaklarını ithal etmek durumunda

kalmışlardır- hızla ekonomik büyüme ve kalkınmalarını gerçekleştirerek gelişmiş ülkelerin seviyelerini yakalayabilmişlerdir (Becker, 1994, s. 23-24).

Doğal kaynaklar bakımından yetersiz olmalarına rağmen ekonomik büyüme ve kalkınmalarını hızla gerçekleştirerek uluslararası arenada merkezi konum elde etmiş ülkelerin (Japonya, Almanya, Güney Kore, Singapur, Hong Kong, Tayvan ve Tayland gibi) ortak özellikleri; bilgi-teknoloji-inovasyon zincirindeki bütünlüğü yakalayabilmiş olmaları, üniversite-sanayi-devlet iş birliğinde oluşturulan teknoparklara/teknokentlere/bilişim vadilerine/teknoloji kümelerine önem vermeleri ve elde edilen başarıların sürdürülebilirliği için ar-ge faaliyetlerinin hayati öneme sahip olduğunu kavramış olmalarıdır. Bilim, teknoloji, inovasyon ve ar-ge faaliyetlerinin meydana gelmesi ve işlerlik kazanması için ihtiyaç duyulan nitelikli insan gücünün önemini kavramış olan bu ülkeler, eğitim-öğretim ve sağlık faaliyetlerini genişletmeye ve derinleştirmeye ve böylece beşeri sermaye oluşturmaya ve geliştirmeye özen göstermişlerdir.

Nitekim 21. yüzyıl dünyasında ülkelerin büyüme, gelişme ve kalkınmalarında doğal kaynak, fiziki sermaye ve emek yeterli olmamaktadır. Tüm bunların yanında bu faktörlerin (doğal kaynak, fiziki sermaye ve emek) doğru, etkin ve verimli kullanılmasına kaynaklık edecek gerekli bilgi, beceri ve yetenekler ile donatılmış nitelikli ve sağlıklı insan gücüne, yani beşeri sermayeye ihtiyaç vardır. Böylece fiziki sermaye, doğal kaynak ve nitelsiz emek (kaba kas gücü) gibi klasik üretim faktörlerinin giderek önem kaybettiği, bunların yerine bilgi, teknoloji, inovasyon ve ar-ge faaliyetlerinin önem kazandığı günümüz bilgi toplumlarında beşeri sermayenin önemi, İçsel Büyüme Teorileri ile birlikte bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Beşeri Sermaye Unsurları

Beşeri sermaye unsurları, beşeri sermayenin oluşumuna ve gelişimine kaynaklık eden faktörlerdir (Karagül, 2002, s. 32). Bir ülkede beşeri sermayenin oluşumuna ve gelişimine kaynaklık eden iki temel unsur vardır. Bunlar: eğitim ve sağlıktır.

Eğitim

Dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikli bilgi, beceri ve yetenekler ile donatılmış, üretken ve sağlıklı insan gücü olarak beşeri sermayenin oluşumuna ve gelişimine kaynaklık eden en temel unsur eğitimidir. En temel anlamda eğitim, bireye, bireyin ve toplumun ihtiyaçları ile yaşanan dönemin koşulları dikkate alınarak çeşitli bilgi, beceri ve yetenekler kazandırma sürecidir. Eğitim aracılığıyla bireye kazandırılan bilgi, beceri ve yetenekler; nitelikli, üretken ve sağlıklı insan gücü olarak beşeri sermayeyi meydana getirmektedir.

Eğitim; bir ülkede beşeri sermayeyi meydana getirmekle birlikte sosyal, siyasal ve ekonomik birçok işlevi de yerine getirmektedir. Bu işlevleri şu şekilde sıralamak mümkündür: toplumun kültürel birikimini gelecek nesillere aktarma, toplumsal norm ve değerlerin benimsenmesini sağlama, toplumsal bütünleşmeyi sağlama, suç işleme oranlarını düşürme, demokratik toplumsal yapının oluşmasını sağlama, insan haklarının benimsenmesini sağlama, siyasal ve ekonomik istikrarı tesis etme, yönetime katılımı artırma, gelir dağılımındaki adaletsizliği giderme, sosyal güvencesiz çalışmayı ortadan kaldırma, sosyal yardımlaşmayı artırma, istihdam imkanlarını geliştirme, işsizlik oranlarını düşürme, yoksulluğu azaltma, bireysel ve toplumsal sağlığı koruma, ekonomik sistemin istediği verimli ve üretken bireyleri yetiştirme, refah seviyesini arttırma ve çevre bilinci oluşturma (Çakmak, 2008; Karadeniz, 2007, s. 51; McMahon, 2000; Özsoy, 2009; Peran, 2005, s. 20; Soubbotina, 2004; Taş & Yenilmez, 2008, s. 161; Türkmen, 2002; Wolff, 2000; Yumuşak & Kar, 2000).

Eğitimin sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda yerine getirdiği işlevlerin işlerlik kazanması durumunda, bir ülkenin ekonomik büyüme ve kalkınması için ihtiyaç duyulan sosyal, siyasal ve ekonomik zemin hazır hale gelecektir. Bu durum, beşeri sermaye aracılığıyla, katma değeri yüksek bilgi, teknoloji ve inovasyonların ortaya konulmasına yol açarak küresel rekabette güç sahibi olmanın şartlarını hazır hale getirecektir.

- WEF (2017) tarafından eğitim durumu, işgücüne katılım oranı, işsizlik oranı, eksik işgücü oranı, eğitim kalitesi, işgücünün eğitim yoluyla iyileştirilmesi ve üretken bilgi performansı gibi değişkenler temel alınarak hazırlanan Küresel Beşeri Sermaye Endeksi (Global Human Capital Index),

- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) (2019) tarafından ortalama eğitim süresi, beklenen eğitim süresi, doğumda beklenen yaşam süresi ve kişi başına düşen milli gelir değişkenleri temel alınarak hazırlanan İnsani Gelişme Raporu 2019: Gelirin Ötesinde, Ortalamaların Ötesinde, Bugünün Ötesinde: 21. Yüzyılda İnsani Gelişmedeki Eşitsizlikler (Human Development Report 2019: Beyond Income, Beyond Averages, Beyond Today: Inequalities in Human Development in the 21 st Century) ve

- WB (2020) tarafından bugün doğan çocukların 18 yaşına kadar elde etmeyi bekleyebilecekleri beşeri sermayeyi ölçmek ve mevcut eğitim ve sağlık durumunun yeni nesil çalışanların üretkenliğini nasıl şekillendireceğini belirlemek için hazırlanan Beşeri Sermaye Endeksi 2020 Güncellemesi: Covid-19 Zamanında Beşeri Sermaye (The Human Capital Index 2020 Update: Human Capital in the Time of Covid-19), ülkelerin beşeri sermaye durumlarını kıyaslayan uluslararası ölçümler/veriler sunmaları bakımından önemlidirler.

Her üç raporda da beşeri sermaye endeks sıralamalarında öncü olan ülkelerin (İsveç, Norveç, Finlandiya, Danimarka, ABD, Almanya, Singapur, Kanada, Avustralya, Birleşik Krallık gibi), yüksek gelirli ekonomiler oldukları görülmüştür. Nitelikli eğitim ve sağlığa harcanan kaynakların yatırım niteliği taşıdığı gerçeğinin farkından olan bu ülkeler, sahip oldukları ekonomik güçlerinin büyük bir kısmını eğitim ve sağlık yatırımlarına ayırarak nitelikli emek gerektiren beceri yoğun alanlarda/mesleklerde dünya ölçeğinde insan yetiştirmeyi hedeflemişlerdir. Diğer taraftan eğitim ve sağlığa gereken kaynakları ayırmayan/ayıramayan ülkelerin (Pakistan, Nijerya, Çad, Irak, Afganistan, Mısır, Tacikistan, Zambiya, Yemen, Cezayir gibi) endeks sıralamalarında sonlarda yer aldıkları görülmüştür. Bu ülkelerin ihtiyaç duyulan beşeri sermayeyi meydana getiremedikleri, buna bağlı olarak katma değeri yüksek bilgi, teknoloji ve inovasyonları ortaya koyamadıkları ve sonuç olarak da dışa bağımlı bir ekonomi olarak kaldıkları görülmüştür. Oysa eğitim ve sağlığa gerekli kaynağı ayıran ve böylece beşeri sermaye oluşumuna ve gelişimine önem veren ülkeler, ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerini daha kolay tamamlayarak yüksek gelirli ekonomiler arasında yer almayı başarmışlardır.

Eğitim, meydana getirdiği beşeri sermaye aracılığıyla; katma değeri yüksek bilgi, teknoloji ve inovasyonları ortaya koyacak yaratıcı ve girişimci insan gücünü meydana getirme, verimlilik artışı sağlama, ekonomik büyüme ve kalkınma için ihtiyaç duyulan sosyal-ekonomik-siyasi zeminini hazır hale getirme ve böylece küresel rekabette güç sahibi olma gibi birçok getiriyi beraberinde getirmiştir. Eğitimin bu getirilerinin farkında olan ülkeler, bilgi toplumu ve küreselleşme zeminleri üzerine kurulu olan 21. yüzyıl dünyasının koşullarını ve ihtiyaçlarını dikkate alarak yapılandırdıkları eğitim politikalarını, kalkınma stratejilerinde bir araç olarak kullanmışlardır.

Nitekim T.C. Kalkınma Bakanlığı'nın Onuncu Kalkınma Planı'nda da belirtildiği üzere: "21. yüzyıl, nitelikli insan gücünü yetiştirmenin yanında küresel ölçekte bu insanları kendine çekeabilen, bu gücü doğru ve yerinde değerlendiren, küresel bilgiyi kullanarak yeni bilgiler üretebilen, bilgiyi ekonomik ve sosyal faydalara dönüştürebilen, bu süreci bilgi ve iletişim teknolojileri ile bütünleştirebilen, insan odaklı kalkınma anlayışını benimseyen ülkelerin yüzyılı olacaktır." (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 12).

Sağlık

Beşeri sermayenin en temel unsurlarından bir diğeri de sağlıktır. Sağlık en genel anlamda, fizyolojik, psikolojik, zihinsel ve sosyal olarak iyi olma halidir. Bireylerin eğitim alabilmeleri, eğitim sürecinde ihtiyaç duyulan bilgi, beceri ve yetenekleri edinebilmeleri, bu kazanımları sosyal ve ekonomik faydalara dönüştürebilmeleri ve üretim sürecine aktif katılabilmeleri için sağlık bir ön koşuldur. Zira sağlık olmadan nitelikli bir

eğitim ve beşeri sermayeden bahsetmek mümkün olmadığı gibi, nitelikli bir eğitim olmadan da bireysel ve toplumsal sağlık bilincinden bahsetmek mümkün değildir. Eğitim ve sağlığın karşılıklı nedensellik ilişkisi içerisinde olduğu gerçeği, ülkeleri beşeri sermayelerini beslemek, geliştirmek ve güçlendirmek için eğitim ile birlikte sağlık faaliyetlerini de düzenlemeye ve geliştirmeye sevk etmiştir.

Bir ülkenin genel sağlık durumunu ortalama yaşam süresi (doğumda yaşam beklentisi), anne/bebek/çocuk ölüm oranları, sağlık harcamaları, kişi başına düşen sağlık harcamaları, kişi başına düşen doktor/hemşire/ebe/sağlık çalışanı sayısı/oranı ve nüfusa oranla mevcut hastane sayısı gibi göstergeler ortaya koymaktadır. Bu göstergeler aynı zamanda bir ülkedeki beşeri sermayenin durumu hakkında birtakım bilgiler sunmaktadır. Doğumda ortalama yaşam süresi uzun, anne/bebek/çocuk ölüm oranları düşük, genel ve kişi başına düşen sağlık harcamalarının yüksek olduğu gelişmiş ülkelerde beşeri sermaye daha verimli ve üretken iken; ortalama yaşam süresi kısa, anne/bebek/çocuk ölüm oranları yüksek, genel ve kişi başına düşen sağlık harcamalarının düşük olduğu gelişmemiş ülkelerde ise beşeri sermayenin verimliliği ve üretkenliği düşmektedir. Beşeri sermayenin verimliliği ve üretkenliği ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarının ve dolayısıyla küresel rekabette güç sahibi olmalarının temel itici gücü olduğu için araştırmacıların dikkatini çeken bir konu olmuştur.

Mayer (2001), Kalemli, Ryder ve Weil (2000), Bloom, Canning ve Sevilla (2004), Chakraborty (2004), Brempong ve Wilson (2004), Psacharopoulos (1995) vb. birçok araştırmada sağlığın ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur. Kelly'e (1997) göre artan sağlık harcamalarının ortalama yaşam süresine pozitif etkisi vardır. Yani sağlık harcamaları arttıkça ortalama yaşam süresi de artmaktadır. Kalemli vd. (2000), Bloom vd. (2004), Chakraborty (2004) ve Taban (2004) tarafından yapılan araştırmaların sonuçlarına göre, yaşam süresinin uzaması ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Bloom vd. (2004) tarafından yapılan araştırmaya göre ortalama yaşam süresindeki 1 yıllık artış hâsıla üzerinde %4'lük bir artış meydana getirmektedir. Brempong ve Wilson (2004) tarafından yapılan araştırmada kişi başına düşen gelirden sağlıklı insan sermayesinin etkisi %22 ila %30 olarak belirlenmiştir. Psacharopoulos (1995) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hastalıklı işgücünün potansiyel gelir kaybını ortaya koymaya çalışmıştır. Araştırmanın sonucuna göre, hastalıklı işgücü gelişmiş ülkelerde %2, gelişmekte olan ülkelere ise %2,1 ila %6,5 potansiyel gelir kaybına neden olmaktadır. İlgili literatürde genel olarak sağlığın ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir. Ancak bazı araştırmalarda (Barro, 1991; Kelly, 1997; Taban, 2004) tersi sonuçlar ortaya çıkmıştır. Örneğin Taban (2004) tarafından Türkiye üzerine yapılan

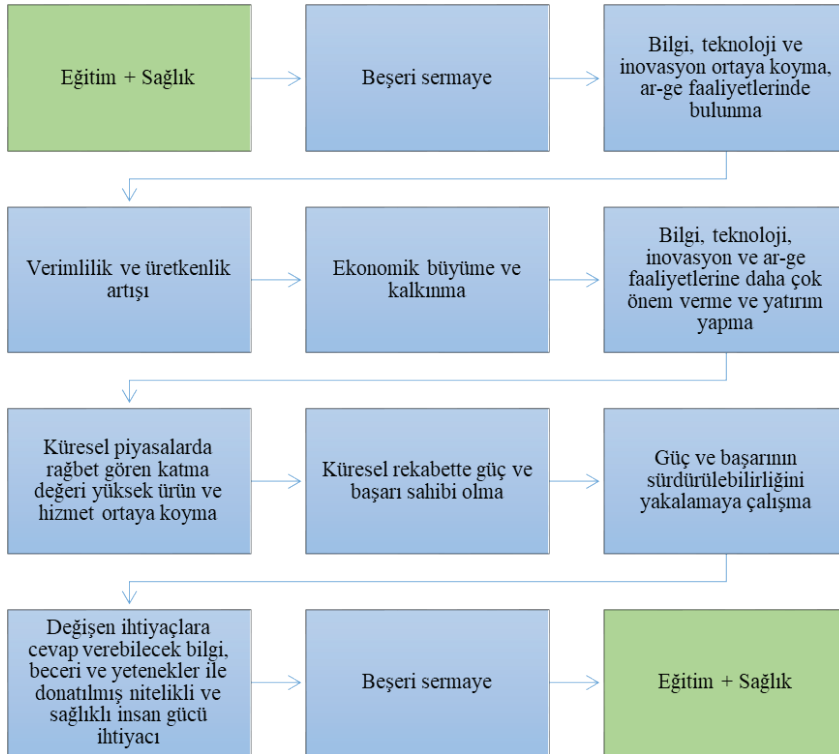
araştırmada, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasından herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Taban bu durumu yapılan harcamaların yetersizliğine ve verimsizliğine bağlamıştır.

Sağlık alanında yapılacak faaliyetlerin (harcamalar, hizmetler vb.) ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerine katkısını şu şekilde ortaya koymak mümkündür (Bloom, Canning & Sevilla, 2004; Cengiz, 2013, s. 75; Kalemli, Ryder & Weil, 2000; Karagül, 2002, s. 72; Taban, 2004; Uzay, 2005, s. 42): (1) Sağlık faaliyetleri çeşitli hastalıklar nedeniyle ortaya çıkabilecek olan işgücü kaybını engelleyecek ve böylece üretimde süreklilik sağlanacaktır. (2) Sağlık hizmetleri ortalama yaşam süresinin uzamasına neden olacaktır. Ortalama yaşam süresi uzadıkça insanların üretimde bulunma süreleri de uzayacaktır. Aktif olarak üretimde bulunma süresindeki artış hem yatırım verimliliği olarak ortaya çıkacak hem de eğitimin maliyet-getiri ilişkisini pozitif yönde etkileyecektir. Böylece ekonomik büyüme ve kalkınmanın yolu açılacaktır. (3) Sağlık düzeyinin artması, işgücünün kalite, verimlilik ve üretkenlik düzeyini artırarak ekonomik büyümeyi olumlu etkileyecektir. (4) Önleyici sağlık hizmetleri aracılığıyla ortaya çıkabilecek hastalıklar engellenecek ve böylece sağlık alanına ayrılacak kaynaklardan tasarruf yapıp diğer alanlara kaydırılacaktır. (5) Sağlık faaliyetlerine bağlı olarak sağlıklı bir toplum meydana getirilecektir. Sağlıklı bir toplum, nitelikli bir eğitim için ön şartları hazır hale getirecektir. Sağlıklı toplumun alacağı nitelikli bir eğitim, nitelikli işgücü ve girişimcileri ortaya çıkaracaktır. Bu durum sağlık alanında kullanılacak kaynakların artmasına neden olacak ve böylece döngü devam edecektir. (6) Sağlık faaliyetleri optimum nüfus (nüfus içindeki kişi başına mümkün olan en yüksek gelire olanak veren ideal nüfus yoğunluğu) düzeyini meydana getirecektir. Bu durum kalkınmanın önündeki nüfus engelini ortadan kaldıracak ve kalkınmayı sağlayacaktır. Kısaca sağlıklı bir toplum; işgücü kalitesi yüksek, verimli, üretken ve dolayısıyla büyüme ve kalkınma eğilimi içerisinde olan bir ekonomi demektir.

Bir ülkede nitelikli ve sağlıklı insan gücü olarak beşeri sermayeyi meydana getiren en temel iki unsur: Eğitim ve sağlıktır. Karşılıklı etkileşim içerisinde olan bu unsurlar, beşeri sermaye üzerinden birçok getiriye de beraberinde getirmektedir: (1) Beşeri sermaye bilgi, teknoloji ve inovasyonların ortaya konulmasını sağlamaktadır. (2) Bilgi, teknoloji ve inovasyonların ortaya konulması ve bunların üretim sürecinde kullanılması verimlilik ve üretkenlik artışını meydana getirmektedir. (3) Verimlilik ve üretkenlik artışı ekonomik büyüme ve kalkınmanın temelini oluşturmaktadır. (4) Ekonomik büyüme ve kalkınma; bilgi, teknoloji, inovasyon ve ar-ge faaliyetlerine daha çok önem verme ve yatırım yapma imkânını meydana getirmektedir. (5) Bu önem ve yatırımlar, küresel piyasalarda rağbet gören katma değeri yüksek ürün ve hizmetlerin ortaya konulmasını sağlamaktadır. (6) Bu durum küresel rekabette güç sahibi olmanın yolunu

açmaktadır. Küresel rekabette elde edilen güç ve başarının sürdürülebilirliği için hızla değişen ve gelişen çağın koşullarına ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni bilgi, beceri ve yetenekler ile donatılmış nitelikli ve sağlıklı insan gücü ihtiyacının karşılanması gerekmektedir. Bu ihtiyacı karşılayacak olan ise, nitelikli bir eğitim ile yeterli ve verimli sağlık hizmetleridir. Görüldüğü üzere beşeri sermaye unsuru olarak eğitim ve sağlık, bahsedilen bu getirilerin sadece nedeni değil aynı zamanda sonucudur. Bu durumu Şekil 1'deki gibi göstermek mümkündür.

Şekil 1. *Beşeri Sermaye Temel Unsurları Olarak Eğitim ve Sağlık*

Sonuç

21. yüzyıl dünyasında özellikle bilgi, teknoloji, inovasyon, girişimcilik ve ar-ge faaliyetlerinin önem kazanmasıyla nitelikli insan gücü olarak beşeri sermaye de önem kazanmıştır. Beşeri sermaye, en genel anlamıyla, üretim faktörlerinin daha verimli ve etkin kullanılmasına imkan sağlayan ve böylece bireysel, toplumsal ve ekonomik refahın artırılmasına kaynaklık eden; yaşanan dönemin ihtiyaçlarına, beklentilerine ve taleplerine cevap verebilecek bilgi, beceri ve yetenekler ile donatılmış nitelikli, sağlıklı

ve dinamik insan gücüdür. Bir ülkede beşeri sermayenin oluşumuna ve gelişimini kaynaklık eden temel iki unsur vardır. Bunlar: eğitim ve sağlıktır.

Doğal kaynaklar bakımından yetersiz olmalarına rağmen ekonomik büyüme ve kalkınmalarını hızla gerçekleştirerek uluslararası arenada merkezi konum elde etmiş ülkelerin (Japonya, Almanya, Güney Kore, Singapur, Hong Kong, Tayvan ve Tayland gibi) ortak özellikleri; bilgi-teknoloji-inovasyon zincirindeki bütünlüğü yakalayabilmiş olmaları, üniversite-sanayi-devlet iş birliğinde oluşturulan teknoparklara/teknokentlere/bilişim vadilerine/teknoloji kümelerine önem vermeleri ve elde edilen başarıların sürdürülebilirliği için ar-ge faaliyetlerinin hayati öneme sahip olduğunu kavramış olmalarıdır. Bilim, teknoloji, inovasyon ve ar-ge faaliyetlerinin meydana gelmesi ve işlerlik kazanması için ihtiyaç duyulan nitelikli ve sağlıklı insan gücünün önemini kavramış olan bu ülkeler, eğitim ve sağlık faaliyetlerini genişletmeye ve derinleştirmeye ve böylece beşeri sermaye oluşturmaya ve geliştirmeye özen göstermişlerdir.

Beşeri sermaye ile ilgili uluslararası endeskler incelendiğinde, beşeri sermayede öncü olan ülkelerin (İsveç, Norveç, Finlandiya, Danimarka, ABD, Almanya, Singapur, Kanada, Avustralya, Birleşik Krallık gibi), yüksek gelirli ekonomiler oldukları görülmektedir. Nitelikli eğitim ve sağlığa harcanan kaynakların yatırım niteliği taşıdığı gerçeğinin farkından olan bu ülkeler, sahip oldukları ekonomik güçlerinin büyük bir kısmını eğitim ve sağlık yatırımlarına ayırarak nitelikli emek gerektiren beceri yoğun alanlarda/mesleklerde dünya ölçeğinde insan yetiştirmeyi hedeflemişlerdir. Diğer taraftan eğitim ve sağlığa gereken kaynakları ayırmayan/ayıramayan ülkelerin (Pakistan, Nijerya, Çad, Irak, Afganistan, Mısır, Tacikistan, Zambiya, Yemen, Cezayir gibi) endeks sıralamalarında sonlarda yer aldıkları görülmüştür. Bu ülkelerin ihtiyaç duyulan beşeri sermayeyi meydana getiremedikleri, buna bağlı olarak katma değeri yüksek bilgi, teknoloji ve inovasyonları ortaya koyamadıkları ve sonuç olarak da dışa bağımlı bir ekonomi olarak kaldıkları görülmüştür. Oysa eğitim ve sağlığa gerekli kaynağı ayıran ve böylece beşeri sermaye oluşumuna ve gelişimine önem veren ülkeler, ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerini daha kolay tamamlayarak yüksek gelirli ekonomiler arasında yer almayı başarmışlardır.

Beşeri sermaye bilgi, teknoloji ve inovasyonların ortaya konulmasında; ar-ge faaliyetlerine işlerlik kazandırmada; girişimciliği teşvik edip kültür halini almasını sağlamada; verimlilik ve üretkenlik artışı meydana getirmede; sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmayı yakalamada; küresel rekabette güç ve başarı elde etmede temel itici güçtür. Beşeri sermayenin bu getirilerinin farkında olan ülkeler, bilgi toplumu ve küreselleşme zeminleri üzerine kurulu olan 21. yüzyıl dünyasının koşullarını ve ihtiyaçlarını dikkate alarak yapılandırdıkları eğitim ve sağlık politikalarını, kalkınma stratejilerinde bir araç olarak kullanmışlardır.

KAYNAKÇA

- Aghion, P. & Howitt, P. (1992). A model of growth through creative destruction. *Econometrica*, 60(2), 323-351.
- Awan, A. G. (2012). Diverging trends of human capital in BRC countries. *International Journal of Asian Social Science*, 2(12), 2195-2219.
- Barro, R. J. (1990). Government spending in a simple model of endogenous growth. *Journal of political economy*, 98(5), 103-126.
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443.
- Becker, G. S. (1994). *Human capital: a theoretical and empirical analysis with special reference to education*. Chicago: University of Chicago.
- Berber, Ş. (1998). *Beşeri sermaye kaybı olarak beyin göçü ve Türkiye*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Berber, Ş. (1999). Teknoloji transferinde eğitimin yeri ve önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(3), 17-28.
- Berkman, K. (2008). *Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Bloom, D. E., Canning, D., & Sevilla, J. (2004). The effect of health on economic growth: a production function approach. *World Development*, 32(1), 1-13.
- Bozkurt, K. & Balmumcu, Ö. (2018). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: gelişmekte olan ülkeler için bir panel veri analiz. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı, 391-405.
- Brempong, K. G. & Wilson, M. (2004). Health human capital and economic growth in Sub-Saharan African and OECD Countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 4, 296-320.
- Cengiz, O. (2013). *Beşeri sermayenin ekonomik büyümeye etkisi: Japonya üzerine bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Chakraborty, S. (2004). Endogenous lifetime and economic growth. *Journal of Economic Theory*, 116(1), 119-137.
- Çakmak, Ö. (2008). Eğitimin ekonomiye ve kalkınmaya etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 33-41.
- D'Autume, A. & Michel, P. (1993). Endogenous growth in Arrow's learning by doing model. *European Economic Review*, 37(6), 1175-1184.
- Danışoğlu, F. (2015). *Ekonomik kalkınmada beşeri sermayenin rolü, Türkiye'de beşeri sermayenin profili ve Türkiye üzerine ampirik bir analiz (1983-2003)*. Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

- Denison, E. F. (1962). Education, economic growth and gaps in information. *Journal of Political Economy*, 70(5), 124-128.
- Durusoy, S. (2007). Sanayi toplumundan bilgi toplumuna: beşeri sermayeye ihtiyaç artarken. O. Karadeniz (Ed.), *Avrupa birliği yolunda Türkiye’de eğitim ve beşeri sermaye* içinde (s. 1-17). Ankara: Gazi.
- Ercan, N. Y. (2002). İçsel büyüme teorisi: genel bir bakış. *Planlama Dergisi, Özel Sayı* (DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı), 129-138.
- Eser, K. & Ekiz Gökmen, Ç. (2009). Beşeri sermayenin ekonomik gelişme üzerindeki etkileri: dünya deneyimi ve Türkiye üzerine gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2), 41-56.
- Gökçen, B. (2006). *Beşeri sermayenin iktisadi gelişmedeki rolü ve önemi: Adana iline ilişkin bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Grossman, G. M. & Helpman, E. (1991). *Innovation and growth in global economy*. Cambridge: MIT.
- Gümüş, S. (2004). *Beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma: Türkiye üzerine ekonometrik bir analiz (1960-2002)*. Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Jones, C. I. (1996). *Human capital, ideas, and economic growth*. Paper presented at the VIII Villa Mondragone International Economic Seminar on Finance, Research, Education, and Growth, Rome, Italy. <https://web.stanford.edu/~chadj/Rome100.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Kalemli, Ö. Ş. Ryder, H. E. & Weil, D. N. (2000). Mortality decline, human capital investment and economic growth. *Journal of development economics*, 62, 1-23.
- Karadeniz, O. (2007). Türkiye’de beşeri sermayenin durumu ve çeşitli ülkeler ile karşılaştırılması. O. Karadeniz (Ed.), *Avrupa birliği yolunda Türkiye’de eğitim ve beşeri sermaye* içinde (s. 51-81). Ankara: Gazi.
- Karagül, M. (2002). *Beşeri sermayenin iktisadi gelişmedeki rolü ve Türkiye’deki önemi*. Afyon: Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi.
- Kelly, T. (1997). Public expenditures and growth. *Journal of Development Studies*, 34(1), 60-84.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik kalkınmada beşeri sermayenin rolü ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 125-153.
- Kuyucuklu, N. (1998). *Doğal kaynaklar ve çevre ekonomisi*. İstanbul: Filiz.
- Lau, L. J., Jamison, D. T., Liu, S-C. & Rivkin, S. (1993). Education and economic growth some cross-sectional evidence from Brazil. *Journal of Development Economics*, 41(1), 45-70.
- Lin, T-C. (2003). Education, technical progress, and economic growth: *The case of Taiwan*. *Economics of Education Review*, 22(2), 213-220.

- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Mathur, V. J. (1999). Human capital-based strategy for regional economic development. *Economic Development Quarterly*, 13(3), 203-216.
- Mayer, D. (2001). The long-term impact of health on economic growth in Mexico, 1950-1995. *Journal of International Development*, 13, 123-126.
- McMahon, W. W. (2000). *Impact of human capital on non-market outcomes and feedbacks on economic development*. https://www.researchgate.net/publication/237376100_The_Impact_of_Human_Capital_on_Non-Market_Outcomes_and_Feedbacks_on_Economic_Development sayfasından erişilmiştir.
- Odyakmaz, N. (2000). *Büyüme modelleri çerçevesinde yeni ekonominin makro ekonomi üzerindeki etkileri*. Ankara: DTM.
- OECD. (1998). *Human capital investment-an international comparison*. Paris: OECD.
- OECD. (2001). *The well-being of nations-The role of human and social capital*. https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264189515_en.pdf?expires=1643140505&id=id&accname=guest&checksum=EDB92D04AA-D6AE3932901C5FD06994CE sayfasından erişilmiştir.
- Özgü, T. (1987). *Eğitim bilimleri eğitim ekonomisi* (A. Hakan, Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Özsağır, A. (2008). Dünden bugüne büyümenin dinamiği. *Kahramanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(14), 332-347.
- Özsoy, C. (2009). Türkiye’de eğitim ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin var modeli ile analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi*, 4(1), 71-83.
- Peran, T. (2005). *Beşeri sermaye yatırımlarından eğitim ve sağlık harcamalarının kalkınmaya etkileri ve Türkiye*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Psacharopoulos, G. (1995). *Building human capital for better lives*. Washington D.C: The World Bank.
- Rebelo, S. (1991). Long-run policy analysis and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 99(3), 500-521.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), 71-102.
- Schultz, T. W. (1960). Capital formation by education. *Journal of Political Economy*, 68(6), 571-583.
- Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *The American Economic Re-*

view, 51(1), 1-17.

Schultz, T. W. (1971). *Investment in human capital: The role of education and of research*. New York: The Free.

Seçgin, Ö. (2008). *Beşeri sermayede eğitimin rolü: Karaman ilinde bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Songur, M. (2017). Türkiye’de beşeri sermaye ve fiziksel sermaye arasındaki ikame olanakları: translog üretim fonksiyonu yaklaşımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 201-224.

Soubbotina, T. P. (2004). *Beyond economic growth: an introduction to sustainable development*. Washington, D.C.: The World Bank.

T. C. Kalkınma Bakanlığı (2013). *Onuncu kalkınma planı (2014-2018)*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf> sayfasından erişilmiştir.

Taban, K. & Kar, M. (2006). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: nedensellik analizi, 1969-2001. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 159-182.

Taban, S. (2004, Kasım). *Türkiye’de sağlık ve ekonomik büyüme ilişkisi: nedensellik testi*. III. Ulusal Bilgi ve Ekonomi Kongresi’nde sunulmuş bildiri, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

Taban, S. (2011). *İktisadi büyüme kavram ve modeller*. Ankara: Nobel Akademik.

Taş, U. & Yenilmez, F. (2008). Türkiye’de eğitimin kalkınma üzerindeki rolü ve eğitim yatırımlarının geri dönüş oranı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), s. 155-186.

Thurow, L. C. (1970). *Investment in human capital*. California: Wadworth.

Tuna, Y. & Yumuşak, İ. G. (2002). Kalkınmışlık göstergesi olarak beşeri kalkınma indeksi ve Türkiye üzerine bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 52(1), 1-26.

Tunalı, H. N. & Yılmaz, A. (2016). Büyüme, beşeri sermaye ve kalkınma ilişkisi: OECD ülkelerinin ekonometrik bir incelemesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 295-318.

Türkmen, F. (2002). *Eğitimin ekonomik ve sosyal faydaları ve Türkiye’de eğitim ekonomik büyüme ilişkisinin araştırılması*. Ankara: Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.

UNDP. (2019). *Human development report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: inequalities in human development in the 21 st century*. <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf> sayfasından erişilmiştir.

Uzay, N. (2005). *Verimlilik ve büyüme*. Ankara: Nobel.

WB. (2020). *The human capital index 2020 update: human capital in the time of Covid-19*. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34432> sayfasından erişilmiştir.

- WEF. (2017). *Global human capital index-2017*. <http://reports.weforum.org/global-human-capital-report-2017/sub-indexes/> sayfasından erişilmiştir.
- Wolff, E. N. (2000). Human capital investment and economic growth: Exploring the crosscountry evidence. *Structural Change and Economic Dynamics*, 11, 433-472
- Yaylalı, M. & Lebe, F. (2011). Beşeri sermaye ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkisinin ampirik analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1), 23-51.
- Yumuşak, İ. G. & Kar, A. (2000). Nüfus artış hızının düşürülmesi iktisadi kalkınmayı düşürür mü? *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 97-104.

Bölüm 21

SİGORTACILIKTA YENİ ÜRÜN GELİŞTİRME VE ÇEŞİTLENDİRME

Mehmet Zafer TAŞCI¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Zara Veyssel Dursun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, mztasci@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5848-259X

GİRİŞ

İnsanların hayatları ve malları doğduklarından beri çeşitli tehlikelerle karşı karşıyadır. Tehlikeler sadece bireyler için değil aynı zamanda tüzel kişiler içinde geçerlidir. Tüm bireyler ve işletmelerin temel düşüncesi bu riskler sonucu ortaya çıkabilecek maddi ve manevi zararları en düşük seviyeye indirmektir. Ancak meydana gelme olasılığı bulunan bu risklere karşı önceden tedbir alabilmek veya riskin meydana gelmesi halinde oluşacak zararı giderebilmek insanların ve tüzel kişilerin maddi güçlerini aşabilecektir. Bu nedenle bireylerin ve işletmelerin çeşitli risklerin gerçekleşmesi sonucu zararların birlikte karşılanması düşüncesi sigortacılık faaliyetlerini ortaya çıkarmıştır. Bunu takip eden süreçte sigorta şirketleri bu riskleri ortadan kaldırmak amacı ile ortaya çıkmış ve günümüzde de faaliyetlerini sürdürmektedir (Ünal, 2019).

Sigortacılık, bankacılık sektörü gibi finansal hizmet sağlayan sektörlerden biridir; bu iki sektör risk piyasasında yer almakta ve ekonomik büyümede temel bir rol oynamaktadır (Camino-Mogro ve Bermúdez-Barrezueta, 2019). Sigorta, bir kişi ve kurum ile bir şirket arasındaki bir sözleşme veya anlaşmadır. Burada şirket, sözleşme şartlarına ve politikalarına dayalı olarak sigortaya konu riske karşı müşterilerine güvence altına alınan bir meblağı ödemeyi taahhüt eder. Sigorta yaptırmanın en önemli nedeni, pek çok açıdan güvenlik sağlamasıdır. Sigorta, finansal kaynaklar yaratır, ekonomik büyümeyi teşvik eder, ticareti hareketlendirir, iş ve aile istikrarını sağlar ve tasarrufları teşvik ederek gelecekteki hedefleri güvence altına alır. İyi organize edilmiş bir sigorta planı, risklerin yönetilmesine yardımcı olur (Dwivedi vd., 2021).

Pazarlamanın temel ögesi olan ürün, işletmelerin satışlarını artıran ve kar elde etmelerini sağlayan faktördür. Ekonomik ve sosyal alanda çok hızlı değişimlerin yaşandığı, günden güne yeni teknolojik gelişmelerin ortaya çıktığı ve müşteri beklentilerinin sürekli olarak arttığı günümüzde, işletmeler başarılı olma ve hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Ürün, pazarlama karması elemanları arasında en önemli unsur olan ürün pazarlamanın var olmasını sağlayan en önemli ayaklardan unsurlardan birisidir. Pazarlama karması elemanlarının en önemlisi üründür demek yanlış olmayacaktır. Çünkü eğer bir işletmenin pazara sunacağı mevcut bir ürün yoksa, pazarlamaya da gerek kalmayacaktır. Dolayısıyla ancak pazara sunulacak bir ürünün mevcut olması halinde pazarlama karmasının diğer unsurları da anlam kazanacaktır (Öztürk, 2017).

Hizmet sektöründe ürün pazarlaması üretim ve tüketimin aynı zamanda olması, değişkenlik, dayanıksızlık, soyut olma ve sahiplik gibi birtakım özellikleri bakımından mal pazarlamasından farklılık göstermektedir. Hizmet ürünlerinin piyasasında yüksek rekabet söz konusudur. Bu nedenle

müşteri memnuniyetini maksimum seviyede tutmak gerekmektedir. Buda yüksek kalitede ürün sağlamak ve müşterilerin yeni ürün taleplerini en hızlı şekilde cevap vermekle sağlanacaktır.

Hizmet sektörü içerisinde yer alan ve yüksek rekabeti yaşandığı sigorta ürünlerinin yenilenmesi her zaman kolay olmayabilir. İşletmeler sektörde hali hazırda bulunan ürünlere farklılık ve yenilik getirmeye çalışırlar. Müşteriler şirketlerden yüksek hızda ve kalitede hizmet talep ederler. Sigorta işletmeleri sektörde yaşanan yoğun rekabet koşulları ve sektörde müşterilerin kalite beklentilerinin sürekli artmasından dolayı hizmet kalitesini göz ardı edemez. Günümüzün rekabetçi dünyasında sigorta sektöründe faaliyet gösteren her firma, müşterilerini memnun etmek için büyük çaba sarf etmektedir. Şirketler her gün yeni müşteriler çekmek ve ilk müşteri tabanlarını korumak için yeni planlar ve politikalar sunuyor. Sigorta işletmeleri tarafından sunulan ürünler sektördeki diğer sigorta şirketleri tarafından kolayca taklit edilebileceğinden, işletmeyi diğerlerinden ayıran unsur ürünün yenileştirilmesi geliştirilmesi ile ortaya çıkacaktır. Bir sigorta işletmesi için başarılı yeni ürün, sürdürülebilir şekilde artan kâr getiren, yüksek pazar payına sahip, uzun süreli yaşam süresi olan, pazarın genişlemesini sağlayan, rekabete karşı koyabilen ve kolay kopyalanamayan üründür (Evren 2007).

Çalışmanın birinci bölümünde pazarlama kavramı ve pazarlama karması ile ilgili temel bilgilere yer verilecektir. Sigorta ürünlerinde pazarlama stratejileri hakkında bilgi verilecek ve pazarlama karmasının sigorta hizmeti ile ilişkilendirilmesi konusuna değinilecektir.

İkinci kısımda ise ürün kavramı ve ürün çeşitleri ile ilgili kısaca bilgi verilecektir.

Son bölümde ise yeni ürün geliştirme kavramının tanımı yapılacaktır. Yeni ürün geliştirme şekilleri hakkında bilgi verilecek ve sigorta sektöründe yeni ürün geliştirme süreçleri açıklanacaktır.

1. PAZARLAMA KAVRAMI VE KARMASI

Geleneksel anlamda pazarlama, mal ve hizmetlerin üreticiden kullanıcıya veya tüketiciye doğru akışını yönelten işletme organizasyonları olarak tanımlanmıştır. Günümüzde pazarlama anlayışı tüketici merkezlidir ve tüketici ihtiyaçlarının karşılanması üzerinde yoğunlaşmıştır (Tenekecioğlu, 2004).

Amerikan Pazarlama Derneği ise 2013 yılında yaptığı tanımda pazarlamayı tüketiciler için değer üretmeye, ulaştırmaya, sunmaya, işletme ve işletme paydaşlarına kazanç getirecek biçimde üretici-müşteri ilişkileri oluşturmaya yönelik bir dizi süreç olarak tanımlamıştır (Başol, 2016). Pazarlama satış kavramından daha farklı daha ileri bir olgudur. Pazarlama ile amaçla-

nan müşterinin neye ihtiyacı olduğunu anlayıp bunu karşılayarak kâr etmektedir. Pazarlamayı satıştan ayıran hazır olarak üretilmiş malları satmayı değil, müşterilerin almak konusunda istekli olacakları mal ve hizmetleri sunmayı hedeflemesidir. Dolayısıyla pazarlama organizasyonunun daha ürün üretilmeden ortaya çıktığını ifade edebiliriz (Su ve Kaplan, 2017).

Pazarlama karması kavramını, belirlenen hedef pazarda tüketici ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla temel karar kriterlerinin karışımı veya şirketlerce tercih edilen pazarlama elemanlarının türü ve miktarı olmak üzere iki farklı biçimde tanımlamak mümkündür. Günümüzde bir işletmenin pazarlamasını etkileyen literatürde McCarthy tarafından tanımlanmış ve yaygınlaştırılmış dört pazarlama karması değişkeni bulunmaktadır. Bu değişkenlerden birincisi Ürün (product), bir diğeri Fiyat(price), Tutundurma(promotion) ve sonuncusu Dağıtım(place) olarak kabul edilmektedir (Evren, 2007).

Söz konusu değişkenlerin ingilizce kelime karşılıklarının P harfi ile başlaması sebebiyle “Pazarlamanın 4 P’ si” olarak ifade edilmektedir.

Bununla birlikte bu dört standart pazarlama karması elemanını kısıtlı bularak bazı yeni elemanlar eklenmesini öneren görüşlerde ortaya çıkmıştır. 4 P’ye ek olarak eklenmesi istenilen elemanlara örnek olarak insan(people), süreçler(processes), ambalaj (packaging) ve halkla ilişkiler (public relations) verilebilir (Rafiq ve Ahmed, 1995).

Pazarlamayı bir otomobil olarak düşünersek pazarlama karması elemanlarını da onu ayakta tutan ve gitmesini sağlayan 4 teker olarak düşünebiliriz. Pazarlama karması elemanları arasında en önemli olan ürün olarak görünse de bu elemanların hepsi birbirini tamamlayan fonksiyonlara sahiptir. Eğer ürün iyi değilse, tanıtım, dağıtım süreçleri çok da iyi yapılmış olsa veya fiyat çok cazip de olsa tüketici iyi olmayan ürünü bir daha almayacaktır. Bununla birlikte fiyat eğer tüketici için cazip değilse ürünün iyiliği, tutundurmanın etkinliği veya dağıtımın iyi yapılması çok da etkili olmayacaktır. Eğer tutundurma yani tanıtım faaliyetleri yeterince iyi değilse müşteri ürünün fiyatının cazipliği veya ürünün iyiliğinden haberdar olamayacaktır. Bunların yanı sıra iyi bir dağıtım organizasyonu yaratılmadığı takdirde çok iyi bir ürün, fiyatı cazip ve iyi bir tanıtım kampanyası da yürütülmüş olsa da tüketiciye yeterli şekilde ulaştırılamayacaktır. Bu nedenle pazarlama karması elemanlarının her biri ayrı ayrı öneme ve işleve sahiptir (Öztürk, 2017).

1.1. Sigorta Ürünlerinde Pazarlama Stratejisi ve Pazarlama Karmasının Sigorta Hizmeti ile İlişkilendirilmesi

Sigorta, belirli bir prim karşılığında bir kimsenin para ile ölçülebilir, yasa ile koruma değer bir sigortalananabilir bir menfaatine zarar veren bir

rizikonun gerçekleşmesi halinde bu zararı karşılayacak tutarda sigortalının tazminatına hak kazanmasını sağlayan çift taraflı bir sözleşmedir. Sigortaya konu tehlikenin ne zaman meydana geleceği veya meydana gelip gelmeyeceği belli değildir. Sigortaya konu olayın meydana gelişi ve olay neticesinde ortaya çıkacak sonuçlar ileriye dönüktür (Yaslıdağ, 2017).

Sigorta para ile ölçülebilir bir varlığa sahip olan ve bu mal varlığını kaybetme riski altında olanların satın alabileceği bir hizmet ürünüdür. Sigortada henüz var olmayan bir durum üzerinden pazarlama faaliyeti yapılmaktadır. Sigorta ürünleri özellikleri bakımından birbirinden farklılık göstermektedir. Sigorta ürünlerinin nitelik bakımından göstermiş olduğu bu çeşitlilik, ürünlerin pazarlama stratejilerinin daha geniş açıdan ele alınmasını gerektirmektedir. Bu nedenle sigorta ürünlerini bir bütün olarak ele almak yerine, her ürünü farklı stratejiyle satmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Hizmet sektörünün her branşında olduğu gibi birçok pazarlama yöntemi geliştirilmiştir (Irons, 2003).

Sigorta hizmetinde pazarlanan fiziki unsur sigorta poliçesi olarak görülse de burada pazarlanan değer sigorta poliçesinde yer alan sigorta güvencesidir. Sigorta hizmetinin bir otomobil veya bir elektronik alet gibi pazarlanabilmesi mümkün olmayacaktır. Müşteriler bu ürünleri görüp, değerlendirdikten sonra satın alabilmektedir. Sigorta hizmetinin müşteri tarafından değerlendirilmesi için hasar yaşamış olması ya da poliçede belirtilen teminatlardan faydalanmış olması gerekmektedir. Bu nedenle sigorta hizmetinde pazarlama faaliyetlerinin merkezinde müşterinin poliçeden sağlayacağı faydaya önem verilmelidir (Akpınar, 2017). Hizmeti sağlayan sigortacılığın ve sunduğu hizmetin somut bir varlık olmaması sigortanın pazarlanması aşamasında ortaya çıkan sorunların kaynağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla müşterilerin yaşadığı problemleri en iyi anlayan, müşteri taleplerini karşılayarak müşterilere faydalı olan şirket müşteriyi kendisine çekecektir (Bayar, 2021).

Sigorta hizmetinde ürünler talep halinde üretilir, pazarlanır ve satılır. Önceden üretilip stok yapılması mümkün değildir. Sigorta şirketinin arz talep dengesini iyi kurması, talep azalması halinde piyasanın canlandırılmasını sağlaması önemlidir. Müşterilerin umduğu hizmet seviyesini iyi tahmin etmek ve değerlendirmek buna göre hizmet planlarını hazırlamak gerekir. Yüksek seviyede kaliteli hizmet ve hızlı servis işletmenin imajını ve olumlu görüşleri arttıracığından yüksek pazar payı ve kârı beraberinde getirecek ve rekabette öne çıkartacaktır (Öztürk ve Güven, 2014).

Pazarlama karmasını sigorta hizmet ile ilişkilendirecek olursak (Evren, 2007);

- **Ürün/Hizmet: Poliçe**

- **Fiyat:** Sigortalıdan alınan prim
- **Tutundurma:** Sigorta hizmetinin reklam vb. yollar ile tanıtılması, desteklenmesi
- **Dağıtım:** Aceente, broker, bankalar, doğrudan satış, çağrı merkezi, online satış.

Sigorta hizmeti veren bir işletme, piyasa koşullarını, müşteri taleplerini değerlendirerek pazara en uygun ürünü hazırlamalı, hazırladığı poliçenin fiyatlandırmasını müşteri taleplerini ve rakip firma fiyatlarını dikkate alarak en uygun şekilde yapmalı, müşterinin en kolay ulaşacağı şekilde dağıtım kanalını kullanarak olabildiğince fazla sayıda müşteriye satış yapabilmelidir (Elbeyli, 2001).

2. ÜRÜN

Ürün kavramı bir talep ve ihtiyacı karşılamak amacıyla bir pazara tekli edilebilir. Ürün fiziksel bir varlık veya bir hizmet bir düşüncede olabilir. Ürünler, bir firmanın müşteri isteklerini karşılayabilme çabalarının odak noktasını oluşturur (Evren, 2007). Fiziksel objeler, kişiler, hizmetler, yerler, düşünceler, örgütler vb. pazarlanacak her şey ürün kavramı içerisinde yer alır.

2.1 Ürün Çeşitleri

Ürünü etkin bir biçimde pazarlayabilmek için onun özellikleri hakkında sağlam bilgilere ihtiyaç vardır. Ürünleri kullanım durumlarına, tüketicilerin alış sebepleri ve şekillerine göre sınıflandırmak mümkündür. Tüketicilerin çok sayıda firmanın sayısız ürünleri içerisinde birini seçerek karar verdikleri göz önünde bulundurulursa işletmenin kendi ürünlerini sınıflandırması ve tüketicinin kendi ürünlerini tercih etmesini sağlamaya çalışması çok önemlidir (Ellialtı, 2009).

Ürün sınıflandırması çeşitli bakış açılarıyla yapılabilmektedir. Bunlardan birisi ürünlerin dayanıklılıklarının dikkate alınmasıyla yapılan sınıflandırmadır. Bu sınıflandırma 3 gruba ayrılmıştır (İlhan, 2018):

- Dayanıklı ürünler: Sabun, tuz, kola vb.
- Dayanıksız ürünler: Buzdolabı, mobilya vb.
- Hizmetler: Satış, fayda ve memnuniyet için gerekli faaliyetlerdir. Sigorta hizmeti vb.

En çok tercih edilen sınıflandırma, satın alınmadaki veya kullanımdaki amacına göre sınıflandırılmadır. Bu sınıflandırma (Blythe, 2005):

- Tüketim Ürünleri: Fazla düşünme veya planlama gerektirmeyen

ucuz, sık satın alınan ürünlerdir. Tüketici genellikle aynı markayı satın alır veya aynı mağazaya gider. Örnek olarak gazeteler ve temel bakkaliye ürünleri gösterilebilir.

- **Beğenmeli Ürünler:** Tüketicilerin satın alma aşamasında ürünün rakip markalarıyla karşılaştırma yapma ihtiyacı duydukları ürünlerdir. Modaya uygunluk.

- **Kolayda Ürünler:** Fiyat ve kalite araştırması yapılmadan sık ve kolay şekilde satın alınan ürünlerdir.

- **Özellikli Ürünler:** Belirli bir grubunun özel ihtiyaçları karşısında üretilmiş, kalitesi yüksek, ısrarla istenilen ürünlerdir. Tüketicilerin ne istedikleri konusunda emin oldukları ürünlerdir ve hiçbir ikameyi kabul etmezler

- **Aranmayan Ürünler:** Tüketicinin bilmediği bilse bile belki de hiç satın almayacağı ürünlerdir. Tüketici bu ürünleri aramaz. Çoğu insan bu ürünlere olan ihtiyacı fark etse de, tüketicilerin bu ürünleri aramaya çıkması nadirdir bu ürünler yaygın olarak ya agresif bir satış programı yoluyla ya da tüketiciyi satın almaya zorlayan ani bir değişiklik ile satılır örneğin, ev almak için kredi talep edenlere kredi veren kuruluşlar ev alıcılarının hayat sigortası yaptırmasını ister.

3. YENİ ÜRÜN GELİŞTİRME

İşletmelerin küresel piyasada artan rekabet ortamında rekabet avantajı elde edebilmesi ve varlıklarını sürdürebilmesi için bu işletmelerin büyüklüğü ve küçüklüğüne bakılmaksızın yeni ürün geliştirme kabiliyeti hayati bir öneme sahiptir. Yeni ürün geliştirmenin işletmelerin büyümesinde oldukça etkili olduğu ve birçok firmada da performans ve verimliliği artırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca işletmelerin yeni ürünlerini piyasa sürerken etkinlik sağlayabilmesi ile kârlarını ikiye katlayabileceği öngörülmektedir (Lynn vd., 1999). Yeni ürün kavramı, orijinal ürün, geliştirilmiş ürün ve değiştirilmiş ürün gibi birçok olguyu içeren geniş bir yelpaze olarak ifade edilebilir. İşletmeler yeni ürün geliştirme sürecine yeni pazarlara girme, rekabet karşısında direnç sağlama, yeni teknolojileri adapte olma, satış kayıplarını azaltma gibi birçok amaçla girebilmektedir (Erdal ve Korucuk, 2018).

Yeni ürün geliştirme sürecinin aşamaları aşağıdaki gibi tanımlanabilmektedir (Crawford ve Di Benedetto, 2015):

1. **Fırsat Tanımlama ve Seçim:** İlk aşama strateji belirleme aşamasıdır. Bu aşamanın diğer aşamalara rehberlik edecektir. Bu aşamanın başarılı bir şekilde sonuçlandırılması diğer aşamaları da etkileyecektir.

2. **Konsept Oluşturma:** Yüksek talep potansiyeline veya aciliyetine sahip bir ürün belirlenmelidir.

3. Konsept/Proje değerlendirmesi: Yeni ürün konseptleri teknik, pazarlama ve finansal kriterler açısından değerlendirilmeli ve bunlar derecelendirilmeli en iyi iki veya üç fikir dikkate alınmalıdır.

4. Gelişim

5. Piyasaya sürmek

İşletmelerin, alıcıların hedef pazarına hitap eden pazarlama bileşenlerini kullanmaları gerekmektedir. Tüketici tutum ve tercihleri ve rekabet koşullarındaki değişimlere paralel olarak pazarlama bileşenleri zamanla değişim gösterebilmektedir. Bu nedenlerden ötürü işletmeler eski ürünlerinin niteliklerini değiştirerek yeni ürünleri piyasaya sürmek zorunda kalabilir. Tüketicinin önem düzeyi ve tercihinine göre geliştirilen ürün karlılık konusunda başarı sağlayabilecektir. Pazarlamanın amacı kârlı ürün satışlarıdır. Satışlarını ve kârını arttırmak isteyen işletmeler yeni ürün oluşturma yoluna gidebilirler. Yeni ürün pazarlama zinciri ürün fikrinin doğuşu, piyasa araştırmasının yapılması, rekabet koşullarının saptanması, araştırma geliştirme yapılması ve satışa sunulması şeklindedir. Yeni ürün işletmede bir yenilik sağlayan üründür. Yeni ürün birkaç şekilde oluşturulabilir (İlhan, 2018):

- Daha önce hiç ortaya atılmamış bir fikir bir ürün haline gelebilir.
- Mevcut ürün revize edilerek yeni bir ürün haline getirilebilir.
- Daha önce başka firmalar tarafından pazara sunulmuş ürünlerden uyarlanabilir.

3.1 Sigortacılıkta Ürün Geliştirme ve Çeşitlendirme

Sigorta işletmeleri için yeni ürün geliştirmek hayati bir önem arz etmektedir. Sektörde yaşanan rekabet koşulları nedeniyle sigorta şirketleri ürünlerinde sıklıkla yenilik ve değişiklik yapmak durumundadırlar. Yenilikçi yaklaşımlarla teknik ve satış ekiplerinin birlikte çalışması desteklenmelidir. Piyasadaki rekabetçi koşullara cevap verebilmek için yönetim bölümünün sürekli değişen ve yenilikçi fikirleri uygulaması gerekir (Öztürk ve Güven, 2014). Yeni poliçe fikrinin oluşma sürecini sunuş, gelişme, olgunluk ve gerileme şeklinde ifade etmek mümkün olacaktır. İlk aşama yapılacak detaylı araştırmalar sonucunda müşterilerin ihtiyaçlarının tespit edilmesi ile başlamaktadır. İkinci adımda bu müşteri ihtiyaçları doğrultusunda sigorta şirketinin mali kaynakları, fiziki alt yapısı ve personel durumunun yeterliliği tespit edilip, ürünün pazar testleri gerçekleştirildikten sonra sektörle ilgili kamu kuruluşlarından gerekli izinler alınarak poliçe pazara sunulur (Bayar, 2021).

Bir hizmet işletmesi olarak sigorta işletmelerinin ürün karmasını geliştirme seçenekleri aşağıdaki gibi olabilir (Evren,2007):

- Varolan Hizmetleri Mevcut Müşterilere Daha Çok Satma: Sigorta işletmelerinin, bir sigorta branşında sigortalı olan mevcut müşterisine, başka bir sigorta branşından da fiyatta indirim yapması.
- Varolan Hizmetleri Yeni Müşterilere Satma: Mevcut poliçelerin ev hanımlarına, çocuklara, gençlere yönelik olarak güncellenip pazarlanması. Ev hanımlarına yönelik emeklilik sigortası, ev işlerinde meydana gelecek kazalara yönelik bir sigorta buna örnek olabilir.
- Varolan Müşterilere Yeni Hizmetler Satma: Sigortacılık hizmetine ek olarak danışmanlık hizmeti vermesi.
- Yeni Pazarlarda Yeni Hizmetler Satma: Sigorta şirketinin hiç satmadığı sektörde yeni bir hizmet, poliçe üretmesi.

Günümüzde yeni ürünler üreten sigortacılar daha fazla müşteri çekeceklerdir. Sigorta poliçeleri kapsam olarak gizlilik unsuru taşımadıklarından taklit edilmesi oldukça kolaydır. Fakat rekabet koşulları altında poliçe içeriklerinde farklılıklar olmalıdır. Sigorta şirketleri yüksek rekabet ortamında farklılık yaratıp müşteriler tarafından talep edilebilmek için poliçe kapsamlarında çeşitlendirmeye gitmeli ve sürekli yeni poliçe geliştirme konusunda çalışma içerisinde olmalıdırlar. (Evren, 2007).

Sigortacılıkta yeni ürün düşüncesi 4 farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar (Timur, 2006; Bayar, 2021):

- Mevcut poliçeleri ek teminatları ile güvence kapsamını geliştirmek.
- Birbirinden bağımsız riskler için teminat veren mevcut poliçeleri birleştirip tek poliçe kapsamına almak veya tam tersine aynı poliçe altında verilen değişik risklerin ayrılarak birbirinden bağımsız farklı poliçe haline getirilmesi.
- Pazarda mevcut olmayan yepyeni bir poliçe türü yaratmak.
- Rakip sigorta şirketlerinin ürettiği yeni poliçe türünü aynen taklit etmek.

Yeni hizmet geliştirme aşamaları altı madde halinde incelenebilmektedir. Bunlar (Timur, 2006):

- Yeni Ürüne Olan Gereksinimin Belirlenmesi: Sektördeki diğer firmaların çalışmalarından, müşterilerin istek ve taleplerinden, teknolojik alanda yaşanan gelişmelerden esinlenerek yeni ürün geliştirme fikri ortaya çıkabilmektedir. Sigorta şirketleri bu faktörlere yönelik verileri toplarken içsel ve dışsal kaynaklardan yararlanmaktadır. Sigorta şirketinin iç kaynaklarını satış ve pazarlama departmanı, şirket çalışanları, AR-GE departmanı oluştururken, dış kaynaklar ise acenteler, brokerler, rakip sigorta şirketleri vb. kaynaklardır.

- **Yeni Ürün Fikri ve Bu Fikrin Araştırılması:** Sigorta şirketinin karar alma yetkilileri, önerilecek bütün fikirleri değerlendirmeye almalılardır. Bu değerlendirme sonrasında bazı fikirler onay alırken bazıları elenecektir.

- **Yeni Ürünün Başarılı Olabilmesi İçin Deneme Çalışmalarının Yapılması:** Üzerinde fikir birliğine varılan yeni ürün düşüncesinin bir kavram olarak ortaya konulacaktır. Ürünler niteliklerine göre farklı müşteri grupları üzerinde denendikten sonra ürünün müşteri ihtiyaç ve isteklerine cevap verip veremeyeceği konusunda fikir edinilecektir

- **Proje İçerisinde Yer Alacak Kişilerin Rollerinin Belirlenmesi:** Yeni sigorta ürününün piyasa tanıtılmasında reklam faaliyetlerinin nasıl yapılacağı, ürün satışında hangi dağıtım kanallarının kullanılacağı, müşterilerden gelecek geri dönüşlerin kimler tarafından değerlendirilmeye alınacağı tespit edilmelidir.

- **Zaman Planlaması:** Yeni sigorta ürününün piyasaya sürüleceği zamana iyi karar verilmesi gerekmektedir. Bu hususta sigorta ürünlerinin yaşam döngüsü konusunda analiz yapılmaktadır. Hangi dönemde pazarlamaya ağırlık verileceği veya ihtiyaç duyulması halinde ürünün piyasadan çekilmesi gerekecekse bu hususlarda tahminlerde bulunmaktadır.

- **Yeni Hizmet Stratejisinin Net Olarak Ortaya Konulması:** Bu aşamada sigorta ürününün hangi pazarlarda satışa sunulacağı, fiyatlandırma stratejileri, kar- zarar, satış, maliyet konularında analizler yapılmaktadır.

SONUÇ

İnsanların hayatları ve malları doğduklarından beri çeşitli tehlikelerle karşı karşıyadır. Tehlikeler sadece bireyler için değil aynı zamanda tüzel kişiler içinde geçerlidir. Tüm bireyler ve işletmelerin temel düşüncesi bu riskler sonucu ortaya çıkabilecek maddi ve manevi zararları en düşük seviyeye indirmektir. Ancak meydana gelme olasılığı bulunan bu risklere karşı önceden tedbir alabilmek veya riskin meydana gelmesi halinde oluşacak zararı giderebilmek insanların ve tüzel kişilerin maddi güçlerini aşabilecektir. Bu nedenle bireylerin ve işletmelerin çeşitli risklerin gerçekleşmesi sonucu zararların birlikte karşılanması düşüncesi sigortacılık faaliyetlerini ortaya çıkarmıştır. Bunu takip eden süreçte sigorta şirketleri bu riskleri ortadan kaldırmak amacı ile ortaya çıkmış ve günümüzde de faaliyetlerini sürdürmektedir.

İşletmelerin küresel piyasada artan rekabet ortamında rekabet avantajı elde edebilmesi ve varlıklarını sürdürebilmesi için bu işletmelerin büyüklüğü ve küçüklüğüne bakılmaksızın yeni ürün geliştirme kabiliyeti hayati bir öneme sahiptir. Yeni ürün geliştirmenin işletmelerin büyümesinde oldukça etkili olduğu ve birçok firmada da performans ve verimliliği artırdığı tespit

edilmiştir. Ürün geliştirme hem mal sektörü hem de hizmet sektörü için büyük önem taşımaktadır. Yenilikçi stratejiler geliştiren şirketler pazarda fark yaratabilmektedir. Bu durum şirketlerin karlılıklarını, pazardaki pastadan daha fazla pay almalarını ve müşteri memnuniyeti gibi birçok değişkeni de etkileyebilmektedir.

Hizmet sektöründe ürün pazarlaması üretim ve tüketimin aynı zamanda olması, değişkenlik, dayanıksızlık, soyut olma ve sahiplik gibi birtakım özellikleri bakımından mal pazarlamasından farklılık göstermektedir. Hizmet ürünlerinin piyasasında yüksek rekabet söz konusudur. Bu nedenle müşteri memnuniyetini maksimum seviyede tutmak gerekmektedir. Buda yüksek kalitede ürün sağlamak ve müşterilerin yeni ürün taleplerini en hızlı şekilde cevap vermekle sağlanacaktır.

Sigorta işletmeleri için yeni ürün geliştirmek hayati bir önem taşımaktadır. Sektörde yaşanan rekabet koşulları nedeniyle sigorta şirketleri ürünlerinde sıklıkla yenilik ve değişiklik yapmak durumundadırlar. Yenilikçi yaklaşımlarla teknik ve satış ekiplerinin birlikte çalışması desteklenmelidir. Piyasadaki rekabetçi koşullara cevap verebilmek için yönetim bölümünün sürekli değişen ve yenilikçi fikirleri uygulaması gerekir.

Sigorta işletmeleri sektörde yaşanan yoğun rekabet koşulları ve sektörde müşterilerin kalite beklentilerinin sürekli artmasından dolayı hizmet kalitesini göz ardı edemez. Sigorta işletmeleri tarafından sunulan ürünler sektördeki diğer sigorta şirketleri tarafından kolayca taklit edilebileceğinden, işletmeyi diğerlerinden ayıran unsur ürünün yenileştirilmesi geliştirilmesi ile ortaya çıkacaktır. Bir sigorta işletmesi için başarılı yeni ürün, sürdürülebilir şekilde artan kâr getiren, yüksek pazar payına sahip, uzun süreli yaşam süresi olan, pazarın genişlemesini sağlayan, rekabete karşı koyabilen ve kolay kopyalanamayan üründür.

Günümüzde yeni ürünler üreten sigortacılar daha fazla müşteri çekeceklerdir. Sigorta poliçeleri kapsam olarak gizlilik unsuru taşımadıklarından taklit edilmesi oldukça kolaydır. Fakat rekabet koşulları altında poliçe içeriklerinde farklılıklar olmalıdır. Sigorta şirketleri yüksek rekabet ortamında farklılık yaratıp müşteriler tarafından talep edilebilmek için poliçe kapsamlarında çeşitlendirmeye gitmeli ve sürekli yeni poliçe geliştirme konusunda çalışma içerisinde olmalıdırlar.

KAYNAKÇA

- AKPINAR, Özgür (2017). Sigorta Sektöründe Pazarlama Süreci: Acentelerin Rolü ve Önemi, Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:1.
- BAŞOL, R. Ö. (2016). PAZARLAMA HALKLA İLİŞKİLERİ KAVRAMINA DAİR TEORİK BİR DEĞERLENDİRME. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 136-146.
- Bayar, M. (2021). Türkiye’de Sigorta İşletmelerinin Büyüme ve Gelişimindeki Ürün Geliştirme Üzerinde Oluşan Zorluklar. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(21), 8-29.
- Camino-Mogro, S., & Bermúdez-Barrezueta, N. (2019). Determinants of profitability of life and non-life insurance companies: evidence from Ecuador. *International Journal of Emerging Markets*, 14(5), 831-872.
- Dwivedi, R., Prasad, K., Mandal, N., Singh, S., Vardhan, M., & Pamucar, D. (2021). Performance evaluation of an insurance company using an integrated Balanced Scorecard (BSC) and Best-Worst Method (BWM). *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 4(1), 33-50.
- ELBEYLİ, M. Ünsal. (2001). Sigorta ve Sigorta Pazarlaması, İstanbul: Anka Yayınevi.
- ELLİALTI, Yeliz. (2009). Ürün Özellikleri, Görece Ürün Kalitesi ve Tüketici Etnosentrizminin Yerli Ürün Satın Alma Eğilimine Etkisi: Kozmetik Sektöründe Bir Uygulama, Marmara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ İşletme Anabilim Dalı/ Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı/ Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Erdal, H. & Korucuk, S. (2018). İMALAT İŞLETMELERİNDE YENİ ÜRÜN GELİŞTİRME KRİTERLERİ: KARADENİZ BÖLGESİ ÖRNEĞİ. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (1), 99-112.
- EVREN, Gökçe Nezihe. (2007). Türkiye’de Sigortacılık Sektörünün Pazarlama Karması Açısından İncelenmesi, Adnan Menderes Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ İşletme Anabilim Dalı/ Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- IRONS, K.W.N. (2003). Sigorta Pazarlaması, Ergin Gediz(çev.), İstanbul; Türk Sigorta Enstitüsü Vakfı Yayınları, No: TSEV 66.
- İLHAN, Ahmet. (2018). Yeni Ürün Geliştirme Sürecinde Müşteri Odaklı Yaklaşım ve Pazar Araştırması: Sakarya İli Mobilya Sektöründe Örnek Bir Uygulama, Düzce Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü/ Yüksek Lisans Tezi, Düzce.
- Jim Blythe (2005). *Essentials of Marketing*, Third Edition, Prentice Hall.
- Lynn, G. S., Abel, K. D., Valentine, W. S., & Wright, R. C. (1999). Key factors in increasing speed to market and improving new product success rates. *Industrial Marketing Management*, 28(4), 319-326.

- Merle Crawford, Anthony Di Benedetto, (2015) NEW PRODUCTS MANAGEMENT, ELEVENTH EDITION, McGraw-Hill Education.
- Özgül, SU., & KAPLAN, B. (2017). KONUT PAZARLAMASINDA PAZARLAMA KARMASI STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(15), 1-26.
- ÖZTÜRK, Aziz ve GÜVEN. (2014). Ömer Faruk. Bankacılıkta ve Sigortacılıkta Pazarlama, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- ÖZTÜRK, Aziz. (2017). PAZARLAMA İLKELERİ Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Gazi Kitabevi.
- Rafiq, M., & Ahmed, P. K. (1995). Using the 7Ps as a generic marketing mix: an exploratory survey of UK and European marketing academics. Marketing intelligence & planning, 13(9), 4-15.
- TENEKECİOĞLU, Birol. (2004). Pazarlama Yönetimi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı.
- TİMUR, Mehmet Necdet. (2006). Banka ve Sigorta Pazarlaması, Yavuz ODABAŞI(Ed.), 1. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ÜNAL, E. A. (2019). Bütünleşik Entropi ve Edas Yöntemleri Kullanılarak Bist Sigorta Şirketlerinin Performansının Ölçülmesi. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(4), 555-566.
- YASLIDAĞ, Beyhan. (2017). Sigortacılık Sigorta Aracıları- Sigorta İşlemleri, Ankara, 3. Baskı. Seçkin Yayıncılık.

Bölüm 22

FAİZ ORANI PARİTESİ GEÇERLİLİĞİNİN TESTİ: TÜRKİYE ÜZERİNE SINIR TESTİ UYGULAMASI

Taner TAŞ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, Orcid: 0000-0002-2861-5467, taner.tas@gmail.com.

1. GİRİŞ

Karşılanmamış faiz oranı paritesi (Uncovered Interest Rate Parity – UIRP), iki ülkenin döviz kurunda gerçekleşmesi beklenen değişimin yine bu iki ülke arasındaki nominal faiz oranı farkına eşit olması gerektiğini varsaymaktadır ve ayrıca eğer UIRP hipotezine ait varsayım sağlanıyorsa, getirisi yüksek olan para birimlerinin, başka bir ifadeyle yüksek faiz oranlarına sahip olan ekonomilerin para birimlerinin değer kaybetmesi beklenmektedir (Chinn, 2007). UIRP'nin altında yatan temel varsayım, etkin piyasa hipotezidir (Efficient Market Hypothesis – EMH). EMH'ye göre fiyatın piyasa katılımcıları için mevcut olan tüm bilgileri, tam olarak yansıtması gerekmektedir ve bu sebepten piyasada fazladan bir getiri elde edilememektedir. Bu duruma ilave olarak, EMH'nin piyasa katılımcılarının rasyonel beklentilere sahip oldukları ve risk nötr davranışlar sergiledikleri şeklinde bir varsayımı daha vardır (Taylor, 1995). Bu beklentiler altında UIRP hipotezinin varsayımı gerçekleşiyorsa, herhangi bir para birimini elde tutmanın beklenen getirisi, başka bir para birimini tutmanın fırsat maliyeti ile dengelenmektedir (Foy, 2005).

Bu anlamda değerlendirildiğinde, döviz kuru ile faiz oranı arasındaki ilişki makroekonomik çalışmalar için her zaman aktif bir konu olmuştur. Kimi ülkelerde faiz oranı üretim üzerinden ekonomik birimlerin üzerinden etkili olurken kimi ülkelerde de faiz oranı yurtiçi yerleşiklerin döviz talebi üzerinde doğrudan etkili olmaktadır (Yılmaz, 2022). Özellikle son on yılda, faiz oranlarının ve döviz kurlarının arbitraj koşullarıyla nasıl bir ilişki içinde olduğunun belirlenmesine yönelik ilgi oldukça canlı bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelere odaklanan çalışmaların büyük bir kısmı, UIRP varsayımının geçerli olmadığına yönelik sonuçlara ulaşmaktadır ve hatta yüksek faiz oranına sahip ülkelerin para birimlerinin UIRP hipotezinde öne sürüldüğü gibi değer kaybetmek yerine aksine değer kazandığını göstermektedir (Engel, 1996). Ancak yine de UIRP hala oldukça ilgi gören bir hipotez olmakta ve literatürde çokça tartışılan makroekonomik konuların başında gelmektedir. UIRP literatürünün büyük ölçüde gelişmiş ekonomilere ilişkin analizlerden oluşması UIRP hipotezine ilişkin yeni çalışmaların gelişmekte olan ekonomilere yönelik olmasını zorunlu kılmaktadır (Alper vd., 2009).

Bu çalışmanın amacı, yukarıda belirtilen bakış açısı çerçevesinde Türkiye ekonomisi için UIRP varsayımının geçerli olup olmadığını incelemektir. Bunun için Dolar/TL döviz kuru paritesi ve Türkiye'nin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin faiz oranları kullanılarak ekonometrik bir analiz gerçekleştirilmekte ve bu sayede faiz farkları ile döviz kuru değişimi arasındaki ilişki tespit edilerek gelişmekte olan ülkeler UIRP literatürüne yeni bir katkı sağlanması hedeflenmektedir. Çalışmanın izleyen bölümünde UIRP hipotezine ilişkin teorik açıklamalara, üçüncü bölümde

ilgili literatüre yer verilecek, dördüncü bölümde ekonometrik analiz gerçekleştirilecek olup son bölüm olan sonuç kısmında ise elde edilen bulgular ışığında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2. TEORİ

UIRP hipotezi, en temel haliyle nominal döviz kurları ile nominal faiz oranları arasındaki basit bir ilişkiyi yansıtmaktadır. Arbitraj fırsatlarının olmadığı durumda, iki ülke arasındaki vadeli ve spot döviz kurları arasındaki fark, faiz oranları arasındaki farka eşit olmaktadır:

$$f_t^{(k)} - s_t = i_t - i_t^* \quad (1)$$

Burada $f_t^{(k)}$, k dönem vadesi için vadeli döviz kurunun logaritmasıdır, s_t , t zamanındaki spot döviz kurunun logaritmasıdır, i_t , yerli varlığın k-dönemlik getirisidir ve i_t^* , buna karşılık gelen yabancı varlığın getirisidir. Denklem (1) aynı zamanda karşılanmış faiz oranı paritesi (Covered Interest Rate Parity - CIP) olarak da adlandırılmaktadır ve geçerliliği yatırımcı tercihlerinden bağımsız olarak gerçekleşmektedir. Bununla birlikte, yatırımcılar veya piyasa katılımcıları riskten kaçınıyorsa vadeli kur, yerli varlıklara karşılık yabancı varlık tutmanın riskini telafi etmesi sebebiyle oluşan primle gelecekte beklenen spot döviz kurundan farklı olmaktadır (Chinn, 2006). Bu durumda risk primi, η , Denklem (2)'deki gibi tanımlanmaktadır:

$$f_t^{(k)} = E_t S_{t+1} + \eta_{t+1} \quad (2)$$

CIP hipotezinin geçerli olduğu varsayımıyla Denklem (2), Denklem (1)'de yerine konulduğunda Denklem (3) elde edilmektedir:

$$E_t S_{t+1} + \eta_{t+1} - s_t = i_t - i_t^* \quad (3)$$

Denklem (3) düzenlenerek Denklem (4)'e ulaşılmaktadır:

$$E_t S_{t+1} - s_t = i_t - i_t^* - \eta_{t+1} \quad (4)$$

UIRP hipotezi piyasa katılımcılarının rasyonel beklentilere sahip olduğu ve riskten bağımsız oldukları varsayımına dayalı olması sebebiyle rasyonel beklentiler varsayımı Denklem (5)'de görüldüğü gibi tanımlanmaktadır:

$$s_{t+1} = E_t S_{t+1} + \varepsilon_{t+1} \quad (5)$$

Bu denklemde s_{t+1} , gelecekteki spot döviz kurunun logaritmasıdır, $E_t S_{t+1}$, t zamanındaki mevcut bilgilere bağlı olarak gerçekleşen yine t zamanındaki spot döviz kuru beklentileridir ve ε_{t+1} , t+1 zamanında gerçekleşen rasyonel beklentiler tahmin hatasıdır.

Denklem (5), Denklem (4)'de yerine yazıldığında rasyonel beklentiler varsayımı UIRP hipotezine uygulanmış olmakta ve bu durum Denklem (6)'da görülmektedir:

$$s_{t+1} - s_t = i_t - i_t^* - \eta_{t+1} + \varepsilon_{t+1} \quad (6)$$

Bu duruma ilave olarak, diğer önemli varsayım olan katılımcıların riskten bağımsız davranışı $\eta_{t+1}=0$ şeklinde uygulanarak UIRP hipotezi elde edilmektedir:

$$s_{t+1} - s_t = i_t - i_t^* + \varepsilon_{t+1} \quad (7)$$

Denklem (7)'de bulunan UIRP'nin test edilebilmesi için, Denklem (8) tahmin edilmektedir:

$$\Delta s_{t+1} = \alpha + \beta(i_t - i_t^*) + \varepsilon_{t+1} \quad (8)$$

Denklem (8)'de yer alan Δs_{t+1} , döviz kurundaki logaritmik değişimi, α ve β regresyon katsayılarını, $(i_t - i_t^*)$ faiz oranı farklarını ve ε_{t+1} , t zamanında yapılan bir döviz kuru öngörüsünün t+1 zamanında gerçekleşen tahmin hatasıdır. Denklem (8) literatürde yer alan ve UIRP hipotezinin geçerliliğini sınamak için kullanılan geleneksel regresyon denklemdir. UIRP'nin boş hipotezi $H_0: \alpha=0, \beta=1$, şeklinde ifade edilmektedir.

3. LİTERATÜR

İlgili literatür incelenerek oluşturulan Tablo 1'den görülmekte olduğu üzere, UIRP hipotezinin farklı ekonometrik yöntemler kullanılarak sınanmış olduğu ancak ulaşılan ampirik sonuçların oldukça karışık olduğu gözlenmektedir. Bu karmaşanın nedenlerinden bazıları, zamana bağlı olarak değişen risk primlerinin varlığı, piyasa aksaklıkları, farklı döviz kuru rejimleri ve faiz farklarındaki otokorelasyon olarak gösterilebilir (Anker, 1999; Erdemlioğlu ve Alper, 2007; Lily vd., 2012). Mehl ve Capiello (2007) ve Inci (2006) uzun dönemli faiz oranı farklarını kullandıkları çalışmalarda ve Chaboud ve Wright (2005) kısa dönemli ve yüksek frekanslı veri kullandıkları çalışmada UIRP hipotezinin varsayımlarının sağlandığı sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte, King (1998) çalışmasında farklı frekansların kullanılması durumunda bile Yeni Zelanda ve Avustralya ekonomileri için UIRP hipotezinin geçerliliğini kanıtlamışlardır. Ayrıca, Mehl ve Capiello (2007) dolar karşısında değer alan büyük ekonomilerin para birimlerini incelediği çalışmasında da UIRP hipotezinin geçerliliğine ilişkin bulgulara rastlamıştır. Gelişmekte olan ülkelerin, yüksek risk primleri ve enflasyon içermesi, finansal bulaşıcılığa ve asimetrik bilgiye maruz kalmaları gibi piyasa verimsizliğine sebep olan etkileri sebebiyle UIRP hipotezinin geçerli olmaması gerektiği yönünde bir beklenti söz konusudur (Alper vd., 2007; Dreger, 2010; Francis vd., 2002). Chinn (2006), finansal serbestleşmenin UIRP hipotezinin geçerliliğini

desteklediğini öne sürse de Francis vd. (2002), Latin Amerika ve Asya ülkelerini içeren çalışmalarında finansal sebestleşmenin UIRP hipotezi üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Tang (2011) Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland ekonomileri üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalarında UIRP hipotezinin varsayımlarının sağlanmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Tablo 1 : Literatür Özeti

Yazar	Örneklem	Yöntem	Sonuç (UIRP)
Harvey (2004)	ABD, Almanya, Japonya	Zaman Serileri Eşbütünleşme	Geçersiz
Erdemlioğlu (2007)	Türkiye	Regresyon Analizi	Geçersiz
Cuestas ve Harrison (2010)	Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri	Regresyon Analizi	Ülkeye göre değişmekte
Kim ve Cho (2011)	ABD, Japonya, İngiltere, Singapur, Kore, Malezya ve Tayland	Regresyon Analizi	Geçersiz
Karahan ve Çolak (2012)	Türkiye	Regresyon Analizi	Geçersiz
Lily, Kogid, Mulok ve Asid (2012)	Malezya	ARDL Sınır Testi	Geçersiz
Coleman (2012)	ABD, İngiltere	Regresyon Analizi	Geçersiz
Bhatti (2014)	Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Moldova	Zaman Serileri Eşbütünleşme	Geçerli
Chang ve Su (2015)	Hong Kong, Endonezya, Japonya, Kore ve Singapur	Doğrusal Olmayan Birim Kök Testi	Geçerli
Fukuda (2016)	ABD ve Japonya	GARCH Testi	Geçersiz
Suh ve Kim (2016)	Kore	Regresyon Analizi	Geçerli
Vasilyev vd. (2017)	Rusya	Regresyon Analizi	Geçerli
Ismailov ve Rossi (2018)	Gelişmiş Ülkeler	Regresyon Analizi	Geçerli
Mike (2018)	Gelişmekte Olan Ülkeler	Panel Eşbütünleşme	Geçersiz
Coulibaly ve Kempf (2019)	Gelişmekte Olan Ülkeler	Regresyon Analizi	Geçersiz
Büberkökü (2020)	Türkiye, Güney Afrika, Meksika, Kolombiya ve Endonezya	Regresyon Analizi	Geçerli
Genç ve Aksoy (2020)	Kırılgan Beşli Ülkeleri	Zaman Serileri Eşbütünleşme	Yönteme göre değişmekte
Özbek (2020)	Gelişmiş Ülkeler	Panel Eşbütünleşme	Geçerli
Altuntaş (2021)	Kırılgan Beşli Ülkeleri	Zaman Serileri Eşbütünleşme	Yönteme göre değişmekte
Božović (2021)	Sırbistan	APARCH-M	Geçersiz

4. VERİ ve YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisi için UIRP hipotezini geçerli olup olmadığının sınanabilmesi amacıyla 2016-2023 arası aylık veriler ile çalışmıştır. Bu amaçla, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) temin edilen Dolar/TL döviz kuru verisi (KUR) ile investing.com web sitesinden temin edilen 3 ay vadeli

devlet tahvili faizi verileri kullanılarak oluşturulan faiz farkları verisi (FAİZ) kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan yöntemlerden ilki değişkenlerin durağanlığının sınanması amacıyla geliştirilen, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), (Dickey ve Fuller, 1979) ve Phillips and Perron (PP), (Phillips ve Perron, 1988) birim kök testleridir. Dickey-Fuller testi, aşağıdaki üç regresyon denkleminde dayalı olarak yapılmaktadır:

$$\text{Sabitiz ve Trendsiz hali} : \Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + \mu_t \quad (9)$$

$$\text{Sabit Terimli} : \Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \mu_t \quad (10)$$

$$\text{Sabit Terimli ve Trendli} : \Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \gamma Y_{t-1} + \mu_t \quad (11)$$

Eğer yukarıdaki denklemlerde u_t hata teriminde otokorelasyon var ise bu durumu ortadan kaldırmak için Denklem (12)'de olduğu gibi gerekli sayıda gecikme (m) modele eklenir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \gamma Y_{t-1} + \beta_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + \mu_t \quad (12)$$

Bu şekilde uygulanan birim kök testi genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller: ADF) testi olarak bilinmektedir. ADF yaklaşımının aksine, PP testleri, (T)'nin gözlem sayısını, (t)'nin de trendi ifade ettiği, Denklem (12)'yi kullanarak, hata sürecinin uzun vadeli varyansının tutarlı bir tahminine dayanan, parametrik olmayan bir seri korelasyon düzeltme faktörü kullanarak hatalardaki seri korelasyonu ele almaktadır.

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \theta Y_{t-1} + \beta_2 \left(t - \left(\frac{T}{2} \right) \right) + U_t \quad (13)$$

Çalışmada kullanılan ikinci yöntem, durağanlığı birim kök testleriyle sınanan ve farklı bütünleşme derecelerine sahip değişkenlerin birlikte kullanılabildiği eşbütünleşme analizi olan, gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testidir (Autoregressive Distributed Lag Bound Test – ARDL) (Pesaran, 2001). ARDL yaklaşımının geleneksel eşbütünleşme yöntemlerine göre bazı üstünlükleri vardır. Örneğin, ikinci dereceden bütünleşme hariç olmak üzere, farklı durağanlık durumlarında, yani değişkenlerin bütünleşme dereceleri farklı olsa bile, etkin olarak çalışmaktadır. Ayrıca küçük örneklerde bile kullanılabilen, tek bir modelde kısa ve uzun döneme ilişkin esneklik tahminlerini vermektedir. ARDL yaklaşımı Denklem (14)'de görüldüğü gibi formüle edilmektedir:

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{2i} X_{t-i} + e_t \quad (14)$$

Modelde bulunan p ve q uygun gecikme uzunluklarını göstermektedir. Model F-testini kullanarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi,

$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_n = 0$ şeklindeki boş hipoteze karşılık, $H_1: \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_n \neq 0$ alternatif hipotezi sınamak suretiyle ortaya koymaktadır.

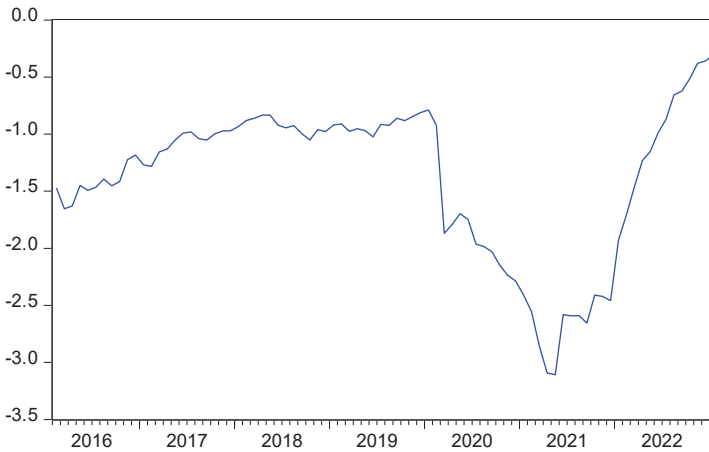
Son olarak, eşbütünleşme ilişkisine sahip olduğu bilinen bir zaman serisi sürecine ait eşbütünleşme regresyonu Phillips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen tam değiştirilmiş en küçük kareler yöntemi (Fully Modified Ordinary Least Square – FMOLS) tahmin edilmektedir. Bu yöntemin de, bağımsız değişkenler ile hata terimi arasında otokorelasyon veya değişen varyansa bağlı olarak oluşabilecek sapmaların ortadan kaldırılmasında etkili olması gibi bir üstünlüğü bulunmaktadır. Yönteme ilişkin model tahmini ise Denklem (15)’de görülmekte olan denklem kullanılarak gerçekleştirilmektedir:

$$Y_t = Ax_t + \mu_{0t} \quad (15)$$

Denklemde yer alan A, nxm boyutundaki matrisi ve x_t ise $m=(m_1, m_2)$ boyutundaki eşbütünleşik vektörü ifade etmektedir.

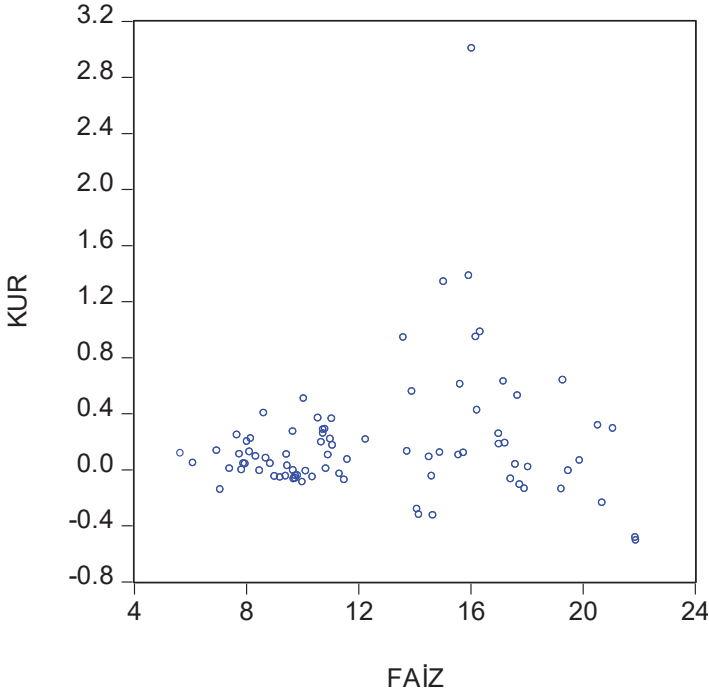
5. BULGULAR

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisi için UIRP hipotezinin geçerliliği iki farklı aşamada sınanmaktadır. İlk aşamada geleneksel regresyon analizi, ikinci aşamada ise eşbütünleşme testleri kullanılarak UIRP hipotezinin geçerliliği incelenmektedir. UIRP hipotezinin geçerliliğini yitirdiği durumlar, başka bir ifadeyle UIRP sapması, döviz kurundaki değişimin faiz oranı farkına eşit olmaması durumudur. Bu bilgiden hareketle, Şekil 1’de 2016 ile 2023 yılları arasında Türkiye ekonomisinde oluşan UIRP sapması görülmektedir. 2020 yılının ocak ayına kadar artan sapma, bu tarihten itibaren hızlıca düşmüş, 2021 yılının mayıs ayından itibaren de tekrar yükselmiştir.

Şekil 1: UIRP Sapması

Şekil 2’de görülmekte olan döviz kuru (KUR) ve faiz oranı farkı (FAİZ) değişimi arasındaki ilişkiyi gösteren serpilme diyagramına göre değişkenler arasında UIRP’nin geçerliliğini destekleyecek bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Bu sebepten sırasıyla regresyon analizi ve eşbütünleşme yardımıyla bahsi geçen ilişkinin varlığına dair kanıt aramaya devam edilmektedir.

Şekil 2: Faiz Oranı Farkı ve Döviz Kuru Değişiminin Serpilme Diyagramı

Tablo 2’de UIRP hipotezinin geçerliliğinin sınanmasında kullanılan tanımlayıcı istatistiklere yer verilmektedir ve elde edilen Jarque-Bera (J-B) test istatistiği sonuçlarına göre %5 anlamlılık seviyesinde FAİZ değişkeni normal dağılış gösterirken KUR değişkeninin normal dağılmadığı görülmektedir.

Tablo 2 : Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Medyan	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık	J-B (olasılık)
FAİZ	12.742	11.064	4.282	0.431	2.026	5.922 (0.05)*
KUR	0.187	0.096	0.455	3.325	19.529	1111.1 (0.00)

Not: ***, ** ve * ifadeleri sırasıyla, %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerindeki normal dağılışı ifade etmektedir.

Tablo 3' de UIRP' nin geçerliliğinin sınıandığı regresyon analizi sonuçları görülmektedir. Boş hipotezi $H_0: \alpha=0, \beta=1$, şeklinde olan Wald testi sonuçlarına göre sabit terimin sıfıra eşit olduğu ancak FAİZ değişkeninin 1'e eşit olmadığı görülmektedir. Bu duruma ilave olarak, hem sabit terimin hem de FAİZ değişkeninin istatistiksel açıdan anlamsız olması sebebiyle UIRP' nin geçerli olmadığına dair bir kanıt daha elde edilmiş bulunmaktadır. Başka bir ifade ile Türkiye ve ABD' nin faiz oranı farkları, 2016 ile 2023 dönemleri arasındaki Dolar/TL değişimini açıklayamamaktadır.

Tablo 3 : Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri	Wald Testi ki-kare (olasılık)
C	0.026	0.015	0.168	0.866	0.028 (0.866)
FAİZ	0.012	0.011	1.084	0.281	7173.69 (0.000)

Tablo 4, UIRP hipotezinin geçerliliğinin sınanmasında kullanılan değişkenlere ait birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. ADF ve PP birim kök testlerinin ürettiği test istatistikleri incelendiğinde FAİZ değişkeninin düzeyde birim kök içerdiği, birinci farkında ise birim kök içermediği yani durağan olduğu, $I(1)$, ancak KUR değişkeninin düzeyde birim kök içermediği, durağan olduğu, $I(0)$ görülmektedir. Bu sonuçlar, analizinin ikinci aşaması olan eşbütünleşme ilişkisinin varlığının sınanabilmesi için uygun yöntem olarak ARDL eşbütünleşme testinin seçilmesine sebep olmuştur.

Tablo 4 : Birim Kök Test Sonuçları

		Değişken	ADF	PP	Birinci Fark	ADF	PP
Düzyey	Sabit	KUR	-5.971***	-5.918***		-7.902***	-23.240***
		FAİZ	-1.512	-1.851		-8.903***	-8.963***
	Sabit ve Trend	KUR	-6.444***	-6.501***		-7.860***	-22.733***
		FAİZ	-1.149	-1.530		-9.015***	-9.046***

Not: ***, ** ve * ifadeleri sırasıyla, %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerindeki durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 5'de bulunan ARDL eşbütünleşme testine ait sonuçlar incelendiğinde, hem yalnızca sabit hem de sabit ve trend içeren modelde hesaplanan F istatistiğinin, Pesaran (2001) tarafından belirlenen üst kritik değerlerden büyük olması sebebiyle değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu görülmekte ve böylece ARDL modeli kurularak değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki elde edilebileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 5 : Eşbütünleşme Testi Sonuçları (Sınır Testi)

Model	F-İstatistiği	K
Sabit	17.626	1
Kritik Sınır Değerleri		
Anlamlılık Düzeyi	I(0)	I(1)
%10	4.13	4.89
%5	5.06	5.93
%1	7.09	8.26
Model	F-İstatistiği	K
Sabit ve Trend	12.213	1
Kritik Sınır Değerleri		
Anlamlılık Düzeyi	I(0)	I(1)
%10	5.72	6.45
%5	6.82	7.67
%1	9.17	10.24

Bu sonuç, UIRP hipotezinin geçerliliğine ilişkin, FMOLS modeli sonuçlarının kullanılabilmesine olanak tanımaktadır. Hem sabit hem de sabit ve trend içeren ARDL modelinde optimum gecikme uzunluğunun belirlenmesinde AIC bilgi kriteri (Akaike Information Criterion) kullanılmıştır.

Tablo 6 : Modellerin Uygunluğunun Sınanması

Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi		
	F-Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Sabit Model	14.433	0.000
Sabit ve Trend Model	4.765	0.000
Breusch-Godfrey (LM) Otokorelasyon Testi		
	F-Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Sabit Model	1.288	0.281
Sabit ve Trend Model	1.017	0.366
Normallik Testi		
	Jarque-Bera Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Sabit Model	527.30	0.000
Sabit ve Trend Model	520.00	0.000

Aanalizde kullanılan modellerin uygunluğunun sınanabilmesi amacıyla değişen varyans, otokorelasyon ve normallik testleri uygulanmış ve Tablo 6'da görülmekte olan sonuçlara göre modellerin ürettiği hata terimlerinde otokorelasyon olmadığı ancak değişen varyans içerdiği ve normal dağılışı göstermediği anlaşılmaktadır.

Tablo 7: ARDL Modeline Ait Uzun Dönem Katsayıları (FMOLS)

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri	Wald Testi ki-kare (olasılık)
C	-0.054	0.202	1.280	0.204	0.072 (0.787)
FAİZ	0.019	0.015	1.280	0.788	4268.30 (0.000)

Tablo 7'de yer alan FMOLS sonuçları incelendiğinde modelde üretilen katsayılarla uygulanan Wald Testi sonuçları $H_0: \alpha=0, \beta=1$, şeklindeki UIRP hipotezlerinin, sabit terim için boş hipotezin kabul edildiğini ancak FAİZ değişkeni için reddedildiğini göstermektedir. Bu duruma, sabit terimin ve FAİZ değişkeninin istatistiksel olarak anlamsız olması da eklenince, UIRP hipotezinin geçerli olmadığına dair yeterli kanıt elde edilmiş olmaktadır.

6. SONUÇ

Karşılanmamış faiz oranı paritesinin (UIRP) istikrarlı sermaye piyasalarına sahip, risk primlerinin oldukça düşük olduğu ve piyasa katılımcılarının rasyonel davranışlar sergilediği gelişmiş ülkelerde daha etkin sonuçlar verdiği görülmektedir (Fukuda, 2016; Ismailov ve Rossi, 2018; Özbek, 2020). Bu durum ilgili literatürün yoğunluklu olarak bahsi geçen ülkeler etrafında oluşmasına sebep olmaktadır. Bu sebepten, çalışmada gelişmekte olan ülkeler sınıfında yer alan Türkiye ekonomisi için UIRP hipotezinin geçerliliği sınanmıştır.

Bunun için öncelikle Türkiye ve ABD ekonomisine ait olmak üzere döviz kuru ve faiz farkları değişkenlerine ait 2016-2023 yılları arasını içeren aylık verilerle geleneksel regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Daha sonra ise ADF ve PP birim kök testleriyle durağanlıkları araştırılan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla ARDL eşbütünleşme testi uygulanmıştır ve eşbütünleşik olduğu belirlenen değişkenlerin FMOLS yöntemi ile elde edilen katsayılarına ulaşılarak ikinci bir yöntem ile UIRP hipotezi sınanmıştır.

Çalışmanın analizinde kullanılan her iki yöntemin sonucunda da incelenen dönemde Türkiye ekonomisi için UIRP hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Erdemlioğlu (2007), Karahan ve Çolak (2012), Mike (2018), Coulibaly ve Kempf (2019) ve Božović (2021) gibi gelişmekte olan ülkelerin çalışıldığı ve UIRP hipotezinin geçersiz olduğunu kanıtlayan çalışmalar ile paralellik göstermektedir. Ülkeler

arasındaki faiz oranı farklarının beklenen döviz kuru için iyi bir tahmin edici olmaması durumuna, gelişmekte olan ekonomilerde finansal serbestleşmenin ve makroekonomik temellerin gelişmiş ülkelere kıyasla daha zayıf olması ve en önemlisi döviz kurlarının dolaylı olarak kontrol edilmesi gibi bazı olumsuzluklar gerekçe olarak gösterilebilir. Son olarak, çalışmada kullanılan analiz yöntemlerinin doğrusal yapıda olması sebebiyle, doğrusal olmayan yöntemlerle gelişmekte olan ülkeler için UIRP hipotezinin geçerliliğinin sınanması ve karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi, bu konu ile ilgili olarak gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalara bir katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Alper, E.C., Ardic, O.P. ve Fendoğlu, S. (2007). The Economics of Uncovered Interest Parity Condition for Emerging Markets. *Journal of Economic Surveys*, 23(1), 115-138.
- Altuntaş, M. (2021). The Interest Rate Parity in Fragile Five Countries: Evidence From Unit Root Tests With Breaks. *Journal of Economic Policy Researches*, 8(2), 327-349.
- Anker, P., (1999). Uncovered Interest Parity, Monetary Policy and Time-Varying Risk Premia, *Journal of International Money and Finance* 18, p. 835-851.
- Bhatti, R. H. (2014). The Existence Of Uncovered Interest Parity in The CIS Countries. *Economic Modelling*, 40, 227-241. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2014.04.002>.
- Božović, M. (2021). Uncovered Interest-rate Parity and Risk Premium: Evidence from EUR/RSD Exchange Rate. *Eastern European Economics*, 59(3), 271-294.
- Büberkökü, Ö. (2020). Bazı Gelişen Piyasa Ekonomilerinde Garantisiz (Uncovered) Faiz Oranı Paritesinin Geçerliliğinin İncelenmesi. *Maliye Dergisi* 177, 160-176.
- Chaboud, A. P. ve Wright, J. H. (2005). Uncovered Interest Parity: It Works, But Not for Long. *Journal of International Economics*, 66(2), 349-362.
- Chang, H. L. ve Su, C. W. (2015). Uncovered Interest Parity and Monetary Integration in East Asian Countries Based On China. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 24(4), 451-464. <https://doi.org/10.1080/09638199.2014.920402>.
- Chinn, M. (2007). “Forward Premium Puzzle”, *World Economy – Forward Premium Puzzle* (entry written for the *Princeton Encyclopedia of the World Economy*), (2007), pp. 1-8.
- Chinn, M., (2006). The (Partial) Rehabilitation of Interest Rate Parity in the Floating Rate Era: Longer Horizons, Alternative Expectations, and Emerging Markets, *Journal of International Money and Finance* 25, p. 7-21.
- Coleman, A. (2012). Uncovering Uncovered Interest Parity During The Classical Gold Standard Era, 1888–1905. *The North American Journal of Economics and Finance*, 23(1), 20-37. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2011.10.001>.

- Coulibaly, D. ve Kempf, H. (2019). Inflation Targeting And The Forward Bias Puzzle in Emerging Countries. *Journal of International Money and Finance*, 90, 19-33.
- Cuestas, J. C. ve Harrison, B. (2010). Further Evidence on The Real Interest Rate Parity Hypothesis in Central And East European Countries: Unit Roots And Nonlinearities. *Emerging Markets Finance and Trade*, 46(6), 22-39.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with A Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Dreger, C., (2010). Does the Nominal Exchange Rate Regime Affect the Real Interest Parity Condition? *North American Journal of Economics and Finance*, 21, p. 274-285.
- Engel, C. (1996). The Forward Discount Anomaly and the Risk Premium: A Survey of Recent Evidence. *Journal of Empirical Finance*, 3, 123-192.
- Erdemlioglu, D.M. ve Alper, C.M., (2007). A New Test Of Uncovered Interest Rate Parity: Evidence From Turkey, *MPRA Paper* No. 10787, retrieved online from <http://mpra.ub.uni-uenchen.de/10787/>.
- Foy, Teresa M. (2005). “An Empirical Analysis of Uncovered Interest Rate Parity and the Forward Discount Anomaly”, *Department of Economics, Queen's University, Ontario, Canada, K7L 3N6*, (March 29, 2005), pp.1-8.
- Francis, B.B., Hasan, I. ve Hunter, D.M., (2002). Emerging Market Liberalization and the Impact on Uncovered Interest Rate Parity, *Journal of International Money and Finance*, 21, p. 931-956.
- Fukuda, S. I. (2016). Regional Liquidity Risk And Covered Interest Parity During The Global Financial Crisis: Evidence From Tokyo, London, and New York. *International Economic Journal*, 30(3), 339-359. <https://doi.org/10.1080/10168737.2016.1211842>.
- Genç, A. ve Aksoy, B. (2020). Faiz Oranı Paritesinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Kırılgan Beşli Ülkeleri Üzerinde Ampirik Bir Uygulama. *Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences*, 22(4).
- Harvey, J. T. (2004). Deviations from Uncovered Interest Rate Parity: A Post Keynesian Explanation. *Journal of Post Keynesian Economics*, 27(1), 19-35.
- Inci, A.C. (2006). Co-Integrating Currencies and Yield Differentials, *Review of Financial Economics* 15, p. 159-175.

- Ismailov, A. ve Rossi, B. (2018). Uncertainty And Deviations From Uncovered Interest Rate Parity. *Journal of International Money and Finance*, 88, 242-259.
- Karahan, Ö., ve Çolak, O. (2012). Does Uncovered Interest Rate Parity Hold in Turkey?. *International Journal of Economics and Financial Issues* 2(4):386-394.
- Kim, H., ve Cho, J. (2011). A Test of the Revised Interest Parity in China And Asian Emerging Markets. *Emerging Markets Finance And Trade*, 47(sup4), 23-41. <https://doi.org/10.2753/REE1540-496X4705S402>.
- King, A. (1998). Uncovered Interest Parity: New Zealand's Post-Deregulation Experience. *Applied Financial Economics*, 8(5), 495-503.
- Lily, J., Kogid, M., Abd Karim, M. R., Asid, R. ve Mulok, D. (2011). Empirical Testing on Uncovered Interest Rate Parity in Malaysia. *Journal of Applied Finance and Banking*, 1(2), 95.
- Lily, J., Kogid, M., Mulok, D., ve Asid, R. (2012). Revisiting Uncovered Interest Rate Parity: An Empirical Testing Using Bounds Test Approach. *Procedia Economics and Finance*, 2, 45-52.
- Mehl, A., Capiello, L. (2007). Uncovered Interest Parity At Distant Horizons Evidence On Emerging Economies And Nonlinearities, *Working Paper Series* No. 801, 2007, retrieved from http://ssrn.com/abstract_id=1005122.
- Mike, F. (2018). Faiz Oranı Paritesi Ve Etkin Piyasa Hipotezinin Gelişen Piyasa Ekonomileri İçin Test Edilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(1), 65-86.
- Özbek, S. (2020). Korumasız Faiz Oranı Paritesinin Geçerliliği: Gelişmiş Ülkelerden Yeni Kanıtlar. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 167-186.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001), "Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, Vol.16: 289–326.
- Phillips, P. C. ve Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Phillips, P. ve Hansen, B. (1990). "Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I(1) Processes" *Review of Economic Studies*, 57, s.99–125.
- Suh, S. ve Kim, Y. J. (2016). Covered Interest Parity and Arbitrage Paradox in Emerging Markets: Evidence From The Korean Market. *Pacific-Basin*

Finance Journal, 38, 161-176.
<https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2016.04.003>.

- Tang, K. B. (2011). The Precise Form of Uncovered Interest Parity: A Heterogeneous Panel Application in ASEAN-5 Countries. *Economic Modelling*, 28(1-2), 568-573.
- Taylor, M. P. (1995). "The Economics of Exchange Rates", *Journal of Economic Literature*, 33, pp. 13-47.
- Vasilyev, D., Busygin, V. ve Busygin, S. (2017). Testing And Interpreting Uncovered Interest Parity in Russia. *Russian Journal of Economics*, 3(2), 158-173.
- Yılmaz, K. Ç. (2022). Time-varying Causality Between Dollarization and Exchange Rate. *Business & Management Studies: An International Journal*, 10(1), 163.